Cronica din Travnik

IVO ANDRIC

LAUREAT AL PREMIULUI NOBEL

IVO ANDRIĆ

CRONICĂ DIN TRAVNIK

Viziri şi consuli

Versiunea digitală 1.0 – ianuarie 2023

Realizată după volumul apărut la Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1967

Traducere: Virgil Teodorescu şi Drăgan Stoianovici
Coperta: Anamaria Smighelschi

PROLOG

La capătul târgului din Travnik, sub năvalnicul şi recele izvor al Sumecului, îşi află loc de când se pomeneşte lumea un mic stabiliment botezat „cafeneaua lui Lutva”. Pe acest Lutva, cel dintâi stăpân al măruntei cafenele, nu l-au mai apucat în viaţă nici oamenii cei mai bătrâni din oraş; odihneşte de mai bine de-o sută de ani într-unul din cimitirele risipite pe dealurile Travnikului, dar toţi se duc şi acum „la Lutva” să bea o cafea, iar numele lui e ţinut minte şi rostit acolo unde s-a aşternut negura uitării peste numele atâtor sultani, viziri şi begi. În grădina cafenelei, chiar sub stâncă, la piciorul dealului, e un loc mai retras, ceva mai săltat şi mai răcoros, unde creşte un tei bătrân. Jur împrejurul teiului, printre stânci şi boschete, sunt înfipte bănci joase de formă ciudată, care te-mbie să te aşezi şi odată aşezat, nu te mai lasă inima să te scoli. Sunt mâncate de vreme, scovârdate de ani şi de prea multă folosire, făcând parcă una cu trunchiul bătrân al copacului, cu ţărâna şi piatra din preajmă.

În răstimpul zilelor de vară, adică de la începutul lunii mai şi până către sfârşitul lui octombrie, acesta este, potrivit unei vechi tradiţii, locul unde se adună după-amiezile, pe la vremea chindiei, begii travniceni şi oamenii mai de vază îngăduiţi să le ţină tovărăşie. La acest ceas din zi, nici un alt târgoveţ nu ar mai cuteza să se aşeze ca să-şi soarbă cafeaua pe acel tăpşan, zis *Sofa*. În vorbirea populară a localnicilor, cuvântul acesta a păstrat, din generaţie în generaţie, o semnificaţie socială şi politică bine definită, căci dacă un lucru era rostit, cumpănit şi pus la cale pe *Sofa*, avea aproape aceeaşi tărie, ca şi cum ar fi fost rostit între aiani, în Divanul vizirului.

Iată că şi azi au făcut popas în acel loc vreo zece begi, deşi e o zi mohorâtă şi vântul, care în anotimpul ăsta aduce mai totdeauna ploaie, suflă fără odihnă. Suntem în anul 1806, în ultima vineri a lunii octombrie. Şezând fiecare pe locul lui, begii tăifăsuiesc domol; cei mai mulţi privesc duşi pe gânduri, hârjoana soarelui cu norii şi, din când în când, tuşesc posac.

Au de dezbătut o ştire importantă.

Unul din ei, anume Suleiman-beg Aivaz, fusese deunăzi la Livno după nişte treburi; acolo avusese prilejul să stea de vorbă cu cineva venit din Split – om demn de toată încrederea, după spusele lui – şi aflase vestea pe care mai adineauri o

împărtăşise begilor. Oamenii se arătau cam nedumeriţi, îi cereau amănunte rugându-l să repete cele spuse. Suleiman-beg îşi reluă povestirea:

— Apăi, cum vă spusei. Omul mă-ntrebă frumos: „Vă pregătiţi de musafiri la Travnik, ai?” „Ioc, îi răspund eu, nu ne arde nouă de musafiri.” „Ei, vă arde, nu vă arde, n-aveţi încotro: trebuie să vă pregătiţi, zice el, că vă vine consul din Franţa. A cerut *Bunaparta* la Stambul, Înaltei Porţi, învoirea să trimită consul, adică să deschidă consulat la Travnik şi să-l aşeze acolo. Auzii că i s-a şi dat încuviinţare. Aşa că n-ar fi de mirase să vă pomeniţi cu consulul chiar în iarna asta.” Mie mi s-a părut că-i arde de glumă. „Am dus-o noi, zic, sute de ani, fără să avem trebuinţă de consulii ăştia, aşa că, de, om duce-o şi de-acum încolo, şi-apoi ce treabă să aibă un consul la Travnik?” El însă o ţinea una şi bună. „Cum veţi fi dus-o voi, treaba voastră, dar de acum încolo o să aveţi consul. Aşa cere vremea. Iar consulul o să-şi găsească el de lucru, n-avea grijă; o să şadă lângă vizir, să poruncească şi să rânduiască, să vadă ce pun la cale begii şi agii şi ce face prostimea, şi-o să-l înştiinţeze despre toate pe *Bunaparta*.” „Aşa ceva nici că s-a pomenit la noi şi nici că poate fi, zic eu iar către ghiaur. Până acum nimeni nu şi-a vârât nasul în treburile noastre, şi nici ăsta n-o să şi-l vâre, îţi spun eu.” „Ei, cumetre, vedeţi cum faceţi, îmi zice el, dar pe consul – de voie, de nevoie – o să-l primiţi, că dacă *Bunaparta* ţine morţiş la ceva, apoi nimeni nu-i poate sta împotrivă, nici chiar Stambulul. Mă-ncearcă însă un gând: când or afla austriecii că l-aţi primit pe consulul francez, or să ceară să-l primiţi şi pe-al lor, şi după asta o să vină la rând Rusia.” „Vorbeşti în dodii”, cercai eu să-l potolesc, dar el zâmbi a râde, ceapcânul, şi-şi duse mâna la mustaţă: „Să-mi razi mustaţa, zice, de n-o fi precum îţi spun eu sau cam pe-aproape.” Uite, asta am aflat, oameni buni, şi nu-mi iese din cap, îşi încheie Aivaz istorisirea.

În împrejurările de atunci – armata franceză se afla de un an de zile în Dalmaţia, iar în Serbia răscoala nu mai contenea – era firesc ca o veste de soiul acesteia să-i tulbure şi să-i pună pe gânduri pe begii şi aşa destul de îngrijoraţi. Chipurile lor liniştite şi felul molcom în care pufăiau din ciubuce nu lăsau însă să se ghicească neliniştea şi zbuciumul de care fuseseră cuprinşi. Vorbeau pe rând, domol şi nehotărât, cu poticneli când şi când, fiecare căutând să desluşească ce-ar putea fi la mijloc, cât

adevăr şi câtă minciună se ascunde în zvonurile astea şi ce anume ar trebui întreprins spre deplina lămurire şi stăvilirea răului chiar de la bun început.

Unii erau de părere că sunt doar scorneli şi zvonuri, că cineva, din cine ştie ce pricini, îşi pusese în gând să-i neliniştească şi să-i sperie. Alţii, cu amărăciune în glas, ziceau că aşa sunt vremurile, că asemenea lucruri se întâmplă acum şi la Stambul şi în Bosnia şi în toată lumea, că de nimic nu mai trebuie să te miri, ci e mai bine să cauţi a fi pregătit pentru orice. Alţii, în fine, încercau să se liniştească zicând că totuşi oraşul lor se cheamă Travnik – Travnik! – şi nu un târguşor oarecare uitat de Dumnezeu, că, deci, ei sunt mai la adăpost decât alţii de relele care se abat asupra lumii.

Fiecare se amesteca în vorbă, mai mult ca să zică ceva, dar nimeni nu rostea nimic lămurit, căci toţi aşteptau să audă ce va glăsui cel mai vârstnic dintre ei. Cel mai vârstnic era Hamdi-beg Teskeredžić, un moşneag înalt şi voinic, cu mişcări greoaie, dar cu destulă vlagă încă în trupul său uriaş. Luase parte la o sumedenie de războaie, fusese rănit, fusese nu o dată prins şi dus în robie, zămislise unsprezece flăcăi, opt fete, având şi de pe urma copiilor o numeroasă progenitură. Barba şi mustaţa i se răriseră, obrazul cu trăsături dăltuite era pârlit de soare, plin de cicatrice şi de pete vineţii, urme vechi ale unei explozii de pulbere. Pleoapele plumburii i se lăsau grele peste ochi. Vorba îi era domoală, dar limpede.

În sfârşit, Hamdi-beg tuşi de câteva ori şi deschise vorba cu glas neaşteptat de tânăr:

— Eu zic, oameni buni, după spusa veche: să nu-l bocim pe hagiu cât încă n-a murit şi să nu stârnim lumea fără rost. La toate e bine să iei aminte şi e înţelept a ţine socoteala, dar nu-i de loc înţelept să le pui pe toate la inimă. Şi cu consulii ăştia, mai ştii până la urmă ce-o să iasă? Pică sau nu pică? Şi chiar dacă ar veni încoace, apoi n-o să-şi întoarcă Lašva undele îndărăt, spre izvor, ci tot în albia ei o să lunece, cum i-a fost dat. Noi suntem aici în casa noastră, iar cel care-o veni, oricine o fi el, se va simţi străin şi prea mult n-o să rămâie. Puzderie de oşti au tăbărât în ţinutul ăsta, dar niciuna n-a poposit lungă vreme. Mulţi veniră cu gândul să rămână, dar îi văzurăm făcând cale-ntoarsă şi aşa socot că se va întâmpla şi cu cei ce-or veni de-acum încolo. Deocamdată însă nu li se zăreşte pe nicăieri urma.

Şi dacă ăl de colo a cerut nu ştiu ce la Stambul, asta nu înseamnă că lucrul s-a şi înfăptuit. Au mai cerut şi alţii până acum câte şi mai câte, dar nu toate cerinţele sunt fapt împlinit.

Rostind cu năduf aceste vorbe, Hamdi-beg se opri şi, slobozind fum din lulea, în liniştea desăvârşită ce se lăsase, adăugă:

— Şi chiar de-ar fi să se împlinească, este de văzut cum şi în ce măsură. Nimănui nu i-a ars steaua până-n zori, şi-aşa socot că se va întâmpla şi cu acest... cu acest...

Aici Hamdi-beg se înecă şi începu să tuşească din pricina supărării pe care căutase s-o ascundă, şi nu mai rosti numele lui *Bunaparta*, care se afla de altfel pe buzele tuturor.

Nu mai spuse nimeni nimic şi discuţia în care fusese dezbătută această ultimă veste luă sfârşit.

Curând norii înveliră soarele şi peste grădină trecu o pală de vânt rece. Frunzişul plopilor de lângă izvor foşni cu zvon metalic. Fiorul rece care străbătu întreaga vale a Travnikului vestea că pentru acest an luaseră sfârşit şederile şi taifasurile de pe *Sofa*. Begii începură să se scoale unul câte unul şi adresându-şi temenele mute, se risipiră fără grabă pe la casele lor.

I

Pe la începutul anului 1807, se iscară în Travnik întâmplări neobişnuite, nemaipomenite până atunci.

Niciun locuitor al acestui oraş nu-şi închipuise că Travnikul e făcut să ducă o viaţă anonimă şi lipsită de evenimente importante. Nu, nici cel din urmă sărăntoc de sub Vilenica nu s-ar fi gândit vreodată la aşa ceva. Gândul acesta care făcea parcă parte din fiinţa lor, anume că ei sunt altfel decât restul lumii, hărăziţi unei mai nobile şi mai înalte chemări, pătrundea în sufletul fiecăruia odată cu vuietul vântului rece de pe Vlásić, cu clipocitul apei limpezi a Sumećului, cu foşnetul „dulce” al holdelor de grâu însorite din jurul Travnikului, şi nu-i părăsea nici-dată – nici în vis, nici în vremi de restrişte, nici în ceasul morţii.

Aşa erau în primul rând turcii care locuiau chiar în oraş. Dar până şi raiaua de toate cele trei credinţe, risipită către marginile lui sau înghesuită în mahalale, nutrea acelaşi gând, bineînţeles în felul său şi potrivit situaţiei sale. Chiar şi oraşul s-ar fi zis că are ceva aparte, osebit şi semeţ în felul cum fusese aşezat şi rânduit.

Oraşul lor se asemuia, de fapt, cu o vale strâmtă şi adâncă, pe care în decursul vremurilor generaţiile ce se perindaseră pe-acolo o mai cioplisera schimbându-i înfăţişarea, o trecătoare, un coridor întărit în care oamenii făcuseră popas şi rămăseseră să-şi ducă viaţa, acomodându-i-se de-a lungul secolelor, dar şi schimbându-l după firea şi obiceiurile lor. Valea era mărginită de dâmburi repezi care se îngemănau spre fundul ei, îmbinându-se în unghi ascuţit, abia lăsând loc de trecere pârâului subţire şi fâşiei de drum de pe malul lui. Parcă ar fi fost o carte întredeschisă pe ale cărei file, de o parte şi de alta, fuseseră ca zugrăvite grădini, uliţe, case, ogoare, cimitire, geamii.

Nimeni nu făcuse vreodată socoteala câte ore de lumină răpea natura acestui oraş, dar era lucru neîndoios că aici soarele se înălţa mai târziu şi cobora mai devreme decât în oricare altul din nenumăratele oraşe şi târguri risipite pe întinsul Bosniei. Acest lucru nu-l negau nici travnicenii, dar susţineau, în schimb, că atunci când venea vremea lui, soarele nu strălucea nicăieri cu atâta putere şi semeţie ca deasupra oraşului lor.

În această vale îngustă, umedă şi răcoroasă, cu marginile brăzdate de pâraie, străpunse de iazuri şi torente, pe fundul căreia îşi mână undele Lašva, nu vei găsi fâşie de drum drept sau loc neted, nici măcar atâta cât să-ţi sprijini fără teamă piciorul. Totul e povârnit şi prăpăstios, întretăiat şi întortocheat, înnodat sau dezbinat de cărări şi drumeaguri, de zăplaze, fundături, grădini, pârleazuri, cimitire şi lăcaşuri de rugăciune.

Acolo, pe apă, stihie misterioasă, puternică şi capricioasă, se nasc şi mor, generaţie după generaţie, travnicenii. Acolo cresc, firavi şi gălbejiţi, dar răzbătători şi meşteri la toate; acolo îşi duc traiul având în faţa ochilor conacul vizirului, mândri, mlădioşi, zvelţi, isteţi şi plini de ifose; acolo se zbat şi agonisesc câte ceva sau trândăvesc în sărăcie, prudenţi şi sobri; nu ştiu ce-i hohotul de râs, dar se pricep la zeflemea, sunt zgârciţi la vorbă, dar le place să beştelească în şoaptă; tot acolo coboară în mormânt, când le vine rândul, fiecare după datină şi credinţă, în cimitirele umede, făcând loc altei generaţii, asemănătoare întru totul aproape cu cea dinaintea ei.

Aşa se-nlănţuie generaţiile, urmându-se una după alta, şi lăsându-şi una alteia moştenire nu doar anumite însuşiri trupeşti şi sufleteşti, ci odată cu ele pământul şi credinţa, nu doar simţul ereditar al limitei şi măsurii, nu doar deplina cunoaştere şi folosirea sumedeniei de poteci, portiţe şi trecători din întortocheatul lor oraş, ci şi aptitudinea înnăscută de a cunoaşte lumea şi-a osebi oamenii. Aceasta e zestrea cu care vin pe lume copiii travnicenilor, dar mai presus de orice, ei moştenesc de la părinţii lor o anume mândrie. Şi această mândrie e a doua lor natură, forţa vie care îi însoţeşte şi îi animă de-a lungul întregii vieţi, pecetea vizibilă care-i deosebeşte de restul lumii.

Mândria lor nu are nimic comun cu trufia naivă a ţăranilor îmbogăţiţi şi a târgoveţilor mărunţi care, mulţumiţi de ei înşişi, se fudulesc în văzul lumii şi se laudă în gura mare. Mândria lor e, dimpotrivă, pe de-a întregul lăuntrică; e mai curând o grea moştenire, o chinuitoare îndatorire a fiecăruia faţă de sine însuşi, faţă de familia şi oraşul său, într-un cuvânt, faţă de imaginea înaltă, pretenţioasă şi plină de fală pe care şi-au alcătuit-o în legătură cu ei şi oraşul lor.

Numai că orice sentiment omenesc îşi are măsura şi hotarul său, până şi sentimentul propriei măriri. Drept e că la Travnik se statornicise reşedinţa vizirului şi că deci lumea era aleasă,

curată, cumpănită şi înţeleaptă, aşa încât oricine ar fi putut sta de vorbă oricând chiar cu împăratul, dar veneau şi pentru travniceni zile când li se făcea lehamite de semeţia lor şi când îi încerca dorinţa să vieţuiască în tihnă şi fără zbucium într-unul din acele târguri obişnuite şi lipsite de faimă, de care nu se pomeneşte în zâzaniile dintre împăraţi, care nu cunosc niciodată marile evenimente petrecute în lume şi nu stau în calea nici unuia dintre puternicii zilei.

Veniră vremuri în care nu era de aşteptat nimic bun, căci binele n-avea de unde răsări. De aceea, mândrii şi viclenii travniceni ar fi dorit acum să nu se mai întâmple nimic, ar fi dorit ca viaţa să-şi urmeze cursul fără schimbări şi surprize. Cum oare să te aştepţi la bine când împăraţii se încaieră, când noroadele se măcelăresc între ele şi pământul e cuprins de vâlvătaie? Să vină alt vizir? N-o să fie mai breaz ca acel dinainte şi pe deasupra va târî cu el altă hoardă de curteni, mai nesătui, poate şi mai plini de hachiţe ca cei dinainte. („Cel mai bun fu cel care nu s-a-ncumetat a păşi dincolo de Priboj, făcând calea întoarsă la Ţarigrad şi lăsând necălcat de piciorul lui pământul Bosniei.”) Să le sosească vreun străin? Poate un călător de vază? Se ştie ce e şi cu asta. Cheltuieşte ceva parale şi lasă niscaiva daruri prin oraş, dar cum îşi ia tălpăşiţa, se porneşte potera după el, sau chiar de-a doua zi încep cercetările şi muştruluiala. Cine a fost şi de unde vine, la cine a înnoptat, cu cine a stat de vorbă? Până să înlături bănuiala şi să scapi cu faţa curată, cheltuieşti înzecit şi te apucă scârba de viaţă. Sau vreo iscoadă? Sau vreun sol al unor puteri necunoscute, cu gânduri îndoielnice? La urma urmei, nu ştii niciodată ce hram poartă omul şi în ce ape se scaldă.

Pe scurt, în vremuri ca astea să nu te aştepţi la nimic bun, mai bine să-şi vadă fiecare de necazurile lui, iar zilele ce i-au mai rămas de trăit să şi le trăiască în tihnă în acest domnesc oraş ce n-are seamăn în lume; Domnul să ne păzească de prea mare faimă, de oaspeţi de prea mare vază şi de întâmplările care zguduie lumea.

Aşa cugetau şi doreau din suflet, la acel început de secol, locuitorii mai cuprinşi ai acestui oraş, dar toate acestea rămâneau, fireşte, nerostite, căci pentru orice travnicean, de la gând şi dorinţă până la grai şi faptă e drum lung şi întortocheat, anevoie de străbătut. Iar evenimente şi schimbări fuseseră în

vremea din urmă – adică pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea – într-adevăr multe şi de toată mâna. Evenimentele se îmbulzeau de pretutindeni, se ciocneau şi se învolburau străbătând Europa şi întinsul imperiu otoman şi ajungând în această zănoagă, unde se opreau ca puhoaiele sau ca mâlul cărat de ape.

Încă de când se trăseseră turcii din Ungaria, raporturile dintre ei şi creştini deveniseră din ce în ce mai anevoioase şi mai complicate, iar atmosfera generală se înrăutăţise. Războinicii marelui imperiu, agii şi spahiii, care fuseseră nevoiţi să-şi părăsească moşiile întinse din şesurile mănoase ale Ungariei şi să se întoarne în ţinuturile lor de baştină strâmte şi sterpe, se arătau înciudaţi şi mâniaţi pe toată creştinătatea, şi, pe deasupra, mai sporiseră şi numărul gurilor care cereau de mâncare, pe câtă vreme numărul braţelor truditoare nu se-nmulţise nici chiar cu unul. Pe de altă parte, tot războaiele din veacul al XVIII-lea, care-i scoseseră pe turci din ţările creştine învecinate, întorcându-i în Bosnia, năşteau în sânul raialei creştine nădejdi cutezătoare şi deschideau în faţa ei zări nebănuite, lucru care schimba în bună măsură atitudinea pe care o avusese până atunci faţă de oblăduirea turcă. Ambele părţi, dacă mai putea fi vorba de două părţi în această fază a conflictului, luptau – fiecare în felul ei şi folosind mijloacele pe care le găsea pe potriva condiţiilor şi vremurilor. Turcii cu apăsarea şi forţa, creştinii cu răbdarea, viclenia şi conspiraţia; turcii ca să-şi apere dreptul la viaţă, iar creştinii, ca să cucerească acest drept. Raiaua îndura tot mai greu apăsarea turcilor, iar turcii îşi dădeau seama cu amar că raiaua *se nărăvise* şi că nu mai e cum fusese odată. Din ciocnirea unor interese, credinţe, năzuinţe şi speranţe atât de vrăjmaşe, se închega un ghem spasmodic pe care nesfârşitele războaie turceşti cu Veneţia, Austria şi Rusia îl vălătuceau şi-l încurcau tot mai mult. Pământul Bosniei parcă se strâmta din ce în ce, se micşora mereu, pâcla ce pogora asupră-i se îngroşa, conflictele sporeau, viaţa se-năsprise, păliseră siguranţa şi ordinea.

Iar începutul veacului al XIX-lea aduse cu sine răscoala din Serbia, semnul unor noi vremuri şi al unor noi modalităţi de luptă. Ghemul din Bosnia se învălmăşi şi se încurcă mai vârtos.

Această răscoală din Serbia pricinuia de la o vreme Bosniei turceşti de la un capăt la altul, deci şi Travnikului, tot mai multe

griji şi necazuri, pagube, cheltuieli şi pierderi. O simţeau însă mai mult vizirul, autorităţile şi celelalte orăşele bosniace, decât turcii din Travnik, cărora niciun război nu li se părea destul de important şi deci hotărâtor pentru a-i sacrifica averile sau propria lor persoană. Despre „zurba lui Caragheorghe” travnicenii vorbeau cu un dispreţ abia stăpânit, după cum găseau întotdeauna un cuvânt de batjocură şi pentru oastea pe care vizirul o trimitea asupra Serbiei şi pe care aianii, învrăjbiţi între ei şi nehotărâţi, o duceau pe undeva, târâş-grăpiş şi-n dezordine, tăbărând-o în preajma Travnikului.

Războaiele purtate de Napoleon prin Europa se bucurau în schimb de mai multă consideraţie în discuţiile oamenilor din acest oraş. S-a vorbit la început de ele ca de nişte evenimente îndepărtate povestite şi tălmăcite în fel şi chip, dar care nu aveau şi nici nu puteau să aibă vreo legătură cu existenţa localnicilor. Dar iată că, pe neaşteptate, sosirea armatei franceze în Dalmaţia îl adusese mai aproape de Bosnia şi de Travnik pe acest *Bunaparta* legendar.

Cam în acelaşi timp sosi la Travnik un nou vizir, un anume Husref Mehmet-paşa, aducând cu el respectul pentru Napoleon şi interesul pentru orice era franţuzesc, într-o măsură mult mai mare decât s-ar fi cuvenit unui osmanlâu şi împuternicit al sultanului.

Toate aceste lucruri îi nelinişteau şi-i scoteau din fire pe turcii din Travnik, care începură să vorbească despre Napoleon şi victoriile lui aruncând fraze scurte şi seci, ori ţuguindu-şi buzele, cu trufie şi dispreţ. În felul acesta însă nu izbuteau să se depărteze sau să se pună la adăpost de acel *Bunaparta* şi de evenimentele care, odată iscate, se propagau cu iuţeală uluitoare în toată Europa, ca o imensă arie de valuri având-l pe el în centru, şi care, asemeni pârjolului şi molimei, îl ajungeau din urmă şi pe cel ce fugea mâncând pământul şi pe cel rămas ţintuit locului. Acest cuceritor, invizibil şi imaginar pentru ei, stârni în Travnik, ca în atâtea alte oraşe din lume, nelinişte, vânzoleală şi zbucium. Numele dur şi sonor *Bunaparta* va umple pentru mulţi ani şi valea Travnikului ai cărei locuitori vor fi nevoiţi de acum încolo, vrând-nevrând, să-i rumege de multe ori silabele; încă multă vreme, numele acesta le va suna vâjâind în urechi, sau le va juca prin faţa ochilor. Căci se apropia *vremea consulilor*.

Tuturor travnicenilor, fără deosebire, le era pe plac să facă pe impasibilii, adică să dea de înţeles că lor nu le pasă de nimic. Dar zvonurile cum că e pe cale să le pice în oraş ba consul francez, ba austriac, ba rus, ba toţi trei laolaltă, stârneau în ei speranţe sau nelinişti, iscau dorinţe şi aşteptări, iar acestea nu puteau fi cu totul tăinuite, ci aveau darul să le agite spiritele şi să înfierbânte discuţiile.

Câţiva puteau, poate, să-şi dea cu presupusul cam ce însemnau în realitate aceste zvonuri care se răspândiseră încă din toamnă, dar nimeni n-ar fi putut să spună care anume consul urma să vină şi nici ce-ar fi avut de făcut, în acest caz, în Travnik. Atmosfera era atât de încărcată, încât o veste sau un cuvânt mai neobişnuit înflăcărau cât ai clipi imaginaţia oamenilor, dând loc la nenumărate discuţii şi presupusuri, şi totodată dezlănţuind îndoieli şi temeri, dorinţe şi gânduri tainice, pe care omul le poartă în sine sfiindu-se a le da în vileag.

Turcii din oraş erau, după cum s-a văzut, tare îngrijoraţi şi nu-i prea trăgea inima să vorbească de sosirea consulilor. Bănuitori faţă de tot ce venea din afară şi ostili din capul locului oricărei schimbări, turcii mai nădăjduiau încă în sinea lor că poate totuşi nu sunt la mijloc decât niscaiva zvonuri rele şi că aceşti consuli s-ar putea să nici nu vină sau dacă, până la urmă, se vor trezi cu ei, îşi vor face repede calabalâcul părăsindu-i odată cu vremurile rele care îi aduseseră.

În schimb creştinii, atât cei de rit catolic cât şi ortodocşii, primeau cu bucurie asemenea veşti, răspândindu-le şi trecându-le din gură în gură, în şoaptă şi pe furiş, aflând în ele prilej de speranţe nedesluşite şi semnul unor aşteptate schimbări. Iar schimbările nu puteau fi decât în bine.

Se înţelege că fiecare privea lucrurile într-un anumit fel, avându-şi punctul său de vedere, adesea opus altora.

Catolicii, mai mulţi la număr, ar fi vrut un consul austriac influent, capabil să le aducă sprijinul şi oblăduirea puternicului împărat de la Viena. Ortodocşii, mai puţini la număr şi, în ultimii câţiva ani, mereu prigoniţi din pricina răscoalei din Serbia, nu aşteptau o îmbunătăţire a soartei lor nici de la consulul austriac, nici de la cel francez, dar sosirea lor în oraş li se părea a fi un semn bun şi o dovadă mai mult că puterea turcilor slăbeşte şi că

se apropie vremea unor frământări salvatoare. Şi adăugau imediat că, fireşte, „fără consulul rus n-o să iasă nimic”.

Până şi evreii, sefardinii, puţini la număr, dar abili, întorşi pe dos de asemenea zvonuri, nu izbuteau să-şi păstreze discreţia lor de oameni de afaceri, rod al atâtor veacuri; îi frământa şi pe ei gândul că ar putea sosi în Bosnia consulul marelui împărat Napoleon, „care e ca un tată pentru evrei”.

Ştirile despre sosirea consulilor, ca toate ştirile care vin în ţinuturile noastre, picau pe neaşteptate, se umflau luând proporţii fantastice, apoi dispăreau dintr-o dată, pentru a se ivi din nou, peste câteva săptămâni, mai îndârjite, sub o altă înfăţişare.

Cam pe la mijlocul iernii, care în acel an fusese blândă şi scurtă, aceste ştiri începură să capete oarecare temei. Veni din Split un evreu pe nume Pardo, care împreună cu negustorul Jusa Atijas din Travnik porniră a răscoli oraşul pentru aflarea unei case demnă de a deveni sediul consulatului francez. Colindară tot oraşul, se înfăţişară de câteva ori caimacamului, examinară împreună cu muteveliul clădirile Vakufului. Alegerea căzu pe o casă mare, cam dărăpănată, aparţinând Vakufului şi botezată „hanul dubrovnicenilor” pentru că altădată aici poposeau negustorii din Dubrovnik aflaţi în trecere spre oraş. Casa fusese durată pe o costişă deasupra medresei, înconjurată fiind de-o grădină cuprinsă şi povârnită străbătută de-un pârâiaş. După ce se sfârşi tocmeala, fură angajaţi îndată meşteri, dulgheri şi zidari, ca s-o dreagă şi s-o ferchezuiască. Din clipa în care mistria începu să-i netezească pereţii, casa care, până atunci, fusese aproape uitată de toată lumea şi îşi căsca neluată în seamă golurile ferestrelor, se umplu de mişcare, devenind punctul de atracţie al mulţimii, al copiilor şi-al cetelor de pierde-vară. Nu trecu mult şi lumea începu a lua în dezbatere stema şi-apoi steagul care se cuvenea să atârne în văzul tuturor pe frontonul clădirii consulatului străin. Nimeni la drept vorbind, nu văzuse până atunci asemenea lucruri, dar li se părea tuturor din cale-afară de grave şi importante: turcii vorbeau despre ele încruntându-şi sprâncenele, iar creştinii în şoaptă, zâmbind a râde.

Turcii din Travnik erau, vezi bine, destul de inteligenţi şi de orgolioşi ca să nu-şi dea în vileag tulburarea, pe care nu căutau s-o ascundă atunci când stăteau de vorbă între patru ochi.

De mult îi chinuia şi-i frământa gândul că gardul de la graniţele împărăţiei nu mai sta în picioare şi că Bosnia începuse a fi ca o ogradă neîngrădită prin care se vântură nu numai osmanlâii, ci şi ghiauri din lumea largă, ba şi prostimea creştină care îşi iţea capul ca niciodată până atunci. Nu mai lipseau decât aceşti consuli ghiauri şi iscoadele lor pentru a întări pretutindeni şi la tot pasul autoritatea şi forţa împăraţilor lor. Uite-aşa, puţin câte puţin, se va nărui buna rânduială şi „dulcea tihnă” a Bosniei turceşti, care şi altminteri, de multă vreme, era tot mai greu de apărat şi de păstrat. Dumnezeu statornicise o rânduială: turcul până la râul Sava, iar de-aci încolo neamţul. Dar tot ce stă sub semnul crucii lucrează împotriva acestei porunci limpezi a lui Dumnezeu zgâlţâind zaplazul de la graniţă, surpându-l zi şi noapte, pe faţă şi pe ascuns. Iar în ultima vreme până şi voinţa Domnului parcă se arăta a fi tot mai tulbure şi mai nedesluşită. Câte n-au să mai vină şi câţi n-au să mai dea pe aici? se întrebau bătrânii turci cu adâncă obidă.

Şi într-adevăr, ceea ce vorbea lumea creştină în legătură cu aşezarea consulatelor străine adeverea că îngrijorarea turcilor nu era lipsită de temei.

Va fâlfâi steagul, şuşoteau oamenii şi în ochi le fulgera sfidarea, ca şi cum ar fi fost vorba de steagul lor. De fapt, nimeni nu ştia cum arată steagul acela şi ce ar putea să se întâmple când va fi sumeţit pe zid, dar numai gândul că alături de steagul verde turcesc pot răsări şi alte culori fluturând în voie isca în ochii oamenilor licăriri de bucurie şi în sufletul lor nădejdi pe care numai raiaua le putea nutri şi cunoaşte. Rostind aceste trei vorbe: „Va fâlfâi steagul!”, mulţi calici şi-au simţit, fie şi pentru o clipă, bordeiul mai luminos, burta goală mai puţin supărătoare, straiele subţiri mai călduroase; aceste trei vorbe simple şi vagi făcură să tresalte inima multor sărăntoci, să le joace în faţa ochilor văpaia culorilor aprinse şi scăpărarea crucilor de aur, să le foşnească victorios în urechi, asemeni viforului, fâlfâitul steagurilor aparţinând împăraţilor şi regilor creştinătăţii. Căci omul îşi poate afla hrană pentru a trăi chiar şi într-un singur cuvânt, atunci când mai dăinuie în el hotărârea de a lupta şi de a se ţine în viaţă.

Pe lângă toate acestea, mai era însă ceva care-i făcea pe mulţi negustori din târg să-şi pună mari nădejdi în schimbarea pe cale de a se înfăptui. Se întrevedea perspectiva unui dever

mai bun odată cu venirea acestor oameni noi, necunoscuţi, dar pesemne bogaţi, care, oricum, vor fi nevoiţi să târguiască şi deci să-şi deşerte buzunarele. În ultimii ani negoţul se şubrezise şi câştigurile se subţiaseră. Mai ales de când cu răscoala din Serbia. Nenumăratele rechiziţii şi corvezi, precum şi jafurile care se înmulţiseră, îi îndepărtaseră de oraş pe ţăranii care nu mai vindeau aproape nimic şi nu cumpărau decât strictul necesar. Statul, pentru ceea ce cumpăra, plătea prost şi din an în paşte. Slavonia se izolase, iar Dalmaţia, odată cu venirea armatei franceze, devenise o piaţă capricioasă şi nesigură.

Aşa stând lucrurile, negustorii din Travnik se agăţau de orice bagatelă, căutând în toate semnul mult dorit al unei schimbări în bine.

În cele din urmă se petrecu şi evenimentul de care se vorbea de luni de zile. Primul sosit fu consulul Franţei.

Era pe la sfârşitul lui februarie, de Ramazan, în ultima zi a postului. Cu un ceas înainte de iftar[1], în amurgul rece de februarie, omenirea din partea de jos a târgului zări intrând în oraş alaiul consulului. Dughengiii începuseră să-şi strângă marfa şi să tragă obloanele, când sosi în goană o ciurdă de puradei curioşi aducându-le vestea.

Alaiul nu prea numeros. În frunte mergeau călare emisarii vizirului, doi icioglani[2] dintre cei mai de vază cu încă şase călăreţi. Ieşiseră în întâmpinarea consulului până hăt pe malul Lašvei. Erau cu toţii frumos echipaţi şi călăreau cai de soi. Lateral şi în spate mergeau zapciii caimacamului din Livno care-l însoţiseră pe consul tot drumul până-n oraş. Nu prea erau arătoşi, obosiţi şi rebegiţi de frig, cocoţaţi pe nişte cai mărunţi, cam janghinoşi. În mijlocul alaiului sălta în şa, călare pe un cal, mai bătrân şi bine hrănit, consulul general francez, domnul Jean Daville, un bărbat înalt cu ochii albăstrui, mustăţile galbene şi faţa rumenă. Alături de el călărea domnul Pouqueville, tovarăş de călătorie întâmplător, aflat în drum spre Ianina, unde fratele său era consulul Franţei. La câţiva paşi în urma lor veneau evreul Pardo din Split şi doi vlăjgani din Sinje, aflaţi în serviciul Franţei. Toţi trei erau înfăşuraţi până peste ochi în mantale

[1] Masă de seară în luna Ramazanului (turc).
[2] Curteni ai vizirului (turc).

negre şi nişte fulare roşii ţărăneşti, iar din carâmbul cizmelor ieşeau la iveală smocuri de fân.

Precum se vede, cortegiul nu era nici prea solemn, nici prea mare, iar, pe deasupra, frigul iernii îi mai răpise şi el din strălucire şi demnitate, silindu-i pe călători să îmbrace haine mai groase, să se zgribulească în şei şi să-şi grăbească bidiviii.

În felul acesta, dacă nu punem la socoteală pâlcul de puradei rebegiţi, cortegiul defila prin faţa indiferenţei generale a gloatei, intrând în Travnik. Turcii se făceau că nu-l bagă în seamă, iar creştinii nu îndrăzneau să-l privească deschis. Dar şi cei care văzuseră totul, trăgând cu coada ochiului sau pitiţi în vreun ascunziş, fură întrucâtva dezamăgiţi de alaiul lipsit de strălucire şi cam posac al consulului marelui *Bunaparta*, căci mai toţi îşi închipuiau consulii nişte înalţi demnitari înveşmântaţi în straie fastuoase împodobite cu găietane, fireturi şi decoraţii, săltând în şa ţanţoşi, călare pe cai falnici sau tolăniţi în hinteuri strălucitoare.

II

Suita consulului fu găzduită la han, iar consulul şi domnul Pouqueville în casa lui Iosif Baruch, cel mai bogat şi mai de vază evreu din Travnik, întrucât reparaţiile la clădirea cea mare destinată consulatului francez mai cereau vreo cincisprezece zile bune. Şi iată cum zorii primei zile a Bairamului, care-i urmează Ramazanului, găsiră la revărsarea lor în mica, dar frumoasa casă a lui Iosif Baruch un oaspete puţin obişnuit. Întreg parterul fusese pus la dispoziţia sa şi a domnului Pouqueville. Daville se instalase în camera cea mare din colţul clădirii; două ferestre dădeau spre râu, iar alte două, cu zăbrele de lemn, spre grădina pustie şi învelită în promoroacă.

De la etaj se auzeau zgomote, zbenguiala şi ţipetele copiilor lui Baruch şi glasul ascuţit al mamei lor, care încerca zadarnic să-i potolească, ocărându-i în fel şi chip. Din oraş răsunau salve de tun, pocnetele puşcoacelor mânuite de copii şi larma stridentă a unui taraf de ţigani. Două tobe bubuiau monoton, iar bubuitul lor era, din când în când, sfâşiat de ţiuitul asurzitor al surlei ce executa nişte melodii necunoscute cu inflexiuni şi pauze neaşteptate. Era una din puţinele zile ale anului, în care Travnikul irupea părăsind liniştea sa obişnuită.

Întrucât nu se cuvenea să iasă în oraş înainte de vizita solemnă pe care urma să o facă vizirului, Daville petrecu cele trei zile ale Bairamului în odaia lui spaţioasă, mereu cu acelaşi râu şi aceeaşi grădină îngheţată în faţa ochilor, dar având în schimb urechile pline de bizara hărmălaie din casă şi din oraş. Bucatele evreieşti, grase şi abundente, amestec de bucătărie spaniolă şi orientală, răspândeau un miros greu de ulei, zahăr ars, ceapă şi condimente tari.

Daville îşi omora timpul discutând cu compatriotul său Pouqueville, dând dispoziţii şi primind informaţii în legătură cu ceremonialul prevăzut pentru prima lui vizită la vizir, care urma să aibă loc vinerea următoare, adică după cea de-a treia zi a Bairamului. Primise în dar de la Conac două lumânări înalte şi câte o oca de migdale şi de stafide.

Legătura dintre Conac şi noul consul o făcea medicul şi dragomanul vizirului, César D’Avenat, căruia osmanlâii îi spuneau *Davna*. Numele acesta şi-l luase în a doua jumătate a vieţii sale. Îşi trăgea de fapt obârşia din Piémont, se născuse la

Savoia şi era de naţionalitate franceză. În tinereţe, fusese trimis să studieze medicina la Montpellier. Pe atunci se mai numea încă Cesare Davenato. Acolo îşi luase actualul nume odată cu cetăţenia franceză. De acolo ajunse, nici el nu înţelegea prea bine cum, la Ţarigrad, unde intră ca ajutor al medicului şi chirurg în serviciul marelui capudan-paşa, Kuciuk Husein. De la capudan-paşa trecu în slujba lui Mehmet-paşa, atunci când acesta fu trimis ca vizir în Egipt, şi tot el îl adusese mai târziu la Travnik unde îl folosea ca medic, interpret şi om priceput la toate, folositor în orice împrejurare.

Era un bărbat înalt şi bine legat, cu pielea feţei negricioasă şi părul negru pudrat şi răsucit cu dibăcie în zulufi. Avea ochi învăpăiaţi, gură senzuală, iar obrazul proaspăt bărbierit era presărat cu semne de vărsat rare, dar adânci. Se îmbrăca cu grijă, după moda franţuzească veche.

D'Avenat depunea o sârguinţă sinceră în ceea ce făcea şi căuta să fie mereu util distinsului său concetăţean.

Toate acestea erau noi şi ciudate şi îi umpleau timpul lui Daville, cu toate că nu izbuteau să-i acapareze şi gândurile care, mai ales în orele lungi ale nopţii, îi fulgerau prin minte alergând fără noimă din prezent în trecut sau îşi dădeau silinţa să întrezărească contururile viitorului.

Nopţile erau chinuitoare şi păreau fără sfârşit.

Nu se putea obişnui cu culcuşul aşternut pe podea – îl durea capul şi îl lua cu ameţeli din cauza izului lânii din perne şi saltea. Se trezea deseori năduşit sub povara pernelor şi a plăpumii bucşite cu lână cât şi din pricina bucatelor orientale greu de înghiţit şi cu atât mai greu de mistuit.

Se scula pe întuneric şi bea câte un pahar cu apă rece ca gheaţa, care-i luneca pe gâtlej apăsându-i dureros stomacul.

Ziua, când discuta cu Pouqueville sau cu D'Avenat, era un om calm şi degajat, având un nume, o funcţie, un rang, un scop clar şi sarcini concrete în virtutea cărora se deplasase până în această provincie turcă înapoiată, aşa cum s-ar fi dus în orice altă parte a lumii. Noaptea însă Daville se vedea, aşa cum era în prezent şi, totodată, ceea ce fusese el altădată sau ce-ar fi trebuit să fie, încât omul acesta culcat în pat, în bezna nopţilor lungi de februarie, i se părea chiar şi lui un străin, greu de desluşit şi câteodată cu desăvârşire necunoscut.

Chiar şi după ce îl trezea în zori zarva Bairamului, bubuitul tobelor şi ţipătul strident al surlei sau hârjoana copiilor din odaia de deasupra capului, trebuia să mai treacă destul timp până să-şi vină în fire şi să se dezmeticească. Lupta mult între veghe şi somn, căci visele aveau mai multă legătură cu realitatea vieţii lui de până acum, iar viaţa de acum semăna mai degrabă cu un vis în care omul se pomeneşte picat, ca din senin, pe un tărâm îndepărtat şi bizar, pus într-o situaţie cu totul neobişnuită.

Aşa că trezirea prelungea mai degrabă starea de vis din timpul nopţii, făcând anevoioasă trecerea la realitatea vieţii de consul din depărtatul oraş otoman Travnik.

În mijlocul acestui vălmăşag de impresii noi şi neobişnuite năvălea irezistibil cârdul de umbre al amintirilor, încrucişându-se cu treburile şi grijile prezentului. Frânturi din viaţa lui se succedau la iuţeală şi fără nicio ordine, înfăţişându-se într-o lumină nouă şi într-o altă perspectivă.

Avea în urma sa o viaţă agitată şi plină de evenimente.

Jean Baptiste-Étienne Daville era un bărbat de vreo patruzeci de ani, înalt, bălan, cu statura dreaptă şi privirea deschisă. La şaptesprezece ani părăsise oraşul natal aflat pe coasta de nord a Franţei şi venise la Paris, ca atâţia alţii înaintea lui, pentru a-şi trăi viaţa şi a cuceri gloria. După primele căutări şi experienţe, alături de milioanele de sanchiloţi, fu atras curând de revoluţie şi îşi făcu din ea ţelul vieţii sale. Caietul cu versuri, crâmpeie din cele două sau trei îndrăzneţe drame istorice şi sociale, începute, rămaseră să zacă în sertar. Jean Daville părăsi modesta situaţie de practicant de birou şi se făcu ziarist. Începu să publice versuri şi recenzii, dar se consacră îndeosebi lucrărilor Legislativei, despre care scria ample relatări, punând în ele tot entuziasmul şi pasiunea tinereţii. Sub tăvălugul revoluţiei însă totul se fărâma, se prefăcea şi dispărea repede, nelăsând nicio urmă. Ca într-un vis oamenii treceau dintr-o funcţie într-alta, din onoare în onoare, din ruşine în moarte, din mizerie în glorie, unii într-un sens, alţii în sens invers.

În aceste vremuri neobişnuite şi în împrejurări despre care vom mai avea prilejul să vorbim, Daville fu, rând pe rând, ziarist, militar, voluntar în războiul din Spania, funcţionar la Ministerul de Externe, atunci improvizat, trimis cu o misiune în Germania, apoi în Italia, pe vremea Republicii Cisalpine şi pe lângă Ordinul de Malta. Pe urmă lucrează iarăşi o vreme ca ziarist şi referent

literar la *Moniteur*. Iată-l, în cele din urmă, consul general la Travnik, cu misiunea de a deschide consulatul, de a crea şi dezvolta legături comerciale cu aceste ţinuturi otomane, de a sprijini autorităţile de ocupaţie franceze din Dalmaţia şi de a urmări mişcările raialei din Serbia şi Bosnia.

Cam aşa s-ar înfăţişa viaţa acestui oaspete al casei Baruch dacă ar trebui să fie prezentată în câteva cuvinte pentru un scurt *curriculum vitae*.

Dar acum, din această ciudată perspectivă şi neaşteptată detenţiune impusă de ultimele trei zile, Daville însuşi trebuia să facă un efort pentru a-şi aminti bine cine este şi de unde vine, ce fusese rând pe rând în viaţă şi ce anume îl adusese aici, ce caută în odaia încăpătoare pe care o străbate într-una în lung şi-n lat, călcând pe acest covor bosnian, roşu ca para focului.

Căci atâta vreme cât omul se află în atmosfera sa obişnuită şi în împrejurările de fiecare zi, aceste date din al său *curriculum vitae* nu sunt nici pentru el decât crâmpeie şi etape mai mult sau mai puţin importante din viaţa sa. Dar când întâmplarea, cerinţele slujbei sau boala ne smulg din cotidian şi ne însingurează, aceste date încep dintr-o dată să pălească şi să se stingă, se ofilesc şi se destramă cu o repeziciune de necrezut, ca o mască inexpresivă din carton şi lac folosită demult, altădată. Şi de undeva, de sub ele, începe să se ivească cealaltă viaţă, ştiută numai de noi, adevărata istorie a duhului şi a cărnii noastre, nescrisă nicăieri, de nimeni bănuită, străină aproape de succesele sau insuccesele noastre sociale, dar totuşi singura reală şi de primă importanţă pentru noi, singura care decide, în ultimă instanţă, răul şi binele.

Pierdut în aceste ţinuturi primitive, noaptea, când se potoleau toate zgomotele, Daville îşi îndrepta privirea înapoi, cercetându-şi viaţa trăită, asemeni unui lanţ de avânturi şi căderi, de lupte, vitejii, zile norocoase şi succese, cotituri, păcate, ciocniri, jertfe inutile, compromisuri zadarnice – trăite de el şi numai de el ştiute.

Din bezna şi liniştea acestui oraş, pe care nici nu apucase să-l vadă bine, dar în care îl aşteptau, de bună seamă, griji şi greutăţi, părea că nimic pe lume nu poate fi pus în ordine şi statornicit. Lui Daville i se părea uneori că viaţa necesită prea multe eforturi şi că pentru fiecare efort se cere prea mult curaj. Din acest întuneric nu se zărea capătul nici unui efort. Ca să nu

se oprească înfrânt, omul se amăgeşte singur, grămădeşte peste sarcinile încă neduse la bun sfârşit altele noi pe care de asemeni nu va apuca să le împlinească, căutând în noi întreprinderi şi eforturi noi forţe şi mai mult curaj. Aşa se amăgeşte omul şi, cu timpul, devine în aşa măsură propriul său datornic, încât nu-şi mai poate acoperi datoriile faţă de sine însuşi şi faţă de cei din jurul său.

Dar pe măsură ce se apropia ziua primei vizite, aceste amintiri şi meditaţii cedau tot mai mult locul noilor impresii, grijilor şi treburilor la ordinea zilei. Încetul cu încetul Daville îşi revenea. Sensibilităţile şi amintirile se retrăgeau în adâncul conştiinţei, de unde se vor ivi adesea pentru a se amesteca în chip ciudat şi neaşteptat cu întâmplările zilei sau cu evenimentele neobişnuite din noua sa viaţă dusă în Travnik.

Trecură în cele din urmă şi aceste trei zile lungi cu nopţile lor stranii. (Cu o presimţire care nu-i înşală niciodată pe oamenii încercaţi în viaţă, Daville se gândise în dimineaţa aceea: „poate că acestea au fost, la urma urmei, cele mai liniştite şi mai bune zile din câte mi-e dat să trăiesc în această văgăună”.)

Aşadar, în acea zi, dis-de-dimineaţă, răsună sub ferestre tropot şi fornăit de cai. Solemn, cu o ţinută ireproşabilă, consulul îl întâmpină pe comandantul mamelucilor, pe care îl însoţea *Davna*. Veniseră doisprezece mameluci din detaşamentul pe care şi-l adusese Mehmet-paşa din Egipt ca escortă personală şi de care era deosebit de mândru. Turbanele lor dintr-o ţesătură fină – un fir de aur, unul de mătase – înfăşurate cu dibăcie, săbiile încovoiate care atârnau pitoresc pe crupa cailor şi uniformele largi de culoarea vişinei putrede atrăgeau toate privirile. Calul lui Daville şi cei ai suitei sale erau acoperiţi din cap şi până în coadă cu harşale de postav. Comenzile răsunau ritmic, într-o desăvârşită ordine. Daville se strădui să se suie cât mai degajat în şaua calului său – un murg blând, mai bătrâior şi lat în spate. Consulul îmbrăcase uniforma de gală. Mantaua sa de un albastru-închis era larg descheiată la piept, lăsând să se vadă bumbii auriţi, fireturile de argint şi distincţiile. Daville se ţinea drept în şa, iar chipul lui bărbătesc făcea bună impresia.

Până nu cotiră pe strada principală, totul merse bine şi consulul era pe bună dreptate mulţumit. Dar cum ajunseră în preajma caselor turceşti, auziră strigăte dubioase, zgomot de porţi şi obloane trântite. Chiar la prima casă o fetiţă crăpă doar

puţin canatul ferestrei şi, rostind cuvinte nedesluşite, începu să stupească mărunt în stradă, ca şi cum ar fi făcut farmece. Aşa se deschideau pe rând porţile şi se ridicau obloanele, unul după altul, scoţând pentru o clipă la iveală chipuri pline de ură şi de excitare fanatică. Femei cu feţele îmbrobodite scuipau şi boscorodeau, rostind descântece, iar băieţii aruncau sudalme însoţindu-le de gesturi obscene şi de ameninţări făţişe, plesnindu-se cu palmele peste şezut sau arătând cu mâna cum se taie beregata.

Strada fiind îngustă, iar casele având de ambele părţi sacnasie, cortegiul trecu printre două şiruri de înjurături şi ameninţări. Chiar de la început, uluit, consulul încetini pasul calului, însă D'Avenat se apropie repede de el şi, fără să facă vreun gest sau să-şi schimbe câtuşi de puţin expresia feţei, îl imploră, şoptindu-i emoţionat:

— Rog pe excelenţa voastră să-şi continue liniştit drumul şi să nu ia în seamă ce se întâmplă. Popor de sălbatici, vulg ignorant; haini cu tot ce vine dinafară, aşa întâmpină pe oricine. Vă rog, aşadar, nu-i luaţi în seamă. E lucrul cel mai înţelept. Aşa procedează şi vizirul. Astea sunt obiceiurile lor sălbatice. Rog pe excelenţa voastră să-şi continue drumul liniştit.

Încurcat şi iritat, deşi încerca să-şi ascundă tulburarea, consulul continuă să înainteze văzând că nimeni dintre oamenii vizirului nu se sinchisea de cele ce se întâmplau, dar simţea cum sângele îi năvăleşte în cap. Gândurile i se învolburară, ciocnindu-se şi învălmăşindu-se. Se gândi mai întâi dacă, în calitate de reprezentant al marelui Napoleon, se cuvenea să îndure toate acestea sau era mai bine să se întoarcă degrabă acasă şi să provoace scandal. Nu putea găsi un răspuns la această întrebare, întrucât se temea deopotrivă ca, fiind prea răbdător, să nu ştirbească prestigiul Franţei sau, pripindu-se, să nu provoace un conflict care să-i dăuneze, stricând chiar din prima zi relaţiile cu vizirul şi turcii. Neizbutind să găsească o soluţie şi să ia o decizie, se simţea înjosit şi furios pe sine însuşi. Încerca un sentiment de scârbă şi de teamă în acelaşi timp faţă de levantinul D'Avenat care îi tot repeta din spate:

— Rog pe excelenţa voastră să-şi vadă în linişte de drum. Aşa sunt obiceiurile la aceşti bosniaci sălbatici. Mergeţi înainte şi nu le daţi atenţie!

Stând în cumpănă, incapabil de a găsi o ieşire, Daville simţea cum îi ard obrajii şi cum asudă pe la subţiori, cu tot gerul aspru de afară. Îl scotea din sărite şoapta stăruitoare a lui D'Avenat, i se părea perversă şi respingătoare. Ghicea şi-nţelegea cum trebuie să fie viaţa unui occidental pe care soarta vitregă îl aruncă în Orient, legându-l pe veci de aceste ţinuturi.

Între timp, din ultimele case, femei pitite după obloane scuipau pe geam spre cai şi călăreţi. Consulul se mai opri o dată o clipită, dar o porni şi de data aceasta, cedând rugăminţilor lui D'Avenat şi împins de trapul liniştit al suitei. Aci se curma şirul de case şi începea târgul cu dugheni scunde. În cepenakuri[3] stăteau dughengii turci, fumând şi tocmindu-se. Daville avu senzaţia omului care trece dintr-o încăpere supraîncălzită într-una îngheţată. Dintr-o dată dispărură privirile sălbatice, gesturile care arătau cum se taie capul ghiaurului sau stuchitul superstiţios al femeilor. În schimb, de ambele părţi ale străzii se înşirau acum chipuri nemişcate, rigide. Daville le zărea ca printr-un văl stânjenitor, care-i tremura în faţa ochilor. Nimeni nu se opri din treburi şi din fumat, nimeni nu catadicsi să arunce măcar o privire spre o apariţie atât de neobişnuită cum era acest cortegiu solemn. Câte un dughengiu întorcea spatele, chipurile, ca să caute ceva printre mărfurile înşirate pe rafturi. Numai orientalii pot urî şi dispreţui atât de intens, numai ei sunt în stare să-şi manifeste în felul acesta ostilitatea şi dispreţul.

D'Avenat tăcuse şi luase din nou distanţa regulamentară, însă pentru Daville, dispreţul acesta crâncen şi mut al târgului nu era mai puţin dureros şi jignitor decât ura pe care ocările o vărsaseră asupră-i puţin înainte. În cele din urmă cotiră la dreapta şi zăriră deodată zidurile lungi, înalte şi silueta albă a Conacului – o clădire mare şi armonioasă, cu un şir lung de ferestre. Daville răsuflă uşurat.

Drumul acesta penibil, pe care-l lăsase acum în urmă, avea să rămână multă vreme în amintirea lui Daville şi va stărui ca un vis rău şi plin de tâlc. De-a lungul anilor, el va mai străbate de sute de ori acelaşi drum în aceleaşi condiţii. Căci ori de câte ori va trebui să se ducă la vizir, şi vizitele acestea se ţineau lanţ, din pricina vremurilor tulburi, va fi nevoit să străbată călare mahalaua şi târgul. Va fi nevoit să se ţină neclintit în şa, să nu privească nici în dreapta, nici în stânga, nici prea sus, dar nici

---

[3] Prag sau uşă în magazin (turc).

între urechile calului, nici distrat, nici îngrijorat, nici zâmbitor, nici ursuz, ci serios, atent şi calm. Cam aceeaşi căutătură o au în tablouri conducătorii de oşti, care-şi aţintesc privirea pe deasupra bătăliei, departe, undeva între drum şi linia orizontului, de unde urmează să vină un ajutor sigur şi bine calculat. Încă multă vreme, imitându-i pe cei vârstnici, copiii turci îşi vor scoate capetele pe la porţi, scuipând mărunt şi repede între picioarele cailor, ca şi când ar închega vrăji. Dughengiii turci vor întoarce spatele, cotrobăind, chipurile, prin rafturi. Îl va saluta doar ici şi colo câte un evreu care se va nimeri să-i iasă în cale, neavând cum să-l ocolească. De nenumărate ori va fi nevoit să treacă pe aici, arătându-se calm şi plin de demnitate, dar tremurând în sine din pricina urii şi batjocoritoarei indiferenţe care-l împresurau din toate părţile, cu gândul la eventuale incidente neplăcute ce puteau să survină în orice clipă, simţindu-se dezgustat de munca asta şi de viaţa asta, străduindu-se din răsputeri să-şi ascundă neliniştea şi scârba.

Chiar şi mai târziu, când anii şi schimbările aduse de ei vor fi făcut ca localnicii să se obişnuiască cu prezenţa străinului şi când Daville va fi cunoscut şi-şi va fi apropiat multă lume, acest prim cortegiu solemn va rămâne crestat în mintea lui ca o cicatrice neagră, fierbinte şi dureroasă, pe care uitarea o va şterge cu multă trudă.

Cortegiul solemn trecu tropăind peste podul de lemn şi ajunse în faţa porţii mari a Conacului. Se auzi scrâşnetul drugilor de fier, forfota servitorilor, şi cele două canaturi ale porţii fură date în lături.

Astfel se deschise scena pe care opt ani în şir Jean Daville avea să joace, în ipostaze diferite, acelaşi rol greu de jucat şi ingrat.

Această poartă disproporţionat de largă se va mai deschide de multe ori în faţa lui. Ori de câte ori se deschidea, îi făcea impresia unei guri gigantice şi hidoase din care năvăleau duhorile a tot ce odrăslea, creştea, se consuma, putrezea sau bolea în acest imens Conac. Ştia că tot oraşul şi împrejurimile, obligate să-l hrănească pe vizir şi toată şleahta lui, vărsau zilnic în Conac ca la şapte sute şi cincizeci de ocale de merinde felurite şi că totul era împărţit, furat, mistuit. Ştia că pe lângă vizir şi rudele lui apropiate se mai oploşeau în Conac unsprezece

demnitari, treizeci şi doi de paznici şi tot atâţia sau şi mai mulţi pierde-vară şi linge-blide turci sau argaţi şi slujbaşi creştini. Se mai aflau în grajdurile şi atenansele Conacului sumedenie de cai, vaci, câini, pisici, păsări şi maimuţe. Peste toată această adunătură domnea o miasmă grea şi greţoasă de unt şi seu topit, din pricina căreia celor neobişnuiţi le venea cu leşin. După fiecare vizită la vizir, izul acesta malefic îl urmărea pe consul o zi întreagă şi numai la amintirea lui îi venea să-şi verse maţele. Tot Conacul i se părea îmbibat de această duhoare, ca o biserică de mirosul tămâiei, de la oameni şi straiele lor până la obiecte şi ziduri.

Acum când se deschise pentru prima dată în faţa sa această poartă necunoscută, pâlcul de mameluci se despărţi în două, oamenii descălecară, iar Daville cu mica lui suită intră în curte. Această primă curte, îngustă, zăcea în penumbră, având deasupra sa, pe toată lăţimea, catul superior al casei. Abia mai încolo venea adevărata curte neacoperită, cu fântână, cu iarbă şi flori pe de margine. În fund, un gard mare, opac, ascundea de ochi curioşi grădinile vizirului.

Daville, care nu-şi revenise încă din emoţia pe care i-o pricinuise trecerea prin oraş, era năucit acum de politeţea excesivă şi de atenţia solemnă cu care-l întâmpina la Conac gloata de icioglani şi de demnitari. Toţi se agitau şi foiau în jurul lui cu un zel şi o vioiciune cum nu se obişnuia în ceremonialul occidental. Primul care-l salută pe consul fu teftedarul[4]. (Chehaiaua vizirului, Suleiman-paşa Skopljak, lipsea din Travnik.) După el veniră la rând silahdarul, ciohodarul, haznadarul, muhurdarul, în urma cărora se îmbulzea grămada de slujitori, cu grade şi funcţii necunoscute sau nedefinite. Unii, plecându-şi fruntea, mormăiau cuvinte neînţelese de bun venit, alţii îşi deschideau larg braţele şi toţi înaintau spre marea sală unde se ţinea Divanul. Prin mulţime îşi făcea loc în toate direcţiile, dibaci şi energic, D'Avenat, cu statura lui înaltă şi faţa negricioasă, împingându-i în lături şi admonestându-i pe cei ce închideau drumul, dând dispoziţii şi porunci mai tare şi cu mai multă ostentaţie decât ar fi fost nevoie. Daville, tulburat în sinea sa, dar în aparenţă demn şi calm, se asemui cu acei sfinţi din icoanele catolice, pe care un stol fremătând de îngeri îi înalţă la

---

[4] Controlor-şef în domeniul finanţelor (turc.)

ceruri. Torentul mulţimii îl purtă într-adevăr peste cele câteva trepte lungi ce duceau din curte spre Divan.

Încăperea Divanului se prezenta ca o sală spaţioasă, la catul de jos al clădirii, cufundată în semiîntuneric. Pe duşumea erau aşternute câteva peşchire. Pe de margini minderlâcuri acoperite cu postav vişiniu. În colţ, lângă fereastră, se aflau perne ticluite pentru vizir şi pentru oaspete. Singura podoabă a pereţilor era o tura imperială: monograma sultanului scrisă cu litere de aur pe hârtie verde. Dedesubt o sabie, două pistoale şi un biniş roşu cadorisite de Selim al III-lea preafavoritului său Husref Mehmet-paşa.

Deasupra acestei încăperi, la catul de sus, se găsea alta la fel de mare, mai sumar mobilată, însă mai luminoasă. Acolo se ţinea numai vara Divanul vizirului. Doi din pereţii acestei săli erau din sticlă: ferestre privind unele spre grădină şi spre coastele povârnite, altele spre apa Lašvei şi spre târgul de peste râu. Acestea erau vestitele geamlâcuri despre care vorbeau multe basme şi cântece şi care nu-şi aveau seamăn în toată Bosnia; Mehmet-paşa le comandase la Viena pe socoteala sa şi adusese un meşter anume, neamţ, ca să le monteze. Şezând pe pernă, oaspetele putea privi prin aceste geamuri divanhanaua deschisă şi sub acoperiş, pe grinda de brad, un cuib de rândunele din care răzbea ciripit de pui şi răsăreau smocuri de paie, urmărind cum rândunica sprintenă şi circumspectă poposeşte la cuib şi piere în zbor, iute ca săgeata.

În spatele acestor geamuri era întotdeauna foarte plăcut. Găseai acolo lumină, verdeaţă, flori, adiere de vânt şi susur de apă, ciripit de păsări, odihnă şi linişte pentru cugetare şi taifas. În locul ăsta s-au luat multe hotărâri grele şi cumplite, şi totuşi orice lucru, dacă era dezbătut aici, părea mai uşor, mai limpede şi mai omenesc decât atunci când se punea la cale în Divanul de la parter.

Acestea erau singurele încăperi ale Conacului pe care avea să le cunoască Daville în timpul şederii sale în Travnik, două scene pe care avea să guste de atâtea ori dureri şi mulţumiri, încercând succese şi eşecuri. Aici avea să-i cunoască peste ani nu numai pe turci, cu măruntele lor virtuţi şi uriaşele lor slăbiciuni, ci şi pe sine însuşi, măsura şi hotarul puterilor sale, oamenii în genere, viaţa, lumea întreagă şi raporturile dintre oameni.

Ca întotdeauna în vreme de iarnă, această primă recepţie se ţinea în Divanul aflat la parter. Se simţea după miros că încăperea fusese acum pentru prima oară deschisă şi încălzită anume în vederea acestui eveniment.

Chiar în clipa când consulul trecu pragul, în partea opusă a Divanului se deschise o altă uşă pe care îşi făcu apariţia, în haine fastuoase, vizirul, însoţit de icioglani care îşi ţineau capul uşor plecat şi mâinile încrucişate pe piept a evlavie.

Aceasta era marea concesie protocolară pe care o obţinuse Daville în tratativele purtate prin intermediul lui D'Avenat în aceste trei zile şi cu a cărei descriere îşi pusese în gând să înceapă primul său raport către ministru. Turcii ţinuseră morţiş ca vizirul să-l întâmpine pe consul şezând pe perna sa, aşa cum făcea cu toţi ceilalţi vizitatori. Consulul însă îşi arătă dorinţa ca vizirul să-l salute ridicându-se în picioare. El invoca în acest sens puterea Franţei şi gloria militară a suveranului său, iar turcii tradiţiile lor şi graniţele imperiului. Până la urmă convenira ca vizirul să-l conducă pe consul până la podiumul de lângă fereastră, unde erau pregătite două perne pe care urmau să se aşeze amândoi, în aceeaşi clipă.

Aşa s-a şi întâmplat. Vizirul care şchiopăta de piciorul drept (mulţimea îl poreclise din această pricină Topal-paşa) se mişca sprinten şi energic, aşa cum se-ntâmplă de multe ori cu şchiopii. Se apropie de consul şi-l pofti cordial să se aşeze. Între ei doi, dar cu o treaptă mai jos, luă loc dragomanul D'Avenat. Stătea ghemuit, cu mâinile în poală, cu privirea plecată, dorind să pară mai scund şi mai mărunt decât era şi să răsufle numai atâta cât era nevoie pentru ca aceşti doi demnitari să-şi poată comunica nestingheriţi unul altuia gândurile şi mesajele. Între timp ceilalţi se retraseră în linişte. Rămăseseră doar servitorii, înşiruiţi la distanţe mici unul de altul, aşteptând porunci să aducă cele de cuviinţă. În tot timpul convorbirii, care ţinu mai bine de un ceas, slugile se mişcară ca nişte umbre mute, transmiţând de la unul la altul şi servind consulului şi vizirului cele cerute de ceremonial.

Sosiră mai întâi ciubucele aprinse, cafeaua şi şerbetul. Apoi unul dintre feciori, târându-se pe genunchi, apropie un vas nu prea adânc care răspândea o aromă puternică şi-l plimbă ca pe o căţuie pe sub barba vizirului şi pe sub mustaţa consulului. După aceea aduseră din nou cafea şi alte ciubuce. Toate astea

fură servite în timpul discuţiei, cu cea mai mare atenţie, pe nesimţite şi cu multă dibăcie.

Pentru un oriental, vizirul se arăta deosebit de vioi, amabil şi deschis. Cu toate că era la curent cu aceste însuşiri ale vizirului, şi fiind încredinţat că nu trebuiesc luate de bune şi adevărate, Daville, surprins de înjosirile pe care le încercase în timpul trecerii sale prin oraş, se simţea, fără vrere, copleşit de atâta atenţie şi amabilitate. Sângele care-i năvălise în cap se domoli încetul cu încetul. Cuvintele vizirului, aroma cafelei şi a ciubucelor aveau un efect plăcut şi liniştitor, deşi nu puteau şterge cu totul impresiile penibile. În timpul convorbirii vizirul nu uită să sublinieze barbaria acestui ţinut, grosolănia şi înapoierea băştinaşilor. Natura era vitregă şi oamenii neajutoraţi. La ce să te aştepţi de la nişte femei şi copii, făpturi cărora Dumnezeu nu le hărăzise prea multă minte, într-o ţară unde chiar şi bărbaţii sunt neciopliţi şi zurbagii. Faptele şi vorbele acestor oameni n-aveau nicio noimă şi nicio însemnătate şi nu puteau înrâuri în niciun fel treburile puse la cale de nişte oameni serioşi şi luminaţi. „Câinii latră, caravana trece”, încheie vizirul care, evident, fusese informat despre tot ce se întâmplase în timpul trecerii convoiului prin oraş şi acum se străduia să mai atenueze şi să îndulcească impresia lăsată de această întâmplare. Apoi de la aceste amănunte neplăcute trecu îndată la laude, ridicând în slavă măreţia unică a izbânzilor lui Napoleon şi stăruind asupra importanţei roadelor pe care le-ar da o colaborare strânsă şi chibzuită a celor două mari imperii – otoman şi francez.

Lui Daville îi plăcură aceste vorbe, rostite deschis şi fără emfază, socotindu-le drept o scuză învăluită pentru jignirile ce i se aduseseră în târg. Ele avură darul să micşoreze în ochii săi proporţiile înjosirii îndurate. Acum, după ce se mai liniştise şi era mai bine dispus, se uita cu atenţie la vizir şi recapitula în minte ceea ce aflase despre el de la D’Avenat.

Husref Mehmet-paşa, poreclit Topal, era gruzin. De mic copil fusese dus în robie la Ţarigrad şi slujise la marele Kuciuk Husein-paşa. Aci îl remarcase Selim a III-lea, înainte de a sui pe tron. Curajos, inteligent, viclean şi înzestrat cu meşteşugul vorbirii, cu toată fiinţa devotat stăpânilor săi, acest gruzin deveni vizir în Egipt la vârsta de treizeci şi unu de ani. Afacerea, ce-i drept, sfârşise prost, căci o mare răscoală a mamelucilor îl silise pe Mehmet-paşa să fugă din Egipt, dar nu căzuse cu totul în

dizgraţie. După o scurtă şedere la Salonic, fu numit vizir în Bosnia. Pedeapsa era relativ uşoară, iar el se pricepu s-o facă mai uşoară, prefăcându-se cu isteţime în faţa lumii că nu îl supără întru nimic mustrarea. Adusese cu el din Egipt un detaşament de vreo treizeci de mameluci fideli cu care-i plăcea să facă exerciţii pe maidanul de lângă Travnik. Purtând veşminte de soi şi bine hrăniţi, mamelucii stârneau curiozitatea şi sporeau prestigiul paşii în ochii lumii. Turcii bosniaci îi priveau cu ură, dar cu frică şi cu ascunsă admiraţie.

Mai admirată încă decât mamelucii era herghelia vizirului, căci nu se mai pomenise în Bosnia una asemuitoare, având cai atât de mulţi şi atât de frumoşi.

Vizirul era încă tânăr şi părea mai tânăr decât era. Destul de scund, izbutea ca prin întreaga sa ţinută, dar mai ales datorită zâmbetului său, să adauge în ochii celui care îl privea mai bine de un lat de palmă staturii sale nicidecum semeţe. Piciorul drept îl avea mai scurt, dar cu ajutorul hainelor croite într-un anumit fel şi folosind mişcări repezi şi iscusite, îndepărta în bună măsură meteahna. Când era nevoie să stea în picioare, ştia să se ţină întotdeauna în aşa fel, încât defectul mai că nu se observa, iar când se mişca, părea plin de neastâmpăr, sprinten, vioi, ceea ce împrumuta făpturii lui un aer de prospeţime şi de tinereţe. Nu avea nimic din acea demnitate otomană rigidă despre care Daville citise şi auzise atâta… Croiala şi culorile veşmintelor erau simple, dar alese cu grijă. Există oameni care prin felul cum poartă straiele adaugă hainelor şi podoabelor un spor de strălucire şi distincţie. Faţa neobişnuit de roşie, ca de marinar ars de vânt, cu barba neagră şi scurtă, cu ochi de tăciune, luminoşi şi uşor alungiţi, era deschisă şi zâmbitoare. Se număra şi el printre acei oameni care îşi ascund sub un zâmbet neîntrerupt adevărata stare sufletească, iar tumultul gândurilor sau lipsa lor le învăluie într-o elocinţă vioaie. Vorbea cu aceeaşi uşurinţă despre orice şi lăsa întotdeauna impresia că ştie mai mult decât spune. Orice amabilitate, orice atenţie sau invitaţie pe care ţi-o făcea, păreau să fie doar o introducere, înainte de a se hotărî să atace subiectul propriu-zis. Oricât ar fi fost de informat şi prevenit, nimeni nu se putea sustrage impresiei că are în faţa sa un om plin de nobleţe şi inteligenţă care nu se mulţumeşte cu făgăduiala, ci e oricând gata să treacă la faptă,

deşi niciodată nu se putea desluşi şi determina hotarele acestor făgăduieli şi adevăratul miez al faptei.

Atât vizirul cât şi consulul căutau să îndrume discuţia spre lucruri despre care aflaseră că sunt slăbiciunea nemărturisită sau subiectul de predilecţie al fiecăruia. Vizirul aducea mereu vorba despre excepţionala măreţie a personalităţii lui Napoleon şi despre victoriile lui, în timp ce consulul, care aflase de la D'Avenat slăbiciunea vizirului pentru mare şi corăbii, aborda chestiuni legate de navigaţie şi de lupte navale. Într-adevăr, vizirul iubea pătimaş marea şi viaţa de marinar. Pe lângă durerea ascunsă pe care i-o pricinuise eşecul său din Egipt, suferea mult din pricină că fusese nevoit să părăsească marea şi să se închidă în aceste ţinuturi reci şi muntoase. În cel mai ascuns ungher al sufletului său, vizirul nutrea speranţa de a-l moşteni într-o zi pe marele său stăpân Kuciuk Husein-paşa, pentru ca, în calitate de capudan-paşa, să-şi continue planurile şi proiectele întru edificarea marinei militare turceşti.

După ce discutară astfel o oră şi jumătate, consulul şi vizirul se despărţiră ca buni amici, fiecare încredinţat deopotrivă în sinea sa că va putea să obţină multe de la celălalt şi mulţumit fiecare de interlocutorul său ca şi de sine însuşi.

La plecare fu încă mai multă zarvă şi forfotă ca la venire. Li se aduseră daruri într-adevăr de mare preţ – pentru consul un biniş de jder, iar pentru cei din suită giubele de postav căptuşite cu blană de vulpe. Cineva rostea rugăciuni cu voce tare, cerând binecuvântarea lui Alah pentru oaspetele imperial, iar ceilalţi, împletindu-şi glasurile, îi ţineau isonul. Funcţionarii superiori îl conduseră pe Daville până în mijlocul curţii, unde se găsea lespedea pe care urma să se sprijine pentru a încăleca. Toţi mergeau cu braţele larg desfăcute, ca şi cum l-ar fi purtat pe mâini. Daville urcă în şa. Binişul de jder îl îmbrăcase peste manta. Afară aşteptau mamelucii călări. Cortegiul făcu calea întoarsă pe acelaşi drum pe care venise.

Cu toate că era gros îmbrăcat, acoperit acum şi cu binişul, Daville se simţi străbătut de un fior rece la gândul că va trebui să treacă din nou printre cele două şiruri de cepenak-uri coşcovite şi de ferestre zăbrelite şi să îndure iar ocările şi hula mulţimii. Se părea că primii lui paşi în Travnik trebuiau să fie însoţiţi de surprize, plăcute sau nu. Turcii de prin dugheni erau, şi de astă dată, nemişcaţi şi întunecaţi, cu privirile pironite

dinadins în pământ, dar din case nu se mai auziră nici sudalme, nici ameninţări. Cu pielea trupului încreţită, Daville avea senzaţia că din dosul zăbrelelor de lemn îl urmăresc o mulţime de ochi curioşi şi vrăjmaşi, dar amuţiţi şi împietriţi. Se gândi dintr-o dată că binişul vizirului îl apără de mulţime, şi îl săltă cu o mişcare involuntară pe umeri, se îndreptă în şa, înălţă capul şi astfel ajunse în faţa curţii lui Baruch, împrejmuită cu zid.

Când rămase, în sfârşit, singur în odaia caldă, Daville se aşeză pe canapeaua tare, îşi descheie vestonul şi suspină adânc. Era sfârşit de oboseală după emoţiile trăite. Simţea un gol în piept şi era năucit, ca şi cum ar fi fost aruncat de la mare înălţime pe această canapea şi nu izbutea să-şi vină în fire şi să priceapă limpede cum de ajunsese acolo. Acum era în fine liber, dar nu ştia cum să se folosească de acest răgaz. Vru să se culce, să se odihnească, dar privirea îi căzu pe cuier, unde atârna binişul pe care îl primise în dar de la vizir şi-i fulgeră prin minte gândul dureros că despre toate acestea trebuie să întocmească un raport în scris atât ministrului de la Paris cât şi ambasadorului de la Istambul. Aşadar, va fi nevoit să retrăiască totul din nou şi să înfăţişeze lucrurile în aşa fel, încât să nu-şi ştirbească prea mult nici din prestigiul său, dar nici să se depărteze mult de adevăr. Această obligaţie stătea acum în faţa lui ca un munte imposibil de trecut, dar pe care trebuia totuşi să-l treacă. Consulul îşi acoperi ochii cu palma. Mai trase de câteva ori cu putere aer în piept şi, dându-i drumul afară, zise mai mult în şoaptă:

— Doamne, Dumnezeule!

Şi rămase aşa, şezând pe canapea. Asta i-a fost odihna şi somnul.

III

Precum li se întâmplă eroilor din basmele orientale, cele mai multe greutăţi Daville trebui să le înfrunte chiar de la începutul şederii sale în Travnik. Parcă toate i se ridicaseră împotrivă, uneltind să-i slăbească voinţa şi să-l întoarcă din drumul pe care pornise.

Toate câte-l întâmpinaseră în Bosnia, tot ce primea de la minister, de la ambasada din Istambul şi de la comandantul din Split se arătau a fi tocmai pe dos faţă de cele ce i se spuseseră la Paris înainte de plecare.

Peste câteva săptămâni, Daville se mută din casa lui Baruch în clădirea destinată consulatului. Mobilă şi aranja două-trei camere cum putu şi cum se pricepu mai bine, rămânând doar el cu servitorii în această casă imensă şi pustie.

Venind încoace, fusese nevoit să-şi lase soţia la o familie de francezi din Split. Doamna Daville aştepta un copil, pe cel de al treilea, şi într-o asemenea stare nu îndrăznise s-o ia cu el într-un oraş otoman necunoscut. Între timp femeia născu, dar avea acum nevoie de întremare, aşa încât, de comun acord, hotărâseră ca ea să mai rămână o vreme în Split.

Daville se obişnuise cu viaţa de familie şi pleca acum pentru prima oară undeva fără să-şi ia cu el nevasta. În actualele împrejurări îi îndura greu lipsa. Din zi în zi îl chinuiau tot mai mult singurătatea, dezordinea din casă, grija pentru soţie şi copil. Domnul Pouqueville părăsise Travnikul la câteva zile după sosire, continuându-şi drumul spre răsărit.

Şi altminteri Daville se simţea părăsit şi lăsat în voia soartei. Ajutoarele care-i fuseseră făgăduite în preajma plecării sale în Bosnia sau pe care cutezase a le cere ulterior, deşi i se păreau acum neîndestulătoare, nu i se trimiteau.

Neavând funcţionari şi colaboratori, scria toate rapoartele cu mâna lui, le trecea pe curat şi singur îndeplinea toate treburile de cancelarie. Cum nu ştia limba şi cum nu cunoştea ţara şi obiceiurile, nu-i rămăsese altceva mai bun de făcut decât să-l angajeze pe D’Avenat ca interpret. Vizirul i-l cedă cu mărinimie pe medicul său, iar D’Avenat fu încântat că i se ivise prilejul să intre în slujba Franţei. Daville îl primi la început cu multă neîncredere şi cu o repulsie abia stăpânită, hotărât să-i încredinţeze numai chestiunile de minimă importanţă, despre

care putea să afle şi vizirul. Dar curând îşi dădu seama că omul acesta îi este indispensabil şi într-adevăr folositor. D'Avenat izbuti repede să facă rost de doi cavaşi de încredere, un albanez şi un herţegovean, să muştruluiască servitorii şi să-l scutească pe consul de o mulţime de treburi mărunte şi sâcâitoare. Lucrând cu el zi de zi, Daville nu pierdea prilejul să-l cerceteze cu atenţie, aşa încât începu a-l cunoaşte din ce în ce mai bine.

Ajuns în Orient încă din fragedă tinereţe, D'Avenat căpătase multe din trăsăturile de caracter şi obiceiurile levantinilor. Iar levantinul e om lipsit de scrupule, fără obraz sau, mai bine zis, cu obrazul gros, silit să mimeze când umilinţa, când vitejia, când resemnarea, când entuziasmul. Căci toate acestea nu sunt pentru el decât mijloace indispensabile pentru a se descurca în viaţă, care în Levant e mult mai grea şi mai complicată decât în oricare altă parte a lumii. Străinul aruncat în vâltoarea acestei lupte grele şi inegale se afundă cu totul în ea şi îşi pierde adevărata personalitate. Chiar dacă-şi face veacul în Orient, abia ajunge să-l cunoască în parte şi unilateral, adică numai prin prisma folosului şi daunei în lupta pe care e osândit s-o poarte. Aceşti străini care, asemeni lui D'Avenat, rămân să trăiască în Orient, îşi însuşesc în majoritatea cazurilor de la turci tot ce e mai rău şi mai josnic în caracterul acestora, nefiind în stare să descopere şi să deprindă niciuna din înclinările superioare ale firii lor.

D'Avenat, despre care vom mai avea prilejul să vorbim, era în multe privinţe un astfel de om. Dedat plăcerilor încă din tinereţe, nu putuse să deprindă în această privinţă nimic bun din contactul cu osmanlâii. Iar când se domoleşte tumultul patimilor şi pălălaia simţurilor începe să se stingă, acest soi de oameni devin posomorâţi şi închişi – o povară pentru ei înşişi şi pentru ceilalţi. Supus până la servilism şi mic până la laşitate în faţa puterii, autorităţii şi bogăţiei, era în schimb insolent, crud şi necruţător faţă de tot ce i se părea slab, sărman şi bicisnic.

Şi totuşi exista ceva care-l susţinea şi-l înălţa deasupra acestui trist complex. Avea un fiu, un băiat chipeş şi dăruit de fire. D'Avenat se îngrijea cu devotament de sănătatea şi educaţia lui. Pentru el ar fi fost în stare să facă orice. Acest sentiment puternic al dragostei paterne îl sustrăgea treptat viciilor, făcându-l mai bun şi mai omenos. Pe măsură ce băiatul creştea, viaţa lui D'Avenat se curăţa de zgură. Şi ori de câte ori i

se întâmpla să facă cuiva vreun bine sau să se abţină de la vreo pehlivănie, o făcea cu gândul superstiţios că „băiatul va fi răsplătit pentru asta”. Cum se întâmpla deseori în viaţă, acest tată destrăbălat nutrea dorinţa ca fiul lui să ducă o viaţă dreaptă şi cinstită. N-ar fi precupeţit nimic să-şi vadă această dorinţă împlinită.

Acest copil orfan de mamă avusese parte de toată grija şi atenţia pe care şi-o poate dori un băieţandru şi creştea alături de tatăl său ca o mlădiţă încolăcită în jurul unui stâlp uscat, dar rezistent. Şi era chipeş băiatul, avea trăsăturile tatălui, dar mai blânde, înnobilate, şi, fiind sănătos trupeşte şi sufleteşte, nu vădea nici înclinări rele, nici complexe paralizante.

D’Avenat purta în suflet o dorinţă tainică, un scop suprem: ca băiatul lui să nu-i calce pe urme, să n-ajungă sluga unuia sau altuia în Levant, ci să urmeze mai întâi o şcoală undeva în Franţa, iar apoi să intre în serviciul statului francez.

Acesta era motivul de căpetenie al râvnei şi abnegaţiei sale în slujba pe care o îndeplinea la consulat şi principalul reazem al încrederii că-i va rămâne sincer devotat.

Şi în privinţa procurării banilor necesari, noul consul avea destule greutăţi şi bătaie de cap. Banii i se expediau neregulat şi cu întârziere, iar pierderile la preschimbare erau împovărătoare şi neprevăzute. Creditele aprobate soseau cine ştie când, iar cele pe care le solicita pentru noile nevoi erau îndeobşte refuzate. Soseau în schimb dispoziţii confuze şi incoerente din partea vistieriei; circulări fără sens care i se păreau lui Daville, solitar şi părăsit cum era, adevărată bătaie de joc. Într-una i se dădea, bunăoară, indicaţia strictă de a nu întreţine relaţii decât cu consulii străini, recomandându-i-se să nu participe la recepţiile date de ambasadorii şi trimişii străini decât dacă primeşte o invitaţie din partea ambasadorului sau trimisului Franţei. În alta se arăta cum anume să fie sărbătorită ziua de naştere a lui Napoleon, 15 august. „Consulul general va suporta personal cheltuielile pentru orchestră şi împodobirea sălilor la balul pe care îl va organiza cu acest prilej.” Citind această dispoziţie, Daville zâmbi cu amărăciune. Îi apăru în faţa ochilor taraful de muzicanţi din Travnik: trei ţigani zdrenţăroşi, doi bătând în tobe şi unul suflând în surlă, torturând cu bubuitul şi ţiuitul lor, de Bairamul Ramazanului, auzul bietului european osândit să-şi ducă viaţa aici. Îşi aduse aminte şi de prima

sărbătorire a zilei de naştere a împăratului, mai bine zise, de lamentabila sa tentativă de a o înjgheba.

Zadarnic stăruise din timp pe lângă D'Avenat să poftească şi să aducă în ziua aceea pe careva din turcii mai de vază. Chiar şi unii de la Conac, deşi făgăduiseră, nu catadicsiseră să se înfăţişeze. Fraţii catolici şi enoriaşii lor refuzară politicos, dar fără echivoc. Ieromonahul Pahomie nici nu acceptase, nici nu refuzase, dar nu veni. Doar evreii dădură curs invitaţiei. Erau paisprezece la număr; unii, contrar obiceiurilor din Travnik, îşi aduseseră chiar şi nevestele.

La data aceea doamna Daville nu sosise încă în Travnik. Daville, în uniformă de gală, asistat de D'Avenat şi de cavaşi, îşi asumase rolul de gazdă prevenitoare, servind oaspeţilor bunătăţi şi umplându-le cupele cu un vin spumos pe care-l primise de la Split. Ţinu şi o scurtă cuvântare, întru slăvirea suveranului său. În cuvântare se strădui să-i măgulească pe turci şi lăudă Travnikul ca pe un oraş de seamă, în timp ce-i trecea prin gând că cel puţin doi dintre evreii aflaţi de faţă sunt în slujba vizirului şi deci îi vor transmite totul de-a fir-a-păr, iar ceilalţi vor povesti prin oraş ce anume vorbise consulul. Evreicele, aşezate pe minderlâc cu mâinile încrucişate pe pântec, clipeau din ochi în timpul alocuţiunii şi-şi mişcau capetele de pe un umăr pe altul. Evreii priveau fix, drept în faţa lor, ceea ce trebuia să însemne: e întocmai aşa, şi nici nu poate fi altfel, însă noi n-avem nimic de zis.

Vinul spumos şi tare îi cam încălzise pe toţi. D'Avenat, care nu-i avea la inimă pe evreii din Travnik şi acum tălmăcea fără chef declaraţiile lor, abia pridideа să mulţumească pe toată lumea, căci fiecare dorea să-i spună o vorbă consulului. Se porniră apoi să vorbească şi spanioleşte şi atunci femeile îşi dezlegară limbile, iar Daville se căzni să-şi recheme în memorie cele câteva sute de cuvinte spaniole pe care le învăţase pe vremea când fusese ostaş în Spania. De la un timp oaspeţii mai tineri începură să fredoneze încet. Era neplăcut că nimeni nu ştia niciun cântec franţuzesc, iar cântece turceşti nu voiau să cânte. În cele din urmă, Mazalta, nora lui Benţion, cântă o romanţă spaniolă gâfâind din pricina emoţiei şi a obezităţii pretimpurii. Soacra ei, o femeie vioaie şi inimoasă, se lăsă atât de antrenată, încât începu să-şi lovească palmele una de alta,

legănându-şi torsul şi îndreptându-şi mereu tepeluk[5]-ul care din pricina vinului spumos îi tot luneca într-o parte.

Modesta şi nevinovata petrecere a acestor târgoveţi simpli şi bonomi fu tot ce s-a putut încropi la Travnik întru slăvirea celui mai mare dintre stăpânii lumii. Consulul fu în acelaşi timp mişcat şi cuprins de mâhnire.

Daville prefera să nu-şi amintească de acest eveniment şi informând ministerul, potrivit uzanţelor, asupra modului cum decursese prima sărbătorire a zilei de naştere a împăratului, aşternu cu jenă pe hârtie o formulă voit vagă, şi anume că această importantă zi fusese celebrată „ţinând seama de împrejurările şi potrivit obiceiurilor şi datinilor acestei ţări". Dar acum, recitind această circulară întârziată şi nelalocul ei despre baluri, orchestră şi pavoazări, se simţi din nou ruşinat şi avu o strângere de inimă deşi-i venea totodată să plângă şi să râdă.

Se iveau tot timpul greutăţi şi avea multă bătaie de cap cu ofiţerii şi soldaţii care, venind din Dalmaţia, treceau prin Bosnia, urmându-şi drumul spre Ţarigrad.

Între guvernul turc şi ambasadorul francez de la Ţarigrad exista o convenţie potrivit căreia armata franceză urma să pună la dispoziţia turcilor un număr de ofiţeri, instructori şi tehnicieni, artilerişti şi pionieri. Când flota engleză pătrunsese prin Dardanele ameninţând să asedieze Ţarigradul, sultanul Selim, cu ajutorul ambasadorului francez, generalul Sébastiani şi al unui mic număr de ofiţeri francezi, se apucase să organizeze apărarea capitalei. Atunci fu adresată guvernului francez o cerere cu rugămintea de a le trimite de urgenţă un număr de ofiţeri şi soldaţi. Generalul Marmont primi de la Paris ordinul să-i expedieze fără întârziere prin Bosnia, în grupuri mici. Daville primi la rându-i dispoziţii să le asigure trecerea, să le procure cai şi însoţitori. Cu această ocazie a putut să-şi dea seama ce înseamnă, atunci când e vorba de aplicarea ei reală, o convenţie încheiată cu guvernul din Ţarigrad. Teşcherelele necesare pentru trecerea ofiţerilor străini nu soseau la timp, aşa că aceştia erau nevoiţi să întârzie în Travnik. Consulul căută să urgenteze treburile şi interveni pe lângă vizir, iar acesta la Ţarigrad. Dar chiar şi atunci când permisele de călătorie soseau la timp, lucrurile cereau încă destulă caznă până a fi rezolvate, deoarece se iveau mereu alte şi alte dificultăţi, iar ofiţerii se

[5] Podoabă pe care femeile căsătorite o poartă pe cap (turc.)

vedeau puşi în situaţia de a-şi întrerupe drumul, pierzându-şi vremea de pomană prin târgurile Bosniei.

Turcii din Bosnia priveau cu ochi răi prezenţa armatei franceze în Dalmaţia. Agenţi austrieci răspândiseră în rândul populaţiei zvonul că generalul Marmont pusese să se construiască de la un capăt al Dalmaţiei la altul o şosea largă în vederea cotropirii Bosniei. Când se iviră ofiţeri francezi în Bosnia, zvonul acesta câştigă credit. Iată din ce pricină aceşti ofiţeri francezi, care veneau ca aliaţi la cererea guvernului turc, erau întâmpinaţi de mulţime, încă de la Livno, cu huiduieli, pentru ca pe măsură ce pătrundeau pe teritoriul Bosniei să fie primiţi din ce în ce mai rău.

I se întâmpla uneori lui Daville să fie nevoit a adăposti la Travnik, în acelaşi timp, câteva zeci de asemenea ofiţeri şi soldaţi care n-aveau cum să-şi continue drumul, dar nici nu puteau face calea întoarsă.

Zadarnic îi convoca vizirul pe aiani şi pe ispravnici, ameninţându-i şi cerându-le să nu se procedeze în acest fel cu nişte prieteni care vin cu ştirea şi voia Înaltei Porţi. În vorbe, toate erau la locul lor şi rânduite de minune. Aianii promiteau vizirului, vizirul consulului, consulul ofiţerilor, că va înceta atitudinea ostilă a populaţiei. Iar a doua zi, când ofiţerii plecau mai departe, chiar în primul târguşor întâlnit în cale li se făcea o atât de haină primire, încât se întorceau revoltaţi înapoi la Travnik.

Degeaba trimitea Daville rapoarte arătând adevărata stare de spirit a turcilor autohtoni precum şi neputinţa vizirului de a-i potoli sau de a le impune sau porunci vreun lucru. Ţarigradul continua să ceară, Parisul dădea ordine, iar Splitul le executa. În Travnik răsăreau pe neaşteptate ofiţeri şi rămâneau acolo mâniaţi foarte, aşteptând noi instrucţiuni. Totul mergea anapoda, fără niciun Dumnezeu şi toate se spărgeau în capul consulului.

Zadarnic tipăreau autorităţile franceze din Dalmaţia proclamaţii amicale către populaţia turcă. Nimeni nu voia să citească aceste proclamaţii, scrise într-o turcă literară aleasă, iar cine le citea nu le-nţelegea tâlcul. Nimic nu putea să înlăture suspiciunea înnăscută a întregii populaţii musulmane care nu voia nici să citească, nici să audă, nici să vadă, urmându-şi adâncul ei instinct de autoapărare şi de ură faţă de străinul şi

necredinciosul care se apropiase de graniţă şi începuse să i se strecoare în ţară.

Abia când avu loc la Ţarigrad lovitura din mai şi se schimbă Sultanul, se sfârşi cu ordinele de a se trimite ofiţeri în Turcia. Ce-i drept, noi ordine n-au mai venit, dar cele vechi erau executate în continuare orbeşte, mecanic. Aşa se face că încă multă vreme, executând vreun ordin dat de cine ştie când, răsăreau pe neaşteptate în Travnik doi-trei ofiţeri francezi, cu toate că acum călătoria lor nu mai avea niciun rost.

Dar dacă evenimentele din Ţarigrad îl scăpară pe consul de-o dandana, ele puteau să-i aducă pe cap o belea şi mai mare.

Singurul reazem, Daville îl găsise până atunci în persoana lui Husref Mehmet-paşa. Ce-i drept, consulul avusese destule prilejuri să-şi dea seama de limitele autorităţii vizirului şi de adevăratul său prestigiu în ochii beilor bosniaci. Multe făgăduieli nu fuseseră împlinite şi multe porunci de ale vizirului rămăseseră vorbe-n vânt, cu toate că el se prefăcea a nu lua în seamă lucrul acesta. Dar, bunele intenţii ale vizirului erau evidente şi mai presus de orice bănuială. Dorea, dintr-o înclinaţie lăuntrică, dar şi din calcul, să fie socotit un prieten al Franţei şi ţinea să-şi arate prietenia prin fapte. Pe deasupra, firea agreabilă a lui Mehmet-paşa, optimismul său viguros, zâmbetul nesilit cu care aborda lucrurile şi trecea peste toate adversităţile aveau asupra lui Daville efectul unui balsam şi-l făcea să suporte mai uşor nenumăratele greutăţi mici şi mari ale noii sale existenţe.

Evenimentele ameninţau să-i răpească acum consulului şi acest nepreţuit ajutor şi unica mângâiere.

În luna mai a aceluiaşi an avu loc la Ţarigrad o lovitură de stat. Luminatul sultan şi reformator, Selim al III-lea, fu smuls de pe scaunul împărătesc de fanaticii săi adversari şi închis în Serai, iar în locul lui fu înscăunat Mustafa. Influenţa franceză la Ţarigrad slăbi şi, lucru care însemna pentru Daville o adevărată nenorocire, fu pusă sub semnul întrebării poziţia lui Husref Mehmet-paşa, care prin căderea lui Selim îşi pierduse sprijinul la Ţarigrad, iar ca prieten al francezilor şi adept al reformelor avea destui duşmani în Bosnia.

E drept că vizirul se arăta şi acum în faţa lumii cu zâmbetul său larg, de marinar, pe buze, şi nu-şi pierduse optimismul oriental care n-avea rădăcini altundeva decât în însăşi fiinţa lui,

dar nimeni nu se lăsa amăgit de aparenţe. Turcii din Travnik, până la unul ostili reformelor lui Selim şi vrăjmaşi lui Mehmet-paşa, şopteau peste tot că „vizirul e pe ducă”. În Conac se instală o tăcere apăsătoare. Fiecare se pregătea în taină pentru plecarea ce putea surveni din clipă în clipă. Tăceau cu toţii pironindu-şi ochii-n pământ, gândindu-se fiecare cum să-şi salveze pielea. Vizirul însuşi, în discuţiile cu Daville, era distrat şi absent, dar se străduia printr-o excesivă amabilitate şi rostind vorbe mari să-şi ascundă neputinţa de-a-i veni în ajutor lui sau altuia.

Soseau curieri speciali şi vizirul trimitea ceauşi la Ţarigrad cu mesaje secrete şi cu daruri pentru prietenii pe care-i mai avea. D’Avenat află unele amănunte în această privinţă şi era încredinţat că vizirul luptă pentru a-şi salva viaţa, dar şi pentru a-şi menţine poziţia sub noul sultan.

Dându-şi prea bine seama ce ar fi însemnat pentru el şi pentru munca lui înlocuirea actualului vizir, Daville trimise dintru început mesaje urgente atât generalului Marmont cât şi ambasadei de la Ţarigrad, în care le dădea a înţelege că trebuia folosită toată influenţa pe care o aveau la Poartă, pentru ca, oricare ar fi schimbările politice la Ţarigrad, Mehmet-paşa să rămână în Bosnia. Le demonstra că ruşii şi austriecii procedează la fel când e vorba de prietenii lor şi că în funcţie de aceste schimbări se judecă aici influenţa şi forţa unei puteri a creştinătăţii.

Turcii bosniaci nu mai puteau de bucurie.

„S-a isprăvit cu ghiaur-sultanul”, spunea hogea prin târg. „Vine vremea să se cureţe tot noroiul care s-a lipit în anii din urmă de credinţa cea curată şi de bunul adiet: iaca o să plece Topal-vizir şi o să-l ia cu el pe bunul său prieten consulul, aşa precum l-a şi adus.” Gloata răspândea aceste vorbe şi devenea tot mai nestăpânită. Începură să-i ia în zeflemea şi să-i atace pe servitorii consulului. Pe D’Avenat îl bombardau cu glume nesărate şi ocări când îl întâlneau pe stradă şi-l întrebau dacă nu cumva consulul şi-a strâns catrafusele, iar de nu şi le-a strâns, să dea zor. Dragomanul, matahală tuciurie, călare pe calul său nărăvaş, îi privea cu dispreţ şi răspundea scurt şi cuprinzător: că oamenii nu-şi dau seama ce spun, că vorbele astea nu le-a putut rosti decât un nerod care şi-a băut minţile odată cu rachiul, că noul sultan e prieten la cataramă cu

împăratul Franţei, că din Ţarigrad s-a dat înştiinţare ca de aci încolo consulul francez din Travnik să fie socotit „devlet-musafir”, iar dacă i s-o întâmpla ceva, toată Bosnia va fi pârjolită, nefiind cruţat nici pruncul din leagăn. D’Avenat nu înceta să-l piseze pe consul spunându-i că tocmai acum trebuia să acţioneze cu curaj şi chiar cu brutalitate, ştiut fiind că numai astfel te poţi impune în faţa acestor sălbatici care se năpustesc orbeşte asupra celui ce dă înapoi.

Acelaşi lucru îl făcea în felul său şi vizirul. Detaşamentul de mameluci ieşea în fiecare zi la exerciţii pe maidanul de lângă Turbe, şi travnicenii se uitau cu ură, dar şi cu teamă la aceşti călăreţi atleţi, cu arme grele şi sclipitoare, îmbrăcaţi şi dichisiţi ca nişte nuntaşi. Odată cu ei ieşea la câmp şi vizirul, urmărind exerciţiile, luând parte el însuşi la întreceri şi trăgând la ţintă ca un om lipsit de griji căruia nici prin gând nu-i trece să-şi părăsească obijduit şi cu ochii-n pământ postul, ci, dimpotrivă, se pregăteşte să-nfrunte primejdia.

Ambele părţi, şi turcii din Travnik şi vizirul aşteptau judecata noului sultan şi veşti de la Ţarigrad, nerăbdători să afle rezultatul încrâncenatei încăierări de acolo.

Pe la mijlocul verii sosi un emisar al sultanului, un capugibaşa întovărăşit de escortă. Mehmet-paşa îi făcu o primire deosebit de sărbătorească. Întreg detaşamentul de mameluci ai vizirului, toţi demnitarii şi icioglanii îi ieşiră întru întâmpinare. De sus, de pe fortăreaţă răsunau salve de tun. Mehmet-paşa îl întâmpină pe capugibaşa în faţa Conacului. Prin oraş se răspândi numaidecât zvonul că vizirul, pesemne, intrase în graţiile noului sultan şi că deci va rămâne mai departe în Travnik. Turcii nu voiau să creadă. Capugibaşa, ziceau ei, se va întoarce la Ţarigrad cu capul lui Mehmet-paşa în traistă. Şi totuşi zvonul se adeveri. Capugibaşa adusese firmanul prin care Mehmet-paşa era întărit în postul său din Travnik şi în acelaşi timp îi înmână solemn vizirului o sabie scumpă, dăruită lui de noul sultan, odată cu porunca de a porni în primăvară cu oaste mare asupra Serbiei.

Acest eveniment fericit fu întunecat pe neaşteptate şi într-un mod ciudat.

A doua zi după sosirea emisarului – într-o vineri – Daville urma să aibă cu vizirul o întrevedere dinainte stabilită. Mehmet-paşa nu numai că nu amână întrevederea, ci îl primi pe consul în

prezenţa capucibaşei pe care i-l prezentă ca pe un vechi prieten şi fericit sol al milei sultanului. Îi arătă şi sabia pe care o primise în dar de la sultan.

Capugibaşa, care îl încredinţă pe consul că e şi dânsul, ca şi Mehmet-paşa, un admirator al lui Napoleon, era un bărbat înalt, pesemne mulatru – caracteristicile tipului negroid ieşeau puternic în evidenţă. Pielea lui galbenă avea o lucire cenuşie, buzele şi unghiile erau vineţii, iar albul ochilor tulbure şi pătat.

Capugibaşa vorbi mult, plin de însufleţire, despre simpatiile sale pentru francezi şi despre ura pe care o nutrea împotriva ruşilor. În timp ce vorbea, în colţurile adânci ale buzelor lui negroide mult arcuite se închega o spumă albă. Privindu-l, Daville dorea în sinea sa ca acest om să se oprească o clipă din vorbă şi să-şi şteargă buzele, dar capugibaşa vorbea înainte ca într-un delir. D’Avenat, care făcea pe tălmaciul, abia reuşea să-l urmărească. Cu o ură deloc potolită, capugibaşa povestea despre bătăliile pe care le purtase cândva cu ruşii, despre victoria pe care-o repurtase asupra lor undeva pe la Oceakov, când fusese rănit. Şi niciuna, nici două, el îşi sumese iute mâneca anteriului arătându-i pe antebraţul stâng o cicatrice lată lăsată de sabia unui rus. Mâna lui neagră, subţire, dar puternică, tremura.

Mehmet-paşa se delecta ascultând discuţia cordială a prietenilor săi şi râdea parcă mai mult ca de obicei, ca un om care nu poate să ascundă cât se simte de mulţumit şi de fericit că s-a învrednicit de graţia sultanului.

Divanul din ziua aceea se lungi peste măsură. În drum spre casă, Daville îl întrebă pe D’Avenat:

— Ce impresie vă face acest capugibaşa?

Ştia că astfel întrebat, D’Avenat îşi va deşerta sacul, înşirându-i în amănunt tot ce izbutise să afle până atunci în legătură cu omul acesta.

De astă dată însă, omul fu neobişnuit de laconic:

— E foarte grav bolnav, domnule consul general.

— Da, un oaspe ciudat.

— E un om foarte, foarte rău bolnav, murmura D’Avenat privind drept înainte şi temându-se să continue discuţia.

Peste două zile, înainte de ora obişnuită, D’Avenat ceru să intre de urgenţă la consul. Daville îl primi în sufragerie, unde tocmai sfârşea de luat masa.

Era într-o duminică, o dimineaţă de vară care prin frumuseţea şi prospeţimea ei vrea să te răsplătească parcă pentru tot ce ai îndurat în mohorâtele şi recile zile de iarnă şi toamnă. Nenumărate ape nevăzute umpleau văzduhul de răcoare, susur şi scânteieri albastre. Daville dormise zdravăn, era odihnit şi mulţumit că lucrurile se întorseseră spre bine şi că Mehmet-paşa avea să rămână mai departe stăpân în Travnik. Pe masă se aflau resturile micului dejun, iar el îşi ştergea buzele cu mişcările unui om sănătos care tocmai îşi astâmpărase foamea, când intră D'Avenat negru-palid ca întotdeauna, cu buzele strânse şi fălcile încleştate.

Cu glas scăzut, D'Avenat îl înştiinţa că în timpul nopţii capugibaşa îşi dăduse obştescul sfârşit.

Daville se ridică brusc, mai să răstoarne măsuţa la care dejuna, iar D'Avenat, ţintuit în loc, fără să-şi schimbe glasul şi rămânând neclintit, îi da răspunsuri scurte şi vagi la toate întrebările lui alarmate.

În după-amiaza zilei precedente, capugibaşa, care, de altminteri, nu stătea bine cu sănătatea în ultima vreme, se simţise dintr-o dată rău. Făcu o baie caldă şi se culcă, iar în timpul nopţii muri subit, când nimeni nu se aştepta şi înainte de a i se putea veni în ajutor. Se hotărâse ca înmormântarea să aibă loc după-amiază. D'Avenat încheie spunând că va comunica ulterior tot ce-o să mai afle în legătură cu cauza morţii şi cu ecoul care-l va stârni fără-ndoială în târg această funestă întâmplare.

Consulul nu izbuti să scoată de la el nimic mai mult. Fiind întrebat dacă, potrivit uzanţelor, nu cumva ar trebui exprimate condoleanţe sau procedat într-un fel, D'Avenat îi răspunse că nu e cazul să se întreprindă nimic, deoarece ar fi contrar bunelor obiceiuri îndătinate. Aici moartea e ignorată şi tot ce ţine de ea se petrece la repezeală, fără multe vorbe şi fără multă ceremonie.

Rămas singur, Daville simţi că ziua care începuse atât de frumos se întunecă dintr-o dată. Nu putea să nu se gândească la bărbatul înalt şi dezagreabil cu care stătuse de vorbă abia cu două zile în urmă şi care acum zăcea fără suflare. Se gândi şi la vizir, care avusese nenorocul ca demnitarul acesta să-şi dea duhul tocmai în casa lui. Şi chipul palid, cadaveric al lui D'Avenat îi stăruia în faţa ochilor, ca şi insensibilitatea şi

muţenia lui; se gândea şi la felul cum se închinase şi ieşise, întunecat şi rece, întocmai cum intrase.

Urmând sfatul lui D'Avenat, consulul nu întreprinse nimic, dar nu-i ieşea din minte moartea de la Conac.

Abia a doua zi înainte de amiază, D'Avenat îşi făcu iar apariţia şi trăgându-se în firida unei ferestre îi povesti în şoaptă consulului, încremenit de uimire, adevăratul ţel al misiunii capugibaşei şi de ce anume murise.

Capugibaşa adusese de fapt sentinţa de condamnare la moarte a vizirului. Firmanul de întărire şi sabia dată în dar erau menite doar să ascundă această osândă, să înlăture bănuielile vizirului şi să arunce praf în ochii lumii. În ajunul plecării sale din Travnik, după ce vizirul pe deplin încredinţat de bunăvoinţa sultanului îşi va fi slăbit vigilenţa, capugibaşa urma să dea la iveală celălalt firman, catil-firmanul, prin care vizirul, odată cu toţi ceilalţi colaboratori direcţi şi indirecţi ai fostului sultan, era condamnat la moarte, şi să ordone unui bostangibaşa din suita sa să-i reteze capul lui Mehmet-paşa înainte de a-i putea sări în ajutor vreunul din oamenii lui. Dar vicleanul vizir, care mirosise cum stau lucrurile, îl covârşi pe capucibaşa cu atenţii şi onoruri, dându-i a înţelege că se încrede pe deplin în spusele lui şi că bunăvoinţa sultanului i-a înseninat sufletul. În acelaşi timp, mitui suita capugibaşei. Îl plimbă apoi prin oraş şi-i făcu cunoştinţă, în sala Divanului, cu consulul francez. A doua zi orândui un zaiafet de toată frumuseţea pe o pajişte de lângă drumul ce duce la Turbe. După ospăţul acesta, burduşit cu mâncăruri vârtoase, în timp ce se înapoiau la Conac, capugibaşa, „din pricina apei bosniace prea aspră” se simţi scuturat de friguri. Vizirul îl pofti pe oaspetele său să facă o baie caldă în harmanul lui frumos amenajat. În timp ce capugibaşa stătea tolănit pe lespezile de piatră fierbinţi şi aştepta să sosească maserul, pe care Mehmet-paşa i-l lăudase în mod deosebit, oamenii iscusiţi ai vizirului descusură căptuşeala mantiei sale, unde, aşa cum le vânduse pontul un bostangibaşa mituit, fusese pitit catil-firmanul. Hârtia fu aflată şi predată vizirului. Iar când capugibaşa ieşi din baie sleit după atâta năduşire, simţi deodată o sete fierbinte, dureroasă, pe care nu putu să i-o astâmpere nicio băutură. Cu cât bea mai mult cu atât se otrăvea mai tare. Pe la asfinţit căzu gemând, ca un om căruia i se aprinseseră gura şi măruntaiele, apoi amuţi şi rămase nemişcat. Când cei de faţă văzură că şi-a

pierdut graiul şi trupul îi înţepeneşte, că nu mai scoate niciun sunet şi nu mai face nicio mişcare, porniră să alerge, care mai de care, după doctori şi după hoge. Era însă prea târziu ca să mai poată fi doftoricit şi tocmai bun pentru a fi dezlegat de hoge.

Vânăt şi ţeapăn ca un peşte zvârlit la mal, capugibaşa zăcea pe o saltea subţire în mijlocul camerei. Doar pleoapele îi mai tremurau uşor, iar el le ridica din când în când cu mare cazná, îşi rostogolea bulbucii ochilor şi rotea prin odaie o uitătură fioroasă căutându-şi poate mantia sau pe vreunul din devotaţii săi. Ochii aceştia holbaţi şi tulburi ai omului înşelat şi ucis, care venise să ucidă prin înşelăciune, erau tot ce mai rămăsese viu în el şi dădeau în vileag ceea ce el nu mai putea nici să rostească, nici să făptuiască. În jurul lui se mişcau călcând în vârful picioarelor servitorii vizirului, dându-i toată atenţia cuvenită în asemenea împrejurări, cuprinşi de o spaimă evlavioasă, înţelegându-se numai prin semne şi şoapte. Nimeni nu luă seama când anume îi zbură de pe buze ultima suflare.

Vizirul se arătă o gazdă nemângâiată. Năprasnica moarte a vechiului său prieten tulbură bucuria pe care i-o aduseseră veştile bune şi înaltele onoruri. Dinţii lui albi şi lucii erau acum acoperiţi tot timpul de mustaţa stufoasă şi neagră. Schimbat întru totul, fără zâmbet, vizirul stătea de vorbă cu toţi, însă pe scurt, cu voce slabă, arătându-se zguduit până-n străfundul sufletului şi plin de durere stăpânită. Îl chemă pe caimacamul Resimbeg, un om uscăţiv şi îmbătrânit înainte de vreme, scoborâtor dintr-o veche stirpe, şi-l rugă să-i stea în preajmă în aceste zile şi să-i dea o mână de ajutor, deşi ştia prea bine că acesta nu se pricepe să-şi ducă la bun sfârşit nici măcar propriile sale treburi. Şi se jelui cu durere acestui caimacam.

— Fostu-i-a oare scris să străbată atâta drum şi să moară aici, sub ochii mei? Dacă aşa i-a fost scrisa, n-avem încotro, dar, pare-mi-se, că mai uşor mi-ar fi venit să îndur moartea unui frate, îi spunea vizirul ca un om care, deşi ştia a-şi stăpâni simţămintele, în zadar încerca să-şi ascundă durerea.

— Ce să-i faci, paşă? Ştii doar zicala: toţi suntem morţi, numai că intrăm în groapă rând pe rând, îl consola caimacamul.

Catil-firmanul aducător de moarte pentru Mehmet-paşa fu din nou cusut cu grijă la loc, în căptuşeala mantiei. Capugibaşa urma să fie înmormântat în cursul după-amiezii într-unul din

cele mai de vază cimitire din Travnik. Iar întreaga lui suită, mituită şi răsplătită cu daruri bogate, se hotărâse a porni chiar în seara aceleiaşi zile spre Ţarigrad.

Aşa îşi încheie D'Avenat raportul asupra celor mai recente întâmplări desfăşurate la Conac.

Daville era uluit şi descumpănit. Totul i se părea o poveste fantastică şi de câteva ori fu cât p-aci să-l întrerupă pe dragoman. Socotea fapta vizirului nu numai cumplită şi criminală, dar şi primejdioasă şi absurdă. Cu pielea trupului încreţită, consulul păşea înfrigurat prin odaie, oprindu-se din când în când în faţa lui D'Avenat, ca şi cum ar fi vrut să se încredinţeze că spusele lui nu sunt vorbele unui om care-şi ieşise din minţi.

— Cum? Ce spui? Dar e oare posibil? Cum se poate una ca asta? Cum de a cutezat? O să se afle! Şi la urma urmei, la ce o să-i folosească?

— O să-i folosească. Se pare că o să-i folosească, răspundea liniştit D'Avenat.

— Calculul vizirului, deşi nemaipomenit de îndrăzneţ, nu e chiar atât de greşit pe cât ar părea la prima vedere, încerca să-i explice D'Avenat consulului care se oprise iarăşi din mers.

Mai întâi, vizirul scăpase de o primejdie iminentă, şi scăpase într-un fel destul de dibaci, dejucând manevra duşmanilor săi şi luându-i-o înainte capugibaşei. Vor fi, fără îndoială, unele bănuieli, unele presupuneri, dar nimic sigur şi în orice caz nu se va putea dovedi nimic. În al doilea rând, capugibaşa adusese în mod public vizirului veşti îmbucurătoare şi-l copleşise cu onoruri. De aceea vizirul ar fi trebuit să fie printre cei din urmă care să-i dorească moartea. Iar cei care îl învestiseră pe capugibaşă cu această perfidă misiune şi-l trimiseseră încoace nu vor cuteza, cel puţin deocamdată, să întreprindă nimic împotriva vizirului, căci procedând astfel s-ar da de gol, dezvăluindu-şi regretul că intenţiile lor mârşave şi tainice dăduseră greş. În al treilea rând, acest capugibaşa era un om detestat, cu faimă proastă, mulatru, lipsit de prieteni adevăraţi, căci pâra şi minţea pe toată lumea, cu uşurinţa cu care respira şi vorbea. Nu fusese apreciat niciodată nici măcar de cei a căror unealtă era. Iată de ce moartea lui nu va surprinde pe nimeni, nu va indigna pe nimeni şi nu-i va trezi nimănui dorinţa de răzbunare. De asta va avea grijă şi suita lui generos mituită. Şi,

în fine, în al patrulea rând, şi lucrul acesta atârna cel mai greu pe cântar, la Ţarigrad anarhia era în floare, iar prietenii lui Mehmet-paşa, cărora el le trimisese chiar cu câteva zile înainte de sosirea neaşteptată a capugibaşei „tot ce era de trebuinţă”, vor avea astfel prilej să câştige timp pentru a duce până la capăt „contramina” aruncată, obţinând de la noul sultan graţierea vizirului şi, dacă va fi cu putinţă, firmanul de întărire în postul pe care-l deţinea.

Daville asculta expunerea calmă a lui D’Avenat şi simţea pe frunte o sudoare rece. Neputând să-l contrazică, el îngâna doar:

— Şi totuşi, şi totuşi!

D’Avenat nu socoti de cuviinţă să mai stăruie cu explicaţiile. Se mulţumi să adauge că în târg domneşte calmul, iar vestea morţii subite a capugibaşei nu a provocat o emoţie deosebită, cu toate că fusese comentată în fel şi chip.

Abia când rămase singur, Daville îşi dădu în sfârşit seama de înfricoşătoarea semnificaţie a celor auzite. Şi cu cât ziua pogora spre asfinţit, cu atât creştea în el zbuciumul. Mâncă de mântuială. Nu-şi mai găsea astâmpăr. De câteva ori vru să-l cheme pe D’Avenat şi să-l ia din nou la întrebări, să se asigure încă o dată că tot ce-i povestise în acea dimineaţă se întâmplase cu adevărat. Începu să cugete cumpănind cum o să întocmească raportul şi ce să spună în legătură cu ultimele întâmplări ieşite din comun, dacă nu cumva era mai bine să le treacă sub tăcere. Totuşi se aşeză la masă şi începu a scrie: „În Conacul vizirului s-au petrecut în seara zilei de...”. Nu! Prea banal, plat. „Evenimentele din ultimele zile concură în a arăta că Mehmet-paşa, prin procedee şi mijloace curent uzitate în aceste ţinuturi, va izbuti să-şi păstreze poziţia şi în noile condiţii, încât putem conta şi pe viitor pe sprijinul acestui vizir care, până în prezent, ni s-a arătat favorabil.” Nu, nu. Prea sec, prea vag. În cele din urmă îşi dădu seama că cel mai nimerit ar fi să descrie lucrurile aşa cum se înfăţişau şi cum le vedea toată lumea: anume că de la Ţarigrad sosise un capugibaşa cu o anume însărcinare aducând firmanul prin care vizirul era întărit în postul său şi înmânându-i totodată o sabie, simbol al graţiei sultanului şi îndemn spre a porni în primăvara anului următor cu oaste împotriva Serbiei; va scoate în evidenţă, spre sfârşitul expunerii, că acest eveniment poate fi favorabil creşterii influenţei pe care Franţa începuse s-o câştige în aceste ţinuturi,

menţionând în treacăt că, spre consternarea generală, capugibaşa murise pe neaşteptate în timpul misiunii sale la Travnik.

Pritocind în minte raportul oficial, Daville se mai linişti. Crima care se săvârşise cu o zi înainte, aproape sub ochii lui, i se păru dintr-o dată mai puţin cumplită şi odioasă acum, când o examina pe toate părţile în vederea întocmirii raportului. Consulul căuta zadarnic în sinea sa perplexitatea şi indignarea de care fusese cuprins dimineaţa.

Se aşeză şi dădu curs raportului, prezentând lucrurile aşa cum îşi pusese în gând. Apoi, în timp ce transcria ciorna pe curat, se simţi şi mai liniştit, ba chiar oarecum mulţumit de sine, zicându-şi că izbutise să învăluie în vorbe meşteşugite nişte secrete atât de uluitoare şi de grave.

Între timp coborâse tihnitul amurg de vară, cu palide reflexe ţesute în umbra densă a costişelor povârnite. Recules, consulul privea amurgul, stând în picioare în faţa ferestrei deschise. Auzi paşii servitorului care intrase în odaie să aprindă lumânările din feşnicarul de pe masă. Şi în clipa aceea un gând îi fulgeră prin minte: cine putuse oare să-i pregătească capugibaşei otrava, să o decanteze şi să-i calculeze cu atâta precizie efectul, încât decesul să survină atât de repede (fiecare fază declanşându-se la momentul stabilit) şi totuşi atât de bine ticluit încât moartea să pară absolut firească? Cine altul dacă nu D'Avenat? Era doar specialitatea lui. Fusese până nu demult şi poate mai era încă în slujba vizirului.

Toată pospăiala de linişte a lui Daville se risipi într-o clipă. Se simţi iar uluit şi năuc la gândul că aici, în preajma lui şi în strânsă legătură cu situaţia lui, deci şi cu persoana lui, se săvârşise o crimă teribilă şi că tălmaciul lui ar putea fi o unealtă atât de josnică. Această senzaţie îl învălui ca o văpaie. Dar cine oare era aici într-adevăr sigur de viaţa lui şi la adăpost de a fi ucis? Şi dacă aşa stăteau lucrurile, atunci ce preţ mai avea viaţa? Rămăsese ţintuit locului sub flăcăruia lumânărilor înalte care se aprindeau una după alta în timp ce ultima licărire a zilei se stingea dincolo de coastele abrupte ale dealurilor.

Se lăsa seara şi Daville se pregătea să întâmpine una din acele insomnii chinuitoare pe care le cunoscuse abia la Travnik, atunci când te zbaţi între trezie şi somn, nefiind în stare nici să adormi, dar nici să judeci cu mintea limpede. Dacă după atâta

frământare se-ntâmpla să aţipească o clipă, prin faţa ochilor începeau să i se perinde, alandala şi fără noimă, când zâmbetul larg şi bucuros care înflorise cu două zile în urmă pe buzele lui Mehmet-paşa, când mâna subţire şi vânoasă a capugibaşei cu crestătura lată însemnată de sabie, când întunecatul şi misteriosul D'Avenat rostind în şoaptă: „E un om foarte, foarte rău bolnav”.

Îl zăpăcea această lipsă de ordine şi coerenţă. Fiecare imagine trăia prin sine, fără legătură cauzală cu celelalte, ca şi cum nu era încă nimic cert şi nimic hotărât, ca şi cum omorul ar fi avut sorţi de izbândă, dar tot atât de bine putea fi înlăturat.

Şi Daville se chinuia îngrozitor rătăcind între veghe şi somn, dorind din tot sufletul ca omorul să fie înlăturat şi presimţind undeva, în adâncul conştiinţei, că el fusese totuşi săvârşit.

Nopţile acestea grele de nesomn sunt adeseori decisive atunci când te afli la un impas în viaţă, căci ele pot fereca evenimentele, închizându-se asupra lor ca o poartă grea de fier.

În zilele care urmară, D'Avenat veni ca de obicei să-i aducă veşti. Părea neschimbat. De altminteri, moartea subită a capugibaşei nu stârnise niciun fel de indignare printre turcii din oraş, iar zvonurile şi presupunerile nu dăinuiră prea mult nici ele, căci soarta acestui osmanlâu le era indiferentă. Un singur lucru ştiau: că vizirul detestat de ei rămânea mai departe în Travnik, ba că pe deasupra mai fusese şi răsplătit. Îşi făceau deci socoteala că după lovitura din mai nu se schimbase nimic la Ţarigrad. De aceea se cufundară într-o muţenie mohorâtă, încleştându-şi dinţii şi coborând privirea. Pentru ei era acum limpede că şi noul sultan se afla sub înrâurirea ghiaurilor sau a unor colaboratori corupţi şi vânduţi şi că victoria cauzei drepte se amâna din nou. Dar nu-şi pierduseră nicidecum nădejdea, credeau cu tărie că până la urmă credinţa cea dreaptă şi curată va izbândi dacă vor avea răbdare. Şi nimeni nu se pricepe mai bine să aştepte ca „turcii” bosniaci, turci adevăraţi, adică oameni statornici în credinţă şi neclintiţi în mândria lor, năprasnici ca şuvoaiele dezlănţuite şi răbdători ca ţarina.

Daville nu scăpase de zdruncin, mai avu prilejul să încerce o dată spaima care-i îngheţase sufletul în prima zi. După moartea capugibaşei socoti de datoria lui să-i facă o vizită vizirului. Trecuseră douăsprezece zile. Vizirul era neschimbat şi-l primi cu zâmbetul pe buze. Îi vorbi de pregătirile întreprinse în vederea

campaniei din Serbia şi se arătă de acord cu planurile de colaborare turco-franceză la graniţa Bosniei cu Dalmaţia.

Făcând eforturi să-şi păstreze calmul şi naturaleţea, către sfârşitul convorbirii Daville îşi arătă în treacăt regretul său sincer că demnitarul împărătesc şi prieten al vizirului murise în împrejurări atât de tragice. Înainte chiar ca D'Avenat să traducă aceste cuvinte, vizirului îi pieri zâmbetul. Mustaţa neagră se lăsă grea peste dinţii albi şi lucioşi. Faţa lui cu ochi oblici, migdalaţi, se făcu dintr-o dată parcă mai scurtă şi parcă se lăţi, rămânând neclintită până când tălmaciul sfârşi de tradus vorbele lui Daville. Apoi zâmbetul răsări iar pe chipul lui smead.

Nepăsarea tuturor în faţa tragicului eveniment avu darul să-l liniştească şi pe Daville. Văzând că viaţa îşi urmează neschimbată cursul, el îşi spunea: se poate deci şi aşa. Nu mai discută nici cu D'Avenat despre crima de la Conac. Se luă cu treburile. Pe zi ce trecea, Daville elibera încetul cu încetul de acel zbucium misterios al conştiinţei şi de acel sentiment de uluire şi revoltă care-l stăpânise la început, lăsându-se târât de torentul vieţii cotidiene, după legile care guvernează toate făpturile umane. I se părea, ce-i drept, că niciodată de-acum încolo nu-l va mai putea privi în faţă pe Mehmet-paşa fără să-i vină în minte că omul acesta, după spusele lui D'Avenat, „fusese mai iute şi mai dibaci, luându-le înainte duşmanilor săi”, dar va trebui să lucreze cu el şi să vorbească despre toate în afară de întâmplarea cu pricina.

În vremea asta se înapoie de la Drina şi chehaiaua vizirului, Suleiman-paşa Skopljak, după ce-i făcuse una cu pământul, aşa cum mergea vorba la Conac, pe răsculaţii sârbi. Suleiman-paşa era însă mai reţinut şi mai vag când discuta despre această campanie.

Locţiitorul vizirului, bosniac de obârşie, cobora dintr-o familie de bei dintre cele mai de vază. Avea moşii întinse în localitatea Skoplje-pe-Kupres din Bosnia şi zeci de case şi prăvălii la Bogojno. Înalt, vânos, subţire în talie în ciuda vârstei înaintate, cu ochi albaştri şi căutătură aprigă, era un om hârşit în războaie, strânsese avere şi ajunsese paşă fără ploconeli şi fără multe ruşfeturi. Era sever în timp de pace şi crud la război, avid după pământ şi lipsit de scrupule în a-l agonisi, dar incoruptibil, teafăr şi neatins de viciile osmanlâilor.

Nu s-ar fi putut spune că era prea agreabil acest paşă pe jumătate ţăran, cu ţinuta lui rigidă, cu căutătura aprigă a „celui mai bun ţintaş din toată Bosnia”. Cu străinii se purta şi el, ca toţi osmanlâii, cu prudenţă, era îndărătnic, viclean, bănuitor, şi, pe deasupra, răstit şi scurt la vorbă. De altfel, cea mai mare parte din an, Suleiman-paşa şi-o petrecea războindu-se în campaniile din Serbia ori plugărind pe moşiile sale, iar în Travnik poposea doar în lunile de iarnă. Sosirea sa la Travnik însemna şi de astă dată că se pusese capăt războiului, cel puţin până la sfârşitul anului în curs.

Între timp, evenimentele se mai domoliseră. Venea toamna. Mai întâi toamna timpurie, cu nunţile, strânsul bucatelor, cu pazarlâc mai viu şi cu câştiguri zdravene, apoi toamna târzie cu ploile lungi şi necazurile. Trecătorile din munţi deveneau impracticabile, iar oamenii mai greu de urnit şi mai puţin întreprinzători. Tot omul se pregăteşte să-şi petreacă iarna acolo unde s-a nimerit şi-şi face socoteala cum s-o scoată la capăt. Daville avea impresia că până şi uriaşa maşinărie a imperiului francez îşi încetinise mersul. Se încheiase Congresul de la Erfurt, iar Napoleon îşi întorcea privirile spre Spania, ceea ce însemna că, cel puţin deocamdată, furtuna se deplasa spre Apus. Curierii veneau mai rar, ordinele de la Split se împuţinaseră. Vizirul, din pricina căruia Daville se neliniştea atâta, rămăsese neschimbat la postul său; zâmbetul senin care-i înflorea pe buze nu-l părăsise. (Pesemne reuşise „contramina” prietenilor săi de la Ţarigrad.) Consulul austriac, de a cărui sosire se vorbea mai de mult, nu se ivise încă. De la Paris, Daville primi înştiinţarea că i se va trimite înainte de sfârşitul anului un funcţionar de carieră care cunoştea limba turcă. În zilele grele, D’Avenat se arătase priceput, statornic şi devotat. Dar cea mai mare bucurie Daville o avu înainte de venirea toamnei. Sosise, discret şi aproape neobservată, doamna Daville cu cei trei copii ai lor. Toţi băieţi: Pierre, Jules-François şi Jean-Paul. Primul împlinise patru ani, al doilea doi, iar prâslea se născuse cu câteva luni înainte, la Split.

Doamna Daville era o femeie blondă, mărunţică şi slabă.

Părul nu prea bogat, strâns într-o pieptănătură nu tocmai la modă, încadra o faţă mică, vioaie, plină de sănătate, cu trăsături fine şi ochi albaştri cu scăpărări metalice. Chipul acesta, la prima vedere şters şi nearătos, aparţinea totuşi unei femei

deştepte, cu mintea limpede şi sprintenă, voluntară şi harnică. Una din acele femei despre care se spune în popor că „sunt meştere la toate”. Îşi dedicase viaţa, într-o pornire pătimaşă, însă lucidă şi răbdătoare, căminului şi familiei. Căminului şi familiei îşi închinase toate gândurile şi simţămintele, iar mâinile ei subţiri, mereu stacojii şi în aparenţă fragile, niciodată astâmpărate, lucrau ca nişte instrumente de oţel. Vlăstar al unei familii destoinice de burghezi care se ruinaseră într-o afacere în timpul Revoluţiei, fusese crescută de unchiul său, episcop de Avranches şi era sincer evlavioasă, pătrunsă de acea cucernicie tipic franceză – statornică, dar umană, de nezdruncinat, dar niciodată bigotă.

Odată cu sosirea doamnei Daville, începură alte vremuri în clădirea mare şi părăginită a consulatului francez. Fără multă vorbă, fără să-şi precupeţească forţele şi fără să ceară ajutorul ori sfatul cuiva, trudea din zorii zilei până noaptea târziu. În casă se făcea curăţenie şi lucrurile fuseseră aşezate la locul lor; clădirea suferi câteva modificări, pentru a răspunde mai bine la nevoile noilor locatari. Câteva camere fură compartimentate, unele ferestre şi uşi zidite, deschizându-se altele noi. În lipsă de mobile şi ţesături, fură utilizate laviţe turceşti, pânzeturi şi covoare bosniace.

Curăţită şi dichisită, casa căpătă cu totul altă înfăţişare. Paşii nu mai răsunau prin ea a pustiu, ca nu prea demult. Bucătăria fu zidită din nou, din temelie. Toate căpătau încetul cu încetul pecetea vieţii franceze, raţională şi cumpătată, dar confortabilă în toată puterea cuvântului.

Primăvara anului următor avea să găsească clădirea cu interiorul ei şi tot ce se afla în preajmă de nerecunoscut.

Pe tăpşanul din faţa casei plănuiseră să răsădească două grădiniţe. Prin orânduirea straturilor de flori, prin amenajarea de spaliere şi organizarea spaţiilor, grădinile trebuiau să fie o imagine, modestă desigur, dar cât mai exactă a grădinilor franceze. În spatele casei înjghebaseră o poiată pentru păsări, magazii şi cămări.

Totul fu executat după planurile şi sub directa supraveghere a doamnei Daville, care avu de învins greutăţi de tot soiul, mai cu seamă în legătură cu servitorii. Nu era vorba de obişnuitele necazuri cu servitorii de care se văicăresc de când e lumea toate gospodinele, ci de greutăţi reale. La început nimeni nu

primi să intre servitor la consulat. În privinţa turcilor lucrul era lesne de înţeles. Dar nici din sânul celor câtorva familii ortodoxe nimeni nu catadicsi să se angajeze, iar fetele catolice, până şi cele care serveau prin case turceşti, nu îndrăzneau la început să pună piciorul în clădirea consulatului, fiind ameninţate de popii lor cu excomunicarea şi afurisenia. Nevestele neguţătorilor evrei izbutiră, cu chiu, cu vai, să convingă nişte ţigănci să slujească la consulat în schimbul unei simbrii ademenitoare. Abia după ce doamna Daville, frecventând biserica din Dolac şi făcându-i daruri substanţiale dovedi că, deşi soţie de „consul iacobin”, a rămas o adevărată catolică, fraţii catolici se mai îmbunară şi consimţiră în mod tacit ca toate femeile să slujească la doamna consulului francez.

Femeie înţeleaptă, doamna Daville se strădui să stabilească şi să întreţină legături cât mai bune cu parohul din Dolac, cu călugării de la Guca Gora şi cu enoriaşii lor. În pofida greutăţilor, ignoranţei şi a neîncrederii de care se lovea mereu, Daville spera că va izbuti, înainte de sosirea în Travnik a consulului austriac, să-şi asigure, cel puţin prin soţia sa, evlavioasă şi inteligentă, o oarecare influenţă asupra călugărilor catolici şi turmei păstorită de ei.

Într-un cuvânt, odată cu primele zile de toamnă, atmosfera deveni mai calmă şi mai plăcută, atât în cămin cât şi în treburile de cancelarie. Pe Daville nu-l părăsea sentimentul vag, dar statornic că lucrurile merg spre mai bine, că în orice caz va fi scutit în viitor de prea mari neplăceri.

Deasupra Travnikului stăruia un cer de toamnă şters, sub bolta palidă uliţele cu caldarâmul spălat de ploi păreau luminoase şi curate. Tufişurile şi răsurile îşi schimbau culoarea devenind aeriene şi străvezii. Lašva, scăldată-n soare, îşi purta grăbită la vale apele limpezi; subţire, adunată în matca ei de baştină, vibra ca o struna întinsă. Drumurile erau uscate şi bătătorite, cu urme de struguri striviţi sub roţile căruţelor şi smocuri de fân agăţate pe măcieşii şi ulucile din margine.

Daville făcea plimbări lungi în fiecare zi. Ieşea călare pe Kupilo şi o lua agale pe drumul drept, pe sub zaplazele înalte, privind în vale casele cu acoperişuri negre şi hornuri slobozind fuioare de fum vineţiu, geamiile şi cimitirele albe, risipite. I se părea că toate acestea: clădiri, uliţe, grădini se încheagă treptat într-un fel de tablou pe care încetul cu încetul îl simte mai

aproape, mai desluşit. Dăinuia peste toate un suflu de tihnă şi de uşurare. Consulul îl trăgea în piept cu nesaţ, odată cu aerul toamnei şi simţea nevoia să se întoarcă în şa şi, măcar printr-un zâmbet, să-i împărtăşească mulţumirea cavasului care îl urma călare.

De fapt era doar un scurt răgaz.

IV

În primele luni, Daville nu osteni să se plângă în rapoartele sale de tot ce putea nemulţumi pe un consul nevoit să-şi facă datoria în condiţii atât de vitrege. Se plângea de răutatea şi ura populaţiei turceşti indigene, de inerţia şi nesiguranţa autorităţilor, de lefurile mici şi creditele insuficiente, de acoperişul hărtănit al casei, de clima rea care-i îmbolnăvea copiii, de intrigile agenţilor austrieci, de neînţelegerea de care dădeau dovadă superiorii lui din Ţarigrad şi din Split. Pe scurt, pretutindeni domnea dezorganizarea, zăpăceala şi graba, totul i se părea că merge anapoda dându-i mereu prilej de văicăreală.

Între altele, Daville se arăta nespus de îngrijorat că ministerul întârzie să-i trimită un om de încredere, funcţionar de carieră şi bun cunoscător al limbii turce.

În lipsă de altceva mai bun, consulul îl folosea mai departe pe D’Avenat, dar nu se încumeta să-i acorde încredere deplină. Zelul de care dădea dovadă nu izbutise încă să spulbere toate bănuielile consulului. Şi apoi, D’Avenat ştia franţuzeşte cât să vorbească, dar nu era capabil să rezolve corespondenţa oficială.

Ca mijlocitor în contactul cu populaţia locală, Daville îl angajase pe Rafo Atijas, un tânăr evreu din Travnik, care fusese bucuros să scape din atelierul unchiului său, preferând să fie tălmaci de limba „ilиră” decât să argăsească piei. El nu inspira nici măcar atâta încredere cât D’Avenat. Iată de ce Daville stăruia în fiecare raport să i se trimită un funcţionar de carieră.

În cele din urmă, când începuse să-şi piardă orice speranţă şi se obişnuise întrucâtva cu D’Avenat, prinzând treptat încredere în el, sosi tânărul Desfossés trimis spre a-i folosi ca tălmaci şi secretar.

Amédée Chaumette Desfossés aparţinea celei mai tinere generaţii de diplomaţi francezi, numărându-se printre cei care, după frământaţii ani ai Revoluţiei, beneficiaseră cei dintâi de studii în condiţii normale, căpătând o pregătire temeinică pentru a putea lucra în Orient. Scobora dintr-o familie de bancheri care şi în timpul Revoluţiei, şi sub Directorat ştiuseră să-şi păstreze intactă averea moştenită din moşi-strămoşi. În şcoală fusese socotit un fel de copil-minune, uimindu-i pe profesori şi pe colegi prin memoria sa prodigioasă, prin sprinteneala gândirii şi prin

uşurinţa cu care izbutea să-şi însuşească o sumedenie de cunoştinţe din cele mai variate domenii.

Tânărul era înalt de statură, atletic, rumen în obraji, cu ochi mari căprui, arzând de curiozitate şi neastâmpăr.

Daville se gândi îndată că are de-a face cu un veritabil produs al vremurilor noi, cu un tânăr parizian, îndrăzneţ şi degajat în vorbă şi gesturi, fără griji, cu picioarele pe pământ, încrezător în forţa şi cunoştinţele sale şi înclinat să le supraestimeze.

Tânărul puse pe masă corespondenţa şi povesti în vorbe puţine ceea ce i se păru strict necesar, fără să ascundă că e obosit şi îngheţat de frig. Mâncă cu poftă, servindu-se fără sfială, şi, când sfârşi masa, mărturisi, fără fasoane, că e obosit şi că abia aşteaptă să se culce. Dormi tun toată noaptea şi a doua zi până aproape de prânz. Se sculă proaspăt şi odihnit, exteriorizându-şi mulţumirea la fel de firesc şi fără sfială cum îşi recunoscuse în ajun oboseala.

Vechii locatari ai casei fură oarecum descumpăniţi de simplitatea, siguranţa şi naturaleţea cu care se purta tânărul. Ştia întotdeauna fără greş ce vrea şi ce-i lipseşte şi cerea întotdeauna ce-i trebuie fără să se codească şi fără să facă risipă de vorbă.

Chiar în primele zile şi după primele discuţii, se întrezări că între consul şi noul său funcţionar nu există şi nu pot exista puncte de contact, cu atât mai puţin o apropiere. Numai că fiecare din ei înţelegea în felul său acest lucru.

Lui Daville, care trecea acum prin acea perioadă a vieţii în care orice lucru ţi se-ntâmplă poate deveni o problemă de conştiinţă şi un chin sufletesc, sosirea tânărului Desfossés, în loc să-i aducă o uşurare, îl împovăra, dimpotrivă, cu noi necazuri, silindu-l să-ncerce a dezlega o serie de probleme noi, irezolvabile şi obsedante, lărgind golul şi îngroşând singurătatea din juru-i. Pentru noul secretar, dimpotrivă, nimic nu părea să fie prea greu de rezolvat. Aşadar, nici şeful său Daville nu-i dădea prea mare bătaie de cap.

Daville se apropia de patruzeci de ani, iar Desfossés nu împlinise încă douăzeci şi patru. Această diferenţă de vârstă n-ar fi fost mare lucru în alte vremuri şi în alte condiţii. Dar epocile agitate, zguduite de profunde schimbări şi răsturnări sociale cascä un abis de netrecut între două generaţii şi fac din ele două lumi osebite.

Daville ţinea minte vechiul regim, deşi pe atunci era doar un copil, trăise Revoluţia în toate etapele ei, ca pe ale propriului său destin, se întâlnise cu Primul consul şi-i îmbrăţişase regimul cu o râvnă în care îndoieli înăbuşite se amestecau cu o încredere neţărmurită.

Avea doisprezece ani când, aliniat în rând cu alţi copii din familii burgheze, avu norocul să-l vadă cu ochii lui pe Ludovic al XVI-lea care le vizita oraşul. Întâlnire de neuitat pentru spiritul şi fantezia unui băiat care auzise acasă spunându-se mereu că familia trăieşte la urma urmei „din mila şi graţia regelui”. Iată-l acum în carne şi oase trecând prin faţa sa pe acest rege, întruchiparea a tot ce-nseamnă măreţie şi frumuseţe în viaţă. Fanfare nevăzute se auzeau cântând, răsunau salve de tun, şi dangătul clopotelor răscolea oraşul. Mulţimea îmbrăcată sărbătoreşte fremăta de însufleţire. Prin pânza lacrimilor, băiatul vedea lacrimi în ochii tuturor, şi simţea cum îi joacă-n gâtlej nodul înecăcios care apare în clipele de mari emoţii. Regele, mişcat şi el, poruncise ca faetonul să meargă la pas şi, în timp ce mulţimea striga într-un glas „Trăiască regele!”, el îşi scotea pălăria cu un gest larg şi răspundea cu voce limpede: „Trăiască poporul meu!” Băiatul privea şi asculta, plutind pe aripi de vis, până când gloata nerăbdătoare şi înfierbântată îl înghionti şi-i smuci de pe cap pălăria nou-nouţă şi un pic prea înaltă, care-i căzu peste ochi, aşa încât nu mai izbuti să vadă altceva decât pâcla propriilor sale lacrimi, străbătută de scânteieri galbene şi unduiri violete. Când reuşi în sfârşit să-şi aşeze pălăria pe cap, visul se risipise, doar mulţimea de oameni se mai îmbulzea în jurul lui cu feţele îmbujorate şi ochii învăpăiaţi.

La vreo zece ani după aceea, Daville, acum tânăr corespondent al unui ziar parizian, îl ascultase, cu acelaşi nod înecăcios jucându-i în gâtlej şi ochii împânziţi de lacrimi, pe Mirabeau, tunând şi fulgerând împotriva vechiului regim, veştejindu-i abuzurile.

Entuziasmul tânărului se adăpa la acelaşi izvor, numai că acum căpătase altă îndrumare. Schimbat el însuşi, Daville se pomeni într-o lume pe de-a-ntregul schimbată, în care-l aruncase Revoluţia, cuprinzându-l în vălmăşagul ei, laolaltă cu sute de mii de tineri de seama lui. Odată cu tinereţea lui, părea că întinereşte lumea întreagă şi că pe tot globul pământesc se deschid pretutindeni zări noi şi posibilităţi nebănuite. Tâlcul

tuturor lucrurilor părea acum uşor de dezlegat, nespus de simplu, avânturile căpătară nobleţe, orice pas şi orice gând împrumutau o măreţie şi demnitate de-a dreptul supraomenească. Acum nu mai era vorba de mila şi graţia regală care se revărsau asupra unui număr restrâns de oameni, fericind câteva familii, ci de o explozie generată de justiţia divină în toată omenirea. Ca atâţia alţii, Daville se simţea cuprins de vârtejul unei fericiri neînţelese, cum se simt de obicei firile slabe când izbutesc să găsească o formulă comună şi îndeobşte recunoscută, capabilă să le satisfacă nevoile şi pornirile în dauna şi spre ruina altora, scăpându-i totodată de remuşcări şi răspunderi.

Deşi nu era mai mult decât un reporter printre atâţia reporteri de gazetă, care urmăreau şedinţele Constituantei, tânărul Daville avea impresia că relatările lui, rezumând cuvântările marilor oratori sau descriind scene palpitante, rezultat al entuziasmului patriotic şi revoluţionar al auditoriului, se bucură de atenţia întregii lumi şi se vor bucura pe vecie, iar iniţialele numelui său, aflate dedesubtul acestor relatări, i se înfăţişau la început ca doi munţi semeţi, cu neputinţă de clintit. Era un cronicar de gazetă, dar lui i se părea că plămădeşte, cu propriile-i mâini şi cu o forţă de gigant, sufletul omenirii, ca pe un aluat ascultător.

Dar anii trecură unul după altul şi el ajunse să vadă, mai repede decât ar fi crezut, reversul acestei Revoluţii care îi captivase spiritul. Ţinea minte cum începuse.

Într-o dimineaţă, sculat din somn de strigătele mulţimii, se dădu jos din pat şi deschise larg fereastra. În faţa sa apăru dintr-o dată o căpăţână de om retezată, palidă, năclăită de sânge, bălăbănindu-se într-o lance de sanchilot. La vederea ei, din stomacul lui de boem, gol din ajun, se prelinse în piept, apoi în tot trupul, ceva înfricoşător şi dureros, ca un lichid rece şi amar. Din clipa aceea, încă multă vreme, viaţa nu încetă să toarne în măruntaiele lui această oribilă băutură, care-l încrâncena. Îşi văzu înainte de treabă, redactă articole şi izbucni în urlete odată cu gloata, fiind însă mereu chinuit de o sfâşiere lăuntrică pe care se îndărătnicea să şi-o tăinuiască atât sieşi cât şi celor din jur. Iar când sosi momentul să se decidă soarta regelui şi a regatului, când fu pus să aleagă între băutura amară a Revoluţiei care-i insuflase atâta elan şi „graţia regală”, sub

oblăduirea căreia crescuse, tânărul se trezi făcându-i pavăză acesteia din urmă.

În iunie 1792, atunci când răsculaţii forţară porţile palatului, aşa-zişii moderaţi se împotriviră cu îndârjire şi înjghebară la repezeală un text prin care îşi arătau simpatia faţă de rege şi de casa regală şi începură să strângă semnături de adeziune. Tânărul, târât de acest val îndreptat împotriva dezordinii şi violenţei, iscăli şi el acest protest, alături de alţi douăzeci de mii de cetăţeni ai Parisului. Această hotărâre fu precedată de atâtea frământări lăuntrice, încât tânărului Daville i se părea că numele lui nu se pierdea nicidecum printre cele douăzeci de mii de semnături aproape toate reprezentând persoane mai cu greutate şi mai cu vază ca el, ci, dimpotrivă, ieşea într-atât în evidenţă, încât oricine îl zărea scris cu litere de foc pe cerul serilor pariziene. Îşi dădu seama atunci de capacitatea de dedublare a omului sfâşiat de ezitări, care ba cade, ba se înalţă în propriii săi ochi, pe scurt, îşi dădu seama cât de efemeră poate fi pasiunea pentru ceva, cât de confuză şi de întortocheată îi e calea, cât de scumpă e plătită şi câtă îndurerare lasă în urma ei.

Peste o lună de zile începură persecuţiile şi arestările printre persoanele suspecte şi, în primul rând, printre cei douăzeci de mii de semnatari ai textului cu pricina. Dornic să scape basma curată şi încercând cu-nfrigurare să afle o soluţie care să pună capăt zbuciumului său lăuntric, tânărul ziarist Daville hotărî să intre voluntar în armata din Pirinei, la graniţa cu Spania.

Acolo se convinse că războiul este lucru brutal şi groaznic şi totodată un leac tămăduitor. Acolo cunoscu preţul şi măsura efortului trupesc, se căli înfruntând primejdiile, învăţă să asculte şi să dea porunci, încercă suferinţa sub toate chipurile ei, dar descoperi frumuseţea prieteniei şi sensul disciplinei.

La trei ani după primele sale zguduiri lăuntrice, potolit şi oţelit de viaţa dusă în ostăşie, Daville simţi din nou sub piciorul lui pământul ferm. Întâmplarea îl duse la ministerul afacerilor externe, unde domnea vraiştea şi zăpăceala, căci nimeni, începând de la ministru şi până la ultimul practicant de birou, nu se pricepea în treburile diplomatice, toţi fiind nişte bieţi începători în această meserie pe care o practicaseră până atunci, cu drept de privilegiu, oamenii vechiului regim. Odată cu numirea lui Talleyrand ca ministru, se petrecu însă o înviorare

care împinse lucrurile înainte. Tot întâmplarea puse sub ochii lui Talleyrand articolele din *Moniteur* ale tânărului Daville, după lectura cărora ministrul îl luă sub protecţia sa.

Ca atâtea firi slabe, zdruncinate şi chinuite de frământările acelor ani, Daville, hărţuit de ezitările sale lăuntrice, zări şi el un punct luminos şi statornic: tânărul general Bonaparte, învingătorul din Italia şi speranţa tuturor celor care, asemeni lui Daville, căutau un drum de mijloc, pândiţi de suspiciune şi surghiun, pe de o parte, pe de altă parte de Revoluţie şi teroare. Iar când Talleyrand îl făcu secretar al proaspetei Republici Cisalpine, înainte de plecarea sa la Milano, Daville fu primit de general, care ţinuse să-i înmâneze chiar el instrucţiunile pe care urma să i le comunice ambasadorului său, cetăţeanul Trouvé.

Daville îl cunoştea îndeaproape pe fratele lui Napoleon, Lucien, şi, recomandat de el, fu primit numaidecât, după cină, în locuinţa particulară a generalului.

Când se găsi în faţa acestui bărbat uscăţiv, cu faţa palidă ca de martir, cu ochii învăpăiaţi şi cu privirea tăioasă, când auzi cuvintele lui inteligente şi calde, cuvinte îndrăzneţe, limpezi, seducătoare şi deschizătoare de zări nebănuite, pentru care merita să lupţi şi să-ţi dai viaţa, lui Daville i se păru că ezitările şi nedumeririle pier ca fumul în vânt, că totul se limpezeşte şi capătă echilibru, că toate ţelurile sunt la îndemână şi că n-ai dreptul să-ţi precupeţeşti eforturile, ele fiind dinainte încununate de succes. Vorbele rostite de omul acesta fură ca un balsam tămăduitor. Tot mâlul adunat în sufletul său în ultimii ani se urni şi pieri fără urmă, toate elanurile frânte, toate îndoielile chinuitoare îşi găsiră un înţeles şi o justificare. Omul acesta neobişnuit îi arăta o cale sigură între extreme şi contradicţii, pe care Daville, ca şi atâţia alţii, o căuta în zadar din răsputeri de ani de zile. Când, pe la miezul nopţii, noul secretar al Republicii Cisalpine părăsi locuinţa generalului din strada Chantraine, simţi că îl podidesc lacrimile, şi în gâtlej îi joacă iar acelaşi nod înecăcios, ca şi atunci când, în copilărie, avusese norocul să-l vadă pe Ludovic al XVI-lea sau când, în tinereţe, asculta, mişcat până la lacrimi, cântecele revoluţionare şi cuvântările lui Mirabeau. Se simţea înaripat, ameţit ca după o băutură tare, i se părea că sângele care-i zvâcnea în gât şi în tâmple bate la unison cu pulsul uriaş al universului, pe care-l auzea zvâcnind undeva, sus, sub bolta înstelată a nopţii.

Trecură alţi ani. Uscăţivul general se înălţase pe firmamentul lumii şi plana ca un soare fără amurg. Daville schimba locuri şi funcţii, plămădea planuri literare şi politice, rotindu-se, ca tot restul lumii, în jurul acestui soare scăpărător. Dar cum se întâmplă întotdeauna cu oamenii slabi în vremurile tulburi de răscruce, pasiunea lui îl trăda şi nu împlini cele făgăduite, iar Daville simţea la rându-i acelaşi lucru, simţea cum se înstrăinează de ea încetul cu încetul. Ce se petrecea cu el? De când începuse această schimbare şi până unde ajunsese răcirea lui lăuntrică? Nu ştia să răspundă lămurit, dar din zi în zi îşi dădea mai limpede seama că schimbarea se petrecuse. Revoluţia spulberase ca o vijelie turbată vechiul regim, iar Napoleon venise ca o unanimă salvare, ca un har trimis de providenţă, întruchipând mult dorita „cale de mijloc”, drumul demnităţii şi al raţiunii. Acum începuse să încolţească în Daville gândul că şi acest drum s-ar putea să nu fie decât o fundătură, una din nenumăratele iluzii spulberate, că aşa-zisul drum drept s-ar putea să nici nu existe şi că omul îşi iroseşte viaţa încercând necontenit să afle un drum care să-l scoată din strâmba cărăruie pe care merge. Aşadar, acest drum drept nu fusese aflat, trebuia căutat încă. După atâtea avântări şi căderi însă nu mai e atât de uşor şi simplu să dai de el ca pe vremuri. Daville nu mai era tânăr, iar anii şi zbuciumul lăuntric prin care trecuse îl istoviseră; ca atâţia alţii din generaţia sa, era dornic de muncă tihnită şi de stabilitate. Dar între timp viaţa poporului francez pulsa într-un ritm tot mai trepidant şi se avânta pe căi tot mai neobişnuite. Iar Franţa contamina cu spiritul său intrepid un număr tot mai mare de naţii, ţările lumii se adunau în juru-i într-un cerc tot mai larg, dându-şi ghes una alteia să urce în acest carusel îndrăcit şi ameţitor. Iacă, se împliniseră şase ani de când se încheiase pacea de la Amiens, şase ani în care speranţa şi îndoiala vizitau rând pe rând sufletul lui Daville ca un joc de lumini şi de umbre. După fiecare victorie a Primului consul, sau mai târziu, a împăratului Napoleon, părea să se contureze un drum ferm şi statornic, salvatoarea cale de mijloc, pentru ca numai după câteva luni totul să recadă în haos. Teama începu să pună stăpânire pe oameni. Toţi mergeau înainte, dar mulţi începură să arunce priviri neliniştite în jurul lor. În cele câteva luni de zile petrecute la Paris, înainte de a fi numit consul la Travnik, Daville avusese putinţa să vadă în ochii

multora dintre prietenii săi, ca într-o oglindă, pâlpâind aceeaşi teamă care, nemărturisită şi reprimată, sălăşluia şi în sufletul lui.

Cu doi ani în urmă, la scurtă vreme după marea victorie a lui Napoleon în Prusia, Daville scrisese poemul „Bătălia de la Iena”, împins poate de dorinţa de a-şi înfrânge îndoiala şi de-a izgoni teama slăvind şi preamărind pe împăratul învingător. Tocmai atunci când se pregătea să-şi trimită poemul la tipar, un concetăţean şi vechi prieten de-al său, ofiţer superior în ministerul marinei, îi spuse la un pahar de calvados:

— Ştii tu pe cine glorifici şi preamăreşti? Ştii tu că împăratul e nebun – nebun de legat! – şi că se menţine doar prin sângele vărsat pentru izbânzile lui care n-au niciun rost şi nu duc nicăieri? Ştii tu că suntem cu toţii pe punctul de a ne prăvăli într-un abis căruia nu-i cunoaştem înfricoşătoarea adâncime? Îţi dai seama ce cumplită catastrofă ne aşteaptă la capătul tuturor victoriilor noastre? Habar n-ai! Ei vezi, de aceea îţi dă ghes inima să scrii poeme în cinstea acestor victorii.

Prietenul băuse mai multişor în seara aceea, dar Daville avea mereu în faţa ochilor pupilele lui dilatate, de vizionar, aţintite în depărtare, şi şoapta lui înteţită de alcool, dar şi de suflul unei convingeri. Iar oamenii treji îşi spuneau fiecare sieşi în şoaptă acelaşi gând, folosind doar alte cuvinte, sau şi-l ascundeau în privirile neliniştite.

Daville hotărî totuşi să-şi publice poemul, dar o făcu după multe tărăgăneli, îndoindu-se mereu de valoarea lui ca şi de trăinicia victoriilor. Acest sentiment de îndoială, care abia începuse să-şi arate capul în lume, răsări chinuitor în sufletul lui. În starea aceasta de spirit grea şi complicată, sosise la Travnik şi este lesne de înţeles că necazurile de care-i fu dat să se lovească n-avură darul să-i insufle curaj şi să-l liniştească, ci, dimpotrivă, să-l zdruncine şi să-l descumpănească şi mai mult.

Iar prezenţa tânărului Desfossés, cel care-i fusese trimis spre a-i sluji de sfetnic şi ajutor, avu darul să răscolească, de la bun început, toate aceste nelinişti, stârnindu-le şi învolburându-le. Privindu-l cât de firesc se poartă, cât de nestânjenit şi de uşor vorbeşte despre orice, Daville se gândea în sinea lui: „Nu, nu bătrâneţea, slăbiciunea şi moartea ar trebui să ne-ngrozească, ci faptul că în urma noastră vin oameni noi, mai tineri şi altfel plămădiţi. La urma urmei asta înseamnă moartea. Nimeni nu ne

trage de mânecă în mormânt, ci suntem îmbrânciţi din spate." Consulul se mira singur de unde-i veneau gândurile astea care semănau atât de puţin cu obişnuitul lui mod de a judeca lucrurile şi le alunga îndată, punându-le pe seama „otrăvii orientale" care mai devreme sau mai târziu îşi face efectul şi care, iată, pătrundea treptat şi în creierul lui.

Acest tânăr, singurul francez în deşertul acesta şi singurul lui colaborator apropiat, era întru totul atât de deosebit de el (sau cel puţin aşa părea), încât Daville avea câteodată impresia că trăieşte lângă un străin şi lângă un vrăjmaş. Dar ceea ce îl contraria şi îl irita mai cu seamă la acest tânăr era atitudinea lui (sau, mai bine zis, lipsa lui de atitudine) faţă de „chestiunile vitale" care făceau parte integrantă din propria-i viaţă, adică faţă de Regalitate, de Revoluţie şi de Napoleon. Aceste trei noţiuni întruchipau pentru consul şi pentru generaţia sa un vălmăşag de pătimaşe ciocniri, avânturi înflăcărate şi izbânzi strălucite, dar şi de şovăieli, dezertări lăuntrice, de invizibile poticniri ale cugetului, fără o soluţie clară, cu tot mai puţine nădejdi întru aflarea unui echilibru trainic; aceste trei cuvinte îngemănate erau marea lor suferinţă care-i încerca din copilărie şi n-ar fi fost exclus să-i însoţească până în mormânt. În acelaşi timp, şi tocmai de aceea, această suferinţă le era scumpă ca viaţa. Dar tânărul acesta, şi toţi cei de vârsta lui nu găseau, cel puţin aşa credea Daville, nu descopereau aici nici pic de suferinţă, nimic enigmatic, nici un motiv de lamentări sau reflecţii. Zbuciumul grav şi nepotolit însemna pentru ei un lucru simplu şi firesc, iar ca să-l înţelegi socoteau că n-are rost să-ţi iroseşti vorbele şi să-ţi baţi prea mult capul. Regalitatea: un basm; Revoluţia: o amintire tulbure din copilărie; Imperiul: viaţa însăşi, viaţa şi cariera, tărâmul posibilităţilor nelimitate, al acţiunii, al triumfului şi-al gloriei. Într-adevăr, pentru Desfossés, regimul în care trăia, adică Imperiul, reprezenta singura şi unica realitate, care se întindea în sens spiritual şi material de la o zare la alta confundându-se cu viaţa însăşi. Pentru Daville însă, el însemna doar o ordine de lucruri întâmplătoare şi fragilă a cărei geneză chinuitoare o trăise şi o văzuse cu ochii săi şi al cărei provizorat îi rămăsese întipărit în minte o dată pentru totdeauna. Spre deosebire de tânărul Desfossés, el îşi amintea foarte bine ce fusese înainte de Imperiu şi se gândea adesea ce ar putea să mai fie.

Lumea „ideilor”, care pentru generaţia lui Daville constituia o patrie spirituală şi întruchipa viaţa autentică, părea că nici nu există pentru această generaţie, care se da în vânt, în schimb, după „viaţa vie”, lumea materială a faptelor palpabile şi a succeselor sau insucceselor vizibile şi măsurabile, o lume nouă şi cumplită care i se înfăţişa lui Daville ca un pustiu de gheaţă, mai groaznic decât vărsările de sânge, patimile şi zguduirile sufleteşti pricinuite de Revoluţie. Această generaţie născută din sânge, lipsită de orice şi avidă de toate, se arăta călită, ca şi cum ar fi trecut prin foc şi pârjol.

De bună seamă, sub apăsarea mediului neobişnuit şi a împrejurărilor grele în care se afla, Daville generaliza şi exagera şi aici, cum făcea îndeobşte. De multe ori lua singur seama, căci prin firea lui era refractar contradicţiilor, pe care nu le socotea veşnice şi de neocolit. Dar în faţa sa stătea ca un argument viu tânărul acesta cu privire ageră, nepăsător şi senzual, degajat şi plin de încredere în sine, neîmpovărat de temeri sau şovăieli, privind toate lucrurile din jurul său în toată goliciunea lor, aşa cum erau, şi spunându-le, fără să-i pese, pe nume. Cu tot talentul şi bunătatea de care da dovadă, era totuşi un reprezentant al noii generaţii, al „generaţiei abrutizate” cum o botezaseră cei de vârsta lui Daville. Era deci un vlăstar al Revoluţiei, cetăţean liber, un om nou, cugeta Daville când rămânea singur, după fiecare discuţie pe care o avea cu proaspătul lui secretar. „Poate într-adevăr revoluţiile generează monştri!” se întreba atunci speriat. „Da, ele se plămădesc în măreţie şi puritate morală, dar zămislesc monştri”, îşi răspundea el adesea.

Şi atunci simţea cum în timpul nopţii îl năpădesc gânduri tot mai negre, ameninţând să-l covârşească, în loc ca el să le domine.

În vreme ce Daville se lupta cu gândurile şi sentimentele pe care le trezise în el sosirea tânărului secretar, acesta notă despre Daville doar atât, în jurnalul său laconic destinat prietenilor din Paris: „Consulul e aşa cum mi l-am închipuit”. Şi-l închipuise aşa citindu-i rapoartele expediate din Travnik şi ascultând spusele unui coleg mai vârstnic de la minister, un anume Kerenne, care-i cunoştea pe toţi funcţionarii din ministerul de externe şi-şi făcuse o faimă din faptul că se pricepea să schiţeze în câteva cuvinte, mai mult sau mai puţin

exact, „portretul fizic şi moral” al fiecăruia din ei. Kerenne era un om inteligent şi spiritual, dar altminteri steril, pentru care această succintă portretizare verbală a foştilor lui colegi devenise o pasiune şi-i intrase în sânge. Se dăruia cu totul acestei îndeletniciri deşarte care aducea când a ştiinţă exactă, când a bârfeală de cea mai josnică speţă, şi putea să repete oricând, de-a fir-a-păr, descrierea aceleiaşi persoane, fără niciun adaos şi nicio scăpare, ca şi cum ar fi avut un text tipărit în creier. Lui Desfossés, Kerenne i-l zugrăvi pe viitorul său şef în felul următor:

— Jean Daville a venit pe lume ca un om drept, sănătos şi mediocru. Prin întreaga sa fire, prin obârşia şi educaţia lui, era sortit unei vieţi simple şi tihnite, fără mari ascensiuni şi ireprobabile prăbuşiri, aşadar, fără zdruncinări violente. O plantă căreia îi prieşte o climă moderată. Cu aptitudinea înnăscută de a se înflăcăra repede ridicând în slava cerului idei şi oameni, cu o deosebită înclinare spre poezie şi poetizarea realităţii. Toate acestea nu trec însă de hotarul fericitei mediocrităţi. Pe oamenii mediocri vremurile paşnice şi împrejurările stabile îi fac să fie şi mai mediocri, iar epocile furtunoase şi de mari prefaceri îi zăpăcesc de-a binelea. La fel a păţit-o şi Daville al nostru, care s-a aflat mereu în miezul marilor evenimente. Impetuoasa lor perindare n-a fost în stare să-i modifice adevărata fire, dar a adăugat însuşirilor lui înnăscute noi trăsături cu caracter contradictoriu. Neputând şi neştiind să fie un om lipsit de scrupule, crud, fără conştiinţă sau perfid, ca să se apere şi să se menţină, Daville deveni închis în sine şi prudent până la superstiţie. La început sănătos, onest, vesel şi întreprinzător, el deveni cu timpul susceptibil, şovăitor, greoi, neîncrezător şi predispus la melancolie. Dar cum toate acestea nu se potriveau cu adevărata sa fire, în fiinţa lui s-a produs o ciudată dedublare. Pe scurt, se numără şi el printre acei oameni sortiţi s-ajungă victime sigure ale marilor evenimente istorice, căci nu sunt în stare nici să reziste presiunii lor, cum se întâmplă cu personalităţile excepţionale şi viguroase, nici să se împace până la capăt cu ele, cum se întâmplă cu oamenii de rând. El e „tipul omului care se plânge” şi se va plânge cât va trăi de tot ce întâlneşte în drumul său, blestemându-şi până şi viaţa.

Un caz foarte frecvent în vremurile noastre, îşi încheie Kerenne relatarea.

Sub semnul acestei deosebiri radicale începu convieţuirea celor doi bărbaţi între pereţii clădirii consulatului francez. Deşi era o toamnă rece şi umedă, Desfossés colindă oraşul şi împrejurimile făcând cunoştinţă cu o sumedenie de lume. Daville îl prezentă vizirului şi oamenilor mai importanţi de la Conac. În rest, tânărul se descurcă singur. Făcu îndată cunoştinţă cu parohul fra-Ivo Janković din Dolac, un bărbat care cântărea o sută patru ocale, dar ager la minte şi răspicat la vorbă. Se întâlni cu ieromonahul Pahomije, un călugăr sobru, palid la faţă, care slujea pe atunci la hramul pravoslavnic al Sf. Arhanghel Mihail. Intră prin casele câtorva evrei. Vizită mănăstirea de la Guca Gora şi se împrieteni acolo cu câţiva călugări care-i dădură date preţioase în legătură cu ţara şi locuitorii ei. Odată cu topirea zăpezii, avea de gând să cerceteze aşezările străvechi şi cimitirele din împrejurimi. Abia trecuseră trei săptămâni de când sosise şi iată că într-o bună zi tânărul îi comunică lui Daville intenţia sa de a scrie o carte asupra Bosniei.

Consulul, care crescuse şi îşi făcuse studiile înainte de Revoluţie, deşi participase la marele eveniment, nu depăşise niciodată hotarele impuse gândirii şi vorbirii de educaţia clasică pe care o primise. De aceea îl privea bănuitor şi oarecum ostil pe tânărul acesta, fără îndoială înzestrat, căruia nu se putea opri să nu-i admire curiozitatea sa spirituală, uluitoarea memorie, spontaneitatea plină de cutezanţă a cuvântului, mintea ageră şi într-o continuă efervescenţă. Era chiar speriat de atâta energie dezlănţuită, pe care nu se simţi în stare s-o stăvilească sau s-o tulbure. Îi venea greu s-o suporte, dar îşi da seama că n-are cum s-o zăgăzuiască. La Paris, tânărul studiase timp de trei ani limba turcă şi se adresa localnicilor în turceşte, intrând în vorbă fără sfială. („A învăţat limba turcă aşa cum se preda la Colegiul Ludovic cel Mare de la Paris, nu cum o vorbesc turcii în Bosnia”, notă Daville.) Dacă nu izbutea întotdeauna să se facă prea bine înţeles, în orice caz îi cucerea pe oameni cu zâmbetul său deschis şi ochii săi luminoşi. Cu el stăteau de vorbă şi călugării catolici care-l evitau pe Daville, precum şi ieromonahul posac şi bănuitor; numai begii din Travnik rămâneau mai departe inabordabili. După o vreme până şi târgul îşi arătă simpatia faţă de „consulul cel tânăr”.

În zilele de târg, Desfossés nu scăpa niciodată prilejul să străbată în lung şi în lat bazarul. Se interesa de preţuri, examina mărfurile şi îşi nota diferitele denumiri. Oamenii se strângeau în jurul acestui străin îmbrăcat „nemţeşte” şi făceau ochii mari atunci când încerca o sită să vadă dacă-i în bună stare sau examina cu luare-aminte burghiurile şi răzuşurile expuse spre vânzare. „Consulul cel tânăr” privea captivat la vreun ţăran care îşi cumpăra coasă, cum îi pipăia încetişor tăişul cu policarul bătătorit al mâinii, cum lovea de câteva ori încet lama încovoiată de pragul de piatră ciulind urechea să-i prindă sunetul, cum, în sfârşit, închizând dintr-un ochi, privea în lungul tăişului, ca şi cum ar fi luat ceva la ţintă, cercetându-l încă o dată spre a se încredinţa de calitatea oţelului. Intra în vorbă cu ţăranii şi cu femeile lor muncite, îmbătrânite înainte de vreme, interesându-se cu ce preţ vând lâna îndesată în sacii din faţa lor, care duhnea a stână. Ţărăncile se sfiau la-nceput să-i răspundă crezând că tânărul domn face haz de ele. Pe urmă însă, la stăruinţa cavasului, spuneau preţul şi se jurau pe lună şi stele că lâna e „moale ca mătasea”, numai că ar mai trebui puţin spălată. Se interesa de asemeni ce nume poartă cerealele şi grăunţele, şi-i plăcea să cântărească în palmă boabele fragede şi grele. Întreba din ce soi de lemn sunt meşterite mânerele, cozile de topoare, de sape, de târnăcoape şi alte felurite unelte.

„Consulul cel tânăr” făcu totodată cunoştinţă cu principalele figuri ale bazarului: cantaragiul Ibrahim-aga, telalul Hamza şi nebunul târgului, „neamţul cel zărghit”.

Ibrahim-aga, un moşneag costeliv, înalt şi adus de spate, cu barba căruntă, ţinuta sobră şi demnă, fusese cândva bogat şi luase în arendă cantarija oraşului. Feciorii şi ajutoarele lui cântăreau tot ce se vindea în bazar, în timp ce el nu-i scăpa din ochi. Mai târziu sărăcise, îl lăsară şi feciorii, şi ajutoarele, aşa încât cântarul primăriei fu luat în arendă de nişte evrei care încasau taxele, iar Ibrahim-aga deveni angajatul lor. Dar nimeni în bazar nu lua în seamă lucrul ăsta. Pentru ţărani ca şi pentru toţi cei care vindeau sau cumpărau, tot Ibrahim-aga rămăsese adevăratul cantaragiu, de neînlocuit până la moarte. În fiece zi de târg nu se mişca de lângă cântar din zorii zilei până seara. Când începea să cântărească, în jurul său se instala o linişte pioasă. În timp ce potrivea cântarul, îşi oprea respiraţia, devenea solemn şi concentrat, urmărind oscilaţiile uşoare ale

greutăţii. Închidea un ochi, mişca încet şi cu multă luare-aminte greutatea ovală pe vergeaua cântarului, puţin, încă puţin, până când limba înţepenea într-o cumpănire fără greş. Atunci Ibrahim-aga ridica mâna, îşi îndrepta umerii, fără să-şi ia ochii de la cifră, şi striga răspicat, cu glas tăios şi irevocabil numărul de ocale.

— Şaizeci şi una, mai puţin douăzeci de drame.

Oamenii erau pe deplin încredinţaţi că Ibrahim-aga în treaba asta nu greşeşte niciodată. În zarva bazarului, în jurul lui se închega, ca o insulă, o zonă de ordine, linişte şi respect, răsplata tuturor pentru priceperea lui, râvna şi dreapta măsură. De altfel, persoana lui Ibrahim-aga solicita, din cap până-n tălpi, o asemenea purtare. Iar dacă vreun ţăran neîncrezător, când i se cântărea marfa, se apropia prea mult de cântar, să vadă mai bine, sau verifica peste umărul cantaragiului numărul de ocale, Ibrahim-aga se oprea îndată din lucru, punea mâna pe greutate, şi se răstea la el:

— Ia dă-te mai încolo! Ce mi te bagi în suflet şi-mi tuşeşti peste terezie. Măsura e precum credinţa; şi o suflare cât de slabă poate să-i dăuneze. Iar pentru asta sufletul meu va da socoteală în faţa lui Alah, nu al tău. Dă-te la o parte!

Aşa îşi petrecea veacul Ibrahim-aga, veghind lângă cântar şi trăind cu el, pentru el şi din mila lui, pildă vie a râvnei şi dragostei de muncă omeneşti în orice domeniu s-ar exercita.

Şi totuşi pe acest Ibrahim-aga, atât de grijuliu să nu păcătuiască nici cât negru sub unghie la cântărit, Desfossés îl văzu snopind în bătaie pe un ţăran creştin în mijlocul bazarului şi în văzul întregii lumi. Ţăranul acesta adusese la târg vreo zece cozi de secure şi le rezemase de zidul părăginit care împrejmuia un cimitir părăsit şi ruinele unei străvechi geamii. Ibrahim-aga, care supraveghea piaţa, se năpusti mânios asupra lui, şi zvârli cât colo, izbind cu piciorul, cozile de secure, ocărând de mama focului şi ameninţându-l cu pumnii pe bietul om care-şi aduna marfa risipită.

— Da ce credeai tu, porc neruşinat, că zidul geamiei e făcut ca să-ţi sprijini de el dârjalele tale scârnave? Mai lipseşte clopotul şi trâmbiţa ghiaură, pui de lele ce-mi eşti!

Lumea îşi vedea mai departe de pazarlâc, tocmindu-se, cântărind marfa şi socotind, fără să ia aminte la ceartă. Ţăranul izbuti să-şi adune în grabă marfa şi ce mai avea şi se pierdu în

mulţime. (Întorcându-se la consulat, Desfossés făcu această însemnare: „Puterea turcă are două feţe. Nouă faptele lor ne apar ilogice şi de neînţeles, uimindu-ne şi nedumerindu-ne fără-ncetare.”)

Cu totul alt om, şi ursit altui destin, era Hamza telalul.

Renumit altădată pentru glasul său şi pentru frumuseţea sa virilă, dar iubitor de bairamuri şi lenevealǎ din fragedă tinereţe, deveni unul dintre cei mai mari beţivani din Travnik. În tinereţe fusese cunoscut pentru curajul şi isteţimea sa. Şi acum se mai ţineau minte şi erau rostite, din când în când, răspunsurile lui obraznice şi pline de haz. Când fu întrebat, bunăoară, odată, de cineva cum de şi-a ales tocmai meseria de telal, el i-a răspuns: „Căci n-am aflat alta mai uşoară”. Odată, cu mulţi ani în urmă, când Suleiman-paşa Skopljak se ridicase cu oastea asupra Muntenegrului şi pârjolise Drobnjakul, Hamza primi poruncă să vestească marea izbândă şi să strige în gura mare că o sută optzeci de capete de muntenegreni căzuseră la pământ sub hangerele turcilor. Unul dintre cei care se învârteau în jurul telalului întrebă în auzul tuturor: „Dar dintr-ai noştri câţi şi-au aflat moartea?” „Ei, despre asta va da de veste telalul de la Cetinje”, răspunse Hamza netulburat şi strigă din rărunchi mai departe ce i se poruncise.

Din pricina băuturii, a cântatului fără măsură şi a răcnetelor pe care le slobozea în calitate de telal, în cursul anilor Hamza îşi strică vocea şi ajunse să anunţe în târg ştirile oficiale şi noutăţile cu un glas dogit şi hârâit, pe care nu-l auzeau decât cei aflaţi prin apropiere. Nimeni totuşi nu se gândea că Hamza ar trebui înlocuit cu un alt telal mai tânăr şi cu voce mai răsunătoare. Nici chiar el nu părea să observe că-l părăsise vocea. Luându-şi aceeaşi poziţie marţială şi folosind aceleaşi gesturi ca pe vremea când târgul întreg răsuna de glasul lui tunător, dădea şi acum de ştire, umflându-şi bucile obrajilor, ceea ce i se poruncea. Copiii se ţineau cârd după el făcând haz de gesturile lui măreţe care se potriveau ca nuca-n perete cu hârcâiala lui chinuită, iar alteori holbând speriaţi ochii, cum i se umflă gâtlejul din pricina sforţării, ca o beşică de porc gata să plesnească. Totuşi el n-alunga copiii, era nevoit să-i îndure, căci ei singuri îi auzeau strigătele hârâite şi răspândeau ca fulgerul ştirile prin oraş.

Desfossés se împrieteni repede cu Hamza, deoarece „consulul cel tânăr” cumpăra din când în când câte un giuvaer sau covor pe care telalul i le lăuda cu gura până la urechi şi astfel se-alegea cu ceva câştig.

„Neamţul cel zărghit” se pripăşise cu mulţi ani în urmă în târgul din Travnik. Un biet om sărman cu duhul, venit nu se ştie cum şi în ce fel, de prin părţile Austriei. Şi cum turcii nu se atingeau de oamenii betegi la minte, rămăsese să trăiască acolo, dormind pe sub cepenakuri şi hrănindu-se din pomeni. Avea o forţă de gigant şi când se ameţea puţin de băutură, dughengiii făceau cu el totdeauna aceeaşi glumă grosolană. În zilele de târg îi dădeau să bea un ţoi sau două de rachiu şi-i puneau un ciomag în mână. Nebunul îi oprea atunci pe ţăranii creştini şi se stropşea la ei, răcnind:

— *Halbrechts! Links! Marsch!*[6]

Ţăranii se fereau din calea lui sau o luau la fugă care încotro, căci aflaseră cum că neamţul cel zărghit era aţâţat dinadins de turci împotriva lor, iar el se lua după ei cu ciomagul, în hohotele de râs ale dughengiilor mai tineri şi ale agiilor trândavi.

Într-o asemenea zi de târg, după ce colindase şi cercetase iar cu de-amănuntul bazarul, Desfossés se întorcea la consulat, cu cavasul călcându-i pe urmă. Când ajunse acolo unde bazarul se îngustează şi începe târgul, îi răsări în faţă neamţul cel slab de minte. Tânărul văzu în faţa sa un munte de om cu ceafa groasă, cu nişte ochi verzi şi răi. Nebunul târgului, beat, se zgâi o vreme la el, apoi se repezi, apucă o prăjină din faţa unei prăvălii şi veni drept spre Desfossés răcnind ca de obicei:

— *Halbrechts! Marsch!*

De pe cepenakurile lor dughengiii începură să-şi lungească gâturile, nerăbdători să-l vadă pe „consulul cel tânăr” executând comenzile nebunului. Dar lucrurile se petrecură cu totul altfel. Înainte de a apuca să intervină cavasul, Desfossés se plecă ferindu-se de lovitura prăjinii pe care neamţul o rotea pe deasupra capului său şi cu o mişcare iute şi iscusită îl înşfacă de încheietura mâinii, apoi se răsuci cu tot trupul, învârtindu-l în juru-i ca pe o păpuşă. Prăjina zbură din mâna nebunului şi, descriind un arc prin aer, căzu pe pământ. Între timp se apropiase şi cavasul cu pistolul în mână. Dar nebunul fusese ţintuit locului, mâna dreaptă răsucită, la spate ca o rufă udă i-o

---

[6] Jumătate la dreapta! La stânga! Marş! (Germ.)

ţinea tânărul consul. În această stare, Desfossés îl dădu în seama cavasului, apoi ridică de jos prăjina, fără să dea semne de nerăbdare şi o rezemă de zidul prăvăliei. Cu chipul schimonosit de durere, nebunul îşi arunca ochii ba la mâna suferindă, ba la tânărul care-l ameninţa cu degetul ca pe un copil, dojenindu-l într-o turcească rigidă şi livrescă:

— Tu eşti rău. Nu este voie să fii rău!

Pe urmă îşi chemă cavasul şi-şi văzu liniştit de drum, sub privirile uluite ale dughengiilor aşezaţi pe cepenakuri.

Aflând de cele întâmplate, Daville îl mustră aspru şi-i dovedi tânărului că avusese dreptate când îl sfătuise să nu umble pe jos prin târg, căci nu ştii niciodată la ce te poţi aştepta din partea acestor fluieră-vânt neciopliţi şi înrăiţi. În schimb D’Avenat, căruia altminteri nu-i plăcea Desfossés cu felul său degajat de a se purta, fu nevoit să recunoască în faţa lui Daville că în târg se vorbeşte cu admiraţie despre „consulul cel tânăr”.

Iar acesta continuă să colinde împrejurimile, pe ploaie şi prin zloată, apropiindu-se de oameni fără să şovăie, intrând în vorbă cu ei, ajungând să vadă şi să afle lucruri pe care Daville, grav şi rigid cum era, n-ar fi izbutit niciodată să le vadă sau să le audă. Daville care, dezamăgit, privea cu neîncredere şi repulsie tot ce mirosea a turc sau bosniac, socotea că aceste plimbări cu caracter documentar ale lui Desfossés n-aveau niciun rost şi nu-i erau de niciun folos pentru munca ce-i fusese atribuită. Îl scotea din răbdări optimismul tânărului, dorinţa lui nepotolită de a răscoli tainiţele trecutului spre a da la iveală datinile şi credinţele acestui popor, străduindu-se apoi să aleagă grâul de neghină, să-i afle fondul nativ plin de nobleţe, deformat şi umbrit de împrejurările vitrege în care fusese nevoit să trăiască. Această îndeletnicire însemna pentru Daville pierdere de vreme şi totodată o abatere dăunătoare de la drumul drept. Iată de ce, discuţiile pe care le purta cu secretarul său, în legătură cu acest subiect, degenerau întotdeauna în controversă, sau sfârşeau într-o tăcere posacă.

În serile reci de toamnă, Desfossés se întorcea din plimbările sale, ud leoarcă, îmbujorat la faţă şi rebegit de frig, dar cu sacul plin de impresii pe care simţea nevoia să le împărtăşească şi celorlalţi. Daville, care de ore întregi se plimba prin sufrageria puternic luminată, frământat de gânduri negre, îl întâmpina cu o uimire pe care nici nu încerca s-o disimuleze.

În timp ce înfuleca cu poftă, tânărul povestea cu vioiciune cum ajunsese în Dolac, aşezare catolică foarte populată, şi cât de greu îi fusese să străbată drumul scurt de la Travnik la Dolac.

— Cred că nu se află în toată Europa un ţinut cu drumuri mai proaste ca în Bosnia, spunea Daville, care mânca în silă abia atingând bucatele. Poporul acesta, mai mult ca oricare altul din lume, Dumnezeu ştie din ce pricină, urăşte cu îndărătnicie căile de comunicaţie, care, precum e ştiut, înseamnă progres şi prosperitate, şi în acest nefericit ţinut, drumurile lăsate în paragină se strică de la sine, devenind curând impracticabile. Generalul Marmont ne face un rău construind în Dalmaţia şoseaua aceea pe care până şi vizirul nu o priveşte cu ochi buni şi care ne dăunează mai mult decât îşi pot închipui întreprinzătorii şi lăudăroşii domni din Split. Acestui popor nu-i plac nici drumurile din ţinuturile învecinate. Dar cum să-i faci să priceapă pe cei din Split lucrul acesta? Ei se laudă în gura mare că durează drumuri care vor înlesni traficul între Bosnia şi Dalmaţia, dar habar n-au că turcii se uită chiorâş la toate astea.

— Nici nu e de mirare. Pentru mine e lesne de înţeles. Cât timp va dăinui în Turcia o astfel de guvernare, iar în Bosnia situaţia nu se va schimba, asta şi nu alta va fi soarta drumurilor. Din motive diferite, şi turcii şi creştinii sunt ostili, deopotrivă, acţiunii întreprinse în vederea sporirii căilor de comunicaţii. Astăzi mi-am putut da seama mai bine de acest lucru în urma discuţiei pe care am avut-o cu prietenul meu, parohul fra-Ivo din Dolac. Mă plângeam de drumul prăpăstios şi desfundat care duce de la Travnik la Dolac, arătându-mi mirarea că oamenii din Dolac, nevoiţi să străbată zilnic drumul ăsta, nu s-au gândit să-l dreagă măcar cât de cât. Auzindu-mă, călugărul zâmbi a râde, mă privi ironic, ca pe unul care nu prea ştie ce spune, şi făcându-mi şiret cu ochiul, îmi şopti la ureche: „Află, domnule, că cu cât e mai rău drumul cu atât sunt mai rari musafirii turci. Am fi fericiţi dacă am fi în stare să aşezăm între ei şi noi un zid de nestrăbătut. Cât despre noi, la nevoie putem înfrunta cu puţină osteneală orice drum, oricât de prăpăstios. Suntem obişnuiţi cu drumurile rele şi cu necazurile de tot soiul. Să nu zic vorbă mare, dar asta ne-ajută să trăim. N-aş vrea să împărtăşeşti nimănui spusele mele, dar sunt încredinţat că atâta vreme cât turcii stăpânesc în Travnik, noi n-avem trebuinţă de altfel de drumuri. Între noi fie vorba, chiar dacă turcii s-ar apuca

să le dreagă, oamenii noştri abia ar aştepta să înceapă ninsoarea şi zloata ca să le umple de gropi şi de hârtoape, micşorând măcar aşa numărul oaspeţilor nepoftiţi”. Zicând acestea, părintele clipi viclean din ochi şi mă rugă încă o dată să nu-i împărtăşesc nimănui spusele. Iată dar unul din motivele în virtutea cărora drumurile sunt aşa cum sunt. Şi acum să vedem ce spun turcii. Pentru ei orice comunicaţie cu străinătatea creştină înseamnă o uşă deschisă prin care pătrunde influenţa inamică aţâţând sărăcimea păzitoare a credinţei creştine şi punând deci în primejdie dominaţia turcă. De altminteri, domnule Daville, noi, francezii, am înghiţit jumătate din Europa şi nu-i de mirare că ţările pe care nu le-am cotropit încă nu privesc cu ochi buni drumurile pe care armata noastră le construieşte îndesându-se în graniţele lor.

— Bine, bine, îl întrerupse Daville, dar se cere neapărat să construim drumuri în Europa şi doar n-ai să ţii seama de părerile unor popoare înapoiate cum sunt turcii şi bosniacii.

— Cine crede că e absolută nevoie de drumuri, acela le şi construieşte. Le construieşte pentru că nu poate altfel. Dar eu încerc să vă explic de ce, la rândul ei, lumea de aici nu le doreşte, şi de ce socoteşte că nu-i sunt de trebuinţă, că-i aduc mai mult rău decât bine.

Ca întotdeauna, pe Daville îl supăra insistenţa tânărului de-a găsi explicaţii şi justificări pentru tot ce întâlnea în juru-i.

— N-ai cum apăra asemenea porniri, zise consulul, şi nici nu le poţi afla o explicaţie rezonabilă. Înapoierea acestui popor îşi are izvorul în primul rând în hainia lui, în acea „răutate înnăscută”, ca să folosesc cuvântul vizirului. Această răutate explică totul.

— Bine, dar această răutate are şi ea o explicaţie. Nu? De unde vine?

— De unde vine, de unde vine? Nu v-am spus că din naştere? Veţi avea prilejul să vă convingeţi.

— Ei bine, dar până m-oi convinge, îngăduiţi-mi să rămân la părerea mea că răutatea sau bunătatea unui popor e rezultatul împrejurărilor în care trăieşte şi se dezvoltă. Nici noi nu construim drumurile din îndemnul inimii noastre bune, ci pentru că ne-mpinge nevoia. Vrem să avem cât mai multe legături, vrem să încheiem cât mai multe contracte avantajoase lărgindu-ne sfera de influenţă, lucruri pe care unii le-ar putea explica invocând „răutatea noastră înnăscută”. Aşadar, construim

drumuri împinşi de răutatea noastră, iar ei împinşi de răutatea lor le urăsc şi încearcă să le distrugă.

— Mergi prea departe, tânărul meu prieten!

— Nu, viaţa merge departe, mai departe decât putem noi vedea. Eu îmi dau silinţa doar să explic anumite fenomene izolate, deoarece nu izbutesc să le înţeleg în totalitatea lor.

— Nu poţi explica şi înţelege totul, răspunse Daville obosit, privindu-l cam de sus.

— Chiar dacă nu îţi e cu putinţă, trebuie totuşi să te străduieşti.

Desfossés, pe care, după ce îl răzbise frigul în timpul plimbării sale călare, îl încălzise acum mâncarea şi vinul, luat de elanul tinereţii, îşi continuă povestirea, meditând cu glas tare:

— Cum să-ţi explici, de pildă, o trăsnaie ca asta? Acelaşi paroh inteligent şi discret amintit adineauri, om cu scaun la cap şi cu picioarele pe pământ, a rostit duminica trecută o predică în biserica din Dolac. Din câte mi-a povestit cavasul meu, un îndătinat catolic, parohul a încercat să le dovedească enoriaşilor că un preacuvios călugăr din mănăstirea Fojnica, al cărui suflet s-a urcat mai deunăzi la ceruri, era, dacă nu un sfânt în carne şi oase, în orice caz în directă legătură cu tagma sfinţilor, întrucât sunt dovezi sigure că un înger trimis anume din împărăţia cerului îi aducea în fiecare noapte scrisori de la sfinţi, ba chiar şi de la Maica Domnului.

— Nu cunoşti încă bigotismul acestui popor.

— Bine. Să zicem că asta s-ar chema bigotism, dar cuvântul în sine nu explică nimic.

Daville, care era „un om chibzuit şi un liberal moderat”, nu se lansa niciodată când se-ntâmpla să se dezbată chestiuni religioase, oricât ar fi fost discuţia de inofensivă.

— Asta explică totul, stărui el uşor iritat. De ce predicatorii noştri nu răspândesc şi ei asemenea baliverne?

— Pentru că noi trăim în alte împrejurări, domnule Daville. Mă întreb ce-am fi în stare să născocim şi să predicăm dacă am trăi şi noi aşa cum trăiesc creştinii de pe aceste meleaguri de mai bine de trei secole. Nici pe pământ, nici în ceruri nu s-ar găsi destule miracole pentru arsenalul nostru religios în lupta împotriva cotropitorului turc. Credeţi-mă, când îi văd şi-i ascult pe oamenii aceştia, mă conving tot mai mult de eroarea pe care o facem când, cucerind Europa, ţară după ţară, vrem să sădim

pretutindeni ideile noastre, obiceiurile moştenite, felul nostru de trai, lucruri care ne aparţin numai nouă, având un caracter riguros şi exclusiv naţional. Mi se pare a fi cel mult un efort zadarnic şi lipsit de sens, căci e absurd să încerci a înlătura abuzurile şi prejudecăţile, când n-ai putinţa şi posibilitatea să elimini condiţiile care le-au generat.

— Discuţia ne-ar duce prea departe, îl întrerupse Daville. Fii fără grijă, avem cine să se gândească şi la asta.

Consulul se ridică şi agită nervos clopoţelul poruncind să se strângă masa.

Ori de câte ori tânărul, împins de firea lui sinceră şi deschisă pe care Daville i-o invidia, cu atât mai mult cu cât părea că nici nu şi-o cunoaşte, ajungea să critice imperiul, consulul tresărea, pierzându-şi stăpânirea de sine şi răbdarea. Nu era capabil să asculte cu răbdare criticile altora tocmai pentru că-şi dădea seama că oscilează, hărţuit într-una de îndoieli nemărturisite. Avea senzaţia că tânărul acesta, care-şi da pe faţă gândurile cu o sinceritate dusă până la imprudenţă, îi descoperă şi-i pune degetul pe rană, rana asta urâtă pe care el dorea atât s-o ascundă de ochii lumii, căznindu-se s-o dea uitării.

Nici despre literatură Daville nu reuşea să discute cu Desfossés; cu atât mai puţin despre propria sa muncă literară.

Acesta era pentru Daville punctul nevralgic. De când se ştia pe lume, plăsmuise opere literare de diferite genuri, meşteşugise versuri şi construise situaţii. Cu vreo zece ani în urmă, fusese un timp redactorul rubricii literare la *Moniteur* şi frecventase grupări şi saloane literare. De când îşi reluase munca la ministerul de externe şi de când fusese numit însărcinat cu afaceri la Malta şi apoi la Neapole, părăsise orice activitate de acest gen, dar rămăsese credincios propriilor sale preocupări literare.

Versurile pe care le publica din când în când în ziare sau pe care le trimitea caligrafiate cu îngrijire unor personalităţi de vază, superiorilor şi prietenilor, nu erau nici mai bune, nici mai rele ca atâtea alte mii de încercări poetice din vremea sa. Daville se intitula „discipol convins al marelui Boileau” şi în articole pe care nimeni nu se gândea să le combată milita pentru o orientare riguros clasică, apărând poezia de invazia excesivă a fanteziei şi licenţelor poetice. Inspiraţia e necesară, scria Daville în articolele sale, dar se cere călăuzită de cumpăna

raţiunii şi de bunul-simţ, fără de care nu există şi nu poate exista operă de artă. Daville stăruia atât de mult asupra acestor principii, încât lăsa cititorului impresia că îl preocupă mai mult ordinea şi măsura riguroasă a versului decât poezia în sine, ca şi cum ordinea şi măsura ar fi fost necontenit ameninţate şi de bard şi de poezie şi, întrucât se aflau în primejdie de moarte, se cuvenea să le sari în ajutor apărându-le prin toate mijloacele. Modelul său era printre contemporani Jacques Delille, autorul „Grădinilor” şi care tălmăcise din Virgiliu. Întru susţinerea poeziei lui Delille, Daville publicase de asemenea în *Moniteur* o sumedenie de articole de nimeni luate în seamă, nici lăudate, nici ponegrite.

Lucra de ani de zile la o amplă epopee despre Alexandru cel Mare. Concepută în douăzeci şi patru de cânturi, epopeea aceasta devenise un fel de jurnal spiritual deghizat al lui Daville. Toate experienţele sale în lume, toate gândurile sale despre Napoleon, despre război şi politică, dorinţele şi protestele sale, Daville le strămuta în vremurile depărtate şi împrejurările nebuloase în care trăise eroul său principal, dându-şi frâu liber imaginaţiei, străduindu-se să le toarne în versuri regulate şi folosind un sistem de rime respectat cu oarecare severitate. Daville îşi trăia atât de intens opera, încât fiul său mijlociu purta pe lângă numele de Jules-François şi pe acela al regelui macedonean Amintas, bunicul lui Alexandru cel Mare. În *Alexandriada* lui trăia şi Bosnia, ţinut arid cu climă aspră şi oameni hapsâni, botezată însă Taurida. Erau acolo şi Mehmet-paşa, şi begii din Travnik, şi călugării bosniaci, şi toţi ceilalţi cu care Daville conlucrase sau se înfruntase, tăinuiţi sub chipul vreunui demnitar de-al lui Alexandru cel Mare sau al vreunuia din vrăjmaşii cuceritorului. Era acolo şi toată repulsia lui Daville faţă de spiritul asiatic şi faţă de Orient în general, evidentă în descrierea luptei duse de eroul său împotriva Asiei îndepărtate.

Plimbându-se călare pe colinele din jurul Travnikului şi privind acoperişurile şi minaretele oraşului, Daville compunea deseori în minte crâmpeie de versuri năzuind să rotunjească imaginea oraşului fantastic pe care-l cucerise în vremea de demult Alexandru. Şezând în Divanul vizirului şi uitându-se la icioglani şi la slugile tăcute şi agile, el îşi completa de multe ori în minte imaginea Senatului din Tir, oraşul asediat, descrisă în cântul trei al eposului său.

Ca toţi scriitorii lipsiţi de talent şi chemare, Daville îşi închipuia că cineva poate deveni poet condus de o serie de operaţii conştiente ale spiritului şi că în creaţia poetică poţi afla o consolare sau răsplată pentru necazurile şi încercările la care te supune viaţa.

În tinereţe Daville se-ntrebase adesea dacă e într-adevăr poet; dacă are rost să stăruie în acest meşteşug, dacă are sau nu vreo perspectivă. Acum, după atâţia ani şi după atâtea sforţări care nu-i aduseră niciun succes, şi nici măcar un insucces, nu i-ar fi fost greu să-şi dea seama că n-are nicio legătură cu poezia. Dar cum se întâmplă adesea, cu cât treceau anii cu atât Daville trudea cu mai multă îndărătnicie, făcând acum versuri în virtutea inerţiei şi pierzând din vedere să-şi mai pună acea întrebare capitală, pe care tinereţea, onestă, curajoasă şi dornică să găsească o dezlegare i-o şoptise la ureche deseori. Când era tânăr şi când se mai întâmplă ca cineva să-i dea curaj într-un fel sau altul, scria mai puţin, pe câtă vreme acum, deşi după scurgerea atâtor ani nimeni nu-l luase în serios ca poet, scria cu mai multă râvnă şi continuitate. Nevoia inconştientă de exprimare şi imboldul amăgitor din tinereţe cedaseră locul obişnuinţei şi sârguinţei. Căci sârguinţa, virtute care apare atât de des acolo unde nu trebuie sau atunci când nu mai este de niciun folos, a fost dintotdeauna mângâierea scriitorilor lipsiţi de talent şi totodată o pacoste pentru artă. Împrejurările neobişnuite, singurătatea şi lâncezeala la care fusese osândit, ani de-a rândul, l-au împins tot mai mult pe această potecă deşartă, spre păcatul acesta inocent, numit poezie.

La drept vorbind, Daville apucase pe un drum greşit în ziua când se apucase să scrie versuri, căci înclinarea spre poezie nu era decât o închipuire a minţii lui înfierbântate. Nu fusese niciodată capabil să guste farmecul secret al poeziei şi cu atât mai puţin să plămădească versuri.

Răutatea lumii trezea în Daville mâhnire şi durere, iar izbânda binelui – entuziasm şi mulţumire, un soi de încântare morală. Dar din aceste reacţii morale, într-adevăr vii şi treze, chiar dacă nu statornice şi întotdeauna sigure, el crea versuri văduvite de cel mai mic grăunte de poezie. Trebuie să recunoaştem însă că şi moda epocii îi hrănise această eroare.

Daville continuă astfel, tot mai stăruitor odată cu trecerea anilor, să-şi transforme virtuţile, care nu erau de aruncat, în slăbiciuni mediocre, încercând cu înfrigurare să-i smulgă poeziei ceea ce nu-i putea dărui: euforie morală ieftină, precar şi nevinovat joc al spiritului.

Se înţelege că tânărul Desfossés, aşa cum i se înfăţişase, nu putea fi pentru el ascultătorul sau criticul dorit, nici măcar un partener potrivit pentru discuţii literare.

Aici se căsca între consul şi tânărul său secretar o altă prăpastie uriaşă faţă de care cel dintâi era deosebit de sensibil.

Inteligenţa tânărului se distingea printr-o vastă cunoaştere în domeniul faptelor şi al datelor istorice, prin promptitudinea judecăţii şi prin concluzii îndrăzneţe. Conştiinţa şi intuiţia îşi dădeau mâna şi se completau în chip miraculos. Cu toate nepotrivirile şi repulsia personală, consulul fu nevoit să observe lucrul acesta. I se părea uneori că tânărul de douăzeci şi patru de ani citise biblioteci întregi, dar că nu atribuia acestui fapt o importanţă prea mare. Într-adevăr, tânărul îl uimea de fiecare dată pe interlocutorul său prin varietatea cunoştinţelor sale şi prin sentinţele sale cutezătoare. Vorbea ca în joacă de istoria Egiptului, de atitudinea coloniilor spaniole din America de Sud faţă de metropolă, despre limbile orientale sau despre ciocnirile dintre religii şi rase, petrecute pe suprafaţa globului, despre scopurile şi perspectivele sistemului continental elaborat de Napoleon sau despre căile de comunicaţie şi tarife. Îşi presăra expunerile cu citate din clasici, nicidecum comune, într-o conexiune întotdeauna îndrăzneaţă şi punându-le într-o lumină nouă. Chiar dacă în toate acestea consulul descoperea uneori mai multă poză şi exuberanţă tinerească decât ordine şi autentică valoare, el asculta de fiecare dată expunerile tânărului cu o admiraţie superstiţioasă şi sâcâitoare, dar în acelaşi timp cu sentimentul penibil al propriilor sale slăbiciuni şi lipsuri, pe care zadarnic încerca să le învingă şi să le alunge.

Şi iată că tânărul acesta se dovedea surd şi orb faţă de un lucru pe care Daville îl socotea, lăsând la o parte îndatoririle lui civice, bunul cel mai de preţ şi mai demn de respect. Desfossés recunoştea deschis că nu-i plac versurile şi că poezia franceză contemporană i se pare confuză, nesinceră, searbădă şi superficială. Dar tânărul nu-şi răpea niciodată dreptul şi plăcerea de a lua în răspăr, fără urmă de răutate, însă tot atât

de nestăpânit, de firesc şi plin de ironie ca de obicei, lucruri pe care nu le agrea, ba s-ar putea spune dimpotrivă.

Astfel, de pildă, când veni vorba de Delille, idolul lui Daville, nu se sfii să-i spună că după părerea lui nu e decât un iscusit om de lume, un salonard, că fiecare vers al lui e plătit cu şase franci, fapt pentru care doamna Delille îl ţine încuiat în odaie şi nu-i dă drumul decât după ce se convinge că a confecţionat un număr satisfăcător de versuri.

Pe consul, această purtare ireverenţioasă a „tinerei generaţii” ba îl irita, ba îl îndurera. Oricum, îi da prilejul să se simtă şi mai însingurat.

Se întâmpla uneori ca Daville, mânat de nevoia de a se exprima şi a-şi împărtăşi gândurile, să dea uitării toate acestea, să deschidă vorba şi să se înfierbânte, dându-şi la iveală, fără reticenţe, opiniile şi proiectele literare. (O slăbiciune lesne de înţeles în astfel de împrejurări.) Astfel, într-o seară se lansă expunând amănunţit planul epopeii sale al cărei erou era Alexandru cel Mare, insistând mai ales asupra argumentelor morale care stăteau la baza acţiunii epice. Fără a aprecia în niciun fel ideile vehiculate sau concepţia operei care încerca să închege tot ce era mai luminos în viaţa consulului, tânărul începu deodată să recite cu zâmbetul pe buze, din Boileau:

Que crois-tu qu’Alexandre, en ravageant la terre,
Cherche parmi l’horreur, le tumulte et la guerre?
Possédé d’un ennui qu’il ne saurait dompter
Il craint d’étre à lui même et songe à s’éviter.[7]

Şi adăugă îndată, scuzându-se, că citise cândva aceste versuri într-una din satire şi le reţinuse din pură întâmplare.

Iar Daville se simţi dintr-o dată jignit şi infinit mai singur decât fusese chiar cu câteva minute înainte. I se părea că îi stă în faţă întruchiparea leită a noii generaţii şi că o atinge cu degetul. Iată, gândea în sinea lui, această generaţie diabolic de intrepidă, cu gânduri rebele, cu asociaţii rapide, dar bolnăvicioase, o generaţie căreia „nu-i plac versurile”, şi care totuşi le ştie pe de

---

[7] Măreţul Alexandru, dând lumii foc, ce oare
Voia să afle-n spaimă, măcel şi încleştare?
Cuprins de-un rău ce-n suflet i se-nfipsese bine,
El căuta uitarea şi se ferea de sine. (Din Epistola a V-a)

rost, gata să le folosească, împinsă de impulsurile ei nesăbuite care o trag în jos, pentru a minimaliza şi bagateliza elanurile nobile, reducându-le la nivelul celor mai josnice şi lamentabile porniri.

Fără să-şi arate supărarea (deşi mânia clocotea în el), Daville curmă discuţia şi se retrase în camera sa. Multă vreme nu izbuti să adoarmă, iar după ce adormi simţi şi în somn veninul pe care e-n stare să-l toarne în suflet o observaţie nevinovată. Apoi câteva zile lăsă în părăsire manuscrisul prins într-o copertă de carton, îl legă cu şnur verde, ferindu-se parcă să-l atingă, în aşa măsură i se părea că fusese pângărită şi terfelită scumpa lui operă.

Desfossés nu se gândi măcar o clipă că vorbele lui îl răniseră atât de greu pe consul. Dimpotrivă, versurile erau marfa de care fenomenala lui memorie dispunea cel mai puţin. Şi era mulţumit că-şi amintise din întâmplare cele câteva versuri, fără să-i treacă prin minte că ele ar putea avea vreo legătură intimă cu opera lui Daville sau că l-ar fi putut supăra cât de cât, înrăutăţind relaţiile dintre ei.

Aşa a fost de când lumea: două generaţii care se ating şi se succed se suportă extrem de greu şi punţile dintre ele sunt extrem de fragile. Şi totuşi o sumedenie dintre divergenţele şi conflictele iscate între generaţii se întemeiază de cele mai multe ori pe simple neînţelegeri.

Consulul se zvârcolea chinuit de insomnie şi plin de amărăciune, mai ales la gândul că tânărul acesta, care-l jignise şi-i otrăvise sufletul, dormea dus, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat, nepăsător şi mulţumit de felul cum îşi petrecuse ziua. Consulul nu ştia însă că se-nşală şi că amărăciunea care-l încerca era gratuită. Cel care pare nepăsător, mulţumit, şi-şi poartă printre oameni în timpul zilei chipul luminos şi zâmbetul senin nu doarme-ntotdeauna dus în timpul nopţii. Căci Desfossés nu era numai un tânăr viguros şi plin de sănătate „de tip nou”, un copil prea fericit al fericitului Imperiu, precoce şi doldora de cunoştinţe, aşa cum i se părea lui Daville. În noaptea aceea, fiecare dintre cei doi francezi se zvârcolea în culcuş, chinuit fiecare de frământările lui, şi fiecare în felul lui, fără putinţă de a se-nţelege până la capăt unul cu altul. În felul lui şi Desfossés plătea tribut noului mediu şi împrejurărilor neobişnuite. Chiar dacă mijloacele sale de luptă erau mai

puternice şi mai numeroase decât ale lui Daville, suferea şi el din pricina plictisului şi a „liniştii bosniace”, simţea cum ţara asta cu tot ce se-ntâmpla în ea îl macerează şi-l vlăguieşte, simţea cum încearcă să-l încovoaie, să-l frângă şi să-l teşească, aducându-l la nivelul tuturor celor din preajmă. Căci nu e uşor şi simplu ca la vârsta de douăzeci şi patru de ani să fii azvârlit din vârtejul Parisului într-un oarecare Travnik turcit, cu sufletul şi mintea pline de dorinţe şi planuri ţintind departe, planând peste mizeria care te înconjoară, şi să fii nevoit să aştepţi răbdător, când avalanşa forţelor încătuşate şi pretenţiile nesatisfăcute ale tinereţii se răzvrătesc luptând împotriva oricărei aşteptări.

Asta începuse încă de la Split. Ca strânsoarea unui cerc invizibil: orice lucru îţi cerea un efort tot mai mare, în timp ce forţele tale se-mpuţinau; orice pas nou era mai greu de făcut, orice decizie mai anevoioasă, iar îndeplinirea ei incertă, în timp ce deasupra ta atârna în permanenţă, ca sabia lui Damocles, suspiciunea, te pândeau necontenit lipsurile şi ghinionul. Aşa i se înfăţişa Orientul.

Comandantul garnizoanei care-i pusese la dispoziţie o trăsură nu prea arătoasă (şi asta numai până la Sinj), cai pentru bagaje şi patru însoţitori, era un om morocănos, posac, de-a dreptul răutăcios. Deşi tânăr, Desfossés cunoştea aceste trăsături pe care războaiele le înrădăcinaseră. De ani de zile povara sporea pe umerii oamenilor, fiecare avea ceva pe suflet, nimeni nu se simţea în apele lui, fiecare căuta să scape cu faţa curată pe spinarea altuia, să mai reteze din povară, ca să-i fie lui mai uşor, răzbunându-se dacă nu altfel, măcar printr-o vorbă răstită, printr-o înjurătură porcească. Căci astfel bolovanul acesta enorm al nevoilor şi necazurilor, dat de-a berbeleacul, se sprijină când de un umăr, când de altul şi, mişcată din loc în loc, povara devine dacă nu mai uşoară, cel puţin mai uşor de-ndurat.

Desfossés simţi acest lucru chiar în clipa când avu nesocotinţa să întrebe dacă trăsura are arcuri bune şi canapea ca lumea. Comandantul îl fulgeră cu privirea ochilor săi sticloşi ca de om ameţit de băutură.

— E tot ce s-a putut găsi mai bun în ţara asta afurisită. Şi apoi, cine-i trimis să facă slujbă în Turcia, trebuie să aibă şezutul de oţel.

Fără să clipească, surâzând şi privindu-l în albul ochilor, tânărul îi răspunse:

— În instrucţiunile pe care le-am primit la Paris lucrul acesta n-a fost menţionat.

Ofiţerul îşi muşcă uşor buza văzând că dăduse peste unul bun de gură, dar îi răspunse numaidecât, la fel de arţăgos:

— Vedeţi, domnule, nici în instrucţiunile noastre nu scrie multe lucruri. Dar sunt şi paragrafe care se introduc ulterior. La faţa locului...

Şi făcu, în derâdere, cu mâna gestul unui om care înseamnă ceva pe hârtie.

Însoţit de această acră binecuvântare, tânărul porni pe drumul colbăit care, ieşind din Split, începu curând să urce o coamă stâncoasă, îndepărtându-se treptat de mare, de casele mai confortabile şi de ultimele pâlcuri de vegetaţie sădită de mâna omului, pentru a coborî după coama muntelui, ca într-o altă mare, în această Bosnie unde avea să-şi treacă examenul cel mai greu pentru intrarea în viaţă. Afundându-se tot mai mult în peisajul acesta stâncos şi sălbatic, întâlnea colibe scunde şi, din când în când, de-a lungul drumului, ciobăniţe pierdute între stânci şi mărăcini, sfârâind din fus, păstorind turme nevăzute. Şi privind toate astea, asemeni celui care, fiind nevoit să suporte o operaţie grea de tot întreabă dacă nu cumva durerea o să-l dea gata până când trece de punctul culminant, se întreba şi el dacă trecuse hopul sau trebuia să se aştepte la încercări şi mai dure.

Erau însă emoţii şi temeri pe care şi le îngăduia tinereţea. Căci tânărul se simţea pregătit pentru orice şi *ştia* că nu va fi doborât.

Când, după nouă mile de drum, se opri pe şoseaua stâncoasă, dincolo de Klis şi privi cuprinsul sterp şi prăpăstios care se deschidea în faţa sa, gorganele sure stropite cu pete rare de verdeaţă fumurie, îl izbi adânca tăcere, necunoscută lui până atunci, care venea din părţile Bosniei. Şi se înfioră, nu din pricina suflării reci a vântului care străbătea strâmtoarea, ci din pricina insondabilei tăceri stăpână peste priveliştea sălbatică şi pustie care se întindea până-n fundul zării. Îşi adună mantaua pe umeri, se lipi mai strâns de coapsa calului şi păşi în această lume nouă a tăcerii şi incertitudinii. Începea să se întrevadă sufletul Bosniei, ţinutul tăcerii, şi în văzduh rătăcea parcă o suferinţă glacială, mută şi anevoie de înţeles.

Trecură cu bine de Sinj şi de Livno. La Kupreško Polje se dezlănţui vijelia. Turcul care-i aşteptase la graniţă să le fie

călăuză îi îndrumă cu chiu, cu vai până la primul han. Acolo, îngheţaţi bocnă şi sleiţi de puteri, se oploşiră lângă vatră în jurul căreia îşi dezmorţeau oasele câţiva oameni.

Deşi obosit şi flămând, tânărul se ţinea drept, căci nu voia să lase o impresie proastă drumeţilor străini. Îşi împrospătă faţa frecând-o cu spirt aromat şi se lăsă de câteva ori pe vine, desfăcându-şi braţele, sub privirile piezişe ale străinilor care îşi închipuiau pesemne că îndeplineşte un ritual potrivit legii sale. Abia după ce se aşeză şi el, unul dintre cei ce se-ncălzeau în jurul focului rosti într-o italiană aproximativă câteva cuvinte din care se înţelegea că e călugăr catolic la mănăstirea Guca Gora, că-l cheamă Iulian Pašalić şi că pornise la drum având de rezolvat nişte treburi de-ale mănăstirii. Ceilalţi erau cărăuşi.

Încropind la rându-i câteva fraze în italiană, Desfossés spuse cine e şi unde se duce. Monahul, care avea mustăţile mari, ţepoase şi sprâncene stufoase de sub care, ca de sub o mască, surâdea un chip tineresc, când auzi cuvântul „Paris” şi „Consulatul general imperial francez din Travnik” se încruntă dintr-o dată şi tăcu.

O clipă, tânărul şi călugărul se priviră muţi, cu neîncredere.

Călugărul era foarte tânăr, bine făcut, înfăşurat într-o pelerină neagră, din postav gros, sub care se zărea anteriul albastru-nchis şi sileaful cu arme. Tânărul îl privi bănuitor, întrebându-se dacă are într-adevăr de-a face cu o faţă bisericească sau poate i se năzare. Monahul se uita şi el cu luare-aminte la tânărul înalt, cu faţa îmbujorată, cu înfăţişarea frumoasă, calmă şi degajată, măsurându-l din ochi şi dându-i a înţelege că nu-i făcuse nicio plăcere să afle din ce ţară soseşte şi cine-l trimite.

Ca să curme tăcerea, Desfossés îl întrebă pe călugăr cum o duce cu slujba.

— Păi de, nu ne vine prea uşor. Avem de luptat cu multe greutăţi, dar le răzbim şi izbutim să păstrăm neştirbit prestigiul sfintei noastre Biserici, în timp ce domniile voastre, acolo în Franţa, trăind în deplină libertate, o surpaţi şi o prigoniţi. Păcat, mare păcat, domnule!

Desfossés care, din discuţiile pe care le avusese la Split, cunoştea atitudinea ostilă a călugărilor şi a întregii populaţii catolice din aceste ţinuturi faţă de autorităţile de ocupaţie franceze, ai căror funcţionari erau socotiţi atei şi „iacobini”, fu totuşi surprins de răspunsul lui tăios şi se întrebă în sinea sa

cum ar trebui să procedeze într-o astfel de împrejurare un slujbaş din consulatul Imperiului. Uitându-se în ochii vii şi ciudaţi ai călugărului, el făcu o uşoară plecăciune:

— Sfinţia voastră se pare că nu e prea bine informat în ce priveşte afacerile ţării mele.

— Deie Domnul să fie aşa, dar din câte auzim şi citim, multe nedreptăţi s-au făptuit şi se făptuiesc încă împotriva Bisericii, fiind năpăstuiţi deopotrivă capii cât şi turma drept credincioşilor. Din năpăstuirea cuiva nimeni n-a văzut vreodată să iasă un bine.

Călugărul se tot poticnea căutând cuvintele în italiană, şi poticneala aceasta nu se potrivea deloc cu expresia furioasă, aproape sălbatică a feţei sale.

Rachiul pe care-l aduseră flăcăii şi ceaunul cu nărujnic, care începu să sfârâie pe pirostrii, puse capăt acestui dialog. Îmbiindu-se unul pe altul să mănânce şi să bea, călugărul şi străinul îşi aruncau din când în când priviri furişe, dezmorţindu-şi mădularele ca nişte oameni flămânzi şi pătrunşi de frig ce se aflau.

Tânărul simţea că-l învăluie pe-ncetul un abur fierbinte şi o toropeală grea. Vântul gemea şi ofta izbind în bageaca înaltă şi neagră, iar chiciura se rostogolea cu zgomot pe acoperiş, asemeni grăunţelor mari de nisip. Gândurile se învălmăşeau în mintea tânărului. „Iată că slujba a şi început, se gândea el, şi iată că s-au ivit greutăţile şi piedicile pe care consulii de odinioară trimişi în Orient le-au consemnat în memoriile lor.” Încerca să se dumirească unde se află. Da, se afla undeva în inima Bosniei, troienit de zăpadă, obligat să discute în contradictoriu, într-o limbă străină, cu acest călugăr ciudat. Ochii i se închideau de la sine şi creierul lucra greu ca într-un vis încâlcit în care eşti supus la încercări grele şi nedrepte. Ştia un singur lucru: că nu trebuie să-şi plece capul în piept, deşi devenea tot mai greu, nici să-şi coboare privirea dându-i putinţă interlocutorului său să rostească ultimul cuvânt. Era buimac, dar mândru totuşi că aşa, pe neaşteptate, în societatea asta bizară, îşi făcea datoria, că are prilejul să-şi dovedească îndemânarea dând peste cap argumentele preopinentului, deşi cunoştinţele sale de italiană căpătate la colegiu nu erau prea temeinice. Şi i se părea în acelaşi timp că simte cu toată fiinţa lui, chiar de la primul pas, cât sunt de uriaşe şi de necruţătoare răspunderile

destinate fiecărui individ şi presărate, ca nişte capcane, pretutindeni în lume.

Mâinile îngheţate îi ardeau. Fumul îl îneca, îi lăcrimau ochii. Îl dobora somnul şi lupta cu toropeala, ca o santinelă în post, dar nu-şi lua privirea de la ochii călugărului, aţintindu-i într-una. Plutind ca printr-un lichid cald, lăptos, care-i înceţoşa văzul şi-i umplea auzul de foşnet, tânărul se uita la ciudatul călugăr şi-i auzea, ca venind de departe, frazele întrerupte, pline de citate latineşti. Înzestrat din fire cu darul observaţiei, tânărul se gândea: călugărul acesta a grămădit în el citate cu duiumul şi se vede treaba că n-a prea avut cui să le spună. Iar monahul îi dădea înainte, demonstrând că toţi cei care s-au ridicat împotriva Bisericii s-au dat până la urmă înfrânţi, că deci asta este şi soarta Franţei, căci sta scris: *Quod custodiet Christus non tollit Gothus*[8]. Tânărul încercă din nou să-i explice, amestecând vorbe franţuzeşti şi italieneşti, că Franţa lui Napoleon a dovedit că nu doreşte altceva decât o conciliere confesională şi că îi conferise Bisericii locul ce i se cuvine, îndreptând greşelile şi abuzurile comise în timpul Revoluţiei.

Dar sub acţiunea mâncării, a băuturii şi-a focului, totul se topea şi se potolea. Şi privirea călugărului era mai puţin dură: aspră încă, ea licărea acum tinereşte. Privindu-l, Desfossés se gândi că acesta ar putea fi semnalul unui armistiţiu, că licărul acesta voia poate să-i dea de-nţeles că până una alta problemele mari şi eterne mai pot aştepta şi că, oricum, nu într-un han turcesc, în timpul unei întâlniri întâmplătoare între un funcţionar consular francez cu un monah „ilir”, pot fi puse la punct şi că deci accepta să fie mai îngăduitor fără să afecteze întru nimic onoarea şi prestigiul cinului său. Mulţumit de sine şi legănat de acest gând, cedă oboselii şi se cufundă într-un somn adânc.

Când îl treziră din somn, îi trebuiră câteva clipe până să-şi revină şi să se dumirească unde se află. Focul se stinsese în vatră. Drumeţii ieşiseră mai toţi în ogradă de unde se auzeau strigătele lor, iar bagajele erau tocmai urcate pe cai. Ostenit şi înţepenit, tânărul se sculă şi începu să se pregătească de drum. Îşi pipăi chimirul şi îşi strigă oamenii cu glas puternic şi strident. Îl obseda gândul vag că uitase sau omisese să facă ceva. Se linişti abia când văzu toate lucrurile la locul lor şi oamenii ţinând

---

[8] Ce păzeşte Hristos, nu poate smulge gotul. (Lat.)

de dârlogi caii înşeuaţi. Călugărul cu care stătuse de vorbă ieşi din grajd ducând de căpăstru un murg bine hrănit. După veşminte şi ţinută putea fi luat drept grănicer morlac[9] sau haiduc, aşa cum sunt ei înfăţişaţi şi în poze. Ca nişte vechi cunoştinţe şi ca doi oameni între care s-a hotărât tot ce era de hotărât, îşi zâmbiră unul altuia, iar tânărul îl întrebă, foarte firesc, dacă nu cumva au acelaşi drum. Călugărul îi răspunse că trebuie s-o ia prin altă parte. Voi să spună pe scurtătură, dar nu găsi cuvântul potrivit şi se mulţumi să arate cu mâna pădurea şi povârnişul. Neînţelegând bine, tânărul flutură pălăria în semn de salut.

— *Vale, reverendissime domine!*[10]

Viscolul trecuse ca o glumă răutăcioasă. Numai pe curmăturile munţilor se zăreau fâşii albe şi subţiri de zăpadă. Pământul era moale, ca primăvara, zarea curată şi adâncă, munţii vineţi, iar pe cerul senin şi albastru se desenau două-trei dâre învăpăiate de nori luminoşi, de după care se ivea soarele risipind asupra întregii privelişti o lumină zgârcită şi bizară. Te-ai fi crezut undeva, într-un ţinut din miazănoapte. Tânărul îşi aduse aminte că, în rapoartele sale, consulul din Travnik îi numea deseori pe turci şi bosniaci – sciţi sau hiperboreeni sălbatici – şi că atunci când lucra în minister, de câte ori citea lucrul ăsta, îi venea să râdă.

Astfel puse piciorul în Bosnia tânărul Desfossés. Bosnia îşi ţinu făgăduiala pe care i-o făcuse la prima lor întâlnire: pe zi ce trecea, se izbea de tot mai multe greutăţi, atmosfera devenea tot mai aspră, mai rece, tăcerea se-ngroşa, lâncezeala din juru-i creştea. Nopţi la rând somnul îi fugea de pe pleoape şi tânărul se zbătea în culcuş, deznădăjduit că nu poate afla nicăieri un sprijin.

Dar despre asta vom mai aduce vorba într-unul din capitolele următoare. Deocamdată vom fi martorii unui eveniment mai important, care va zgudui din temelii viaţa consulatului francez şi anume: sosirea consulului general austriac, adversarul care se lăsase aşteptat atâta vreme.

---

[9] Populaţie de origine latină din nordul Dalmaţiei, slavizată în secolele XV-XVI.

[10] Cu bine, mult stimate domn! (lat.)

V

Trecu o lună după alta, anul se apropia de sfârşit, iar consulul austriac, despre care se credea înainte că va sosi îndată după cel francez, se lăsa mereu aşteptat. Lumea începu chiar să uite de el. Către sfârşitul verii se zvoni din nou că trebuie să vină. Vestea făcu ocolul târgului. Unii zâmbiră, iar alţii strâmbară din nas, şi iar se înteţiră şuşotelile. Trecură alte săptămâni de aşteptare. Şi acum iată că, odată cu sfârşitul toamnei, sosi şi el.

Pe când se afla încă la Split, deci înainte de a pune piciorul pe pământul Bosniei, Daville auzise că guvernul austriac se pregăteşte să trimită şi el un consul în Travnik. Mai târziu, după ce se instală în Travnik, se gândi tot timpul la lucrul ăsta, pe care-l simţea planând deasupra capului său ca o ameninţare. Acum însă, când după atâtea luni de aşteptare, ameninţarea deveni fapt împlinit, constată cu uimire că îngrijorarea lui scăzuse. Căci, cu trecerea timpului, se împăcase cu acest gând. Şi pe deasupra, după ciudata logică a slăbiciunilor omeneşti, se simţea măgulit oarecum că o mare putere acordă la rându-i atâta importanţă acestui pierdut colţ de lume. Crescu în ochii săi şi totodată îi sporiră puterile şi dorinţa de acţiune.

Încă de pe la mijlocul verii, D'Avenat începuse să strângă date, să răspândească zvonuri denigrând intenţiile Austriei, întinzând capcane în aşteptarea noului consul. Căută să afle mai întâi cum era privită sosirea consulului de către diferitele categorii ale populaţiei oraşului. Catolicii jubilau, iar călugării lor se arătau gata să se pună în slujba noului consul cu un zel şi un devotament care egalau răceala şi neîncrederea pe care-o vădiseră când sosise în oraş consulul francez. Ortodocşii, prigoniţi din pricina răscoalei din Serbia, se fereau să se pronunţe pe faţă, dar pe ascuns spuneau şi mai departe că „nu-i nimic de făcut fără un consul rus”. Osmanlâii de la Conac se închiseseră într-o muţenie plină de demnitate şi dispreţ, văzându-şi fiecare de treburile lui şi trăgând mai departe sforile. Turcii băştinaşi fură şi mai tulburaţi decât fuseseră la sosirea consulului francez. Dacă Bonaparte era o forţă îndepărtată şi oarecum fantastică de care, vremelnic, erau nevoiţi să ţină seama, Austria constituia, dimpotrivă, un pericol apropiat, real şi binecunoscut. Cu instinctul sigur al rasei care ţinea şi stăpânea de secole aceste ţinuturi doar pe temeiul unei rânduieli de mult

statornicite, ei adulmecau orice pericol, oricât de mic, care ameninţa temeinicia acestei vechi rânduieli, periclitându-le dominaţia. Îşi dădeau bine seama că orice străin care vine în Bosnia bătătoreşte drumul către străinătăţile duşmănoase, iar consulul, cu împuternicirile şi mijloacele pe care le avea la îndemână, lărgeşte drumul ăsta, vrăjmaş intereselor şi credinţei lor şi deschis tuturor relelor. Priveau cu amărăciune faptul că Ţarigradul şi osmanlâii nu fac nimic pentru a schimba mersul evenimentelor. Dar şi ei se fereau să-i arate lui D'Avenat tot zbuciumul şi îngrijorarea. La întrebările lui stăruitoare dădeau răspunsuri ocolite, ascunzându-şi ura faţă de această invazie a străinilor, dar nu şi dispreţul faţă de insistenţa lui supărătoare. Iar când vru să afle cu orice preţ de la un dughengiu pe care anume dintre cei doi consuli îi are la inimă, pe cel francez sau pe cel austriac, acesta îi răspunse pe şleau că amândoi îi sunt la fel de dragi: „Tot un drac, cumetre. Unu-i câine, ălălalt zăvod. Amândoi îmi sunt dragi ca sarea-n ochi."

D'Avenat înghiţi hapul. Acum ştia lămurit ce gândeşte şi ce simte poporul, dar nu ştia cum să-şi aleagă vorbele şi cum să-i spună consulului său toate astea, fără să-l jignească.

Francezii întreprinseră tot ce stătu în putinţă ca să-i facă adversarului lor viaţa amară şi să-i bage beţe-n roate. Daville se strădui multă vreme, însă fără folos, să-i dea de înţeles vizirului că sosirea noului consul înseamnă o primejdie de moarte pentru turci şi să-l convingă că cel mai înţelept lucru ar fi să nu i se dea berat, adică să nu i se îngăduie şederea în Travnik. Vizirul ţinea ochii în pământ şi tăcea mâlc. Ştia că i se şi dăduse berat consulului austriac, dar îl lăsa pe franţuz să turuie din gură, socotind în gând, în vremea asta, cu ce foloase şi ce pagubă o să se aleagă din bătălia care trebuia să înceapă, fără îndoială, între cei doi consuli.

Totuşi, prin multiplele sale relaţii şi mişcând vârtos din urechi, D'Avenat izbuti să întârzie trimiterea beratului. Iată de ce domnul colonel von Mitterer, consulul general austriac, avu la Brod o surpriză neplăcută: comandantul austriac de acolo nu primise încă firmanul împărătesc făgăduit şi nici beratul pentru consul. O lună de zile stătu von Mitterer în Brod, mânând zadarnic curieri la Viena şi la Travnik. În cele din urmă fu înştiinţat că beratul fusese înmânat căpitanului Nail-beg din Dervent, acesta urmând să-l predea consulului pentru a-şi putea

face intrarea în Travnik. Atunci von Mitterer porni din Brod, întovărăşit de tălmaciul său, un anume Nikola Rotta şi încă de doi oameni. La Dervent îl aştepta altă surpriză. Căpitanul se jura că nu primise nimic pentru consul – nici berat şi niciun fel de instrucţiuni. Se oferi să-l găzduiască împreună cu escorta în fortăreaţa din Dervent, mai bine zis o cazemată umedă, dat fiind că singurul han din localitate fusese mistuit de foc nu demult. Deşi era om cu experienţă, hârşit în lupta îndelungă cu autorităţile turceşti, deşi nu-şi pierdea sărita cu una, cu două, colonelul era negru de supărare. Căpitanul, un bosniac posac şi încruntat, îi vorbea răstit trăgând din filigeană.

— Aşteaptă, domnule. Dacă-i adevărat, precum spui, că ţi s-a trimis firman şi berat, au să sosească, vezi bine. Nu se poate altfel. Că ce trimite Înalta Poartă, apoi soseşte negreşit. Iar matale aşteaptă aici. Că doar nu te dă nimeni afară.

Cam aşa-i vorbea, şezând pe salteaua sub care odihneau, frumos învelite în muşama, firmanul şi beratul trimise pe numele domnului Joseph von Mitterer, învestit consul general chesaro-crăiesc la Travnik.

Consulul, descumpănit şi deznădăjduit, expedie din nou de urgenţă scrisori la Viena, implorând să i se ceară beratul de la Ţarigrad, şi să se pună capăt odată acestui provizorat care dăunează prestigiului ţării şi-i subminează viitoarea activitate consulară în Travnik. Scrisorile se încheiau toate astfel: „Scrisă în fortăreaţa Dervent, într-o chilie întunecoasă, de-a dreptul pe podea”. În acelaşi timp plătea şi trimitea emisari speciali cu mesaje către vizir, rugând să i se trimită beratul sau să i se îngăduie să se instaleze deocamdată, până la sosirea lui, la Travnik. Nail-beg aţinea calea emisarilor colonelului, îi deposeda de scrisori, sub cuvânt că sunt suspecte, şi le vâra sub saltea, lângă firman şi berat.

Colonelul fu nevoit să rămână la Dervent paisprezece zile. În acest răstimp fu vizitat de un evreu din Travnik, care-i oferi serviciile sale, asigurându-l că are posibilitatea să-l spioneze pe consulul francez. Prudent şi experimentat în munca de spionaj, colonelul respinse serviciile dubioase ale acestui individ, dar îl folosi ca mesager, trimiţându-i prin el o scrisoare vizirului. Evreul îşi primi recompensa, iar scrisoarea o duse la Travnik şi i-o înmână lui D'Avenat, care de fapt îl şi plătise şi-l trimisese la Dervent să-şi ofere serviciile consulului austriac. Din cuprinsul

acestei scrisori Daville putu să-şi dea seama în ce situaţie grea şi ridicolă se află adversarul său şi-i citi cu satisfacţie rugăminţile şi plângerile neputincioase adresate vizirului. Scrisoarea fu sigilată din nou şi dusă la Conac. Vizirul, surprins, porunci să se întreprindă imediat o şprafcă şi să se vadă ce se făcuse cu firmanul şi beratul, pe care căpitanul Nail-beg din Dervent le expediase cu două săptămâni înainte pentru a fi predate consulului austriac în momentul sosirii lui acolo. Tefter-chehaiaua vizirului scotoci de câteva ori prin arhiva sa colbăită şi se chinui zadarnic să-şi dea cu presupusul unde anume s-ar fi putut împotmoli plicul cu pricina. Arnăutul care dusese scrisoarea la Dervent şi se înapoiase, aduse dovezi că poşta vizirului fusese predată căpitanului în bună regulă. Toate deci erau în bună regulă, numai că, până una alta, consulul austriac continua să stea ca pe ghimpi la Dervent aşteptând zadarnic să-i sosească beratul.

Chestiunea era de fapt cât se poate de simplă. Prin D’Avenat şi evreul mai sus-pomenit, Daville îl mituise pe căpitanul din Dervent arătându-şi dorinţa ca beratul să ajungă cât mai târziu cu putinţă în posesia consulului. Răsplătit împărăteşte, căpitanul consimţi bucuros să şadă douăsprezece zile pe saltea, cu firmanul şi beratul sub el şi să-i răspundă în fiecare zi, insolent şi cu sânge rece, colonelului că nu sosise încă nimic. Pentru fiecare zi de amânare primea câte un galben şi nu putea nimeni să-i aducă vreo învinuire. De altfel, de multă vreme nu mai răspundea la plângerile şi la scrisorile care nu-i erau pe plac, iar la Travnik nici nu mai voia să se ducă.

Dar tărăgăneala avu şi ea un sfârşit. Colonelul primi scrisoarea vizirului, prin care acesta îl informa că începuse căutarea celor două documente şi-l invita să vină la Travnik chiar şi fără berat. În aceeaşi zi, colonelul părăsi bucuros Derventul şi porni spre Travnik. A doua zi, căpitanul din Dervent expedie vizirului documentele consulului, cerându-şi scuze că se rătăciseră fără voia lui.

În felul acesta, consulul general austriac păţise ceea ce păţeau mai întotdeauna străinii care soseau în Turcia pentru vreo treabă mai însemnată. Pe un asemenea om, în parte cu intenţie şi cu bună ştiinţă, în parte fără voia lor şi numai prin simplu concurs de împrejurări, turcii îl dezamăgesc, îl obosesc şi-l înjosesc chiar de la primul pas, încât străinului i se face

lehamite, se simte vlăguit de puteri şi îşi pierde încrederea în sine.

E drept că şi von Mitterer, pe când se afla încă la Brod în aşteptarea beratului său, începuse să deschidă pe ascuns plicurile care soseau din Ljubljana pentru consulul Franţei.

Consulul general chesaro-crăiesc îşi făcu intrarea la Travnik cam ca şi Daville cu un an mai înainte. Atâta doar că von Mitterer nu fu nevoit să tragă la o casă evreiască, întrucât obştea catolică se întrecu cu firea şi negustorii proprietari de case cuprinse se înghesuiră care mai de care oferindu-se să-l găzduiască. Recepţia de la Conac, din câte izbutise să afle D'Avenat, fusese mai scurtă şi mai rece decât cea dată în cinstea consulului francez. Turcii din oraş nu-l întâmpinară însă nici mai bine, nici mai rău. („Ăla e câine, ăsta-i zăvod!") Noul consul fu însoţit şi el pe uliţe de ocările şi ameninţările femeilor şi ale copiilor, indivizi ascunşi după obloanele ferestrelor îl binecuvântară scuipând asupră-i, iar dughengiii nu se-ndurară să-i arunce măcar o privire.

Noul consul austriac vizită mai întâi pe doi dintre beii cei mai de vază şi pe nunţiul apostolic care se nimerise să facă tocmai atunci popas la mănăstirea Guca Gora şi abia pe urmă pe colegul său, consulul francez. Agenţii lui D'Avenat îl urmăriră îndeaproape cu prilejul acestor vizite, transmiţând consulului francez tot ce izbuteau să afle, iar ce nu izbuteau scorneau şi adăugau de la ei. Oricum, nu era greu de văzut că von Mitterer intenţiona să-i coalizeze pe toţi cei care erau ostili consulului francez, dar că lucra totuşi cu multă prudenţă şi discreţie, fără să rostească un singur cuvânt duşmănos împotriva colegului său sau activităţii lui, înregistrând doar tot ce spuneau alţii. Ba, când se ivea prilejul, se arăta înduioşat de soarta colegului său, pe care-l compătimea că este nevoit să reprezinte un guvern înscăunat de Revoluţie, ateu în esenţă. Asta când li se adresa catolicilor. În faţa turcilor îl căina pe Daville pentru faptul că-i revenise ingrata sarcină de a pregăti pătrunderea treptată a trupelor franceze din Dalmaţia în Turcia şi de-a abate astfel asupra paşnicei şi frumoasei Bosnii toate chinurile, necazurile şi calamităţile pe care le aduc cu ele armata şi războiul.

Într-o marţi, exact la ora 12, von Mitterer îi făcu în sfârşit o vizită de curtoazie lui Daville.

Afară strălucea un soare de toamnă târzie, iar în odaia mare de la parterul casei lui Daville era răcoare bine, aproape frig. Cei doi consuli nu se scăpau din ochi, căutând fiecare să alunge rigiditatea, să se poarte cât mai natural şi să rostească cât mai firesc cuvintele pregătite dinainte anume pentru această ocazie. Daville povesti despre şederea sa la Roma şi adăugă, ca în treacăt, că suveranul său încheiase în chip fericit cu Revoluţia şi restabilise nu numai ordinea socială, ci totodată şi prestigiul religiei în Franţa. Găsi, ca din întâmplare, pe biroul său decretul privind constituirea în Franţa a noii nobilimi imperiale, şi-i dădu oaspetelui său ample explicaţii în acest sens. Von Mitterer, la rândul său, tot după un formular dinainte conceput, ţinu să evidenţieze politica înţeleaptă a curţii de la Viena, care nu dorea altceva decât pacea şi colaborarea paşnică, dar era nevoit să instruiască totuşi o armată puternică, conform poziţiei sale de mare putere în estul Europei.

Ambii consuli erau pătrunşi de importanţa funcţiei lor socotindu-se pionieri plini de zel în această parte a lumii. Lucrul acesta îi împiedica să vadă cât erau de ridicule tonul lor grav şi ţinuta solemnă, dar îi îndemna să se observe mai bine şi să se aprecieze unul pe celălalt la justa valoare.

Lui Daville, von Mitterer îi păru mult mai bătrân decât şi-l închipuise din auzite. Şi tot ce avea pe el – uniforma militară de un verde-închis, pieptănătura demodată, mustaţa răsucită şi parcă lipită pe faţa-i galbenă – totul îi părea desuet şi searbăd.

La rândul său, lui von Mitterer, Daville i se păru prea tânăr şi insuficient de sobru. Mustaţa roşcată „pe oală”, bucla de păr blond care-i flutura deasupra frunţii înalte, lipsa perciunilor, obrazul nepudrat, chiar şi felul de a rosti cuvintele, erau pentru colonel tot atâtea dovezi de neglijenţă revoluţionară, dovezile unei fantezii care se complăcea într-o libertate supărătoare.

Cine ştie când s-ar fi oprit consulii din depănatul nobilelor intenţii ale suveranilor lor, dacă nu i-ar fi întrerupt ţipetele şi zarva izbucnite în curte.

În ciuda interdicţiilor severe, o droaie de copii, creştini şi evrei, se îmbulzeau pe stradă, căţărându-se pe gard, curioşi să-l vadă ieşind pe consul în uniforma lui fastuoasă. Cum nu-şi găseau astâmpăr şi aşteptarea se prelungea, cineva îl împinse pe un ţânc care se împletici şi căzu de pe gard jos în curte, unde se aflau servitorii lui Daville şi suita lui von Mitterer. Ceilalţi copii

se risipiră ca vrăbiile. Copilaşul evreu care căzuse în curte, după ce-şi veni în fire, începu să urle, de parcă-l jupuia cineva de viu, iar cei doi fraţi ai lui ţopăiau afară în faţa porţii închise, plângând în hohote şi zbierând cât îi ţinea gura. Vaietele şi zarva care se auzeau din curte dădură alt curs discuţiei purtate de cei doi consuli. Începură a vorbi de copii şi chestiuni domestice. În clipa aceea amândoi semănau cu nişte soldaţi cărora după un exerciţiu chinuitor li se comandă „pe loc repaus”.

Zadarnic încercară în câteva rânduri şi unul şi celălalt să reia ţinuta rigidă şi solemnă, având în vedere funcţia şi obligaţiile oficiale. Destinele ce se asemănau şi necazurile comune se dovediră mai tari. Peste toate ţinutele protocolare, uniformele, distincţiile şi expresiile învăţate, se revărsa ca un torent amarul vieţii grele şi nedemne pe care erau osândiţi s-o ducă amândoi. În zadar ţinu să sublinieze Daville deosebita cordialitate cu care a fost primit chiar de la început la Conac, în zadar insista von Mitterer asupra totalei simpatii pe care, deşi pe ascuns, i-o arătau catolicii. Timbrul vocii, expresia ochilor trădau numai compasiunea ascunsă şi adânca înţelegere umană, ca între doi tovarăşi de suferinţă. Şi numai considerente de ordin superior, legate de funcţia deţinută şi de tact îi împiedicară să nu-şi pună unul altuia mâna pe umăr, aşa cum se susţin unul pe altul, la nevoie, doi oameni lucizi şi rezonabili, aflaţi la impas.

Prima vizită se încheie astfel cu o dezbatere asupra bolilor şi alimentaţiei copiilor şi, în general, asupra condiţiilor grele în care erau constrânşi să trăiască la Travnik.

Apoi, chiar în aceeaşi seară, cei doi consuli stătură aplecaţi îndelung, cam în acelaşi timp, peste colile de hârtie ieftină, de ciornă, expunând în lungi rapoarte oficiale această primă întrevedere. În rapoarte lucrurile erau înfăţişate cu totul altfel. Pe hârtie, întrevederea lor lua aspectul unui duel, fără vărsare de sânge, între doi titani pe care nimeni nu-i întrecea în perspicacitate, fineţe şi zel. Fiecare conferea rivalului său puteri şi însuşiri ce corespundeau întru totul înaltei păreri pe care o avea despre sine însuşi şi despre misiunea sa. Numai că în încheierea raportului întocmit de francez, austriacul zăcea, moralmente, la pământ, în timp ce în raportul austriacului, francezul rămăsese mut şi descumpănit în faţa expunerii rutinate şi plină de demnitate a consulului general chesaro-crăiesc.

Se înţelege că şi unul şi altul subliniară cum se pricepură mai bine că rivalul se arăta descurajat din pricina condiţiilor deosebit de grele în care un european civilizat, căsătorit şi cu copii, este constrâns să vieţuiască în acele îndepărtate ţinuturi muntoase şi sălbatice. Se înţelege, de asemeni, că fiecare îşi ascunse cu grijă propria-i descurajare.

Astfel, cei doi consuli avură în acea zi, fiecare în parte, o mângâiere şi o satisfacţie: îşi împărtăşiseră, omeneşte, unul altuia necazurile, atât cât le îngăduia această primă întrevedere şi se zugrăviseră unul pe altul în culorile cele mai negre, fiecare căutând să-şi facă sie însuşi un portret cât mai măgulitor. Făcând astfel, şi unul şi altul încercau să-şi satisfacă necesităţile vane şi contradictorii, dar totodată umane şi fireşti. Dar şi lucrul acesta căpăta însemnătate în viaţa aceea neobişnuită, în care satisfacţiile, adevărate sau închipuite, erau atât de rare pentru amândoi şi se părea că vor fi tot mai rare.

Din ziua aceea, pe cele două maluri opuse ale Lašvei – cu casele faţă în faţă – îşi vor duce viaţa cei doi consuli înconjuraţi de familiile şi colaboratorii lor. Fuseseră anume trimişi pentru a se împotrivi unul altuia, înfruntându-se ca doi neîmpăcaţi adversari şi încercând să-şi pună beţe-n roate în scopul de a lărgi, în rândurile populaţiei şi printre mai-marii zilei, sfera intereselor suveranilor şi ale ţărilor ai căror reprezentanţi erau, să sape, prin orice mijloace, unul în detrimentul celuilalt, respectul cuvenit fiecăruia. Aşa şi făceau, după cum am văzut şi cum vom mai vedea, fiecare dându-şi silinţa să-şi împlinească misiunea cum se pricepea mai bine, după cum îl ajuta firea, educaţia primită şi puterile. Se vor lua la harţă de multe ori, luptând cu înverşunare şi fără scrupule, uitând totul şi lăsându-se în voia impulsurilor personale şi supunându-se instinctului de conservare, ca doi cocoşi aţâţaţi, coborâţi de mâini nevăzute în această umbrită şi strâmtă arenă. Orice succes al unuia însemna pentru celălalt un insucces şi invers: fiecare insucces, un mic triumf. Loviturile primite le tăinuiau, căutând fiecare faţă de sine însuşi să le reducă proporţiile, în timp ce exagerau cu bună ştiinţă loviturile aplicate adversarului, lucru pe care nu se sfiau să-l sublinieze în rapoartele trimise la Viena şi Paris. De obicei, în aceste rapoarte, şi unul şi altul îşi zugrăvea rivalul şi activitatea acestuia în culori sumbre. În aceste jalnice documente, aceşti doi capi de familie, oameni necăjiţi şi

cetăţeni paşnici şi respectabili, se arătau cel mai adesea cumpliţi şi fioroşi, asemeni unor lei înfuriaţi sau mai siniştri în vicleşugurile lor ca Machiavel. Cel puţin aşa se hotărâseră să se încondeieze unul pe altul, covârşiţi fiecare de propriul său destin vitreg şi împinşi spre fabulaţie de mediul neobişnuit în care fuseseră aruncaţi şi unde amândoi pierdeau deopotrivă de repede simţul măsurii şi respectul cuvenit adevărului.

Ne-am risipi vremea şi-ar fi inutil să povestim cu de-amănuntul toate aceste furtuni într-un pahar cu apă, toate luptele pe care le-au dus şi toate tertipurile de care s-au folosit cei doi consuli, unele din ele ridicole, altele triste, şi mai toate fără rost şi fără valoare. Trebuie spus însă că vom fi obligaţi să amintim de unele din ele în cursul istorisirii noastre. Cei doi consuli îşi doreau fiecare ca influenţa lui să precumpănească asupra vizirului şi a colaboratorilor săi celor mai de seamă, îi ungeau pe aianii din localităţile de frontieră şi-i îndemnau să făptuiască incursiuni şi jafuri pe teritoriul adversarului. Francezul năimea oameni pe care-i trimitea în nord peste graniţa austriacă, iar austriacul îi mâna pe ai săi în sud, spre Dalmaţia, unde stăpâneau francezii. Fiecare, prin oamenii săi de încredere, răspândea în popor zvonuri mincinoase şi le combătea pe cele potrivnice. Până la urmă se dedară şi la calomnii, bârfindu-se unul pe altul mai rău ca nişte ţaţe. Fiecare aţinea calea curierilor celuilalt, fiecare îşi băga nasul în corespondenţa celuilalt, îşi disputau sau îşi cumpărau slugile. Dacă e să credem ce vorbeau unul despre celălalt, se pare că-şi preschimbaseră viaţa în iad sau cel puţin aşa năzuiau.

Şi cu toate acestea erau şi lucruri care îi apropiau, ba chiar îi legau pe cei doi consuli rivali. Căci la urma urmei, aceşti doi oameni, trecuţi de prima tinereţe, „împovăraţi de familii”, fiecare cu viaţa sa complicată, cu planurile, grijile şi necazurile sale, erau puşi să lupte unul împotriva celuilalt, fără tragere de inimă şi cu înverşunare, pe acest pământ străin şi vitreg, imitând cu bietele lor mijloace grandioasele gesturi ale celor din partea cărora primeau porunci, personaje invizibile şi deseori de neînţeles. Viaţa grea şi ursita maşteră îi asmuţeau unul împotriva celuilalt. Şi dacă existau pe lume doi oameni care să poată avea înţelegere unul pentru altul, să-şi poată spune păsul şi chiar să-şi vină într-ajutor, apoi erau aceşti doi consuli care-şi iroseau puterea, zilele şi adesea chiar nopţile hărţuindu-se

reciproc şi amărându-şi unul altuia viaţa cu o încăpăţânare demnă de o cauză mai bună.

La drept vorbind, numai ţelurile activităţii lor oficiale erau osebite, căci restul părea a fi asemănător până la identificare. Luptau sub aceleaşi clauze, cu mijloace asemănătoare, cu succese alternând dintr-o parte în alta. Amândoi, pe lângă lupta reciprocă, erau nevoiţi să susţină zilnic o crâncenă bătălie cu autorităţile turce, greoaie, bănuitoare şi versatile, şi cu populaţia turcă băştinaşă, neînchipuit de haină şi de îndărătnică. Fiecare ducea pe umeri o familie, fiecare avea cam aceleaşi necazuri cu guvernul respectiv care întârzia cu instrucţiunile, cu ministerul respectiv care se lăsa greu când era vorba să aprobe credite, şi cu autorităţile de frontieră, mereu dispuse să comită boacăne, erori şi omisiuni. Şi mai ales, şi unul şi altul erau siliţi să-şi ducă viaţa în acest orăşel oriental, fără prieteni, fără distracţii, fără nicio înlesnire, ba deseori lipsiţi chiar de strictul necesar, înconjuraţi de munţi sălbatici şi de oameni cruzi, să facă faţă suspiciunii, să lupte cu incorectitudinea, murdăria, bolile şi mizeriile de tot felul. Pe scurt, să trăiască într-un mediu neprielnic unui om din Occident, un mediu care îl macină făcându-l bolnăvicios de irascibil, până-ntr-atât, încât nu se mai poate suporta nici pe sine, nici pe ceilalţi şi care, în decursul anilor, îl întoarce pe dos, îl sleieşte şi-l încovoaie, săpându-i mormântul cu mult înainte de vreme, în mijlocul nepăsării celor din jur.

Nu-i de mirare deci că cei doi consuli erau bucuroşi să se apropie unul de altul, ori de câte ori se ivea prilejul şi relaţiile politice mereu schimbătoare dintre ţările lor îngăduiau această apropiere. În clipele de armistiţiu şi repaus ei se priveau încurcaţi şi stânjeniţi, ca treziţi din somn, încercând fiecare în sufletul său un alt sentiment, plin de căldură, pentru adversarul de până ieri, dar întrebându-se totuşi în ce măsură îi poate da frâu liber. Atunci îşi făceau vizite, se consolau unul pe altul, îşi ofereau mici daruri, corespondau, închegau o corespondenţă afectuoasă şi amicală, ca doi oameni care s-au năpăstuit fără vrere, ştiind întotdeauna că îi leagă unul de altul, indestructibil, aceeaşi soartă vitregă şi că sunt asmuţiţi din motive independente de voinţa lor unul împotriva celuilalt.

Dar când acest răstimp de acalmie se apropia de sfârşit, adică atunci când relaţiile dintre Napoleon şi Curtea de la Viena

începeau din nou să se încordeze, cei doi consuli o răreau cu vizitele, îşi dozau amabilitatea nemaiîngăduindu-şi niciun moment de efuziune, până când înrăutăţirea relaţiilor dintre ţări sau izbucnirea războiului aduceau iar vrajba între ei şi ruperea relaţiilor. Cei doi bărbaţi se înfruntau atunci din nou fără nicio tragere de inimă, imitând însă, ca două păpuşi docile trase de sfori, gesturile marii şi îndepărtatei lupte, al cărei ţel final nu-l cunoşteau, dar care, prin amploarea şi înverşunarea ei copleşitoare, le turna amândurora în suflete aceleaşi sentimente de teamă şi incertitudine. Totuşi nici în răstimpurile de înverşunare firul nevăzut şi durabil care-i lega pe cei doi consuli, „doi surghiuniţi” cum se numeau în scrisorile lor, nu se rupea. E drept că nu se mai întâlneau şi nu-şi mai făceau vizite, nici ei, nici membrii familiilor lor, ci, dimpotrivă, se săpau reciproc folosind toate mijloacele oricând şi oriunde. Noaptea, târziu, când în Travnik cobora bezna de nepătruns, doar în clădirile celor două consulate se mai puteau zări două-trei ferestre luminate. Cei doi consuli vegheau aplecaţi deasupra hârtiilor, cercetând informările oamenilor de încredere şi întocmind rapoarte. Şi atunci, simţindu-se înconjuraţi de beznă, se întâmpla deseori ca domnul Daville sau von Mitterer, părăsind lucrul, să se apropie de fereastră şi să-ncerce a străpunge întunericul cu privirea până zăreau lumina singuratică, la scăpărarea căreia vecinul-rival alcătuia rapoarte şi urzea capcane, cu gândul să-şi submineze colegul de pe malul celălalt al Lašvei şi să-i încurce cât mai mult socotelile.

Orăşelul înghesuit care-i despărţea părea să piară şi între ei se căsca un gol de tăcere şi întuneric. Ferestrele lor se priveau strălucind ca ochii celor angajaţi într-o încăierare. Dar ascunşi după perdea, unul sau altul dintre consuli, sau poate amândoi în acelaşi timp, priveau în noapte măruntа pată de lumină pâlpâindă şi, rezemaţi de pervazul ferestrei, rămâneau nemişcaţi gândindu-se unul la altul cu adâncă înţelegere şi sinceră compasiune. Apoi se smulgeau din visare şi se întorceau la masa de lucru, continuând să-şi scrie rapoartele sub flacăra şovăitoare a lumânărilor pe jumătate arse, rapoarte în care sentimentele de mai adineauri erau înlocuite cu minciuni şi calomnii, rostite de la acea falsă înălţime oficială a funcţionarilor când se adresează ministrului într-un raport oficial, despre care

ştiu prea bine că nu va fi citit niciodată cum trebuie, dar care le dă totuşi impresia că au sub ochii lor omenirea întreagă.

VI

Ca şi cum numai destine vitrege şi mohorâte şi-ar fi dat întâlnire în strâmta vale a Travnikului, în anii aceştia chinuitori de război crâncen, consulul austriac Joseph von Mitterer nu se bucura nici el de o viaţă uşoară, căci întâmpinase destule necazuri, printre care trimiterea sa la Travnik nu era cel mai mic.

Era un bărbat brun, cu faţa smeadă, cu nişte mustăţi negre răsucite în sus, cu privirea imobilă, cumpănit la vorbă şi sobru în ţinută; totul pe el părea măsurat cu compasul, totul era scrobit, curat şi îngrijit, însă modest şi „regulamentar”, de parcă şi omul fusese proaspăt scos dintr-un magazin militar chesaro-crăiesc pentru confecţionarea de urgenţă a unui colonel. Numai ochii săi căprui şi rotunzi, cu pleoapele veşnic roşii şi inflamate, trădau o bonomie mută şi o căldură sufletească ascunsă pentru totdeauna. Erau ochii tulburi ai unui om suferind de ficat, osteniţi în lunga-i carieră de ofiţer de grăniceri şi de sclav al scriptelor, ochi ce se irosiseră veghind cu străşnicie la graniţa veşnic primejduită a Imperiului, ochi trişti şi tăcuţi, care în atâţia ani de slujbă văzuseră multe rele şi cunoscuseră limitele puterii omeneşti, ale libertăţii şi omeniei.

Născut cu cincizeci de ani în urmă la Osijek, unde tatăl lui era ofiţer în regimentul slavon de husari, fu trimis la şcoala de cadeţi, şi la absolvirea ei deveni *Fähnrich*[11] de infanterie. Avansat locotenent, fu transferat la Zemun ca ofiţer în serviciul de informaţii. Acolo, cu mici întreruperi, petrecu douăzeci de ani, ani grei de războaie cu turcii şi cu răsculaţii sârbi. În acest răstimp lucrase cu nenumăraţi agenţi, strânsese informaţii, menţinuse legăturile şi întocmise rapoarte, iar în câteva rânduri trecuse chiar el în Serbia, travestit în ţăran sau călugăr, pentru a cerceta în condiţii extrem de grele puterea de şoc a forţelor turceşti, pentru a-şi da seama de poziţia fortificaţiilor şi punctelor strategice mai importante sau pentru a studia starea de spirit a populaţiei. În munca aceasta, care ruinează omul înainte de vreme, von Mitterer avusese succes. Şi cum se întâmplă des în viaţă, succesul fu cel care-i veni de hac. După câţiva ani de activitate, cei de la minister fură atât de mulţumiţi de informaţiile pe care le furniza, încât fu chemat la Viena unde

---

[11] Cel mai mic grad ofiţeresc (germ.).

primi gradul de căpitan şi o sută de ducaţi recompensă. Succesul acesta trezi în sufletul tânărului ofiţer speranţa cutezătoare că ar putea să iasă din făgaşul monoton şi greu pe unde îşi duseseră povara, din tată în fiu, toţi înaintaşii lui.

Ofiţerul de grăniceri în vârstă de treizeci de ani, cu recompensa de o sută de ducaţi şi cu înalta menţiune în buzunar, îşi dorea multe, dar mai presus de orice îşi dorea o viaţă mai liniştită şi mai frumoasă, într-un mediu superior. I se păru că vede întruchiparea acestei vieţi într-o domnişoară vieneză, fiica unui polonez germanizat, ofiţer în aparatul justiţiei militare şi a unei baroane maghiare scăpătate. Părinţii frumoasei dar un pic prea zvăpăiatei şi romanticei domnişoare Anna-Maria consimţiră fără ezitare, ba chiar cam prea uşor şi prea repede, să-şi dea fiica după acest ofiţer de grăniceri insignifiant, însă destoinic, de la periferia Imperiului. Parcă destinul pândise de mult momentul prielnic să-i atârne de gât această femeie pentru a-l ţintui trainic şi pentru totdeauna de făgaşul mort, al vieţii de subaltern, de unde voise să se smulgă cu orice preţ. Căsătoria aceasta, care ar fi trebuit să-i deschidă porţile spre o viaţă mai bună şi o lume mai înaltă, îi stăvili drumul, tăindu-i aripile şi răpindu-i pacea şi liniştea sufletească, aceste unice bunuri şi supreme demnităţi ale destinelor modeste şi anonime.

Ofiţerul de informaţii care „avusese succes” descoperi în curând că există ceva neprevăzut şi imposibil de bănuit şi anume toanele şi accesele unei femei capricioase, bântuită de gânduri stranii. Această „nefericită mixtură polono-maghiaro-vieneză”, cum o numise odată pe doamna von Mitterer comandantul garnizoanei din Zemun, suferea de un exces de fantezie şi de o nevoie bolnăvicioasă, irezistibilă şi nesăţioasă de a se entuziasma. O entuziasma muzica, natura, filantropia nesănătoasă, tablourile vechi, ideile noi, Napoleon sau orice altceva dinafară ei şi a cercului său, în contrast cu viaţa de familie, cu prestigiul şi bunul renume al soţului. Această nevoie de entuziasm care domina viaţa doamnei von Mitterer îmbrăca foarte des forma unor amoruri efemere şi capricioase. Dintr-o necesitate fatală şi irezistibilă, această femeie cu trupul frigid şi cu mintea aprinsă, se pasiona după câte un bărbat, de obicei mai tânăr ca ea, crezând de fiecare dată că în omul acela, în care ea bănuia un spirit viguros şi o inimă vitează, plină de

simţăminte curate, găsise pe cavalerul visurilor ei şi un suflet înrudit cu al său. Şi în virtutea aceleiaşi fatalităţi, oamenii aceştia de obicei tineri, talentaţi şi fără scrupule, încercau pentru ea o pasiune scurtă, repede spulberată, sau, mai bine zis, doreau de la ea un anumit lucru, aşa cum ar fi dorit de la orice altă femeie care le-ar fi ieşit în cale şi nu le-ar fi opus rezistenţă. După entuziasmul iniţial, de la primul contact, când ieşea invariabil la iveală pe de-a-ntregul deosebirea dintre pasiunea ei sublimă şi platonică şi adevăratele intenţii ale bărbatului visat, Anna-Maria cădea în dezamăgire şi deznădejde. „Iubirea” se prefăcea în ură şi repulsie faţă de idolul de până atunci, faţă de sine însăşi, faţă de dragoste şi faţă de viaţă. Apoi, după o perioadă de chin şi dezgust, căuta şi găsea hrană în pasiuni şi suferinţe de alt ordin, potolindu-şi astfel nevoia organică de crize şi de frământări violente. Şi aşa până sosea un alt prilej, când totul era reluat de la capăt.

Von Mitterer încercase de nenumărate ori să-i explice soţiei sale că e stăpânită de o iluzie, să-i întărească luciditatea, făurindu-i o pavăză, dar fără niciun rezultat. Căutând să afle drumul iubirii curate, acest „copil bolnav” care trecuse, de altfel, de vârsta primei tinereţi, era cuprins de crize din vreme în vreme, cu automatismul unui epileptic. Colonelul avusese destul timp de observaţie şi cunoştea pe dinafară atât primele simptome, cât şi desfăşurarea completă şi pe etape a „rătăcirilor” soţiei sale şi putea să prevadă dinainte clipa în care ea va veni, dezamăgită, să i se arunce de gât, cu ochii scăldaţi în lacrimi, spunându-i printre sughiţuri de plâns că toţi o doresc, dar nimeni n-o iubeşte.

Cum de se putuse înjgheba o căsnicie în asemenea condiţii, cum putuse să dureze, şi prin ce miracol von Mitterer, bărbatul acesta corect şi-n toate minţile, suporta mendrele neveste-si, şi o ierta de fiecare dată, nimeni nu va afla în vecii vecilor. Va rămâne una din acele enigme de nedezlegat care înnoadă adesea în mod inexorabil şi definitiv destinele a doi oameni.

Încă în primul an de căsnicie, Anna-Maria se înapoie la Viena la părinţii ei şi le împărtăşi că amorul trupesc o scârbeşte de moarte şi că în această privinţă nu va recunoaşte soţului său niciun fel de drepturi. Acceptând toate condiţiile ei, căpitanul izbuti s-o convingă şi s-o aducă înapoi. După aceea nevastă-sa îi născu o fată. Urmă un interval de acalmie. Peste doi ani totul fu

luat de la capăt. Căpitanul îşi plecă fruntea şi se cufundă în treburi, ocupându-se în Zemun cu carantina şi lucrând, totodată, la serviciul de informaţii, încercând să se împace cu gândul că e nevoit să trăiască alături de un balaur care zvârlă foc, căruia trebuie să-i sacrifice totul şi care nu-l va răsplăti decât cu noi neplăceri şi necazuri.

Ca toate femeile zănatice şi nestăpânite, frumoasa, capricioasa şi cocheta doamnă von Mitterer făcea tot ce-i plăcea, fără să ştie vreodată prea bine ce anume îi place. Se arunca orbeşte în „entuziasmele” ei repetate, pentru a cădea repede în dezamăgire. Nu s-ar fi putut spune ce era pentru von Mitterer mai greu şi mai penibil de suportat: exaltările sau dezamăgirile ei. Căpitanul le îndura şi pe unele şi pe celelalte cu o resemnare de martir. În fond, pe femeia aceasta hărăzită lui de soartă ca nemeritată caznă, el o iubea nemărginit şi statornic, aşa cum îşi iubeşte un părinte copilul bolnav. Tot ce-i aparţinea ei îi era scump, i se părea de nepreţuit şi sublim. Tot ce era pe ea, în ea şi în jurul ei, până şi obiectele care-i aparţineau, totul îi impunea ca ceva de esenţă superioară şi divină, demn de a fi adorat, meritând orice sacrificiu. Suferea din pricina toanelor şi mendrelor ei, se ruşina de lume şi se chinuia în sinea sa, dar, în acelaşi timp, tremura la gândul că această femeie dezechilibrată l-ar putea părăsi sau ar putea să-şi facă vreun rău, dispărând pentru totdeauna din casa lui şi pierind din lume. El urca în slujbă, treaptă după treaptă, fetiţa creştea, mărunţică, serioasă şi tăcută, în timp ce doamna von Mitterer îşi vedea mai departe de nebunia ei, încăpăţânându-se să ceară de la viaţă ce nu-i putea da, aprinzându-se de pasiune pentru orice fleac sau gârbovindu-se de durere, chinuindu-se cumplit şi zadarnic pe sine şi pe cei din preajma sa. Pornirea oarbă şi neîmblânzită de care fusese cuprinsă această femeie îşi schimba odată cu anii aspectul exterior şi chiar felul de a se manifesta, dar nu dădea niciun semn de slăbire sau de domolire.

Când von Mitterer fu numit, oarecum pe neaşteptate, consul general la Travnik, Anna-Maria, care tocmai trecea printr-una din marile sale deziluzii, căzu, întâi într-un acces de furie, şi, printre sughiţuri de plâns, îi aduse la cunoştinţă că n-are de gând să se mute dintr-un orăşel pe jumătate turcit, în care tânjise până atunci, „într-un cimitir turcesc” şi că se-mpotriveşte

să-i fie târât copilul tocmai „în Asia”. Colonelul căută să-şi liniştească soţia, arătându-i că această numire înseamnă o schimbare importantă şi un salt în cariera sa, că vor avea, fireşte, de învins multe greutăţi, dar că, sporindu-le veniturile, vor fi în stare să-i asigure copilului o creştere aleasă pregătindu-l pentru un viitor fericit. În cele din urmă îi propuse să rămână cu copilul la Viena, dacă ţinea cu tot dinadinsul. Anna-Maria acceptă această soluţie, dar îşi schimbă repede gândul. Alese calea jertfei. Aşadar, nu-i fu dat colonelului să apuce să mai trăiască pe acest pământ câteva luni de linişte în paradisul creat de absenţa soţiei lui.

Von Mitterer găsi o casă de locuit, o puse în ordine la repezeală şi Anna-Maria se înfăţişă numaidecât cu copilul.

Chiar de la prima ochire se putea lesne observa că această femeie avea, mai mult decât altele, nevoie de spaţiu. Se păstrase fragedă şi chipeşă, deşi la trup se împlinise peste cerinţe. Întreaga ei înfăţişare: albul imaculat al pielii, sclipirea neobişnuită a ochilor, când verzui, când ca de aur întunecat, culoarea şi pieptănătura părului, ţinuta şi mersul, felul ei nesilit de a vorbi, avură darul să aducă în Travnik, pentru întâia oară, un crâmpei din forţa şi fastul pe care travnicenii, în închipuirea lor, le atribuiau consulilor străini.

Alături de doamna von Mitterer păşea fiica ei Agatha, o fetiţă de vreo treisprezece ani, care nu-i semăna întru nimic maică-si. Posacă, tăcută, precoce şi sensibilă din cale afară, cu buzele subţiri lipite de dinţi şi privirea fixă a tatălui ei, îşi însoţea mama ca o mustrare mută şi vie, fără să-şi trădeze vreodată prin ceva simţămintele şi, în aparenţă, nepăsătoare la tot ce se petrecea în juru-i. Din faşă, copila fusese speriată şi descumpănită de temperamentul maică-si şi, mai târziu, începu să bănuiască ce se petrecea între părinţii ei. Pe taică-său îl iubea cu o dragoste pasivă şi neputincioasă. Făcea parte din soiul acela de fete mărunţele şi slăbuţe, care însă se dezvoltă de timpuriu şi devin nişte femei mature în miniatură, surprinzând şi înşelând ochiul privitorului căruia i se înfăţişează, când ca un copil plin de naivitate, când ca o fiinţă cu mintea coaptă. Spre deosebire de maică-sa, fetiţa nu simţea niciun fel de atracţie pentru muzică, plăcându-i, în schimb, singurătatea şi lectura.

Numaidecât după sosire, doamna von Mitterer dădu zor să amenajeze casa şi să înfrumuseţeze grădina. Mobila fu

comandată la Viena, şi fură aduşi meşteşugari de la Slavonski Brod. Totul fu întors pe dos, modificat şi altfel orânduit. (La Consulatul francez, când începeau bârfelile la adresa „celor de peste Lašva” se spunea că: „doamna von Mitterer ţine morţiş să dureze aici un nou Schönbrunn”. E drept că doamna von Mitterer, care adora limba franceză şi practica ceea ce i se părea ei a fi spiritualitatea franceză, nu le rămânea datoare. Ridiculizând mobilierul doamnei Daville, alcătuit, aşa după cum s-a mai spus, şi dintr-un număr de lăzi disimulate cu dibăcie, ea spunea că doamna Daville îşi mobilase casa în stil „Louis Caisse” [12]. Grădina fu despărţită printr-un gard înalt de curtea plină de zarvă şi glod a hanului şi grajdurile acestuia fură izolate. Casa bătrânească a lui Hafizadic fu împărţită după planurile doamnei von Mitterer, cărora nimeni nu le putea descoperi raţiunea şi finalitatea, dar care corespundeau sau trebuiau să corespundă concepţiilor ei superioare în legătură cu perfecţiunea, strălucirea şi fastul, concepţii deloc clare, nici chiar în propria-i minte.

Cum se întâmplă adesea cu femeile de soiul ăsta, odată cu trecerea anilor, ciudăţeniile sporeau. Anna-Maria suferea acum de mania curăţeniei excesive. Şi nu era numai o suferinţă a ei, ci şi un chin atroce pentru cei din jur. Nimic nu i se părea destul de bine şters, destul de bine spălat, destul de curat. Se aruncă în lupta împotriva dezordinii şi murdăriei cu toată înverşunarea de care era în stare. Schimba servitorii, îi teroriza pe toţi cei din casă, n-avea o clipă astâmpăr, îşi dădea sufletul combătând praful, noroiul, insectele şi calamităţile impuse de nemaipomenitele obiceiuri ale băştinaşilor. Veneau apoi zile când Anna-Maria, descurajată subit, cu speranţele spulberate, se retrăgea într-un ungher şi-şi încrucişa mâinile în culmea deznădejdii, convinsă că duce o bătălie dinainte pierdută, că nimeni nu-i poate veni de hac dezordinii şi jegului oriental, care năvăleau din toate părţile, răsăreau din pământ şi se prăvăleau din văzduh, se strecurau pe sub uşă şi pe fereastră, prin cea mai infimă fisură şi invadau încet şi implacabil casa cu tot ce era în ea, oamenii, lucrurile şi lighioanele. Avea senzaţia că şi lucrurile personale, de când intrase în această hardughie de casă, prinseseră mucegai şi că se acoperă treptat cu o pojghiţă

[12] „Ludovic Ladă” (fr.).

subţire de impuritate insensibilă la peria de haine şi cârpa de şters.

Din scurtele ei plimbări, se întorcea aproape întotdeauna răvăşită şi deznădăjduită, căci, cum scotea nasul din casă, ca un făcut, nu se putea să nu întâlnească ori un câine râios şi şchiop cu ochi trişti şi halucinaţi de spaimă, ori o haită de jigodii încăierate pe uliţi mârâind cu colţii înfipţi într-un ghemotoc însângerat de măruntaie de vită pe care şi-l disputau, hărtănindu-l şi târâind maţele pe caldarâm. Ieşea uneori călare în afara oraşului şi se străduia să nu privească de pe murgul ei înalt la nimic din ce întâlnea în cale. Zadarnic însă.

Într-o zi de primăvară, când răpăiala ploii se potoli, urcă în şa şi, chemându-şi însoţitorii, o luă pe strada mare. Când să iasă din oraş, le aţinu calea un milog. Desculţ, în zdrenţe, speriat de fornăitul cailor, milogul, care părea bolnav şi scrântit la cap, se trase repede din drum şi urcă în goană dâmbul care-l mărginea. Când se opri pe cărare, degetele picioarelor crăpate se nimeriră drept în faţa femeii călare pe cal. O clipă picioarele lui desculţe, mutilate, murdare de lutul clisos, picioarele lui bătrâne, trudite, enorme, îi acoperiră câmpul vizual. O clipă numai, dar după asta multă vreme nu putu să alunge din minte tălpile acestea, colţuroase, sucite, noduroase, schilodite de drumurile lungi şi de intemperii, care nu mai aveau în ele nimic omenesc. Semănând cu o scoarţă de copac, cenuşie, zbârcită, aceste picioare istovite abia mai puteau susţine greutatea trupului, călcând greoi şi nesigur, parcă măsurând paşii spre groapă.

Toate primăverile şi tot soarele lumii n-ar mai putea să le vină în ajutor acestor sărmane picioare, se gândise atunci Anna-Maria; nici hrană, nici leacuri, nici oblojeli, nimic nu le-ar mai fi de folos. Şi orice s-ar mai întâmpla în lume, oricâte flori minunate ar răsări pe pământ, picioarele astea ar fi tot atât de vinete, de schiloade şi de cumplite la vedere.

Gândul acesta nu-i mai da pace, iar imaginea monstruoasă şi apăsătoare o urmări zile în şir. Când da să se apuce de vreo treabă sau să cugete la ceva, îi înţepeneau mâinile şi mintea, paralizată la gândul că lucrul acela „există”.

Aşa se chinuia biata doamnă von Mitterer şi suferinţa ei sporea când se gândea, jignită şi îndurerată, că nimeni nu-i înţelege repulsia şi dezgustul, nimeni nu-i împărtăşeşte năzuinţa spre perfecţiune şi puritate. Cu toate acestea, ori poate tocmai

din această pricină, simţea într-una nevoia să abordeze acest subiect, să se plângă la toată lumea că oraşul e în ultimul hal de murdărie şi că servitorii sunt leneşi din cale-afară, deşi vedea bine că nimeni nu sta s-o asculte şi nimeni nu clintea un deget ca s-o ajute.

Parohul din Dolac, trupeşul şi durduliul fra-Ivo Janković asculta politicos şi distrat plângerile şi tânguirile ei, şi o consola ca pe un copil, rostind câteva banalităţi ce-i treceau prin minte, amintindu-i, de pildă, că omului îi e dat să îndure cu smerenie multe necazuri, că trebuie să se supună împrejurărilor şi să se resemneze şi că, la urma urmei, atât noroiul cât şi murdăria sunt date de Dumnezeu.

— De altminteri, se ştie de când e lumea: *Castis omnia casta*. Totul e curat pentru cei cu inima curată, îi tălmăcea parohul cu indolenţa sa măsurată de călugăr bine hrănit.

Apoi, speriată şi necăjită pe tot ce vedea în jur, doamna von Mitterer se închidea în casă zile în şir, evitând oamenii şi refuzând priveliştea oraşului. Cu mănuşile trase pe mâini, şedea toată ziua într-un fotoliu cu învelitoare albă, deseori schimbată şi nu lăsa pe nimeni să se apropie de ea. Cu toate acestea avea într-una senzaţia că o îneacă noroiul, praful şi aerul stătut. Când nu mai putea îndura chinul, ceea ce i se întâmpla destul de des, sărea în picioare, şi năpustindu-se în camera soţului ei, îl smulgea din faţa hârtiilor şi începea să turuie, învinuindu-l că n-are pic de inimă de vreme ce nu-i fusese milă s-o târască aici şi-l implora printre lacrimi să părăsească imediat ţara asta infectă şi jalnică.

Aceste scene se repetau până când intra în acţiune puterea obişnuinţei sau până când le lua locul o altă manie.

Personajul ce urma imediat ca importanţă după consulul general, în ierarhia diplomatică, era interpretul şi totodată secretarul său, Nikola Rotta. Lucrase înainte la carantina din Zemun, de unde von Mitterer îl luase cu el la Travnik.

Era un om scund, ghebos, deşi cocoaşa nu-i ieşea prea mult în evidenţă, cu piept puternic dezvoltat şi căpăţâna repezită pe spate, pierdută între umeri; gura mare, ochii vii, părul creţ şi sur ieşeau în evidenţă. Avea picioarele scurte şi subţiri, uneori vârâte în cizme joase cu carâmbii răsfrânţi sau, când purta ciorapi de mătase, în pantofi cu pafta mare, aurită.

Spre deosebire de superiorul său, von Mitterer, om blând şi lesne abordabil, cu un fel de bonomie tristă în felul său de a fi, Rotta vădea aroganţă în relaţiile cu turcii şi creştinii. Tăcerea ca şi cuvântul lui erau la fel de apăsătoare, pline de dispreţ sau de-a dreptul jignitoare. Scund şi ghebos, părea totuşi că se uită de sus chiar la omul cel mai înalt. Căpăţâna puternică, repezită pe spate şi bine înfiptă între umerii ţuguiaţi, se bucura de o rară mobilitate şi ochii lui aprigi, străjuiţi de pleoape grele, te ţinteau încărcaţi de plictis jignitor, de dispreţ ucigător, ca şi cum cel privit s-ar fi aflat undeva, departe, la o mare distanţă sub ei. Numai când se afla în faţa unor personalităţi înalte şi influente (ştia el bine cine sunt şi cine se prefăceau numai că sunt), de cele mai multe ori ca tălmaci, numai atunci îşi pleca ochii-n pământ, şi potolindu-le insolenţa, şi-i ridica din când în când plini de linguşitoare admiraţie.

Rotta vorbea mai multe limbi (se zvonise în Travnik că vreo zece). Dar marea lui dibăcie nu consta în a tălmăci cu exactitate cuvintele celor care vorbeau, ci în puterea magică pe care o avea de a-l reduce la tăcere pe duşman oricând dorea. Atunci îşi zvârlea capul pe spate şi-l măsura pe cel din faţa lui din creştet până-n tălpi printre genele strânse, ca pe cineva aflat la mare depărtare, strecurând printre dinţi, sec şi insolent:

— Ei şi? Şi mai departe? Şi mai ce?

Aceste cuvinte lipsite în sine de importanţă, prin felul cum erau rostite, puneau deseori în încurcătură şi pe oamenii cei mai îndrăzneţi, argumentele lor cele mai puternice păleau şi se alegea praful de pretenţiile lor bine fundate.

Numai în César D’Avenat, Rotta îşi găsise un partener pe măsură. De când le jucase D’Avenat renghiul cu firmanul şi beratul, momindu-l pe căpitanul din Derventa şi silindu-i să rămână acolo două săptămâni ca nişte coate-goale, el crescuse în ochii lui Rotta până la proporţiile unui adversar de talie superioară, pe care nu-l puteai răzbi cu una, cu două. Nici d’Avenat nu-l subaprecia pe Rotta, despre care strânsese informaţii de la nişte neguţători din Belgrad. Când se aflau între patru ochi se purtau altfel decât cu restul lumii. În relaţiile reciproce foloseau de obicei un ton uşuratic şi hazliu în care trebuia să răsune dispreţul şi nepăsarea, dar fiecare ştia că după nonşalanţa aceasta sta la pândă o teamă nemărturisită. Se adulmecau ca două sălbăticiuni şi se cercetau reciproc ca doi

escroci: amândoi ştiau bine că sunt vulpoi bătrâni, dar niciunul nu ştia prea bine care sunt mijloacele şi tertipurile celuilalt.

Discutau de obicei în limba franceză, respectând ţinuta protocolară şi vocabularul diplomatic, dar câteodată discuţiile acestea degenerau în certuri de toată frumuseţea, susţinute în dialectul veneţian, stropşit şi vulgar, folosit pretutindeni pe ţărmurile Mediteranei. Măştile simandicoase arborate cu atâta pompă cădeau atunci cât ai clipi şi din gurile lor slobode de levantini ţâşneau apostrofele, căci uitând cu totul de buna-cuviinţă, dădeau frâu liber celor mai neruşinate expresii, însoţite de gesturi şi grimase tot atât de neobrăzate.

— Binecuvântează sfinţia ta pe sluga preaplecată a preasfintei noastre Biserici – începea D'Avenat, făcând plecăciuni deşucheate în faţa lui Rotta şi luând astfel în zeflemea bunele lui relaţii cu monahii.

— Binecuvântat să fii de toţi dracii iacobini ai iadului, răspundea Rotta calm, ca şi cum i-ar fi dat o replică în sfânta sacristie.

— Care va să zică nu vă daţi în lături să lingeţi altarele cuvioşilor călugări, spunea D'Avenat.

— Voi le-aţi linge preacuvioşilor şi ce nu e de lins, de s-ar învoi. Dar uite că se ţin tare! Nu le place limba franţuzilor. Dar pe cât auzii, voi deschideţi o sinagogă într-o aripă a consulatului francez.

— Nici gând. Ce nevoie avem de sinagogă? Mai bucuroşi ne ducem la biserica din Dolac să-l auzim pe excelenţa sa consulul general chesaro-crăiesc şi pe onoratul dumisale dragoman cum ţin isonul la liturghie lui fra-Ivo.

— De ce nu? Ce mă-mpiedică să-i ţin isonul?

— Ştiu, ştiu. Niciodată nu te-mpiedică nimic. Le-ai face pe toate. Un singur lucru nu poţi face: să creşti.

— Asta aşa e. Aici ai dreptate, nu pot, răspundea cocoşatul fără să clipească, dar de când te văzui pe tine coşcogea namilă, crede-mă, sunt foarte bucuros că nu pot. Şi când mă gândesc că o să te mai lungeşti încă p-atât când oi da ortul popii! Teamă mi-e că nu se va afla coşciug pentru asemenea huidumă de hoit.

— Eh, de-aş apuca eu să te văd ţeapăn, nu mi-ar părea rău de bani şi de osteneală, ţi-aş face eu rost de un sicriaş pe cinste, uite cam pe-atât şi d'Avenat îi vâra sub ochi braţul până la cot.

— A, nu. Nu-mi arde mie de moarte. Şi-apoi, nici n-aş avea cum, că doar, slavă Domnului, nu mă doftoriceşte vraciul D'Avenat.

— Mi-ar fi şi scârbă. Să te doftoricească holera!

— Ştiu că vă aveţi bine. Numai că ea nu cere bani pentru treaba asta. Acum, nu-i vorbă, tu ai mână mai sigură. Holera mai dă chix câteodată, şi mai scapă vreunul, pe când din mâinile tale nu scapă nici dracul.

Şi o ţineau aşa, până când amândoi izbucneau în hohote de râs, aruncându-şi priviri obraznice şi sfredelitoare.

Dar nu-şi îngăduiau să vorbească astfel decât atunci când se aflau între patru ochi, căci asta însemna pentru cei doi dragomani o destindere şi un exerciţiu plăcut. Apoi, spre sfârşit, deveneau iarăşi politicoşi şi solemni, exprimându-se în franceză. Şi văzându-i cum se salută la despărţire, cum se-nclină de adânc unul în faţa altuia, smulgându-şi pălăriile de pe cap, travnicenii nu se-ndoiau de fel de impecabila ţinută a discuţiei lungi şi amicale dintre aceşti distinşi funcţionari aflaţi în serviciul celor două puteri creştine.

Cu toţi ceilalţi oameni din Travnik Rotta se purta întotdeauna la fel: insolent, încruntat, bănuitor, grav şi laconic.

Se născuse în Triest, fiind al doisprezecelea copil al unui cizmar năpăstuit care murise din pricina beţiei, pe nume Giovanni Scarparotta. Acest al doisprezecelea copil al cizmarului venise pe lume infirm; era cocoşat şi atât de plăpând în primele luni, încât de nenumărate ori i-au aprins lumânarea la căpătâi, ba o dată chiar l-au îmbăiat pregătindu-l de înmormântare. Când însă micuţul spelb şi cocoşat, scăpând cu bine, fu dat la şcoală, se văzu îndată că e cel mai deştept dintre toţi fraţii lui şi că ar putea ieşi din el om de ispravă, în orice caz, ceva mai de soi decât tatăl şi bunicul lui. Şi-n timp ce toţi ceilalţi fraţi, băieţi zdraveni şi voinici, se făcură marinari sau meseriaşi, sau se apucară de felurite îndeletniciri vagi de pe urma cărora, la Triest, se câştigă tot atât cât se câştigă prin muncă cinstită, băieţandrul cu gheb în spinare fu primit să lucreze în birourile unei societăţi de navigaţie.

Aici, distribuind poşta şi ascuţind penele de scris, băiatul prizărit şi taciturn, cu ochii mari şi gura senzuală pe faţa-i palidă, văzu pentru întâia oară cum trăiesc cei bogaţi, casele lor dichisite şi încăpătoare, văzu viaţa lumii acesteia de oameni

înstăriţi şi binecrescuţi, care vorbeau fără să ridice glasul şi fără să pună mâna pe gârbaci, luă seama la purtările lor alese, la felul cum mănâncă şi cum se-mbracă şi înţelese că pentru ei nevoile de fiecare zi ale vieţii nu constituie o problemă, de multe ori irezolvabilă, ci trebuinţele acestea se împlinesc ca de la sine şi că deci au destul răgaz să-şi îndrepte gândurile spre ţeluri mai înalte şi mai nobile. Şi nu se putu opri să pună alături viaţa aceasta asupra căreia deschidea pe furiş ochii cu jalnica viaţă din cocioaba strâmtă, murdară şi sărăcăcioasă a părinţilor săi, plină de certuri şi răutăţi, de ocări şi de grosolănii. Această comparaţie îi pricinui o durere cumplită. Acum, când ştia că există şi o altfel de lume, îi venea din ce în ce mai greu să îndure mizeria neagră în care se născuse şi cu atât mai puţin să o accepte stând cu mâinile-n sân. Într-o noapte, înainte de ivirea zorilor, după ce veghease îndelungă vreme chinuit de gânduri negre, băiatul zvârli de pe el zdrenţele în care se învelea şi care-l umpleau de scârbă şi, ridicându-se din culcuş, îngenunche cu faţa scăldată în lacrimi, făcând jurământ, nici el nu ştia cui, că dacă nu va izbuti să se smulgă din mizeria care-l înconjoară îşi va face seama.

La dreapta şi la stânga lui, înghesuiţi unii într-alţii, dormeau adânc fraţii săi mai mari şi mai mici, unii ucenici istoviţi de muncă, alţii haimanale nespălate şi răpănoase, înveliţi şi ei în zdrenţe. Îi simţea nu ca pe fraţii săi născuţi din aceeaşi mamă, ci ca pe nişte sclavi odioşi între care nu mai putea rămâne. Trebuia deci să fugă cât mai repede, cu orice preţ, fără gând de întoarcere.

Din ziua aceea, băietanul cu gheb în spinare nu mai avu alt ţel decât să cunoască viaţa uşoară şi frumoasă pe care o întrezărise. Deveni devotat şi ascultător, muncind cu râvnă şi căutând să ghicească din ochi dorinţele stăpânilor săi, luă aminte la tot şi la toate, deschise ochii şi trase cu urechea făcând sforţări deznădăjduite să afle unde anume este uşa spre lumea aceasta a desfătării şi a rafinamentului şi cum s-ar putea deschide. Dorinţa inconştientă, dar adâncă de a găsi intrarea spre viaţa aceasta, de a pătrunde şi de a se menţine în ea îl trăgea înainte şi cu tot atâta putere îl împingea de la spate ura şi sila pentru cealaltă viaţă din casa părintească, repulsia nestăvilită faţă de tot ce era legat de ea.

Energia şi zelul lui fură curând remarcate. Băiatul se familiariză treptat cu treburile de birou. Începură să-i încredinţeze misiuni mai mărunte pe nave şi pe lângă autorităţi. Se arătă discret, neobosit, foarte dotat în deprinderea limbilor străine şi posedând o scriere frumoasă. Superiorii îl preţuiau. Ivindu-se prilejul să înveţe germana, nu-l scăpă. Simbria îi fu majorată. Începu să ia lecţii de limba franceză de la un emigrant regalist. Bătrânul acesta, paralitic, nevoit să-şi câştige existenţa dând lecţii, făcuse parte pe vremuri din buna societate cultivată a Parisului. Pe lângă cunoştinţele de limbă, tânărul Nicola Scarparotta află de la el o mulţime de date folositoare în domeniul geografiei, al istoriei, într-un cuvânt, în vastul domeniu pe care bătrânul îl numea „cunoaşterea lumii”.

Când socoti că a învăţat îndeajuns ca să se poată descurca, tânărul părăsi cu inimă uşoară casa părintească din mahalaua sărăcimii şi închirie o cameră modestă, dar curată, în casa unei văduve. Făcea primul pas în lumea mult dorită pe care trebuia s-o cucerească.

Cu timpul, deveni indispensabil în birourile societăţii de navigaţie şi la sosirea vaselor, în convorbirile de afaceri cu străinii. Vorbea uşor şi cursiv cinci limbi şi cunoştea amănunţit numele tuturor instituţiilor de pe teritoriul Imperiului, gradele şi titlurile tuturor funcţiunilor. Memora toate acele lucruri pe care alţii din plictiseală nu voiau să le ţină minte, dar de care aveau nevoie în fiece clipă. Se arătă mai departe la fel de tăcut şi de discret, fără pretenţii şi mari nevoi personale, săritor şi serviabil cu toată lumea, atent să nu supere pe careva.

Într-o bună zi îl remarcă comandantul oraşului, maiorul Kahler, căruia tânărul cocoşat îi făcuse câteva servicii şi-i dăduse numeroase informaţii utile în legătură cu străinii care soseau ori plecau folosind ambarcaţiunile societăţii. Iar când maiorul fu mutat după câteva luni la Zemun, îi propuse tânărului să intre în serviciul comenduirii de acolo, în calitate de interpret şi informator.

Fiul cizmarului, care fugea dintr-o lume şi încerca să se pripăşească în alta, văzu în această propunere un semn al providenţei şi un binevenit prilej de a se îndepărta de mizeria casei părinteşti, aflată la numai câteva străzi depărtare de locuinţa lui.

Plecă deci la Zemun. Zelul şi priceperea lui fură şi aici curând remarcate. Trecea graniţa ducându-se la Belgrad cu misiuni delicate, interoga străinii aflaţi în carantină. (Învăţase în ultima vreme greceşte şi spanioleşte.) Ca să şteargă orice urmă a obârşiei sale, fiul cârpaciului din Triest lepădă primele două silabe ale numelui său. Se numea acum pur şi simplu Rotta. De la un timp începu să se iscălească *de* Rotta. La Zemun se însură cu o levantină, fiica unui exportator din Ţarigrad, care venise în vizită la nişte rude. Tatăl ei se născuse la Ţarigrad, fiind însă dalmatin de origine, iar maică-sa grecoaică.

Fata era cuminte, frumuşică, durdulie şi avea pe deasupra zestre bună. Rotta se gândi că, încheind această partidă, va pune în sfârşit piciorul în lumea bună pe care o visa, şi că după atâtea chinuri şi renunţări va ajunge în sfârşit la liman.

Dar iată că tocmai în această perioadă a vieţii sale, Rotta începu să-şi dea seama că nu acolo era capătul visat al drumului şi răsplata mult aşteptată. În faţa acestui om de pe acum obosit, viaţa se înfăţişa ca o linie fără sfârşit, nesigură şi lipsită de trăinicie, ca un joc perfid de oglinzi care-ţi deschide noi perspective mereu mai depărtate şi la fel de amăgitoare.

Nevastă-sa se dovedi o femeie fără voinţă, leneşă, bolnăvicioasă, risipitoare şi greu de împăcat. (Dacă Rotta n-ar fi rupt cu atâta înverşunare toate firele care-l mai ţineau legat de copilărie, şi-ar fi adus poate aminte de un proverb mediteraneean pe care-l auzise deseori, când era mic, rostit în casa părintească: *Chi vuol fare la sua rovina prende la moglie levantina*[13].) Munca sa de la Zemun nu era nici atât de ordonată şi nici atât de lipsită de riscuri ca cea de la Triest. I se încredinţau chestiuni spinoase şi primejdioase care-i măcinau nervii, îi răpeau toată ziua şi-l munceau noaptea, alungându-i somnul. Lumea pestriţă, vicleană şi vulgară care, trecând de la Belgrad la Zemun şi de la Zemun la Belgrad, se perinda în susul şi în josul Dunării, încrucişându-se la răspântii, era o lume pestriţă, dubioasă, dificilă. Mereu se năşteau animozităţi, se iscau ciocniri neaşteptate, aveau loc răzbunări mârşave. Pentru a-i face faţă, Rotta era nevoit să uzeze de aceleaşi mijloace. Puţin câte puţin, glasul lui căpătă tonul acela sec şi răstit pe care-l au cavasii şi dragomanii din Orientul Apropiat şi care nu e

---

[13] Cine vrea să se piardă pe sine, să-şi ia nevastă levantină (ital.).

decât expresia exterioară a unui suflet ros de suspiciuni, lipsit de încredere în oameni şi de orice iluzii.

Când al doilea copil, o fetiţă, le muri numai la câteva luni după naştere, în căsnicia lor se instală o atmosferă apăsătoare de duşmănie. Începură neînţelegerile care degenerară curând în certuri violente, cu nimic mai prejos în hidoşenie şi grosolănie de gâlcevile pe care Rotta le ţinea minte din copilărie. În cele din urmă soţia îl părăsi, fără regrete şi fără să-i facă scandal, plecând la Ţarigrad, pe care, după părerea amândurora, n-ar fi trebuit să-l părăsească niciodată.

Rotta îşi dădu atunci bine seama că jurământul unui copil sensibil şi ghebos, exasperat de sărăcie, rostit în genunchi, într-o noapte, printre sughiţuri de plâns, nu-i de ajuns, ba că nu-s de ajuns nici douăzeci de ani de caznă istovitoare şi fără crâcnire, ca cineva să treacă dintr-o lume în care s-a născut în alta zărită din întâmplare şi care-i furase inima. Şi a înţeles tot atunci că această lume „nouă” nu există ca ceva separat, determinat şi imuabil, ceva care ar putea fi obţinut şi cucerit o dată pentru totdeauna, cum i se părea lui în primii ani; după cum nici lumea aceea „veche”, de mizerie şi înjosire, de care fugea cu preţul celor mai mari sforţări, nu se lasă părăsită atât de uşor şi fără complicaţii cum se lepădase el de fraţii, de surorile lui şi de zdrenţele din casa părintească, ci te urmăreşte mereu, nevăzută, ca o fatalitate, de-a lungul tuturor schimbărilor şi succeselor aparente.

Nu trecuse încă de patruzeci de ani, dar se simţea înşelat şi secătuit, ca un om care se angajase într-un efort peste puterile sale şi nu fusese răsplătit aşa cum merita. Era străin de orice meditaţii abstracte, dar nu putea să nu cugete la soarta lui şi să nu se simtă însingurat şi dezamăgit. Fugind de aceste gânduri şi de sine însuşi, se cufundă cu totul în viaţa tulbure şi crudă a oraşului aceluia de frontieră rezervat carantinei, care-l abrutiza îmbătrânindu-l înainte de vreme. Deveni avid de bani şi de câştig, nemulţumit de slujbă, ţâfnos şi irascibil, pus pe ceartă, intolerant, dur, superstiţios în sinea lui, hărţuit de spaimă. Aerele pe care şi le dădea păreau cu totul exagerate, căci trufia lui venea nu din ceea ce reuşise să obţină, ci se bizuia pe nişte sforţări de nimeni ştiute, pe tributul sângeros pe care fusese nevoit să-l plătească pentru a putea ajunge unde ajunsese.

Dar nici această vanitate nu i-a rămas fidelă, căci odată cu anii ne părăsesc până şi satisfacţiile pe care ni le furnizează viciile noastre. Pierzându-şi credinţa în planul iniţial de a parveni, văzând că n-are niciun rost să continue ascensiunea pe calea care-l ispitise atâta fără să-i dea ceea ce aşteptase de la ea, Rotta se lăsă în voia curentului, nemaidorindu-şi altceva decât să fie scutit de boli şi de lipsuri, s-o scoată la cap fără prea multă trudă şi fără să-şi bată prea mult capul, mulţumindu-se cu un câştig bun şi stabil capabil să-i ofere o sumă de plăceri mărunte.

Ca şi dragomanul consulatului francez, D’Avenat, se obişnuise şi el cu populaţia turcă, se deprinsese cu obiceiurile şi felul de a fi al oamenilor acestora, cu viaţa aproape inumană care se scurgea sub semnul unei permanente comuniuni, dar şi al urii neîncetate, al hărţuielii, certurilor şi explicaţiilor zgomotoase cu turcii, cu raiaua de toate credinţele şi călătorii întâmplători de tot soiul.

Istovit înainte de vreme, încărunţise şi devenise ipohondru, ursuz şi egoist, plin de manii mărunte şi de pedanterie funcţionărească. Suferea de boli închipuite, se temea de deochi şi de semne rele, ura Biserica şi tot ce era în legătură cu ea. Se simţea părăsit şi singur, îşi aducea aminte cu dezgust de soţia sa şi de viaţa pe care o duseseră împreună, îl treceau fiori de groază când se gândea la sărăcimea murdară şi gălăgioasă pe care o lăsase odinioară în urma sa la Triest şi-şi da silinţa să dea uitării numele său de familie. Se apucă să facă economii şi curând plăcerea se transformă în rutină – economisea cu furie închipuindu-şi că astfel îndreaptă măcar întrucâtva tot ce era strâmb şi anapoda în viaţă şi că banul rămăsese singurul lucru în stare să mai înalţe cât de cât omul, să-l scape de la ananghie şi să-l ocrotească.

Îi plăcea să mănânce şi să bea bine, dar nu voia să risipească bani pe hrană, se temea într-una că bucatele ar putea fi otrăvite sau băutura l-ar putea ameţi şi atunci l-ar lua gura pe dinainte. (Teama nemotivată că ar putea muri otrăvit ajunsese să-l obsedeze, deşi se străduia să-şi alunge gândul ăsta din minte, să scape de această manie care îl înfricoşa, mai mult chiar decât posibilitatea de a fi într-adevăr otrăvit.)

În tinereţe punea mare preţ pe ţinuta sa vestimentară şi-i făcea plăcere să uluiască lumea cu albul orbitor al cămăşilor

sale bine scrobite, cu plastronul şi manşetele impecabile, cu mulţimea batistelor fine de mătase, cu luciul pantofilor sclipitori ca oglinda. Acum puţin îi păsa cum e îmbrăcat. Patima de a economisi bani învinsese toate celelalte preocupări.

Dar până şi bogăţia lui, agonisită cu atâta trudă şi pe care o veghea cu gelozie, se convertea în ochii săi în teamă de sărăcie. Era adevărat că avusese pe vremuri, în tinereţe, o sută şi una de cămăşi şi treizeci perechi de încălţăminte. Cuferele erau şi acum pline. Era adevărat că strânsese mulţi bani de aur. Dar ce rost aveau toate astea, când în mintea lui încolţise şi nu-l părăsea o clipă gândul că, încet, dar fără putinţă de scăpare, cămăşile se uzează şi se scămoşează, că talpa şi pielea pantofilor se scorojeşte şi se toceşte, că banii sunt primejduiţi în permanenţă. Ce rost aveau strădaniile lui? La ce bun douăzeci de ani de muncă istovitoare, chinuri şi renunţări, când nici banii, nici situaţia, nici îmbrăcămintea nu pot schimba soarta omului („parşiva soartă”, cum îi spunea Rotta în chinuitoarele sale monologuri nocturne), căci, iată, totul se sfâşie, scade, se uzează, iar prin bortele şi crăpăturile hainelor şi ale botinelor îşi arată chipul neruşinat, în pofida belşugului, sărăcia cu lustru de odinioară care-i sărea mereu în ochi, deşi crezuse că o lăsase departe, la Triest, pentru vecie. Grija asta de a strânge bani şi de-ai chivernisi, tremurând pentru fiecare gologan, semăna ca două picături de apă cu spaima pe care o încercase pentru fiecare bănuţ cheltuit în plus sărmana lui mamă, iar chinurile economisirii dusă până la avariţie, cu chinurile pe care ţi le dă lipsa şi sărăcia. Ce rost aveau toate astea? Şi la ce foloseau, de vreme ce după atâtea sforţări, zbateri şi urcuşuri zadarnice, erai nevoit să te-ntorci acolo de unde plecaseşi, iar în minte îţi picura, strecurându-se pe altă cale, aceeaşi vulgară otravă, aceeaşi cruzime prostească invadându-ţi gesturile şi vorbele? La ce foloseau toate astea, dacă pentru a-ţi spori agoniseala trebuia să înduri aceleaşi cazne şi înjosiri, ca şi cei care n-aveau după ce bea apă? Într-un cuvânt, ce rost să strângi avere, şi să fii cineva, când spaima de sărăcie, gândurile netrebnice, vorbele cu dublu înţeles, nesiguranţa în ceea ce întreprinzi, spaima de un eşec inexorabil şi invizibil se ţineau scai de tine, în timp ce tihna acelei vieţi plină de desfătări şi satisfacţii te amăgea ca o fata morgana în pustiu?

Văzând, aşadar, că se chinuise zadarnic atâta amar de vreme şi că de obârşia şi copilăria ta nu te poţi descotorosi cu una, cu două, Rotta îşi sumeţea şi mai dârz capul, călca mai apăsat, privea cu mai mult dispreţ pe cei din jurul său, strângând din răsputeri băierile pungii, priveghind cu străşnicie sporită respectarea ordinii în slujba pe care o îndeplinea, arătându-se aspru şi necruţător cu funcţionarii mai tineri şi lăsându-se greu când era vorba să rezolve un lucru care depindea de el.

În afară de Nicola Rotta, la consulatul general austriac lucrau doi slujbaşi inferiori.

Funcţionarul de cancelarie Franz Wagner, fiul unui imigrant neamţ din Slavonski Brod, mărunţel, blond, serviabil, plin de râvnă şi, pe deasupra, bun caligraf. Un omuleţ cenuşiu şi prizărit, care se topea sub privirile superiorilor, gata să le lingă tălpile, dar care ascundea în sine ca pe un cocoloş fierea birocratului, surdă şi inofensivă în aparenţă, dar cruntă şi ucigătoare în realitate, pe care mai târziu, după ce va izbuti să urce în grad, o va prăvăli cu înverşunare peste capul cine ştie cărui biet subaltern, astăzi poate încă un sârguincios elev de şcoală. În Wagner, Rotta îşi aflase principalul rival. Cei doi slujbaşi se hărţuiau şi se-nfruntau necontenit ca doi vrăjmaşi înverşunaţi.

Celălalt funcţionar era subofiţerul Petar Markovac, de neam slav, un tânăr chipeş, rumen la faţă, cu mustaţă neagră-n furculiţă, îngrijit şi fercheş, absorbit cu totul de propria-i persoană, şi într-atât de mulţumit de sine, încât nu mai simţea nevoia să cugete la altceva.

VII

Nu se sfârşise bine toamna şi nici iarna nu-ncepuse cum trebuie; răstimpul acesta blestemat, nici toamnă, nici iarnă, mai păcătos şi decât una şi decât alta, acest bizar anotimp hibrid dura de zile, de săptămâni; zile lungi cât săptămânile, săptămâni mai lungi ca lunile. Ploaie şi glod. Fulguială de omăt schimbându-se în văzduh în ploaie şi pe pământ, în noroi şi zloată. De după nori soarele şters şi fără vlagă abia rumenea cerul în zorii zilei şi se ivea, spre scăpătatul ei mohorât, ca o mică pată de lumină gălbuie, puţin înainte ca lumina sură să se preschimbe în întuneric. Ziua şi noaptea, apa năvălea de pretutindeni, din pământ şi din cer, şiroind, bolborosind, acoperind oraşul şi înecând tot ce-ntâlnea în cale; invizibilă şi atotputernică, umezeala schimba culoarea şi forma lucrurilor, năravul animalelor, gândurile şi simţirea oamenilor. Vântul care se abătea prin zănoagă de două ori pe zi n-avea putere să urnească din loc umezeala, ci, dimpotrivă, o sporea, aducând odată cu lapoviţa şi suflul pădurilor jilave, mereu alte valuri de boare rece; peste umezeala stătută şi râncedă a oraşului se suprapunea boarea rece şi proaspătă adusă de vânt din munte. Luncile care mărgineau valea musteau de apă, izvoarele ţâşneau impetuoase, strângându-se în pâraie. Firicele de apă subţiri abia vizibile la început se transformau curând în şuvoaie groase, care se prăvăleau, mugind pe tihăraie, dând buzna în târg ca un mocârţan beat şi scos din fire. Omul n-avea unde se ascunde spre a scăpa de vuietul şi zarva apei, de frigul şi umezeala pe care o răspândea oriunde, căci pătrundea în case şi se furişa în aşternut. Vietăţile de orice fel încercau să-i ţină piept apărându-se cu propria lor căldură, piatra zidurilor se învelea cu o sudoare rece, lemnul devenea slinos şi fărâmicios. În faţa acestei invazii ucigătoare, toată fiinţa se trăgea înlăuntrul său încercând să-i reziste prin orice mijloc; lighioanele se lipeau una de alta, îngemămându-se, sămânţa se pitea în pământ, iar pomii zgribuliţi şi cu scoarţa şiroind de apă îşi trăgeau suflarea tăinuind-o în miezul adânc şi-n rădăcina caldă.

Localnicii, oameni înăspriţi şi obişnuiţi cu asemenea vreme, ţineau piept acestei invazii lichide, hrănindu-se şi adăpostindu-se din instinct şi sfătuiţi de experienţă, fiecare pe unde nimerea, mai bine sau mai rău, după avut şi starea socială. Cei cu dare de

mână nu ieşeau din casă decât la mare nevoie. Îşi petreceau zilele între cei patru pereţi ai odăii dormitând, aşezaţi în jurul sobelor de lut, încălzindu-şi palmele de ulcioarele verzi şi aşteptând cu răbdare să mai treacă o zi, o zi mai lungă decât nopţile lungi de iarnă. Nimănui nu-i era teamă că va scăpa din mână ceva, sau că altul mai grăbit i-o va lua înainte, căci toţi trăiau urmând aceeaşi lege şi aceleaşi impulsuri statornicite de viaţă. Tot ce le trebuia aveau la îndemână, ţinut sub cheie, în pivniţă, în pod, în hambar sau în chiler, ştiau că vremea rea nu va întârzia să vină şi se pregăteau dinainte s-o primească.

Altfel o duceau oamenii sărmani: ei n-aveau cum să strângă provizii pentru vreme rea. Cel care vara umbla cu nasul pe sus era nevoit să iasă din casă şi să facă rost de hrană, muncind sau cerând de pomană, să „agonisească” ceva pentru îndestularea celor de acasă. Calicii, gârbovi şi zgribuliţi de frig, umblau cu capul plecat după hrană şi vreascuri, acoperindu-şi spinarea şi creştetul cu o pânză peticită de sac în loc de glugă, înfăşurându-şi grumazul şi şalele, înfofoliţi în trenţe până peste ochi, cu picioarele vinete în încălţări de piele, de cârpă sau lemn, strecurându-se pe sub streşini şi sacnasie, ocolind cu grijă băltoacele, trecând peste pârâiaşe, din piatră în piatră, scuturându-se de apă ca pisicile, suflându-şi în palme sau frecându-şi pulpele, dârdâind sau îngânând un cântec, alergând şi trebăluind sau cerşind milostenie şi găsind destulă putere să îndure totul numai la gândul că-şi vor putea potoli foamea şi dezmorţi ciolanele la căldură.

Obişnuiţi din născare cu vremea asta păcătoasă, travnicenii izbuteau până la urmă s-o scoată la capăt.

Străinii însă pe care soarta îi azvârlise în această oală strâmtă, întunecoasă, procedau altfel în acest anotimp „plin de umezeală şi de curenţi, ca un coridor îngheţat de puşcărie”.

La Conac, unde altminteri era linişte şi pace ca într-o cazarmă de cavalerie, umezeala şi lâncezeala pătrundeau ca o boală. Mamelucii vizirului întâmpinau prima iarnă din viaţa lor, tremurau palizi şi năuci, rostogolindu-şi în orbite ochii trişti şi bolnavi, ca nişte lighioane de la tropice transplantate într-o ţară nordică. Cei mai mulţi rămâneau tot timpul culcaţi, cu pătura trasă peste cap, tuşind şi mistuindu-se de dorul îndepărtatelor meleaguri arse de soare.

Până şi animalele pe care vizirul le adusese la Travnik, pisici de Angora, papagali şi maimuţe, încremeneau locului, nu mai scoteau niciun sunet pentru a-şi distra stăpânul, se ghemuiau posomorâte prin unghere, aşteptând ivirea soarelui dătător de căldură şi voie bună.

Teftedarul şi ceilalţi demnitari nu ieşeau nici morţi din odăi, parcă de frica potopului. Camerele lor erau prevăzute cu sobe mari de lut având gura în tindă, în care slugile îndesau butuci grei de carpen, care ţineau jarul cât era noaptea de lungă, aşa încât dimineaţa din tăciunii rămaşi sub spuză, răscoliţi cu vătraiul, ţâşnea iar flacăra. Din aceste odăi, în permanenţă dogoritoare, era plăcut să asculţi când se crăpa de ziuă, cum se deschide în tindă uşa sobei, cum se trage cenuşa afară şi cum, peste jarul răscolit, bucăţile de lemne cad una după alta. Dar urâtul pătrundea şi aici, cu mult înainte de a se lăsa amurgul. Oamenii încercau să-l alunge, născocind jocuri şi diferite distracţii, făcându-şi vizite, pălăvrăgind. Până şi vizirul îşi pierdea buna dispoziţie şi cunoscuta lui vitalitate. De câteva ori pe zi intra în Divanul întunecos de la catul de jos, cu ziduri groase şi ferestruici rare, căci cel de sus, mai luminos, rămânea iarna încuiat şi fără foc. Îşi chema slujitorii mai vârstnici şi mai apropiaţi să-şi omoare vremea stând cu ei la taifas. Flecărea despre lucruri lipsite de importanţă, ca să nu-şi amintească de Egipt şi să-şi alunge din gând dorul după ţărmul fierbinte al mării, care-l chinuia până şi în somn. De câteva zeci de ori pe zi rostea ironic adresându-se ba unuia, ba altuia dintre oamenii săi:

— Frumoasă ţară, dragul meu. Binecuvântată ţară! Cu ce-om fi păcătuit noi faţă de Dumnezeu şi de soartă?

Iar ei îi răspundeau, la rândul lor, rostind vorbe grele, blestemând ţara asta frumoasă şi clima ei. „Câinos ţinut”, zicea teftedarul. „Până şi urşii ar izbucni în lacrimi”, se văita compatriotul vizirului, sileafdarul Yunuz-beg. „Acum văd eu că ne-au pus gând rău, când ne-au trimis aici”, zicea şi Ibrahim-hogea, bun prieten al vizirului, pungindu-şi faţa galbenă ca de năut, brăzdată de cute, ca şi cum s-ar fi pregătit cu adevărat de moarte.

Aşa, întrecându-se în tânguiri, îşi alungau plictiseala care devenea de nesuportat.

Glasurile lor erau înăbuşite de vuietul apei şi susurul ploii şi răzbătea de afară umezeala cumplită care împresura Conacul de zile şi zile strecurându-se prin fiecare gaură, prin cea mai mică crăpătură întâlnită în cale.

Când sosea chehaiaua Suleiman-paşa Skopljak, care în fiecare zi străbătea de câteva ori călare oraşul, neluând în seamă ploaia, îşi întrerupeau taifasul privindu-l ca pe-o minune.

De câte ori vorbea cu chehaiaua, un bosniac simplu şi robust, vizirul se străduia să fie atent şi cumpănit, dar nu se putea reţine să-l întrebe în glumă:

— Spune-mi, te rog, urgia asta se-abate mereu peste oraş?

Suleiman-paşa îi răspundea serios în turceasca lui stâlcită:

— Slăvit fie Domnul, paşă, asta nu-i urgie, ci doar un semn că începe iarna şi încă un semn bun; când începutul iernii e plin de umezeală şi sfârşitul plin de uscăciune, nimeni nu se mai îndoieşte că anul va fi rodnic. Mai aşteaptă puţin să pornească zăpada şi gerul, şi să scapere pe boltă soarele. Să vezi atunci cum scârţâie sub picioare omătul, de sar scântei, mai mare dragul. O frumuseţe, un dar dumnezeiesc! Nici nu poate fi ceva mai frumos!

Pe vizir îl treceau fiorii auzind ce noi grozăvii îi făgăduia chehaiaua cu atâta însufleţire, frecându-şi mâinile uscate şi roşii şi încălzindu-şi tuzlucii umezi de marginea sobei.

— Uuh, nu mă omorî cu zile, prietene, las-o şi tu un pic mai moale, îi spunea hâtru vizirul.

— Aaa, nu, nu! Las’ să fie cum a dat Dumnezeu. Nu-i bine când iarna nu-i iarnă, îi da înainte chehaiaua, surd la subtilităţile osmanlâilor şi insensibil la necazurile lor. Şi şedea, rece şi aspru, între străinii aceştia friguroşi şi puşi pe zeflemea care-l priveau cu teamă şi curiozitate, ca şi cum el ar fi rânduit cu atâta neîndurare vremea şi perindarea anotimpurilor.

Iar când chehaiaua se scula şi, învelindu-se în mantaua largă de culoare cărămizie, ieşea călare prin ploaia rece de afară, pornind pe drumul desfundat care ducea spre Conacul său, ei se uitau lung unul la altul, înfioraţi şi deznădăjduiţi, şi cum se închidea uşa în urma lui, nu mai prididea să ia în băşcălie şi să ocărască bosniacii şi Bosnia lor, cerul şi văzduhul ei, până când ocările şi vorbele în doi peri le dădeau senzaţia unei uşurări aparente.

La consulatul francez, viaţa devenea, de asemeni, mai ascunsă şi mai tăcută. Doamna Daville câştigă primele experienţe cu iarna travniceană şi numaidecât luă în seamă totul, memorând pentru viitor şi găsind la toate leac. Înfăşurată într-un şal de caşmir cenuşiu, sprintenă şi inimoasă, alerga cât era ziua de lungă prin uriaşa hurdubaie turcească, dând porunci servitorilor cu care se înţelegea anevoie, fiindcă nu cunoştea limba, iar oamenii aceştia erau nepricepuţi la treburi, dar izbutind până la urmă să-şi impună întotdeauna voinţa şi să obţină mai mult sau mai puţin ceea ce dorea. Pe o vreme păcătoasă ca aceasta, o casă cum era aceea în care stăteau îşi da în vileag toate hibele şi cusururile. Ploaia se infiltra prin acoperiş, duşumelele ajungeau ca vai de lume, ferestrele nu se mai închideau cum trebuie, pereţii se coşcoveau şi tencuiala se fărâmiţa, iar sobele refuzau să mai tragă. Doamna Daville izbuti însă până la urmă să cârpească, să dreagă şi să pună totul la punct; mâinile ei uscate, întotdeauna roşii, erau acum învineţite de frig, dar nu-şi găseau astâmpăr nicio clipă, împotrivindu-se risipei, stricăciunilor şi dezordinii.

La parterul întrucâtva igrasios, dar bine încălzit şi bine iluminat, stăteau de vorbă Daville şi tânărul său cancelar. Discutau despre războiul din Spania şi despre autorităţile franceze din Dalmaţia, despre curieri care nu veneau sau veneau cu mare întârziere, despre obiceiurile proaste ale celor din minister, care nu catadicseau să răspundă la cererile şi memoriile lor, dar cel mai adesea despre vreme, despre Bosnia şi bosniaci. Discutau calm şi pe îndelete, în timp ce aşteptau să intre feciorul cu lumânările sau să fie invitaţi la masă, până când conversaţia aluneca pe nesimţite spre chestiuni generale, degenerând în controversă şi arţag.

La ceasul acela ziua se îngână cu noaptea, lumânările încă nu sunt aprinse, dar lumina zilei e prea slabă ca să mai poţi citi. Desfossés se întorsese cu puţin înainte acasă, căci nici pe vreme rea el nu scăpa prilejul să iasă călare şi să dea o raită prin împrejurimi, măcar o dată pe zi. Faţa sa era încă rumenă de vânt şi umedă de ploaie, iar părul scurt ud şi încâlcit. Daville îşi ascundea cu greu nemulţumirea în legătură cu aceste excursii pe care le socotea dăunătoare sănătăţii şi păgubitoare pentru prestigiul consulatului. Tânărul acesta energic şi întreprinzător, plin de curiozitate şi de vioiciune spirituală, avea darul să-l

scoată mereu din sărite. Tânărul însă, insensibil la reproşuri şi total impermeabil la ideile consulului, povestea cu însufleţire ce descoperiri şi ce cunoştinţe făcuse în ultima vreme în timpul plimbărilor sale prin Travnik şi împrejurimi.

— Ah, îl întrerupse acru Daville, şi în Travnikul ăsta şi la o sută de mile în jurul lui, nu afli decât acelaşi deşert mocirlos populat cu aceleaşi mizerabile fiinţe împărţite în două categorii: călăi şi martiri, iar noi suntem nişte năpăstuiţi nevoiţi să trăiască în mijlocul lor.

Neînduplecat, Desfossés îi argumenta că ţinutul acesta, deşi înţepenit şi rupt de lume, nu e nicidecum un deşert, ba, dimpotrivă, foarte variat, interesant din toate punctele de vedere, revelator în felul său; poporul, ce-i drept, era divizat din pricina credinţei, plin de superstiţii, supus celei mai retrograde guvernări din lume şi de aceea în multe privinţe înapoiat şi năpăstuit, dar în acelaşi timp plin de bogăţii spirituale, cu trăsături de caracter nespus de interesante şi cu obiceiuri ciudate, în orice caz, un popor pentru care merită să-ţi dai osteneala cercetând cauzele nenorocirilor şi stării sale de înapoiere. Că pentru nişte străini ca domnii Daville, von Mitterer şi Desfossés, viaţa din Bosnia era neplăcută şi grea, asta nu demonstra nimic. Nu poţi măsura valoarea şi importanţa unui ţinut luând în considerare doar faptul că un consul al unei ţări străine, trimis acolo s-o reprezinte, se simte prost sau nu.

— Dimpotrivă, zicea tânărul, eu cred că nu există în lume multe ţinuturi mai puţin pustii şi mai puţin monotone. E de ajuns să întorci o brazdă de pământ ca să dai de mormintele şi vestigiile vremurilor apuse. Aici orice ogor e un cimitir şi încă unul suprapus: pretutindeni necropolă peste necropolă, aşa cum s-au născut şi au murit băştinaşii acestor locuitori de-a lungul veacurilor. Epocă după epocă, generaţie după generaţie. Iar cimitirele risipite pe dâmburi sunt dovada vieţii acerbe şi nicidecum a pustiului.

— Eh, dădea din mână consulul, apărându-se ca de o muscă sâcâitoare de năvala vorbelor acestui tânăr, cu care nu se putea obişnui.

— Da, cimitirele! Dar nu numai ele! Iată de pildă: azi, în drum spre Kalibunar, am dat peste un loc unde ploile au surpat taluzul şoselei. Cam la vreo şase coţi adâncime, se puteau vedea, ca nişte depuneri geologice, una peste alta, vestigiile drumurilor ce

treceau altădată prin văiuga aceasta. Pe fund zăceau lespezile masive, urme ale şoselei romane, de odinioară, cu vreo trei coţi mai sus, resturi din caldarâmul medieval şi, în fine, pietrişul şi prundul căii turceşti din zilele noastre. Astfel mi s-au înfăţişat, într-o secţiune transversală întâmplătoare, două mii de ani de istorie umană şi în ei, trei epoci înmormântate una de alta. Vedeţi!

— Văd. Dacă ar fi să privim lucrurile din acest punct de vedere... mormăi Daville, ca să răspundă ceva, căci, la drept vorbind, nici n-auzise bine ce spusese tânărul, preocupat să-i prindă licărul rece din ochii căprui, ca şi cum ar fi vrut să se dumirească ce fel de ochi erau aceştia care priveau, aşa cum priveau, lumea din jurul lor.

Tânărul povestea mai departe despre vestigiile aşezărilor neolitice descoperite de el în satul Zabilje, unde găsise, înainte de începerea ploilor, lame şi bucăţi de ferăstraie fabricate din cremene, care zăcuseră poate zeci de mii de ani îngropate în argilă. Le găsise pe ogorul unui anume Karahodžić, un moşneag încruntat şi orgolios care nici nu vru să audă că s-ar putea face săpături şi cercetări pe pământul lui. Şi rămăsese multă vreme în drum uitându-se supărat după străinul care se depărta călare spre Travnik, urmat de cavasul său.

Iar cavasul îi povestise pe drum despre obârşia şi soarta neamului Karahodžić.

Cu mai bine de două veacuri în urmă, în timpul marilor încleştări, ei părăsiseră ţinuturile acestea şi se aşezaseră în Slavonia, în apropiere de Požega, unde căpătară moşii întinse. Peste o sută şi vreo douăzeci de ani, când turcii fură nevoiţi să se retragă din Slavonia, îşi părăsiră şi ei mândrele moşii de lângă Požega, înapoindu-se pe pământul lor mai sterp şi mult mai puţin întins, din Zabilje. Şi acum se mai păstra încă în familia lor o aranie, un cazan de aramă pe care-l aduseseră cu ei, ca semn al averii şi nobleţei pierdute, când s-au întors în Bosnia, sub bătrânul Karahogea, umiliţi şi nemângâiaţi. Împreună cu acest cazan Karahogea le lăsase diata să nu lipsească niciodată din războiul ce se va purta cu neamţul şi să facă fiecare tot ce-i va sta în putinţă spre a dobândi într-o bună zi ighemoniconul pierdut în Slavonia; dacă norocul şi voia Domnului ar fi să-i ajute neamţului să treacă vreodată apele râului Sava, le lăsase cu limbă de moarte porunca să apere din

răsputeri aceste ogoare sărăcăcioase din Zabilje, iar de vor fi răzbiţi, să scape cu fuga, fugind unde-or vedea cu ochii chiar de-ar fi să pribegească prin toată ţara turcească şi până dincolo de hotarul Împărăţiei, prin necunoscutele ţinuturi ale Cinului şi Măcinului.

Şi în timp ce-i povestea toate astea, cavasul îi arătă deasupra drumului, lângă o livadă de pruni, un mic cimitir turcesc unde se vedeau bine două moviliţe cu pietre albe la căpătâi. Mormântul bătrânului Karahogea şi al fiului său, bunicul şi tatăl acestui moşneag care mai stătea încă, zbârlit lângă zăplaz fulgerându-l din ochi şi mişcându-şi mânios buzele.

— Vedeţi, continuă tânărul privind afară prin geamul aburit, nu ştiu ce m-a captivat mai mult, acele vestigii ale epocii de piatră, vechi de zeci de mii de ani, sau moşneagul care păzea cu sfinţenie amanetul străbunilor şi nu lăsa pe nimeni să se atingă nici cu un deget de ogorul lui.

— Văd, văd, zise iar Daville, distrat, uimit de observaţiile tânărului.

Cum discutau aşa plimbându-se prin odaie, se opriră deodată amândoi în dreptul ferestrei.

Ziua scăpăta. Dar nicăieri nu se zăreau încă lumini aprinse. Numai jos în vale, chiar în malul râului, clipea o licărire slabă la turbea lui Abdulah-paşa – feştila mereu aprinsă pe mormântul său. Flăcăruia plăpândă se zărea de la geamul consulatului la scăpătatul zilei, atunci când luminile încă nu răsăreau la geamuri sau târziu în noapte după ce se stingeau.

Stând aşa în faţa ferestrei, în aşteptarea nopţii, cei doi oameni de vârste diferite vorbeau deseori despre acest paşă şi această „lumină veşnică”, aprinsă pe mormântul lui, care le devenise familiară, ca şi cum ar fi cunoscut-o din totdeauna.

Desfossés aflase şi istoria vieţii acestui paşă.

Abdulah-paşa îşi trăgea obârşia din acele ţinuturi. Dobândise de tânăr faimă şi bogăţie. Cutreierase mult lumea ca oştean şi valiu, iar când fu întărit vizir la Travnik, muri pe neaşteptate, în floarea vârstei şi fu înmormântat în cimitirul de pe malul apei. (Murise otrăvit, zice-se.) Se spunea despre el că fusese un dregător blând şi drept. Un cronicar din Travnik scrisese că „sub dregătoria lui Abdulah-paşa omul sărman n-a cunoscut obida”. Înainte de a muri, şi-a lăsat toată averea tekiei din Travnik şi altor aşezăminte obşteşti. Lăsă de asemeni o însemnată sumă

de bani pentru zidirea acestei preafrumoase turbe din piatră de soi, iar din venitul pe care-l aduceau casele şi clăcaşii săi lăsă vorbă să-i ţină aprinsă zi şi noapte la căpătâi o lumânare groasă de ceară. Mormântul era învelit cu postav verde şi pe velinţa aceasta fusese brodată inscripţia: „Atotputernicul să-i lumineze mormântul”. Inscripţia fusese întocmită de oamenii învăţaţi ai tekiei în semn de recunoştinţă veşnică faţă de binefăcătorul lor.

Desfossés aflase şi locul unde se găseşte testamentul acestui vizir şi îl socotea un document interesant, caracteristic pentru oamenii acestor locuri şi împrejurările prin care trecuseră. Povestindu-i consulului toate acestea, i se plângea că nu i se dă voie cu niciun preţ să-l vadă şi să-l copieze.

Discuţia se frânase. În tăcerea care se lăsă pentru o clipă, în amurgul tot mai dens, se auzi de afară glasul tânguitor al unui cântec nedesluşit, ca un vaiet venit din străfundul apei. Cineva, un bărbat, cânta, văzându-şi de drum; se oprea din când în când şi, după câţiva paşi, începea iarăşi să cânte; încet-încet vocea lui se auzi tot mai slab, apoi pieri cu totul.

Daville scutură nervos clopoţelul şi porunci să fie aduse lumânările.

— Ah, muzica asta! Doamne, ce muzică! se văita consulul, pe care cântecele bosniace îl aruncau în desperare.

Bărbatul acela nu era altul decât Musa zis Cântăreţul, care trecea, în fiecare seară, pe hudiţa strâmbă. Trăia într-una din cele câteva cocioabe risipite prin grădinile povârnite de deasupra clădirii consulatului.

Desfossés, a cărui curiozitate n-avea margini, cunoştea povestea acestui beţiv nelipsit din crâşme care trecea în fiecare seară spre casă urmând acelaşi drum, împleticindu-se şi cântând pe apucate şi răguşit tânguitorul lui cântec.

Trăise cândva în Travnik un bătrân pe nume Krdjalija, om de rând şi fără multă trecere, dar putred de bogat. Făcea negoţ cu arme, marfa cea mai bine plătită, căci dacă-i trebuie cuiva arme, acela nu întreabă cât costă, ci scoate din pungă oricât i se cere, numai să le capete atunci când îi sunt de trebuinţă.

Feciorul cel mai mare al numitului Krdjalija rămăsese să-i ajute tatălui său, în timp ce Musa fu trimis la Sarajevo, la învăţătură. Pe când se afla el acolo, bătrânul muri fără veste şi cu totul inexplicabil. Se culcase seara zdravăn, iar dimineaţa îl găsiră în aşternut înţepenit. Musa se lăsă de învăţătură,

înapoindu-se în Travnik. Când fu să împartă moştenirea, se văzu că bătrânul lăsase foarte puţini bani peşin. Porniră să circule fel de fel de zvonuri în legătură cu moartea bătrânului Krdjalija. Lumea nu voia să creadă în ruptul capului şi era într-adevăr greu de crezut că bătrânul nu avusese bani lichizi, aşa că mulţi începură să-l bănuiască pe feciorul lui cel mare de furt, îndemnându-l pe Musa să-l dea în judecată şi să-şi ceară dreptul. Pe deasupra, feciorul cel mare căutase şi la împărţeala restului averii să-şi păgubească şi să-şi jecmănească fratele. Feciorul cel mare era un bărbat voinic şi chipeş, dar se număra printre oamenii aceia cu inimă rece al căror zâmbet seamănă cu o sticlire de gheaţă. Cât timp ţinu împărţeala, Musa se zbătu între nepăsarea sa înnăscută pentru bani şi tot ce era în legătură cu banii şi între sfaturile şi îndemnurile târgului. Apoi lucrurile se agravară, căci o fată, odrasla soţilor Vilić îi căzu dragă şi lui Musa şi fratelui său. O peţiră amândoi, în acelaşi timp. Părinţii hotărâră să i-o dea de nevastă fratelui mai mare. Atunci Musa se făcu nevăzut, fugind din Travnik. Despre împărţeala de pomină dintre cei doi fraţi şi strania moarte a bătrânului nu s-a mai vorbit. Fratele cel mare îşi văzu de treabă şi îşi spori avutul. Musa se înapoie acasă peste vreo doi ani, schimbat la faţă, bărbos, palid, supt, cu privirea grea şi nesigură a omului nedormit, căzut în patima beţiei. Rămase să-şi ducă viaţa muncind fâşia de pământ moştenită de la tatăl său, destul de măricică, părăginită însă şi prost chivernisită. Tânărul chipeş, fecior de om bogat, înzestrat cu glas dulce şi înclinat spre muzică, îşi pierdu cumpătul şi cu timpul ajunse un prăpădit, care nu trăia decât pentru băutură, un biet suflet însingurat şi cam într-o ureche, după care copiii târgului se ţineau ca după urs. Numai glasul lui dulce nu suferi nicio schimbare, multă vreme. Dar din pricina enormei cantităţi de rachiu pe care o sorbise în ultimii ani începuse şi glasul să se resimtă, dând semne că în curând îl va părăsi, aşa cum îl lăsase sănătatea şi-l părăsise averea.

Servitorul intră cu sfeşnicele. Umbrele obiectelor din odaie jucară o clipă nebuneşte pe pereţi, apoi se domoliră. Dincolo de ferestre se lăsă dintr-o dată, ca o perdea grea, întunericul. Glasul cântăreţului beat pierise în noapte; tăcuseră şi câinii care-l însoţiseră cu hămăitul lor.

Din nou liniştea învălui oraşul. Consulul şi tânărul tăceau. Fiecare se gândea la altceva, dar amândoi voiau în sinea lor să fie cât mai departe de aici, dorindu-şi şi unul şi altul alt partener.

Desfossés rupse cel dintâi tăcerea. Începu a vorbi despre Musa Cântăreţul şi despre oamenii de soiul lui. Daville îl întrerupea mereu spunându-i că vecinul acesta al lor beţiv şi chefliu nu constituie o excepţie, ci e un rezultat firesc al mediului, că beţia, trândăvia, grosolănia pot fi întâlnite pretutindeni în oraşul acesta. Desfossés îl contrazicea. Oameni ca el, zicea tânărul, au existat întotdeauna în diferite medii, căci ei nu sunt numai un rezultat al ambianţei. Lumea îi priveşte cu teamă şi milă, dar şi cu un fel de respect aproape pios, cam în felul cum vechii greci venerau *enlisionul*, adică locul lovit de trăsnet. Dar ei nu sunt nicidecum tipici pentru o anume societate. Dimpotrivă, sunt socotiţi pierduţi şi ieşiţi din comun. Existenţa unor astfel de oameni excluşi din mediul lor şi solitari, abandonaţi, lăsaţi pradă patimilor şi ruşinii lor şi sortiţi pierzaniei grabnice, ilustrează doar cât de implacabile şi de severe sunt legile societăţii, cât de puternice sunt legăturile între religie şi familie într-o societate patriarhală – lucru valabil pentru turci, ca şi pentru raiaua de toate credinţele. În astfel de medii lucrurile se leagă strâns unul de altul, se încastrează unul în altul, totul se susţine şi se supraveghează reciproc. Fiecare individ veghează asupra obştii şi obştea, la rândul ei, veghează asupra fiecărui individ. O casă observă casa vecină, o uliţă uliţa vecină, fiecare răspunde pentru fiecare şi obştea pentru toţi, fiecare e legat cu toată făptura sa nu numai de soarta familiei şi a rudelor sale, ci şi de cea a vecinilor săi, a coreligionarilor şi concetăţenilor săi. Aici stă puterea de înrobire a lumii acesteia. Viaţa individului e posibilă numai în acest ansamblu şi viaţa obştii numai respectând aceste clauze. Cel care se desprinde din întreg şi o porneşte după capul său, ascultând de impulsurile sale, se află în situaţia unui sinucigaş şi naufragiază inevitabil şi fatal, mai devreme sau mai târziu. E legea de fier a acestor medii sociale, pomenită încă în Vechiul Testament. Legea după care se conducea antichitatea îi semăna întru totul. Marc Aureliu spune undeva: „Asemeni unui surghiunit este cel ce ocoleşte îndatoririle orânduirii sociale”. Musa a călcat această lege, iar legea pângărită şi societatea ultragiată se răzbună asupră-i şi-l pedepsesc.

Ca şi înainte, Daville era mai curând preocupat să-l observe pe tânăr decât să-i asculte vorbele. Se gândea în sinea sa: junele meu amic şi-a pus în gând, astă-seară, să explice şi să justifice toate grozăviile şi hidoşeniile acestei nefericite ţări. Pesemne că în cartea sa despre Bosnia a ajuns tocmai la acest capitol şi simte acum nevoia să-mi ţină mie sau altcuiva o prelegere amănunţită. S-ar putea tot atât de bine ca lucrul ăsta să-i fi răsărit acum în minte. Dar aşa e tinereţea. Amestec de uşurinţă, infatuare, expunere avântată, fermitate în convingeri. Da, aşa e tinereţea.

— Nădăjduiesc, dragă prietene, că vom citi toate acestea în cartea dumitale, iar acum să vedem cum stăm cu cina, curmă Daville prelegerea tânărului şi, totodată, reflecţiile sale.

În timpul mesei, vorbiră despre lucruri şi întâmplări curente. La discuţie luă parte şi doamna Daville, făcând scurte observaţii pline de bun-simţ în legătură cu viaţa de toate zilele. Vorbiră mai ales despre arta culinară, despre bucatele şi băuturile obişnuite în diferite colţuri ale Franţei, în comparaţie cu alimentaţia turcă, regretând cu toţii lipsa legumelor, a vinurilor bune şi a condimentelor franţuzeşti. Puţin după ce pendula bătu ora opt, doamna Daville îşi ascunse un căscat, dându-le astfel de înţeles că cina se sfârşise şi în curând se va retrage în camera copiilor. După o jumătate de ceas consulul şi Desfossés îşi spuseră şi ei noapte bună. Trecuse încă o zi. Începea reversul nocturn al vieţii din Travnik.

Doamna Daville şedea lângă pătucul mezinului şi tricota foarte conştiincios, fără a pierde timpul, tăcută şi sârguincioasă ca o furnică, aşa cum împlinise toate celelalte treburi de peste zi până la cină.

Consulul se retrase în odaia sa, se aşeză la masa de scris şi se apucă de lucru. Avea în faţă manuscrisul epopeii sale, al cărei erou era Alexandru cel Mare. Lucra de ani de zile la acest op început în tinereţe; lucra încet şi cu mari întreruperi, dar se gândea în fiece zi la lucrarea sa, punând-o în legătură cu tot ce vedea şi auzea, cu tot ce i se întâmpla în viaţă. Aşa cum spuneam mai înainte, eposul acesta devenise pentru el ca un fel de altă realitate, mai lesnicioasă şi mai binevoitoare, pe care o stăpânea după voinţa sa, care nu-i opunea rezistenţă şi nu-i făcea greutăţi, unde afla uşor soluţii pentru tot ce i se părea nerezolvat şi nerezolvabil în existenţa lui şi a celor din jur, unde

căuta mângâiere pentru tot ce-l apăsa şi compensaţie pentru tot ce nu-i oferea sau nu-i îngăduia viaţa reală. De câteva ori pe zi, Daville se refugia în această „realitate pusă pe hârtie”, rezemându-se în sinea sa pe câte o idee din epos ca ologul pe cârje. Şi invers, aflând ştirile despre operaţiile militare, uitându-se la vreo scenă din târg sau prins cu vreo treabă, el se transpunea adesea cu gândul în paginile epopeii sale. Împingându-le cu câteva mii de ani în urmă, necazurile existenţei sale îşi pierdeau ceva din povara şi acuitatea lor şi i se păreau mai lesne de suportat. Procedând astfel, e de la sine înţeles că nici necazurile vieţii nu deveneau mai uşoare, nici poemul nu progresa dând semne că s-ar putea transforma într-o operă de artă. Dar la urma urmei, sunt destui oameni în lumea asta care se reazemă, în sinea lor, pe o iluzie, mai bizară şi mai nebuloasă chiar decât o epopee, cu conţinut oarecum arbitrar, dar cu metrica rigidă şi rime severe.

Şi în seara asta Daville aşeză pe masă în faţa sa voluminosul manuscris cu copertă verde, cu un gest pe care i-l dicta de mult obişnuinţa. Dar de când venise în Bosnia şi se încurcase în aceste treburi consulare având de înfruntat îndărătnicia turcilor, ceasurile acelea de seară erau tot mai sterpe şi-i dăruiau tot mai puţină delectare. Nu-l mai asaltau imaginile, versurile se urneau anevoie înghesuite în şabloane şi ieşind din ele ciuntite, rimele refuzau să scapere una de alta şi strofa rămânea neisprăvită, ca o dihanie cu un singur picior. De multe ori nici nu desfăcea şnurul verde şi manuscrisul zăcea pe masă în faţa lui, ca un suport pentru fiţuicile pe care consulul îşi nota tot ce avea de făcut a doua zi sau ceea ce omisese să facă în ziua care se sfârşise. În aceste clipe, după masa de seară i se perinda din nou în minte tot ce spusese şi făcuse peste zi, şi în loc de odihnă şi destindere veneau să se adauge noi eforturi şi ieşeau la iveală necazurile pe care le socotise încheiate. Scrisorile expediate în timpul zilei la Split, Ţarigrad sau Paris îi răsăreau din nou în minte rând cu rând, şi dintr-o dată îşi dădea limpede seama că omisese să spună cutare sau cutare lucru sau că o idee fusese formulată în grabă şi cu totul impropriu. Din pricina frământării şi a nemulţumirii de sine sângele îi năvălea în cap. Discuţiile pe care le purtase peste zi cu diferiţi oameni îi veneau iarăşi în minte, până în cele mai mici amănunte, atât discuţiile serioase şi importante, în legătură cu slujba lui, cât şi cele mărunte, sau

întâmplătoare. Vedea clar chipul interlocutorului, desluşea orice nuanţă a glasului său, se vedea pe sine însuşi şi îşi dădea bine seama unde anume greşise şi cu câtă uşurinţă trecuse peste lucruri de primă importanţă pe care din motive de neînţeles nu le rostise. Şi dintr-o dată i se înfăţişau frazele puternice şi desăvârşite pe care ar fi trebuit să le spună sau care ar fi trebuit să ia locul replicilor slabe şi anemice rostite în realitate. Consulul le murmura în şoaptă simţind în acelaşi timp că totul e zadarnic şi vine prea târziu. Într-o asemenea dispoziţie sufletească nu poţi alcătui poeme, gânduri de felul ăsta tulbură somnul şi iscă vise urâte dacă omul izbuteşte în cele din urmă să adoarmă.

În seara aceasta, în auzul consulului învie din nou discuţia pe care o avusese puţin mai înainte cu Desfossés. Deodată văzu limpede câtă fanfaronadă puerilă ascundea povestea triplei stratificări a drumurilor din diferite epoci şi existenţa uneltelor din neolitic, istoria bătrânului Karahogea şi a lui Musa Cântăreţul, teoria în legătură cu familia şi orânduirea socială din Bosnia. Şi la toate aceste elucubraţii ale tânărului, care, după cum i se părea acum, s-ar fi spulberat la cea mai slabă atingere a criticii, el răspunsese doar, ca un paralitic şi un hipnotizat, ca un bicisnic: „Văd, văd, însă...” Ce dracu văzuse? se întreba acum. Se simţea ridicul şi umilit, mâniindu-se în acelaşi timp pe sine că dă o atenţie nemeritată acestei insignifiante conversaţii. La urma urmei, ce discuţie importantă mai era şi asta? Şi cu cine discutase? Nici cu vizirul, nici cu von Mitterer, ci cu mânzocul ăsta, nişte chestiuni lipsite de valoare. Gândurile însă nu se lăsau a fi înlăturate şi zăgăzuite. Tocmai când începuse să prindă nădejde că izbutise să dea uitării aceste fleacuri, se pomeni sărind de la masă şi oprindu-se în mijlocul odăii, cu mâna întinsă, ca să-şi spună din nou: „Ar fi trebuit să-i răspund pe loc, tăindu-i peroraţiile copilăreşti; uite cum stau lucrurile, să-i fi zis, şi să-l pun imediat la punct. Chiar şi în chestiunile cele mai mărunte trebuie să dai curs liber gândirii, să te exprimi complet, să le spui oamenilor verde în faţă ce crezi şi lasă-i să se perpelească pe urmă din pricina ta. Ce rost are să-ţi păstrezi gândurile înăuntrul tău şi să le dai putinţă să te hărţuiască şi să te sugă de sânge ca vampirii? Da, aşa ar fi trebuit să facă, dar nu cutezase pesemne şi n-o să cuteze nici mâine, nici poimâine, niciodată, nici pălăvrăgind cu acest copilandru, nici discutând cu oamenii serioşi, şi abia seara, după cină, înainte de culcare,

când va fi prea târziu, când vorbele obişnuite, de fiecare zi, devin uriaşe şi inexpugnabile ca nişte năluci, atunci abia îşi va da seama că-i lipsise curajul.”

Aşa îşi vorbea Daville în timp ce se pregătea să se aşeze din nou la măsuţa de lângă fereastră. Gândurile însă nu voiau să-l părăsească; în zadar căuta să le alunge căci ele îi dădeau necontenit târcoale.

— Până şi felul ăsta groaznic de a cânta al bosniacilor lui i se pare interesant. Şi e gata să-l apere – se lamenta consulul în sinea sa.

Mânat de această nevoie bolnăvicioasă de a se lua la harţă şi război *post festum* cu tânărul, consulul scria înfrigurat şi fără oprire pe hârtia albă, în loc de versuri în care să laude faptele de arme ale lui Alexandru cel Mare, următoarele:

„Am ascultat cântecele acestui popor, le-am ascultat intonaţiile. E limpede pentru mine că oamenii aceştia toarnă în cântecele lor aceeaşi sălbăticie şi furie brutală ca şi în orice altă manifestare a funcţiunilor spirituale sau fizice. În însemnările sale, un călător francez care-a cutreierat aceste ţinuturi acum o sută şi mai bine de ani, şi i-a auzit cântând pe oamenii aceştia, nu se sfieşte să asemuiască felul lor gutural de a cânta cu urletul unui câine, cu care se înrudeşte mai mult decât cu glasul omenesc. Cât despre mine, fie că lumea aceasta s-o fi schimbat în rău, sau că acel blajin călător francez de altădată nu cunoscuse îndeajuns această ţară, nu mă sfiesc la rându-mi a spune că urletul unui câine mi se pare că secretă mai puţin venin şi hainie decât răcnetul emis de gâtlejurile acestor oameni când se îmbată sau când dau curs liber furiei lor native. I-am privit în timp ce cântă: îşi rostogolesc ochii-n orbite, scrâşnesc din dinţi, izbesc cu pumnul unde nimeresc, fie că sunt ameţiţi de băutură, sau mânaţi pur şi simplu de nevoia lăuntrică de a urla, de a răcni, de-a se văita şi de-a sfărâma totul. Am ajuns la concluzia că toate aceste manifestări nu au nicio legătură cu muzica sau cântecul, aşa cum ne-am deprins a le auzi la alte popoare, ci sunt doar un mod de a da glas patimilor ascunse şi pornirilor naive care mocnesc în ei şi pe care nu izbutesc totuşi, cu toată deşănţarea, să le exprime în totalitatea lor, dat fiind că însăşi natura le impune anumite limite. În sensul acesta am avut, nu demult, o discuţie cu consulul general austriac. Cu toată rigiditatea sa militară, mi-a mărturisit că e şi el speriat, de

câte ori aude noaptea, pe uliţi, sau ziua, prin grădini şi crâşme, sfâşiind văzduhul aceste înfricoşătoare vaiete şi hăulituri. *Das ist ein Urjammer*[14], îmi spunea el. Mă gândesc totuşi că von Mitterer se înşală, ca de obicei, preţuind mai mult decât trebuie poporul acesta. Eu cred că e vorba, pur şi simplu, de furia unor sălbatici, care şi-au pierdut inocenţa.”

Fila de hârtie îngustă se umpluse. Ultimul cuvânt abia încăpu în colţul de jos al paginii. Înfrigurarea cu care scrisese şi uşurinţa cu care aflase cuvintele şi comparaţiile îl încălziseră, şi consulul simţi un fel de uşurare. Istovit, otrăvit de griji, împovărat de obligaţii care în seara aceasta i se păreau peste puteri, având drept companie doar insomnia şi indigestia, stătea aplecat deasupra manuscrisului, dus pe gânduri, nemişcat, când ciocăni în uşă doamna Daville.

Nevastă-sa se pregătise de culcare. Sub scufia albă, faţa îi părea mai mărunţică şi mai ascuţită. Înainte de a ieşi din dormitorul copiilor, îi învelise bine cu plapuma, făcând deasupra semnul crucii şi, îngenunchind lângă pătucurile lor, rostise o străveche rugă de seară, implorându-l pe bunul Dumnezeu să le ocrotească somnul, pentru a se scula din aşternut, a doua zi de dimineaţă, odihniţi „precum cu tărie crede că se va scula din mormânt în ziua cumplitei judecăţi”. Acum, cu lumânarea în mână, îşi vârâse capul pe uşa întredeschisă.

— Ajunge pentru azi, Jean. Ar trebui să te culci.

Daville o linişti cu o mişcare a mâinii şi, zâmbindu-i, o trimise la culcare, rămânând mai departe singur cu filele de hârtie umplute cu slove până când literele începură să-i joace în faţa ochilor şi rândurile să se suprapună, încâlcindu-se, şi totul deveni ilizibil, ceţos, ca imaginea nocturnă a unei lumi care ziua pare clară şi uşor de desluşit.

Atunci se sculă de la masă, se duse la fereastră şi, ridicând un colţ al perdelei, privi în bezna deasă de afară, să vadă dacă se mai zăreşte lumină la Conac şi la consulatul austriac, ultimele urme ale lumii diurne. Dar nu zări în sticla aburită a geamului decât odaia lui luminată şi conturul vag al propriului său chip.

Dacă cineva, în clipa aceea, ar fi privit prin bezna şi burniţa rece de afară spre consulatul francez şi ar fi văzut dâra aceasta de lumină, nu şi-ar fi putut închipui de ce anume veghează noaptea târziu şi de ce anume gânduri este frământat omul grav

---

[14] Eterna durere (germ.).

şi lucid, preocupat în timpul zilei doar cu rezolvarea chestiunilor concrete, de imediată utilitate şi în strânsă legătură cu treburile lui consulare.

Dar consulul nu veghea de unul singur în vasta clădire. La etaj, deasupra camerei sale, prin perdelele grele de pânză de Bosnia la cele trei ferestre se zărea lumină. Desfossés stătea şi el la masă aplecat deasupra hârtiilor. Veghea şi el, din alte motive, şi muncit de altfel de gânduri, petrecându-şi treaz noaptea, aşa cum nu şi-ar fi dorit şi cum nu-i făcea plăcere. Tânărul nu recapitula în minte discuţiile de peste zi; dimpotrivă, după numai cinci minute, dăduse uitării şi pe consul şi conversaţia pe care o avusese cu el. Nu-l apăsa nici oboseala, nici nevoia de linişte, nici grija zilei de mâine, dar era plin de zbucium şi asaltat de dorinţele tinereţii lui nesatisfăcute.

Îşi amintea în noapte chipuri de femei, sau mai bine zis nu şi le amintea, ci le vedea aievea, le vedea carnea lor albă şi văpaia surâsului, sfâşiind, ca un ţipăt, penumbra calmă a camerei spaţioase. Îi răsăreau în minte vastele şi cutezătoarele planuri tinereşti pe care şi le făcuse înainte de-a pleca din Paris şi de-a ajunge să se împotmolească în orăşelul acesta uitat de lume şi se închipuia în birourile fastuoase ale unei ambasade sau într-un salon parizian, acolo unde ar fi trebuit să fie, aşa cum îşi dorise.

În fiecare noapte închipuirea lui se juca de-a v-aţi ascunselea cu simţurile şi cu ambiţia lui, ca să-l părăsească apoi, lăsându-l în prada sinistrei linişti bosniace; şi acum vibrarea acestei necuprinse tăceri îl chinuia şi-i măcina nervii. În timpul zilei se amăgea îngropând-o sub treburi, scăpa de ea plimbându-se, discutând, dar noaptea rămâneau faţă-n faţă, şi, dacă izbutea s-o alunge după o luptă crâncenă şi istovitoare, lucrul acesta se-ntâmpla tot mai rar, căci necuprinsa linişte covârşea, anihila, năruia până şi viaţa tăcută şi părelnică a oraşului, strecurându-se pretutindeni, strivind sub carapacea ei lucruri şi vietăţi.

Din ziua când, după cum văzurăm, părăsise Splitul, şi când, ajungând dincolo de Klis, îşi mai întorsese o dată capul măsurând pentru ultima oară cu privirea dulcele peisaj din vale şi depărtata imensitate a mării, el era în necontenit contact cu această linişte, angajat într-o permanentă luptă.

Era prezentă pretutindeni în jurul său. O afla în arhitectura caselor, cu calcanul mut şi sfidător spre stradă şi intrarea prin curte, în portul bărbaţilor şi al femeilor, în privirile lor atât de

grăitoare tocmai pentru că erau zgârciţi la vorbă. Apoi chiar şi în glasul lor, când se încumetau să vorbească, el distingea mai bine pauzele pline de înţeles decât vorbele rostite. Simţea cu urechea într-un anumit fel cum tăcerea pătrundea în fiecare frază, cum se instala între cuvinte, între silabe şi litere, infiltrându-se ca apa într-o corabie fragilă, gata să se scufunde. Căuta să distingă vocalele, incolore şi difuze, din pricina cărora vorbele băieţilor şi fetiţelor semăna cu un gungurit neglijent, înecat de tăcere. Până şi cântecul lor, care răsuna pe uliţă sau venea din vreo curte, părea un vaiet prelung, care izbucnea din liniştea aceasta şi se-ntorcea să se verse în ea, elementul primordial şi cel mai expresiv al cântecului lor. Chiar şi micile crâmpeie de viaţă ce se lăsau zărite la lumina zilei, neputând în niciun chip să fie ascunse şi îngropate – sărmane podoabe sau scurte fulgerări de frumuseţe senzuală – chiar şi acestea tânjeau să-şi afle un ascunziş în marea tăcere şi fugeau cu degetul la gură, dornice să intre în azilul râvnit. Orice făptură vie, ba chiar şi lucrurile nesimţitoare, parcă respingeau cu scârbă sunetele, se fereau de priviri, tremurând de teamă că ar putea fi nevoite să rostească o vorbă, să fie numite pe numele lor adevărat.

Privind aceşti bărbaţi şi aceste femei, făpturi gârbove, înfofolite în cârpe, întotdeauna mute, lipsite de zâmbet şi mişcare, se simţea îndemnat să cunoască mai degrabă temerile şi speranţele lor decât viaţa lor reală, atât de molcomă şi împietrită, încât nu era viaţă decât cu numele. Obsedat de gândul acesta, el începu în cele din urmă să-i afle pretutindeni întruchipare şi temei. Chiar şi în cruzimea evidentă şi în actele de violenţă ale oamenilor acestora descoperea fuga de exprimarea firească, o formă aparte, dură şi aspră, a tăcerii. Şi propriile lui gânduri asupra acestor oameni (De unde răsăriseră? Cum se născuseră? Spre ce năzuiau? În ce credeau? Cum iubeau şi cum urau? Cum îmbătrâneau şi cum mureau?) se pierdeau şi ele, neîntregite, şi nerostite, în atmosfera mocnită şi apăsătoare îmbibată de tăcerea care-l înconjura din toate părţile, umplea totul în juru-i şi tindea să acopere totul în sufletul lui.

Într-adevăr, îl cuprindea teama, căci simţea tot mai desluşit cum îl invadează şi cum se molipseşte de liniştea aceasta, atotputernică, simţea cum îi pătrunde în pori, cum îi transformă inima şi cugetul într-un sloi de gheaţă.

Îl apăsau, cu osebire, nopţile. Se auzea din când în când, ce-i drept, un sunet ascuţit şi ciudat: un foc de armă undeva la marginea oraşului, lătratul vreunui câine tulburat din somn de un trecător necunoscut sau de nălucirile din visul său. Irupea numai pentru o clipă, după care liniştea se împlinea la loc şi mai surdă, acoperindu-l ca o apă grea, fără fund. Întocmai ca orgia zgomotului, nici liniştea nu te lăsa să dormi. Nevoit să stai în aşternut în capul oaselor, o simţeai cum pândeşte să te dizolve, să te strivească sub ea, să te şteargă de pe suprafaţa pământului din rândul fiinţelor vii şi conştiente. Noapte de noapte, stând astfel în faţa lumânărilor ce se mistuiau cu repeziciune, i se părea că aude cum liniştea i se adresează în graiul ei lipsit de sunete.

— Peste puţin timp n-ai să mai calci zvelt, cu fruntea sus, cu zâmbetul fluturându-ţi pe buze, n-ai să mai stăpâneşti multă vreme gândul slobod, nici cuvântul limpede şi răspicat. Aşa cum eşti nu poţi rămâne prea mult aici. Am să-ţi încovoi spinarea, am să-ţi plec privirea în pământ, am să ţi-l alung sângele din vine; voi face din tine o buruiană amară răpită de pământul pietros, şfichiuită de vânturi. Zadarnic vei încerca să-ţi afli imaginea în oglinda ta adusă de la Paris: n-o vei afla nici în ea, nici în ochii propriei tale mame.

Aşa-i vorbea fără să-şi iasă din fire, fără să-ncerce să-l jignească, neîndurătoare, în şoaptă; şi în timp ce-i vorbea, parcă şi începea să-l supună şi să-l silească să-i dea ascultare, ca o mamă vitregă atunci când îmbracă pruncul străin. Îşi da, desigur, seama că liniştea aceasta era o altă înfăţişare a morţii, năzuind să facă din viaţa omului o cochilie goală şi răpindu-i astfel posibilitatea de a trăi.

Totuşi, nimeni nu cedează fără a-ncerca să se-mpotrivească şi nimeni nu moare fără a încerca să se apere; cu atât mai puţin un om tânăr şi având o educaţie aleasă. Tinereţea şi firea lui sănătoasă se împotriveau acestui rău, cum se împotriveşte un organism sănătos unui mediu insalubru. Şi chiar dacă se întâmpla câteodată, noaptea, să-l părăsească puterea şi să-l trădeze judecata, dimineaţa se simţea întotdeauna salvat, soarele îl îndemna să sară din aşternut, apa rece îl întrema, dorinţa de muncă şi ne-săţioasa-i curiozitate îi veneau într-ajutor.

Şi în seara aceea încercă şi izbuti să-şi smulgă gândurile din ghearele tăcerii şi ale urâtului, să le îndrume ducându-le în domeniul lucrurilor vii, sonore, vizibile şi palpabile ale realităţii diurne, să scape astfel de sub carapacea liniştii care strivea şi îngropa totul, nerăbdătoare să pătrundă în conştiinţa lui, aşa cum pătrunsese în odaie. Îşi revedea însemnările de peste zi, le tria şi le împlinea. Încet şi anevoie, creştea cartea lui despre Bosnia, plămădită toată „din substanţa realităţii”. În ea totul se sprijinea pe argumente, pe cifre exacte, fiind susţinut de exemple. Fără a face paradă de elocinţă şi zorzoane stilistice, lăsând altora grija de a trage consideraţiile generale, în ea se urmau una după alta file dure, solide, ca nişte vergi, constituind o pavăză împotriva acestei linişti orientale, perfide şi totodată seducătoare, înceţoşând, diluând, tulburând, estompând toate lucrurile, făcându-le ambigue, multiplicându-le sensurile şi răpindu-le în cele din urmă orice sens, pentru a le transporta într-o sferă unde privirea şi raţiunea noastră nu ajung, într-un neant surd, lăsându-ne orbi, muţi şi neajutoraţi, îngropaţi de vii şi trăind în lume despărţiţi de lume.

Iar când isprăvi de clasat şi de transcris ceea ce-şi notase în ziua aceea, se găsi din nou faţă-n faţă cu liniştea nopţii lunecând în juru-i încet. Rămase aşa cu braţele încrucişate deasupra manuscrisului său, plutind în meditaţii, „ireale”, până când oboseala îi împânzi ochii, şi literele energice, mari ale prozei sale lucide începură să-i joace pe dinainte, ca nişte fantasme pitice.

— Travnik! Trav-nik! repeta în sinea sa, cu glas scăzut, ca pe-o formulă magică greu de reţinut, sortită uitării. Şi pe măsură ce-o rostea, vorba asta i se părea tot mai bizară: două vocale atone între consoanele surde. Şi formula aceasta cuprinde acum pentru el mai mult decât putuse bănui vreodată, încăpea în ea toată lumea. Acesta nu era un cuvânt, numele aspru şi indiferent al unui târguşor uitat de Dumnezeu, Travnik însemna acum pentru el Parisul şi Ierusalimul, capitala lumii şi centrul vieţii. Aşa visează omul, începând din copilărie, oraşe mari şi câmpuri de luptă glorioase, dar luptele reale şi decisive pentru menţinerea fiinţei sale şi realizarea năzuinţelor intrinsece, ascunse în ea, va fi nevoit să le poarte acolo unde-l azvârlă soarta, deseori într-un spaţiu strâmt şi anonim, fără strălucire şi frumuseţe, fără martori şi fără arbitri.

Tânărul se sculă maşinal în picioare şi, ajuns lângă fereastră, ridică un capăt al perdelei şi-şi oglindi privirea în întuneric, neştiind nici el ce căuta în noaptea aceea întunecată şi mută.

Prin bezna şi zloata de afară nu se zărea licărul slab de la ferestrele perdeluite ale consulatului austriac. Dar şi în casa aceea mare ardeau lumânări şi lângă ele şedeau oameni aplecaţi peste hârtii şi răscoliţi de gândurile lor.

Odaia de lucru a consulului era o încăpere lungă, deloc atrăgătoare, lipsită de soare şi aer, căci ferestrele dădeau toate într-o livadă povârnită. Acolo sta, aşezat în scaun de câteva ore, consulul general von Mitterer, la masa cotropită de schiţe, regulamente şi cărţi militare.

Focul din sobă fusese uitat, pipa lui lungă zăcea stinsă pe masă; în odaie se făcu repede frig. Consulul îşi aruncă mantaua pe umeri şi continuă să scrie, umplând una după alta filele galbene ale hârtiei veline. După ce umplu o filă, îşi încălzi la flacăra lumânărilor mâna îngheţată şi amorţită, apoi trase în faţa sa altă coală, curată, netezind-o cu dosul palmei, stabili prima linie şi apoi umplu repede şi a doua filă cu scrisul lui mare, regulat, aşa cum scriu mai toţi ofiţerii şi subofiţerii din armata chesaro-crăiască.

În seara aceasta, în timp ce luau cina, doamna von Mitterer plânsese din nou, cum făcea de atâtea ori, ziua sau noaptea, şi îi ceruse iar colonelului, ameninţându-l şi implorându-l să scrie cât mai grabnic la Viena spre a fi mutat din acest ţinut fioros şi sălbatic. Ca în fiecare seară, consulul încercă să o consoleze, arătându-i că nu-i atât de uşor şi de simplu cum îşi închipuia ea să fii mutat scăpând de greutăţi, că asta ar însemna sfârşitul carierei sale, un sfârşit nu tocmai onorabil. Anna-Maria îl copleşi cu reproşuri, rămânând surdă la toate argumentele lui şi-l ameninţă printre lacrimi că-şi va lua fetiţa şi va părăsi Travnikul şi Bosnia lăsându-l şi pe el în plata Domnului. În cele din urmă, ca să-şi liniştească soţia, consulul îi făgădui, ca de atâtea ori până atunci, că va întocmi chiar în seara aceea un memoriu. Ca întotdeauna însă, nu-şi ţinu nici de data asta făgăduiala, căci nu-i venea uşor să facă un asemenea pas. Îşi lăsă soţia şi fiica în sufragerie, îşi aprinse pipa şi se retrase în odaia sa de lucru, dar nu ca să scrie memoriul atât de greu de întocmit, ci ca să-şi reia îndeletnicirea care-i procura atâta satisfacţie şi-i umplea toate serile.

De zece nopţi von Mitterer lucra la alcătuirea unui amplu referat destinat autorităţilor militare din Viena, în care descria în amănunt împrejurimile Travnikului, sub aspectul lor militar şi strategic. Ajunsese să înfăţişeze a paisprezecea poziţie, a cărei descriere era însoţită, ca de obicei, de numeroase desene, schiţe, tablouri de cifre şi date utile, luând în consideraţie înaintarea unei ipotetice armate care ar veni prin valea Lašvei, spre Travnik, în eventualitatea că oraşul s-ar afla în apărare. În introducerea amplei sale lucrări arăta că se apucase de această muncă având în vedere foloasele pe care le-ar putea trage de pe urma ei comandamentul suprem, dar şi „pentru a-şi face mai scurte nesfârşitele seri îngheţate şi monotone la care e osândit orice străin care-şi duce viaţa în Travnik”.

Şi noaptea trecea, într-adevăr, deşi lent, iar von Mitterer scria fără întrerupere şi fără odihnă. Descria până în cele mai mici amănunte fortăreaţa din Travnik, făcea istoricul ei, însemna ce se crede şi ce se spune despre ea, arăta care e capacitatea ei reală, valoarea strategică a poziţiilor, grosimea zidurilor, numărul tunurilor, cantitatea de muniţii, posibilităţile de aprovizionare cu apă şi alimente. Pana scârţâia pe hârtie, lumânările sfârâiau, rândurile se înşiruiau, unul după altul, în slove regulate, cifre exacte, date limpezi, şi teancul de file creştea văzând cu ochii.

Aşezat acolo, în faţa mesei, von Mitterer se simţea în largul lui şi ceasurile acestea lungi de noapte îi erau cele mai dragi. Aplecat peste filele scrise, cu lumânările aprinse, înconjurat de linişte, se simţea el însuşi ca într-o cetate, ferit şi apărat de primejdii, departe de toate meschinăriile şi echivocurile, având de cucerit obiective clare, începând cu caligrafia şi modul de exprimare şi terminând cu ideea pe care o expunea şi cu devotamentul de care era călăuzit, absolut totul îl lega de marea armată chesaro-crăiască, ca de ceva solid, trainic şi sigur de care te puteai sprijini şi în care puteai să-ţi afunzi noianul grijilor şi ezitărilor personale. Ştia şi simţea că nu e singur şi lăsat în voia soartei. Deasupra lui veghea un lung şirag de superiori, iar sub el alte şiraguri de subalterni. Faptul acesta îi da aripi şi reazim. Totul era impregnat, legat, înnodat de nenumărate reguli, tradiţii şi obişnuinţe, totul aparţinea tuturor şi totul era prevăzut, trainic, neschimbător şi bucurându-se de viaţă lungă, mai lungă decât viaţa oricărui muritor.

Într-o astfel de noapte şi într-un asemenea loc, unde fiecare îşi caută salvarea în iluzie, nu există o mai mare fericire şi o uitare de sine mai frumoasă. Şi von Mitterer scria rând după rând, coală după coală, întocmind amplul său referat asupra poziţiilor strategice din Travnik şi împrejurimi, pe care nimeni nu-l va citi vreodată şi care va rămâne să zacă în „fasciculă” feciorelnică sub colbul arhivei şi sub parafa indolentă a nu ştiu cui, nevăzut şi necitit, cât va exista lumea şi cât vor exista în lumea asta manuscrise şi hârtii.

Von Mitterer scria. Şi noaptea trecea parcă în galop. Mantaua grea îi încălzea spatele, gândul lui treaz nu-l chinuia şi nu-i făcea rău, ci îl calma dând pinteni ceasurilor de noapte, obosindu-l poate, dar dându-i sentimentul plăcut al datoriei împlinite şi hărăzindu-i un somn fără vise.

Colonelul von Mitterer scria şi nu simţea oboseala, privirea nu i se împăienjenea, literele nu-i jucau în faţa ochilor, şi parcă, printre şirurile regulate de slove, întrezărea până în zare şiruri nesfârşite de oameni, disciplinaţi şi bine echipaţi, îmbrăcaţi în sclipitoarea uniformă imperială. În timp ce scria, o atmosferă calmă şi sărbătorească se ţesea în juru-i, ca şi cum ar fi lucrat în prezenţa întregii forţe armate, de la comandantul suprem până la ultimul recrut slavon. Şi atunci când se oprea pentru o clipă, el se uita lung la manuscris, fără să citească însă, măsurându-l înaintat cu privirea şi se lăsa furat de închipuire, uitând de noaptea travniceană, de sine şi de toţi ai lui.

Din această plăcută visare îl treziră paşii mărunţi, dar apăsaţi care se apropiau pe culoarul lung, ca un tunet vuind în depărtare. Uşa se deschise brusc şi în cameră năvăli doamna von Mitterer cu chipul răvăşit de zbucium. În odaie răbufnise parcă furtuna, droaia de cuvinte mânioase şi incoerente, pe care femeia le zvârlise cum păşise pragul, începură să zboare prin aer amestecate cu pocnetul tocurilor ei pe duşumeaua goală. Pe măsură ce se apropia de masă von Mitterer se ridica încet de pe scaun şi când ea ajunse în dreptul lui, sări, ca un automat, în poziţia de drepţi. Fericitele lui clipe sărbătoreşti dispăruseră fără urmă. Totul păli şi se întunecă pierzându-şi sensul, valoarea şi importanţa. Manuscrisul din faţa lui se prefăcu într-o grămăjoară neînsemnată de hârtie. Întreaga armată dădu înapoi retrăgându-se în dezordine şi se topi într-un nouraş roşietic-argintiu. Simţi că-l supără din nou ficatul.

Anna-Maria se-nfipsese în faţa lui şi-l fulgera cu privirea ei mânioasă, chioambă şi tremurătoare, aşa cum pe chipul ei tremurau de-a valma: pleoapele, buzele şi bărbia. Pete roşii i se iviră pe obraji şi pe gât. Era îmbrăcată într-o rochie albă de casă, din lână fină, decoltată şi strânsă pe talie cu un cordon de mătase verzuie. Pe umeri avea un şal de caşmir alb, încrucişat la piept şi prins cu o broşă mare de ametist, încrustată cu aur. Părul tapat era încins cu o fâşie lată de muselină de sub care se revărsau în neorânduială pitorescă şuviţele bogatului ei păr castaniu.

— Iosef, pentru numele lui Dumnezeu!... Aşa începea întotdeauna. Acestea erau cuvintele introductive însoţite de o năvală turbată şi pocnetul furios al tocurilor prin casă. Urmau apoi cuvinte grele şi urâte, fără legătură şi logică, afirmaţii fără temei şi plânsete fără motiv, o ceartă chinuitoare, nesfârşită.

Colonelul stătea în poziţie de drepţi, ca un cadet, ştiind că orice mişcare şi orice vorbă provoacă explozii, înteţindu-le din ce în ce.

— Iosef, pentru numele lui Dumnezeu! repetă femeia plângând înăbuşit.

Mâna colonelului abia apucă să schiţeze un gest slab de înţelegere, când vijelia se abătu asupra-i, prin aerul rece al camerei îmbibat cu duhoare de pipă stinsă, clintind obiectele şi spulberând manuscrisul de pe masă. Femeia se dezlănţuise. Mânecile largi ale penioarului alb fâlfâiau năprasnic prin odaie şi zbuciumul lor pleca flacăra lumânărilor când într-o parte, când în alta; din când în când mâna ei energică şi frumoasă dezgolită până la umăr ţâşnea ca un fulger. Şalul spumos îi fremăta pe umeri, iar broşa de ametist sălta şi-i izbea pieptul. Şuviţele de păr castaniu, scăpate din strânsoarea benzii, îi jucau pe frunte ca electrizate.

Slobozea cuvinte, când murmurându-le nedesluşit, când strigându-le, cuvinte schimonosite, muiate în lacrimi şi salivă. Colonelul nu le lua în seamă dat fiind că le ştia pe de rost, şi aştepta încordat momentul când, domolită, va da semne de osteneală anunţând finalul acestei scene, căci cele câteva mii de cuvinte rostite nimeni nu le-ar fi putut repeta, nici chiar doamna von Mitterer până la următoarea criză.

Deocamdată, vijelia era în toi şi bântuia cu furie.

Da, spunea ea, nu se îndoise o clipă că el va lăsa baltă şi în seara aceea cererea pentru transfer, deşi îi făgăduise la cină pentru a cincisprezecea oară. Şi totuşi ţinuse să vină în camera lui, să vadă cu ochii ei monstrul mai indiferent ca un călău, mai crud ca un turc, să-l vadă cum zace tihnit în duhoarea lulelei scriindu-şi prostiile pe care nimeni nu le ia în seamă (şi foarte bine că nu le ia nimeni în seamă!) numai ca să-şi satisfacă ambiţia neînfrânată, biata ambiţie de om incapabil, neînstare să-şi ajute şi să-şi ocrotească măcar propria-i familie, nevasta şi copila care se prăpădeau cu zile sub ochii lui şi care, care...

Tot ce-ar mai fi trebuit să urmeze se pierdu în hohotele de plâns şi în izbiturile veninoase şi repezi ale pumnilor mici, dar puternici, lovind masa şi hârtiile împrăştiate.

Colonelul schiţă un gest, încercând să-i pună, blând, mâna pe umăr, dar îşi dădu repede seama că e prematur şi că norul vânăt nu se deşertase.

— Lasă-mă, temnicerule, gâde fără suflet, fiară inconştientă, fiară, fiară!

Urmă un nou torent de cuvinte; apoi un altul de lacrimi, abundente şi grele, pe urmă vocea începu să-i tremure şi, în fine, încet, încet, furia se domoli. Femeia mai sughiţa încă, dar acceptase ca soţul ei s-o ia de după umeri şi s-o conducă la fotoliul de piele. Se lăsă să cadă în fotoliu, suspinând.

— Iosef... pentru numele lui Dumnezeu!

Era semnul că accesul luase sfârşit şi că soţia sa e gata să primească fără împotrivire orice fel de explicaţii. Colonelul îi mângâie părul şi-o asigură că se va aşeza numaidecât să schiţeze cererea, fără urmă de ezitare, că a doua zi o va copia şi o va expedia neîntârziat. O mângâia cum se pricepea mai bine, făcându-i promisiuni, cu inima cât un purice la gândul că ar putea să izbucnească din nou în ţipete şi lacrimi. Anna-Maria însă era obosită şi somnoroasă, tristă, mută şi sfârşită. Primi s-o conducă în dormitor, să-i zvânte ochii şi obrajii de lacrimi şi s-o aşeze în pat, s-o învelească şi să o adoarmă cu dezmierdări şi vorbe dulci lipsite de semnificaţie.

Când se înapoie în odaia sa şi puse sfeşnicul pe masă, simţi un zvâcnet şi o durere ascuţită sub coaste, în partea dreaptă. Momentul cel mai neplăcut era sfârşitul acestor accese. După ce colonelul izbutea să-şi liniştească soţia şi rămânea singur, de

fiecare dată îşi dădea limpede seama că în felul acesta nu se mai poate trăi.

Acum îşi zvârli iar pe umeri mantaua grea şi rece, parcă şi ea înstrăinată, se aşeză la masă, scoase o foaie curată de hârtie şi începu de-adevărat să scrie suplica prin care îşi cerea mutarea.

Scria din nou la lumina pâlpâitoare a lumânărilor care începuseră să picure. Mai întâi înşiră toate meritele în cadrul serviciului şi, subliniind apoi că e gata şi de-aci înainte să se dăruiască slujbei cu trup şi suflet, îşi imploră superiorii să-l mute totuşi din acel loc, oriunde în altă parte, străduindu-se să le argumenteze că la Travnik, în condiţiile actuale, nu poate trăi şi lucra „decât cineva care n-are familie”. Şi literele egale, reci şi întunecate ca verigile unui lanţ se înşiruiau cuminţi pe hârtie. Nu mai rămăsese nimic din strălucirea de mai înainte, nici din sentimentul forţei şi al coeziunii părţii cu întregul. Strivit, aşternea pe hârtie propria sa slăbiciune şi ruşine, forţat de o presiune irezistibilă pe care nimeni nu o ştia şi nu o vedea.

Sfârşi de scris cererea şi recitind-o, cum şi-ar reciti osânditul sentinţa de moarte, se hotărî s-o expedieze, într-adevăr, a doua zi. În timp ce citea, gândul lui părăsea mereu textul plângăreţ şi se întorcea în trecut.

Se vedea pe sine, locotenent spelb şi negricios, stând la popotă, cu faţa săpunită în faţa frizerului, care-şi dădea silinţa să-i potrivească părul des şi frumosul favorit regulamentar de care era atât de mândru; apoi se vedea altă dată lăsându-l pe acelaşi bărbier să-i radă capul pentru ca, travestit în „flăcău sârb” să poată cutreiera târgurile turceşti, satele şi mănăstirile sârbeşti. Îi veniră în minte necazurile şi primejdiile care-l pândiseră, îşi aminti pribegiile şi spaimele prin care trecuse. Şi se văzu, din nou, în garnizoana din Zemun, scăpat teafăr din recunoaştere, auzi parcă sunându-i în urechi felicitările camarazilor şi cuvintele calde ale superiorilor.

Îşi aminti noaptea ploioasă şi apăsătoare când trecuse, într-o barcă, râul Sava, însoţit de doi soldaţi, şi se văzu sub Kalemegdan, la poartă, primind din partea legăturii sale tiparul de ceară al cheilor de la toate porţile cetăţii Belgradului. Se văzu înmânând maiorului aceste chei, beat de fericire, dar răpus de friguri şi de oboseală.

Se văzu în diligenţă, în drum spre Viena, ca unul care „repurtase succese” şi urma să fie recompensat. Ducea el însuşi

comandantului scrisoarea, în care se vorbea despre el. Acesta îl lăuda cum nu mai făcuse niciodată, înfăţişându-l ca pe un tânăr ofiţer pe cât de lucid, pe atât de cutezător.

Se vedea pe sine.

Afară, în hol, se auzi o trosnitură uşoară. Colonelul tresări speriat şi se cutremură la gândul că vor bubui iar pe duşumele paşii vijelioşi ai soţiei. Ciuli urechea. Linişte. Îl înşelase un zgomot fără importanţă. Dar imaginile de adineauri se risipiră şi nu mai voiau să-i răsară în minte. În faţa sa stăteau acum rândurile manuscrisului său, acum moarte şi încâlcite sub privirea lui ostenită. Ce se întâmplase cu tânărul ofiţer aflat în drum spre Viena? Unde pieriseră avântul şi cutezanţa tinereţii?

Colonelul se sculă brusc de la masă, ca un om care caută cu deznădejde o scăpare, se apropie de fereastră, dădu încet la o parte perdeaua verde, dar dincolo de geam, la două degete de ochii lui se înălţa noaptea ca un zid de gheaţă şi de întuneric. Von Mitterer îl privea ca un osândit, neîndrăznind să se întoarcă şi să revadă şirurile negre ale cererii de pe masă.

Stând aşa şi gândindu-se la mutare, nu bănuia, spre norocul lui, câte nopţi, cu toamne şi ierni avea să mai petreacă acolo, încolţit între zidul acesta de gheaţă, întunecos şi masa lui de lucru, aşteptând zadarnic să i se rezolve cererea. Cererea sa va rămâne să zacă la *Geheime Hof und Staatskanzlei*[15], la arhivă, ca şi amplul său referat asupra poziţiilor strategice din jurul Travnikului, dar într-o altă secţie. Cererea aceasta va sosi neîntârziat şi în bună regulă la Viena şi va fi înmânată referentului respectiv, un *Sectionschef*[16] obosit şi încărunţit. Referentul îi va da citire într-o dimineaţă de iarnă, în biroul său spaţios, luminos şi cald, cu vedere spre biserica minoriţilor, se va mărgini să sublinieze ironic, cu creion roşu, fraza în care von Mitterer propunea ca în locul lui să fie trimis *„ein familienloses Individuum”* [17], iar pe verso va scrie că *Herr* consul trebuie să mai aibă răbdare.

Căci acest *Sectionschef* era un holtei imperturbabil şi răsfăţat, meloman şi estet rafinat care de la înălţimea postului său sigur şi lipsit de griji, oricât s-ar fi căznit, nu-şi putea imagina chinurile prin care trecea consulul, nici cum arăta Travnikul, nici cine era

---

[15] Cancelaria secretă a curţii şi a statului (germ.).
[16] Şef de secţie (germ.).
[17] O persoană fără familie (germ.).

Anna-Maria von Mitterer, şi, mai ales, nesfârşitele înfăţişări ale obidei şi suferinţei omeneşti. Nici în ceasul morţii un om ca acesta nu se va găsi faţă-n faţă cu zidul de gheaţă şi întuneric pe care colonelul von Mitterer îl măsura din ochi în noaptea aceea.

VIII

Anul 1808 nu împlinise niciuna din acele vagi promisiuni pe care Daville crezuse a le desluşi în văzduhul calm al toamnei anului precedent, în timp ce se plimba călare dincolo de Kupil. Într-adevăr, nimic nu ne poate amăgi mai rău decât propriul nostru sentiment de calm şi mulţumire în legătură cu mersul lucrurilor. Sentimentul acesta de satisfacţie îl înşelase şi pe Daville.

Chiar la începutul anului primi cea mai grea lovitură din câte se puteau abate asupra lui în ingrata muncă pe care o îndeplinea la Travnik. S-a întâmplat un lucru la care Daville, după toate câte le ştia, putea să se aştepte cel mai puţin. D'Avenat aflase din sursă sigură că Mehmet-paşa fusese mazilit. Firmanul de mazilire nu sosise încă, dar vizirul se pregătea discret de plecare, cu tot calabalâcul şi toată suita.

Mehmet-paşa nu voia ca firmanul de mazilire să-l mai găsească la Travnik, îi explica D'Avenat. Aşadar, va părăsi din timp oraşul, sub un pretext plauzibil, şi, odată plecat, n-avea de gând să se-ntoarcă niciodată. Mehmet-paşa ştia bine ce se petrece în oraşele turceşti în ziua când soseşte solul cu firmanul imperial de mazilire a vechiului vizir şi de întărire a celui care îi lua locul. Parcă-l vedea pe beşliul neruşinat, care trăia numai din astfel de veşti şi din curiozitatea bolnăvicioasă a târgului şi a prostimii, plesnind de plăcere. Parcă-l vedea şi-l auzea cum dă buzna în târg călare, pocnind din bici şi strigând cât îl ţinea gura numele vizirului mazilit şi al celui nou numit.

— *Mahzul* Mehmet-paşa, *mahzul! Hazul* Suleiman-paşa, *hazul!*

Lumea îl priveşte plină de curiozitate şi de admiraţie, ia în dezbatere hotărârea sultanului, se bucură cuprinsă de însufleţire, vânzolindu-se pe uliţi. Cel mai adesea îl hulesc pe cel care pleacă şi-l ridică în slavă pe cel care urmează să-i ia locul.

Aceasta e clipa când numele vizirului mazilit e aruncat mulţimii trândave şi neroade, ca un stârv câinilor hămesiţi, iar mulţimea, aţâţată şi fără teamă de pedeapsă, îl tăvăleşte în noroi, făcând glume nereuşite, bătându-se cu pumnii-n piept, dându-şi ifose, dedându-se la fapte josnice şi deşucheate. Oamenii cei mai umili, care n-ar fi cutezat să ridice măcar privirea când trecea paşa călare, răsar ca din pământ, puşi pe răzbunare, ocărând şi blestemând, cu toate că n-avuseseră de

îndurat nicio nedreptate din partea celui mazilit, căruia până atunci nici nu-i trecuse prin minte că există şi ei pe lume. Deseori ai prilejul să vezi în astfel de ocazii pe vreun softa[18] ajuns ca vai de capul lui, sau pe vreun negustor scăpătat ieşindu-şi din fire şi răcnind în faţa paharului plin cu rachiu, bătându-se cu pumnii în piept şi luându-l la trei păzeşte pe vizirul mazilit, ca şi cum s-ar fi încăierat cu el şi l-ar fi răpus în luptă.

— Frate-meu, juma' de Bosnie să-mi fi dat cineva şi nu m-aş fi bucurat atâta!

Mehmet-paşa ştia că aşa se întâmplă pretutindeni şi dintotdeauna, că aceşti oameni mărunţi şi anonimi calcă peste cadavrele celor răpuşi în lupta ascunsă purtată între cei mari. Era deci firesc să-şi dea silinţa să evite lucrul acesta.

Daville îi ceru neîntârziat o întrevedere. La acest Divan, vizirul îi mărturisi, în mod confidenţial, că într-adevăr va părăsi Travnikul, sub pretextul că se duce să supravegheze pregătirile pentru campania de primăvară împotriva Serbiei şi că înapoi nu se va mai întoarce. Din spusele vizirului reieşea că prietenii săi din Ţarigrad îi dăduseră de ştire că acolo domneşte haosul şi că au izbucnit mârşave lupte intestine între grupările şi personalităţile care-l zvârliseră de pe tron anul trecut, în mai, pe sultanul Selim. Căzuseră de acord doar asupra unui singur lucru şi anume prigonirea tuturor celor care dăduseră de înţeles într-un fel sau altul că aprobau reformele şi planurile sultanului alungat. În asemenea condiţii, plângerile begilor bosniaci împotriva lui, ca prieten al Franţei şi om de încredere al lui Selim, fură bine primite. Ştia că firmanul de mazilire fusese semnat. Spera că prietenii lui obţinuseră să fie scutit de surghiun şi să i se încredinţeze un alt paşalâc, nu departe de Ţarigrad. În orice caz, era ferm decis să părăsească Travnikul, înainte de sosirea firmanului, în modul cel mai discret, pentru a nu da prilej vrăjmaşilor săi bosniaci să se bucure de înfrângerea lui şi să-l sfideze. Iar pe drum, undeva pe la Sjenica sau Prijepolje, va întâmpina firmanul cu noua sa numire.

Toate acestea Mehmet-paşa le rosti, adresându-se lui Daville cu acelaşi ton de oriental, nedefinit, care chiar atunci când certitudinea îşi spune ultimul cuvânt nu pierde speranţa că lucrurile s-ar mai putea totuşi schimba, fiind posibile tot soiul de

---

[18] Elev la şcoala religioasă (turc).

surprize. De pe faţa vizirului nu dispăruse zâmbetul, mai bine zis, nu înceta să-şi arate şiragul de dinţi albi şi drepţi care sclipeau necontenit între barbă şi mustaţa lui deasă, neagră şi îngrijită, căci de zâmbit nu le ardea nici vizirului, nici consulului francez.

Daville se uita la vizir, asculta vorbele dragomanului şi dădea din cap politicos, aproape mecanic. Fapt e că mărturisirea lui Mehmet-paşa îi îngheţase sângele-n în vine. Acea apăsare rece şi neplăcută din măruntaie, când mai domoală, când mai violentă, nelipsită ori de câte ori se afla în vizită la Conac sau purta tratative cu turcii, îi încinsese mijlocul ca un cerc de fier, paralizându-l şi făcându-l incapabil să gândească sau să rostească ceva.

Mazilirea vizirului din Bosnia, Daville o socotea un ghinion personal şi totodată un insucces vădit al guvernului francez. Ascultându-l pe Mehmet-paşa cât de liniştit şi meşteşugit vorbea de plecarea sa, el se simţea înşelat, neînţeles şi părăsit în ţinutul acesta glacial, în mijlocul acestei lumi perfide, duşmănoase, insensibile, despre care nu ştii niciodată sigur ce gândeşte şi simte, căci oamenii aceştia, când vorbesc de plecare, se pot gândi că, dimpotrivă, vor rămâne pe loc, când zâmbesc nu ştii dacă zâmbesc, când spun „da” nu ştii dacă spun „da”, după cum nici când spun „nu”, nu eşti sigur că spun într-adevăr „nu”. Abia izbuti să încropească vreo câteva fraze şi să-i spună vizirului cât de mult regretă plecarea lui, exprimându-şi speranţa că lucrurile se vor întoarce poate în bine, şi asigurându-l că oricare ar fi situaţia se va bucura de prietenia şi simpatia statornică a guvernului său. Ieşi de la Conac cu senzaţia că nu mai are nimic de sperat în viitor.

În această stare de spirit, Daville îşi aminti deodată de capugibaşa pe care cu timpul izbutise să-l uite. Moartea acestui ins nenorocit, care nu tulburase cugetul nimănui, începu din nou, acum, când se dovedea zadarnică, să-l nelinişească.

La începutul noului an, vizirul îşi expedie în taină lucrurile mai de valoare, iar apoi, însoţit de mamelucii săi, părăsi el însuşi Travnikul. Şuşoteala duşmănoasă şi zeflemitoare care începuse între turcii din oraş nu mai putu să-l ajungă din urmă. Singurul care cunoscu ziua plecării şi care-l petrecu pe vizir fu Daville.

Despărţirea fu cât se poate de cordială. În luna lui ianuar, într-o zi însorită, Daville ieşi călare împreună cu D’Avenat şi se opri

la patru mile depărtare de Travnik. În faţa unui han singuratic din margine de drum, în foişorul lăsat într-o rână sub apăsarea zăpezii, vizirul şi consulul schimbară ultimele cuvinte de rămas bun.

Vizirul îşi freca palmele îngheţate şi se străduia să-şi menţină viu zâmbetul.

— Transmiteţi salutări generalului Marmont, rosti el cu vocea lui plină de căldură care semăna cu sinceritatea ca două picături de apă şi avea darul să-l convingă şi să-l liniştească şi pe cel mai bănuitor dintre oameni, vă rog să-i transmiteţi domniei sale şi tuturor celor cărora credeţi de cuviinţă, că eu rămân nestrămutat prieten al nobilei dumneavoastră ţări şi fidel admirator al marelui Napoleon, oriunde ar fi să mă arunce soarta şi împrejurările.

— Fiţi fără grijă, aşa voi face, spunea Daville, tulburat până-n adâncul sufletului.

— Iar dumitale, dragă prietene, îţi doresc sănătate şi succes, şi regret că nu voi putea fi alături de dumneata, căci cunosc greutăţile pe care le vei avea şi de acum încolo de întâmpinat în relaţiile cu ignoranta şi barbara lume bosniacă. Chestiunile dumitale i le-am încredinţat lui Suleiman-paşa, care îmi va ţine locul deocamdată. Poţi avea în el toată încrederea. E simplu şi cam budulac, cum sunt toţi bosniacii, dar e un om de onoare pe care te poţi bizui. Îţi spun încă o dată, că, plecând, numai de dumneata mă despart cu regret. Dar n-am încotro. De-aş fi vrut să fiu tiran şi călău, puteam să rămân aici şi să fac să se dea ascultare legilor arogante şi neprielnice, dar nu sunt şi n-am vrut să fiu. De aceea plec.

Tremurând de frig, palid şi vânăt, învelit în şuba sa neagră, lungă până la pământ, D’Avenat traducea, repede şi cam mecanic, ca un om care ştia toate astea pe de rost şi cu mult înainte.

Daville îşi dădea bine seama că ceea ce îi spunea vizirul nu e şi nu poate să fie întregul adevăr, şi totuşi îl emoţiona fiecare cuvânt pe care-l rostea. Orice despărţire iscă în noi o dublă iluzie. Omul căruia îi spunem bun rămas, mai cu seamă dacă ne gândim că-i spunem, poate, pentru totdeauna, ni se pare atunci mai preţios şi mai demn de atenţia noastră, iar noi înşine ne simţim mai capabili de o prietenie devotată şi generoasă decât suntem în realitate.

Apoi, cu mişcări iuţi şi sprintene, ca să-şi ascundă beteşugul de la picior, vizirul încalecă pe roibul său semeţ. Numeroasa sa suită îl urmă la trap. Iar după ce se depărtară ca la vreo jumătate de milă, unul dintre mamelucii vizirului ieşi din pâlcul de călăreţi, porni glonţ înapoi şi îl ajunse din urmă pe Daville, care se oprise în clipa aceea, în faţa lui îşi struni calul cabrat şi rosti cu voce tare aceste cuvinte: „Fericitul meu stăpân Husref Mehmet-paşa mai trimite o dată frumoase salutări stimatului reprezentant al marelui împărat francez, dorind din suflet ca bunele sale urări să-l însoţească la fiece pas”.

Surprins şi întrucâtva descumpănit, Daville îşi scoase ceremonios pălăria, în timp ce călăreţul dispăru cu aceeaşi vertiginoasă iuţeală intrând în rândurile suitei vizirului care se depărta spre zarea câmpiei înzăpezite. În relaţiile cu orientalii întâlnim întotdeauna astfel de amănunte care ne surprind plăcut şi ne emoţionează, chiar dacă ştim că nu sunt atât un semn de atenţie şi de respect personal, ci că fac parte doar din străvechiul şi inepuizabilul lor ceremonial.

Mamelucii înfăşuraţi în mantale semănau, văzuţi din spate, cu nişte femei. De sub copitele cailor se ridica o pulbere de zăpadă care, pe măsură ce se depărtau, se prefăcea într-un nor roz-alb sub razele soarelui de iarnă. Pâlcul de călăreţi devenea tot mai mic, iar norul de zăpadă afânată se înălţa tot mai sus în văzduh. Curând apoi pâlcul călăreţilor se mistui în norul acela.

Daville făcea calea-ntoarsă pe drumul îngheţat care abia se deosebea de restul câmpului înzăpezit. Acoperişurile caselor ţărăneşti, rare, gardurile şi crâng urile de pe margine zăceau sub zăpadă, abia conturate cu o slabă linie cenuşie pe fundalul alb al împrejurimilor. Umbrele galbene şi roşietice deveneau repede vineţii şi sure. Cerul se întuneca. După-amiaza însorită se grăbea să dea locul înserării hibernale.

Picioarele cailor zvâcneau ritmic şi mărunt; mai sus de copite le săltau smocurile de păr vârtoase de care se prinseseră bucăţi de gheaţă.

Lui Daville i se părea că se întoarce de la un prohod. Şi, deşi îl părăsise mai adineauri, i se părea că se despărţise de vizir de foarte mult timp şi că este iremediabil pierdut. Îi veneau în minte amănunte din nenumăratele discuţii cu el. Îi răsări în faţa ochilor zâmbetul lui, masca de lumină care-i juca toată ziua între

gură şi ochi şi pe care şi-o da jos poate numai în timpul somnului.

Îşi aminti de asigurările pe care i le dăduse vizirul, până în ultima clipă, încredinţându-l că iubeşte Franţa şi-i preţuieşte pe francezi. Şi acum, în lumina acestei despărţiri, verifica sinceritatea acestor mărturisiri. I se părea că vede limpede imboldurile vizirului, curate şi neafectate de obişnuitele complimente de rigoare. I se părea că înţelege mai bine cum şi de ce străinii iubesc Franţa, felul de viaţă al francezilor şi ideile lor. O iubeau în virtutea legii contrastului; iubeau odată cu ea toate acele lucruri pe care n-aveau cum să le afle în propria lor ţară, şi după care spiritul lor năzuia cu nesaţ; o iubeau, pe bună dreptate, ca pe imaginea frumuseţii desăvârşite şi a vieţii armonioase şi rafinate, pe care niciun fel de eclipse efemere nu o pot schimba sau diforma, şi care, după fiecare potop şi fiecare eclipsă, se arată din nou lumii întregi ca o forţă nepieritoare şi o bucurie veşnică; o iubeau şi atunci când o cunoşteau superficial, prea puţin sau chiar deloc. Şi o vor iubi întotdeauna, deseori din motive şi îndemnuri contradictorii, căci oamenii nu vor înceta niciodată să caute ceva mai bun şi mai înalt decât le oferă destinul. De altfel, şi el se gândea acum la Franţa nu ca la patria sa, pe care o cunoştea bine şi dintotdeauna şi în care văzuse şi bune şi rele, ci la Franţa, minunata şi îndepărtata ţară a armoniei şi a perfecţiunii, la care oamenii visează ori de câte ori se află în mijlocul barbariei şi al sălbăticiei. Cât va exista Europa, va exista şi Franţa şi nu va putea să dispară niciodată, decât dacă într-un anumit sens (adică în sensul armoniei luminoase şi al perfecţiunii) Europa întreagă ar deveni aidoma ei. Dar acest lucru nu e posibil. Prea sunt deosebiţi şi depărtaţi oamenii unii de alţii.

Ajungând aici, Daville îşi aminti dintr-odată o întâmplare din vara trecută. Plin de vioiciune şi curiozitate, vizirul se interesa mereu de viaţa în Franţa, şi astfel, într-o bună zi, îi spuse că auzise mult vorbindu-se despre teatrul francez şi că i-ar face plăcere să afle măcar cât de puţin cum se prezintă în Franţa viaţa teatrală, de vreme ce n-are posibilitatea să vadă aievea o piesă de teatru.

Încântat să-l audă vorbind astfel, Daville se înfăţişă chiar a doua zi, cu un volum de Racine la subţioară, hotărât să-i citească vizirului câteva scene din „Baiazid”. După ce fu servită

cafeaua şi fură aduse ciubucele, servitorii ieşiră şi nu rămase decât D'Avenat, care trebuia să traducă. Consulul se strădui să-i explice vizirului, cum se pricepea mai bine, ce înseamnă teatrul, ce este şi cum arată, care sunt sarcinile actorului şi sensul jocului actoricesc. Apoi începu să citească scena în care Baiazid îl lasă pe Amurat sub ocrotirea sultanei Roxana. Vizirul se încruntase, dar continua să asculte traducerea searbădă a lui D'Avenat şi totodată patetica lectură a consulului. Când ajunseră însă acolo unde femeia sultanului şi marele vizir încearcă să se explice, Mehmet-paşa întrerupse lectura, râzând cu poftă şi dădu din mână contrariat.

— Ăsta habar n-are ce spune, rosti el, totodată sever şi ironic. De când e lumea şi pământul, nu s-a pomenit ca marele vizir să intre în harem şi să stea de vorbă cu femeia sultanului.

Vizirul mai râse apoi mult timp cu poftă, fără să ascundă că e dezamăgit şi că nu pricepea sensul şi valoarea unui asemenea divertisment spiritual. O spunea deschis, cu duritatea şi lipsa de politeţă a omului adăpat la izvoarele altei civilizaţii.

Neplăcut surprins, Daville încercă zadarnic să-i lămurească semnificaţia tragediei şi înţelesul ei poetic. Vizirul dădu iar din mână, nerăbdător şi plictisit.

— Avem, avem şi noi fel de fel de pelerini şi dervişi care recită versuri melodioase; noi îi milostivim, dar nici prin gând nu ne trece să-i socotim de o seamă cu oamenii serioşi şi de vază. Nu, nu, nu înţeleg, şi pace.

Întâmplarea aceasta i se păru atunci lui Daville de-a dreptul jignitoare şi, într-ascuns, o trecu în rândul eşecurilor sale. Acum însă era înclinat să privească lucrurile cu mai multă îngăduinţă, aşa cum priveşte omul matur situaţiile hazlii din copilăria sa cărora le dăduse, pe vremuri, prea mare importanţă. Se mira doar cum de-şi amintise tocmai acum întâmplarea asta, la drept vorbind neînsemnată faţă de atâtea alte lucruri într-adevăr importante pe care le dezbătuse cu Mehmet-paşa.

Acum, când după despărţirea de vizir se întorcea în oraşul acoperit de zăpadă, toate i se păreau limpezi, motivate şi la locul lor. Neînţelegerile i se păreau fireşti, iar insuccesele, inevitabile. Până şi această dureroasă plecare a lui Mehmet-paşa îl durea acum parcă altfel. Era o pierdere, bineînţeles, o pierdere grea, ştia prea bine. Începuse să-şi facă gânduri negre, temător că s-ar putea întâmpla alte asemenea incidente

nedorite. Acum însă gândurile negre se estompau şi de îndepărtau şi ajunse să-şi spună că, la urma urmei, aşa e viaţa, pierzi sau câştigi după un calcul rămas ţie necunoscut.

Cu mintea plină de aceste gânduri, care i se păreau lui însuşi noi şi bizare, dar deocamdată consolatoare, intră în Travnik înainte de căderea nopţii.

Plecarea lui Husref Mehmet-paşa fu ca un semn de răscoală pentru turcii din Travnik. Nimeni nu se mai îndoia că vizirul fugise în mod perfid şi laş de mânia târgului. Se ştia, de asemenea, că-l petrecuse consulul francez. Lucrul acesta puse paie pe foc.

Se putu atunci vedea ce înseamnă răzmeriţa târgului turcesc într-un oraş bosniac.

Câţiva ani în şir târgul lucra şi tăcea, mocnea şi vegeta, negustorind şi socotind, comparând un an cu altul, atent însă tot timpul la ce se întâmpla, informându-se, „cumpărând" veşti şi zvonuri, transmiţându-le în şoaptă din dugheană în dugheană, ferindu-se să tragă concluzii şi să-şi exprime părerea. Astfel se închega şi prindea chip, încet şi pe nesimţite, spiritul colectiv al târgului. La început el se prezenta ca o simplă stare de spirit comună şi vagă, care se manifestă doar prin gesturi scurte şi prin înjurături fără adresă, apoi se transforma, treptat, în opinie făţişă, pentru ca, în cele din urmă, să devină convingere fermă şi definitivă asupra căruia nu mai avea niciun rost să se mai discute şi care aşteaptă să-şi afle înfăptuire.

Uimit şi pătruns de această convingere, târgul murmura, se pregătea şi aştepta, aşa cum aşteaptă albinele clipa roirii. E imposibil de pătruns logica acestor răzmeriţe din târguri, oarbe, furibunde şi de obicei sterile, dar ele îşi au totuşi logica lor, aşa cum au o tehnică a lor, invizibilă, întemeiată pe tradiţie şi instinct. Le vezi doar cum răbufnesc, cum se umflă şi cum se domolesc.

Şi aşa te trezeşti într-o bună zi, care începe la fel cu celelalte, că lunga linişte somnolentă a orăşelului se sparge-n ţăndări şi văzduhul se umple de larmă: uruit de cepenacuri urnite, zgomote de uşi izbite, scrâşnet de zăvoare pe la prăvălii. Dughengiii sar deodată în sus de pe locurile lor, pe care ani de zile au stat cuminţi şi ascultători, cu picioarele îndoite sub ei, serviabili şi mândri în ceacşirii lor de dimie, în fermenele

împodobite cu găitane sau în anterie lucioase, vărgate. Gestul acesta de ritual şi zgomotul asurzitor al uşilor şi cepenacurilor sunt de ajuns, ca, prin tot oraşul şi prin împrejurimi, să se răspândească fulgerător vestea:

— S-a închis târgul.

Sunt cuvinte grele, cuvinte fatidice; semnificaţia lor e limpede pentru oricine.

Femeile şi copiii coboară atunci în pivniţe. Târgoveţii mai cuprinşi se zăvorăsc în casele lor, gata să-şi dea viaţa apărându-le. Iar din cârciumioare şi din mahalalele mărginaşe prinde a mişuna sărăcimea turcă, natul care nu are nimic de pierdut şi care numai în timpul răzmeriţelor şi al schimbărilor violente mai poate câştiga ceva. (Căci şi aici, ca în toate mişcările şi răzvrătirile din lume, unii sunt cei care le pun în mişcare şi le conduc şi alţii, cei care le fac şi le duc la îndeplinire.) În faţa acestei mase răsar de undeva una sau două căpetenii. Sunt de obicei nişte oameni gălăgioşi, violenţi, nemulţumiţi, oţărâţi şi stranii pe care nimeni până atunci nu i-a văzut şi nu i-a luat în seamă şi care, după ce zurbaua se va fi domolit, se vor cufunda din nou în sărăcimea anonimă a mahalalei povârnite de unde au ieşit sau vor lâncezi în vreo puşcărie.

Şi asta ţine o zi, două, trei sau cinci, depinde când şi unde izbucneşte, până se sparge ceva sau se pune foc pe undeva, până când se varsă sânge de om sau până când zurbaua se goleşte de înverşunare şi se potoleşte de la sine.

Dughenile se deschid atunci una câte una, gloata se retrage, iar negustorii din târg, parcă ruşinaţi şi mahmuri, gravi şi palizi, îşi reiau trebile şi viaţa de totdeauna.

Astfel şi numai astfel iau naştere, se desfăşoară şi sfârşesc răzmeriţele din oraşele noastre.

Nici de data aceasta nu s-a întâmplat altfel. Târgul din Travnik şi toţi begii din Bosnia, urmăriseră ani de zile încercările lui Selim al III-lea de a reclădi Imperiul turc pe baze noi, potrivit cerinţelor şi nevoilor vieţii europene moderne. Ei nu-şi ascundeau neîncrederea şi ura faţă de străduinţele sultanului şi-şi exprimaseră nu o dată părerea în jalbele trimise la Ţarigrad, precum şi în relaţiile lor cu trimisul sultanului, vizirul din Travnik. Nu se îndoiau o clipă că reformele sunt făcute numai în folosul străinilor, cu scopul de a surpa şi destrăma pe dinăuntru împărăţia şi că, la urma urmei, din pricina acestor reforme

lumea islamică, deci fiecare dintre ei, îşi va pierde credinţa, averea, familia şi în sfârşit viaţa, blestemat pentru vecie.

Îndată ce se află că vizirul plecase, pasămite, pe Drina, să vadă cum merg pregătirile şi să examineze poziţiile, în târg se instală tăcerea aceea echivocă, tăcerea care precede exploziile de mânie ale mulţimii; şi oamenii începură a şuşoti între ei şi a schimba priviri al căror tâlc nu-l puteau decât ei pricepe. Răscoala era gata, aştepta doar momentul prielnic să izbucnească.

Ca de obicei explozia fu declanşată de un pretext mărunt şi fără importanţă.

Printre feciorii şi oamenii de încredere aflaţi în serviciul lui César D'Avenat se afla şi un anume Mehmet, poreclit Brko[19], de fel din Herţegovina, zvelt şi lat în spete. Turcii din oraş erau mânioşi pe toţi cei aflaţi în solda consulatelor străine, dar acestui Mehmet îi purtau sâmbetele în mod deosebit. În iarnă Mehmet se însurase cu o turcoaică tânără şi frumoasă care venise de la Belgrad să-şi vadă nişte rude aflate în Travnik. Femeia fusese măritată cu unul Bekri-Mustafa, care ţinea o cafenea într-un cerdac de pe Dorcol. Patru martori, toţi turci din Travnik, confirmară prin jurământ că Bekri-Mustafa murise de beţie şi că deci femeia nu mai are bărbat. Atunci cadiul o cunună cu Mehmet.

Dar iată că tocmai în vremea când plecă vizirul, apăru dintr-o dată la Travnik numitul Bekri-Mustafa, beat criţă, nimic de zis, însă în carne şi oase şi îi ceru lui Mehmet să-i dea înapoi nevasta. Văzându-l beat şi fără hârtii la el, cadiul mai întâi îl alungă. Cafegiul însă, bun de clanţă, începu să turuie, zicând că pierduse unsprezece zile încheiate cu drumul de la Belgrad la Travnik, că abia răzbise prin nămeţi şi că răzbit de ger se văzuse nevoit să dea pe gât ceva mai mult rachiu şi că din pricina asta nu-i cu mintea prea trează. Dar că el îşi cere dreptul lui: să i se dea nevasta pe care altul i-o luase prin înşelăciune.

Târgul se băgă şi el pe fir. Toţi îşi dădură seama că se ivise prilejul cel măi nimerit să se răfuiască în sfârşit cu cavasul Mehmet, pe care nu-l aveau la inimă, cu stăpânul său D'Avenat şi în general cu consulii ajunşi mari şi tari şi consulatele lor. Aşadar, toţi socotiră de datoria lor să sară în ajutorul unui musulman cinstit şi să-i apere dreptul împotriva străinilor

---

[19] Mustaţă (sârbo-croată).

acestora şi slugilor lor. Bekri-Mustafa, care umbla şi acum fără dulamă şi încălţări ca lumea pe un frig năprasnic, gol ca un şoarec, şi-şi ţinea zilele mâncând ceapă şi încălzindu-se cu rachiu, se pomeni dintr-o dată luat sub aripa ocrotitoare a târgului, căci târgoveţii, care mai de care, se întreceau cu firea ca să-i dea un ţol mai gros, mâncare mai bună şi băutură mai tare. Un târgoveţ îi dărui chiar o şubă cu guler de blană de vulpe, năpârlit, pe care Bekri-Mustafa o purta plin de fală. Icnind şi clipind din ochi, trecea din dugheană în dugheană, înconjurat de atenţia şi milostenia generală, purtat ca un fel de steag şi îndemnat să nu se lase până nu-şi capătă dreptul, fie ce-o fi. E adevărat că de beat ce era uitase cum îl cheamă, dar nici nu era nevoie să fie treaz ca să-şi ceară ce i se cuvenea, căci târgul se angajase să-l susţină, luând afacerea în mâinile sale.

Când cadiul refuză hotărât să-i înapoieze beţivului nevasta şi să-l creadă pe cuvânt, târgul sări ca ars. De mult aşteptau zurbaua şi iată că se ivise un pretext pentru a izbucni şi-a se dezlănţui în voie. Şi într-adevăr izbucni, cu toate că zilele de iarnă nu sunt prielnice pentru astfel de răzmeriţe, care au mai mulţi sorţi de izbândă când pornesc vara sau toamna.

Nimeni dintre străini n-ar fi putut să-şi imagineze ce chip poate lua şi până unde poate merge acest acces de nebunie colectivă căruia-i cad pradă din când în când locuitorii orăşelelor pierdute şi înghesuite între munţii înalţi. Chiar şi pentru D’Avenat, care cunoştea Orientul, dar nu şi Bosnia, fu un lucru nou care-i dădu de gândit. Iar Daville se ferecă împreună cu familia în clădirea consulatului, aşteptând să se-ntâmple o nenorocire.

În acea zi de iarnă, cu un ceas înainte de amiază, târgul se închise ca la un semn tainic, nevăzut. Peste oraş răsuna clămpănit de cepenacuri, pocnet de uşi şi de zăvoare, ca o furtună în miez de vară cu tunete şi grindină, de parcă o avalanşă de pietre s-ar fi pornit din toate părţile pe costişele din jurul Travnikului, uruind fioros şi ameninţând să îngroape oraşul cu tot ce mişcă în el.

În liniştea care se lăsă numaidecât după acea, răsunară împuşcături şi urlete sălbatice, după care, mai întâi cu prudenţă, apoi cu zarvă asurzitoare, începu să se-nchege o gloată de sărăntoci, ţingăi şi băietani brudii. După ce crescu ca la două-trei sute de capete, gloata o porni, la început şovăind, apoi

iuţind pasul şi călcând apăsat, spre consulatul francez. Dădeau din mâini şi unii învârteau ciomege. Cel mai vârtos îl ocărau pe cadiu care îndrăznise s-o cunune pe nevasta lui Bekri-Mustafa şi care era cunoscut, de altminteri, ca susţinător al reformelor lui Selim şi om al vizirului.

Un individ necunoscut, cu nişte mustăţi lungi, striga în gura mare că din cauza unor asemenea oameni va veni vremea când drept-credincioşii nu-şi vor putea ridica nici capul, iar copiii lor vor răbda de foame; îl ocăra de mama focului pe odiosul Mehmet care se-njosise să intre slugă la un ghiaur şi se spurcase mâncând carne de porc, striga că trebuie luat pe sus fără întârziere şi pus în fiare ca şi cadiul care răpea nevestele turcilor spre a le cununa cu veneticii, pe bani, un cadiu care, la drept vorbind, nici nu era cadiu, ci mai degrabă vânzător de neam, mai spurcat decât cel mai spurcat popă. Un omuleţ gălbejit, altminteri abagiu fricos şi tăcut din târgul de jos, care niciodată nu deschisese gura ca lumea în propria-i casă, după ce-l ascultă ca vrăjit pe oratorul acesta mustăcios, strânse deodată pleoapele, îşi ridică fruntea şi răcni cu o putere nebănuită, cu glas sălbatic şi dogit, răzbunându-se parcă pentru îndelungata-i tăcere.

— La Vranduk[20] cu papaz-ceadiul!

Ceilalţi prinseră curaj şi îndată începu să plouă cu sudălmi şi urlete împotriva cadiului, vizirului, consulatului şi, mai ales, împotriva lui Mehmet-Brko. Flăcăiandrii mai fricoşi mai întâi bolboroseau în şoaptă între ei, făcând parcă un exerciţiu şi, abia după aceea, se repezeau, sumeţindu-şi capul, ca şi cum s-ar fi pregătit să înceapă un cântec, şi slobozeau strigătul pe care-l chibzuiseră cu atâta trudă. Apoi, aprinşi de emoţie, ascultau ecoul mai puternic sau mai slab al strigătului lor însoţit de murmurul aprobator al gloatei. Aşa se încurajau şi se aţâţau reciproc şi-i cuprindea tot mai mult ameţeala, năzărindu-li-se că li se deschid toate porţile, că sunt liberi să răcnească şi să facă tot ce doresc, zvârlind afară din ei durerea şi chinul.

Chehaiaua Suleiman-paşa Skopljak, care ştia bine ce înseamnă zurbaua travniceană şi nu pierdea din vedere răspunderea sa faţă de consulat, procedă cum nu se poate mai înţelept într-o asemenea ocazie. Porunci să fie arestat Mehmet, servitorul consulului şi închis în cetate.

---

[20] Fortăreaţă turcească la nord de Senica.

Mulţimea care se strânsese în jurul consulatului fremăta de furie, deoarece clădirea era înconjurată de ogradă şi apoi de o grădină întinsă, aşa încât nu puteai arunca piatra până la zidurile casei. În timp ce gloata forfotea neştiind ce să facă, cineva veni cu vestea că Mehmet şi cavaşii lui se îndreaptă spre cetate pe uliţe lăturalnice. Gloata se îmbulzi la deal şi ajunse în fugă lângă podul din faţa cetăţii. Mehmet fusese însă băgat înăuntru şi poarta mare de fier se închisese în urma lui. Nu mai ştiau ce să facă. O bună parte porniră îndărăt, spre oraş, lălăind, în timp ce alţii rămaseră mai departe în faţa şanţului, privind geamurile culei de la intrare, aşteptând să se-ntâmple ceva, vociferând, cerând să i se aplice cele mai crude torturi şi cazne cavasului arestat.

Târgul pustiu, ca măturat de vifor, se umplu de zarvă şi de strigătele gloatei de pierde-vară care nu fusese decât pe jumătate satisfăcută de arestarea lui Mehmet. Deodată se potoliră şi aceste zgomote, iar oamenii începură să schimbe priviri între ei şi să se strige. Îşi suceau, curioşi, capetele în toate părţile. Gloata se găsea în acea clipă de descumpănire şi oboseală când orice schimbare ar fi survenit i-ar fi fost pe plac, fie ea crudă ori blajină, sângeroasă sau hazlie. În cele din urmă privirile tuturor se îndreptară spre uliţa povârnită care cobora pornind de la consulatul francez în inima târgului.

Pe uliţa aceea se ivi făcându-şi loc prin mulţimea împuţinată, solemn şi înarmat, D’Avenat, călare pe bidiviul lui înalt şi nărăvaş. De uimire, fiecare rămase ţintuit locului, holbând ochii la călăreţul care trecea calm şi nepăsător, de parcă l-ar fi urmat buluc de călăraşi. Dacă unul singur din mulţime ar fi strigat atunci indiferent ce, toţi ar fi pornit să zbiere, s-ar fi stârnit o zarvă şi o învălmăşeală de nedescris şi pietrele ar fi început să zboare prin aer. Ca o apă, mulţimea ar fi înghiţit cal şi călăreţ. Dar acum, fiecare voia să vadă mai întâi ce are de gând să facă îndrăzneţul dragoman al consulului, şi abia apoi să ia parte la învălmăşeală, urlete şi tot ce-ar mai fi urmat. Şi cum nu se întâmpla nimic deosebit, oamenii se holbară mai departe, fără un scop precis. În schimb porni să strige D’Avenat, tare şi plin de trufie, înfruntându-i, aşa cum numai un levantin e-n stare, plecându-se când în dreapta, când în stânga în şea, parcă ar fi gonit o ciurdă de vite. Obrazul său prinsese o culoare

cadaverică. Ochii îi ardeau, iar gura i se întinsese de la o ureche la alta:

— Să nu vă pună dracul cumva să vă atingeţi de consulatul imperial francez, striga el, pironindu-şi privirea drept în ochii celor care se aflau mai aproape de el. Apoi: Aşa, care va să zică! V-aţi ridicat împotriva noastră, prietenii voştri de nădejde? Numai un nerod care şi-a băut minţile odată cu holerca voastră bosniacă s-a încumetat să vă bage una ca asta în cap. Voi nu ştiţi că noul sultan şi împăratul francez sunt prieteni la cataramă şi că la Stambul s-au dat porunci ca toată lumea să-l respecte şi să stimeze pe consulul francez ca pe-un *devlet-musafir*?

Cineva din mulţime rosti ceva cu jumătate gură, ceva nedesluşit, dar gloata nu-i răspunse, iar D'Avenat, fără a pierde prilejul, se întoarse spre cel care crâcnise şi-i vorbi numai acestuia, ca şi cum toţi ceilalţi ar fi fost de partea lui şi deci îi vorbea în numele lor.

— Cum? Ce-ai zis? Vrei să tulburi şi să strici ce-au hotărât şi rânduit împăraţii între ei? Aşa! Atunci arată-te, să vedem şi noi cine împinge în prăpastie oamenii cumsecade. Căci aflaţi de la mine, asemenea ocară sultanul nu va putea răbda şi teamă mi-e că dacă i s-ar întâmpla ceva consulatului nostru, toată Bosnia ar fi trecută prin foc şi sabie şi n-ar scăpa cu viaţă nici pruncul din leagăn.

Din nou se auziră câteva glasuri, dar înăbuşite şi răzleţe. Mulţimea se da în lături făcând loc călăreţului care făcea impresia că nici prin gând nu-i trece că i s-ar putea întâmpla ceva. Străbătu târgul, răcnind fioros că se repede chiar acum să-l întrebe pe Suleiman-paşa cine-i stăpânul aici, după care – nu mai încăpea vorbă – mulţi îşi vor da cu pumnii în cap că se luaseră după o minte seacă, nesocotind poruncile împărăteşti.

Şi D'Avenat trecu podul şi se făcu nevăzut. Brazda pe care o tăiase prin gloată, îndemnându-şi calul, se pierdu şi gloata se simţi înfrântă şi se îmblânzi, cel puţin pentru un răstimp. Acum se întrebau cu toţii de ce-l lăsaseră pe ghiaurul ăsta să treacă slobod şi trufaş prin mijlocul lor, de ce nu-l striviseră ca pe un păduche. Era însă prea târziu. Scăpaseră prilejul. Prima lovitură dăduse greş, gloata era buimacă şi descumpănită. Trebuia luat totul de la capăt.

Profitând de această zăpăceală şi de buimăceala mulţimii, D'Avenat trecu călare înapoi spre consulat, la fel de dârz şi de

fără grabă. Acum nu mai striga, ci-i înfrunta doar cu privirea pe cei din jurul său, dând din cap ameninţător, cu subînţeles, ca un om care aranjase lucrurile la Conac şi care, ştiind ce-i aşteaptă, le plânge de milă.

În realitate, tentativa lui D'Avenat de a discuta şi cu Suleiman-paşa ceva mai aspru şi luându-l de sus – eşuase. Chehaiaua nu se lăsă intimidat nici de ameninţările lui D'Avenat, nici de zurbaua travnicenilor. Aşa cum odinioară, în faţa vizirului, apărase iarna travnicească şi susţinuse că nu-i deloc o urgie, ci un lucru absolut necesar şi dat de la Dumnezeu, aşa vorbea şi acum despre răzmeriţa care izbucnise. „Nu face nimic, spunea el, s-a clintit norodul, gloata şi prostimea. Se întâmplă din când în când. Au să răcnească şi-au să huiduiască, apoi au să se liniştească, iar din pricina răcnetelor nimeni n-a păţit nimic niciodată. De consulat nu va cuteza nimeni să se atingă. Iar pricina cavasului Mehmet o va judeca şeriatul; dacă se va dovedi vinovat, va fi pedepsit şi va trebui să-i dea celuilalt înapoi femeia; dacă se va dovedi că nu-i vinovat, n-o să i se întâmple nimic. Toate celelalte rămân ca înainte, în bună rânduială, aşa cum au fost din vechi statornicite."

Suleiman-paşa vorbea astfel ştiind că Daville va afla tot ce spunea. Grăia tărăgănat în turceasca lui stâlcită şi guturală, folosind o mulţime de provincialisme ininteligibile. Refuză să-i dea lui D'Avenat alte explicaţii, oricât se străduise dragomanul să i le smulgă. Îl lăsă să plece, ca şi cum ar fi fost un servitor turc:

— Aşa! rosti el făcându-i semn că poate pleca. Ţine bine minte ce ţi-am spus şi ai grijă să-i tălmăceşti întocmai stimatului consul.

Dar răzmeriţa nu se potoli totuşi. Ba parcă dimpotrivă. Nu ajutară la nimic nici semeţia lui D'Avenat, nici voita minimalizare şi muşamalizare turcească, la care recursese Suleiman-paşa.

În seara aceleiaşi zile o gloată mai numeroasă coborî dezlănţuită din mahala şi năvăli în târg însoţită de chiotele băietanilor zvânturatici. În timpul nopţii indivizi suspecţi dădură târcoale consulatului. Câinii lătrară în câteva rânduri, iar slugile consulului rămaseră de strajă. Dimineaţa găsiră în grădină câlţii şi păcura cu care cineva voise pesemne să dea foc consulatului.

A doua zi D'Avenat străbătu uliţa cu acelaşi curaj şi fu lăsat să intre în cetate la flăcăul întemniţat. Îl găsi legat într-o celulă

întunecoasă, botezată puţ, în care erau coborâţi condamnaţii la moarte. Flăcăul era, într-adevăr, mai mult mort decât viu, căci muteselimul, necunoscând adevăratul motiv al arestării, poruncise să i se aplice, pentru orice eventualitate, o sută de lovituri de nuia la tălpi. D’Avenat nu izbuti să-l scape pe nefericitul fecior, dar făcu ce făcu şi-l unse pe unul din paznici, înţelegându-se cu el să-l ocrotească şi să-i uşureze viaţa.

Colac peste pupăză, se nimeri ca tocmai în acele zile să sosească la Travnik doi ofiţeri francezi venind din Split şi îndreptându-se spre Ţarigrad. Daville turba de necaz. Deşi trimiterea acestor ofiţeri nu mai avea de mult niciun rost, ba chiar devenise dăunătoare, deşi Daville se tot ruga de luni de zile să nu mai fie trimişi oameni, sau cel puţin să nu fie trimişi prin Bosnia, unde ivirea lor stârnea ura şi bănuielile norodului, se mai întâmpla încă şi acum ca doi sau trei ofiţeri s-o pornească la drum în baza vreunui ordin răsuflat.

Pe ofiţerii aceştia, ca şi pe toţi ceilalţi, răzmeriţa îi obligă să rămână închişi în clădirea Consulatului. Ofiţerii însă, oameni nechibzuiţi, înfumuraţi şi nerăbdători, încercară totuşi în prima zi să iasă călare prin împrejurimile oraşului, neţinând seama de tulburarea apelor.

Cum se depărtară de consulat şi intrară în mahalale, începură să zboare după ei bulgări de zăpadă. În urma călăreţilor se ţinea o droaie de copii din mahala, bombardându-i fără încetare. Din toate ogrăzile ieşeau în fugă puştani cu obrajii rumeni şi uitătură sălbatică, hăulind şi urlând:

— Uite crucea! Arde-i!

— Arde-i pe ghiauri!

— Dă-le la moacă! Fă-le nasul boiangerie!

Ofiţerii se uitau la ei cum alergau la cişmea să umezească bulgării de zăpadă, ca să-i întărească şi să-i îngreuieze. Se văzură la ananghie, căci nu le venea la îndemână nici să dea pinteni cailor dând bir cu fugiţii, nici să se bată cu nişte copii, nici să îndure îngereşte ştrengăriile lor pline de cruzime. Se înapoiară la consulat ruşinaţi şi clocotind de furie.

Şi în timp ce în târg, zbieretele mulţimii se înteţeau, maiorul de pionieri, închis în clădirea consulatului, raporta în scris comandamentului său de la Split:

„E încă bine, scria el, că a nins şi au găsit zăpadă căci altminteri sălbaticii aceştia ar fi aruncat în noi cu bolovani şi

noroi. Fierbeam de mânie şi de ruşine şi când n-am mai putut îndura această situaţie ridiculă, am aruncat cu băţul în pâlcul de copii, care s-au împrăştiat pentru o clipă, dar s-au adunat din nou numaidecât huiduindu-ne cu şi mai multă înverşunare. Abia am reuşit să ajungem în oraş. Noroc că n-ai nimerit cu băţul în vreun copil, îmi apunea mai târziu dragomanul consulatului. N-ar fi fost de mirare să plăteşti cu viaţa, căci copiii aceştia fuseseră asmuţiţi de părinţii lor, cu nimic mai buni decât pruncii.”

Daville se strădui să-i explice ofiţerului cum stau lucrurile, dar în sinea lui murea de ruşine că cei doi francezi se aflau de faţă martori ai neputinţei şi umilinţei sale.

A treia zi târgul îşi reîncepu activitatea. Soseau dughengiii, unul câte unul, ridicau cepenacurile, se aşezau pe locurile lor şi îşi vedeau de treburi. Păreau cu toţii mai rigizi şi mai gravi, palizi şi ruşinaţi oarecum, ca după chef.

Era semnul că lucrurile intrau în normal. Din mahalale mai coborau încă pâlcuri de copii şi de pierde-vară, învârtindu-se prin oraş şi suflându-şi în palmele îngheţate. Uneori mai striga câte unul ceva împotriva cuiva, dar strigătele rămâneau fără ecou. De la consulat nu se ivise încă nimeni pe uliţă, în afară de D’Avenat şi de câţiva servitori, primiţi îndată cu ameninţări, bulgări de zăpadă şi câte o împuşcătură trasă în aer. Răzmeriţa se apropia de sfârşitul ei firesc. Îi dăduseră o lecţie consulului francez, arătându-i ce cred oamenii despre el şi prezenţa lui în Travnik. Sluga lui D’Avenat, urâtă, de localnici, îşi primise de asemenea pedeapsa. Nevasta îi fusese luată, dar nu predată lui Bekri-Mustafa, ci trimisă acasă, la părinţi. Iar Bekri-Mustafa îşi pierdu dintr-o dată orice însemnătate în ochii târgului. Nimeni nu se mai uita la el. Lumea, dezmeticită parcă, se întreba cine-i haimanaua asta veşnic beată şi ce căuta aici. Nimeni nu-l lăsa să se apropie de cepenac şi să se încălzească la mangal. Se mai învârti prin târg câteva zile, schimbându-şi pe băutură straiele pe care i le dăduse lumea la început, când se milostivise de el; apoi pieri din Travnik pentru totdeauna.

Astfel răzmeriţa se domoli de la sine. Dar necazurile care se abătură asupra consulatului nu se micşorară. Dimpotrivă, se înmulţiră, devenind mai greu de înfruntat. Daville le întâlnea la tot pasul.

Mehmet-Brko scăpă în cele din urmă din închisoare, dar frânt în bătăi şi amărât că-şi pierduse nevasta. Ce-i drept, la protestele vehemente ale lui Daville, Suleiman-paşa îi porunci muteselimului să se înfăţişeze consulului şi să-i ceară scuze că servitorul său fusese trântit la beci şi clădirea consulatului împresurată de mulţimea care se dedase la fapte jignitoare, însă muteselimul, un moşneag mândru şi îndărătnic, nu se clinti spunându-i că mai degrabă îşi lasă slujba, şi, la nevoie, îşi dă chiar capul, decât să se înfăţişeze consulului ghiaur şi să se umilească cerându-i iertare. Nu mai era nimic de făcut.

După păţania lui Mehmet-Brko şi ceilalţi servitori ai consulatului fură speriaţi în fel şi chip. Când ieşeau pe uliţă asupra lor se abăteau priviri pline de ură. Dughengiii le întorceau spatele, nemaivoind să le vândă nimic. Cavasul Husein, un arnăut, mândru de slujba lui, trecea prin târg vânăt de furie, şi se proţăpea în faţa tarabelor, dar orice ar fi vrut să cumpere, negustorul turc îi răspundea încruntat, că n-are. De multe ori marfa pe care o avea atârna în cârlig, la doi paşi de el, şi când cavasul, atrăgându-i atenţia, îl lua la rost, dughengiul îi răspundea, făcând pe niznaiul că marfa fusese scontată sau izbucnea răstit:

— Degeaba îţi pierzi timpul! Doar îţi spusei că n-am. Pentru tine n-am.

Cele necesare traiului le procurau pe sub mână, ajutaţi de catolici şi evrei.

Daville vedea bine că ura împotriva lui şi împotriva consulatului creştea din zi în zi. Şi uneori i se părea că ura aceasta înverşunată îi va veni de hac şi-l va izgoni din Travnik. Îi alunga somnul, îi paraliza voinţa şi-i anihila orice hotărâre sugrumând-o în faşă. Servitorii se simţeau şi ei neputincioşi, prigoniţi şi rămaşi aproape fără ocrotire în faţa acestui zid de ură. Numai simţământul înnăscut al devotamentului datorat unor stăpâni buni la inimă şi al ruşinii îi împiedica să lase slujba de la consulat, care devenise o pacoste. Singur D'Avenat rămăsese neclintit şi dârz, păstrându-şi intactă cutezanţa. Ura care prindea cheag, învârtoşindu-se tot mai mult în jurul solitarului consulat din Travnik, nu-l intimida şi nu-i slăbea voinţa. Inflexibil, D'Avenat rămase fidel principiului său: cei câţiva puternici, ajunşi în vârful piramidei, trebuie necontenit măguliţi, dincolo de orice scrupule, pe când toţi ceilalţi nu

merită decât dispreţ şi trebuie supuşi prin forţă şi dispreţ, pentru că turcii nu ascultă decât de cel care s-arată neînfricat şi nu dau înapoi decât în faţa unuia mai tare ca ei. Această inumană lume se potrivea întru totul cu concepţiile şi deprinderile lui.

IX

Istovit de sforţările la care-l supuseseră gravele evenimente din ultimele luni, dezamăgit că nu afla înţelegere şi nemulţumit de slabul sprijin pe care-l găsise la Paris, la generalul Marmont din Split şi la ambasadorul din Ţarigrad, mâhnit din pricina urii şi suspiciunii turcimii din Travnik, care-i urmărea fiecare pas şi se părea că le pusese gând rău franţujilor, Daville resimţea tot mai dureros plecarea lui Mehmet-paşa. Solitar şi crispat, el vedea acum toate lucrurile într-o altă lumină şi dintr-un unghi neobişnuit. Orice fleac începu să capete dintr-o dată proporţii în ochii săi, totul i se părea de o importanţă capitală, deosebit de grav, iremediabil, tragic aproape. Considera mazilirea vizirului „prieten al francezilor” nu doar ca pe un ghinion personal, ci totodată ca pe o mărturie indubitabilă că influenţa francezilor la Ţarigrad slăbise şi, deci, ca pe un eşec al politicii dusă de ţara sa.

În sinea lui, Daville regreta nespus acum că primise postul acesta care se dovedea atât de dificil, încât pesemne nimeni nu voise să-l accepte. Regreta îndeosebi că-şi luase cu el familia. Îşi dădea seama că se înşelase şi că fusese înşelat, că, după toate aparenţele, aici avea să-şi îngroape prestigiul şi sănătatea soţiei şi a copiilor. Se simţea la tot pasul prigonit, neputincios şi i se părea că viitorul îi rezervă o soartă şi mai sumbră.

Tot ce izbutise până acum să audă şi să afle în legătură cu noul vizir îl tulbura şi-l neliniştea. Ibrahim-Halimi-paşa era, ce-i drept, unul din oamenii lui Selim al III-lea, o vreme fusese chiar mare vizir al acestuia, dar nu se dădea în vânt după reforme şi nu se arăta a fi un prieten adevărat al francezilor. Devotamentul său total şi necondiţionat faţă de Selim era binecunoscut, aceasta fiind, de altfel, singura lui faimă. După alungarea lui Selim de pe tron, se povestea că, o vreme, fusese şi el mai mult mort decât viu, întrucât noul guvern al sultanului Mustaţa îl trimisese ca valiu, mai întâi la Solun, iar apoi numaidecât în Bosnia, voind parcă să scape de el, ca de prezenţa unui cadavru. Din câte se spunea, se trăgea din stirpe înaltă, dar se dovedise a fi lipsit de însuşiri strălucite şi lesne de înfrânt, arătându-se încă şi acum descumpănit de recenta răsturnare şi mereu mâhnit că i se încredinţase un post atât de ingrat. Ce sprijin putea să mai aştepte Daville pentru cauza Franţei şi ce

putea nădăjdui pentru el de la omul acesta, când nici iscusitul şi ambiţiosul Mehmet-paşa nu izbutise să facă mare lucru? Aştepta deci cu teamă şi nelinişte sosirea noului vizir, ca pe încă o neplăcere în lungul şir de necazuri pe care le-nfrunta de când fusese numit consul la Travnik.

Ibrahim-paşa sosi pe la începutul lui martie, aducând cu el sumedenie de slujitori şi o caravană întreagă de lucruri. Îşi lăsase haremul la Ţarigrad. După ce se instală la Conac şi se odihni puţin, noul vizir le dădu de veste celor doi consuli că e gata să-i primească în vizita de curtoazie.

Daville fu invitat primul.

Nici de astă dată, suita solemnă a consulului nu scăpă de ameninţări şi de ocări în timp ce străbătu oraşul. (Daville nu uitase să-l prevină pe tânărul său secretar.) Totuşi, mulţimea nu mai fu atât de înverşunată ca prima dată. Se auziră şi acum sudălmi strigate cu glas tare, cuvinte de batjocură şi unii ridicară ameninţător pumnii, dar ura mocnită a gloatei împotriva consulului străin nu depăşi marginile. Cu răutăcioasă bucurie, Daville află că nici adversarul său, consulul austriac, primit de vizir în ziua următoare, nu se bucură de un tratament mai bun din partea prostimii turcilor.

Daville fu întâmpinat la Conac după acelaşi ceremonial, aidoma cum fusese întâmpinat de fostul vizir. Doar darurile fură mai bogate şi bucatele oferite mai îmbelşugate. Tânărul funcţionar al consulatului primi în dar o giubea cu căptuşeală de hermină, iar Daville şi de data aceasta o blană de jder care-i fu aşezată pe umeri. Dar lucru căruia Daville îi atribuia o importanţă deosebită, a fost faptul că proaspătul vizir conversă cu el aproape trei sferturi de oră, iar a doua zi consulului austriac îi rezervă mai puţin timp.

Încolo, proaspătul vizir i se înfăţişă lui Daville cu totul altfel decât şi-l închipuise, atât la fire cât şi la chip. Ca şi cum soarta s-ar fi decis să-i joace o farsă consulului trimiţându-i plocon un ins tocmai contrariul lui Mehmet-paşa care fusese vioi şi plăcut la vorbă, săritor la nevoie chiar dacă nu întotdeauna cu folos. (Consulii însinguraţi încep lesne să se socotească nu numai părăsiţi de guvernul lor şi hărţuiţi de adversar, ci de-a dreptul nişte victime ale destinului care ţine morţiş să le caute nod în papură.) Aşadar, în locul gruzinului tânăr, vioi şi plăcut la vorbă, Daville se găsi în Divan în faţa unui osmanlâu ţeapăn, greoi şi

rece, cu o înfăţişare care te băga în sperieţi şi-ţi producea aversiune. Discuţiile cu Mehmet-paşa, chiar dacă până la urmă se dovedeau sterpe, provocau întotdeauna în sufletul consulului o anume bună dispoziţie, nu-l încurcau în munca lui şi lăsau o poartă deschisă spre noi tratative. După discuţia cu Ibrahim-paşa, i se păru că băuse otravă; ea lăsă în sufletul lui numai mâhnire şi deznădejde.

Părea o epavă mişcătoare. O epavă jalnică, lipsită de măreţie sau poate înzestrată doar cu unica măreţie a spaimei. Dacă morţii s-ar putea mişca, ei ar inspira poate celor vii mai multă teamă şi uimire, dar nicidecum acea spaimă rece care-ţi îngheaţă privirea, îţi înţepeneşte limba-n gură şi-ţi opreşte mâna atunci când vrei s-o ridici. Vizirul avea o faţă lată, gălbejită, brăzdată de cute puţine, dar adânci, împodobită cu o barbă rară, la fel de incoloră ca iarba scorojită şi spălăcită din crăpăturile stâncilor. Chipul acesta contrasta bizar cu uriaşul cauc îndesat pân-la sprâncene şi peste urechi. Pe caucul acesta, artistic răsucit, din cea mai fină ţesătură, albă cu reflexe trandafirii, se vedea, abia schiţată, o egretă brodată în fir de aur şi mătase verde. Şi acest cauc stătea pe capul său într-un fel ciudat, ca şi cum o mână străină l-ar fi aşezat pe întuneric şi de mântuială pe creştetul unui cadavru o dată pentru totdeauna, spre a fi îngropat şi a putrezi dimpreună cu el. Întreaga făptură a acestui om, din creştet până-n tălpi, alcătuia un singur bloc în care cu greu puteai deosebi mâinile, picioarele şi mijlocul. Nu puteai înţelege cum nu se înăbuşă trupul acesta sub mormanul de haine din postav, din piele, argint şi găitane. Puteai crede că-i mărunţel şi slab sau, dimpotrivă, zdravăn şi puternic. Şi ce era mai curios, masa aceea grea de straie şi podoabe avea, în rarele clipe când se punea în mişcare, gesturile iuţi şi energice ale unui om tânăr şi plin de neastâmpăr. Iar în răstimpul acesta, faţa mare, îmbătrânită şi încremenită rămânea nemişcată şi inexpresivă. Părea că arcuri şi pene invizibile pun în mişcare, pe dinlăuntru, chipul acesta cadaveric şi grămada ţeapănă de haine.

Una peste alta şi adunate la un loc straiele împrumutau vizirului o înfăţişare de nălucă, iar cel care-l privea încerca, în acelaşi timp, teama, repulsia, compasiunea şi stânjeneala.

Iată impresia pe care o făcu consulului persoana noului vizir, cu ocazia primei lor întrevederi.

Odată cu scurgerea vremii, trăind alături de Ibrahim-paşa şi lucrând cu el, Daville se va obişnui cu înfăţişarea şi felul lui de a fi, ba chiar se vor împrieteni de-a binelea şi consulul va lua seamă că sub înfăţişarea-i neobişnuită se ascunde un om nu lipsit de inimă, nici de inteligenţă, al cărui suflet nefericit şi zdrobit de multă vreme nu era totuşi străin de cele mai alese sentimente cunoscute şi îngăduite de rasa şi casta lui. Acum însă, trăgând concluziile după această primă impresie, Daville vedea în cele mai negre culori viitoarea sa colaborare cu noul vizir care semăna cu o sperietoare de păsări, ceva mai bine echipată, hărăzită nu holdelor sărăcăcioase, ci unor lanuri de soi, fantastice, şi menite să sperie nu ciorile, ci niscaiva zburătoare paradiziace având forme şi culori bizare.

În forfota de la Conac, Daville mai observase şi multe alte chipuri noi şi puţin comune. D’Avenat, care acum nu mai putea intra la Conac după cum îi era voia, ca pe timpul lui Mehmet-paşa, căci trecuse cu tot calabalâcul în serviciul consulului francez, dibui totuşi, cu timpul, posibilităţi pentru a fi informat cum se cuvine în legătură cu viaţa vizirului şi a personajelor principale, a relaţiilor dintre ele şi felul cum erau rezolvate chestiunile mai importante.

Împins pe de o parte de sârguinţa şi de curiozitatea lui înnăscută, dar pe de altă parte şi din dorinţa nelămurită de a-i imita pe vechii ambasadori regali ale căror rapoarte îi plăcea să le răsfoiască, Daville se străduia să pătrundă în viaţa personală a vizirului, în intimităţile casei sale şi, după reţeta vechii diplomaţii, să afle „firea, deprinderile, patimile şi înclinaţiile domnitorului pe lângă care fusese acreditat”, ca să-şi poată astfel exercita mai lesne influenţa şi promova mai lesne dorinţele şi intenţiile sale.

D’Avenat, care regreta că e nevoit să trăiască în acest deşert bosniac, în loc să-şi facă veacul la vreo ambasadă sau în slujba vreunui vizir, la Ţarigrad, aşa cum credea că s-ar fi potrivit aptitudinilor sale, pe care el, cel dintâi, nu înceta să le admire, era parcă făcut anume să afle şi să descopere toate aceste dedesubturi. Cu lipsa de scrupule a levantinului, cu meticulozitatea medicului şi isteţimea piemontezului, el ştia să afle şi să relateze totul întocmai, sec şi amănunţit, cu detalii uneori interesante pentru consul, de regulă utile, dar nu o dată penibile şi respingătoare.

Aşa cum între noul şi vechiul vizir nu existau asemănări, nici între colaboratorii lor nu se putea afla vreuna. Oamenii pe care-i adusese cu sine şi cu care plecase apoi Mehmet-paşa, erau, mai toţi, relativ tineri, mai toţi slujiseră în armată, şi nu se putea spune despre niciunul că nu e călăreţ şi vânător strălucit. N-ai fi găsit printre ei un om neobişnuit, care să iasă prin înfăţişarea lui sau trăsăturile lui sufleteşti sau trupeşti, bune sau rele, din rândul celorlalţi şi să-ţi sară în ochi. Erau cu toţii oameni îndemânatici şi mediocri, ascultători, devotaţi trup şi suflet lui Mehmet-paşa, semănând între ei aproape la fel ca acei treizeci şi doi de mameluci ai vizirului, nişte păpuşi, cu feţe inexpresive, aidoma la statură şi înfăţişare.

„Curtea” lui Ibrahim-paşa era cu totul altfel alcătuită. Avea mult mai mulţi oameni, deosebiţi prin caracter şi înfăţişare. Până şi D’Avenat, care-i cunoştea pe turci până-n măruntaie, se întreba uneori uimit de unde strânsese vizirul o adunătură atât de bizară, de ce o cară cu el prin lume şi cum de izbutea s-o ţină laolaltă. Ibrahim-paşa nu era, cum se întâmplă cu majoritatea vizirilor, un parvenit de obârşie necunoscută. Şi tatăl şi bunicul său fuseseră înalţi demnitari şi oameni cu stare. De-a lungul anilor s-au strâns în jurul casei lor mulţime de robi, oameni de încredere, protejaţi şi slujitori, unii pripăşiţi şi ţinuţi de milă, sumedenie de neamuri apropiate, depărtate sau unele bănuite, tot soiul de paraziţi, de lingavi şi linge-blide. În cursul vieţii şi-n timpul carierei sale lungi şi sinuoase, vizirul fusese nevoit să recurgă la serviciile a fel de fel de oameni, mai ales cât fusese mare vizir al sultanului Selim al III-lea. Cei mai mulţi dintre oamenii aceştia pe care-i folosise, într-un fel sau altul, rămăseseră pe lângă el, deşi nu-i mai puteau fi utili, lipindu-se de casa vizirului „ca scoicile de o corabie veche”, legându-şi soarta de soarta vizirului, sau, mai bine zis, de bucătăria şi haznaua lui. Erau între ei bătrâni şi neputincioşi care trebuiau îngrijiţi în odăiţa lor, aflată undeva în fundul ogrăzii Conacului. Fiind în slujba lui Ibrahim-paşa, făcuseră pe vremuri cine ştie ce serviciu important pe care vizirul îl uitase de mult şi nici ei nu prea îl mai ţineau minte. În casa vizirului se aflau şi tineri plesnind de sănătate, fără o funcţie sau treabă anume. Unii din ei se şi născuseră acolo, la „curtea” lui Ibrahim-paşa, unde slujiseră părinţii lor, unde crescuseră şi unde-şi vor petrece viaţa

neştiind bine în virtutea căror legi şi drepturi. Mai erau printre ei şi intruşi obraznici sau simpli dervişi-cerşetori.

Într-un cuvânt, D'Avenat nu exagera mult când, relatându-i lui Daville, cu zâmbetul său insolent, ce se petrecea la Conacul noului vizir, îl numea „muzeu de monştri”.

Pe toţi oamenii aceştia vizirul îi primea fără rezerve, îi tolera şi-i târa după sine, suportând cu o răbdare superstiţioasă metehnele lor, harţele şi conflictele, dihoniile şi certurilor lor.

Şi cei care ocupau funcţii mai înalte şi erau într-adevăr buni la ceva trăiau cum îi tăia capul, rareori aflându-se printre ei oameni la locul lor şi în rând cu lumea.

În fruntea acestora se afla, ţinând seama atât de importanţa funcţiei cât şi de influenţa pe care o avea în treburile Conacului, teftedarul vizirului, Tahir-beg, omul de încredere al lui Ibrahim-paşa şi primul lui sfetnic. Bolnav şi plin de ciudăţenii, însă cu suflet nobil şi minte deosebit de ageră. În oraş şi la Conac, atunci când venea vorba de el, părerile se băteau cap în cap, dar toată lumea spunea, şi travnicenii şi consulii, că Tahir-beg era creierul Conacului, „mâna dreaptă şi condeiul” vizirului.

Cum se întâmpla cu toţi dregătorii osmanlâi mai de vază, zvonurile sosiseră înaintea lui şi fuseseră umflate sau deformate trecând din gură-n gură. Ulemalele din Travnik, pe cât de numeroşi, pe atât de invidioşi, îşi muşcau buzele veninoase şi se consolau cu gândul că, la urma urmei, e şi el un om ca toţi oamenii, că doar bolţii cereşti care se înalţă deasupra noastră nu-i poţi smulge sau adăuga nimic. Şi într-adevăr, mai înainte ca Tahir-beg să fi ajuns la jumătatea drumului, ei izbutiră să-i smulgă sau să-i adauge câte ceva. Unii dintre cei care veneau de la Stambul şi se-apucaseră să povestească despre Tahir-beg lăudându-i înţelepciunea şi marea învăţătură, spuneau că în şcoală fusese poreclit Puţ de Ştiinţă. La Travnik fu poreclit îndată Bunar[21]-efendi.

Aşa se arătau a fi fruntaşii şi oamenii de viţă din Travnik, mai ales cei învăţaţi şi cu ştiinţă de carte. Pentru tot ce le lipsea, nu ştiau sau nu puteau să ştie, ei se pricepeau să scornească vorbe veninoase şi porecle de băşcălie. În felul acesta luau şi ei parte la orice daraveră, chiar ceva mai însemnată, unde altminterea n-ar fi putut să-şi vâre coada niciodată şi cu niciun preţ.

---

[21] Puţ (turc).

Dar iată că atunci când Tahir-beg sosi la Travnik, porecla zeflemitoare nu se menţinu în popor, ci se sparse în capul ulemalelor care se grăbiseră s-o scornească. În faţa personalităţii noului teftedar, orice intenţie jignitoare şi orice gând de zeflemea se spulberau de la sine. După numai câteva săptămâni, lumea începu să-i spună simplu *efendi*, rostind acest cuvânt obişnuit cu deosebit respect şi într-un fel aparte. Aşa că în vremea aceea se găseau la Travnik o mulţime de efendi, calemgii mai breji şi mai ageamii, hafizi, mualimi şi hogi, dar un singur *efendi* adevărat.

Învăţătura, cunoaşterea atâtor limbi străine şi meşteşugul scrisului deveniseră o tradiţie în familia lui Tahir-beg. Bunicul său se îndeletnicise cu întocmirea de slovare şi comentarii, tatăl său fusese prim-secretar al Înaltei Porţi, iar către sfârşitul vieţii, *reis-efendi*. Tahir-beg ar fi moştenit înalta slujbă a părintelui său dacă n-ar fi avut loc răzmeriţa care-l detronase pe sultanul Selim şi-l azvârlise pe marele vizir Ibrahim-paşa mai întâi la Salonic, iar apoi la Travnik.

Tahir-beg abia trecuse de treizeci şi cinci de ani, dar părea mult mai bătrân. Adolescentul precoce devenise repede şi aproape fără tranziţie un om bătrân, greoi şi bolnav. Aşa trăia şi muncea. Acum, după toate câte le îndurase alături de Ibrahim-paşa, cât acesta fusese mare vizir în vremuri grele, precum şi din pricina bolii care punea stăpânire tot mai mult pe trupul său, de la natură zvelt şi viguros, se simţea ruinat fiziceşte, umbla puţin şi anevoie, şi totuşi întreaga lui făptură răspândea setea de viaţă, iar spiritul său dădea dovadă de o neobişnuită agerime.

Dacă ar fi dus o viaţă mai liniştită şi dacă s-ar fi hotărât să-şi părăsească dregătoria, poate că, luând-o din pripă, medicul său de la Ţarigrad ar fi izbutit să-i alunge boala. Acum însă boala de care suferea progresase şi se învechise, iar Tahir-beg neavând încotro, o suporta, împăcându-se cu gândul că poate trăi şi boli în acelaşi timp. Pe şoldul stâng purta o rană vie care se închidea şi se deschidea de câteva ori pe an. Din această cauză era adus de spate şi se clintea greoi. Iarna şi în răstimpul cât bătea vântul de miazănoapte îl apucau durerile şi nemaiputând dormi se vedea nevoit să sporească doza de alcool şi să ia somnifere.

De când rămăsese fără medicul său din Ţarigrad, Tahir-beg îşi spăla şi-şi oblojea singur rănile, îndurând cu stoicism durerile,

fără să-şi dea în vileag boala, fără să se vaite sau să supere pe cineva.

E drept că la curtea lui Ibrahim-paşa exista şi funcţia de medic al vizirului, ocupată însă de bătrânul şi spiritualul Eşref-efendi care nu avusese niciodată legături prea strânse cu medicina şi care, acum, la bătrâneţe, uitase şi ce brumă mai ştiuse cândva. În tinereţe fusese ca un fel de spiţer, dar jumătate din viaţă şi-o petrecuse în armată, pe câmpul de luptă şi prin taberele militare, unde „vindeca” mai mult ca om cu inimă de aur şi o neistovită bunăvoinţă decât cu ştiinţa şi cu leacurile. Ibrahim-paşa îl luase demult din armată şi-l târâse cu sine pretutindeni, mai mult ca pe-un prieten agreabil decât ca medic. Odinioară vânător pasionat, mai ales de raţe sălbatice, ajunsese acum aproape damblagiu din pricina reumatismului care-i înţepenise picioarele şi obişnuia să şadă mai tot timpul pe undeva, la soare, sau, în lipsa acestuia, într-o odaie caldă, cu picioarele vârâte în cizme înalte cu carâmbi groşi de pâslă. Era un om vioi, spiritual şi capricios, însă iubit şi respectat de toţi.

Fireşte că lui Tahir-beg nici prin gând nu-i trecea să-şi încredinţeze sănătatea în mâinile acestui Eşref-efendi, cu care, de altfel, nu se da în lături să glumească şi să stea la taifas.

Într-o lădiţă comandată anume erau pregătite şi aşezate cu grijă fâşii de pânză mai late şi mai înguste, vată, comprese şi alifii. Era o lădiţă lucrată cu multă fineţe şi mult meşteşug, dintr-o esenţă de lemn nobil şi care cu cât trecea timpul prindea un lustru tot mai frumos. În această lădiţă îşi ţinuse manuscrisele bunicul lui Tahir-beg; tatăl său îşi ţinuse în ea banii, iar el, iată, îşi ţinea acum leacurile şi oblojelile.

În perioadele când boala se agrava, în fiecare dimineaţă la aceeaşi oră i se aducea teftedarului apă fiartă lăsată apoi să se încropească şi începea lunga, dureroasa, aproape evlavioasa îmbăiere, curăţire şi oblojire. Încuiat singur în odaie, cu fălcile strânse spasmodic şi sprâncenele încruntate, el îşi spăla cu grijă rana, schimba alifia şi pansamentul. Această caznă dura adesea ore întregi.

Acestea erau ceasuri tainice şi chinuitoare din viaţa teftedarului. Acolo însă rămâneau îngropate toate chinurile şi suferinţele lui nerostite. Căci după ce termina astfel de oblojit rana, după ce se îmbrăca şi se încingea strâns peste mijloc, teftedarul ieşea din nou în lume, primenit, calm şi impunător. De

pe faţa rece şi nemişcată priveau plini de văpaie ochii lui aprigi, iar buzele sale subţiri tremurau abia perceptibil. Atunci pentru el nu exista pe lume nimic prea greu şi nimic înspăimântător, nu existau nici probleme insolubile, nici oameni primejdioşi, nici chinuri de neînvins. Omul acesta greu încercat şi veşnic bolnav părea atunci mai plin de sănătate decât cel mai sănătos dintre oameni, mai viguros decât cel mai puternic.

Dar mai ales, în ochii lui scapără ca într-un focar, văpaia adevărată a vieţii şi a puterii. Când mari şi luminoşi ca ochii oamenilor avântaţi pe care forţa gândului lor îi înalţă mai presus de toate; când mijiţi, sfredelitori, cu reflexe aurii, ca ochii animalelor rare, jderul şi nevăstuica, sticloşi şi reci, fără iertare şi fără milă; când ochi visători şi surâzători de băietan capricios, dar bun la suflet, plini de nepăsarea şi frumuseţea pe care tinereţea le-o împrumută, întreaga sa făptură trăia prin ochii aceştia. Avea glasul dogit, se mişca greoi şi cât mai puţin cu putinţă.

Tahir-beg avea asupra vizirului o influenţă infinit mai mare decât toţi ceilalţi colaboratori; sfatul său era întotdeauna binevenit şi întotdeauna ascultat; lui i se încredinţau chestiunile dificile şi spinoase despre care chehaiaua de multe ori n-avea habar. El le rezolva, firesc şi cu uşurinţă, fără multă tevatură, cu acea licărire aurie în ochi şi nu mai revenea asupra lor niciodată. Generos şi binevoitor, îi lăsa şi pe alţii să se adape din cunoştinţele şi inteligenţa sa, ca un om bogat, obişnuit să împartă, fără să ceară nimic în schimb. Cunoştea deopotrivă şeriatul, milităria şi finanţele. Ştia persana şi greaca. Scria desăvârşit şi avea Divanul său de versuri, mult apreciate şi iubite de Selim.

Ca foarte puţini dintre osmanlâii de la Conac, Tahir-beg nu se plângea niciodată că fusese surghiunit în Bosnia, nu blestema sălbăticia ţinutului şi grosolănia localnicilor. În sinea sa regreta Ţarigradul, căci era mai mult ca oricine obişnuit cu luxul şi cu plăcerile vieţii din capitală. Dar şi dorul acesta îl ţinea ascuns, cum îşi ţinea ascunse rănile, îl „oblojea” şi pe el, în taină, neştiut de nimeni.

Haznadarul Baki, adversarul neîmpăcat şi neputincios al lui Tahir-beg, pe care cei de la Conac îl porecliseră Kaki, avea o fire cu totul opusă. Era infirm trupeşte şi sufleteşte, o monstruoasă maşină de calculat, un om pe care toată lumea îl ura şi care nici

nu dorea ca lumea să-i ofere altceva. Mai mult în virtutea obişnuinţei decât a nevoii, devenise de mult indispensabil vizirului. Fără să-şi mărturisească măcar sieşi, vizirul, căruia, de altminteri, îi plăceau numai oamenii cumsecade şi cu suflet nobil, îl răbda şi-l tolera în preajma sa pe acest maniac veninos, dintr-un îndemn superstiţios, ca pe-un talisman care atrage asupră-i toată ura şi tot răul, din apropiere sau de mai departe. Acesta era „şarpele de casă al vizirului”, cum îi spunea Tahir-beg.

Holtei şi fără prieteni, Baki ţinea de ani de zile contabilitatea vizirului, conştiincios şi meticulos de felul său, economisind orice gologan cu o cerbicie de avar maniac şi apărându-l de toată lumea, inclusiv de vizir. Întreaga sa viaţă, lipsită de satisfacţii, ca să nu mai vorbim de fericire, şi-o dedicase veneraţiei egoiste a propriei sale persoane şi luptei împotriva oricăror cheltuieli suplimentare, neţinând seama cine le făcea şi ce scop aveau. Rău până la cruzime, nu trăgea niciun folos de pe urma acestei răutăţi, căci nu-i cerea nimic altceva vieţii decât prilejul de a-şi exercita răutatea.

Era un om scund şi îndesat, fără barbă şi fără mustăţi, cu pielea feţei galbenă, subţire şi străvezie, umplută parcă nu cu oase şi carne, ci cu aer sau o zeamă incoloră. Obrajii gălbejiţi i se fleşcăiseră, buhăiţi şi căzuţi ca două pungi. Deasupra lor înotau doi ochi jucăuşi, albaştri şi limpezi, ca ochii de prunc, dar mereu neliniştiţi şi bănuitori. Ochii aceştia nu râdeau niciodată. Minteanul şi cămaşa erau adânc răscroite în jurul gâtului umflat pe care se încolăceau trei cute adânci, ca la femeile grase şi anemice. Tot trupul lui semăna cu un burduf mare şi zbârcit care se dezumflă, fâsâind, când cineva îl înţeapă cu acul. Tremura tot din pricina propriei răsuflări şi de teama oricărui contact cu altcineva decât cu propria-i persoană.

Nu ştia de glumă şi nu-i plăceau distracţiile. Vorbea puţin, numai ceea ce-şi pregătea dinainte şi atât cât îi era necesar. Se observa şi se asculta cu extaz pe sine şi tot ce considera că-i aparţine. Două vieţi să fi avut şi tot nu i-ar fi fost de ajuns pentru asta. Mânca puţin şi bea numai apă, căci nu avea nici dinţi pentru mestecat, nici stomac pentru digerat, iar dumicatul pe care-l economisea îi era mai dulce decât cel pe care-l băga în burtă. Şi pentru că, oricum, trebuia să mănânce, migălea,

rotunjea şi privea cu gingăşie orice firimitură, căci trebuia să devină o parte a trupului său.

Omului acesta îi era întotdeauna frig, oriunde s-ar fi aflat şi în orice anotimp. Pielea sensibilă şi trupul molatic nu-i îngăduiau să îngrămădească pe el atâta îmbrăcăminte cât ar fi vrut. Îl durea atingerea cusăturilor şi tivurilor, umplându-l de o amară compasiune şi înduioşare faţă de făptura lui. Toată viaţa căutase ţesături calde, dar moi şi uşoare, se îmbrăcase şi se încălţase într-un anumit fel, cu lucruri largi, comode, simple şi fără să-i pese de obiceiuri, de modă, sau de gura lumii. Căldura era unul din visurile dragi ale vieţii lui. Visa o odăiţă mică, mobilată, încălzită din toate părţile de un foc invizibil, egal şi statornic, o odăiţă luminoasă, curată şi mereu plină de aer proaspăt. Un fel de templu închinat lui, un fel de cavou încălzit din care să poată însă influenţa lumea – puternic, constant, procurându-şi plăceri şi făcând altora rău. Baki nu era numai un avar ridicol şi un maniac egoist, ci şi un detractor, delator şi clevetitor care înveninase multe vieţi, uneltind să le zboare multora capul de pe umeri. Aşa era mai cu seamă în vremurile de glorie ale haznadarului, când Ibrahim-paşa fusese înscăunat mare vizir, iar el, Baki, se învârtea în preajma marilor personalităţi aflându-se în miezul evenimentelor. „Dacă Baki ţi-a răsturnat sahanul, s-a zis cu mâncarea”, se spunea pe atunci despre el. Dar şi acum, azvârlit atât de departe şi lipsit de legături şi de orice influenţă, continua să trimită scrisori mărimilor de la Ţarigrad puternicilor zilei informându-i, mai mult în virtutea obişnuinţei, despre tot ce credea el că ştie, semănând bănuieli, şi calomnii, ori de câte ori îi sta în putinţă. Izbutea şi acum să se delecteze astfel în câte o noapte, chircit şi încovoiat peste un petic de hârtie, aşa cum alţii se desfată la petreceri sau în beţia dragostei. Şi făcea asta cu totul firesc, mai întotdeauna fără să tragă vreun folos personal, dintr-o nevoie lăuntrică, fără ruşine, fără remuşcări, ba chiar fără pic de teamă.

Toată omenirea de la Conac îl ura pe acest haznadar şi el îi ura pe toţi deopotrivă, ca şi restul creaţiei. Maniac în zgârcenia lui, nu voia să ţină ajutoare şi calemgii. Tot timpul şi-l petrecea făcând socoteala banilor, bolborosind ca într-o rugăciune, numărând şi făcând însemnări cu un chiştoc de creion bont pe nişte petice de hârtie prăpădite. (Hârtia o fura de la alţi funcţionari). Îi spiona pe toţi cei din Conac, pe inferiori îi bătea

şi-i alunga, pe vizir, îl sâcâia şoptindu-i că toţi îl fură, calomniindu-şi superiorii şi implorându-l neîncetat să pună capăt dezmăţului şi risipei. Lupta împotriva cheltuielilor suplimentare, ceea ce însemna în mintea lui cea mai deşănţată risipă, se împotrivea să i se facă o mică plăcere cuiva, lua în răspăr orice încercare de acţiune spre binele cuiva, socotindu-i pe oameni, atât pe cei mulţumiţi şi lipsiţi de griji cât şi pe cei harnici şi întreprinzători, nişte pierde-vară, mână spartă şi elemente primejdioase, care nu fac altceva decât s-arunce banii pe fereastră. Făcea şi lucruri demne de plâns în lupta asta crâncenă dusă împotriva vieţii însăşi. Plătea spioni să-i aducă la cunoştinţă în ce odaie lumânările ard mai mult decât trebuie, ţinea socoteala cât bea şi cât mânca fiecare, număra firele de ceapă cum le vedea că răsar din brazdă. E lesne de-nţeles că toate aceste măsuri neghioabe cereau mai multă cheltuială şi efort decât ar fi valorat, ca să zicem aşa, risipa pe care izbuteau s-o prevină. (Tahir-efendi spunea în glumă că râvna lui Baki aduce vizirului mai multă pagubă decât metehnele şi viciile tuturor celorlalţi funcţionari, puse la un loc.) Gras şi astmatic cum era, nu pregeta să coboare toată ziulica în beci şi să urce în pod. Inventaria, însemna şi supraveghea totul şi cu toate acestea, oriunde-şi întorcea privirea, vedea în juru-i numai risipă. Lupta cu îndârjire împotriva mersului firesc al vieţii şi ar fi fost fericit din cale-afară dacă ar fi putut să stingă chiar viaţa lumii întregi aşa cum stingea prin odăi lumânările inutile, strângându-le feştila între degetele umezite-n scuipat, să rămână singur, în întuneric, lângă lumânarea stinsă, jubilând că toţi şi-au găsit moartea şi că, în sfârşit, curmându-li-se tuturor zilele, nu mai consumă nimeni nimic, că numai el există şi numai el respiră, pe toată suprafaţa pământului, el, învingătorul, el, unicul martor al triumfului său.

Era pornit împotriva celor bogaţi, căci, având de unde cheltui, risipeau banii, dar îi ura cu aceeaşi patimă şi pe cei care nu aveau nici după ce bea apă, sărăcia neagră, nomadă, eternă, balaur nesăţios cu milioane de guri. Când cei de la Conac voiau să-l înfurie, puneau pe unul să se ducă la el şi să-i spună cu lacrimi în glas că s-ar cuveni să fie ajutat cu ceva cutărică, „biet om sărman”. Cu precizia unui arc, Baki sărea atunci de la locul lui şi, cuprins de năbădăi, pornea să ţipe cu glasul lui subţire:

— Ce-ţi pasă de oamenii sărmani? De ce vrei să fii cobe? Dacă-i sărman, ducă-se pe apa sâmbetei. Ce-s eu, Dumnezeu din cer, să fac din sărac bogat? Şi nici el n-ar mai face una ca asta! I s-a acrit şi lui.

Apoi îşi pleca într-o parte devia şi-şi potrivea o voce rugătoare, luându-l în râs pe aşa-zisul mijlocitor:

— „Biet om sărman!” Şi dacă-i sărman, ce-i cu asta? Mă rog frumos, de când este o cinste să fii sărman, de când un titlu de glorie care-ţi dă nu ştiu ce drepturi? Auzi acolo: „om sărman!” Parc-ar zice că e „hagiu” sau „paşă”.

Apoi ridica glasul şi, spumegând de furie, se înfigea în faţa celuilalt:

— Dacă-i om sărman de ce îndeasă-n el cu nemiluita? Nimeni nu băga-n burdăhan cât sărăntocii ăştia! De ce nu ţine cumpăna?

Îi lăuda pe bosniaci, zicând despre ei că-s simpli şi stăpâniţi şi că sărăcimea lor e răbdătoare, nu se milogeau şi nu se ţineau scai de tine ca cei din Ţarigrad sau Salonic. Tăceau şi răbdau. Pe travniceni nu putea însă să-i sufere, de când luase seama că se dădeau în vânt după dichisuri, făcând pe dracu-n patru să poarte straie cât mai arătoase. Bărbaţii, tarabuluse largi şi ceacşiri împânziţi cu găitane de mătase, iar muierile, feregele din postav scump şi pe faţă văluri brodate cu fir de aur. Asta-l scotea din sărite, căci zadarnic îşi spărgea capul încercând să-nţeleagă de unde făceau rost de bani oamenii ăştia, cum de erau în stare să-şi cumpere lucruri atât de scumpe şi nefolositoare şi cum o scoteau la capăt când cheltuiau atât de uşor mergând spre ruină. Îl apuca ameţeala sucindu-şi şi răsucindu-şi creierii fără niciun rezultat. Şi dacă vorbind cu cineva acesta se-apuca să-i apere pe travniceni, să spună de pildă, că e o plăcere să-i vezi prin târg, curaţi şi totdeauna bine îmbrăcaţi, Baki sărea ca ars.

— Las’ să fie curaţi! Dar de unde au bani pentru asemenea straie? Ai? Spune-mi, rogu-te, de unde fac rost de bani în târgul ăsta nenorocit?

Şi dacă celălalt continua, dinadins acum, să-i laude pe travniceni şi să justifice într-un fel straiele lor frumoase, haznadarul se făcea foc şi pară. Ochii lui albaştri, neliniştiţi şi în acelaşi timp irezistibil de caraghioşi, deveneau dintr-o dată violeţi, răi şi scăpărători. Ca un derviş în delir, sălta iute pe

picioarele-i mici şi invizibile, înecate-n grăsime, şi-şi agita ca un dement mâinile scurte. În cele din urmă se oprea în mijlocul camerei, crăcănându-şi picioarele, cu mâinile zvârlite în lături şi degetele boante răşchirate, şuierând înciudat şi repetând tot mai repede, tot mai tare şi mai tăios:

— De unde iau banii?! De unde iau banii?!

În clipa aceea pehlivanul, care voise numai să-l înfurie şi să-l scoată din pepeni, o ştergea lăsându-l pe biet haznadar fără răspuns, în mijlocul camerei, ca pe un om care se sufocă, fără nădejdea vreunui ajutor, în valurile oceanului furios al nesfârşitelor cheltuieli şi infinitelor calcule, răscolit de păcătoşenia lumii acesteia jalnice şi neghioabe.

Eşref-efendi, medicul suferind al vizirului, îl cunoştea pe haznadar ca nimeni altul şi ştia multe despre el. De la aşa-zisul medic aflase D’Avenat ce fel de om e haznadarul.

Şezând la soare, cu picioarele întinse băgate în cizmele cu carâmbi de pâslă, ţinându-şi pe genunchi mâinile lungi şi uscăţive, pline de vine şi cicatrici Eşref-efendi povestea cu vocea lui de vânător încercat, groasă şi răguşită:

— Da, însă acum s-a boşorogit şi s-a prostit. Nici porcul nu s-ar scărpina de el, dar să-l fi văzut dumneata cum era pe vremuri. De altfel, nici acum nu-i chiar de lepădat. Zice lumea că-i gălbejit şi că-i tremură mâinile. Aşa o fi. Dar dacă, ţinând seama de asta, te-ai apuca să-i faci socoteala că nu mai are mult de trăit şi că deci, slăbindu-i puterea de vătămare, primejdia pentru tot ce e viu şi mişcă în jurul lui s-a micşorat, te-ai înşela amarnic. Da, e galben ca o gutuie veştedă, dar nu a fost niciodată altfel. Aşa l-a slobozit mă-sa din pântec: galben. De mai bine de cincizeci de ani se târăşte prin lumea asta, tuşeşte, gâfâie, chiţcăie, pufăie şi sâsâie ca un burduf ciuruit. Din prima zi, de când a mânjit pentru întâia oară duşumeaua, pe care l-a slobozit maică-sa, murdăreşte tot ce-ntâlneşte în cale şi boleşte într-una. Jumătate din viaţă a dus-o cu maţele încuiate, iar cealaltă jumătate cu maţele prea descuiate, aşa încât curgea din el într-una, nevoit fiind s-alerge toată ziua şi toată noaptea cu ţucalu să-l verse în privata din fundul ogrăzii. Dar nici constipaţia, nici diareea nu l-au împiedicat, ca de altfel nici necurmatele dureri de măsele, insomniile, eczemele şi hemoragiile, să se rostogolească întocmai ca un butoiaş, să se repeadă cu iuţeala unui şarpe şi forţa unui taur, făcând numai

rău şi iar rău, în fel şi chip, fără să-i pese în cine loveşte. Când aud însă spunându-se despre el că-i un zgârcit de n-are pereche, ei bine, protestez cu tărie. Să spui despre el că-i un zgârcit înseamnă să le aduci adevăraţilor avari o gravă jignire. Căci adevăratul avar iubeşte banul sau măcar avariţia sa, pe când ăsta nu iubeşte pe nimeni şi nimic în afară de făptura lui, şi urăşte tot, absolut tot ce se află în lumea asta: vietăţile şi lucrurile neînsufleţite. Nu, ăsta nu-i un zgârcit, e ciuma şi holera puse la un loc, e cumplita rugină care mănâncă fierul până-l fărâmă.

Eşref-efendi îşi încheia istorisirea cu un râs tăios.

— Ah, îl ştiu până-n străfundul măruntaielor şi ştiu câte parale face, deşi mie n-a izbutit să-mi facă niciodată vreun rău. Eu, de, de când mă ştiu am iubit viaţa slobodă şi mi-a plăcut să vânez, iar pe de-alde ăştia îi am colea, la degetul mic.

D’Avenat se străduia să afle cât mai multe despre aceste marcante persoane cât şi despre ceilalţi slujitori mai importanţi şi ajunsese să-i prezinte consulului informaţii amănunţite.

Se afla printre ei negriciosul şi costelivul tefter-chehaia Ibrahim-efendi căruia-i mersese vestea că este incoruptibil; un om tăcut şi retras care se preocupa numai de numeroasa sa progenitură, precum şi de corespondenţa şi arhiva vizirului. Îşi consumase viaţa în lupta cu calerugii, ceauşii şi mezilgii indolenţi şi nepricepuţi şi cu afurisitele de hârţoage ale vizirului în care nu pridídea să pună rânduială. Toată ziua şi-o petrecea într-o încăpere obscură plină de rafturi şi dulapuri. Acolo domnea o ordine ştiută numai de el, şi când i se cerea copia vreunui document sau vreo scrisoare datând de cine ştie când, îl cuprindea un fel de nerăbdare de fiecare dată, ca şi cum i s-ar fi întâmplat ceva cu totul neaşteptat şi nemaipomenit. Sărea ca un smintit de la locul lui, se oprea în mijlocul camerei, îşi cuprindea tâmplele în palme şi cădea pe gânduri. Ochii săi negri deveneau atunci dintr-o dată saşii, căci „privea în acelaşi timp două rafturi, în două părţi opuse”, cum zicea Eşref-efendi. Între timp rostea, încet, în neştire, numele documentului care i se ceruse, întâi rar, apoi tot mai repede, mai scurt şi mai confuz, până când totul se prefăcea într-un zumzet nazal, prelung. Apoi, dintr-o dată mormăitul confuz înceta brusc, tefter-chehaiaua făcea un salt prin aer, ca şi cum da să prindă o pasăre şi se repezea cu braţele înainte spre unul din rafturi. Înscrisul căutat

era de obicei în locul pe care-l viza. Dacă se întâmpla cumva să nu fie acolo, tefter-chehaiaua se înapoia în mijlocul odăii, se concentra din nou prinzându-şi tâmplele în palme, peste puţin se auzea iar zumzetul nazal, urmat de acelaşi salt prin aer, însă îndreptat în altă direcţie. Şi repeta acest ciudat ceremonial până afla hârtia cu pricina.

Comandantul „gărzii” vizirului era veselul şi fluşturaticul Behget, un om cu sănătatea de fier, voinic şi roşu la faţă, curajos, dar leneş şi, pe deasupra, cartofor incorigibil. Cele două duzini de tălpaşi şi de călăreţi care alcătuiau pestriţa gardă a vizirului nu-i dădeau lui Behget prea multă bătaie de cap. Aranjaseră ei lucrurile în aşa fel, încât nici Behget să nu le poarte lor de grijă, nici ei lui. Jucau cărţi, mâncau, beau şi dormeau pe ruptelea. Lucrul de căpetenie şi cel mai greu pe care-l avea de făcut comandantul acesta era înfruntarea cu haznadarul Baki, atunci când trebuia să-i smulgă solda lunară sau vreo altă sumă de bani pentru nevoile lui sau ale ostaşilor, fără multă tărăgăneală. Se petreceau scene de necrezut. Haznadarul izbutea cu sâcâiala lui răutăcioasă să-l scoată din răbdări şi pe blândul şi domolul Behget, până într-atâta că flăcăul scotea jungherul, ameninţându-l că-l taie în bucăţi pe titiz-haznadar „precum chebabul”. Iar Baki, de felul lui slab şi fricos, înfrunta cutezător primejdia şi jungherul lui Behget apărându-şi cu înverşunare sertarele, orbit de ura şi de repulsia pe care o simţea pentru risipitorul acesta şi se jura că orice s-ar întâmpla cu el n-o să moară până nu va apuca să vadă, cu ochii lui, căpăţâna lui Behget înfiptă în ţeapă pe costişa de deasupra cimitirului, acolo unde se răsfăţau în soare capetele tăiate ale tâlharilor. Până la urmă, comandantul gărzii căpăta banii şi ieşea din camera haznadarului râzând în hohote, în timp ce Baki rămânea aplecat deasupra sertarului cercetând golul rămas ca pe o jalnică rană şi pregătindu-se să se ducă pentru a suta oară la vizir ca să-l facă de două parale pe zdrahonul acesta hain şi ursuz care de ani de zile îi seacă haznaua şi-i otrăveşte viaţa. Din adâncul sufletului său de haznadar dorea să apuce ziua dreptăţii şi a ordinii când căpăţâna seacă şi neruşinată a lui Behget se va legăna rânjind în ţeapă.

Slujba de chehaia, şi locţiitor al vizirului, o îndeplinea Suleiman-paşa Skopljak, care ocupase, cum am văzut aceeaşi funcţie şi pe vremea vizirului mazilit. Venea rareori în Travnik.

Iar când se afla în oraş, se arăta mai înţelegător şi mai plin de consideraţie faţă de consulul austriac decât faţă de consulul francez. Şi cu toate astea, în pestriţa adunătură de la Conac, bosniacul era singurul om în care te puteai încrede că până la un punct îşi va ţine promisiunile şi poate chiar va căuta să le-ndeplinească.

X

Instalarea consulatelor aduse freamăt şi nelinişte în oraşul acesta viziresc; în directă sau indirectă legătură cu ele, mulţi s-au înălţat în acel timp, iar alţii s-au poticnit şi au căzut la pământ, mulţi le vor pomeni vorbindu-le de bine şi mulţi alţii vorbindu-le de rău.

Dar de ce oare îi fu dat calfei de frizer Salko Maluhija, fiul unei biete văduve, să fie bătut măr de nişte feciori de begi? De ce-i fu lui hărăzit să ţină minte astfel vremurile consulilor, când nu se număra nici printre funcţionarii Imperiului, nici printre begi şi aiani, nici printre ulemale şi negustori?

Aici acţionase una din acele forţe vitale care circulă în noi şi în preajma noastră, care ne înalţă, ne mână înainte, ne pun piedici sau ne doboară. Forţa aceasta, pe care am botezat-o „dragoste”, îl făcuse şi pe Salko să se furişeze şi să se vânzolească printre boschete, în spatele hanului şi să se caţere în pomi ca măcar de departe să o poată zări pe Agatha, fiica consulului.

Ca toţi îndrăgostiţii adevăraţi, Salko nu-i mărturisise nimănui dragostea lui şi nici n-o trădase în vreun fel, dar găsise o cale ca să şi-o satisfacă într-o măsură.

În ceasul de răgaz al amiezii, el se strecura pe furiş în grajdurile hanului, iar de acolo, prin spărtura pe unde se arunca bălegarul, cobora într-un tufiş de unde putea să privească în grădina consulului şi să-i vadă fiica spre care se simţea atras cu violenţă ca spre ceva mai grozav şi de-o mie de ori mai puternic decât toată vlaga ce sălăşluia în firavul lui trup de biată calfă de frizer.

Între gardul acela şi grădina consulatului se întindea o livadă de pruni, lăsată în paragină, a begilor Hafizadić, şi dincolo de ea se vedea bine grădina consulatului, amenajată după moda europeană. Muşuroaiele de pământ fuseseră nivelate. Cărări drepte străbăteau grădina, iar în centrul ei se aşterneau alei circulare sau stelare, plantate cu flori, printre care răsăreau, din loc în loc, bastoanele cu globuri de sticlă roşie sau albastră în vârf.

Fâşia aceea de pământ era întotdeauna umedă şi bătută de soare, aşa încât tot ce se semăna prindea repede rădăcină, creştea frumos, dând flori şi fructe din belşug.

Acolo o zărise calfa de frizer Salko pe fiica domnului von Mitterer. La drept vorbind, o zărise şi prin oraş când se întâmpla să iasă la plimbare întovărăşită de tatăl ei. Dar asta se întâmpla rar şi totul ţinea numai o clipă. Zăpăcit şi tulburat, băiatul nu ştia la ce să se uite mai întâi: la uniforma strălucitoare a consulului, la trăsura lăcuită în galben, sau la domnişoara din fundul trăsurii care îşi strângea înfrigurată în jurul picioarelor pătura sură brodată cu monogramă şi coroană roşie. Pe fata aceasta inaccesibilă, căreia nu izbutea să-i desluşească nici culoarea ochilor, putea acum s-o privească din ascunziş cum se plimbă singură la doi paşi de el, nebănuind că cineva o vede, trecând pe alei şi prin faţa terasei scunde renovată la începutul primăverii şi închisă cu geamuri.

Nevăzut de nimeni, Salko se aşeza pe vine, şi, ţinându-şi răsuflarea, privea încordat printre uluci. Iar fata, încredinţată că nimeni n-o vede, trecea visătoare printre flori şi mângâia scoarţa copacilor şi sărea de pe o margine a drumeagului pe alta. Uneori se oprea o clipă şi se uita la cer sau îşi privea mâinile. (Aşa se opresc din zbenguială şi puii de animale, nemaiştiind cum să-şi petreacă timpul.) Şi din nou începea să se plimbe măsurând aleea, legănându-şi braţele şi lovindu-şi palmele una de alta, ba în faţă, ba la spate. Iar globurile lucioase şi colorate răsfrângeau, odată cu cerul şi verdeaţa, făptura ei în rochie pastelată.

Salko uita de lume şi uita unde se află, uita de sine şi habar n-avea că timpul trece. Abia când se scula să plece, simţea că-l dor picioarele amorţite şi degetele mâinilor cu unghiile pline de pământ şi scoarţă de copac. Şi după ce ajungea în dugheană, unde era deseori chelfănit că întârziase, simţea încă mult timp zvâcnindu-i inima în piept. A doua zi abia aştepta să-şi termine prânzul sărăcăcios ca s-o tulească şi, strecurându-se prin grajdul hanului, să sară gardul grădinii lui Hafizadić, fremătând de teamă ca ar putea fi prins dar mai ales de bucuria care-l aştepta.

Într-o după-amiază calmă şi luminoasă, după ce bolta cerului, spălat de ploaia care căzuse în zori, se înseninase, fata nu se afla în grădină. Straturile de flori se umeziseră şi nisipul aleilor se-mbibase cu apă. Globurile de sticlă străluceau curate în lumina soarelui oglindind vesele morii albi şi rari. Văzând că fata întârzie să se ivească, împins de dorinţă şi de nerăbdare, Salko

se caţără pe gard, sări între crengile unui pom bătrân care creştea lângă ulucă, înconjurat de o tufă învoaltă de soc, şi cercetă grădina ascuns de frunzişul des.

Ferestrele verandei erau larg deschise, soarele şi cerul senin se oglindeau în geamuri. Interiorul răcoros al verandei se oferea privirilor lui flămânde. Salko putea să vadă desluşit orice amănunt. Pe podea era întins un covor roşu, iar pe pereţi atârnau tablouri reprezentând ceva de neînţeles pentru el. Fata consulului şedea pe un scăunel. Ţinea în poală o carte mare, dar îşi ridica într-una ochii de pe file lăsându-i să rătăcească prin verandă şi dincolo de geamuri. N-o mai văzuse niciodată stând jos. Lucrul acesta îl tulbură din cale-afară. Şi pentru că se află, mai departe, umbrită de zidurile verandei, făcea eforturi ca s-o cuprindă cu ochii. Se ţinea bine, temându-se să nu-i lunece piciorul şi să rupă vreo creangă. Se topea de plăcere privind-o cum stă aşa nemişcată, cu chipul umbrit, parcă mai prelung şi mai palid, zicându-şi într-una că trebuie să se întâmple ceva, tulburător şi neobişnuit, ceva minunat ca amiaza aceasta spălată de ploaie. Dar speriat de gândul lui, încerca apoi să se convingă că n-o să se întâmple nimic. De altfel, ce s-ar fi putut întâmpla? Şi totuşi...

Iată că fata îşi încrucişă mâinile pe filele cărţii. Lui i se tăie răsuflarea. – Aşadar se va întâmpla totuşi ceva. – Şi într-adevăr, fata se ridică încet şi nehotărât, îşi împreună palmele, apoi le desfăcu şi îşi lipi unul de altul numai vârful degetelor. Îşi privea unghiile. Da, o să se întâmple ceva! Ea îşi desfăcu degetele, ca şi cum ar fi rupt un lujer subţire şi invizibil, apoi îşi înălţă privirea şi, depărtându-şi puţin mâinile de trup, începu să danseze uşoară pe covorul roşu.

Îşi ţinea capul puţin aplecat într-o parte, de parc-ar fi tras cu urechea, apoi îşi pleca ochii spre vârful pantofilor. Chipul ei nemişcat plutea parcă-n extaz; umbra şi lumina îl înveleau rând pe rând, după cum se mişca pe covor.

Iar Salko, văzând că presimţirea nu-l înşelase, uită cu totul ce-i cu el, uită că se află pe trunchiul copacului, şi se ridică tot mai sus pe deasupra gardului, legănându-se, ori de câte ori ea îşi ridica piciorul în timpul dansului. Îşi lipise faţa de frunza şi coaja fragedă a crenguţelor. Simţea cum îi freamătă şi-i tresaltă pieptul. Greu să suporţi atâta nesperată plăcere într-o poziţie atât de incomodă! Iar fata nu mai contenea să danseze. Când

executa a doua şi a treia oară aceeaşi figură, îl treceau fiori de plăcere, de parcă revedea un lucru drag şi de mult cunoscut.

Deodată copacul pârâi. Craca de sub el se rupse, se desprinse şi căzu jos. Se pomeni în tufişul de soc, zgâriat şi şfichiuit de crengi. Parcă cineva îl plesnea după ceafă şi-n cap.

Se prăvăli peste gard în grădina lui Hafizadić. Căzu mai întâi pe ulucă, apoi de pe ulucă pe pământ, între nişte scânduri putrede şi mucede care acopereau un jgheab. Scândurile se sfărâmară sub greutatea trupului şi el se înfundă până la genunchi în mâlul de sub ele.

Gând îşi ridică faţa năclăită şi zgâriată şi deschise ochii, văzu aplecată deasupră-i pe o slujnică din mutvacul lui Hafizadić, o mătuşă cu faţa galbenă şi zbârcită ca a maică-si.

— Ce făcuşi, nepricopsitule? Cine, păcatele, te-a-ndemnat să-mi umbli pe streaşină!

El însă holba ochii în jur, căutând să mai zărească măcar o rază din frumuseţea care-l fascinase cu o clipă înainte, când se afla în copacul de unde se prăvălise. Bătrâna vorbea mereu, dar el nu înţelegea ce-i spune, cum nu înţelegea de ce veneau în fugă spre el, de la celălalt capăt al grădinii, feciorii lui Hafizadić cu ciomege în mâini, încercând zadarnic să-şi vină în fire şi să priceapă ce s-a întâmplat şi ce vor de la el oamenii ăştia.

Fetiţa cea mărunţică, tristă şi singuratică, îşi continuă plimbările şi jocurile nevinovate prin grădină şi în verandă, neştiind nimic din ceea ce se petrecuse din pricina ei în grădina vecină, după cum nici înainte nu bănuise că o privea cineva.

După chelfăneala pe care o căpătă de la slugile lui Hafizadić şi după palmele încasate apoi la frizerie pentru că iar întârziase, Salko rămase pe deasupra şi nemâncat în seara aceea. Aşa-l pedepsea de fiecare dată maică-sa, o femeie gălbejită şi îmbătrânită înainte de vreme, pe care sărăcia o măcinase, o acrise şi o înrăise. De la întâmplarea asta, băiatul nu s-a mai furişat prin livezi, nu s-a mai căţărat pe garduri şi nu s-a mai ascuns în frunzişul pomilor ca să privească-n extaz făptura minunată şi stranie, care nu era de nasul lui. Îşi ducea viaţa de calfă de bărbier mereu mai trist şi mai tras la faţă, gândindu-se la ea zi şi noapte. În închipuirea lui, fetiţa dansa aşa cum voia el, făcea tot ce dorea el, iar primejdia de a cădea în jgheab, de-a fi prins şi ciomăgit, dispăruse.

Dar până şi frumuseţea visată se plăteşte. În timp ce el stătea, ţinând în mâinile sale subţiri şi vinete castronelul cu clăbuc de săpun, lângă meşterul gras care rădea creştetul vreunui efendi, acestuia nu-i scăpa privirea lui absentă şi-i tot făcea semn din ochi sau mişcând din mână într-un anumit fel să se uite la el şi să prindă meseria, nu să caşte ochii pe pereţi sau să-şi furişeze privirea pe uşa dughenii. Băiatul tresărea, se holba speriat la stăpânu-său şi se căznea să urmărească briciul care luneca pe creştetul săpunit al clientului. Dar un minut mai târziu, privirea lui, din nou absentă, plutea pe ţeasta netedă, lucind albăstriu de pe urma briciului, a vreunui efendi de pe scaun, ca şi cum ar fi zărit acolo o grădină paradiziacă, iar în grădină o fată cu pas uşor şi înfăţişare stranie. Iar când meşterul îl surprindea din nou pierdut în visare, îl plesnea peste obraz cu mâna stângă liberă, de arătătorul căreia ştergea lama briciului, plină de păr şi săpun. Acum lucrul cel mai important era să nu scape din mână farfurioara şi să primească resemnat palma, atunci neplăcerile numai la atâta se rezumau. În caz contrar, loviturile se înteţeau şi cădeau ca grindina, iar, uneori intervenea şi imameaua ciubucului.

În felul acesta meşterul Hamid îşi lecuia ucenicul de blestemăţii, băgându-i minţile-n cap şi scoţându-i din tigvă gărgăunii şi farafastâcurile, silindu-l să ia aminte şi să prindă meseria.

Dar forţa neadormită de care vorbeam la început se ivea pe neaşteptate, izbucnind la suprafaţă ca o apă subterană, ori de câte ori avea prilejul, căutând să-şi lărgească albia şi încercând să pună stăpânire pe cât mai multe făpturi omeneşti, bărbaţi sau femei. Şi câteodată răsărea şi acolo unde nu-i era locul şi unde, din pricina asprei împotriviri de care se lovea, zadarnic făcea eforturi să se menţină.

Doamna von Mitterer îşi luase obiceiul să viziteze bisericile şi capelele catolice din împrejurimile Travnikului, aducându-le câte ceva în dar. Făcea lucrul acesta nu atât pentru că-i da ghes inima, cât mai ales pentru a răspunde la stăruinţele colonelului, care urmărea astfel să-şi sporească influenţa asupra clerului catolic şi a turmei pe care-o păstorea.

Comanda de la Viena vaze din imitaţie de porţelan, sfeşnice subţiri şi rămurele aurite, tot lucruri ieftine şi banale, însă rare şi nemaivăzute pe aceste meleaguri. De la Zagreb îşi procura

brocart, patrafire şi odăjdii, lucrate de călugăriţe, pe care doamna von Mitterer le dona mănăstirii din Guca Gora sau parohilor de prin sărăcăcioasele biserici de ţară din jurul Travnikului.

Dar nici chiar în această îndeletnicire cucernică şi care ar fi trebuit să-i aducă folos, Anna-Maria nu ştiu să păstreze măsura. Se lăsa şi acum în voia firii sale stranii, din pricina căreia tot ce întreprindea ieşea pe dos, ajungând mai totdeauna să se-ntoarcă împotrivă-i. Zelul ei trezi repede suspiciuni printre turci şi teamă printre călugării şi credincioşii din Dolac care şi aşa erau destul de sperioşi şi circumspecţi. Ea împărţea darurile fără nicio socoteală şi cum îi trăsnea prin cap, dădea buzna în biserică, trântea lucrurile peste odoarele altarului şi se apuca să-i ia de scurt pe slujitorii Domnului, poruncindu-le să aerisească încăperile, să spele podelele şi să văruiască pereţii. Fraţii catolici care nu se dădeau în vânt după asemenea lucruri şi cărora nu le plăcea să se amestece nimeni în treburile lor, chiar dacă era animat de cele mai bune intenţii, o priviră la început cu oarecare stânjeneală, apoi începură să schimbe priviri îngrijorate şi să şoptească între ei pregătindu-se să-i opună rezistenţă.

Capelanul din satul Orašje, de pildă, socotea râvna neobişnuită a doamnei von Mitterer o năpastă şi o pacoste. Capelanul, pe nume fra-Mijat Baković, rămăsese în vremea aceea să slujească singur, deoarece parohul lui, care se chema tot fra-Mijat şi căruia i se spunea pe scurt Kolar, lipsea fiind plecat să rezolve nişte pricini mănăstireşti. Capelanul era un tânăr miop şi uscăţiv, înclinat spre visare. Suporta cu greu lâncezeala şi duritatea vieţii de la ţară, iar ca preot nu stătea prea ferm pe propriile-i picioare.

Asupra acestui tânăr capelan tăbărî Anna-Maria cu tot focul ei ocrotitor şi cu acea atenţie pe jumătate maternă, pe jumătate erotică în stare să zăpăcească bărbaţi cu mai multă experienţă şi mai stăpâni pe sine, pricinuindu-le destule neplăceri. Pe la începutul verii, făcea de câte două, trei ori pe săptămână drumul până la Orašje, descăleca împreună cu cei care-o însoţeau lângă tinda bisericii, şi chemându-l pe tânărul capelan, îi dădea instrucţiuni, învăţându-l cum să-şi rânduiască biserica şi locuinţa. Începuse să se amestece în viaţa lui, îl întreba cum îşi împarte timpul, câte ore pe zi şi le conferă lui şi câte bisericii.

Tânărul călugăr se uita speriat la ea ca la o vedenie uluitoare şi fascinantă, prea frumoasă şi plină de măreţie ca s-o admire fără să-l sfâşie durerea. Dantela albă şi îngustă ce-i mângâia gâtul strălucea ca o materie luminescentă pe ţesătura neagră a costumului ei ecvestru, orbindu-i ochii care nu cutezau să cerceteze chipul femeii. În faţa ei capelanul tremura ca scuturat de friguri. Iar doamna von Mitterer privea cu delectare mâinile uscăţive, tremurătoare şi obrazul călugărului, în timp ce el murea de ruşine că nu se poate stăpâni.

După ce urca în şa şi dispărea cu însoţitorii ei pe drumul ce cobora spre Travnik, capelanul se prăbuşea pe banca din faţa vechii case parohiale ca un copac trăsnit. Totul i se părea atunci pustiu, apăsător şi searbăd – satul, biserica şi îndatoririle lui ecleziastice. Şi totul prindea din nou viaţă şi se umplea de lumină când răsărea iar din vale pâlcul de călăreţi. Dar atunci reîncepea să-i tremure mâinile şi carnea de pe el şi-l cuprindea totodată dureroasa dorinţă de a scăpa cât mai curând şi pentru totdeauna de această frumuseţe care-l orbea şi-l răpunea.

Norocul lui că fra-Mijat Kolar se înapoie curând. Capelanul i se spovedi, deschizându-şi sufletul. Kolar, bărbat vânjos şi vioi, trecut de cincizeci de ani, cu faţa lată, nasul cârn şi ochii alungiţi, isteţ şi perspicace, sănătos, hâtru şi pus pe şotii, citit şi înzestrat cu darul vorbirii, înţelese numaidecât cum stăteau lucrurile şi în ce jalnică situaţie se afla bietul capelan.

Fără să piardă vreme îl trimise înapoi la mănăstire. Iar când doamna von Mitterer se înfăţişă din nou cu suita sa, în locul capelanului descumpănit şi tremurând tot, îi ieşi în întâmpinare Kolar, calm şi surâzător. Şezând pe o buturugă şi slobozind rotocoale groase de fum din luleaua-i scurtă, el ascultă cu luare-aminte propunerile ei în legătură cu amenajarea bisericii şi a locuinţei, iar când ea tăcu, îi spuse:

— Stau şi mă mir, cucoană, ce-ţi veni să te osteneşti pe drumurile astea păcătoase când Dumnezeu ţi-a ocrotit casa în care te-ai putea hodini având toată înlesnirea şi tot ce ţi-ai putea dori. Nu vei răzbi, fata mea, să pui rânduire în bisericile şi capetele acestea ale noastre, chiar de-ai cheltui toată haznaua împărăţiei. Cum suntem noi, aşa ne sunt şi lăcaşurile; de-ar fi mai de soi, s-ar strica potriveala. Iar când te-ndeamnă inima să faci câte un dar acestei biserici ţărăneşti, mai bine trimite-l prin

cineva. Noi îl vom primi cu bucurie, iar bunul Dumnezeu nu va întârzia să te răsplătească.

Deşi jignită, doamna von Mitterer încercă să aducă iar vorba de biserică şi de mulţimea credincioşilor, însă fra-Mijat întorcea în glumă spusele ei. Când în sfârşit, scoasă din fire, încalecă şi dădu să plece, parohul îşi săltă de pe capul ciufulit tichiuţa de călugăr, se înclină adânc cu zeflemitoare politeţe, şi-i zise:

~ Bun cal ai, cucoană. Nici episcopul nu s-ar da în lături să-l încalece.

De atunci Anna-Maria nu s-a mai abătut niciodată pe la biserica din Orašje.

Cam în acelaşi timp parohul din Dolac se hotărî să-i aducă la cunoştinţă lui von Mitterer ce gânduri o pasc pe nevastă-sa. Călugării catolici îl preţuiau pe consul ca pe-un prieten şi un protector, încât, ca să nu-l jignească, îl însărcinară pe grăsunul, dar şiretul şi iscusitul fra-Ivo să se ducă el şi să-i comunice că zelul doamnei von Mitterer nu le prea vine la îndemână, însă în aşa fel, încât să nu se simtă nici el jignit şi să n-o supere nici pe doamna von Mitterer. Fra-Ivo, căruia turcii nu-i spuneau de pomană *muzevir*, îşi îndeplini misiunea cum nu se poate mai bine. Întâi îi arătă consulului că ei, de teama turcilor, trebuie să fie cu ochii în patru şi să vegheze şi cum calcă pe pământ, cu atât mai mult cu cine anume se întâlnesc şi stau de vorbă. Apoi îi spuse că darurile aduse de doamna von Mitterer sunt binevenite şi că nu contenesc să înalţe rugi Domnului spre a-i ocroti viaţa atât ei cât şi celor apropiaţi. Se înţelegea din spusele lui, deşi lucrul acesta nu fusese rostit, că ei vor primi şi pe viitor bucuroşi darurile doamnei von Mitterer, dar că ar fi mai bine să nu le împartă chiar ea cu mâna ei şi ar fi mai cuminte să-i lase să-şi orânduiască ei singuri, cum cred de cuviinţă, viaţa de slujitori ai Domnului.

Dar doamna von Mitterer se săturase să mai colinde bisericile, căci primirea, făcută de către călugări şi enoriaşi, o dezamăgise. Într-o bună zi năvăli iar asupra colonelului, vărsându-şi năduful şi aruncându-i în faţă un potop de jigniri şi vorbe grele. Striga cât o ţinea gura că are dreptate consulul francez să şi-i facă prieteni pe evreii din oraş, mai plini de bun-simţ decât catolicii ăştia turciţi. I se băga în suflet întrebându-l mereu dacă e consul general sau nu cumva *sacristan?* Se jura că n-o să mai calce în viaţa ei în biserică, sau în vreo casă din Dolac.

Aşa izbuti să scape tânărul capelan din Orašje de cazna şi năpasta care pentru Anna-Maria nu erau decât o simplă distracţie. Totodată luă sfârşit şi impulsul evlavios de care fusese cuprinsă doamna von Mitterer în noua ei existentă din Travnik.

Dar forţa neadormită despre care vorbim aici nu cruţă nici consulatul francez, de pe celălalt mal al Lašvei, căci ea nu ţine seama de steaguri şi embleme.

În timp ce doamna Daville îşi vedea de copii în camerele de jos ale „hanului dubrovnicenilor”, în timp ce Daville stătea aplecat deasupra mesei întocmind ample rapoarte consulare şi complicate planuri literare, sus, „consulul cel tânăr” lupta cu urâtul şi cu dorinţele pe care acesta le zămisleşte, incapabil de a le satisface. Făcea tot ce putea să-şi umple zilele şi nopţile; îl ajuta pe Daville în treburile consulatului, cutreiera călare ţinutul, studiind limba şi obiceiurile populaţiei, lucra de zor la cartea sa despre Bosnia. Dar oricât şi-ar da silinţa un om tânăr şi sănătos să-şi omoare timpul, îi rămâne încă destulă vreme şi destulă vlagă pentru reverie şi lâncezeală, pentru închipuiri şi dorinţe pe care numai tinereţea le cunoaşte.

Aşa se face că o Desfossés o remarcă într-o zi pe Jelka, o fată din Dolac.

Am însemnat mai înainte că, sosind la Travnik, doamna Daville avusese nevoie de multă răbdare şi timp ca să-şi câştige încrederea călugărilor catolici şi bunăvoinţa oamenilor din Dolac. La început nici oamenii cei mai săraci nu voiau să-şi dea copiii să slujească la consulatul francez. Dar după ce o cunoscură mai bine pe doamna Daville şi când văzură câte lucruri frumoase învăţaseră fetele care slujeau sub supravegherea ei, care mai de care dădu buzna la consulat, încercând să capete ceva de lucru pentru odraslele lor. Iată de ce în jurul doamnei Daville se găsea, acum, mai tot timpul un cârd de fete care o ajutau şi deprindeau, totodată, o sumedenie de lucruri necesare într-o gospodărie.

În lunile de vară, de pildă, fetele învăţau să tricoteze şi să brodeze. Se aşezau lângă geam pe veranda largă, şi, văzându-şi de treabă, îngânau cântece. Ieşind din odaia lui Daville, Desfossés trecea deseori pe lângă ele. Fetele îşi plecau atunci ochii ruşinoase, iar cântecul începea să se destrame. Măsurând cu paşii săi coridorul lung, tânărul se uita câteodată mai

stăruitor la ele şi obişnuia să le arunce vreo vorbă, în semn de salut, la care ele, zăpăcite, nu izbuteau să-i răspundă. De altfel, era şi greu de răspuns, căci de fiecare dată el folosea alt cuvânt, pe care îl învăţase chiar în ziua aceea şi care le punea în mare încurcătură, de altfel ca şi felul lui firesc de a se purta, iuţeala mişcărilor şi îndrăzneala glasului. Având prilejul deci să le vadă destul de des, Desfossés, după o logică proprie relaţiilor de acest fel, remarcase tocmai pe fata care, când trecea el, îşi pleca fruntea, mai sfioasă ca celelalte.

O chema Jelka şi era fiica unui mic negustor care avea în Dolac o cocioabă plină de copii. O şuviţă desprinsă din părul ei castaniu cobora până deasupra ochilor. Ceva nedefinit o deosebea de celelalte fete, ceva care ţinea şi de felul ei de a se îmbrăca, şi de frumuseţea ei. Tânărul începuse să distingă părul ei castaniu, ceafa albă şi grumazul puternic printre capetele plecate ale suratelor ei. Şi când într-o bună zi privi ceva mai îndelung ceafa ei albă, fata ridică fără veste capul, ca şi cum această privire i-ar fi pârjolit carnea, dând la iveală, pentru o clipă, chipul ei tânăr, cu faţa lată, ochii căprui, învăpăiaţi, dar supuşi, nasul drept, dar croit cam ciudat şi gura mare, desăvârşit arcuită, cu buze egale care abia se atingeau una de alta. Surprins, tânărul stărui cu privirea asupră-i şi luă seama că buzele-i tremură uşor, ca într-un plâns reţinut, în timp ce în ochii căprui licărea un surâs pe care în zadar încerca să-l ascundă. Tânărul îi zâmbi şi-i aruncă o vorbă în graiul „ilir”, pe care nici el n-o înţelegea prea bine, dar care se dovedi bine-venită, căci la vârsta tinereţii şi în astfel de ocazii toate cuvintele sunt nimerite şi pline de tâlc. Ca să-şi ascundă ochii care râdeau şi gura în jurul căreia juca aproape invizibil ceva ca o umbră de plâns, fata îşi plecă din nou capul şi el zări iar ceafa albă pe care tremurau zulufii castanii.

Jocul acesta se repetă de câteva ori în zilele următoare, de fiecare dată ameninţând să se prelungească. Nici nu se putea altfel când ne gândim că fata era frumoasă, iar bărbatul tânăr, singur şi plin de dorinţă. În felul acesta, cuvinte neînsemnate, priviri lungi şi zâmbete inconştiente se împleteau aruncând o punte sigura care se înfiripa de la sine.

El începu să se gândească la ea noaptea şi dimineaţa când se trezea din somn, începu s-o caute întâi cu gândul, apoi în realitate, şi, ca prin minune, îi întâlnea tot mai des chipul şi o

privea tot mai lung. Cum în vremea aceea natura îmbrăca straie noi, iarba dădea colţ şi copacii înverzeau, lui i se păru că fiinţa fetei, intră şi ea, deşi într-un chip deosebit, în circuitul acestei exuberanţe vegetale. „E şi ea o plantă”... îşi spunea el în sinea sa, ca atunci când rosteşti cuvintele în transă, fără să-ţi dai bine seama de semnificaţia lor. Îmbujorată, surâzătoare şi ruşinoasă, ascunzându-şi repede faţa ca florile suava lor coroniţă, fata semăna într-adevăr în mintea lui cu florile şi fructele, dar semăna cu ele într-un sens mai ciudat şi mai adânc, pe care nici el nu-l putea desluşi, ca şi cum ea ar fi fost sufletul şi viaţa tuturor fructelor şi tuturor florilor.

După ce vremea se mai încălzi şi mugurii plesniră, fetele îşi schimbară locul, mutându-se în grădină. Şi aşa rămâneau acolo, împungând la gherghef cât era vara de lungă.

Dacă ai fi stat de vorbă cu doi călători, dintre care unul să fi petrecut în Travnik iarna, iar celălalt vara, ai fi aflat de la cel dintâi că oraşul ăsta e un adevărat iad, iar de la cel de-al doilea că paradisul trebuie să fie aidoma lui.

Aşezările acestea înconjurate de un peisaj aspru şi traversate de o climă ingrată, câteva săptămâni pe an se bucurau mai toate, de zile frumoase şi pline de încântare, dăruite parcă de natură pentru a-şi răscumpăra toanele aducătoare de necazuri din restul anului. La Travnik, răstimpul acesta pică între începutul lui iunie şi sfârşitul lui august, ţinând de obicei mai toată luna iulie.

După ce zăpada se topeşte până şi în văgăunele cele mai ferite, după ce contenesc ploile şi ninsorile de primăvară, după ce se domolesc vânturile – când reci, când călduţe, când aspre şi vijelioase, când adieri dulci şi uşoare, – după ce se retrag pentru multă vreme norii către înaltele graniţe ale amfiteatrului abrupt pe care-l formează munţii în jurul oraşului, după ce ziua învinge noaptea înstăpânindu-şi strălucirea şi căldura, când costişele de deasupra oraşului se învelesc în galbenul holdelor, iar pomii grei de rod încep să-şi scuture prin mirişti poamele coapte – atunci începe scurta şi frumoasa vară travniceană.

Desfossés îşi scurtase plimbările prin împrejurimi şi acum petrecea ore întregi în grădina mare şi povârnită a consulatului, umblând pe poteci, printre tufişurile binecunoscute, dar cercetându-le cu alţi ochi, ca pe nişte lucruri ciudate şi nicăieri văzute. Jelka venea înaintea celorlalte fete sau căuta să întârzie

după plecarea lor. De pe tăpşanul pe care lucrau, ea cobora tot mai des spre consulat să ia apă, aţă sau câte ceva de mâncare. Tânărul o întâlnea pe cărările strâmte, năpădite de verdeaţă. Ea îşi pleca sfioasă capul castaniu, iar el rostea zâmbind o vorbă în graiul „ilir”, în care sunetul „r” era surd şi rostogolit, iar accentul cădea întotdeauna la sfârşitul cuvântului.

Într-o după-amiază rămaseră ceva mai mult singuri pe una din cărările mărginaşe, împrejmuite cu frunziş şi învăluite în umbra caldă. Fata purta şalvari de dimie albăstrie şi ilic strâmt din atlas alb, prins într-o copcă numai. Cămaşa încreţită era prinsă la gât cu un fiong de argint. Mâinile ei, acoperite de mânecile cămăşii până la coate, erau tinere, fragede, cu o pânză de sânge desenată sub piele. Tânărul îi apucă mâna de după cot. Sângele fugi îndată şi pe piele rămaseră întipărite urmele degetelor lui.

Buzele ei – trandafirii, stranii, pline şi egale tresăriră uşor şi în colţul gurii apăru zâmbetul acela rugător şi parcă gata de plâns. Apoi fata lăsă capul în pământ şi se lipi de el, mută şi ascultătoare ca iarba şi crengile copacilor. „E ca o plantă...” îi fulgeră iar prin gând, dar ceea ce se lipise de el nu era un fir de iederă, ci o făptură omenească, o femeie înduioşată până la durere, cu un suflet care se zbătea încă, dar care se împăcase cu înfrângerea şi căderea. Ţinea mâinile atârnându-i neputincioase, de-a lungul trupului, gura întredeschisă şi ochii pe jumătate închişi, ca într-un leşin. Se lipise de el, fremătând de dragoste, de voluptatea pe care i-o făgăduia dragostea, de spaima înfrângerii şi a deznădejdii, dar şi de ameţeala pe care ţi-o dau culmile foarte înalte.

Tânărul simţi sângele clocotindu-i şi-l copleşi nestăpânita fericire a triumfului. Se aprindeau şi se stingeau în el, ca licuricii, nemărginite orizonturi. Iată, aşadar! Simţise de la început şi spusese de atâtea ori şi altora că ţinutul acesta sărac, arid şi părăginit ascunde în el comori şi bogăţii. Şi iată-l revelându-i acum, una din tainicele lui splendori.

Pantele verzi şi înflorite înfloriră a doua oară şi prin văzduh trecu un suflu necunoscut, îmbătător care, cel puţin aşa i se păru în clipa aceea, sălăşluia de la începutul vremii ascuns în adâncul văilor. Se ivi şi dădu în vileag necercetata bogăţie a unui ţinut, la prima vedere sumbru şi arid, şi se vădi dintr-o dată că îndărătnica lui tăcere veghea cu gelozie răsufletul acesta, iute şi întretăiat, al dragostei în care se luptau scâncetul

refuzului şi voluptatea cedării, că înfăţişarea lui veşnic mohorâtă şi cenuşie nu era decât o mască sub care lumina luneca fremătând, rumenită de sângele fierbinte.

La picioarele lor zăcea trunchiul gros şi răsucit al unui păr bătrân; culcat pe malul teşit, seamănă oarecum cu o sofa. Partea lipită de sol se uscase, dar ici-colo făceau ochi, de sus de sub scoarţa zbârcită, câteva frunzuliţe. Se rezemară de trunchi şi se lăsară să cadă îmbrăţişaţi în scorbura lui putrezită, ca într-un aşternut anume pregătit pentru ei; întâi fata, apoi tânărul, strângând-o la piept. Mută şi nemişcată, ea i se dăruise dinainte şi totuşi, când mâinile lui îi pipăiră trupul şi-i cuprinseră mijlocul, lunecând între şalvari şi ilic, dându-i la o parte cămaşa, fata zvâcni ca o creangă îndoită la cules şi scăpată din mână. Se ridică şi el fără să ştie cum şi se pomeniră din nou pe potecă. Fata îngenunche la picioarele lui, cu mâinile împreunate şi cu faţa ridicată implorator ca într-o rugă. Obrazul ei păli deodată, ochii i se umplură cu lacrimi care nu se-ndurau să curgă. Stând în genunchi, cu mâinile împreunate, fata rostea cuvinte necunoscute lui, dar pe care în clipa aceea le înţelegea mai bine decât dacă i le-ar fi spus în propria-i limbă: îl implora să-i fie milă de ea şi s-o cruţe, să nu o împingă la pierzanie, căci se află în faţa lui fără apărare, nefiind în stare să alunge dulcea patimă care o stăpânea, implacabilă ca moartea, dar mai grea şi mai teribilă decât ea. Îl conjura pe viaţa mamei lui şi pe tot ce avea mai scump în lumea asta şi repeta într-una cu glasul sugrumat de patimă şi durere:

— Nu, nu...!

Tânărul simţea cum îi zvâcneşte sângele în gâtlej, dar încerca să se stăpânească şi să înţeleagă neaşteptata şi fulgerătoarea schimbare care intervenise. Se întreba uluit ce anume smulsese de sub el femeia aceasta aproape leşinată de dorinţă şi din ce pricină îi căzuse-n genunchi ţintuindu-l pe loc într-o poziţie ridicolă, ţeapăn şi tulburat, ca un împărat al păgânătăţii, în timp ce ea, prăvălită alături, cu mâinile împreunate, îl privea cu ochii înlăcrămaţi, aţintiţi în sus, spre faţa lui, ca o mucenică din tablourile religioase. Ar fi vrut s-o ridice de jos, s-o tragă din nou spre el şi s-o culce pe trunchiul bătrân, dar nu mai avea nici putere şi nici chef. Totul se schimbase dintr-o dată, într-un chip de neînţeles.

N-ar fi ştiut să spună cum şi când s-a întâmplat schimbarea asta, dar vedea limpede că fata aceasta, slabă şi docilă ca o trestie sub adierea vântului, trecuse în chip miraculos din „lumea vegetală”, în care se aflase până atunci, într-o cu totul altă lume, fugise prin vicleşug să se pună la adăpostul sigur al unei voinţe mai puternice, care o apăra împotriva oricui. Se simţi înşelat cu premeditare şi dezamăgit. Fu întâi ruşinat, apoi se mânie pe ea, pe sine însuşi, pe lumea întreagă. Se aplecă şi o ridică încetişor de jos, îngăimând câteva cuvinte fără noimă. Ea era la fel de docilă şi de ascultătoare, se mlădia după fiecare mişcare a mâinii lui, ca şi adineauri, neîncetând să-l roage cu vorba şi din priviri să-i fie milă de ea şi s-o cruţe. Însă tânărul nu mai avea de gând s-o îmbrăţişeze. Încruntat şi dându-şi silinţa să se poarte cât mai frumos, el o ajută să-şi îndrepte cutele şalvarilor şi-i încheie fiongul de argint de la gât, care se desfăcuse. Apoi, la fel de brusc şi de neînţeles pentru el, fata dispăru luând-o la fugă pe cărare, spre clădirea consulatului.

Câteva zile tânărul nu-şi găsi astâmpărul. Se gândea într-una cât de mult îl năucise întâmplarea asta din grădină şi nu-şi ierta furia neputincioasă şi ruşinea care-l cuprinsese. Şi se întreba necontenit: oare ce se petrecuse atunci între el şi fată? Încerca din răsputeri să dea uitării scurta întâlnire de pe cărarea lăturalnică a grădinii, dar ea îi răsărea mereu în minte şi atunci îşi spunea ironic şi a batjocură:

— Da, da, eşti într-adevăr un psiholog fără pereche şi un amant desăvârşit. Ai scos-o nu ştiu de unde că face parte din lumea vegetală, că e duhul păgân al acestui pământ, că-i o comoară ascunsă care abia aşteaptă să fie dată la iveală. Şi ai vrut s-o descoperi tu. Dar când ai dat s-o smulgi din ascunzişul tainic, totul s-a schimbat dintr-o dată. Ea s-a prăvălit în genunchi la picioarele tale asemenea lui Isaac pe care tatăl său, Avraam, l-ar fi jertfit Domnului, dacă în ultima clipă nu l-ar fi scăpat îngerul de la moarte. Da, îngenunchease asemeni lui. Iar tu stăteai în faţa ei întocmai ca Avraam. Felicitări! Ai început să te complaci în roluri de personaje din tablourile vivante cu conţinut biblic şi tendinţă profund morală şi cucernică, încă o dată: felicitări!

Numai lungile plimbări prin crângurile din împrejurimi izbuteau să-l liniştească întrucâtva, dând alt curs gândurilor lui.

Dorinţa neîmplinită şi vanitatea tinereţii îl chinuiră câteva zile, apoi se sfârşi şi cu asta. Se potoli şi începu să uite. Trecea şi acum pe lângă fetele care brodau în grădină, zărea capul plecat şi ceafa albă a Jelkăi, dar nu-şi pierdea cumpătul şi nu se oprea, ci le arunca vesel fără să-i pese, vreo vorbă, învăţată în ziua aceea, şi-şi vedea de drum, întotdeauna zâmbitor, proaspăt şi grăbit.

Atâta doar că, într-una din acele nopţi, adăugă în manuscrisul cărţii sale despre Bosnia, acolo unde vorbea despre tipurile şi particularităţile rasiale ale bosniacilor, următorul pasaj: „Femeile sunt, de regulă, chipeşe; multe din ele se remarcă prin trăsături fine şi regulate ale feţei, prin frumuseţea trupului şi albul orbitor al pielii care scoate în evidenţă ochii umbriţi.”

XI

Totul în ţara asta lua cu timpul o întorsătură surprinzătoare şi totul putea deveni în orice clipă contrariul a ceea ce părea să fie. Daville începuse chiar să se împace cu gândul că-l pierduse pe Husref Mehmet-paşa, om vioi şi deschis la minte de la care se putea aştepta întotdeauna la o primire caldă, la înţelegere, ba câteodată chiar la sprijin, şi îi luase locul asprul, glacialul, nefericitul Ibrahim-paşa, povară pentru el însuşi şi pentru ceilalţi şi de la care greu puteai stoarce o vorbă bună sau un sentiment uman, cum nu se poate scoate apă din piatră seacă. Părerea aceasta i-o întărea prima întrevedere cu vizirul şi, mai cu seamă, ceea ce află despre el de la D'Avenat. Dar nu peste multă vreme, consulul fu nevoit să recunoască, şi în cazul de faţă, că D'Avenat, în aprecierile sale, în aparenţă realiste şi exacte, se dovedea a fi un cunoscător unilateral al sufletului omenesc. La drept vorbind, ori de câte ori erau la mijloc lucruri obişnuite şi relaţii curente din viaţa cotidiană, judecata lui nu dădea greş, fiind necruţător de precisă şi de sigură. Dar când se pomenea pus în faţa unor chestiuni mai complexe şi mai fine, lenea lui spirituală şi indiferenţa lui morală îi jucau renghiul, îndemnându-l să generalizeze şi să emită judecăţi pripite şi simpliste. Ca, bunăoară, în cazul de faţă. Nu după mult timp, la a doua sau a treia întrevedere, consulul constată că vizirul nu e inabordabil, cum părea la prima vedere. În primul rând, noul vizir avea şi el „calul lui de bătaie”. Doar că acesta nu era marea, ca în cazul lui Husref Mehmet-paşa. Punctul de plecare şi de încheiere al oricărei discuţii îl constituia pentru Ibrahim-paşa debarcarea suveranului său Selim al III-lea şi propria-i tragedie, strâns legată de această năprasnică întâmplare. Pornind de aici, unghiul său de privire se deschidea în toate direcţiile. Prin prisma acestui eveniment privea el tot ce se întâmpla pe lume şi în jurul său şi este lesne de înţeles că din această perspectivă fatală totul părea sumbru, apăsător şi fără nădejde. Pentru consul însă era important că vizirul nu este pur şi simplu „un monstru fizic şi o mumie spirituală”, şi că există lucruri şi cuvinte în stare să-l mişte şi să-l emoţioneze. Ba mai mult, cu timpul, consulul îşi putu da seama că vizirul acesta posac şi închis în el, cu care orice discuţie se preschimba într-o prelegere asupra deşertăciunii deşertăciunilor, era în multe privinţe mai

bun şi mai de nădejde decât sclipitorul şi veşnic surâzătorul Mehmet-paşa. Felul în care Daville ştia să-i asculte sentinţele întunecate şi reflecţiile pesimiste începu să-i placă lui Ibrahim-paşa, îi mergea la inimă şi îi inspira încredere. Niciodată nu sta de vorbă vizirul atât de îndelung şi de confidenţial nici cu von Mitterer, nici cu altcineva, cum sta de vorbă, din ce în ce mai des, cu Daville. Iar consulul începuse, la rându-i, a se obişnui cu aceste discuţii, în care şi unul şi altul meditau asupra vicisitudinilor vieţii într-o lume imperfectă, dar în care totuşi izbutea să tragă mici foloase, deoarece aveau plăcerea de a sta împreună de vorbă.

Discuţiile acestea începeau de regulă cu elogierea vreuneia din izbânzile recente ale lui Napoleon pe câmpul de luptă sau în politica internaţională, dar, potrivit înclinaţiei sale, vizirul trecea îndată de la lucruri pozitive şi îmbucurătoare la subiecte negre şi întristătoare. Se referea, de pildă, la Anglia, condamnându-i cerbicia, lăcomia şi lipsa ei de scrupule, împotriva cărora, zicea el, zadarnic încerca să lupte până şi un om de geniu, ca Napoleon. De aici până la reflecţii cu caracter general, asupra teribilei sarcini de a guverna popoarele şi a îndruma milioanele de oameni, asupra ingratei sarcini de cârmuitor şi de comandant, şi asupra strâmbătăţii acestei lumi în care toate merg anapoda şi oricine se trezeşte mai întâi calcă în picioare legile şi năzuinţele firilor nobile – nu mai era decât un pas. Ajungând la acest punct, vizirul trecea uşor la soarta lui Selim al III-lea şi a colaboratorilor săi. Daville asculta amuţit de atenţie şi plin de sinceră compasiune, în timp ce vizirul rostea cuvintele cu patos amar.

— Lumea nu vrea să fie fericită. Popoarele nu vor o guvernare chibzuită şi nici stăpâni cu suflet nobil. Bunătatea e în lumea asta un orfan năpăstuit. Atotputernicul să-l ajute pe împăratul vostru, dar eu am văzut cu ochii mei ce i s-a întâmplat stăpânului meu, preaslăvitului sultan Selim, un om pe care Dumnezeu l-a înzestrat cu toate harurile trupeşti şi sufleteşti. Ardea şi se topea ca o lumânare pentru fericirea şi propăşirea Imperiului. Înţelept, blând şi drept, nici prin gând nu i-ar fi trecut vreodată să facă rău cuiva sau să-l vândă, nu bănuia ce abisuri de venin, de făţărnicie şi de mârşăvie ascunde sufletul omenesc; de aceea nu s-a priceput să se păzească singur, iar noi, ceştilalţi, n-am avut cum să-l ferim de primejdie. Dăruindu-

şi toate puterile trudei cerute de îndatoririle sale de suveran şi ducând o viaţă neprihănită cum nu s-a pomenit din vremea primilor califi, Selim n-a întreprins nimic pentru a preveni atacul venit prin surprindere şi trădarea oamenilor haini. Aşa s-a făcut că o ceată de ieniceri, drojdia oştirii, în fruntea căreia se afla un zamparagiu bezmetic, a fost în stare să-l izgonească din scaunu-i împărătesc şi să-l închidă în Serai, zădărnicind poate pentru totdeauna planurile lui salvatoare şi luminoase şi să aducă pe tron un neisprăvit şi un senzual, înconjurat de beţivani, de nătângi şi trădători de profesie. Iată, dar, cum merg toate în lumea asta! Şi cât sunt de puţini, vai, oamenii care îşi dau seama de lucrul ăsta, cât de puţini sunt cei care ar vrea şi ar avea putinţa să-l împiedice!

Din nenorocire în nenorocire ajungeau, fireşte, să vorbească de Bosnia, de condiţiile în care erau nevoiţi să trăiască în ţara asta blestemată atât vizirul cât şi consulul. Ibrahim-paşa nu găsea vorbe îndeajuns de tari şi imagini îndeajuns de sumbre când vorbea despre Bosnia şi bosniaci, iar Daville îl asculta cu sinceră simpatie şi deplină înţelegere.

Vizirul nu putea să uite faptul dureros că Selim fusese răsturnat în timp ce el se găsea în fruntea oştirii care se pregătea tocmai să-i alunge pe ruşi din Moldova şi din Valahia, într-un moment, când izbânda se arăta a fi neîndoielnică şi că această lovitură năprasnică răpise în acelaşi timp Imperiului pe cel mai luminat dintre sultani, şi-l împiedicase pe el, pe Ibrahim-paşa, să culeagă o mare victorie ca şi câştigată, pentru a-l zvârli, fără veste, zdrobit şi umilit, în ţinutul acesta sărac şi uitat de Dumnezeu.

— Vezi şi dumneata, nobilul meu prieten, unde trăim şi cu cine avem de-a face aici. O turmă de bivoli sălbatici ar fi mai uşor de stăpânit decât begii şi aianii bosniaci. Oameni sălbatici, sălbatici şi nechibzuiţi, din topor şi proşti, dar ţâfnoşi şi obraznici, îndărătnici şi fără minte. Se întrec în cârcoteli şi viclenii, asta-i tot ce ştiu să facă. Şi cu soiul ăsta de oameni eu trebuie să sting acum răscoala din Serbia! Aşa merg treburile în Imperiul nostru de când a fost doborât şi închis sultanul Selim şi numai bunul Dumnezeu ştie ce nenorocire ne mai aşteaptă.

Vizirul se opri din vorbire, iar pe faţa-i nemişcată licăriră pentru o clipă, ca luciul unor cristale fumurii, ochii lui adânc

înfundaţi în orbite pe care doar deznădejdea îi mai putea aprinde.

Daville curmă tăcerea şi zise prudent şi discret:

— Dacă însă printr-un fericit concurs de împrejurări s-ar schimba lucrurile la Ţarigrad, iar domniei voastre vi s-ar încredinţa din nou funcţia de mare vizir...

— Tot aia e! dădu din mână vizirul, pornit în dimineaţa aceea să-l aducă pe consul odată cu sine, pe culmile celei mai negre deznădăjduiri. Tot aia e! continuă el cu voce surdă. Zadarnic aş trimite firmane, căci ele ar rămâne literă moartă. Apoi ar trebui să apăr ţara de ruşi, de englezi, de sârbi şi de toate liftele care ar tăbărî asupră-i. Într-un cuvânt: să salvez ce nu se mai poate salva.

Când aceste lungi convorbiri se apropiau de sfârşit, consulul punea, de obicei, pe tapet chestiunea pentru care venise, adică: o autorizaţie pentru export de grâu în Dalmaţia, rezolvarea unui conflict de frontieră sau altceva, cam de acelaşi fel, iar vizirul, cufundat în negrele sale meditaţii, îşi da consimţământul fără să stea pe gânduri.

Se mai întâmpla ca vizirul să abordeze în timpul întrevederilor şi alte subiecte, dar resemnarea grea, deznădăjduită şi amărăciunea din suflet îi erau nedespărţiţi tovarăşi. Vorbind despre proaspătul mare vizir, care îl ura pizmuindu-l pentru că fusese mai norocos în războaie decât el, îi mărturisi că din această pricină nu-i trimite nici instrucţiuni, nici informări, nici măcar suficiente mijloace de luptă pentru campania împotriva Serbiei. Altă dată îi comunică lui Daville ştirile aflate în legătură cu soarta predecesorului său la Travnik, Husref Mehmet-paşa, pe care acelaşi mare vizir îl surghiunise departe, tocmai la Keser.

Toate acestea se grămădeau şi se strângeau în sufletul consulului, care, deşi de obicei se întorcea de la vizir cu treburile aranjate, umbla prin casă de parcă luase otravă, nu era în stare să mănânce nimic, iar noaptea visa numai nenorociri, surghiun şi calamităţi spăimântătoare.

Şi totuşi Daville era mulţumit că găsise, fie şi pentru scurt răstimp, în incurabilul pesimism al vizirului un punct de contact, un locşor aparte unde se întâlneau doar ei doi, vorbindu-şi de la om la om, în mijlocul acestei grosolane lumi turceşti fără o rază de înţelegere şi fără urmă de omenie pentru el, nefericit consul

străin. I se părea uneori că nu mai e nevoie decât de puţin timp şi de un minim efort ca între el şi vizir să se dezvolte şi să se statornicească o prietenie autentică şi o legătură umană, sinceră şi loială.

Dar tocmai atunci, de fiecare dată se ivea câte ceva care dădea în vileag distanţa ireductibilă ce-i separa, câte ceva care arunca asupra persoanei vizirului o lumină nouă, şi sub strălucirea ei crudă el apărea mai îngheţat la suflet şi mai rău decât îl zugrăvea D'Avenat; atunci Daville intra iar în derută, i se părea că orice ieşire este închisă şi speranţa că aflase în sfârşit în aceste aspre ţinuturi o „rază de omenie" care să trăiască măcar cât durata unei lacrimi, să dăinuie măcar cât un surâs sau o privire, se spulbera cu desăvârşire. Uimit şi deznădăjduit, consulul îşi spunea atunci că aspra şcoală a Orientului n-are sfârşit, că în aceste ţinuturi nenorocirile n-au limită, că oricând te puteai aştepta la orice din partea acestor oameni care n-aveau nici măsură, nici judecată statornică în viaţă şi deci nicio valoare trainică în relaţiile dintre ei.

Orice previziune, oricât de aproximativă, era exclusă.

Într-una din zile, vizirul îi chemă pe neaşteptate la el pe cei doi consuli în acelaşi timp, contrar obiceiului. Se întâlniră în faţa porţii, fiecare însoţit de suita lui. Divanul avea o înfăţişare festivă. Icioglanii păşeau în vârful picioarelor, vorbind în şoaptă. După ce narghilele şi cafelele fură aduse, sosiră caimacamul şi teftedarul, aşezându-se în ultimele rânduri. Vizirul le aduse consulilor la cunoştinţă că chehaiaua sa, Suleiman-paşa, trecuse Drina cu o săptămână în urmă în fruntea trupelor bosniace şi nimicise cel mai puternic şi mai disciplinat detaşament sârbesc, instruit şi comandat de „ofiţeri ruşi". El îşi exprimă speranţa că în urma acestei victorii ruşii părăsiseră Serbia până la unul şi că lucrul acesta ar însemna pentru răscoală începutul sfârşitului. Vizirul dădea mare importanţă acestei victorii, fiind încredinţat că ceasul când ordinea şi pacea vor domni în Serbia nu mai era departe. Ştiind că şi consulii, ca nişte buni prieteni şi vecini, vor fi bucuroşi să afle asemenea veşti, îi chemase cât mai grabnic spre a le afla din gura lui şi a se bucura împreună.

Vizirul tăcu. Şi atunci, ca la un semn, pătrunseră în Divan, aproape alergând, o ceată de icioglani. În mijlocul odăii încăpătoare fu aşternută o rogojină. Servitorii aduseră câteva coşuri, câţiva saci din păr de capră şi nişte burdufuri de porc

negre şi unsuroase. Burdufurile fură într-o clipă dezlegate şi desfăcute şi conţinutul lor deşertat pe rogojină, în timp ce consulii erau serviţi cu limonadă şi al doilea rând de ciubuce.

Pe rogojină se rostogoliră urechi şi nasuri tăiate, o masă jalnică de carne omenească pusă-n saramură şi înnegrită din pricina sângelui închegat. Un miros rece, greţos de sare umedă şi de sânge coagulat inundă odaia. Din coşuri şi din saci fură scoase pălării, cingători şi cartuşiere purtând pe ele un vultur metalic, apoi prapuri roşii şi galbeni, înguşti şi cu chenare de aur, cu chipul Mântuitorului zugrăvit. La sfârşit căzură pe podea, cu sunet surd, câteva *sipide*. Când sfârşiră cu deşertatul, icioglanii aduseră un snop de baionete legate cu sfoară.

Acestea erau trofeele victoriei repurtate asupra oastei răsculaţilor sârbi, „organizată şi comandată de ofiţeri ruşi”.

Dinspre peretele din fund se auzi o voce adâncă, intonând ca la rugăciune: „Domnul a binecuvântat armele Islamului!” Toţi turcii aflaţi în Divan răspunseră printr-un mormăit confuz.

Daville, care nici nu s-ar fi aşteptat la o asemenea privelişte, îşi simţi maţele urcate în gâtlej, iar limonada care între timp se făcuse amară ca fierea fu gata să-i ţâşnească pe nas. Uită cu totul de ciubuc şi-şi îndreptă ochii spre von Mitterer, ca şi cum de la el ar fi aşteptat salvarea. Austriacul se făcuse şi el palid la faţă, părul i se zbârlise în cap, dar cum se obişnuise demult cu surprize de felul acesta, îşi veni repede în fire şi avu puterea să găsească cuvinte prin care să exprime felicitări vizirului pentru victoria oastei bosniace. Zelul şi străduinţa de a nu rămâne mai prejos ca rivalul său învinseră în Daville teama şi scârba, aşa că se grăbi să rostească şi el câteva fraze în cinstea victoriei, însoţite de urarea ca oastea sultanului să obţină noi succese şi pacea să fie cât mai repede stăpână în întregul imperiu otoman – toate acestea cu o voce inexpresivă. I se părea că aude desluşit fiecare cuvânt al său, ca şi cum l-ar fi spus altcineva. Toate acestea fură traduse în limba turcă. Atunci vizirul luă iar cuvântul. El le mulţumi consulilor pentru felicitările şi bunele lor urări şi-i vesti că se socotea fericit să-i aibă alături de el în clipa când, adânc mişcat, cercetează cu privirea aceste arme părăsite în chip ruşinos pe câmpul de bătaie de sperjurii muscali.

Daville se încumetă să se uite o clipă la el. Ochii vizirului erau într-adevăr mai vii şi luminile lor luceau ca nişte cristale.

Aceeaşi voce profundă rosti din nou câteva cuvinte solemne, neînţelese.

O rumoare abia auzită trecu prin Divan. Întrevederea luase sfârşit. Luând seama că von Mitterer priveşte obiectele întinse pe rogojină, Daville îşi luă inima-n dinţi şi-şi întoarse ochii spre mormanul atroce al trofeelor. Obiectele neînsufleţite din piele şi metal erau parcă de două ori neînsufleţite aşa cum zăceau acolo, jalnice şi părăsite, ca şi cum ar fi fost dezgropate după lungi secole şi scoase la lumina zilei. Alături, în nemişcare, strania şi spăimântătoarea grămadă de urechi şi nasuri tăiate; în jurul ei se risipiseră zgrunţuri de sare înnegrită de sânge ca firele de ţărână şi amestecată cu pleavă. Din toate acestea emana o duhoare greţoasă, rece, pătrunzătoare.

Daville se uită de câteva ori la von Mitterer, apoi la rogojina din faţa sa, cu speranţa ascunsă că priveliştea aceasta se va mistui deodată ca o năzărire înfricoşătoare, însă mormanul de obiecte, incredibile, dar reale şi neîndurătoare în nemişcarea lor, îi izbea mereu privirea.

„Trebuie să-mi vin în fire!” se gândea cu înfrigurare Daville. „Să mă trezesc, să scap de coşmarul ăsta şi să ies la soare, să-mi frec ochii şi să trag în piept aer curat!” Dar n-avea cum să se trezească – oroarea mârşavă din faţa sa fiind realitatea însăşi. Aşa erau oamenii aceştia. Asta era viaţa lor. Şi cei mai buni dintre ei aşa procedau.

Daville simţi din nou că stomacul i se urcă-n gâtlej şi o pânză de negură îi învăluie ochii. Izbuti cu toate acestea să-şi ia rămas bun în mod politicos şi să ajungă cu bine acasă, întovărăşit de suită. Dar în loc să se aşeze la masă, se întinse numaidecât în pat.

A doua zi Daville şi von Mitterer se întâlniră, fără să se mai întrebe căruia din ei îi venea rândul să se ducă în vizită la celălalt şi uitând cu desăvârşire cât timp trecuse de la ultima lor întrevedere. Alergară, mânaţi ca de-o catastrofă unul spre altul. Îşi strânseră mâinile şi se priviră îndelung, în tăcere, ca doi naufragiaţi. Von Mitterer aflase între timp ce era cu victoria aceasta a turcilor şi de unde îşi procuraseră trofeele. Armele fuseseră capturate de la o ceată de răsculaţi sârbi, în timp ce prapurii şi toate celelalte fuseseră smulse într-un măcel la care se dedase o trupă din oastea pricopsită, trândavă şi dezmăţată

asupra raialei bosniace, undeva pe la Zvornik, în timpul unei sărbători religioase.

Von Mitterer nu era un om înclinat spre meditaţie, n-avea niciun rost să lungească vorba cu el pe această temă. Daville suferise crunt după acea recepţie la vizir şi se întreba într-una: Ce rost să aibă minciuna asta? De unde atâta cruzime zadarnică şi aproape copilărească? Ce înseamnă râsul şi ce înseamnă plânsul acestor oameni? Ce ascunde tăcerea lor? Şi cum de erau în stare vizirul acesta, cu vederi înalte, înţeleptul Tahir-beg şi Suleiman-paşa, care i se păruse om de onoare, să se preteze la astfel de lucruri, ba mai mult, să asiste la astfel de scene parcă dintr-o altă lume, inferioară şi spăimântătoare? Care era adevărata lor faţă? Acesta era oare adevăratul lor chip sau o mască sub care-şi ascundeau chipul dintr-un anumit calcul? Când minţeau şi când spuneau adevărul?

Şi pe lângă suferinţa fizică, simţea cum îl roade în acelaşi timp gândul că în neputinţa lui nu va izbuti niciodată să găsească un etalon raţional şi o măsură pentru oamenii aceştia şi pentru faptele lor.

Mai grele încă şi mai dureroase deveneau lucrurile de acest fel când se gândea la interesul Franţei, şi deci la mândria personală şi la succesul misiunii sale.

Prin oamenii lui de încredere, Daville întreţinea legături permanente cu comandanţii oraşelor de la graniţa austriacă. Orice incursiune de jaf, cât de măruntă, pornită din aceste oraşe sau chiar numai zvonul că se pregăteşte o incursiune îi obliga pe austrieci să trimită trupe de pază în ţinuturile ameninţate. În felul acesta, prin legăturile pe care le avea, făcea tot ce-i stătea în putinţă să slăbească forţa armatei austriece şi menţinea o încordare permanentă la hotarele cu Bosnia.

Printre căpitani se remarca în mod deosebit Ahmet-beg Cerić din Novi. Daville îl cunoştea personal. Era un om foarte tânăr, abia fusese numit căpitan după moartea tatălui său. Bine făcut, mândru, elocvent şi avântat, făcea bună impresie. Ardea de dorinţa să dobândească glorie în luptă la frontierele pe care le trecuseră şi le cuceriseră de atâtea ori străbunii lui. Nu se sfia să spună că are strânse legături cu francezii şi-i plăcea să expedieze comandantului austriac, aflat de cealaltă parte a graniţei, ameninţări şi mesaje jignitoare care se sfârşeau, invariabil, cu fraza: „De la Ahmet-beg Cerić şi împăratul francez,

Napoleon”. După datinele căpitanilor de regiuni, îl ura şi-l dispreţuia pe vizir, venea rareori la Travnik şi refuza să primească, indiferent de la cine, ordine sau instrucţiuni.

Pe căi ocolite, prin oamenii lor de la Poartă, austriecii izbutiră să-l defăimeze pe Ahmet-beg şi să-l înfăţişeze ca pe un trădător vândut francezilor. Folosiră acest mijloc mai ieftin, mai sigur şi mai expeditiv decât să-şi bată capul ani de zile cu tânărul şi nesupusul căpitan. Capcana fu bine lucrată. La Travnik sosise catâl-firmanul pentru Cerić, iar vizirul primi o mustrare pentru că tolera astfel de căpitani şi pentru că Poarta era nevoită să afle din altă parte veşti despre netrebnica lor purtare. Existau două soluţii arătate pe şleau: ori să fie înlocuit şi executat odiosul căpitan, ori, dacă nu, vizirul să se pregătească de plecare.

Uşor nu era să-l ademeneşti pe Ahmet-beg la Travnik, dar austriecii se grăbiră să dea şi aici o mână de ajutor. Căpitanul fu înştiinţat că-l cheamă, chipurile, consulul francez, având a-i comunica ceva. Cum sosi la Travnik, fu prins îndată, pus în fiare şi aruncat în temniţa cetăţii.

Cu acest prilej îşi putu da seama Daville ce înseamnă teroarea turcă, ce pot face când îşi dau mâna minciuna şi violenţa, şi cu ce fel de forţe malefice are de luptat în oraşul acesta blestemat.

Chiar a doua zi după arestarea lui Ahmet-beg un ţigan fu spânzurat dincolo de cimitir şi telalul striga pe uliţă cât îl ţinea gura că fusese agăţat în ştreang „pentru că dăduse bineţe căpitanului din Novi” în timp ce-l târau spre cetate. Ştirea aceasta fu răspândită spre a se da tuturor a înţelege că de fapt căpitanul fusese condamnat la moarte. Îndată pătrunse în sufletele tuturor spaima rece şi oarbă care cuprinde din când în când Travnikul şi Bosnia, oprind şi înghiţind pentru câteva ore sau zile orice pâlpâit de viaţă, ba chiar şi mersul gândului, îngăduind astfel nevăzutei puteri care a răspândit-o să pună la cale şi să ducă la îndeplinire nestingherită şi cât mai degrabă ceea ce îşi propusese.

Toată viaţa sa Daville avusese oroare şi căutase să evite dramatismul. I-ar fi fost greu şi să conceapă că un conflict ar putea să aibă un deznodământ tragic. Lucrul acesta era contrar întregii sale firi. Iar acum se găsea implicat, indirect, într-o tragedie reală de neînlăturat şi fără ieşire. În starea de surescitare în care se găsea, înconjurat de munţi, derutat şi hărţuit de necazurile şi încercările prin care trecuse în ultimii doi

ani, Daville se simţea amestecat în drama căpitanului din Novi, mai mult decât era de fapt. Se simţea interesat mai ales că, din câte-i spusese D'Avenat, căpitanul fusese ademenit la Travnik fiind folosit în mod mârşav numele lui, încât bietul om putea crede că şi el, Daville, consulul Franţei, îi pregătise împreună cu ceilalţi nenorocirea.

După o noapte de nesomn, hotărî să-i ceară o audienţă vizirului şi să încerce să intervină pentru a-i uşura soarta căpitanului, dar cu mult tact şi chibzuinţă, ca nu cumva să-i dăuneze şi mai mult. Discuţia aceasta dădu în vileag o nouă faţă a lui Ibrahim-paşa. Înaintea sa nu se mai afla Ibrahim-paşa cel care abia cu câteva zile în urmă stătuse cu el de vorbă ca de la om la om deplângând strâmbătatea lumii şi deplin convins că numai buna învoire între toţi oamenii inteligenţi şi cu sufletul nobil o mai poate salva. Cum veni vorba de căpitan, vizirul îngheţă şi se retrase în sine. Îl ascultă apoi, nerăbdător şi aproape uimit, pe „nobilul său prieten” care, din câte se vedea, nu înţelesese nici măcar atâta, că în viaţă discuţiile sunt discuţii, iar treburile, treburi şi că fiecare trebuie să se descurce singur, după cum îl ţin puterile şi îl duce mintea.

Adunându-şi puterile, Daville se căzni să se arate cât mai hotărât, mai dârz şi mai impunător, dar simţea cum gândul şi voinţa îi slăbesc şi se moaie, ca într-un vis, şi cum un torent năvalnic îl răpeşte dintre vii pe chipeşul şi surâzătorul căpitan. Rosti de câteva ori, dinadins, numele lui Napoleon, întrebându-l pe vizir, ce va spune lumea văzându-l osândit la cea mai grea pedeapsă pe unul dintre dregătorii de vază numai pentru că îşi arată pe faţă prietenia pentru Franţa, ştiut fiind că austriecii îi purtau sâmbetele din această pricină şi izbutiseră să arunce asupra lui o acuzaţie mincinoasă. Dar orice cuvânt al consulului se îneca neputincios în tăcerea fără fund a vizirului. În sfârşit vizirul vorbi:

— Am socotit, zise el, că e mai bine pentru el să-l ţin aici până se mai domoleşte zarva şi acuzaţiile aduse împotrivă-i, dar dacă vă exprimaţi dorinţa că pot să-l trimit acasă să aştepte acolo sentinţa, îl pot trimite. Voi proceda apoi întocmai cum vor hotărî judecătorii din Ţarigrad.

Lui Daville i se părea că toate aceste vorbe încâlcite nu au nicio legătură cu soarta căpitanului şi cu ceea ce-l frământă pe el, dar mai mult nu putu smulge de la vizir.

Consulul se întâlni cu Suleiman-paşa, care se întorsese tocmai din Serbia, şi cu Tahir-beg, şi rămase surprins şi consternat întâlnind şi la ei aceeaşi muţenie şi aceeaşi privire mirată. Şi ei se uitară la el ca la un om care-şi iroseşte cuvintele pentru o cauză de mult apusă şi iremediabil pierdută, dar pe care, din politeţe, îl lasă să vorbească, ascultând cu răbdare şi milă să sfârşească ce are de spus.

Încă în drum spre consulat, consulul îl întrebă pe D'Avenat care-i părerea lui. Dragomanul, care tradusese toate cele trei convorbiri din dimineaţa aceea, îi răspunse calm:

— După ce l-am auzit pe vizir, pun mâna-n foc că soarta lui Ahmet-beg e pecetluită. Nu se mai poate face nimic. Dacă scapă de moarte, îl aşteaptă în cel mai bun caz surghiunul în Asia.

Lui Daville îi năvăli sângele în cap.

— Cum? Doar mi-a făgăduit că o să-i dea drumul să se întoarcă acasă, la Novi!

Dragomanul îşi opri pentru o clipă pe faţa consulului privirea ochilor săi ca mistuiţi de flacără şi zise sec:

— Cum o să-i dea drumul la Novi, unde căpitanul poate să-şi afle scăparea în chip şi fel?

Şi consulul simţi în vocea şi privirea dragomanului ceva din acea mirare nerăbdătoare care-l tulburase şi-l jignise atât de adânc în timp ce stătea de vorbă cu vizirul şi cu colaboratorii lui.

Îl aştepta iar o noapte de insomnie, cu ceasuri lungi şi încete şi cu sentimentul umilitor al eşecului total, al neputinţei şi incapacităţii de a găsi o soluţie. Deschise de câteva ori fereastra, căutând parcă ajutor în bezna de afară. Respira adânc şi privea întunericul nopţii. Acolo pe undeva era şi mormântul acelui ţigan care avusese ghinionul să-l întâlnească pe căpitan pe podul din faţa cetăţii şi să-i spună un umil şi speriat „merhaba", căci, deşi ţigan, nu avusese inima şi obrazul să nu-i dea bineţe unui om care-i făcuse odată un bine în viaţă. În bezna nopţii se pierdea, nevinovat şi nejudecat, pentru totdeauna, şi tânărul căpitan. Ca şi cum ar fi citit în întuneric mai limpede decât la falsa lumină a zilei, Daville zări scrisă cu litere citeţe şi neputinţa sa de a interveni în soarta căpitanului.

La Paris, în timpul Revoluţiei, şi mai târziu în timpul războiului din Spania, văzuse multe omoruri, schingiuiri şi nenorociri, vieţi nevinovate dispărând în urma unor fatale neînţelegeri, dar niciodată nu văzuse atât de aproape ca acum cum se

prăbuşeşte un om de onoare sub presiunea evenimentelor. În împrejurări nesănătoase şi în astfel de medii unde domnesc întâmplarea oarbă, arbitrariul şi instinctele josnice, se întâmplă ca în jurul unui om, care a fost din întâmplare arătat cu degetul, să se învolbure deodată evenimentele, ca bulboanele unui râu sau ca vârtejurile de praf stârnite de vânt, şi omul se duce la fund fără nădejde de scăpare. Iată, căpitanul acesta chipeş, voinic, bogat, se pomenise într-o vâltoare ca asta. Nu făcuse nimic altceva decât ce făceau toţi căpitanii aflaţi la frontieră dintotdeauna şi toată viaţa lor, dar în jurul lui se împleti, ca din întâmplare, un şir de evenimente care se legaseră într-un lanţ puternic.

Întâmplător, un căpitan de grăniceri austriac găsise la superiorii săi înţelegere atunci când venise cu propunerea să-l doboare pe tânărul căpitan din Novi; întâmplător autorităţile superioare atribuiau în clipa aceea o mare importanţă liniştii la frontiera aceea; întâmplător, cei de la Viena ceruseră agentului lor secret de la Poartă lichidarea căpitanului; întâmplător, acest funcţionar superior necunoscut, şi dornic să capete şpagă cât mai mare de la austrieci, îl strânsese cu uşa pe vizirul din Travnik; întâmplător, Ibrahim-paşa, descurajat şi speriat de cele petrecute în viaţă, lăsase afacerea în seama asprului şi neînduratului caimacam pentru care era un fleac să omoare un om nevinovat, şi care, tot întâmplător, umbla după o pildă teribilă, căci voia să-şi arate puterea şi să-i bage în sperieţi pe aianii şi pe căpitanii de la graniţă.

Fiecare din indivizii aceştia lucrase independent, exclusiv pentru sine, fără nicio legătură cu persoana căpitanului, dar, lucrând aşa, strânseseră laolaltă laţul de gâtul căpitanului. Totul ca din întâmplare şi fără intenţie.

Aceasta fusese soarta nefericitului protejat al consulului. Privind în noaptea umedă, Daville înţelese limpede ceea ce nu putuse să priceapă în dimineaţa aceea din tăcerea nerăbdătoare şi căutările mirate pe care le întâlnise la Conac.

Iar de partea cealaltă a Travnikului, ca pe celălalt ţărm al întunericului, şedea încă treaz, sub flacăra lină a lumânărilor, domnul von Mitterer întocmind un raport către superiorii săi în legătură cu cele întâmplate lui Ahmet-beg Cerić. Cercă să sublinieze meritele sale în afacerea asta care ducea la înlăturarea căpitanului din Novi, dar avea tot timpul grijă să

păstreze măsura ca nu cumva să-l jignească pe comandantul din Croaţia şi pe ceilalţi care lucraseră efectiv la înfăptuirea mârşăviei. „Căpitanul acesta neastâmpărat şi ambiţios, şi mai ales duşman înverşunat al nostru, zace acum legat în cetate, sub o acuzaţie gravă. Aşa cum stau acum lucrurile n-are şansă să scape cu viaţă. Din câte am aflat eu, vizirul a hotărât să termine cu el. Eu nu voi stărui în mod special şi făţiş în acest sens, dar înţelegeţi, desigur, că nu voi întreprinde nimic pentru a-i împiedica să-i facă seama o dată pentru totdeauna.”

A doua zi în zori, căpitanul din Novi fu împuşcat în timp ce dormea şi înmormântat în aceeaşi dimineaţă la cimitirul aflat între şosea şi Lašva. În oraş fu răspândit zvonul că încercase să fugă în timp ce era dus înapoi la Novi şi că soldaţii din escortă fuseseră nevoiţi să tragă în el.

Daville îşi simţea trupul cuprins de fierbinţeală. Pica de-a-npicioarelea de oboseală şi nedormire. Dar cum închidea ochii, i se părea că e singur pe lume, înconjurat de complotul unor forţe diabolice şi că luptă cu ultimele puteri, cu simţurile istovite, prin pâclă şi zloată.

Tresări la gândul că trebuie să trimită fără întârziere rapoarte şi încă în trei locuri diferite – la Paris, la Ţarigrad şi la Split. Trebuia să se aşeze la masă şi să scrie, să arate demersurile sale pe lângă vizir, prezentându-le ca pe-o luptă dramatică dusă pentru prestigiul Franţei, neizbânda punând-o în seama împrejurărilor neprielnice.

Moartea căpitanului din Novi răscoli adânc făptura lui Daville. După ce îşi reveni, îşi spuse în sinea lui: într-un ceas rău ai pus piciorul în ţara asta şi acum nu mai poţi da înapoi, dar obişnuieşte-te şi bagă-ţi în cap să nu mai măsori niciodată cu etalonul tău faptele acestor oameni şi să nu le mai cerni prin sensibilitatea ta, căci altminteri vei sfârşi lamentabil şi în scurtă vreme. Luând această hotărâre, porni din nou la lucru. De altfel, în astfel de vremuri o grijă o îngroapă pe alta în uitare. Consulul primea noi sarcini şi instrucţiuni. Luând seama că superiorii lui nu atribuie morţii căpitanului din Novi importanţa pe care i-o atribuise el în singurătatea şi deruta în care se găsea, Daville căută el însuşi să nu se mai gândească la această înfrângere şi la chinuitoarele întrebări pe care i le stârnise. Nu-i venea uşor să uite faţa rumenă, feciorelnică a lui Ahmet-beg, şiragul de dinţi strălucitori, ochii lui căprui şi limpezi de muntean, zâmbetul lui

deschis, zâmbetul omului care nu se teme de nimic, şi nici sinistra tăcere a vizirului în faţa căreia se simţise neputincios, umilit şi incapabil să-şi apere dreptul său şi cauza ţării sale. Şi totuşi, în faţa grijilor, care se iveau mereu mai multe de la o zi la alta, fu nevoit să dea uitării cumplita întâmplare.

Vizirul se arătă dintr-o dată la fel ca odinioară, ca şi cum nimic nu se petrecuse. Îl invita mereu la el pe Daville, se purta amabil cu el, îi făcea diferite servicii şi vorbi cu el atacând obişnuitele subiecte. Daville se străduia să alimenteze această ciudată amiciţie. Conversaţiile amicale care nu erau de multe ori decât monologurile pesimiste ale vizirului, dar în timpul cărora Daville izbutea de fiecare dată să strecoare măruntele sale doleanţe consulare, pentru care şi venea în audienţă, ţineau uneori ore întregi. Erau şi zile când vizirul îl invita la el pe consulul francez, sub un pretext oarecare, doar ca să mai stea de vorbă. În această privinţă, Daville îl lăsase mult în urmă pe rivalul său von Mitterer: consulul austriac era primit numai când cerea audienţă, iar în convorbirii sale cu vizirul, scurte, purtate pe un ton de politeţe rece, nu erau atinse decât chestiunile strict oficiale.

Nici chiar faptul că Napoleon, împăcându-se cu ruşii, provocase la Ţarigrad o mare dezamăgire şi un puternic resentiment împotriva Franţei, n-a influenţat prea multă vreme relaţiile amicale dintre vizir şi consul. Aşa cum obişnuiesc turcii, trecerea fu bruscă şi surpriza totală. Îndată ce primi de la Ţarigrad vestea asta vizirul se retrase iarăşi în sine. Nu-l mai invita pe Daville la Conac; iar când se întâmpla ca acesta să-i ceară audienţă, îl primea posac şi-i răspundea sec. Purtarea aceasta nu ţinu însă mult şi, urmând iarăşi moda turcească, se transformă în contrariul ei. Fără un motiv vizibil, vizirul deveni din nou prevenitor. Fură reluate discuţiile amicale şi schimbul de amabilităţi. Până şi reproşurile pe care vizirul le adresă când şi când consulului, făcând aluzie la atitudinea adoptată de Franţa, nu erau acum decât un prilej pentru reflecţii melancolice, în doi, pe tema nestatorniciei relaţiilor umane. Daville dădea toată vina pe Anglia, iar Ibrahim-paşa îi ura pe englezi cu aceeaşi tărie ca şi pe ruşi, încă de pe vremea când, în calitatea sa de mare vizir, văzuse flota militară engleză pătrunzând în Bosfor.

Până la urmă, Daville începuse să se obişnuiască cu surprizele, cu aceste fluxuri şi refluxuri pe care le observa în atitudinea vizirului faţă de el.

Încercările lui von Mitterer de a-l câştiga pe vizir de partea lui prin daruri şi de a-l îndepărta de Daville rămaseră fără efect. Primise din Slavonski Brod o caleaşca frumoasă, pe care i-o dărui vizirului. Era prima trăsură cu adevărat elegantă din Travnik. Vizirul îi mulţumi pentru dar. Oamenii se duceau la Conac să vadă „hinteiul” negru şi lăcuit. Vizirul însă rămase impasibil şi von Mitterer încercă o mare umilinţă, pe care o ascundea în rapoartele oficiale, când văzu că Ibrahim-paşa nu vrea să se aşeze în caleaşcă şi să străbată oraşul la trapul cailor. Trăsura rămase părăsită în curtea Conacului ca un cadou primit în silă, splendid, dar nelalocul lui.

Cam în aceeaşi vreme Daville, care avea mai puţine mijloace şi mai puţină influenţă pe lângă guvernul său, reuşi să obţină de la Paris un mic telescop şi un *astrolab*, instrument folosit pentru aflarea poziţiei şi înălţimii stelelor deasupra orizontului, trimis spre a-i fi înmânat vizirului. Consulul nici nu se pricepu să-i explice prea bine manipularea telescopului, şi i se păru chiar că lipsesc unele piese şi că altele sunt defecte, dar vizirul primi darul mulţumindu-i din toată inima. Pentru el însă toate lucrurile din lume erau moarte şi fără semnificaţie; le preţuia numai în funcţie de personalitatea şi intenţiile celui care i le dăruia. Telescopul fu doar un nou prilej de a lega discuţii căci, vorbind despre stele, vizirul nu pierdu prilejul să spună că soarta omului poate fi cetită în stele şi că adeseori aştrii sunt vestitorii marilor catastrofe şi violentelor schimbări care se petrec pe suprafaţa pământului.

Încă în cursul acelui an, primul de la sosirea sa, vizirul primi o nouă şi puternică lovitură care-l zdrobi cu totul, dacă mai rămăsese ceva de zdrobit în fiinţa lui.

În vara aceea vizirul plecă cu mare alai pe Drina. Avea de gând ca prin prezenţa sa să reţină cât mai mult trupele bosniace, oprindu-le să se întoarcă înainte de vreme în Bosnia, la iernat. Şi poate că ar fi izbutit dacă la Zvornik nu i-ar fi sosit ştirea că o nouă lovitură de stat avusese loc la Ţarigrad şi că fostul sultan Selim al III-lea îşi aflase moartea în împrejurări tragice.

Solul care-i adusese amănunte în legătură cu grozăvia petrecută la Ţarigrad spre sfârşitul lui iulie, neştiind că vizirul plecase spre câmpul de luptă, poposi mai întâi la Travnik, iar de aici porni în goană spre Zvornik, unde se găsea vizirul. Prin solul acesta Daville îi trimise vizirului o ladă cu lămâi şi un răvaş în care nu erau menţionate recentele evenimente de la Ţarigrad, dar care, scris cu căldură, însemna, în mod evident, o expresie a atenţiei şi compasiunii faţă de vizir acum, când îşi pierduse pentru vecie stăpânul. Înapoindu-se la Travnik, solul îi aduse consulului o scrisoare din partea vizirului în care acesta îi mulţumea pentru dar, menţionând că nu e bucurie mai mare ca darul făcut de un prieten sincer şi că „îngerul luminos călăuzeşte paşii dăruitorului". Daville, care îşi dădea bine seama cât de năprasnic fusese lovit vizirul prin cumplita moarte a lui Selim, citi uimit şi dus pe gânduri această amabilă şi senină scrisoare. Încă o ciudată surpriză din multele pe care le poţi întâlni în Orient. Între adevărata viaţă lăuntrică a omului şi cuvintele puse de el pe hârtie nu era nicio relaţie.

Dar uimirea consulului ar fi întrecut orice margini dacă ar fi putut să-l vadă pe vizir numaidecât după ce primise veştile din Ţarigrad. Corturile pentru vizir şi pentru suita lui fuseseră înălţate pe o şestină, la gura unei ocne părăsite. Acolo chiar şi în nopţi de zăduf era întotdeauna răcoare, căci prin valea îngustă trecea toată noaptea un şuvoi de aer aducând cu el prospeţimea apei şi a zăvoiului de sălcii. Vizirul se retrase grabnic în cortul său, îngăduindu-le să intre la el numai câtorva dintre colaboratorii săi cei mai apropiaţi şi mai fideli. Tahir-beg le poruncise ostaşilor să se gătească pentru a porni înapoi la Travnik, dar, din pricina stării sufleteşti în care se afla vizirul, socoti că, deocamdată, nu putea fi vorba să purceadă la un drum atât de greu.

Vizirul ascultă liniştit tragicele veşti, rosti, tot atât de liniştit, surdun pentru odihna sufletelor celor răposaţi, fără măcar a privi la cei din jurul său, şi dădu rahmed pentru izbăvirea celui pe care-l iubise mai mult ca pe oricine şi pe orice în lumea aceasta. Apoi, cu pasul său halucinat de nălucă, porni spre cortul său şi când aripa grea de pânză se închise în urma lui, căzu ca un buştean pe saltea şi începu să-şi smulgă straiele şi armele, ca un om care simte că se înăbuşă. Bătrânul servitor, mut din naştere, căută în zadar să-l dezbrace şi să-l acopere, căci vizirul

nu-l lăsa nici să se atingă de el, ca şi cum orice atingere, cât de uşoară, i-ar fi căşunat dureri insuportabile. Cu o mişcare spasmodică dădu la o parte paharul cu şerbet. Zăcea ca un pietroi prăvălit din munte, cu ochii închişi şi buzele strânse. Culoarea pielii i se schimba brusc, devenind rând pe rând galbenă, apoi verde, apoi pământie, din pricina fierei revărsate în organism. Zăcu aşa, mut şi nemişcat, câteva ceasuri. Abia către seară începu întâi să scâncească uşor şi să geamă prelung şi monoton, cu întreruperi scurte şi rare. Dacă ar fi cutezat cineva să treacă atunci prin faţa cortului, ar fi putut crede că un miel slab şi zălud se rătăcise în sihlă şi acum mehăia căutându-şi mama. Dar în afară de teftedar şi de bătrâna slugă nimeni n-avea îngăduinţa să se apropie de cort şi nici măcar să-l zărească sau să-l audă de departe pe vizir.

Toată ziua şi toată noaptea zăcu aşa, refuzând orice ajutor, ţinându-şi ochii închişi şi scoţând din fundul gâtlejului acel sunet prelung şi brutal, ca vaietul unui animal rănit: „ăăăăăăă”.

Abia a doua zi în zori, Tahir-beg, după multe cazne, izbuti să-l facă să-şi deschidă ochii şi să-şi dezlege limba. Venindu-şi în fire, vizirul se îmbrăcă la repezeală, reluându-şi vechea înfăţişare. Ca şi cum odată cu straiele şi-ar fi îmbrăcat şi ţinuta rigidă, redobândindu-şi mişcările încete şi ţepene de automat. Nici suprema nenorocire care-l năucise de-a binelea nu mai avea ce schimba în el. Se hotărî să pornească fără întârziere la drum, însă fură nevoiţi să încetinească ritmul călătoriei, făcând popas mai la fiecare conac.

Când vizirul sosi la Travnik, Daville îi trimise ca urare de bun venit tot o ladă cu lămâi, însă nu-i ceru să-l primească, socotind că, în urma loviturii care-l îndurerase atâta, era mai cuminte să-l lase să decidă singur, deşi ardea de nerăbdare să dea ochii cu el şi să-l audă vorbind, spre a-i comunica ambasadorului de la Ţarigrad impresiile sale, povestindu-i, până în cele mai mici amănunte palpitante, conversaţia cu fostul mare vizir al sultanului Selim. Această înţeleaptă hotărâre avu darul să-i aducă lui Daville o îndoită satisfacţie când află că von Mitterer ceruse să fie primit de vizir în audienţă şi fusese imediat primit, însă în silă şi cu vădită răceală, neprimind răspuns la niciuna din întrebările pe care i le adresase în legătură cu recentele evenimente petrecute la Ţarigrad. Peste numai câteva zile, Daville culese roadele înţeleptei sale purtări.

Vizirul îl invită pe consulul francez în ajunul zilei de vineri, sub pretextul că, întorcându-se de pe câmpul de luptă, ar dori să-l informeze asupra mersului operaţiunilor militare împotriva răsculaţilor din Serbia. Îl întâmpină cordial şi la început vorbi într-adevăr numai despre situaţia războiului cu sârbii. Din spusele vizirului toate câte se-ntâmplaseră acolo păreau mărunte şi lipsite de importanţă. Cu glas adânc şi surd, el îi prăvăli sub acelaşi dispreţ şi pe răsculaţi şi armata bosniacă îndreptată împotriva lor.

— Am văzut ce trebuia să văd şi prezenţa mea în ţinuturile acelea adosite devenise de prisos. Ruşii care-i ajutaseră pe răsculaţi în desfăşurarea operaţiunilor au părăsit Serbia. A rămas doar raiaua răsculată şi aţâţată şi n-ar fi demn de Imperiul Otoman ca un fost mare vizir s-o înfrunte răfuindu-se cu ea. Nişte nenorociţi învrăjbiţi între ei, care se vor căsăpi unii pe alţii şi vor cădea apoi la picioarele noastre sleiţi de putere. Nu merită să ne mânjim mâinile cu sângele lor.

Daville se uita fascinat la această statuie a durerii, care minţea cu atâta calm şi demnitate. Spusele vizirului erau în totală contradicţie cu realitatea, dar calmul şi demnitatea cu care le rostea alcătuiau prin ele însele o realitate puternică şi sfidătoare.

„Observi!” îşi reluă Daville un gând al său de demult, în timp ce dragomanul tălmăcea ultimele cuvinte. – „Vezi! Mersul lucrurilor în viaţă nu depinde de noi, sau depinde foarte puţin, dar felul în care ştim să-l suportăm depinde aproape numai de noi înşine, aşadar, în direcţia aceasta trebuie să ne îndreptăm atenţia şi să ne încordăm puterile.”"

După ce cuvintele de dispreţ la adresa răscoalei sârbeşti precum şi a oştirii bosniace trimisă s-o înăbuşe se risipiră, discuţia alunecă de la sine spre evenimentele legate de moartea sultanului Selim. Nici acum nu se observă vreo schimbare în glasul sau pe chipul vizirului. Chipul său părea suprasaturat de o durere mortală fără putinţa nuanţării.

În marele Divan de la catul de sus rămăseseră câtva timp singuri. Până şi servitorii cu ciubucele dispăruseră ca la un semn nevăzut. Numai vizirul şi consulul şi între ei, cu un lat de palmă mai jos, ghemuit pe picioarele îndoite sub el, cu mâinile încrucişate pe piept şi ochii în pământ, D’Avenat, preschimbat

într-un murmur monoton, îi traducea consulului istorisirea vizirului.

Vizirul îl întrebă pe Daville dacă cunoştea amănunte în legătură cu cele petrecute la Ţarigrad. Consulul răspunse că nu le cunoaşte, dar că e dornic să le afle cât mai curând, fiind încredinţat că poporul francez deplângea moartea unui prieten atât de sincer şi a unui suveran atât de luminat cum fusese sultanul Selim.

— Aveţi dreptate, rosti vizirul dus pe gânduri, răposatul sultan, al cărui suflet se-mpărtăşeşte acum din desfătările paradisului, a iubit şi a preţuit sincer ţara dumneavoastră, şi pe padişahul ei. Toţi cei cu inima nobilă şi cugetul curat, fără osebire, au pierdut în el un mare prieten.

Vizirul vorbea domol şi în surdină, ca şi cum răposatul zăcea în odaia de alături, însă povestea în amănunţime faptele, apropiindu-se, cu grijă, de momentul principal şi cel mai grav.

— Cine nu l-a cunoscut mai de aproape nici nu poate bănui cât e de nesfârşită această pierdere, spunea vizirul. Era un om multilateral, desăvârşit în toate privinţele. Îi plăcea tovărăşia oamenilor învăţaţi. El însuşi scria (sub numele de Ilhami-Inspiratul), versuri care erau o desfătare sublimă pentru cei iniţiaţi. Ţin minte poezia pe care a compus-o în dimineaţa suirii sale pe tron. „Graţia divină mă-nvrednici să urc pe tronul lui Suleiman cel Mare”, aşa începea, pare-mi-se. Dar adevărata lui pasiune se-ndrepta spre matematică şi arhitectură. A redactat cu mâna lui legiuirile care au dus la reforma administrativă şi îmbunătăţirea sistemului fiscal. Îi plăcea să viziteze şcolile, să examineze chiar el pe elevi şi să le împartă premiile. Urca pe schele cu un arşin de fildeş în mână şi supraveghea calitatea lucrării, interesându-se de preţul materialelor. Voia să ştie totul, să vadă totul. Iubea munca şi Dumnezeu îi hărăzise un trup sănătos, vânjos şi o dibăcie fără seamăn în mânuirea suliţei şi paloşului. L-am văzut cu ochii mei despicând trei berbeci cu o singură lovitură. Pesemne că a fost atacat pe la spate mişeleşte, şi n-a mai avut când pune mâna pe armă, căci cu sabia în mână nu l-ar fi răzbit nimeni. Ah, prea nobil a fost, prea sincer şi prea încrezător!

Doar din folosirea verbului la timpul trecut puteai înţelege că vorbea despre preaiubitul său stăpân ca de un om care nu mai era în viaţă. Căci altminteri, temându-se parcă de farmece, evita

să vorbească pe şleau şi deschis despre moartea năprasnică a sultanului.

Vorbea repede şi absent, voind parcă să înăbuşe sub torentul de vorbe un glas lăuntric care vibra în el.

D'Avenat traducea cu vocea-i liniştită, străduindu-se să-i rămână cât mai neobservat glasul şi prezenţa. Deodată, în timp ce rostea ultimele cuvinte, vizirul tresări uşor, şi ca şi cum abia atunci l-ar fi zărit pe dragoman, se întoarse spre el cu tot trunchiul, lent şi ţeapăn ca o statuie de piatră împinsă de nişte mâini nevăzute, şi-şi aţinti privirea sa moartă, înfricoşătoare, asupră-i, iar dragomanul îşi curmă vorba şi-şi îndoi şi mai mult spinarea.

Aşa se sfârşi convorbirea lor din ziua aceea.

Consulul şi interpretul său ieşiră la lumina zilei ca dintr-un mormânt. D'Avenat era palid ca un cadavru, cu fruntea brobonită de sudoare rece. Până acasă Daville nu scoase o vorbă. Dar printre cele câteva imagini înfricoşătoare pe care le văzuse în acel an la Travnik i se înfăţişară în minte acele mişcări fantomatice de statuie vie.

Pieirea fostului sultan Selim îl apropie şi mai mult pe nefericitul vizir de consul, care ştia să-l asculte şi să ia parte cu măsură şi tact la tristele sale istorisiri.

După câteva zile, consulul fu din nou chemat la vizir. Ibrahim-paşa primise de la Ţarigrad noi amănunte, de la un servitor care fusese de faţă la uciderea lui Selim, şi se vede că era nerăbdător să i le împărtăşească lui Daville.

După înfăţişarea exterioară nu se putea bănui ce se petrecuse în aceste ultime zece zile în sufletul vizirului, dar după felul cum vorbea se vedea că începuse să se împace cu teribila pierdere şi să se obişnuiască cu sfâşietoarea durere pe care i-o pricinuise. Acum vorbea despre moartea sultanului ca despre un fapt împlinit.

În următoarele cincisprezece zile Daville avu cinstea să se afle de trei ori în tovărăşia vizirului; de două ori în Divan şi o dată când vizirul îl luă cu sine să-i arate turnătoria lui, unde se fabricau tunuri. De fiecare dată, consulul întocmi o listă de cereri şi de chestiuni curente pe care i le supuse. Toate fură rezolvate repede şi în favoarea sa. Şi de fiecare dată, cu un fel de mulţumire amară şi pătimaşă, vizirul nu uita să-i pomenească de tragica ucidere a lui Selim, dându-i mereu

amănunte şi încercând să-i descopere cauzele. Oricât s-ar fi căznit nu se putea stăpâni să n-aducă vorba despre cumplita întâmplare, mai ales că francezul acesta era singurul om pe care-l socotea demn să-i împărtăşească gândurile. Daville îl completa şi-l stimula cu întrebări binevenite, arătându-i totodată din plin compasiunea sa. Află astfel, din gura vizirului, cum s-a desfăşurat ultimul act al uciderii lui Selim, în amănunţime, căci această tragedie era, de fapt, propria lui tragedie şi simţea nevoia s-o înfăţişeze pe larg, în toată cruzimea ei.

În fruntea mişcării favorabilă sultanului detronat, Selim al III-lea, se aflase Mustafa Bairactam, unul din comandanţii militari de seamă, om cinstit, însă incult şi nestăpânit. El porni din Valahia cu arnăuţii săi spre Ţarigrad, cu gândul să-l răstoarne pe sultanul Mustafa, să spulbere guvernul lui nedemn, să-l elibereze pe Selim din Serai, unde fusese întemniţat, şi să-l readucă pe tron. Pretutindeni fu bine primit şi când sosi la Ţarigrad, fu întâmpinat ca un învingător şi un mântuitor. Ajunse nesupărat de nimeni în preajma Seraiului şi intră în prima curte, dar acolo Bostangi-paşa izbuti să-i închidă în nas marea poartă interioară. Atunci temerarul Bairactam, nechibzuit şi lipsit de pricepere, comise o greşeală care-i fu fatală. Începu să strige cerând să fie numaidecât lăsat slobod sultanul legitim Selim. Auzind aceasta şi văzând că Mustafa Bairactam e stăpân pe situaţie, sultanul Mustafa, om cu mintea slabă însă crud şi mârşav, porunci ca Selim să fie ucis pe loc. O sclavă îl trădă pe nefericitul sultan care tocmai îngenunchease să rostească ruga de după-amiază şi Kislar-aga năvăli în odaie, însoţit de patru din ostaşii lui. Soldaţii se opriră o clipă, descumpăniţi, dar Kislar-aga se aruncă asupra sultanului care, îngenuncheat, îşi murmura ruga atingând covorul cu fruntea. Sclavii veniră în ajutorul agăi, unii apucându-l pe Selim de mâini şi de picioare, iar alţii împrăştiind cu iataganele ceata servitorilor.

Consulul simţi cum îl trec fiorii şi, ascultând numai pe jumătate, se gândi fără să vrea că în faţa lui se află un dement şi că sufletul vizirului pare să fie monstruos şi mai răvăşit decât stupefianta lui înfăţişare exterioară. D’Avenat traducea cu mare greutate, înghiţind cuvinte şi chiar propoziţii întregi.

„E dement, nu încape îndoială”, îşi spunea consulul în sinea sa. „Nebun!”

Iar vizirul îşi continuă fără şovăire istorisirea, cu glas de rugăciune, de parcă n-ar fi vorbit unui om aflat alături, ci ar fi rostit un dialog interior, încăpăţânându-se să stăruie cu o meticulozitate uluitoare asupra celor mai neînsemnate amănunte, cărora încerca să le dea o importanţă capitală; părea că oficiază un descântec sperând să-l învie prin puterea vrăjilor pe sultanul mort şi îngropat. Împins, aşadar de necesitatea aceasta inconştientă, dar irezistibilă, se hotărâse să repete cu glas tare ca pe o litanie tot ceea ce-i spusese martorul ocular şi tot ce zăcea ascuns încă în el. De bună seamă, sminteala de care fusese cuprins vizirul în acele zile era o nebunie trecătoare. Un fel de obsesie, al cărei izvor şi focar îl constituia ireparabila pierdere survenită prin încetarea din viaţă a lui Selim al III-lea. Vizirul îşi alina inexprimabila durere, înfăţişându-i unui străin de bună-credinţă un tablou cât mai complet al dramei, aşa cum îi poruncea închipuirea lui.

Şi consulul văzu limpede, cu ochii minţii, măcelul; fu nevoit în pofida voinţei sale să-l urmărească pas cu pas, în timp ce pielea i se încreţea de oroare.

În lupta care se încinsese, povestea mai departe vizirul, Selim izbuti să se smulgă şi să-l doboare la pământ pe mătăhălosul Kislar-aga. Stătea în mijlocul camerei apărându-se cu mâinile şi cu picioarele. Asupra lui se năpusteau sclavii negri, ferindu-se cu dibăcie de lovituri. Unul din ei tot încerca să-i prindă grumazul în coarda arcului pe care-l ţinea în mână, şi, o dată prins, să-l sugrume. („N-avea sultanul sabia, că de-ar fi avut-o, altfel s-ar fi petrecut lucrurile", repeta vizirul tânguindu-se.) Apărându-se de coarda arcului, Selim nu avu vreme să ia seama că Kislar-aga, care zăcea pe podea, îşi venise în simţiri. Smolit, mătăhălos şi vânjos acesta se săltă neobservat în genunchi şi cu o mişcare furişă îl înşfacă de scrot pe Selim care stătea cu picioarele răşchirate. Sultanul gemu de durere şi se îndoi ca un arc până când faţa sa se lovi aproape de faţa asudată şi însângerată a lui Kislar-aga. Distanţa era prea mică ca să-i îngăduie să ridice pumnul şi să-l izbească pe Kislar-aga, care se târa pe covor încleştat de victima sa. Sclavul, văzându-l încolţit, nu pierdu prilejul şi-şi petrecu arcul peste capul lui Selim. Îl răsuci de câteva ori, strângând coarda din ce în ce mai tare, ca un laţ în jurul grumazului. Sultanul se zbătu încercând să se smulgă din strânsoare, dar puterile începeau să-l lase şi în

curând, gâtuit, îşi pierdu cunoştinţa. Faţa i se schimonosise şi se-nvineţise, căscase gura şi ochii îi ieşiseră din orbite. Bătu cu mâinile aerul dând să smulgă coarda care-i înlănţuise grumazul, într-o zbatere jalnică şi neputincioasă, apoi trupul i se muia, genunchii i se îndoiră, mijlocul i se frânse, capul i se dădu pe spate şi căzu în sfârşit, rezemându-se de perete, şi rămase aşa cu trupul încovoiat, dar în capul oaselor, fără spasme, ca şi cum niciodată nu s-ar fi zbătut de moarte, apărându-se.

Leşul lui fu aşezat pe un covor şi dus, ca pe-o năsălie, în faţa sultanului Mustafa.

Afară, Mustafa Bairactam izbea în poarta ferecată, răcnind ca un apucat:

— Deschideţi, pui de năpârcă, şi sloboziţi pe adevăratul Sultan, Selim, căci altfel vă zbor capetele!

Arnăuţii lui Bairactam răcneau şi ei din răsputeri, înteţind hărmălaia, dându-şi silinţa să spargă poarta masivă.

Atunci se deschise una din ferestruicile înguste şi adânci care se găseau sus, de ambele părţi ale porţii. Capacul ferestrei opunea rezistenţă, căci îl umpluse rugina, iar pe de margini îl năpădise muşchiul şi mâzga. Pe ferestruica întredeschisă se ivi un sul de rogojină din care lunecă afară cadavrul pe jumătate îmbrăcat, izbindu-se surd de caldarâmul alb, lucrat din pietricele.

Mustafa Bairactam se repezi să vadă ce-i pe caldarâm. În faţa lui zăcea, neînsufleţit, cu capul gol, cu faţa învineţită şi trupul plin de răni, sultanul Selim. Nu mai era nimic de făcut. Bairactam învinsese, dar izbânda lui nu mai avea preţ, nici înţeles. Mârşăvia şi nebunia triumfau asupra binelui şi raţiunii. Viciul rămăsese mai departe pe tron, iar dezordinea rămăsese stăpână în guvern şi în stat.

— Aşa şi-a dat sfârşitul, domnule, cel mai nobil domnitor al Imperiului Otoman, încheie vizirul, trezindu-se, parcă, uşurat, din coşmarul în care plutise în timpul istorisirii.

Pornind spre casă, înspăimântat de grozăviile auzite, Daville se gândea că nimeni nu va şti vreodată cât de scump plătea el pentru micile succese şi concesii pe care le obţinea din partea vizirului. Până şi D’Avenat, întotdeauna gata să găsească explicaţii, tăcea întunecat.

XII

Anul 1808 s-a dovedit a fi un an păgubos şi aducător de nenorociri. În locul anotimpului umed, „când nu e nici toamnă, nici iarnă”, coborî, pe la începutul lui noiembrie o iarnă timpurie şi geroasă. În acele neprielnice zile unul din copiii consulului Daville căzu bolnav.

Băieţaşul, fiul mijlociu al lui Daville, mergea pe al treilea an şi până atunci fusese de o sănătate prosperă, spre deosebire de prâslea, care, născut la Split, în timpul călătoriei, rămăsese plăpând. La începutul bolii, maică-sa încercă să-şi doftoricească odrasla cu ceaiuri şi leacuri de casă, dar când boala se agrava, până şi curajoasa doamnă Daville îşi pierdu liniştea şi încrederea în sine. Aduseră doctori şi chemară şi pe cei care-şi spuneau medici sau lumea îi socotea ca atare. Atunci şi-au putut da mai bine seama ce înseamnă pentru localnici sănătatea şi boala, şi ce înseamnă să cadă pe tine pacostea bolii într-o ţară ca asta. Medicii erau: D’Avenat, care aparţinea consulatului, fra-Luka Dafinić de la mănăstirea Guca Gora, Mordo Atijas din Travnik şi Giovanni Mario Cologna, medicul titular al consulatului austriac. Prezenţa acestuia din urmă avea un caracter oficial; el declară solemn că venise „din ordinul domnului consul general austriac, pentru a-şi pune priceperea la dispoziţia domnului consul general francez.” Între el şi D’Avenat se iviră numaidecât divergenţe şi conflicte, atât în privinţa diagnosticului cât şi a tratamentului prescris. Mordo Atijas tăcea, iar fra-Luka zicea că se duce s-aducă din Guca Gora nişte ierburi de leac ştiute numai de el.

La drept vorbind, toţi medicii aceştia din Travnik erau descumpăniţi şi nemulţumiţi, căci nu mai fuseseră puşi în situaţia să trateze copii atât de mici. Limita superioară şi cea inferioară a vieţii omeneşti cădea dincolo de sfera priceperii lor. În ţinuturile acestea, copiii mici trăiesc sau mor după voia soartei, după cum şi oamenii bătrâni se sting mai devreme sau mai târziu, aşa cum le e scris. Aceasta ţinea de robusteţea copiilor sau a bătrânilor în cauză şi de îngrijirea de care se bucurau din partea celor din jurul lor, iar în ultimă instanţă de hotărârea soartei, împotriva căreia nu puteau face nimic nici doctorii, nici leacurile. De aceea fiinţele încă prea plăpânde sau cele prea bătrâne, care nu se ţineau ferm pe ambele picioare,

nu intrau în raza tratamentelor şi a îngrijirilor medicale. Şi de n-ar fi fost vorba de nişte oameni distinşi, cu funcţii deosebit de înalte, niciunul dintre medici nu s-ar fi ocupat de această micuţă fiinţă. Dar chiar şi aşa, vizitele lor erau mai mult un semn de atenţie faţă de părinţi decât expresia unui real interes pentru copil. Şi în această privinţă nu erau deosebiri prea mari între fra-Luka şi Mordo Atijas, pe de o parte şi D'Avenat şi Cologna, de cealaltă, căci aceşti doi străini se familiarizaseră cu concepţiile şi obiceiurile din ţinuturile orientale. De altfel, cunoştinţele lor nici nu mergeau mai departe şi mai în adânc.

În această situaţie, Daville luă hotărârea să-şi ducă singur copilul la Sinj, la un medic militar francez, bun şi cu renume. „Medicii” din Travnik, consecvenţi cu concepţiile lor se împotriviră în unanimitate acestei hotărâri îndrăzneţe şi ieşită din comun, însă consulul nu-şi schimbă gândul.

Pe un ger aspru şi tot mai năprasnic, consulul o porni pe drumul îngheţat, însoţit de un cavas şi de trei seizi. Ţinea el însuşi în braţe bine înfăşurat copilul bolnav.

Ciudatul cortegiu o porni în zori din faţa consulatului. Abia trecură de Muntele Karaula când băiatul îşi dădu duhul în braţele tatălui său. Înnoptară cu copilul mort într-un han, iar a doua zi porniră înapoi, spre Travnik. Către amurg ajunseră în faţa consulatului.

Doamna Daville îşi culcase tocmai mezinul şi spunea în şoaptă o rugăciune „pentru cei care sunt pe drum”, când se auzi de afară tropotul cailor şi apoi bătăi în poartă. Sângele îi îngheţă în vine şi nu se putu urni din loc; acolo o găsi Daville când intră în cameră purtând în braţe, la fel de grijuliu şi de duios, copilul mort. Aşeză cadavrul pe pat, îşi smulse de pe umeri mantaua neagră şi largă, rece ca un sloi de gheaţă, şi se aplecă să-şi îmbrăţişeze soţia, care, înlemnită şi parcă ieşită din minţi, rostea în şoaptă ultimele cuvinte ale rugăciunii în care implorase cu o clipă înainte cerul să-i ocrotească fiul ajutându-l să se întoarcă sănătos acasă.

Consulul, înţepenit de frig şi istovit de cele două zile de drum, abia se mai ţinea pe picioare. Mâinile, care ore în şir stătuseră în aceeaşi poziţie îmbrăţişând întâi copilul bolnav, pe urmă leşul lui, îi amorţiseră şi-l dureau. Dar acum, uitând de toate astea, strângea la piept trupul mărunţel al femeii cu o duioşie mută care ascundea în ea dragostea lui neţărmurită pentru mamă şi

pruncul ei. Închidea ochii şi lăsa o clipă să-l învăluie uitarea: i se părea astfel că, învingându-şi oboseala şi durerea, îşi ţine încă copilul în braţe, alergând să-i afle vindecarea, şi că băieţaşul nu va muri atâta vreme cât el îl va purta aşa prin lume, sfâşiat de chin şi durere. Iar făptura mărunţică din braţele lui plângea încet şi blând, cum plâng femeile curajoase şi nemărginit de bune la suflet.

Desfossés stătea în picioare ceva mai la o parte, năuc şi simţindu-se de prisos, dar şi surprins că descoperă atâta nebănuită măreţie la un om socotit de el destul de mediocru.

A doua zi, pe o vreme însorită şi geroasă, micuţul Jules-François-Amyntas Daville fu înmormântat în cimitirul catolic. Consulul austriac, împreună cu soţia şi fiica, luă parte la înmormântare, şi după ceremonia funebră veni la consulat să-şi exprime condoleanţele. Doamna von Mitterer îşi oferi serviciile şi vorbi într-una cu emoţie despre copii, boli şi moarte. Daville şi soţia sa o ascultau răbdători, având în ochii uscaţi de durere privirea oamenilor dornici s-audă un cuvânt de mângâiere binevenit, dar care nu mai aşteaptă ajutor din partea nimănui, căci nimeni nu-i mai poate ajuta. Curând discuţia se preschimbă într-un lung dialog purtat între Anna-Maria şi Desfossés şi se încheie, în cele din urmă, cu un monolog al doamnei von Mitterer asupra destinului. Era palidă şi solemnă. Emoţiile şi zbuciumul alcătuiau elementul ei vital. Părul ei castaniu înviase în şuviţe electrizate. Ochii ei mari pe chipul pal aveau o lucire nefirească şi lucirea aceasta se răsfrângea, luminând obscure profunzimi la care ţi-era greu să priveşti fără clipire. O faţă albă şi plină, un gât de o perfectă netezime, un piept de fată coaptă. În acest cerc trasat de moarte şi durere, între soţul gălbejit şi îngrijorat şi fiica mărunţică şi tăcută, ea strălucea mai mult, iar frumuseţea ei ciudată şi periculoasă ieşea şi mai mult în evidenţă. Desfossés îi privi lung mâinile înguste şi puternice. Pieliţa lor, de obicei palidă, se acoperea la îndoituri de o lucire mată, argintie, ca reflexul abia perceptibil al unei flăcări invizibile şi orbitoare, atunci când le mişca. Ceva din luciul acesta orbitor rămase în ochii lui până târziu seara. Şi când la biserica din Dolac, unde se oficia slujba „neagră” pentru odihna sufletului băieţelului răposat, o văzu din nou pe Anna-Maria, el îi privi mai întâi mâinile. Dar acum erau acoperite de mănuşi negre.

După cele câteva zile de zbucium, viaţa îşi reluă cursul obişnuit. Iarna închise toate uşile şi-i goni pe oameni în odăile lor încălzite. Cele două consulate îşi întrerupseră din nou legăturile. Până şi Desfossés îşi rări plimbările. Discuţiile cu Daville înainte de amiază şi în aşteptarea mesei de seară erau acum mai calme şi mai cordiale, gravitând, cel mai adesea, în jurul unor subiecte în care deosebirea de păreri nu se putea manifesta în voie, aşa cum se întâmplă întotdeauna după o nenorocire. Evitau să vorbească despre moartea şi pierderea copilului, dar cum gândul nu se lăsa alungat, discutau mult despre boala lui, apoi despre sănătate şi boală în general şi, mai cu seamă, despre nepriceperea medicilor şi neglijenţa tratamentului medical în ţinuturile acestea nefericite.

Nenumărate şi felurite sunt surprizele care-l aşteaptă pe un occidental picat pe neaşteptate în Orient şi silit să trăiască acolo, dar el rămâne cu desăvârşire uluit şi penibil surprins, când, de voie sau de nevoie, îşi dă seama cum sunt privite aici sănătatea şi boala. Atunci viaţa organismului omenesc îi apare deodată într-o lumină nouă. Boala există şi în Occident în forme felurite şi cu toate grozăviile ei, dar poate fi combătută sau alinată, sau dacă nu, cel puţin ascunsă de privirile oamenilor sănătoşi, care-şi văd de treburile lor, printr-o anume organizare a comunităţilor umane, prin anume convenţii sau forme consacrate ale vieţii sociale. Aici însă bolnavul nu constituie deloc o excepţie. Boala apare şi se dezvoltă paralel şi alternând cu sănătatea, este vizibilă şi poate fi auzită şi simţită la tot pasul. Iar bolnavul înghite doctoriile cum ar fi înghiţit hrana şi boleşte la fel cum trăieşte. Boala este reversul, ceva mai sumbru, al vieţii. Epileptici, sifilitici, leproşi, isterici, idioţi, gheboşi, şchiopi, surdo-muţi, orbi, schilozi, mişunau pretutindeni, târându-se, bâjbâind, milogindu-se sau tăcând cu îndărătnicie parcă, purtându-şi plini de fală monstruosul beteşug. Noroc că măcar femeile, şi în primul rând turcoaicele, îşi ascundeau faţa şi umblau înfofolite, că altfel numărul bolnavilor întâlniţi pretutindeni s-ar fi dublat. Aşa îşi spuneau în sinea lor Daville şi Desfossés ori de câte ori zăreau pe drumul de ţară, povârnit, vreun ţăran coborând spre Travnik şi ducându-şi de căpăstru calul pe care se clătina muierea lui, înfăşurată în feregea, ca un sac plin de boli şi de chinuri nebănuite.

Dar boala nu sălăşluia numai în trupul celor nevoiaşi. Boala în aceste părţi de lume era soarta săracului, dar şi pedeapsa bogatului. Pe mlădiţele belşugului ca şi pe cele ale mizeriei se deschide bobocul aceleiaşi flori: boala. Nici cei din Conacul vizirului, dacă erau priviţi mai de aproape şi mai bine cunoscuţi, nu se deosebeau mult, în această privinţă de sărăcimea şi prostimea care bătea uliţele în zilele de târg. Diferit era poate numai modul în care boleau, dar concepţia asupra maladiei era aceeaşi.

Cât fusese bolnav copilul consulului, Desfossés avu prilejul să-i cunoască pe toţi cei patru medici din Travnik: D'Avenat, Cologna, Mordo Atijas şi fra-Luka Dafinić.

Pe D'Avenat îl cunoscuse încă la început ca interpret şi angajat provizoriu al consulatului francez. Nici la Mehmed-paşa, D'Avenat nu prea se-ndeletnicea cu medicina. Numele de medic îi servea, ca şi altor străini, doar ca un paravan în dosul căruia se putea pune la cale fel de fel de alte treburi, în care se dovedea mult mai priceput şi mai dibaci. Acum era fericit şi mulţumit de noua sa funcţie, care-l atrăgea şi i se potrivea. Se pare că în tinereţe studiase puţin medicina la Montpellier, dar îi lipsea întru totul vocaţia de medic. Nu iubea oamenii şi n-avea încredere în puterile lor. Ca mai toţi occidentalii care, printr-un concurs de împrejurări, rămân în Orient şi îşi acomodează viaţa după a băştinaşilor turci, se molipsise de adâncul lor pesimism şi devenise bănuitor din cale-afară. Partea sănătoasă şi cea bolnavă a omenirii erau pentru el două lumi fără vreo legătură reală între ele. Însănătoşirile le considera drept stări vremelnice, şi nu drept treceri din zona bolnavă în zona sănătoasă, căci în concepţia lui, un asemenea schimb părea imposibil. Omul se naşte şi apoi se îmbolnăveşte îndurându-şi astfel viaţa hărăzită lui, iar celelalte necazuri, ca, de pildă, suferinţele, pagubele, tratamentele, medicii şi alte asemenea lucruri triste, decurgeau în mod firesc de aici. De aceea îi plăcea mai mult să aibă de-a face cu oameni sănătoşi decât cu bolnavi. Faţă de oamenii grav bolnavi avea o repulsie organică, iar boala lungă o socotea oarecum ca pe o jignire personală, fiind de părere că bolnavii aceştia trebuie să se decidă s-o ia sau la stânga sau la dreapta, adică spre tărâmul sănătăţii sau al morţii.

Iar dacă acorda asistenţă medicală turcilor la care era angajat, această asistenţă n-avea nicio legătură cu

administrarea leacurilor sale, de cele mai multe ori lipsite de efect, ci era rezultatul voinţei sale puternice şi îndrăznelii sale nesăbuite. Îi măgulea cu dibăcie pe pacienţii săi mai de vază, lăudându-le vigoarea şi rezistenţa, aţâţând în ei vanitatea şi voinţa de a se împotrivi bolii, sau bătându-şi joc de boală, luându-i în râs gravitatea. Făcea lucrul acesta cu atât mai uşor cu cât obişnuia să-i măgulească şi pe cei sănătoşi, dacă erau domni, tot aşa de stăruitor şi de consecvent, numai că în alt mod şi urmând alte căi. Înţelesese foarte de timpuriu câtă forţă ascunde lauda şi intimidarea, cât de greu cântăreşte o vorbă bună sau, dimpotrivă, tăioasă, când e spusă la timpul potrivit. Insolent şi grosolan ca marea majoritate a oamenilor, el păstra cu zgârcenie rezerva de laude şi vorbe frumoase aşteptând prilejul nimerit să le adreseze celor mari şi puternici. În această privinţă se dovedise abil şi tenace ca nimeni altul.

Acesta era medicul César D’Avenat.

Mordo Atijas avea o fire cu totul opusă. Era un evreu mărunţel şi taciturn, care ţinea o prăvălie în târgul de jos, unde vindea nu numai leacuri şi reţete doftoriceşti, ci şi multe altele, de la ochelari şi ustensile de scris până la apă descântată pentru femeile sterpe, vopsele pentru lină şi sfaturi bune la orice.

Atijas se trăgea din cea mai veche familie de evrei stabilită în Travnik. Străbunii lui sosiseră aici cu mai bine de o sută cincizeci de ani în urmă. Locuiră mai întâi afară din oraş într-o vale strâmtă şi umedă prin care curgea unul din pâraiele fără nume care se vărsau în Lašva. Îşi clădiseră o cocioabă în găvanul acesta înfundat, unde soarele nu pătrundea aproape niciodată, veşnic umed, năpădit din toate părţile de carpeni şi ariniş. Acolo s-au adăpostit îndelungată vreme, născându-se, trăind şi murind generaţie după generaţie. Mai târziu izbutiră să iasă din cotlonul acela umed, întunecos şi nesănătos şi se stabiliră în oraşul de sus, dar toţi din neamul lor rămaseră pecetluiţi pentru totdeauna de viaţa neprielnică pe care o duseseră în vechiul sălaş, fiind cu toţii firavi şi spelbi, ca ciupercile crescute-n beci, tăcuţi şi retraşi, strecurându-se nebăgaţi în seamă printre oameni, deşi, cu trecerea timpului, prinseseră oarecare cheag şi se mai înstăriseră. Şi întotdeauna câte unul din neamul acesta răsărea înclinat spre medicină şi făcător de leacuri.

Dintre toţi medicii travniceni şi cei socotiţi ca atare chemaţi la consulat, cel mai puţin se putea spune despre Mordo Atijas. Căci

ce s-ar fi putut spune despre un om care nu vorbea nimic, nu se ducea nicăieri, nu lega cu nimeni prietenie, nu-i cerea nimănui nimic, ci-şi vedea de treburi şi de casă. Tot Travnikul şi toate satele din împrejurimi îl ştiau pe Mordo şi-i cunoşteau dugheana cu doctorii, dar până la urmă, asta era cam tot ce se ştia despre el.

Mărunt, năpădit tot de barbă, mustăţi, favoriţi şi sprâncene, omul acesta umbla îmbrăcat într-un anteriu vărgat şi şalvari vineţii. După câte se ştia, cei din neamul lor fuseseră din moşi-strămoşi medici şi spiţeri, încă de pe vremea când trăiau în Spania. Meşteşugul acesta au continuat să-l practice şi ca surghiuniţi şi refugiaţi, întâi în Salonic, iar mai pe urmă la Travnik. Bunicul lui Mordo, hecimul Isac, murise aici, în Travnik la începutul marii epidemii de ciumă care bântuise oraşul pe la mijlocul secolului trecut, lăsând moştenire dugheana fiului său, care, în urmă cu vreo douăzeci de ani, i-o încredinţa lui Mordo. Se păstrau în familia lor cărţi şi însemnări aparţinând unor vestiţi medici arabi şi spanioli, pe care le luaseră cu ei din Andaluzia, când porniseră în pribegie, şi le moşteniseră, rând pe rând, unii de la alţii, tăinuindu-le ca pe un lucru de mare preţ. Trecuseră mai bine de douăzeci de ani de când Mordo şedea pe cepenacul său, zi de zi, în afară de sâmbătă, cu picioarele adunate sub el, gârbovit, cu capul plecat, veşnic ocupat cu muşteriii, cu prafurile, buruienile, alifiile şi tizanele sale. Dugheana, semănând cu o ladă de lemn ceva mai mare, plină din tavan până-n podele, era atât de strâmtă şi de scundă, încât Mordo putea să apuce cu mâna orice lucru fără să se clintească de la locul lui. Acolo-l găseai în dugheana lui, iarna şi vara, neschimbat, îmbrăcat la fel, în aceeaşi dispoziţie întotdeauna: un ghem de tăcere care nu bea cafea, nu duhănea, nu lua parte la taifasurile şi glumele târgului.

Intra un muşteriu, un bolnav sau o rudă a vreunui bolnav, se aşeza pe marginea cepenacului subţire şi spunea ce-l doare. Mordo începea a bolborosi abia auzit, cu buzele sale invizibile din pricina bărbii şi a mustăţilor, întindea leacul şi încasa banii. Nimeni n-ar fi izbutit să lege cu el vreo discuţie. Nici măcar cu bolnavii nu vorbea decât ce i se părea lui strict necesar. Îi asculta cu răbdare în timp ce-i privea, mut, cu ochii săi stinşi, din stufărişul de fire, încă niciunul cărunt, şi la toată turuiala lor răspundea întotdeauna în acelaşi fel, folosind aceleaşi scheme

verbale, devenite pentru el a doua obişnuinţă, încheind, de fiecare dată, cu vorbele: „De la mine leacul, de la Dumnezeu sănătatea”. Astfel punea punct discuţiei, dându-i de înţeles muşteriului că a sosit momentul să-şi ia marfa şi să plătească, ori „s-o pupe şi s-o lase”.

— Oi lua-o până la urmă, cum să nu o iau; şi otravă aş lua – da să se căineze bolnavul, căruia se vede că oleacă de taifas şi de văicăreală i-ar fi făcut cel puţin tot atât de bine ca şi doctoria.

Mordo însă rămânea neînduplecat. Înfăşura doctoria într-o hârtiuţă liliachie, o împingea în faţa clientului şi începea să moşmonească la trebşoara de la care fusese întrerupt.

Când era zi de târg, în faţa prăvăliei lui Mordo se strângeau sumedenie de ţărani şi ţărănci. Câte unul se aşeza pe cepenac şi şuşotea cu Mordo, iar ceilalţi rămâneau în uliţă să-l aştepte. Unii veneau după doctorii, alţii să vândă buruieni de leac; vorbea în şoaptă, se tocmeau, cereau lămuriri, plecau şi veneau înapoi. Numai Mordo rămânea neclintit la locul lui, tăcut şi neutru.

Deosebit de guralive şi de năzuroase erau ţărăncile mai în vârstă care veneau să-şi târguie ochelari. Întâi se apucau să povestească precum că până mai de curând se încumetau să treacă firul de aţă şi prin urechea celui mai subţire ac, dar din iarna asta, de la vreo răceală sau naiba ştie de la ce, li s-a lăsat ca o ceaţă peste lumina ochilor, încât până şi ochiurile împletiturii abia le mai pot deosebi. Mordo se uita la femeia trecută de patruzeci de ani, a cărei vedere începuse în mod firesc să slăbească, aprecia dintr-o ochire lăţimea feţei şi grosimea nasului, apoi scotea dintr-o cutie rotundă şi neagră nişte ochelari cu ramă de metal şi-i aşeza pe faţa ţărăncii. Femeia îşi privea mai întâi mâinile, întorcându-şi palmele pe o parte şi pe alta, apoi lua ghemotocul de lână pe care i-l întindea Mordo, întrebând-o: „Vezi? Nu vezi?”, cu un mormăit slab, strecurat printre dinţi.

— Văd, văd, cum de nu! Lânişoară, numai că parcă prea de departe, parc-aş fi la capătul celălalt al târgului, zicea şovăitor ţăranca.

Mordo scotea atunci alţi ochelari şi o întreba: „Ei, acuma e mai bine?”, fără a mai adăuga nimic.

— E mai bine şi parcă tot nu e bine. Acum mi se lasă pe ochi, aşa, ca o ceaţă, ca un fum, ca nu ştiu ce.

Mordo scotea calm a treia pereche de ochelari, şi cu asta, basta. Ţăranca, după ce se chiora iar prin lentile, era invitată să-i cumpere, ori „să-i pupe şi să-i lase”. Orice-ar mai fi încercat să-i spună, rămânea surd şi mut.

Venea apoi altcineva, să zicem un ţăran osos, tras la faţă şi gălbejit, un muntean, din satul Paklarevo. Cu vocea sa abia auzită şi cu accent spaniol, Mordo îl întreba ce-l doare.

— Iaca aici am ceva ca un tăciune, Dumnezeu să-ţi ajute, şi mă arde, mă doare... – zicea ţăranul apăsând cu degetul coşul pieptului şi mai da să spună iar că-l arde şi că-l doare, însă Mordo i-o tăia sec şi categoric.

— Acolo nimic, acolo la el nu poate doare.

Ţăranul căuta să-l convingă că ba da, tocmai acolo îl doare, dar totuşi muta fără să ştie nici el degetul oleacă mai la dreapta.

— Zău că mă doare. Cum să-ţi spun matale? Uite-aşa mă doare. O porneşte de aici, p-ormă umblă, să mă ierţi, tot umblă.

Până la urmă, mai lăsa bolnavul ceva, mai lăsa şi Mordo ceva, se înţelegeau asupra locului unde stăruia durerea cu mai multă sau mai puţină precizie. Mordo îl întreba atunci, scurt şi cuprinzător, dacă are virnanţ în grădină şi-i poruncea să toace un mănunchi din iarba asta într-o oală, să adauge puţină miere, să presare deasupra praful pe care o să i-l dea el, şi din asta să frământe în palmă trei cocoloaşe şi să le înghită înainte de răsăritul soarelui.

— Să faci aşa în fiecare dimineaţă, opt zile la rând, de vineri până vineri. Îţi trece boala şi durerea. Scoate doi groşi şi să fie cu noroc!

Ţăranul, care până atunci holbase ochii la el şi mişcase într-una din buze, căznindu-se să ţină minte prescripţia, uita deodată tot, chiar şi durerea din pricina căreia venise, şi da să scoată, de pe unde o ţinea, punga cu bani. O trăgea anevoie afară, oftând şi foindu-se, o dezlega domol, număra gologanii cu aceeaşi încetineală şi în sfârşit, cu o strângere de inimă, plătea. Mordo, mărunţel şi nemişcat, trecea numaidecât la un alt muşteriu, în timp ce ţăranul păşea agale prin târg şi luând-o pe lângă pârâu, se-ndrepta spre satul său din creierii munţilor. În partea asta a pieptului, durerea care nu-i da pace, şi-n partea cealaltă, în buzunar, praful lui Mordo, învelit în peticul de hârtie

liliachie. Iar în toată făptura, ca o altă durere, de un alt ordin, suferinţa banilor cheltuiţi; asta din pricina neîncrederii şi de teamă că fusese păcălit; i se părea că azvârlise banii pe gârlă. Şi se ducea aşa, drept spre asfinţitul soarelui, absent şi îngrijorat, căci nu e pe lume fiinţă mai amărâtă şi mai necăjită ca bietul ţăran căzut în zăcare.

Exista totuşi un client cu care Mordo stătea de vorbă mai mult şi mai cu sârg, fără să-şi drămuiască fiecare minut şi fiecare vorbă. Acesta era părintele Luka Dafinić, căruia lumea îi zicea *likar*[22]. Fra-Luka se avusese bine şi cu David, tatăl lui Mordo, iar cu acesta era de douăzeci de ani tovarăş de breaslă şi prieten nedespărţit. (În tinereţe, pe când slujea prin parohii, el venea la Travnik ori de câte ori găsea prilejul şi, cum sosea, se abătea mai întâi pe la dugheana lui Mordo şi abia după aceea se ducea la parohul din Dolac.) Şi lumea din târg se obişnuise demult să-i vadă pe Mordo şi pe fra-Luka şezând unul lângă altul, şuşotind şi mocoşind la buruieni şi leacuri.

Fra-Luka era de felul lui din Zenica, dar venise de copil la mănăstirea Guca Gora, după ce toţi ai lui se prăpădiseră de ciumă. Aci îşi făcuse veacul, cu scurte întreruperi, printre leacuri, bucoavne şi ustensile medicale. Chilia-i era plină de ulceluţe, ulcioare şi cutii, iar pe pereţi şi de tavan atârnau, în pungi sau legate mănunchi, buruieni uscate, crenguţe şi rădăcini. Pe prichiciul ferestrei se afla un vas mare cu lipitori înotând în apă limpede şi altul, mai mic, cu scorpii în untdelemn. Lângă sofaua acoperită cu un lăicer vechi, pârlit, picurat cu ceară şi peticit, sta un mangal din lut pe care fierbea într-una o oală cu ierburi. Prin unghere şi rafturi, bucăţi de lemn de esenţă tare, pietre mai mari şi mai mici, piei şi coarne de animale.

Cu toate acestea, chilia era întotdeauna curată, primenită, plăcută şi mirosea cel mai adesea a boabe de ienupăr şi a ceai de izmă.

Pe pereţi atârnau trei tablouri. Chipul lui Hipocrate, al sfântului Ludovic de Gonzaga şi al unui anonim cavaler în zale, cu chivără împodobită cu un panaş bogat. De unde făcuse fra-Luka rost de tabloul acesta şi de ce-l ţinea acolo, nimeni n-a putut afla. Odată, când turcii făcură percheziţie la mănăstire, şi, negăsind nimic suspect, se agăţaseră de tabloul acela, el le spuse că ar fi chipul unui sultan. Începură să se ciorovăiască,

---

[22] Medic – în pronunţia dalmatină.

turcii susţinând că un sultan nu putea fi zugrăvit şi pus în ramă, dar cum tabloul era cam deteriorat, iar turcii ignoranţi, o lăsară până la urmă încurcată. Tablourile atârnau acolo de mai multe decenii şi cum niciodată nu fuseseră prea clare, cu timpul se spălăciseră cu totul, încât sfântul Ludovic semăna cu Hipocrate, iar Hipocrate cu „sultanul”, în timp ce „sultanul”, slab imprimat pe o hârtie moale şi ieftină, nu mai semăna a nimic şi doar fra-Luka mai izbutea să-i deosebească sabia, coiful şi privirea-i vitează de acum mai bine de cincizeci de ani.

Încă din tinereţe, când abia sfârşise studiile în teologie, fra-Luka arătase o înclinare deosebită şi o mare dragoste pentru medicină. Observând acest lucru şi ştiind câtă nevoie au populaţia şi călugării de un medic bun şi priceput, cârmuitorii şcolii de pe atunci îl trimiseră să urmeze medicina la Padua. Dar iată că peste un an numai, la prima schimbare, veniră în fruntea şcolii adversarii lor şi, socotind de prisos aceste studii ale lui fra-Luka îl chemară din Bosnia. Când în al treilea an ajunseră iarăşi la conducere cei dinainte, tânărul călugăr fu trimis pentru a doua oară la Padua să termine şcoala. În anul următor veni însă din nou la conducere tabăra adversă care anulă tot ce se făcuse înainte, şi, între altele, îl chemă din nou, în mod ostentativ, pe fra-Luka, de la Padua la Guca Gora.

Cu puţinele cunoştinţe pe care le căpătase şi cărţile pe care le agonisise, fra-Luka se stabili atunci în această chilie unde continuă să studieze cu pasiune, să adune leacuri şi să lecuiască oamenii cu dragoste. Pasiunea nu l-a mai părăsit de atunci, iar dragostea pentru oameni nu s-a stins în el niciodată.

Totul respira ordine şi calm în această chilie prin care trecea pasiv, ca o umbră, scheleticul *likar*. Atât de slab şi de sfrijit era fra-Luka, încât devenise proverbial în toată provincia. („Două lucruri nu le ştie nici ulemaua cea mai învăţată: pe ce se sprijină pământul şi pe ce se ţin ţoalele lui fra-Luka.”) Pe trupul acesta înalt şi uscăţiv se sprijinea, semeţ şi vioi, un cap frumos cu ochi albaştri privind undeva visător şi puţin absent, cu o cunună subţire de păr coliliu pe craniul neted învelit într-o pieliţă fină, roz-albă, prin care se vedeau ca prin sticlă ramificaţiile vinişoarelor sinilii. Vioi şi sprinten a rămas până la bătrâneţe. „Ăla nu umblă ca tot omul, ţâşneşte ca o zvârlugă”, spunea despre el unul din egumeni. Şi într-adevăr, omul acesta cu ochii numai zâmbet şi cu mişcări sprintene şi totuşi line nu-şi găsea

niciodată astâmpăr. Degetele lui lungi şi uscate cotrobăiau într-una prin tot felul de lucruşoare mărunte, pileau, ciocăneau, lipeau, legau, scriau, cercetau prin lăzi şi prin rafturi. Căci pentru fra-Luka, nimic nu era lipsit de importanţă şi nimic de prisos. Sub degetele lui osoase şi sub ochii lui zâmbitori şi miopi totul se însufleţea, căpăta grai şi-şi căuta locul între doctorii sau cel puţin între lucrurile utile sau mai puţin obişnuite.

Observând zi de zi, an de an, ierburile, mineralele şi fiinţele din jurul său, mişcările şi prefacerile lor, fra-Luka descoperea tot mai limpede că în lume, aşa cum o cunoaştem noi, există numai două lucruri: creşterea şi decăderea, strâns şi inextricabil legate una de alta, pururi şi pretutindeni în neostenită mişcare. Toate fenomenele care ne înconjură nu sunt decât faze deosebite ale acestui necontenit, complicat şi veşnic flux şi reflux, nu sunt decât ficţiuni, clipe pasagere pe care le separăm în chip arbitrar, botezându-le cu diferite nume, cum ar fi: sănătate, boală şi moarte. La drept vorbind însă, acestea nu există. Există numai creşterea şi decăderea, în stări şi sub chipuri felurite. Şi tot meşteşugul medicului este să cunoască, să capteze şi să folosească, „precum navigatorul vânturile”, toate acele forţe care sunt îndreptate în sensul creşterii şi în acelaşi timp să evite şi să înlăture puterile care slujesc decăderii. Acolo unde omul izbuteşte să înhaţe forţa aceea, sănătatea revine şi corabia poate pluti mai departe; unde nu izbuteşte, o aşteaptă, în mod indubitabil, naufragiul, iar în marea şi invizibila contabilitate a creşterii şi decăderii, o forţă trece din prima coloană în cea de-a doua.

Aşa arăta în mare imaginea pe care şi-o făcuse el despre lume; în amănunte, ea era, fireşte, mult mai greu de-nţeles şi mai complicată. Orice fiinţă vie, orice plantă, orice boală, orice anotimp, orice zi şi orice minut îşi au, fiecare, creşterea şi decăderea lor. Şi toate se îmbină una cu alta, se leagă prin fire ascunse şi fără număr, totul conlucrează şi clocoteşte, freamătă şi foieşte, zi şi noapte, în adâncul pământului, pretutindeni pe faţa lui şi sus în văzduh, până la planete, totul după unica şi îndoita lege a creşterii şi decăderii, atât de greu de pătruns şi de urmărit.

Toată viaţa lui, fra-Luka fusese cuprins de încântare în faţa viziunii sale despre lume şi în faţa armoniei desăvârşite şi abia desluşite de care omul se poate servi când şi când fără să poată

pune vreodată deplină stăpânire asupră-i. Ce putere poate avea un om ca el, care dăduse de rostul tuturor acestor lucruri şi căruia i-a fost sortit să se îndeletnicească cu o treabă anevoioasă şi fără de margini – aceea de a cerca leacuri şi de a vindeca boli, cu îngăduinţa bunului Dumnezeu? Ce să apuce şi să reţină mai curând din acest tablou care ba se lumina în faţa lui, limpede, desluşit, apropiat, mai să-l atingi cu mâna, ba se întuneca şi se învolbura ca un viscol năprasnic într-o noapte de smoală? Cum să se descurce în acest joc frenetic, în haosul aparent de influenţe încâlcite, întrerupte şi reciproce, de forţe şi de stihii oarbe? Cum să apuce măcar câteva fire, mai solide, şi cum să lege efectele de cauzele lor?

Aceasta era singura grijă şi gândul de căpetenie al lui fra-Luka, pe lângă îndatoririle sale monahale şi preoţeşti. De aceea era atât de transfigurat şi de absent, slab şi subţire, ca o strună întinsă; de aceea se apleca cu atâta patos spre orice buruiană şi spre orice bolnav, oriunde ar fi fost, oricum ar fi arătat, şi orice nume ar fi purtat.

Fra-Luka împărtăşea ferm credinţa că în natură sunt atâtea forţe curative câte boli se găsesc printre oameni şi animale şi că ele corespund întocmai una cu alta, bob numărat. Aici sunt la mijloc socoteli mari, fără dezlegare şi măsură, fără nicio îndoială exacte, dar fără rost, dacă ar fi să mergi până la capătul firului. Şi aceste forţe curative se găsesc, cum spuneau cei din vechime, *„In herbis, in verbis et in lapidibus”* [23]. În sinea sa, fra-Luka avea convingerea îndrăzneaţă, pe care nu şi-o mărturisea nici sieşi, că orice schimbare rea din corpul omenesc poate fi înlăturată, cel puţin teoretic, deoarece boala şi leacul ei apar şi viază paralel, deşi departe una de alta, câteodată la o depărtare de necuprins. Dacă medicul izbuteşte să le pună în legătură, boala dă înapoi, iar dacă nu, boala precumpăneşte şi ruinează organismul în care s-a cuibărit. Niciun fel de înfrângeri şi de decepţii n-au putut clinti această credinţă ascunsă. Fra-Luka avea în el această convingere tacită ori de câte ori se apuca să examineze un leac sau să curarisească un bolnav. Nu-i vorbă că şi el îşi hrănea singur această credinţă definitivă, prin faptul că, asemeni multor medici, dădea uitării repede şi pentru totdeauna pe cei nevindecaţi şi decedaţi, în timp ce ţinea minte până la unul pe toţi pe care-i vindecase şi cu cincizeci de ani în urmă.

---

[23] În ierburi, în cuvinte şi în minereuri (lat.).

Aşa era acest *likar*, fra-Luka Dafinić. Prieten pasionat şi incorigibil al acelei părţi din omenire chinuită de boli; iar prietena lui era întreaga fire, având neînţelegeri doar cu călugării şi cu şoarecii.

Cu călugării era o poveste lungă şi veche. Se perindaseră prin mănăstire generaţii după generaţii, deosebite unele de altele în multe privinţe, însă parcă înţelese într-ascuns toate să dispreţuiască şi să condamne iscusinţa şi meşteşugul doftoricesc al lui fra-Luka. De când cu acel du-te-vino la Padua şi înapoi, de care avusese parte ca elev, el îşi pierduse cu totul şi pentru totdeauna orice speranţă de-a găsi la vreunul din confraţii săi înţelegere sau ajutor. Pe vremuri, egumenul fra-Martin Dembić, *vulgo Dembo*, povestea cam aşa despre armonia care domnea în relaţiile dintre fra-Luka şi călugări:

— Îl ştii pe *likarul* ăsta al nostru? Chiar când se roagă lui Dumnezeu cu călugării laolaltă, chiar şi atunci se gândeşte la altceva decât ei. În vreme ce toţi ceilalţi îşi murmură umili rugăciunea, fra-Luka se gândeşte în sinea lui: dă-le, Doamne, un bob de minte şi acestor fraţi haini şi îmblânzeşte-le un pic inima, să nu-mi pună piedici la tot pasul în strădania mea bună şi folositoare. Sau dacă nu poţi face asta, căci eu ştiu bine ce înseamnă o căpăţână tare de călugăr chiar şi pentru mâna Domnului, atunci mă înarmează cel puţin pe mine cu sfânta răbdare, să pot să-i îndur fără ură şi fără vorbă rea aşa cum sunt şi să-i ajut la boală cu iscusinţa mea pe care ei o dispreţuiesc, luând-o în deşert. Iar călugării, în timp ce se roagă, gândesc aşa: luminează, Doamne, mintea lui fra-Luka, tămăduieşte-l de boala lui cea grea, de leacurile şi doftoriceala lui. Iertate fie toate bolile pe care le trimiţi (căci omul, până la urmă, trebuie oricum să moară de ceva), numai scapă-ne odată de omul ăsta care ţine morţiş să ne vindece de ele.

Pentru Dembo, care era, nimic de zis, spiritual şi necruţător la zeflemele, însă tare ca econom şi desăvârşit în ale călugăriei, fra-Luka a fost ani de zile subiectul a nenumărate poveşti şi glume. Dar ca atâţia alţii, a ajuns şi el să-şi dea sufletul în braţele lui Fra-Luka. E drept că în clipa aceea, cu faţa zbârcită de durere, zâmbea totuşi şi, suflând greu, le spunea călugărilor strânşi în jurul său:

— Fraţilor, toate socotelile mănăstirii sunt în bună regulă, şi împrumuturile şi banii peşin. Vicarul le ştie rostul în toate

amănuntele. Iar acum să mă iertaţi şi să mă pomeniţi în rugăciuni. Şi să ştiţi că două lucruri mi-au venit de hac: năduful meu şi *likarul* meu.

Iac-aşa a glumit Dembo şi s-a ţinut de şotii până în ceasul morţii.

Numai că toate astea s-au întâmplat demult, „pe vremea lui Dembo”, când fra-Luka era tânăr şi în puteri şi când trăiau încă vârstenii lui dintre care astăzi abia dacă se mai afla vreunul în viaţă, căci el împlinise optzeci de ani bătuţi în vara trecută, de sfântul Ion de vară. Pe călugări fra-Luka îi iertase demult că nu l-au ţinut cât s-ar fi cuvenit la Padua, că nu i-au dat niciodată cât i-ar fi fost de trebuinţă pentru cărţi şi experienţă, iar călugării, la rândul lor, au încetat să-l mai înţepe cu aceeaşi înverşunare, luându-l peste picior pentru felul cum trăia şi luându-i în derâdere pasiunea pentru medicină şi prietenia cu Mordo Atijas. Fra-Luka obişnuia şi acum să se ducă la Travnik, să se aşeze pe cepenacul lui Mordo şi să schimbe cu el date şi experienţe, să-i aducă buruieni şi rădăcini ca să capete în schimb sulf sau piatra-iadului, căci nimeni n-avea iscusinţa lui fra-Luka atunci când era vorba să usuce şi să conserve flori de tei, de sunătoare şi de coada-şoricelului. Dar călugării se obişnuiseră demult cu această „prietenie între Vechiul şi Noul Testament”.

Acum dispăruse în bună parte şi o altă pricină, poate cea mai însemnată, a înverşunării călugărilor împotrivă-i, anume asistenţa medicilor acordată bolnavilor dinafară mănăstirii. Odinioară lucrul acesta fusese un izvor de neîntrerupte neplăceri pentru mănăstire şi poate unicul motiv serios al neînţelegerilor dintre fra-Luka şi egumenii chinoviei. Nici pe vremea aceea fra-Luka nu umbla să caute pacienţi printre mireni şi oricum nu printre turci, dar ce putea face dacă turcii umblau după el, chemându-l şi rugându-l uneori, cel mai adesea însă trimiţându-i poruncă şi luându-l pe sus cu zapciii de la mănăstire? Din pricina acestor vizite se abătuseră asupra lui şi a sfântului lăcaş nenumărate necazuri şi pagube. Se întâmpla să-l cheme şi să-l implore să vină în grabă la căpătâiul vreunui turc covârşit de boală sau al vreunei turcoaice, ca pe urmă să-l târască în faţa judecăţii şi să năpăstuiască mănăstirea dacă bolnavului îi mergea mai rău sau dacă îşi dădea duhul. Dar chiar atunci când bolnavul se-nzdrăvenea şi familia recunoscătoare îl răsplătea pe fra-Luka, se găseau de multe ori printre turci oameni, lacomi şi

haini, care năvăleau să-l tragă la răspundere că, deşi creştin, trecuse pragul casei unui consângean de-al lor. Călugării dovedeau cu martori de fiecare dată că fra-Luka nu venise de capul lui, că fusese chemat să-mplinească o faptă bună şi cinstită, dar până să iasă adevărul la iveală şi până să cadă pâra, mănăstirea trecea prin spaime şi necazuri, alegându-se cu pagube băneşti. Iată de ce călugării îl opriră pe fra-Luka să mai intre în vreo casă de turc până când familia bolnavului nu obţinea din partea autorităţilor o *muraselă* în care să se arate negru pe alb, că-l cheamă cu insistenţă şi că stăpânirea n-are nimic împotrivă.

Dar şi cu *murasela* în buzunar nu scăpau întotdeauna fără necazuri şi bătaie de cap. Erau cazuri, şi destul de numeroase, când tratamentul aplicat dădea roade, iar oamenii, însănătoşiţi şi recunoscători, îl covârşeau pe fra-Luka cu daruri şi mulţumiri, care se răsfrângeau şi asupra mănăstirii.

Un beg nu prea de vază, dar altfel inimos şi influent, pe care fra-Luka îl tămăduise de o rană veche şi urâtă care-i supura sub genunchi, îi spunea călugărului ori de câte ori avea prilejul să-l întâlnească:

— Eu când mă scol dimineaţa şi pun piciorul pe pământ, după Dumnezeu, pe dumneata te pomenesc cel dintâi.

Şi până-n ceasul morţii, begul acela a fost un apărător al mănăstirii oblăduindu-i pe călugări, oferindu-se la nevoie să depună în favoarea lor mărturie sau oferindu-le bani pentru plata garanţiei cerută de autorităţi.

Un turc înstărit din Turba, căruia fra-Luka îi scăpase nevasta de la moarte, nu spunea nimănui nimic (întrucât, fiind vorba de femei, trebuia păstrată tăcerea), dar în fiecare an, pe la Sântă Marie, trimitea prin cineva la mănăstire două ocale de miere şi o pielicică de oaie, cu rugămintea „de a fi înmânate preotului care-i tămăduieşte pe bolnavi”.

Dar se iveau şi cazuri de neagră ingratitudine şi răutate diabolică. Multă vreme rămăsese în amintirea celor de la mănăstire întâmplarea cu nevasta unui anume Mustai-beg Miralem. Dăduse beleaua peste tânăra femeie, de nu-şi mai găsea locul prin toată casa, ci se perpelea zi şi noapte, icnind şi scrâşnind din dinţi, sau zăcea zile în şir mută şi nemişcată, fără să ia în seamă pe cineva sau să pună o îmbucătură în gură. Ai casei încercară s-o lecuiască ba cu una ba cu alta, plecându-şi

urechea la sfaturile vecinilor, dar nici babele, nici hogea, nici descântecele, nu-i ajutau cu nimic, iar femeia se prăpădea din zi în zi.

În cele din urmă, însuşi socrul, bătrânul Miralem, trimise la mănăstire după fratele *likar*.

Când sosi fra-Luka, găsi femeia într-o stare totală de sleire, chircită-n aşternut, căci de două zile nimeni n-o mai putuse urni din momeala ei sumbră. Nici n-a vrut să ridice capul. Dar zărind, printre pleoapele întredeschise, sandalele grele ale călugărului, apoi poala sutanei şi curmeiul care-i încingea mijlocul, îşi săltă încet şi şovăielnic privirea de-a lungul trupului costeliv şi deşirat, până-i întâlni capul cărunt şi sclipirea albastră şi surâzătoare a ochilor. Atunci, femeia izbucni dintr-o dată în râs, şi hohoti ca o nebună fără oprire. Zadarnic căută călugărul s-o potolească, vorbindu-i şi întinzând spre ea mâinile. Ieşind din casa lui Miralem, mai auzi încă în urma sa răsunând râsul ei înfricoşător.

A doua zi seimenii îl puseră pe fra-Luka în fiare şi-l trântiră în beci. Stareţul fu numaidecât înştiinţat că bătrânul Miralem îl învinuieşte pe *likar* că a aruncat cu bună ştiinţă *sihrele* asupra nurorii sale, căci biata muiere râdea în sughiţuri fără oprire şi întorsese casa pe dos. Zadarnic încercă să-i lămurească egumenul că învinuirea n-are niciun temei, că sarcina oricărui medic nu e alta decât să-i aducă vindecare bolnavului, dacă-i stă în putinţă, că ei nu fac niciodată apel la sihrele şi vrăjitorii care n-au nicio legătură cu legea lor creştinească şi în zadar avu grijă să împartă în dreapta şi-n stânga mahmudele. Fu vestit că de astă dată *likarul* ar putea s-o păţească rău, căci muierea striga în gura mare cum că i-ar fi dat să bea pe furiş „nu-ş ce zeamă groasă ca păcura” şi o lovise de două ori peste frunte cu o cruce cât toate zilele, dezlănţuindu-i, astfel, hohotele de râs care o zguduie fără contenire.

Şi când toată lumea credea că din năpasta asta nu se mai află ieşirea, iată că fra-Luka fu scos din fiare şi lăsat slobod, de parcă nu se întâmplase nimic. Aflară apoi că în cea de a patra zi femeia se liniştise dintr-o dată, hohotul de râs i se oprise schimbându-se într-un plânset domol, sfâşietor. Chemându-şi socrul şi bărbatul la căpătâi, le mărturisi că fără vrere îl ponegrise pe bietul călugăr în clipele ei de nebunie, încredinţându-i că nu-i dăduse să soarbă niciun fel de zeamă şi nici n-o pocnise cu crucea în frunte, ci doar întinsese mâinile

deasupră-i şi se rugase Domnului în legea lui, să-i vină în ajutor şi s-o uşureze, şi se pare că ruga lui fusese ascultată.

Zarva se potoli. Călugării însă rămaseră încă multă vreme supăraţi foc pe fra-Luka, pentru necazul pe care li-l pricinuise. Fra-Mijo Kovačević, stareţul mănăstirii pe vremea aceea şi care avusese de tras, nu glumă, de pe urma buclucului ăstuia, căci îşi tocise tălpile încălţărilor alergând în toate părţile şi se zbătuse în fel şi chip să scape cu faţa curată, îl luă la rost în refector, faţă de toţi fraţii lui întru călugărie:

— Uite ce zic eu, fra-Luka: ori ne laşi să ne vedem de treabă, ori te duci după turcoaicele tale ţicnite, ori mă pusnicesc eu în codru şi-ţi încredinţez ţie cheile mănăstirii, să fii de acum înainte şi *likar* şi egumen. Altfel să ştii că nu mai merge.

Şi-i întinse cheile, mânios şi grav.

Până la urmă însă lucrurile se potoliră de-a binelea şi fură date uitării. Rămase doar următoarea însemnare făcută de stareţ în catastiful de amenzi şi cheltuieli al mănăstirii:

La 11 ianuarie veni zapciul cu lanţ pe piept şi cu buiurdie cum că fra-Luka Dafinić, hecimul (blestemat fie ceasul în care s-a apucat de ăst meşteşug) îi dădu să-nghită nurorii lui Miralem hapuri vătămătoare. Şi păgubirăm una peste alta, făcând parte cadiului şi eminului, ca la 148 groşi.

Dar nici anii următori nu se scurseră fără încurcături din pricina râvnei şi leacurilor lui fra-Luka. Călugării dădură uitării şi încurcăturile astea, dar ele rămaseră însemnate în catastiful de amenzi, cheltuieli şi peşcheşuri al mănăstirii, unde se putea citi printre altele:

Pentru că fra-Luka a doftoricit:
Un turc – groşi 48
Din pricina likarului – groşi 20

Tot acolo pe undeva se aflau slovenite numărul şi data hârtiei prin care conducerea mănăstirii îl oprea, sub aspră pedeapsă, pe călugărul *likar* „să se ducă la vreun turc ori la vreo turcoaică pentru a rosti ruga, sau a-i doftorici cu orice soi de leacuri”, chiar dacă ar avea la mână *murasela* slobozită de autorităţile turceşti. Dar câteva rânduri mai jos întâlneai următoarea scriptură:

Că fra-Luka nu s-a dus să vază de bolnav, plătirăm amendă groşi 70.

Şi tot aşa an după an.

Cât trăi fra-Luka, şi trăi ani mulţi, Travnikul fu bântuit de două ori de ciumă. Oamenii boleau, mureau, se răzneau în munţi. Târgul se închidea şi multe oase rămâneau pe veci pustii. Slăbeau legăturile chiar şi cele mai strânse şi nimeni nu mai ţinea seamă de nimic. În timpul celor două *hastalâkuri* fra-Luka se dovedi om întreg, neînfricat ca medic şi călugăr. Toată ziua colinda mahalalele ciumate, dând îngrijiri bolnavilor, spovedindu-i şi împărtăşindu-i pe cei care trăgeau să moară, îngropând leşurile celor care-şi dădeau suflarea, sprijinindu-i cu sfatul şi cu fapta pe cei scăpaţi teferi din ghearele bolii. Atât fraţii lui întru călugărie cât şi turcii fură unanimi în a-i recunoaşte zelul, iar faima şi prestigiul său de lecuitor al bolilor crescu.

Dar cel care are parte de viaţă lungă ajunge să supravieţuiască şi meritelor sale. După ani de boleşniţe şi belele se înşirau ani buni şi paşnici, când totul se schimba, iar întâmplările mai vechi abia se mai ţineau minte. Dar peste toate izbânzile şi înfrângerile, laudele şi bârfelile, nădufurile şi veninurile, fra-Luka părea neschimbat şi rămânea neclintit, cu aceeaşi privire absentă, acelaşi zâmbet pe buzele-i subţiri, aceleaşi mişcări sprintene, pe deplin încredinţat că între leacuri şi boli circulă acelaşi permanent şi misterios fluid. Întrucât toată viaţa sa nu făcuse altceva decât să pregătească leacuri şi să trudească aflându-le, pentru el orice în lume îşi avea măsură şi justificare: boala şi paguba, furia stareţului, grijile şi pâra nedreaptă. Ba şi arestului până la urmă îi găsea un binecuvântat temei, nu mai de n-ar fi fost cătuşele reci care-i înlănţuiau picioarele, spaima care nu-i da pace la gândul că, în lipsa lui, la mănăstire, s-ar putea altera leacurile, lipitorile ar putea să se prăpădească, iar călugării să-i încurce sau să-i arunce la gunoi din nebăgare de seamă snopii şi legăturile cu ierburi.

Iar pe „marii săi adversari”, călugării, pe care se-nciuda uneori, fie şi pentru scurt răstimp, fra-Luka îi oblojea cu aceeaşi dragoste şi dăruire, când se întâmpla să se îmbolnăvească vreunul, sfătuindu-i şi purtându-le de grijă până îi vedea sănătoşi. Cum auzea pe vreunul tuşind, fra-Luka punea pe

mangal ulcica cu ierburi şi-i ducea cu mâna lui în chilie ceaiul fierbinte cald şi aromat, îndemnându-l să bea. Erau printre fraţii călugări unii ţâfnoşi, belalii, cusurgii şi îndărătnici, „unchiaşi nărăviţi” care nici nu voiau să audă de leacurile *likarului* şi dădeau să-l gonească afară din chilia lor sau îl luau în zeflemea, batjocorindu-i doctoriile lui, însă fra-Luka nu ceda cu una, cu două. Trecea peste glume şi peste jigniri, făcându-se că nu le aude, stăruind pe lângă călugării bolnavi să se îngrijească şi să se păzească, îi ruga, îi implora, ba îi şi mituia ca să ia leacul pe care îl pregătea cu atâta trudă, cheltuind nu o dată bani din buzunarul lui.

Era, de pildă, unul printre „unchieşii” aceştia bătrâni căruia îi plăcea ţuica şi trăgea la măsea mai mult decât îngăduiau superiorii şi decât s-ar fi cerut pentru sănătatea trupului şi virtutea spiritului. Moşneagul acesta suferea de ficat, dar nu voia să se lase de băut. *Likarul*, care printre maremeturile sale avea şi leacul botezat „să i se facă omului lehamite de băutură”, depunea stăruinţe zadarnice să-l scoată dintr-ale lui. În fiecare zi avea loc între ei aceeaşi discuţie.

— Lasă-mă-n pace, fra-Luka. Mai bine vezi de ăia care vor să-şi îngrijească de sănătate şi-s nebuni după leacuri, bombănea unchiaşul.

— Bagă-ţi, omule, minţile-n cap! Nimeni pe lumea asta nu-i lipsit de ajutor. Pentru fiecare din noi pământul ascunde un leac.

Şi fra-Luka se aşeza lângă unchiaşul bolnav şi cusurgiu, care niciodată, nici când fusese sănătos, nu privise cu ochi buni bucoavnele şi cetitul, îi aducea cărţi şi se apuca să-i înşire câte-n lună şi-n stele despre bogăţiile pământului şi despre marea lui dărnicie faţă de fiinţa omenească.

— Ştii matale că Pliniu numea pământul *„benigna, mitis, indulgens, ususque mortalium semper ancilla”* [24] şi că scria: *„Illa medicas fundit herbas, et semper homini parturit”* [25]? Vezi, astea-s vorbele lui Pliniu! Iar tu o ţii una şi bună, că pentru boala ta nu se află leac. Ba se află şi trebuie să-l găsim.

Bătrânul strâmba din nas, plictisit, şi dădea din mână a lehamite, dându-i de înţeles că puţin îi pasă lui de vorbele lui Pliniu, însă fra-Luka nu se da bătut.

---

[24] Binefăcător, blând, răbdător şi veşnic slujitor al oamenilor (lat.).
[25] Produce ierburi tămăduitoare şi veşnic rodeşte pentru om (lat.).

Iar când văzu că leacurile şi vorbele înţelepte n-au asupra lui nicio putere, începu să-i aducă pe furiş câte un pic de ţuică, înşelând vigilenţa gardianului, ca măcar astfel să-i uşureze cât de cât suferinţele.

Dar fra-Luka avea grijă nu numai de călugării aflători la mănăstire. Pentru cei risipiţi prin parohii el umplea cu scrisul lui mărunt foi galbene de hârtie pe care le înmănunchea apoi în fascicule subţiri. Caietele acestea, numite *cărţi de leac*, erau apoi transcrise şi răspândite prin sate şi parohii. Acolo se afla o listă alfabetică a tuturor leacurilor cunoscute-n popor, precum şi prescripţii de igienă, superstiţii şi sfaturi gospodăreşti utile. De pildă, cum se curăţă habitul pătat cu ceară de lumânare sau cum se drege vinul acrit. Alături de leacurile pentru gălbinare şi pentru „frigurile ce nu vin de la fiere” se arăta, după surse italiene, „cum meşterii scot minereuri în Indii şi în alte locuri” sau „cum se face vinul, zis vermut, bun pentru dregerea măruntaielor”. Tot noianul de cunoştinţe şi de date pe care izbuti să le strângă fra-Luka de-a lungul anilor, de la străvechile *Compositiones medicamentorum*[26] până la leacurile băbeşti sau la cele comunicate lui de Mordo, erau cuprinse toate în aceste caiete. Dar chiar şi aici fra-Luka se lovise de ingratitudinea confraţilor săi şi suferi numeroase decepţii. Unii transcriau numai crâmpeie, alţii din ignoranţă sau prea mare grabă deformau ori omiteau cuvinte şi propoziţii întregi, alţii scriau în dreptul unor reţete cuvinte nelalocul lor luând în băşcălie leacurile şi uneori chiar pe *likar*. Fra-Luka nu se putea opri să nu râdă când dădea peste asemenea înseninări, mângâindu-se cu gândul că totuşi truda lui, înmănuncheată în aceste *cărţi de leac*, folosea poporului şi călugărilor mai mult decât îl durea pe el jignirea, lipsa de înţelegere şi de consideraţie pe care i le arătau confraţii.

Mai erau însă nişte lichele, mai mici, care nu se mai săturau să-i pună lui fra-Luka beţe-n roate, anume şoarecii. În vechea hudubaie monastică se găseau într-adevăr sumedenie de şoareci. Călugării susţineau că şoarecii se strângeau cu nemiluita în mănăstire, din pricina chiliei lui fra-Luka, plină de tot soiul de alifii, balsamuri şi leacuri, mai dihai ca spiţeria lui Mordo din Travnik. Fra-Luka se plângea, dimpotrivă, că din cauza clădirii părăginite şi a dezordinii care domnea în chilii, se

[26] Culegere de medicamente (lat.).

înmulţiseră şoarecii, care-i distrugeau doctoriile şi împotriva cărora lupta zadarnic. Lupta cu şoarecii devenise cu timpul mania lui nevinovată. Se plângea şi să văicărea mai mult decât ar fi trebuit pentru paguba pe care i-o pricinuiau. De teama şoarecilor, îşi încuia lucrurile şi atârna doctoriile de tavan, nemaiştiind ce să născocească împotriva nevăzuţilor săi vrăjmaşi. Visa la o mare cutie metalică în care să-şi poată ţine toate lucrurile mai de preţ, încuiate şi ferite cu totul de şoareci, însă n-a cutezat să-şi exprime niciodată dorinţa în faţa călugărilor sau stareţului, fiind sigur că nu le-ar fi surâs o nouă cheltuială. Tuna şi fulgera când se întâmpla ca şoarecii să-i mănânce osânza de iepure, preparată cu migală şi spălată în câteva ape.

În chilie ţinea două curse de şoareci, una mare şi una mică. Le meşterea cu grijă în fiecare seară, punând în ele o bucăţică de carne afumată sau un muc de lumânare de seu din sfeşnic. A doua zi în zori, când se scula să se ducă la liturghia de dimineaţă, găsea de obicei capcanele cum le lăsase de cu seară, fără niciun şoarec în ele, dar şi fără seu ori afumătură. Când se întâmpla însă ca şoarecele să cadă în cursă, îl trezea pocnetul capacului. Atunci se scula şi dând roată şoarecelui speriat, îl ameninţa cu degetul şi clătina din cap a dojana.

— He-he! Să te văd acum, prăpăditule. Umbli cu furtişaguri, ai? Ei, iacă o păţişi!

Apoi, desculţ şi doar cu habitul aruncat pe umeri, lua cu grijă cursa în care se prinsese şoarecele, o scotea pe coridorul lung, o aşeza în capul scării, deschidea uşiţa capcanei şi striga în şoaptă:

— Hai, afară mehenghiule! Fuga!

Şoarecele, zăpăcit şi ameţit, cobora în fugă cele câteva trepte, apoi o lua de-a dreptul peste caldarâm şi dispărea în stiva de lemne din curte aflată acolo în orice anotimp.

Călugării aflaseră cum procedează fra-Luka cu şoarecii prinşi în capcană şi-l înţepau adesea zicând că *likarul* „de ani de zile tot prinde acelaşi şoarece şi nu se mai satură să-l prindă”. Fra-Luka tăgăduia categoric lucrul acesta şi le arăta, negru pe alb, câţi şoareci mai mari, mici şi mijlocii izbutea să prindă în cursul unui an.

— Să fie adevărat, fra-Luka, ce-am auzit, îi spunea unul dintre unchieşi, că dumneata, când slobozeşti şoarecele, deschizi

capacul şi strigi: „Hai, ieşi şi du-te fuga în odaia stareţului. Fuga!”

— Ia te uită, păcătosul! Ia te uită ce-a mai scornit! râdea şi se apăra fra-Luka.

— Nu scornesc, zău aşa, hecim-efendi. Am aflat de la unii care umblă noaptea în pridvor ca şi dumneata şi care te-a auzit rostind vorbele astea.

— Haide, păcătosule, lasă-te de pehlivănii!

Dar numaidecât intrau în vorbă alţii, cercând să-l aţâţe.

— Eu, frate, dacă aş prinde unul, l-aş vârî oleacă în apă clocotită, cu capcană cu tot, să vezi atunci dacă i-ar da mâna să mai vină în vizită, zicea un călugăr mai tânăr, făcându-le cu ochiul celorlalţi.

Asta îl tulbura întotdeauna pe fra-Luka din cale-afară.

— Măi omule, bagă-ţi minţile-n cap. Cum adică să-i vâri în apă clocotită? Şi mai zici că ai suflet de creştin, se oţăra *likarul*.

Şi chiar dacă mai rămâneau la taifas o jumătate de ceas, glumind în fel şi chip, el se uita mereu chiondărâş la tânărul frate şi i se mai adresa de câteva ori:

— Hm, apă clocotită? Ia te uită la el? Să vâri o făptură a lui Dumnezeu în apă fiartă!

Aşa se războia fra-Luka Dafinić cu adversarii săi mari şi mici, aşa-i doftoricea, îi hrănea şi-i ocrotea. Aşa se scurgea viaţa lui lungă şi fericită.

Cel de-al patrulea medic chemat la consult în timpul bolii fiului mai mic al lui Daville se numea Giovanni Mario Cologna, medic titular al consulatului general austriac.

Şi aşa fiind, aici trebuie să recunoaştem că ne-am înşelat afirmând că dintre cei patru medici travniceni despre Mordo Atijas se poate spune cel mai puţin. Adevărul e că nici despre Cologna nu s-ar putea spune mai mult. Numai că despre Mordo nu puteai spune prea multe pentru că nu vorbea mai deloc, iar despre Cologna pentru că vorbea prea mult şi niciodată în acelaşi fel.

Era un om fără vârstă, de obârşie, rasă şi naţionalitate nedefinite, cu credinţe şi concepţii nedefinite şi cu experienţe şi cunoştinţe aşijderea. În general, în toată făptura lui puteai desluşi prea puţine lucruri cât de cât limpezi.

După cele spuse de el părea că se născuse în Insula Cefalonia, unde tatăl său fusese medic vestit. Tatăl era veneţian, însă născut în Epir, iar maică-sa de origine dalmatină. Copilăria şi-o petrecuse la bunicul său din Grecia, iar tinereţea în Italia, unde studiase medicina. Îşi făcuse veacul în Levant, aflându-se în slujba Turciei şi Austriei.

Era înalt de stat, însă neobişnuit de slab; umbla gârbov şi îndoit din toate încheieturile, încât putea în orice moment să se adune şi să se scurteze sau să se desfacă şi să se lungească, întocmai ca un arc, ceea ce şi făcea de altfel tot timpul când stătea cu cineva de vorbă, în mai mare sau mai mică măsură. Pe trupul acela deşirat, se bălăbănea o căpăţână de formă normală, veşnic fără astâmpăr, pleşuvă aproape, căci nu-i rămăseseră decât câteva şuviţe de păr cânepiu şi veşted. Faţa proaspăt bărbierită, ochii mari, căprui şi lucind întotdeauna nefiresc, sub sprâncenele cărunte şi neobişnuit de stufoase. Din gura sa mare ieşeau nişte dinţi rari, galbeni şi mari, care se suceau în timp ce vorbea. Nu numai expresia feţei, ci întreaga înfăţişare a acestui om se schimba neîncetat, total şi de necrezut. În cursul unei discuţii putea să-şi schimbe de câteva ori în mod radical înfăţişarea. De sub masca de moşneag vlăguit se ivea din când în când – ca o altă mască – un chip de bărbat între două vârste, puternic şi stăpân pe sine sau – tot o mască! – figura unui tânăr deşirat, zburatic şi plin de neastâmpăr care nu-şi mai încăpea în haine şi nu ştia cum să-şi mai mişte mâinile şi picioarele, nici încotro să-şi îndrepte ochii. Faţa sa expresivă era întotdeauna în mişcare şi trăda un înfrigurat şi laborios travaliu cerebral. Mâhnirea, îngândurarea, revolta, entuziasmul sincer, patosul naiv, bucuria senină, netulburată, se iveau una după alta surprinzător de repede pe faţa sa nemaipomenit de mobilă, cu trăsături regulate. Între timp, gura lui mare cu dinţi puţini şi nesiguri debita cuvinte, un potop de vorbe, grele, mânioase, îndrăzneţe, amabile, dulci, îmbătătoare – în italiană, turcă, neogreacă, franceză, latină şi „illiră”. Cu aceeaşi uşurinţă pe care-o vădea când îşi schimba expresia feţei şi mişcările, Cologna trecea de la un grai la altul, amestecând şi împrumutând cuvinte şi fraze întregi. În fond, nu cunoştea bine decât limba italiană.

Nici numele nu şi-l scria întotdeauna la fel, ci şi-l schimba potrivit împrejurărilor şi perioadelor vieţii sale, în funcţie de cei

în serviciul cărora se afla şi de îndeletnicirea pe care o exercita *Giovanni Mario Cologna*, *Gian Colonia*, *Joanes Colonis Epirota*, *Bartolo cavagliere d'Epiro*, *dottore illyrico*. Şi mai des şi adânc se schimba conţinutul faptelor şi al ideilor pe care le debita sub aceste nume diferite. Prin convingerile sale fundamentale, Cologna era un om cu vederi moderne, un „filosof”, un spirit liber şi critic, lipsit de orice prejudecăţi. Ceea ce nu-l împiedica însă să studieze viaţa religioasă, nu doar a ritualurilor creştine, ci şi islamismul, precum şi credinţa sectelor din Orient. A studia însemna pentru el a te identifica o bucată de timp cu obiectul studiat, a-l aborda cu pasiune, a ţi-l însuşi cel puţin la început, ca şi cum ar fi fost credinţa ta unică şi exclusivă, lăsând la o parte tot ce-ai crezut, tot ce te-a înflăcărat până atunci. Spiritul răului e în toate privinţele ieşit din comun, capabil de elanuri neobişnuite, dar alcătuit din elemente ce se combină uşor cu ambianţa şi poartă în ele tendinţa permanentă de a adera şi de a se identifica cu ceea ce le înconjoară.

Acest filosof şi sceptic avea momente de extaz religios şi perioade de religiozitate practică. Atunci se ducea la mănăstirea Guca Gora, sâcâindu-i pe călugări, cerând să fie lăsat să facă împreună cu ei exerciţii spirituale, nemulţumit că se arătau prea puţin zeloşi, că nu au cunoştinţe teologice şi că sunt lipsiţi de ardoare cucernică. Călugării de la Guca Gora, din fire evlavioşi, dar oameni simpli şi robuşti, ca de altfel toţi călugării bosniaci, se scuturau ca dracul de tămâie de cucernicia exagerată şi nu puteau suferi pe credincioşii fanatici, pe cei care se agăţau de poalele Domnului şi lingeau lespezile din faţa altarului. Bătrânii unchiaşi strâmbau din nas şi bombăneau, iar unul din ei s-a pus chiar de-a scris cât de suspect şi de nesuferit îi era doctorul acesta din lumea albă „care zice a fi al legii catoliceşti mare slujitor, liturghie în fiştece dimineaţă ascultând şi felurite *devozione* arătând”. Totuşi, ţinând seama de legăturile lor cu consulatul austriac şi în virtutea respectului pe care-l aveau pentru von Mitterer, călugării, vrând-nevrând, îl îndurau şi pe doctorul lui ilir.

Dar Cologna se ducea şi la ieromonahul Pahomije, intra prin casele ortodocşilor din Travnik, să vadă datinele credinţei lor, şi slujba şi liturghia, ca să-şi dea seama în ce măsură se deosebeau de cele din Grecia. Iar cu muderisul travnicean Abdusalem-efendi, Cologna purta discuţii savante făcându-i

istoricul credinţelor islamice, fiind un bun cunoscător al Coranului, ca şi al tuturor curentelor teologice şi filosofice de la Abu Hanifa până la Al Gozali. Ori de câte ori stătea de vorbă şi cu alte ulemale din Travnik, el nu scăpa prilejul să le turuie neobosit un noian de citate culese din teologii islamici, necunoscute lor, îndeosebi.

Aceeaşi consecventă nestatornicie domnea şi în caracterul acestui om. La prima vedere, el se înfăţişa oricui ca un om care se înclină după cum bate vântul, odios de elastic şi de flexibil. Opinia şi-o potrivea de regulă după a celui cu care stătea de vorbă, susţinându-i punctul de vedere, şi de multe ori exprimându-l cu mai multă vivacitate. Alteori se întâmpla însă ca, din pricini necunoscute, să aibă, brusc, păreri îndrăzneţe, opunându-se tuturor, vorbindu-le cu îndrăzneală şi cerbicie, angajându-se tot, în întregime, neţinând seama nici de primejdii şi nici de răul pe care şi-l putea face procedând atât de nechibzuit.

Încă din tinereţe, Cologna se afla în slujba Austriei. Poate acesta era singurul lucru consecvent şi statornic din viaţa lui. Fusese un timp şi medicul personal al paşii de Skadar şi de Ianina, dar nici atunci nu rupsese legăturile cu consulii austrieci. Acum fusese afectat consulatului din Travnik, mai mult din pricina vechilor sale relaţii şi merite decât în calitatea sa de medic şi cunoscător al limbii turce. De fapt, nu făcea parte din personalul consulatului, ci trăia de capul lui, fiind doar înregistrat la autorităţi ca medic aflat sub ocrotirea consulatului austriac.

Von Mitterer, care n-avea simţul fanteziei, nici înţelegere pentru filosofie şi care cunoştea limba şi obiceiurile ţării mai bine decât Cologna, se căznea să-l folosească într-un fel pe colaboratorul lui nedorit. Doamna von Mitterer avea o repulsie fizică faţă de acest levantin şi era atât de înverşunată, încât spunea că mai bine moare decât să ia un medicament din mâna lui. Când venea vorba de el îi zicea „Chronos”, fiindcă-i amintea de scurgerea timpului, un Chronos însă care n-avea barbă şi nu ţinea în mâini coasa, nici clepsidra cu nisip.

Aşa îşi ducea viaţa în Travnik medicul acesta fără pacienţi. Locuia în afara consulatului într-o casă dărăpănată, pitită într-un bolovăniş bătut de soare. N-avea familie. Un servitor albanez îi ţinea toată gospodăria, sărăcăcioasă şi ciudată întru totul, şi ca

mobilier, şi ca hrană, şi ca distribuirea timpului. Îşi risipea timpul făcând încercări zadarnice de a găsi interlocutori care să-l asculte răbdători şi să n-o ia la fugă, ori aplecat peste cărţile şi însemnările sale care îmbrăţişau toată cunoaşterea omenească, de la astronomie şi chimie până la arta militară şi la diplomaţie.

Omul acesta fără rădăcini, dezechilibrat, dar cu inimă curată şi spirit iscoditor, avea o singură pasiune, nesănătoasă, însă generoasă şi nobilă: dorinţa de a pătrunde până-n străfundul gândului omenesc, spre a putea descoperi destinul gândirii umane. Se dăruise cu totul pasiunii sale, fără măsură, fără o ţintă precisă şi neţinând seama de nimica. Toate mişcările religioase şi filosofice din istoria omenirii, fără deosebire, îi captivau spiritul şi trăiau înlăuntrul lui, agitându-se, ciocnindu-se, pătrunzându-se ca valurile pe necuprinsul mării. Şi fiecare din ele îi era la fel de apropiată şi depărtată, cu oricare din ele putea să cadă de acord şi să se contopească pentru un anumit timp. Aceste izbânzi lăuntrice, spirituale, alcătuiau adevăratul său univers şi el cunoştea inspiraţii sincere şi trăiri profunde, în acelaşi timp însă, îl despărţea şi-l înstrăina de oameni şi de societate, punându-l în conflict cu logica şi cu bunul-simţ al celorlalţi. Ceea ce era mai bun în el rămânea invizibil şi inaccesibil, iar ceea ce se putea vedea şi bănui repugna tuturora. Nici în alt mediu, mai puţin frust şi vitreg, un om ca el nu şi-ar fi putut găsi locul cuvenit, câştigându-şi un oarecare prestigiu veritabil. Aici, în orăşelul acesta şi între oamenii aceştia, el se simţea, desigur, cu atât mai nefericit, stingher şi ridicol, suspect şi cu desăvârşire inutil.

Călugării îl socoteau un maniac şi un pierde-vară, iar orăşenii, spion ori prostănac erudit. Suleiman-paşa Skopljak spunea în legătură cu el:

— Cel mai prost nu-i ăla care nu ştie să citească, ci ăl care ia de bună, tot ce citeşte.

Din tot Travnikul, Desfossés era singurul care nu-l evita pe Cologna, singurul în stare să-l asculte cu răbdare şi să discute uneori cu el, sincer şi pe îndelete, ore întregi. Unii însă găseau în asta un pretext de a-l pârî pe nedrept pe Cologna consulului austriac, scornindu-i că ar fi agent al francezilor.

Ar fi greu de spus în ce consta funcţia şi îndeletnicirea de medic a lui Cologna, cert e însă că lucrul acesta era ultima lui grijă. În lumina adevărurilor filosofice şi a inspiraţiilor religioase,

care se schimbau şi se succedau înlăuntrul lui fără încetare, nevoile oamenilor, durerile şi chiar viaţa lor nu apăreau ca nişte lucruri prea importante şi pătrunse de un sens mai adânc. Pentru el, bolile şi schimbările din corpul omenesc erau doar un prilej în plus pentru gimnastica spiritului său osândit la veşnică frământare. Neavând cu viaţa relaţii strânse, el nici nu putea să bănuiască ce înseamnă pentru omul obişnuit legăturile de sânge, sănătatea trupului şi durata mai lungă sau mai scurtă a vieţii lui pe pământ. Şi în chestiunile medicale, pentru Cologna totul începea şi sfârşea cu vorbe bruşte, pripite, şi atunci când îşi da părerea despre vreo boală, şi atunci când încerca să-i descopere cauzele sau să indice tratamentul. Se înţelege că pe un asemenea medic nici nu-l căuta şi nu-l solicita nimeni decât la mare nevoie. S-ar putea spune că principala îndeletnicire medicală a acestui doctor volubil erau necontenitele lui certuri şi ura pătimaşă pe care i-o stârnea César D'Avenat.

Elev al şcolii milaneze, Cologna era adeptul medicinii italiene, în timp ce D'Avenat, subestimându-i şi dispreţuindu-i pe medicii italieni, căuta să demonstreze că, de nu ştiu câte secole, universitatea din Montpellier o luase mult înainte şcolii salernitane, învechită şi inactuală. De fapt, Cologna îşi sorbea erudiţia şi nenumăratele sale precepte din marea culegere *Regimen sanitatis Salernitanum*, pe care o păstra şi o ascundea cu gelozie şi din care scotea şi împărţea generos reguli rimate privind dietetica trupului şi a spiritului. D'Avenat, dimpotrivă, trăia din câteva caiete şi prelegeri scrise ale unor renumiţi profesori de la Montpellier şi din marele şi străvechiul îndreptar *Lilium medicinae*. Dar rădăcina luptei dintre ei nu o constituiau atât cărţile şi cunoştinţele, de care amândoi duceau lipsă, cât nevoia dictată de firea lor levantină de a se sfida şi înfrunta, pizma profesională, plictiseala din Travnik, vanitatea şi intoleranţa personală.

Concepţia lui Cologna despre boala şi sănătatea trupului omenesc, dacă se poate vorbi aci de o concepţie unică şi statornică, era pe cât de simplă pe atât de deşartă şi neputincioasă. Credincios profesorilor săi, Cologna considera că viaţa e „o stare de activitate care tinde permanent către moarte şi se apropie de ea încet şi treptat; iar moartea este deznodământul acestei boli îndelungate botezată de oameni viaţă”. Însă bolnavii aceştia care purtau numele de oameni

puteau trăi mult şi bine la adăpost de dureri şi neplăceri, dacă aveau grijă să respecte anumite reguli şi prescripţii medicale verificate, păstrând în toate măsură şi cumpătare. Durerile, tulburările, ca şi moartea prematură nu erau altceva decât urmările fireşti ale încălcării acestor reguli. Trei medici îi sunt de folos omului, spunea Cologna: *mens hilaris, requies moderata, diaeta*[27].

Potrivit acestor idei îşi trata Cologna pacienţii; şi urmându-i tratamentul pacienţii lui n-aveau nimic de câştigat şi nimic de pierdut: ori îşi dădeau suflarea când se depărtau prea mult de graniţa vieţii şi se apropiau de tărâmul morţii, ori se însănătoşeau, adică scăpau de dureri şi tulburări, întorcându-se între limitele mântuitoarelor reguli salernitane; iar Cologna le uşura această întoarcere, administrându-le unul din miile de precepte latine uşor de memorat, dar greu de respectat.

Iată, pe scurt, portretul „doctorului ilir”, ultimul din cei patru medici care în această vale a Travnikului duceau, fiecare în felul lui, o luptă grea şi deznădăjduită împotriva bolii şi morţii.

---

[27] Spirit senin, odihnă moderată, regim (lat.).

XIII

Crăciunul, sărbătoarea tuturor creştinilor, sosi şi la Travnik, odată cu grijile, amintirile şi gândurile festive şi triste. Anul acesta, sărbătorile fură un prilej de împrospătare a relaţiilor dintre consuli şi familiile lor.

Atmosfera era deosebit de vie la consulatul austriac. În aceste zile doamna von Mitterer se nimerea să fie în faza sa de bunătate, cucernicie şi devotament faţă de familie. Alerga în toate părţile pregătind daruri şi surprize pentru toată lumea. Se închidea în odaia ei ca să împodobească pomul, exersa la harpă străvechi arii de Crăciun. Se gândise chiar să aranjeze o slujbă la miezul nopţii în biserica din Dolac, amintindu-şi deniile din bisericile vieneze, însă fra-Ivo, la care trimisese un funcţionar cu această propunere, îi răspunsese atât de răstit şi de nepoliticos, încât funcţionarul nici nu îndrăzni să repete în faţa doamnei consul ce-i spusese: izbuti totuşi s-o convingă că în aceste ţinuturi nici nu poate fi vorba de aşa ceva. Doamna von Mitterer rămase dezamăgită, dar îşi văzu mai departe de pregătirile pe care le-ncepuse în casă.

Seara de ajun o petrecură într-o atmosferă sărbătorească. Micuţa colonie austriacă se adunase în jurul bradului împodobit. În casă era cald şi lumină destulă. Palidă de emoţie, Anna-Maria împărţi la toată lumea cadouri, învelite în hârtie fină, legate cu un firicel de aur şi-mpodobite cu crenguţe de ienupăr.

Pentru a doua zi fuseseră invitaţi la masă Daville cu soţia, şi Desfossés. Se mai aflau de faţă, în afara lor, parohul fra-Ivo Janković din Dolac şi tânărul vicar al mănăstirii Guca Gora, fra-Juligan Pašalić care venise în locul stareţului său bolnav. Acesta nu era altul decât călugărul mătăhălos şi ţâfnos pe care-l întâlnise Desfossés, când pusese piciorul în Bosnia, la hanul de pe Kupres, şi pe care-l revăzuse, cu ocazia primei sale vizite la Guca Gora, unde-şi sfârşiră, de altfel, discuţia începută în condiţii atât de neobişnuite.

În sufrageria încăpătoare şi caldă, mirosea a prăjituri şi a răşină de brad. Afară licărea alb omătul, mărunt ca o pulbere. Reflexele zăpezii cădeau pe masa îmbelşugată şi se răsfrângeau în argintărie şi cristale. Consulii îmbrăcaseră uniforma de gală, Anna-Maria şi fiica ei purtau rochii uşoare, moderne din tul, cu talia înaltă şi mâneci largi. Doamna Daville, îndoliată încă, părea

şi mai uscăţivă în rochia ei neagră. Cei doi călugări, amândoi înalţi şi masivi, în habituri festive, copleşiseră cu totul scaunele de sub ei şi păreau, în mijlocul acelui joc de culori, două stoguri de paie sure.

Bucatele fură alese şi din belşug. S-a servit rachiu polonez, vinuri ungureşti şi dulciuri vieneze. Bucatele mai toate săţioase şi condimentate. Se ghicea, până în cele mai mici amănunte, fantezia gastronomică a doamnei von Mitterer.

Călugării mâncau cu poftă fără să scoată o vorbă, rămânând descumpăniţi în faţa mâncărurilor necunoscute şi a linguriţelor mititele din argint vienez care dispăreau între degetele lor, ca nişte jucării. Anna-Maria li se adresa într-una, încurajându-i şi îmbiindu-i să mănânce, fluturându-şi mânecile, scuturându-şi părul şi fulgerând cu ochii, în timp ce ei îşi ştergeau mustăţile ţărăneşti, stufoase, şi se uitau stingheriţi la femeia albă şi zglobie şi la bucatele de soi puse pe masă. Desfossés nu uită să remarce în sinea sa demnitatea firească a celor doi bărbaţi simpli, atenţia lor, sobrietatea şi calmul categoric cu care refuzau să mănânce şi să bea ceea ce nu le plăcea sau credeau că nu trebuie. Până şi stângăcia cu care mânuiau furculiţele şi cuţitele şi timiditatea cu care gustau din unele feluri de mâncare nu păreau nicidecum caraghioase, sau nepotrivite, ci aduceau mai degrabă o notă de demnitate şi de duioşie.

Discutau mult şi cu glas tare vorbind în patru limbi. Călugării refuzară cu hotărâre dulciurile şi fructele meridionale servite la sfârşitul mesei. Anna-Maria se arătă dezolată. Numaidecât însă lucrurile se îndreptară când veni rândul cafelei şi al ţigărilor. Călugării îşi arătară pe faţă satisfacţia, simţindu-se parcă pe deplin răsplătiţi pentru toate cele ce fuseseră nevoiţi să îndure până atunci.

Bărbaţii se retraseră să fumeze. Întâmplarea făcea ca nici Daville şi nici Desfossés să nu fie fumători, în schimb von Mitterer şi fra-Julijan scoteau rotocoale groase de fum, iar fra-Ivo priza tabac, ştergându-şi cu o batistă mare, violetă mustăţile şi bărbia stacojie.

În seara aceea, pentru prima oară, von Mitterer îşi invitase laolaltă adversarul şi prietenii, şi pentru prima oară cei doi consuli se întâlneau în prezenţa călugărilor. Părea că sărbătorile de iarnă aduseseră un fel de conciliere festivă şi că moartea băieţaşului lui Daville îndulcise sau amânase, cel puţin,

ostilitatea şi rivalitatea dintre ei. Von Mitterer era satisfăcut că fusese în stare să prilejuiască manifestarea unor sentimente atât de nobile.

Dar în acelaşi timp masa aceasta festivă oferea fiecăruia dintre cei de faţă prilejul de-a face să apară atât persoana cât şi „politica” sa într-o lumină cât mai favorabilă. Cu eleganţă şi tact, von Mitterer sublinia în faţa lui Daville marea sa influenţă asupra călugărilor catolici şi a enoriaşilor lor, lucru pe care cei doi călugări îl confirmară prin atitudinea şi spusele lor. Daville, îndemnat de îndatoririle slujbei, dar şi dintr-o încăpăţânare a lui personală, se sili să ia atitudinea de reprezentant al marelui Napoleon şi această ţinută oficială, care se potrivea atât de puţin cu adevărata lui fire, îi împrumuta o înfăţişare rigidă, aruncând asupra persoanei sale o lumină nefavorabilă. Singurul care se purta şi vorbea cu naturaleţe şi dezinvoltură era Desfossés, dar fiind cel mai tânăr dintre toţi, nu prea lua parte la discuţiile lor.

Când deschideau şi ei gura, călugării se plângeau de hainia turcilor, de biruri şi de prigoană, de cursul istoriei, de vitrega lor soartă, şi, într-o oarecare măsură, de blestemăţiile întregii lumi, cu acea voluptate ciudată, tipică oricărui bosniac atunci când îşi dă în vileag necazurile şi suferinţa.

Într-o asemenea societate, unde fiecare avea grijă să spună numai ceea ce voia să se ştie şi să fie rostit mai departe şi era dornic să audă numai ceea ce îi era lui necesar şi ceilalţi ţineau ascuns, conversaţia, fireşte, n-avea cum să se anime luând un curs degajat şi cordial.

Ca o gazdă bună şi plină de tact, von Mitterer nu lăsa discuţia să lunece spre subiecte care ar fi putut stârni controverse. Numai fra-Julijan şi cu Desfossés stăteau la o parte şi discutau mai aprins, ca nişte vechi cunoştinţe.

Călugărul bosniac şi tânărul francez rămăseseră evident încă de la prima lor întâlnire, de pe Kupres, cu sentimente de simpatie şi de respect unul faţă de celălalt. Întâlnirile ulterioare de la Guca Gora îi apropiaseră şi mai mult. Fiind amândoi oameni tineri, senini şi plini de sănătate, se avântau în discuţii ajungând până la ciorovăieli amicale, cu satisfacţie, fără gânduri preconcepute sau din vanitate.

Stând în picioare lângă fereastră şi privind prin geamul aburit copacii goi presăraţi cu pulbere de zăpadă, vorbeau despre

Bosnia şi bosniaci. Desfossés cerea date şi explicaţii în legătură cu populaţia catolică şi activitatea călugărilor. Iar apoi îşi rostea, sincer şi calm, propriile sale impresii trase din cele ce i se întâmplaseră până atunci.

Călugărul îşi dădu numaidecât seama că „tânărul consul” nu-şi pierduse vremea de când sosise în Travnik, ci adunase o mulţime de date privind ţara şi poporul, şi că ştie destule despre catolici şi activitatea călugărilor.

Căzuseră de acord că în Bosnia viaţa e neobişnuit de grea, iar populaţia de toate credinţele, mizeră şi înapoiată peste măsură. Căutând motivele şi explicaţiile, călugărul credea că numai stăpânirea turcă poartă vina acelei lamentabile stări, convins fiind că nicio schimbare în bine nu e posibilă atâta timp cât aceste ţinuturi nu se vor elibera de sub puterea otomană, iar în locul autorităţilor turceşti nu vor fi înscăunate autorităţile creştine. Desfossés nu se arăta satisfăcut de această interpretare, ci căuta rădăcinile răului în însăşi comandamentul creştinilor. Stăpânirea turcă, spunea el, i-a molipsit pe supuşii ei creştini împrumutându-le anumite însuşiri caracteristice otomanilor, cum ar fi prefăcătoria, îndărătnicia, suspiciunea, lenea de-a gândi şi teama în faţa oricărui lucru nou, spaima de acţiune şi mişcare. Aceste însuşiri, rezultat al veacurilor de luptă inegală şi de necontenită apărare, prinseseră rădăcini în firea omului de aici, devenind, cu timpul, trăsături durabile ale caracterului său. Apărute din nevoie şi sub presiune, ele ajunseseră în prezent, şi vor rămâne şi pe viitor, o mare piedică în calea progresului, moştenire nefastă a unui trecut greu, o meteahnă gravă care ar trebui smulsă cu rădăcină cu tot.

Desfossés îi mărturisi că rămăsese surprins de înverşunarea cu care aici, în Bosnia, nu numai turcii, ci şi oamenii de toate celelalte credinţe se apărau de orice influenţă, fie ea cât de bună, se împotriveau oricărei inovaţii, oricărui semn de progres, şi refuzau să facă un pas înainte, chiar dacă le îngăduiau condiţiile aspre în care trăiau şi lucrul acesta nu atârna decât de ei. Căci se înfundaseră în acest imobilism chinezesc, care nu era decât un meterez în faţa vieţii.

— E posibil oare, întreba Desfossés, ca ţara asta să aibă parte de linişte şi de ordine şi să ajungă măcar la nivelul de civilizaţie al vecinilor ei, când poporul e împărţit şi sfârtecat, ca nicăieri aiurea în Europa? Atâtea credinţe diferite pe un petec de

pământ îngust, muntos şi sărac. Fiecare din ele e separată de celelalte şi intolerantă. Trăiţi cu toţii sub acelaşi cer şi pe acelaşi pământ, dar fiecare din cele patru grupuri îşi are în altă parte centrul vieţii sale spirituale, departe, în străinătăţi, la Roma, la Moscova, la Ţarigrad, la Mecca, la Ierusalim sau Dumnezeu mai ştie pe unde, dar oamenii nu acolo se nasc şi nu acolo mor. Şi fiecare din ele consideră că binele şi interesul ei pot fi promovate numai în dauna şi prin năruirea celorlalte credinţe şi că propăşirea acestora nu-i poate decât dăuna. Fiecare dintre ele şi-a făcut din intoleranţă virtutea supremă şi aşteaptă să le vină salvarea de undeva dinafară, fiecăreia din altă parte.

Călugărul îi privea cu zâmbetul omului care socoteşte că ştie el bine cum stau lucrurile şi nu mai are nevoie să-şi verifice sau să-şi lărgească cunoştinţele. Hotărât, pesemne, să-l contrazică cu orice preţ, el dădu să-i explice că poporul lui, ţinând seama de condiţiile în care se află, poate să trăiască şi să existe numai în felul acesta, altminteri fiind ameninţat să-şi piardă individualitatea, datinile şi să se destrame.

Desfossés îi dădu răspuns că un popor, ca să poată asimila un mod de viaţă mai sănătos şi mai raţional, nu trebuie neapărat să-şi abandoneze credinţa şi datinile. După părerea lui, tocmai călugării ar putea şi ar avea datoria să acţioneze în această direcţie.

— Eh, domnule, spunea fra-Julijan, cu acea cochetărie caracteristică oamenilor care apără teze conservatoare, dumneavoastră vă vine uşor să vorbiţi despre necesitatea progresului material, despre influenţe sănătoase şi despre imobilismul nostru chinezesc, dar trebuie să ştiţi că dacă noi am fi fost mai puţin rigizi şi am fi deschis porţile feluritelor „influenţe sănătoase”, astăzi pe enoriaşii mei Pero şi Anto i-ar chema Mujo şi Huso.

— Daţi-mi voie, nu trebuie să ajungem numaidecât la extreme, la încăpăţânare.

— Ce să-i faci? Aşa suntem noi bosniacii, cu capul tare. Aşa ne ştie toată lumea şi asta ne e faima, spunea fra-Julijan, arătându-se mai departe mulţumit de sine.

— Dar, iertaţi-mi întrebarea, ce vă pasă dumneavoastră cum arătaţi în ochii altora, ce vă pasă ce cred şi vorbesc alţii despre dumneavoastră? Ce importanţă are lucrul acesta? Altceva e mai important şi anume ce face omul din viaţa care i-a fost dată, ce

face cu fiinţa lui, cu mediul înconjurător şi ce lasă moştenire urmaşilor săi.

— Noi avem firea noastră şi nimeni nu s-ar putea lăuda că a izbutit să ne-o schimbe.

— Bine, părinte Julijan, dar nu-i vorba aici de firea omului, ci de viaţa omului; firea oricărui om e în slujba vieţii şi spune-mi, te rog, aici unde e viaţa?

Fra-Julijan tocmai deschidea gura să răspundă, potrivit obiceiului său, sprijinindu-se pe un citat, când gazda interveni şi le întrerupse discuţia. Fra-Ivo se sculă în picioare. Roşu la faţă în urma mesei copioase, se întorcea când spre unul, când spre altul, cu un aer episcopal, întinzându-le, pe rând, mâna sa grea şi moale ca o perniţă.

Respirând greu pe nas, le spuse că întrucât e frig şi viscol, iar până la Dolac e cale lungă, sunt nevoiţi să pornească numaidecât la drum, căci altfel îi apucă noaptea pe câmp.

Desfossés şi călugărul se despărţiră cu părere de rău.

Încă în timpul mesei, Desfossés privea mereu mâinile doamnei von Mitterer, albe şi pline de neastâmpăr, şi ori de câte ori zărea luciul sidefiu al carnaţiei răsărind, fără greş, mereu în aceleaşi locuri la fiecare mişcare a braţelor, închidea ochii o clipă, având senzaţia că între el şi această femeie dăinuie o legătură, neştiută şi nevăzută de nimeni. Iar auzul i-l umplea tot timpul vocea ei inegală, cu timbru aspru. Până şi pronunţia ei, întrucâtva dură când vorbea franţuzeşte i se părea nu o lipsă, ci plină de un farmec potrivit numai ei. Cu o voce ca a ei, îşi spunea în sinea sa, orice limbă de pe pământ ţi-ar părea scumpă şi apropiată ca limba maternă.

Înainte de a se despărţi, veni vorba despre muzică şi Anna-Maria îi arătă, lui Desfossés, Musikzimmer-ul său, o încăpere mică şi luminoasă, cu câteva stampe atârnate de pereţi şi cu o harpă mare aurită la mijloc. Anna-Maria se plângea că fusese nevoită să-şi lase la Viena clavecinul, şi nu-şi luase decât harpa care astăzi îi aducea multă mângâiere în pustiul acesta. În timp ce vorbea, îşi întinse mâna, care i se dezgoli până la cot, şi-şi trecu leneş degetele peste strune. Cele câteva sunete aruncate la întâmplare îi dădură tânărului senzaţia că ascultă o muzică cerească ce sfâşia tăcerea de plumb a Travnikului, făgăduindu-i zile de feerie şi încântare în mijlocul deşertului în care-şi ducea viaţa.

Stătea de cealaltă parte a harpei şi-i spunea cu voce înceată cât de mult i-ar fi plăcut să o audă cântând. Cu o mişcare mută a feţei, ea îi aminti doliul doamnei Daville şi-i făgădui să-i împlinească altă dată dorinţa.

— Trebuie neapărat să-mi făgăduiţi că vom ieşi la plimbare călare de îndată ce se mai îndreaptă vremea. Vă sperie frigul?

— De ce să mă sperie? răspunse tot atât de încet femeia aflată de cealaltă parte a harpei şi vocea ei, prefirându-se printre strune, i se păru iar tânărului ca o muzică plină de promisiuni.

Îi privea ochii, cenuşii şi adânci, care licăreau undeva în adânc, şi i se părea că ghiceşte şi în ei promisiuni nedesluşite.

În acest timp, în odaia de alături, von Mitterer izbuti să-i spună lui Daville pe un ton confidenţial, însă cu multă naturaleţe şi ca într-o doară, că relaţiile Austriei cu Turcia devin din zi în zi mai încordate şi că cei de la Viena se văzuseră nevoiţi să adopte unele măsuri mai drastice de ordin militar şi nu doar la frontieră, ci şi în interior, socotind că posibilitatea unui atac al turcilor chiar în vara următoare n-ar fi exclusă.

Daville, care aflase de pregătirile Austriei şi, ca toată lumea, de altfel, era convins că nu sunt deloc îndreptate împotriva Turciei, ci împotriva Franţei, Turcia servind numai de pretext, găsi în spusele lui von Mitterer o nouă confirmare a bănuielilor lui. Se prefăcu totuşi că-l crede pe colonel şi socoti în acelaşi timp în sinea sa când va avea ocazia să transmită prin curier această indiscreţie intenţionat plasată, ca pe-o dovadă în plus a manevrelor ostile întreprinse de guvernul de la Viena.

La despărţire, Anna-Maria şi Desfossés îşi făgăduiră în faţa tuturor că nu se vor lăsa intimidaţi de frig şi vor ieşi împreună să se plimbe călare chiar în primele zile uscate şi însorite.

În seara acestei prime zile de Crăciun, cei de la consulatul francez n-au mai întârziat după cină, cum făceau de obicei. Fiecare dorea, în secret, să se retragă cât mai grabnic în odaia sa.

Doamna Daville era deprimată şi încă în timpul mesei abia îşi putu stăpâni lacrimile. De când îi murise copilul ieşea pentru prima oară din casă şi acest prim contact cu lumea dinafară o zguduise aducându-i în suflet toată durerea încercată în urma grelei pierderi suferite; rana care începuse să se cicatrizeze, zgândărită, sângera din nou. În ceasurile cele mai grele îşi

jurase în sinea sa să-şi stăpânească lacrimile şi să-şi biruie durerea, iar pierderea copilului său şi marea durere pricinuită de dispariţia lui să le aducă prinos celui Atotputernic. Acum însă lacrimile-i curgeau şiroaie şi suferinţa o sfâşia ca în prima zi, când jurământul acesta nu fusese făcut. Plângea şi se ruga în acelaşi timp lui Dumnezeu s-o ierte că nu poate împlini ceea ce făgăduise într-o clipă de rătăcire, crezând că va avea destulă putere să-şi ţină făgăduiala, şi lăsă ca şuvoiul de lacrimi să rupă toate zăgazurile zvârcolindu-se din pricina durerii care-i rupea măruntaiele mai rău decât în clipele facerii.

În odaia sa de lucru, Daville întocmi raportul relatând discuţia pe care o avusese cu consulul austriac, mulţumit că previziunile lui, „în acest modest sector al politicii mondiale, din acest punct de observaţie dificil”, încep să se adeverească.

Desfossés nici n-a mai aprins lumânările din sfeşnic. Măsura pe întuneric dormitorul cu paşii săi mari, oprindu-se din când în când în faţa ferestrei şi scrutând geamurile luminate ale consulatului austriac de cealaltă parte a râului. Afară era întuneric beznă. Nu se auzea nici cel mai mic zgomot de nicăieri. Tânărul, în schimb, era plin de sunete şi de lumină. Ori de câte ori se oprea şi închidea pleoapele, în linişte, pe întuneric, îi apărea Anna-Maria, înfiorare de sunet şi lumină. Cuvintele ei răspândeau lumină, iar licărirea din adâncul ochilor ei spunea, cum făcuse şi astăzi, calm şi insinuant parcă: „De ce să-mi fie teamă?”

O harpă uriaşă i se păru că acoperă întreaga lume şi adormi legănat de jocul puternic şi ameţitor al simţurilor răscolite.

XIV

Zilele uscate şi însorite, când te puteai plimba călare, în pofida frigului, sosiră inexorabil ca toate fenomenele naturii. Tot atât de inexorabil, potrivit înţelegerii din seara de Crăciun, pe poarta celor două consulate ieşiră doi călăreţi, pornind pe drumul îngheţat care ducea peste Kupila.

Drumul acesta părea anume făcut pentru plimbare şi echitaţie. Neted şi drept, lung de mai bine de-o milă scobit în roca afânată a pripoarelor abrupte de sub Karauldźik şi Kajabaša, mergea paralel cu Lašva, ridicat nu prea mult deasupra râului şi a oraşului care se întindea jos în vale. Către marginea oraşului, drumul începea a fi mai lat şi mai puţin neted, bifurcându-se în drumeaguri pline de hârtoape care suiau mai departe, spre satele Janković şi Orasje.

La Travnik, soarele răsare târziu. Desfossés şi cavasul urcaseră călare pe drumul scăldat în lumină, în timp ce oraşul de sub ei era încă în umbră, învelit în ceaţă şi fum. Din gura călăreţilor şi din nările cailor ieşeau rotogoale de aburi, iar crupele aburinde ale cailor ridicau în văzduh nouraşi de brumă. Pământul îngheţat răsuna surd sub copite. Soarele se ascundea în nori, iar valea se umplea încet de o lumină roşietică. Desfossés îşi ţinea calul, când în pas domol, când oprindu-l pe loc gata parcă să descalece, când îndemnându-l s-o ia la trap, lăsându-l la o bătaie de puşcă în urma sa pe cavas cu şarga lui înceată. Aşa îşi amăgea timpul în aşteptarea clipei când trebuia să răsară pe drum Anna-Maria cu însoţitorul ei. Pentru cei purtaţi de tinereţe şi mânaţi de dorinţă, lungimea aşteptării şi amarul incertitudinii sunt părţile componente ale marii desfătări pe care o făgăduieşte dragostea. Tânărul aştepta cu înfrigurare, dar şi cu siguranţa că, până la urmă, toate temerile – să nu se fi îmbolnăvit? să nu fi fost reţinută la consulat? să nu i se fi întâmplat ceva pe drum? – se vor dovedi neîntemeiate, căci orice dragoste începe bine şi merge bine, deşi nu întotdeauna sfârşeşte bine.

Şi într-adevăr, în fiecare dimineaţă, după ce soarele trecea dincolo de culmea de piatră a muntelui, iar îndoielile şi întrebările sporeau şi deveneau tot mai ciudate, se ivea, „inexorabil, ca fenomenele naturii”, Anna-Maria, îmbrăcată în costum negru, cu o fustă lungă de amazoană, turnată parcă în

şeaua uşoară, din spinarea murgului ei înalt. Atunci amândoi îşi struneau caii şi se apropiau unul de altul, tot atât de firesc precum suia soarele deasupra lor şi ziua creştea în vale. Tânărului i se părea că de la o depărtare de o sută de paşi vede clar pălăria ei *à la* Valois, cum nu se întâmpla la nicio altă femeie, făcând una şi contopindu-se cu valul părului castaniu, cu faţa ei palidă împrospătată de aerul dimineţii, cu ochii cercănaţi („Aveţi ochii somnoroşi” îi spunea el de fiecare dată, de cum se întâlneau, rostind „somnoroşi” într-un fel tainic şi plin de îndrăzneală şi atunci ea cobora privirea lăsând să se vadă pleoapele lucii pe care juca o umbră violetă).

După ce se salutau şi schimbau primele cuvinte, rămâneau câtva timp pe loc, apoi se despărţeau şi se întâlneau din nou după o frântură de drum, ca din întâmplare, călăreau puţin unul lângă altul şi discutau repede şi avid, ca să se despartă iar şi iar să-şi întretaie calea continuând discuţia. Această manevră era impusă de poziţia lui în societate şi de convenienţele sociale, căci, la drept vorbind, ei nu se despărţeau nicio secundă, ci continuau în gând discuţia întreruptă cu aceeaşi voluptate. Însoţitorilor şi oricui i-ar fi observat de la distanţă, li se părea că şi unul şi altul acordă cea mai mare atenţie cailor şi echitaţiei, că întâlnirile lor sunt întâmplătoare şi conversaţia anodină – vorbind pesemne de starea drumului, mersul vremii şi agerimea cailor. Nimeni n-ar fi ştiut să spună ce ascundea şuviţa aceea de abur alb care flutura ca un steguleţ zglobiu ţâşnind când din gura ei, când dintr-a lui, rărindu-se şi risipindu-se ca să fâlfâie din nou, mai lung, mai vioi, în aerul rece.

Iar când soarele răzbătea până în cotlonul cel mai adânc al văii, rumenind, pentru o clipă, tot văzduhul, când Lašva pe jumătate îngheţată începea să fumege, ca şi cum pretutindeni în oraş s-ar fi aprins focuri nevăzute, tânărul şi femeia se despărţeau privindu-se lung, o dată şi încă o dată (la despărţire îndrăgostiţii se dau de gol întotdeauna) şi coborau, fiecare la capătul drumului său, în oraşul năpădit de zăpadă şi promoroacă.

Cel dintâi care începu a bănui că între tânărul secretar Desfossés şi frumoasa doamnă von Mitterer, mai în vârstă decât el cu vreo zece ani, se petrec lucruri necurate, fu chiar domnul von Mitterer. Îşi cunoştea bine soţia, acest „copil bolnav”, cum zicea el. Cunoştea capriciile, „evadările” ei, cum iarăşi obişnuia

să le numească, şi nu-i era greu să le prevadă evoluţia şi finalul. Colonelul îşi dădu seama deci, fără a fi nevoit să stea la pândă, ce se petrece cu soţia lui şi-i fu lesne să-şi închipuie în ce fel se va desfăşura boala: extazul, patosul revelaţiei spirituale înălţătoare, decepţia cauzată de dorinţa brutală, senzuală a bărbatului, fuga, criza, deznădejdea: „toţi mă doresc, dar nimeni nu mă iubeşte” şi, în sfârşit, vălul uitării, descoperirea unor noi obiective şi apoi un nou val de entuziasm şi de desperare. Nu-i trebuia prea multă perspicacitate ca să priceapă intenţiile acestui tânăr zvelt zvârlit din Paris în Travnik şi trezindu-se dintr-o dată în faţa frumoasei doamne von Mitterer, singura femeie civilizată din părţile acestea pe o rază de sute de mile. Dar acum mai mult ca altădată colonelul se gândea la necazurile care s-ar putea ivi în urma recentei aventuri a neveste-si, având în vedere purtarea sa actuală şi relaţiile sale cu consulatul francez.

Relaţiile cu consulatul rival şi cu personalul acestuia fuseseră dinainte statornicite de colonel pentru sine, pentru soţia sa şi pentru colaboratorii săi şi din timp în timp le verifica, modificându-le şi punându-le la punct, aşa cum întorci şi potriveşti un ceasornic, în funcţie de situaţia generală şi de instrucţiunile ministerului. Lucrul acesta i se părea greu şi extrem de important, dat fiind că simţul punctualităţii militare şi al scrupulozităţii funcţionăreşti căpătaseră în fiinţa lui o dezvoltare maximă, lăsând în urmă toate celelalte preocupări. Prin purtarea ei, Anna-Maria putea schimba şi perturba relaţiile, hotărnicite în dauna funcţiei şi a prestigiului de care se bucura colonelul în calitatea sa oficială. Aşa ceva nu se întâmplase niciodată de-a lungul „rătăcirilor” ei anterioare, şi colonelul se aştepta să-i pice pe cap cine ştie ce pacoste din pricina ciudatei firi a soţiei sale.

Deşi nu era decât un şurub neînsemnat în maşinăria marelui Imperiu Austriac, colonelul, în virtutea poziţiei sale de consul general la Travnik, ştia că guvernul lui făcea pregătiri militare, bizuindu-se pe o nouă coaliţie, împotriva lui Napoleon şi că, în măsura în care nu le putea ascunde, încerca să salveze aparenţele, dându-le tuturor a înţelege că aceste pregătiri erau destinate unei eventuale campanii împotriva Turciei. Colonelul avea însă instrucţiuni precise să liniştească autorităţile turceşti şi să le încredinţeze că, dimpotrivă, aceste pregătiri nu au în

vedere în niciun caz un război cu Turcia. În acelaşi timp el primea dispoziţii tot mai frecvente şi insistente să urmărească îndeaproape activitatea consulului francez şi a agenţilor săi şi să comunice ministerului tot ce află, până şi cele mai mici amănunte.

Aşa stând lucrurile, colonelului nu-i fu greu să tragă concluzia că în curând relaţiile cu Franţa se vor înrăutăţi până la desfiinţare şi că va începe o nouă perioadă de coaliţii şi războaie.

Se înţelege că, în astfel de împrejurări, noua pasiune a soţiei sale şi plimbările acestea amoroase în mijlocul iernii, în văzul lumii şi al servitorilor, îl puneau pe colonel într-o situaţie extrem de delicată. El însă ştia tot atât de bine că o discuţie cu Anna-Maria ar fi fost inutilă, deoarece argumentele raţionale acţionau în cazul ei în sens contrar. Îşi dădu seama că n-are altceva de făcut decât să aştepte clipa când tânărul va încerca să se facă stăpân pe trupul Annei-Maria, şi când ea, aşa cum se-ntâmplase cu o precizie matematică până atunci, va da înapoi dezamăgită şi deznădăjduită şi toată povestea se va sfârşi de la sine o dată pentru totdeauna. Şi colonelul dorea din tot sufletul ca această clipă să-şi facă apariţia cât mai repede.

Pe de altă parte, nici pentru Daville, care nu se prea acomoda cu „talentatul, dar dezichilibratul” său colaborator, plimbările şi întâlnirile acestuia cu doamna von Mitterer nu trecuseră neobservate. Cum şi el fixase o anumită atitudine pentru sine şi pentru întregul consulat, aceste întâlniri nu-i erau nici lui pe plac. (De altfel, cum se întâmpla adesea, Daville dorea în cazul de faţă acelaşi lucru ca şi adversarul său von Mitterer.) Nu prea ştia însă, deocamdată, cum ar putea să le pună capăt.

În raporturile cu femeile, Daville încă din tinereţe îşi impusese o severă disciplină a trupului şi a sufletului. Disciplina aceasta izvora din educaţia sănătoasă şi lipsită de echivoc, dar totodată îi era impusă de firea sa rece şi imaginaţia nu tocmai bogată. Ca toţi oamenii asemănători lui, Daville avea un sentiment de teamă superstiţioasă faţă de orice intervenţie neaşteptată a hazardului în relaţiile amoroase. Atât în tinereţea sa, pe vremea când se găsea la Paris cât şi în armată, deşi cast şi retras, tăcea întotdeauna ca un vinovat când auzea rostindu-se cuvinte deocheate despre femei, cum făceau de obicei camarazii săi. Iată de ce acum i-ar fi fost mai uşor să-şi exprime nemulţumirea

şi să-l admonesteze pe tânărul acesta în legătură cu orice chestiune decât a relaţiilor cu o femeie.

Pe lângă toate acestea lui Daville îi era teamă – da, acesta-i cuvântul: teamă – de tânărul său colaborator. Se temea de inteligenţa lui vioaie şi nepotolită, de cunoştinţele variate şi haotice, dar atât de vaste, de uşurinţa şi dezinvoltura lui, de curiozitatea lui spirituală, de forţa lui fizică şi îndeosebi de capacitatea lui de a nu se speria de nimeni şi de nimic. De aceea stătea şi Daville în expectativă, căutând prilejul potrivit de a-l avertiza pe tânăr cât se poate mai pe ocolite.

Aşa trecu luna ianuarie, şi odată cu februarie veniră iar zile umede şi ceţoase, cu zloată şi lunecuş, care împiedicară ceea ce nici Daville, nici von Mitterer nu se pricepuseră şi nu cutezară să împiedice. Nu mai era chip să ieşi la plimbare călare. Desfossés ieşea însă pe vreme rea, umblând pe jos cu cizmele lui înalte, învelit în şuba lui sură cu guler din blană de jder, până-l pătrundea oboseala şi frigul. Anna-Maria însă nu îndrăznea, nici măcar mânată de logica ei ciudată, să iasă din casă pe o asemenea vreme, ci rămânea între patru pereţi ca un înger închis în colivie, vaporoasă şi tristă, privind visătoare vremuiala de-afară cu ochii ei „somnoroşi” şi trecând absentă pe lângă cei din casă ca pe lângă nişte umbre moarte sau năluci inofensive. Mai toată ziua şi-o petrecea mângâind strunele harpei, epuizând fără cruţare resursele bogatului său repertoriu care cuprindea o sumedenie de cântece germane şi italiene sau pierzându-se în nesfârşite variaţiuni şi fantezii. Vocea ei puternică şi caldă, dar mai gravă, gata în orice clipă să fie invadată de şuvoiul lacrimilor, umplea mica odaie strecurându-se în toată casa. Din camera lui de lucru, colonelul o asculta cum cânta, acompaniindu-se singură la harpă:

Tutta raccolta ancor
Nel palpitante cor
Fremante ho l’alma.[28]

Ascultând graiul pasiunii şi al sentimentelor îndrăzneţe, îl răscolea o ură neputincioasă faţă de această lume de neînţeles,

---

[28] Vrăjită încă, port
Sufletul plin de freamăt
În inima-mi zbuciumată (ital.).

izvorul ruşinii lui nemăsurate şi al nefericirii lui conjugale. Lăsa pana de scris şi-şi astupa urechile cu palmele, dar continua să audă icnind de dedesubt, ca din adâncuri tainice, glasul femeii, clipocitul şi curgerea tonurilor smulse din corzile harpei. Acestea ţâşneau din lumea aceea care constituie reversul a tot ceea ce, în închipuirea lui, era important, sacru şi grav. I se părea acum că muzica aceasta îl urmăreşte din totdeauna, că nu va muţi niciodată, că-i va supravieţui cu murmurul ei slab, fiind mai tare ca orice în lume, mai tare ca armatele, ca imperiile, ca ordinea şi dreptatea, ca datoria şi convenienţele, că va continua să picure şi să susure peste ruinele lor fără-ncetare, nesecată şuviţă de apă.

Şi colonelul lua din nou pana şi continua raportul început, scriind repede, înfrigurat, în sunetele melodiei care venea de jos, muncit mereu de acelaşi gând: că starea aceasta de lucruri a devenit de nesuportat, dar că totuşi trebuie s-o suporte.

Fiica lui, Aghatha, asculta şi ea cântecul întovărăşit de zvonul harpei. Fetiţa şedea pe un scăunel scund pe covorul roşu, din veranda luminoasă şi încălzită – „grădina de iarnă” a doamnei von Mitterer. Nu apucase să deschidă ultimul *Musenalmanach*, pe care-l ţinea pe genunchi. În paginile lui se aflau mulţime de lucruri noi şi minunate, versuri şi proză, dar ea întârzia să-l deschidă; o putere misterioasă şi irezistibilă o îndemna sa asculte glasul mamei sale, venind din camera de muzică.

Făptura această măruntă, cu ochi inteligenţi şi căutătura fixă, tăcută şi sperioasă din fragedă copilărie, bănuia că multe lucruri pe care nu prea le înţelegea ascundeau în ele o gravitate fatidică. De ani de zile se căznea să priceapă ce se petrece între părinţii ei şi-i observa în tăcere, se uita în ochii maică-si, ai servitorilor, ai cunoscuţilor, mereu mai convinsă, pe măsură ce creştea, că se petrec lucruri grave, urâte şi triste. Ruşinată, ea se-nchidea în sine, dar cu cât se-nchidea mai mult, cu atât găsea motive mai numeroase să se ruşineze şi să se retragă. La Zemun avusese câteva prietene, fete de ofiţer, apoi viaţa i-o umplură îndeletnicirile şcolăreşti, pasiunea pentru învăţătoarea ei, călugăriţa, şi puzderia de griji şi bucurii mărunte. Acum însă rămăsese în afară şi se lăsase în voia solitudinii sale, în prada neliniştilor vârstei, împărţindu-şi viaţa între tatăl ei, om bun, dar neputincios şi mama ei, femeie nerăbdătoare şi apucată.

Ascultându-i acum glasul, fetiţa îşi ascundea capul în paginile *Musenalmanach*-ului, simţind că o mistuie o ruşine neînţeleasă şi o teamă ciudată. Se prefăcea că citeşte, urmărind cu ochii închişi cântecul acesta pe care-l ştia pe dinafară din copilărie, pe care-l ura şi de care se temea ca de ceva care avea înţeles doar pentru oamenii mari, ceva spăimântător, de ne-ndurat, o groaznică minciună pângărind cele mai frumoase cărţi şi cele mai pure gânduri.

Începutul lui martie, neobişnuit de cald şi de uscat, semăna cu un sfârşit de aprilie şi fu ca o adevărată mană cerească pentru nerăbdătorii călăreţi din cele două consulate. Pe drumul înalt şi neted fură reluate aşadar întâlnirile, aşteptările, galopurile vesele pe pământul reavăn acoperit de iarbă veştedă, prin aerul blând, dar proaspăt al primăverii timpurii. Şi din nou cei doi consuli începură să se frământe, fiecare în sinea sa, dornici să pună capăt cât mai grabnic acestei idile ecvestre, fără a da naştere vreunui conflict care s-ar fi putut transforma în scandal.

Potrivit informaţiunilor primite atât de unul cât şi de celălalt, conflictul între guvernul de la Viena şi Napoleon devenise iminent. „Relaţiile dintre cele două ţări evoluează într-o direcţie opusă relaţiilor cordiale care se înfiripă în văzul lumii, între anume călăreţi, pe drumul de pe costişele Travnikului”, îi spunea Daville soţiei sale, îngăduindu-şi una din acele glume de familie care cam lasă de dorit, pe care bărbaţii le rostesc adesea în faţa nevestelor, şi totodată pipăind terenul în vederea discuţiei pe care trebuia să o aibă neapărat cu tânărul Desfossés în această delicată chestiune. În orice caz trebuia făcut ceva şi cât mai grabnic cu putinţă.

Iată însă că demonul zis „nevoia de-a avea un cavaler” o împingea pe Anna-Maria spre oameni tineri, talentaţi şi puternici, dar tot el, tot atât de înverşunat o alunga îndărăt, atunci când cavalerul, ca toţi oamenii din carne şi sânge, îşi dădea pe faţă fireştile dorinţe şi intenţii trupeşti. Demonul acesta se amestecă şi aici uşurând sarcina lui Daville şi a lui von Mitterer, dacă mai putea fi vorba la von Mitterer de vreo uşurare. Se-ntâmplă ceea ce trebuia să se-ntâmple: veni clipa în care Anna-Maria, dezamăgită şi înspăimântată, lăsă totul baltă, fugind să se ascundă între patru pereţi, năucită şi scârbită de sine însăşi şi de lume, persecutată de gândul sinuciderii şi

totodată de nevoia răzbunării, nerăbdătoare să-şi maltrateze bărbatul sau pe oricine altcineva.

Sfârşitul acesta de martie neobişnuit de cald grăbi mersul lucrurilor şi precipită criza.

Într-o dimineaţă însorită răsună din nou tropot de cai pe drumul neted, printre tufe de mărăcini desfrunzite. Anna-Maria şi Desfossés erau îmbătaţi de prospeţimea şi splendoarea dimineţii. Galopau întâi fiecare singur, apoi se întâlneau undeva pe drum, gâfâind, nerăbdători şi fericiţi, schimbând între ei crâmpeie de fraze al căror sens şi tâlc numai ei doi îl ştiau şi la rostirea cărora sângele stârnit de goana cailor şi limpezirea zilei le curgea nebuneşte prin vine. În timp ce vorbea, Anna-Maria îşi lovea dintr-o dată calul cu cravaşa, năpustindu-se în galop până la capătul drumului şi lăsându-l pe tânăr cu vorba pe jumătate rostită, întorcându-se pe urmă la pas pentru a relua firul discuţiei. Jocul acesta îi obosea. Descălecau din goana cailor, ca nişte călăreţi iscusiţi şi agili, se întâlneau şi iar se despărţeau, ca două bile care se atrag necontenit şi ricoşează brusc când se izbesc una de alta. Însoţitorii lor rămăseseră în urmă. Feciorii şi cavasii lui Desfossés şi ai Annei-Maria călăreau agale pe caii lor mărunţei, fără să ia parte la distracţia stăpânilor şi fără să se amestece în treburile lor, aşteptând să-i vadă în sfârşit osteniţi şi sătui de joacă, pentru a lua drumul spre casă.

Zburând astfel fiecare singur, tânărul şi femeia se întâlniră o dată la capătul drumului neted, acolo unde o cotea brusc, şi începea să fie găurit de hârtoape. În acest loc se înălţa o pădurice de pini. Ziua, copacii păreau ca o masă neagră, compactă, iar pământul de sub ei era roşietic şi uscat din pricina cetinei căzute. Desfossés descăleca şi o rugă pe Anna-Maria să descalece şi ea, ca să privească, împreună, mai de aproape această pădurice care, după câte spunea, îi amintea de Italia. Când auzi *Italia* femeia rămase ca fermecată. Trecându-şi hăţurile peste braţ şi călcând cu picioarele amorţite pe covorul neted de ace ruginii, făcură câţiva paşi spre interiorul pădurii care se-ndesi închizându-se în urma lor. Femeia încălţată cu cizme de călărie şi săltându-şi cu o mână poala lungă a rochiei negre, se poticnea într-una. Deodată, se opri, nehotărâtă. Tânărul vorbea, ca şi cum ar fi vrut să spargă tăcerea pădurii, să-şi dea curaj şi s-o liniştească. Compara pădurea cu un templu sau aşa ceva. Iar între cuvintele lui erau goluri şi pauze umplute

de răsuflarea-i scurtă, fierbinte şi de bătăile accelerate ale inimii. Tânărul îi luă hăţurile din mână şi, înnodându-le cu hăţurile calului său, le agăţă de o creangă. Caii aşteptau cuminţi, cu spinările tremurânde. Văzând că femeia ezită, el o trase câţiva paşi mai departe până dădu de o vâlcea ascunsă ca de o perdea de crengile şi tulpinile pinilor. Ea încercă să-i scape din mână şi lunecă, speriată şi stângace, pe stratul gros de cetină. Dar înainte de a izbuti să-i scape sau să-i spună ceva, ea zări faţa îmbujorată a tânărului foarte aproape de obrazul ei, şi îşi dădu seama că nu mai era vorba nici de Italia, nici de pilaştrii vreunui templu. Gura lui mare şi fierbinte se apropia mută, de astă dată, de gura ei. Femeia păli, căscă ochii ca trezită din somn şi încercă să-l împingă la o parte şi să fugă, însă genunchii i se muiară. Braţul lui îi cuprinse mijlocul. Ea scânci ca un om fără apărare, în primejdie de-a fi ucis mişeleşte: „Nu! Nu!” I se vedea albul ochilor. Scăpă din mână poala lungă a rochiei, de care se-agăţase până atunci ca de un colac de salvare şi se lăsă moale la pământ.

Şi totul se cufundă în ceaţă: oameni, cuvinte, plimbări, consuli şi consulate. Dispărură şi ei doi în ghemotocul acesta care se tot strângea şi se răsucea pe stratul gros de cetină pârâind sub greutatea trupurilor. El o înconjurase cu braţele şi părea că o îmbrăţişează cu mâini nevăzute, cu sute de mâini. Saliva li se amesteca cu lacrimile, pentru că ea plângea, şi cu sânge, căci unuia dintre ei îi sângerau buzele. Dar nu se dezlipeau. De fapt nici nu mai erau două guri. Îmbrăţişarea dintre tânărul răscolit de dorinţă şi femeia leşinată aproape nu ţinu nici măcar un minut. Anna-Maria tresări deodată, holbă ochii, ca şi cum ar fi zărit adâncul fără fund al unei prăpăstii; îşi reveni în simţire şi, prinzând puteri, îl împinse cu furie pe tânărul dezlănţuit în pornirea lui, izbindu-l apoi cu pumnii în piept, repede, mânios ca un copil supărat, şi strigând de fiecare dată:

— Nu, nu, nu!

Marea vrajă care învăluise totul se destramă. Aşa cum nu ştiuseră când se prăbuşiseră la pământ, se pomeniră deodată în picioare. Ea plângea cu sughiţuri, potrivindu-şi părul şi pălăria, în timp ce el, năucit şi stângaci, scutura în neştire acele de pin uscate de pe rochia ei neagră şi-i întindea cravaşa ca s-o ajute să iasă din vâlcea. Caii aşteptau mai departe cuminţi, scuturând din cap.

Ieşiră la drum şi încălecară înainte ca însoţitorii rămaşi în urmă să-şi dea seama că descălecaseră. La despărţire se mai uitară o dată lung unul la celălalt. Tânărul avea faţa mai rumenă ca de obicei şi-şi mijea ochii din pricina luminii. Anna-Maria era de nerecunoscut. Buzele îi erau acum atât de livide, încât dispăreau pe faţa-i palidă, iar ochii „somnoroşi”, spălaţi de soare şi încercănaţi, nu mai lăsau să se vadă în adâncul lor licărirea jucăuşă, plină de făgăduinţe. Pe chipul ei buhăit şi schimonosit de mânie se citea o nemărginită repulsie faţă de sine şi de tot ce-o-nconjura, ca şi cum un pârjol îl îmbătrânise şi-l degradase.

Desfossés, care îşi pierdea greu cumpătul şi încrederea-n sine, părea că nici nu mai ştie cum îl cheamă, dându-şi seama, pesemne, că aici nu fusese vorba doar de hachiţele unei femei de lume şi nici măcar de teama ei de a provoca scandal. Se simţi dintr-o dată un becisnic şi mult mai prejos decât această fiinţă bolnavă care-şi construise, ajutată de firea ei stranie, traversată acum de o sfântă mânie, o lume a ei, inalienabilă.

Şi parcă totul în jurul lui şi în el însuşi, suferise o schimbare.

Aşa s-au despărţit cei doi tandri îndrăgostiţi de pe Kupilo, şi aşa luă sfârşit, o dată pentru totdeauna, hibernalele lor plimbări călare.

Von Mitterer observă numaidecât că în relaţiile soţiei sale cu noul „cavaler” survenise, ca de atâtea ori în trecut, întorsătura critică şi că trebuia să izbucnească furtuna domestică. Şi într-adevăr, după două zile de izolare impusă, în care nevastă-sa nu luă nimic în gură şi nu rosti un cuvânt, începură scenele violente, reproşurile şi blestemele („Ioseph, pentru numele lui Dumnezeu.”) pe care colonelul le suportă până la capăt, calm şi îndurerat, cum mai făcuse de atâtea ori până atunci.

Curând băgă de seamă şi Daville că Desfossés nu mai iese călare s-o întâmpine pe doamna von Mitterer. Şi i se luă o piatră de pe inimă, căci penibila obligaţie de a discuta cu tânărul lui secretar, spre a-i pune în vedere să rupă orice contact cu Consulatul austriac, nu-şi mai avea rostul. Binecuvântă soarta cu atât mai mult cu cât din veştile primite reieşea că, în ultima vreme, relaţiile dintre curtea imperială vieneză şi Napoleon se încordaseră. Daville parcurgea acum speriat aceste rapoarte, ascultând cum şuieră afară vântul puternic de martie.

În timpul acesta, „consulul cel tânăr” şedea umilit în odaia sa încălzită, rumegându-şi mânia. Era furios împotriva Annei-Maria,

dar şi împotriva lui însuşi. Zadarnic se căznea să-şi explice purtarea acestei femei. Oricare ar fi fost însă explicaţiile pe care le ticluia, toate îi lăsau un sentiment de dezamăgire, de ruşine şi de orgoliu călcat în picioare, şi pe deasupra durerea sâcâitoare a dorinţelor răscolite şi nesatisfăcute.

Îşi amintea – abia acum, când era prea târziu – de unchiul său de la Paris şi de sfatul pe care i-l dăduse acesta în ziua când îl văzuse la *Palais Royal* luând masa cu o actriţă renumită prin firea ei excentrică. „Bagă de seamă să nu intri în vreun bucluc”, îi spuse bătrânul domn. „Ai început să te ţii şi tu de parascovenii, ca ceilalţi. Mă rog! Asta ne-o fi soarta. Ascultă însă sfatul meu: fereşte-te de femeia nebună.”

Omul acesta de treabă şi înţelept îi apărea deseori în vis.

Acum când totul eşuase într-un mod atât de lamentabil şi de ridicul, putea să-şi dea seama, ca trezit din beţie, cât era de periculoasă şi din punct de vedere moral „încurcătura” sa cu soţia consulului austriac, această doamnă excentrică şi trecută de prima tinereţe, „încurcătură” în care îl împinsese neputinţa sa de a-şi stăpâni pornirile şi urâtul care-l înăbuşea în oraşul acesta.

Îi revenea în amintire „scena” din vara trecută, atunci când Jelka, fata din Dolac, pe care o uitase, îi căzuse în genunchi. Şi i se întâmpla nu o dată în cursul nopţii să sară deodată de la masă sau din pat, cu ochii împânziţi şi sângele năvălindu-i în cap, covârşit de ruşine şi înfuriat pe sine însuşi, sentiment atât de viu şi de violent la oamenii tineri. Şi, stând în mijlocul camerei, se mustra şi se căia amar că se purtase aşa de stupid şi fără noimă, fără a înceta totuşi să caute o explicaţie neizbânzilor sale.

— Ce fel de ţară o mai fi şi asta? Ce fel de aer nesănătos respir aici? se întreba atunci. Şi ce fel de femei sunt acestea? Se uită la tine galeş şi îmbietor ca florile câmpului sau pătimaş (printre corzile harpei), de te seacă la inimă. Şi când te hotărăşti să dai ascultare acestei priviri rugătoare, unele îţi cad în genunchi întorcând totul cu o sută optzeci de grade, te imploră cu voce muribundă şi te privesc ca un animal jertfit, de ţi se face lehamite să mai trăieşti şi să mai iubeşti, iar altele se apără de tine ca de un tâlhar şi te izbesc în piept cu pumnii ca un veritabil boxer englez.

Iată cum la catul de sus al casei în care locuia Daville şi familia sa, în timp ce toată lumea dormea, „consulul cel tânăr” se răfuia cu sine şi cu tainica lui suferinţă, până când izbuti să-şi învingă chinul şi încet, încet să-l dea uitării, aşa cum se întâmplă cu toate chinurile tinereţii.

XV

Ştirile şi instrucţiunile pe care le primise Daville în ultimele zile de la Paris, cu destulă întârziere, dovedeau că uriaşa maşină de război a Imperiului se pusese din nou în mişcare, şi anume împotriva Austriei. Daville îşi simţea situaţia periclitată, considerându-se o victimă a evenimentelor. I se părea că soarta vitregă îndreptase avalanşa tocmai spre ţinuturile acestea unde-şi avea sectorul său de muncă, mic, dar plin de răspundere. Nevoia bolnăvicioasă de a întreprinde ceva şi gândul chinuitor că dacă s-ar pune în mişcare ar putea comite o greşeală de neiertat, nu-l părăseau acum nici în timpul somnului. Iar sângele rece şi calmul tânărului Desfossés îl iritau mai mult ca oricând. Că armata imperială era necontenit pe picior de război şi că trebuia să lupte ba într-un loc, ba în altul, lui i se părea un lucru cât se poate de firesc şi nu-i deranja deloc felul de a gândi sau felul de trai. Daville se-ncrâncena adesea ascultând expresiile uşuratice şi vorbele de duh, la modă printre tinerii parizieni, pe care le folosea Desfossés, vorbind despre iminenta izbucnire a acestui război, lipsit de respect şi entuziasm, dar vădind o totală încredere în izbândă. Îl cuprindea ciuda şi mâhnirea când îşi da seama că n-avea cu cine să schimbe o vorbă („împărtăşindu-şi temerile şi speranţele”) în legătură cu acest război şi urmările lui, întemeindu-se pe concepţiile şi modul de a gândi propriu generaţiei sale. Lumea era pentru el acum, mai mult ca oricând, plină de capcane şi de primejdii, împânzită de temerile şi gândurile negre pe care războiul le propagă pe pământ şi le sădeşte în oameni, mai ales în sufletele celor obosiţi şi slăbiţi de trecerea anilor.

Lui Daville i se părea uneori că-şi pierde răsufletul, că-l încovoaie oboseala, că umblă în neştire de ani de zile în cadenţa impusă de coloana sinistră şi nemiloasă, că abia mai poate ţine pasul, că e ameninţat să cadă, să fie călcat în picioare şi strivit de cei care veneau în urma lui. Şi când rămânea singur, şoptea suspinând:

— Ah, Doamne, Dumnezeule!

Rostea vorbele astea fără să-şi dea seama şi fără nicio legătură cu ceea ce se petrecea în clipa aceea în jurul lui şi suspinul i se contopea cu răsuflarea.

Cum să nu te simţi sfârşit de oboseală şi de goana fără oprire care dura de ani de zile, şi cu toate astea cum să abdici de la munca şi îndatoririle tale lăsând totul baltă? Cum să-ţi faci timp să pricepi ce se petrece în haosul şi iureşul acesta general continuând să mergi şi să tot mergi alături de cei din coloană, istovit, mânat de incertitudini, să înaintezi fără oprire, prin negură şi fără a zări la orizont măcar o geană de lumină?

Parcă ieri, primise, tulburat, vestea izbânzii de la Austerlitz, parcă ieri nădăjduise fierbinte că odată cu ea va începe epoca fericită a păcii; parcă scrisese chiar în dimineaţa acelei zile versurile despre bătălia de la Jena; parcă mai adineauri citise buletinele referitoare la victoria din Spania, la cucerirea Madridului şi alungarea trupelor engleze din Peninsula Iberică. Încă nu se stinsese bine zarva unei victorii şi iată că alte evenimente sunt pe cale să se dezlănţuie cu frenetic vacarm. Oare vor fi schimbate astfel în mod silnic legile firii sau totul se va nărui izbindu-se de statornicia lor inexorabilă? Aflai că se întâmplă ba una, ba alta, dar nu ştiai sigur ce se petrece. Spiritul înmărmurea şi creierul refuza să mai funcţioneze. Şi el era nevoit, în halul în care se afla, să meargă mai departe, cu alte milioane de oameni, să se zbată, să discute, dar să nu încetinească pasul, să-şi dea toată măsura, neavând în juru-i pe nimeni căruia să-i poată împărtăşi cât era de chinuit, cât se simţea de împovărat şi derutat sufleteşte.

Şi acum, iată, situaţia se va repeta întocmai, până în cele mai mici amănunte. *Moniteur* şi *Journal de l’Empire* publicau articole care explicau şi argumentau necesitatea unei noi campanii, susţinând că izbânda nu poate fi pusă la îndoială. (Când le citea Daville credea şi el că lucrurile stau într-adevăr aşa şi că altfel nici nu poate fi.) Veneau apoi zile şi săptămâni de meditaţie, de aşteptare şi nesiguranţă. (La ce bun un nou război? Şi câte vor mai veni după el? Ce-o să se-ntâmple cu lumea asta, cu Napoleon, cu Franţa, cu el, Daville, şi cu toţi ai lui? Nu cumva de astă dată norocul le va întoarce spatele şi nu cumva după prima înfrângere va urma dezastrul final?) Apoi va apărea buletinul înşirând izbânzile de pe front, oraşele cucerite, ţinuturile cotropite. Şi, în sfârşit, victoria totală şi pacea impusă de învingători, noi anexări de teritorii cu noi făgăduieli de conciliere, care nu vor apuca niciodată să devină faptă.

Atunci şi Daville, împreună cu ceilalţi, ba chiar mai zgomotos decât ceilalţi, va ridica în slăvi victoria, vorbind despre ea ca de un lucru de la sine înţeles, la care lucru contribuise şi el într-o oarecare măsură. Şi toate aceste gânduri chinuitoare, tot zbuciumul acesta pe care bucuria victoriei îl va spulbera, iar el însuşi se va fi străduit să-l uite, nu va fi de nimeni cunoscut şi de nimeni aflat. O vreme, un scurt răstimp numai, va fi şi el luat de valul entuziasmului general, se va lăsa şi el amăgit, dar curând maşinăria de război a Imperiului va fi pusă iar în mişcare stârnind în sufletul lui acelaşi zbucium, aceleaşi îndoieli ca şi până acum. Frământarea îl sleia de puteri şi-l măcina, iar viaţa lui în aparenţă paşnică şi bine orânduită era în fond o neîntreruptă zbatere lăuntrică şi o dureroasă contradicţie rezultată din ciocnirea întregii sale făpturi cu realitatea înconjurătoare.

Cea de-a cincea coaliţie împotriva lui Napoleon fu închegată în cursul acelei ierni şi izbucni odată cu ivirea primăverii. Cum se-ntâmplase cu patru ani în urmă, dar de astă dată cu mai multă îndrăzneală, Napoleon dădu răspuns atacului mişelesc năpustindu-se ca fulgerul asupra Vienei. Chiar şi cei care până atunci habar n-aveau, înţeleseră acum de ce anume şi în ce scop fuseseră create consulatele din Bosnia.

Între francezii şi austriecii din Travnik punţile fură rupte. Personalul celor două consulate nu se mai saluta, consulii se prefăceau că nu se observă când se întâlneau din întâmplare. Duminicile, în timpul liturghiei, la biserica din Dolac, doamna von Mitterer cu fiică-sa se aşezau cât mai departe de doamna Daville. Consulii, şi unul şi altul, căutau prin toate mijloacele să capteze bunăvoinţa vizirului şi a suitei lui, a călugărilor şi preoţilor precum şi-a orăşenilor mai de vază. Von Mitterer difuza proclamaţia împăratului Austriei, iar Daville buletinul francez în care se ridica în slăvi prima victorie de la Eckmühl. Curierii alergau fără odihnă între Split şi Travnik. Generalul Marmont ţinea cu orice preţ să facă joncţiunea între trupele sale din Dalmaţia şi armata lui Napoleon înainte de a se da bătălia decisivă. În acel scop îi cerea lui Daville date asupra ţinuturilor prin care urma să treacă şi-i trimitea dispoziţii peste dispoziţii. Daville avea acum de lucru de trei ori mai mult ca înainte şi abia putea răzbi, munca devenea mai complicată şi cerea mai mulţi bani. Cu atât mai mult cu cât von Mitterer sta cu ochii-n patru şi-

i urmărea fiecare pas. Militar iscusit, obişnuit cu acţiunile şi stratagemele de la graniţă, arunca fel de fel de piedici în calea lui Marmont, care înainta prin Lika şi Croaţia. Dar odată cu volumul şi greutatea sarcinilor, creştea şi forţa lui Daville, dibăcia şi voinţa sa de luptă. Cu ajutorul lui D'Avenat, izbuti să-i identifice şi să intre în legătură cu toţi cei care, dintr-un motiv sau altul, nu priveau cu ochi buni manevrele Austriei şi se arătau dornici să facă ceva pentru a le da peste cap. Atrăsese de partea sa pe căpitanii de oraşe din Krajina, printre care căpitanul din Novi, frate bun cu nefericitul Ahmet-beg Ceric pe care nu izbutise să-l scape de la moarte, îndemnându-i să provoace tulburări pe teritoriul austriac şi oferindu-le mijloacele necesare în vederea unor eventuale incursiuni.

Von Mitterer, prin mijlocirea călugărilor catolici din Livno, expedia ziare şi trimitea proclamaţii în Dalmaţia, aflată sub ocupaţia franceză, întreţinea legături cu clerul catolic din nordul Dalmaţiei şi sprijinea organizarea rezistenţei împotriva francezilor.

Toţi agenţii plătiţi şi colaboratorii voluntari ai celor doi consuli mişunau în toate părţile şi activitatea lor începu să se facă simţită după frământarea care cuprinsese lumea întreagă înteţită de conflictele tot mai dese din ultima vreme.

Călugării rupseseră relaţiile cu toţi cei aflaţi în slujba consulatului francez. Prin mănăstiri se oficiau slujbe şi Cel-de-sus era implorat să ocrotească biruinţa armiei austriece împotriva oştilor iacobine şi-a împăratului lor ateu, Napoleon.

Consulii făceau vizite şi primeau la ei acasă oameni pe care altminteri niciodată nu i-ar fi primit, împărţeau daruri şi „ungeau” în dreapta şi-n stânga. Lucrau zi şi noapte, fără să-şi cruţe puterile sau să-şi aleagă mijloacele. În această privinţă colonelul se afla într-o situaţie mult mai avantajoasă. E drept că era un om obosit, apăsat de necazurile lui familiale şi cu sănătatea zdruncinată, dar pentru el, felul acesta de viaţă şi înfruntarea aceasta nu era ceva nou, ci convenea experienţei şi educaţiei sale. Cum primea dispoziţiunile de sus, colonelul uita îndată de sine însuşi şi de ai săi şi se lansa pe făgaşul bătătorit al îndatoririlor sale oficiale, înaintând ca un automat, fără bucurie şi fără entuziasm, dar şi fără crize de conştiinţă sau rezerve. Apoi, el cunoştea limba, ţara, oamenii şi obiceiurile pământului şi găsea lesne la orice pas ajutoare devotate şi pline

de râvnă. Daville era lipsit de toate aceste avantaje şi nevoit să lucreze în condiţii mult mai dificile. Cu toate acestea, vioiciunea spiritului său, simţul datoriei şi ambiţia sa galică înnăscută îl susţineau şi-i dădeau ghes îmboldindu-l să nu rămână în urmă şi să nu piardă întrecerea; şi izbutea să pareze loviturile şi să riposteze la nevoie.

Dar cu toată înrăutăţirea situaţiei, dacă cei doi consuli ar fi fost lăsaţi să decidă singuri, relaţiile dintre ei n-ar fi suferit prea mult. Se amestecau însă funcţionarii mărunţi, agenţii şi servitorii, care se-nmulţiseră, devenind o adevărată pacoste când era vorba să lovească sau să insulte. Râvna funcţionărească şi mărunta lor vanitate îşi dădeau mâna îndemnându-i să-şi facă vânt şi orbindu-i în aşa hal, încât, în dorinţa nestăvilită de a se înjosi unii pe alţii nu scăpau nici cel mai mic prilej să-şi pună beţe-n roate şi să se umilească reciproc ajungând de râsul raialei şi de batjocura turcilor.

Şi Daville şi von Mitterer îşi dădeau limpede seama cât le era de dăunătoare hărţuiala aceasta deşănţată şi necruţătoare şi cât de mult scade din pricina ei prestigiul creştinilor şi al europenilor, cât era de nedemn ca ei, singurii reprezentanţi ai lumii civilizate în aceste ţinuturi sălbatice, să se răfuiască în văzul băştinaşilor care-i urau cu aceeaşi înverşunare pe amândoi, arătându-le acelaşi dispreţ lipsit de înţelegere, ba mai mult încă, să-şi aleagă din pleava asta omenească martorii şi arbitrii. Această povară apăsa mai ales asupra lui Daville, a cărui poziţie era mai şubredă. Hotărî deci să-i atragă lui von Mitterer atenţia asupra situaţiei create, prin intermediul lui Cologna, considerat persoană neoficială, şi să-i propună ca amândoi să-şi strunească un pic colaboratorii zeloşi din cale-afară. Cu Cologna urma să discute Desfossés, deoarece D’Avenat era cu el, ca de obicei, la cuţite. În acelaşi timp se gândi ca şi prin intermediul soţiei sale, cunoscută prin cucernicia ei, şi pe orice cale s-ar mai fi ivit, să-şi sporească influenţa printre călugării catolici şi să-i facă să priceapă că, în calitate de reprezentanţi ai Bisericii, greşesc sprijinind în mod deliberat şi exclusiv numai una din părţile beligerante.

Spre a le dovedi călugărilor cât de neîntemeiate sunt argumentele celor care învinuiau regimul francez de ateism şi spre a-i atrage de partea sa, Daville se gândi să angajeze un capelan permanent, cu leafă bună, la consulatul francez.

Trimise, aşadar, prin mijlocirea parohului din Dolac, o scrisoare adresată episcopului din Fojnica. Cum însă răspunsul întârzia să sosească, hotărî ca doamna Daville să discute această chestiune cu fra-Ivo şi să-l convingă arătându-i cât de înţelept şi de binevenit ar fi să-şi schimbe atitudinea faţă de consulatul francez, acceptând ca unul dintre călugării mănăstirii să îndeplinească, bineînţeles contra salariu, funcţiunea de capelan.

Doamna Daville plecă într-o sâmbătă după-amiază la Dolac, însoţită de interpretul ilir şi un cavas. Alesese anume această zi şi această oră, când se oficia slujba de seară la biserică, făcându-şi socoteala că duminica e prea multă lume şi parohul prea ocupat cu ceremonialul.

Fra-Ivo o întâmpină, ca de obicei, cu bucurie. Îi spuse că „în dimineaţa asta" primise răspunsul scris al episcopului şi că tocmai se pregătea să-i dea de veste domnului consul general. Episcopul răspunsese negativ, căci, din păcate, în aceste grele vremuri, prigoniţi, săraci şi puţini la număr, cum se aflau, nu erau în stare să facă faţă nici măcar nevoilor stringente ale turmei credincioşilor. Apoi, negreşit, capelanul acesta ar fi socotit de turci un agent şi un spion, fapt în urma căruia ar avea de suferit întregul lor Ordin. Într-un cuvânt, episcopului îi părea rău că nu poate satisface dorinţa consulului francez, şi îl ruga să nu-l înţeleagă greşit, asigurându-l etc. etc.

Aşa suna răspunsul episcopului, dar fra-Ivo nu ascundea că dacă i s-ar fi îngăduit chiar şi ar fi avut de unde, el tot n-ar fi consimţit ca un călugăr din mănăstire să oficieze, în calitate de capelan, într-un consulat de-al lui Napoleon. Doamna Daville încercă discret să corecteze această părere a lui fra-Ivo, care însă, apărat de carcasa lui de osânză, rămase neclintit. Îşi exprimă toată stima pentru doamna Daville, îi lăudă sincera şi neîndoielnica ei cucernicie (mai toţi călugării aveau mult mai mult respect pentru doamna Daville decât pentru doamna von Mitterer), însă rămase ferm la părerea sa. Cuvintele sale erau însoţite de un gest energic, oarecum agresiv, al uriaşei sale mâini albe şi doamna Daville avu fără voie o tresărire de teamă. Era evident că instrucţiunile primite de paroh erau limpezi, şi că-i îngăduiau să aibă o atitudine precisă asupra căreia n-avea poftă să discute cu nimeni şi cu atât mai puţin cu o femeie.

După ce o asigură încă o dată pe doamna Daville că-i stă la dispoziţie oricând ca slujitor al Domnului, dar că rugămintea ei îl depăşeşte, fra-Ivo porni spre biserică, spre a lua parte la slujbă. În ziua aceea se nimeriră să fie la Dolac un număr mare de călugări, oaspeţi ai mănăstirii şi slujba luă un caracter mai solemn ca de obicei.

După discuţia pe care o avusese cu parohul, doamna Daville ar fi preferat să se întoarcă numaidecât acasă, însă convenienţele şi prudenţa o siliră să rămână la slujbă, căci nu voia să creadă nimeni că venise anume pentru a sta de vorbă cu fra-Ivo. Această femeie, îndeobşte lucidă şi stăpână pe ea, se simţea tulburată şi descumpănită de atitudinea parohului. Discuţia aceasta o sâcâia cu atât mai mult cu cât prin educaţia şi prin firea sa fusese întotdeauna departe de orice chestiuni de interes comun şi treburi publice.

Acum stătea în biserică, ascunsă de un stâlp de lemn ascultând isonul pe voci, încă şovăielnic, al călugărilor îngenuncheaţi, de o parte şi de alta, în jurul treptelor altarului. Oficia fra-Ivo. Masiv şi greoi, el izbutea totuşi, ori de câte ori se simţea nevoia, să se lase uşor şi agil pe un genunchi şi să se ridice fără greutate. Femeia vedea tot timpul în faţa ochilor săi mâna lui uriaşă descriind prin aer gestul de refuz şi privirea lui neînduplecată, scăpărând de orgoliu, pe care i-o adresase în timpul recentei lor discuţii. În Franţa nimeni n-o privise niciodată aşa, nici laici, nici feţe bisericeşti.

Călugării ţineau isonul, în cor, cu glasurile lor ţărăneşti, îngânând litaniile Maicii Domnului. Cineva rosti cu glas adânc:

— *Sancta Maria...*

Corul răspunse murmurând:

— *Ora pro nobis.*

Şi din nou glasul:

— *Sancta virgo virginum...*

— *Ora pro nobis*, răspunse murmurul vocilor.

Glasul cântăreţului continuă să slăvească tărăgănat făptura divină a Măriei:

— *Imperatrix Reginarum...*

— *Laus sanctarum animarum...*

— *Vera salutrix earum...*

Iar după fiecare rostire, corul murmura ca un ecou:

— *Ora pro nobis.*

Femeia ar fi vrut să se roage şi ea, să se alăture familialelor litanii pe care le asculta odinioară în tinda răcoroasă a bisericii din Avranches-ul său natal. Dar nu putea să alunge din minte convorbirea pe care-o avusese puţin mai înainte şi să pună stavilă gândurilor care se amestecau cu murmurul rugii.

„Toţi ne rugăm la fel, toţi suntem creştini şi de aceeaşi credinţă, dar între oameni se cască abisuri fără fund”, se gândea femeia iar în faţa ochilor îi stăruia într-una privirea aprigă, îndărătnică şi mişcarea violentă a braţului lui fra-Ivo care acum cânta litanii:

Glasul rosti mai departe:

— *Sancta Mater Domini...*

— *Sancta Dei genitrix.*

Da, fiecare om e conştient de existenţa acestor abisuri, a acestor contraste între oameni, dar abia când o porneşte în lume şi când o simte pe pielea sa, îşi dă seama cât sunt de adânci, împovărătoare şi greu de învins. Ce rugă ar fi în stare să umple aceste prăpăstii şi să le netezească? Îşi spunea cu sufletul greu, că nu se află, nicăieri, astfel de rugi. Şi femeia şopti încet, alăturându-şi glasul ei firav la murmurul monoton al călugărilor, care creştea mereu ca un val repetând:

— *Ora pro nobis!*

Când slujba luă sfârşit, femeia se apropie sfioasă ca să primească binecuvântarea aceleiaşi mâini a lui fra-Ivo.

Afară, în faţa bisericii, îi găsi stând de vorbă cu însoţitorii săi pe Desfossés, întovărăşit de un servitor al consulului. Se nimerise să treacă prin Dolac şi aflând că doamna Daville se află la biserică, rămăsese s-o aştepte ca s-o conducă până la Travnik. Femeia se bucură când văzu chipul familiar şi senin al tânărului şi-l auzi vorbindu-i limba maternă.

Porniră spre oraş pe drumul larg şi uscat. Soarele asfinţise. Peste toată priveliştea cădeau razele galbene ale apusului. Drumul argilos părea roşu şi încins de foc, iar frunzele tinere şi mugurii plăsmuiţi parcă din lumină păreau neverosimili, pe crengile negre ale copacilor.

Tânărul cu faţa îmbujorată mergea alături de ea vorbindu-i cu vioiciune. În spatele lor auzeau paşii servitorilor şi tropotul cailor pe care aceştia îi duceau de căpăstru, în urechile femeii stăruia încă ecoul litaniilor. Drumul începu să coboare. Apoi se iviră acoperişurile Travnikului, învelite-n fuioare de fum vinete şi

subţiri şi odată cu ele îşi arătă chipul viaţa de toate zilele cu nevoile şi îndatoririle ei, departe de orice meditaţii, de sterpe îndoieli şi rugăciuni.

Cam în acelaşi timp Desfossés fu însărcinat să stea de vorbă cu Cologna.

Într-o seară, pe la ora opt, însoţit de un cavas şi de un fecior care ducea felinarul, Desfossés porni spre casa doctorului.

Casa se afla undeva mai la o parte, clădită pe un dâmb înalt împresurat de întuneric şi pâclă umedă. Se auzea vuind în noapte izvorul Sumećului. Întunericul schimba şi estompa murmurul apei, iar liniştea îl amplifica. Drumul era jilav şi alunecos, iar acum, sub lumina sărăcăcioasă şi jucăuşă a fanarului turcesc, părea cu totul altul, necunoscut ca o potecă pe care treci pentru întâia oară prin pădure. Poarta casei răsări în faţa lor la fel de stranie şi de misterioasă. Lumina smulgea din întuneric numai pragul şi belciugele porţii, restul se cufunda în beznă; nu puteai bănui conturul şi dimensiunile lucrurilor, nici adevărata lor destinaţie. Bătu în poartă. Loviturile răsunau dur şi surd. Desfossés le simţi în tot trupul, brutale şi parcă venite fără veste, ca pe-o suferinţă aproape şi zelul cavasului care izbea necontenit poarta i se păru sinistru şi nelalocul lui.

— Cine-i acolo?

Glasul venea de undeva de sus, mai mult ca un ecou al bătăilor în poartă decât ca o întrebare desluşită.

— Consulul cel tânăr! Deschide! strigă cavasul cu glasul neplăcut şi prea strident pe care-l împrumută slugile când se află de faţă stăpânul.

Vocile bărbăteşti şi vuietul apei venind de departe se amestecau asemeni unor strigăte întâmplătoare şi neprevăzute, într-un desiş de pădure, care nu ştii de ce-au izbucnit şi nici de unde. După un timp se auzi zăngănitul lanţului, scrâşnetul broaştei şi pocnetul zăvorului. Poarta se deschise încet şi în pragul ei se ivi cu felinarul în mână un om cu faţa palidă, buhăită şi o zeghe ciobănească aruncată pe umeri. Două dâre inegale de lumină creşteau de-a lungul curţii povârnite suind până la ferestrele joase, întunecate. Cele două felinare se întreceau care mai de care să lumineze mai bine drumul tânărului. Năucit de învălmăşirea glasurilor şi-a luminii, Desfossés se pomeni deodată în faţa uşii larg deschise a unei

odăi încăpătoare de la catul de jos, plină de fum şi iz puternic de tutun în aerul stătut.

În mijlocul încăperii, lângă un sfeşnic înalt, stătea Cologna, lung şi cocârjat; pusese pe el, una peste alta, veşminte turceşti şi occidentale; purta pe cap o scufă neagră de sub care se iveau şuviţe lungi şi rare de păr coliliu. Din urechi îi ieşeau două smocuri mici de fire cărunte; când mişca din cap, cele două smoculeţe licăreau, când unul, când altul, ca două flăcărui albe.

Bătrânul făcu o plecăciune adâncă şi rosti salutul de bun venit într-o limbă sonoră care semăna cu italiana vorbită stricat sau cu o franceză aproximativă, însă tânărului se păru că toate sunt făcute în silă şi de mântuială, forme goale lipsite de căldură şi stimă, dar şi de prezenţa efectivă a celui care le executa. Şi în clipa aceea încăperea joasă şi plină de fum – duhoarea rece de tutun şi înfăţişarea camerei, chipul şi vorbele omului din faţa sa – se concentrau într-un singur cuvânt care îi veni în minte atât de limpede şi necruţător, încât fu pe punctul de a-l rosti cu glas tare: bătrâneţea. Bătrâneţe de holtei, jalnică, ştirbă, căzută în uitare, bătrâneţe grea, însingurată care schimbă, descompune şi înveninează totul: gândurile, perspectivele, mişcările, sunetele; totul până şi lumina şi mirosurile.

Cu un gest ceremonios, bătrânul medic îl pofti pe tânăr să ia loc, iar el rămase în picioare, lămurindu-l că aşa cerea o veche şi demnă de urmat regulă salernitană: *Post prandium sta*[29].

Tânărul se aşeză pe scaunul tare fără spetează, cu un sentiment de superioritate trupească şi sufletească, şi dintr-o dată misiunea i se păru simplă şi uşor de realizat, aproape agreabilă. Începu să vorbească cu siguranţa oarbă pe care şi-o iau atât de des oamenii tineri atunci când discută cu bătrânii, demodaţi şi ramoliţi în ochii lor, uitând că încetineala spiritului şi neputinţa trupului sunt compensate deseori de experienţă solidă şi iscusinţă în treburile acestei lumi. Îi arăta ce anume îl ruga Daville să-i transmită lui von Mitterer, străduindu-se să-i dea a înţelege că propunerea consulului nu era altceva decât o sugestie făcută cu bună intenţie în interesul ambelor părţi, şi nicidecum un semn de slăbiciune sau de frică. Când isprăvi de vorbit, se simţi foarte mulţumit de sine.

Abia rostise tânărul ultimul cuvânt şi Cologna se grăbi să-l încredinţeze că se simte onorat de a fi fost ales tocmai el

---

[29] După ce-ai mâncat, rămâi în picioare (lat.).

mesager, că va transmite propunerea consulului dându-şi silinţa să nu omită nimic, că înţelege cum nu se poate mai bine intenţiile domnului Daville şi-i împărtăşeşte întru totul părerea, şi în sfârşit că prin originea, funcţia şi convingerile sale i se pare că el este într-adevăr cel mai potrivit pentru a i se încredinţa un asemenea rol.

Era, desigur, rândul lui Cologna să se simtă foarte mulţumit de sine.

Tânărul îl asculta cum ai asculta murmurul unui râu, uitându-se distrat la faţa lui prelungă, cu trăsături regulate, ochii rotunzi şi jucăuşi, buze livide şi dinţii care se clătinau în timp ce vorbea. Bătrâneţe, se gândea tânărul. Lucrul cel mai rău pentru om nu e suferinţa, nici moartea, ci bătrâneţea, căci bătrâneţea e o suferinţă fără leac şi nădejde şi o moarte prelungită. Numai că tânărul se gândea la această îmbătrânire nu ca la un implacabil destin al omenirii, deci şi al său, ci ca un ghinion personal al medicului.

Iar Cologna continua să vorbească:

— Nu-i nevoie să-mi daţi prea multe explicaţii; înţeleg situaţia în care se găsesc domnii consuli, cum ar înţelege orice alt om luminat din Occident pe care soarta vitregă îl aduce în aceste ţinuturi. Pentru un asemenea om, a trăi în Turcia înseamnă a te mişca pe muchie de cuţit şi a te perpeli la văpaia focului. Eu ştiu asta, fiindcă noi pe această muchie ne naştem, pe ea trăim şi murim şi la văpaia acestui foc creştem şi ne mistuim.

Lăsând la o parte reflecţiile sale asupra bătrâneţii şi îmbătrânirii, tânărul începu să asculte mai atent şi să înregistreze cuvintele medicului.

— Nimeni nu ştie ce înseamnă să te naşti şi să trăieşti pe muchia ce desparte două lumi, să le cunoşti şi să le înţelegi pe amândouă şi totuşi să nu poţi face nimic ca ele să se explice şi să se apropie, să le iubeşti şi să le urăşti pe amândouă deopotrivă, să şovăi şi să oscilezi, toată viaţa, din două patrii să nu poţi alege niciuna, pretutindeni să fii la tine acasă şi să rămâi totuşi veşnic străin; într-un cuvânt, să trăieşti răstignit, dar ca victimă şi călău în acelaşi timp.

Tânărul asculta, surprins. Părea că vorbeşte acum un al treilea personaj care se amestecase, pe neaşteptate, în discuţie, nu mai rămăsese nici urmă din vorbele goale şi laudele de adineauri. În faţa sa se afla un om cu ochii luminoşi şi care,

întinzându-şi braţele lungi şi uscăţive, încerca să-i arate în ce poziţie stai când eşti răstignit între două lumi vrăjmaşe.

Cum se întâmplă uneori la oamenii tineri, Desfossés era aproape sigur că această discuţie nu e cu totul întâmplătoare, ci că are o legătură strânsă şi secretă cu propriile lui reflecţii şi cartea pe care se pregătea s-o scrie. Nu prea avea prilej să lege asemenea discuţii în Travnik; se simţea plăcut emoţionat şi, cuprins de această emoţie, începu să pună întrebări, apoi să facă el însuşi observaţii, dându-şi în vileag impresiile.

Tânărul vorbea mânat de o necesitate lăuntrică, dar şi din dorinţa de a prelungi discuţia. Bătrânul însă n-avea nevoie de niciun imbold ca să vorbească. De fapt, el nici nu-şi întrerupea firul gândurilor. Vorbea ca un inspirat, ca din carte, căutând uneori expresii franţuzeşti şi ajutându-se cu italiana.

— Da, acestea sunt chinurile care-i muncesc pe creştinii din Levant şi pe care dumneavoastră, cei din Occidentul creştin, nu le puteţi înţelege niciodată cum trebuie, iar turcii mai deloc. Asta-i soarta omului din Levant, căci el e *la poussière humaine*, pulbere umană vânturată între Orient şi Occident, care nu aparţine nici unuia, nici altuia, dar e călcată în picioare şi de unul şi de celălalt. Sunt oameni care ştiu o sumedenie de limbi, dar niciuna nu-i a lor, care se închină la două altare, dar în faţa nici unuia nu îngenunche cu toată fiinţa. Sunt victimele fatalei risipiri a oamenilor despărţiţi în creştini şi păgâni; veşnici tălmăcitori şi veşnici mijlocitori care poartă însă în ei o imensă cantitate de echivoc şi dubiu; buni cunoscători ai Orientului şi Occidentului, ai obiceiurilor şi datinilor; dar dispreţuiţi şi suspectaţi deopotrivă şi aici şi dincolo. Lor li s-ar potrivi cuvintele pe care le-a scris acum şase veacuri marele Djalal al-Din, Djalal al-Din Rumi: „Căci pe mine însumi nu pot a mă cunoaşte. Nici creştin nu sunt, nici evreu, nici part, nici musulman. Nici din Răsărit nu sunt, nici din Asfinţit, nici de pe uscat, nici de pe mare.” Întocmai aşa. O mică omenire osebită, icnind sugrumată de îndoitul păcat al Orientului, care ar mai trebui o dată mântuită şi răscumpărată, dar nimeni nu ştie cum şi nimeni nu se-ncumetă. Un pumn de oameni aflaţi la hotarul fizic şi spiritual, în preajma liniei negre şi însângerate marcată în virtutea unei grave şi absurde neînţelegeri între oameni care sunt deopotrivă creaturile lui Dumnezeu şi între care orice graniţă e de prisos şi ar trebui eliminată. Da, e fâşia nesigură

dintre mare şi uscat, osândită la zbucium şi veşnică mişcare. O *a treia lume* în care s-a grămădit tot blestemul din pricina despărţirii pământului în două lumi... Aceasta este...

Uluit, Desfossés se uita cu ochi învăpăiaţi la bătrânul transfigurat care, cu mâinile desfăcute în lături ca braţele unei cruci, căuta zadarnic cuvântul potrivit. Încheie deodată cu glasul frânt:

— E o vitejie fără glorie, un martiriu fără răsplată. Şi măcar voi, oamenii din Occident, semenii şi fraţii noştri întru credinţă, creştini deopotrivă ca noi, ar trebui să ne înţelegeţi, să ne acceptaţi şi să ne uşuraţi destinul vitreg.

Bătrânul lăsă să-i cadă mâinile în jos, cu o expresie de adâncă deznădejde întipărită pe obraz, mânios aproape. Nici urmă nu mai rămăsese din lingavul „doctor ilir”. În faţa lui sta un om cu o gândire originală şi expresie viguroasă. Iar Desfossés ardea de dorinţa să mai asculte şi să mai afle, uitând cu totul nu numai de sentimentul de superioritate pe care-l avusese puţin mai înainte, ci şi unde se găsea şi pentru ce anume venise. Simţea că zăboveşte mult mai mult decât se cuvine şi decât prevăzuse, dar nu se îndura să plece.

Bătrânul îl privea acuma cu o căutătură plină de o durere mută, cum ai privi după cineva care se depărtează şi de care te desparţi cu tristeţe.

— Da, domnule, dumneavoastră puteţi înţelege viaţa asta a noastră, dar ea vi se pare numai un vis urât şi-atâta tot. Ştiţi bine că vă aflaţi în locurile acestea vremelnic, ştiţi că mai curând ori mai târziu veţi călca iar pământul ţării şi veţi începe o viaţă mai bună, mai demnă. Ştiţi că acest coşmar are un sfârşit, că-l veţi părăsi, veţi scăpa, pe când noi vom rămâne până la moarte prizonieri, căci coşmarul acesta e viaţa noastră.

Moşneagul începu a vorbi cu glas scăzut şi purtarea lui devenea tot mai ciudată. Se aşeză şi el în sfârşit pe un scaun, se trase cât mai aproape de consulul cel tânăr, plecându-se spre el ca şi cum ar fi vrut să-i împărtăşească o taină şi făcându-i semn cu ambele mâini să rămână nemişcat, ca nu cumva să sperie cu vorba sau gestul acea vietate minusculă, sperioasă şi rară, asemenea unei păsăruici ghemuită jos, pe podea, la picioarele lor. Uitându-se fix la imaginara apariţie ghemuită pe covor, el vorbi aproape în şoaptă, dar cu un glas pătruns de căldură, care trăda o duioşie lăuntrică.

— Până la sfârşit şi la urma urmei, totul va fi bine şi va domni pretutindeni armonia. Deşi acum şi mai ales aici, totul pare într-adevăr strâmb, fără noimă şi cumplit de încâlcit. *Un jour tout sera bien, voilà notre espérance*[30], cum spune unul din filosofii dumneavoastră. Altfel nici că s-ar putea concepe viaţa. E cu putinţă ca gândul meu, bun şi drept, ivit aici, să aibă mai puţin preţ decât acelaşi gând născut la Roma sau la Paris? Şi numai pentru că a luat naştere în văgăuna asta numită Travnik? Şi oare să fie cu putinţă ca gândul acesta să se spulbere fără urmă, nefiind însemnat şi păstrat în niciun fel? Eu nu cred. În pofida aparentei fragmentări şi dezordini, totul se leagă în chip armonios. Niciun gând omenesc nu poate pieri şi nicio strădanie a spiritului. Toţi umblăm pe drumul drept, şi mare ne va fi într-o zi mirarea când ne vom întâlni. Nu încape îndoială că ne vom întâlni şi înţelege cu toţii, oricât am fi de risipiţi acum şi oricât de mult am rătăci. Şi întâlnirea aceea va fi plină de bucurie, triumfătoare surpriză a salvării.

Tânărul urmărea cu greu gândurile moşneagului, dar îşi dădea toată silinţa să nu piardă nimic. Fără o legătură vizibilă, dar cu acelaşi glas şoptit al confidenţelor, şi pătruns de o mişcătoare bucurie, Cologna continua să vorbească. Iar tânărul îl aproba, tremurând de emoţie şi, din când în când, ascultând de un impuls irezistibil, adăuga şi el câte ceva. Îi povesti astfel ce descoperise în surpătura drumului de lângă Turbe, acolo unde vestigiile atâtor epoci din istoria omenirii se depuseseră în felii şi straturi. Spunea acelaşi lucru pe care, mai demult, i-l povestise, fără prea mult succes, lui Daville.

— Am băgat de seamă că priviţi cu atenţie tot ce vă-nconjoară. Vă preocupă trecutul şi prezentul. Şi sunt încredinţat că aveţi ochi buni, zise medicul.

Se pregătea parcă să-i dezvăluie taina unei comori ascunse, dar neavând destulă încredere în forţa cuvântului său glasul îi deveni mai şoptit în timp ce-n ochi i se aprinse licărul unui surâs.

— Când mai treceţi prin târg, zise el, faceţi popas la Ieni-geamlî. E înconjurat de un zid înalt, iar dincolo de zid, pe sub copacii uriaşi, se-nşiruie morminte care nu se mai ştie ale cui sunt. În locul geamiei, după câte spun oamenii, a fost, înainte de venirea turcilor, biserica sfintei Ecaterina. Poporul crede că şi

---

[30] Într-o zi totul va fi bine, iată speranţa noastră (franc).

acum se află într-un colţ o sacristie pe care nicio putere din lume nu e-n stare s-o desferece. Dacă cercetaţi cu luare-aminte pietrele acestui zid străvechi, veţi băga de seamă că provin din ruine romane, şi monumente funerare. Pe unul din aceste pietroaie o să puteţi desluşi, săpat în slove romane regulate, frânturi dintr-un text: *„Marco Flavio... Optimo...”* iar sub pământ, în temeliile ascunse privirii zac blocuri mari de granit roşu, vestigiile unui cult mult mai vechi, rămăşiţe dintr-un templu al zeului Mithra. Pe unul din blocuri se poate vedea un basorelief şters de vreme şi care-l reprezintă pe tânărul zeu al luminii urmărind şi răpunând din fugă un mistreţ. Cine ştie câte lucruri de preţ se ascund în adânc, sub temelii. Cine ştie truda cărui om înzestrat e îngropată acolo şi câte comori de artă au dispărut pentru totdeauna. Şi toate acestea aici, pe fărâma asta de pământ dintr-un orăşel uitat de lume. Dar ce n-ai putea afla în ruinele falnicelor aşezări de altădată risipite pe întinsul lumii!

Tânărul îl asculta avid, aşteptând noi desluşiri, dar medicul ridică dintr-o dată glasul, ca şi cum confidenţa luase sfârşit şi de acum încolo n-aveau decât să-l audă şi alţii.

— Înţelegeţi, toate acestea se contopesc, se-amestecă şi se îngemănează. Doar în aparenţă ni se înfăţişează disparate, date uitării, risipite la voia întâmplării. Căci toate, fără ca noi să bănuim, se-ndreaptă spre aceeaşi ţintă, ca nişte raze convergente spre un focar depărtat şi necunoscut nouă. Se ne-amintim ce stă scris în Coran: „Veni-va ziua fericită când Alah potoli-va duşmăniile şi va face să rodească buna-nvoire între voi. Căci El este atotputernic şi bun, iar mila lui n-are margini.” Iată aşadar, că speranţa nu moare şi când speranţa nu moare... Înţelegeţi?

Ochii lui surâdeau semnificativ, triumfător, vrând parcă să-i dea curaj tânărului şi să-l liniştească, totodată îşi rotea palmele prin aer, închipuind o sferă care ar fi vrut să însemne cercul închis al universului.

— Înţelegeţi! repetă moşneagul nerăbdător şi cu subînţeles, socotind parcă de prisos şi nepotrivit să mai caute cuvinte pentru a întări ceea ce în sinea sa socotea indubitabil şi aproape-mplinit, limpede şi desluşit ca lumina zilei.

Spre sfârşit însă, discuţia îşi schimbă iar cursul. Cologna se ridică în picioare, deşirat şi costeliv, şi, făcând adânci temenele, începu a vorbi cu glas tare cunoscutele banalităţi, asigurându-l

pe tânărul din faţa sa că se simte onorat că-l vizitase şi-i încredinţase un mesaj atât de important.

Se despărţiră.

În drum spre consulat, Desfossés urmărea dus pe gânduri dâra de lumină pe care felinarul din mâna cavasului o zvârlea sub paşii săi. La drept vorbind, habar n-avea pe unde păşeşte căci gândul lui rămăsese în urmă. Îl mai vedea încă cu ochii minţii pe moşneagul deşirat şi straniu, îi asculta încă vorbele, făcând sforţări să se dezmeticească şi să pună în ordine propriile lui gânduri care se-nvârtejeau ca frunzele răscolite de vânt.

XVI

Ştirile care soseau de la Ţarigrad la Travnik erau tot mai îngrijorătoare şi mai încâlcite. Nici după acţiunea neizbutită a lui Bairactam şi moartea tragică a lui Selim al III-lea, spiritele nu se liniştiră. Spre sfârşitul aceluiaşi an se iscă o nouă răscoală de palat în cursul căreia fu ucis Mustafa Bairactam.

Aceste tulburări şi schimbări petrecute în depărtata capitală a Imperiului Otoman se făceau simţite şi în aceasta provincie mărginaşă, deşi cu întârziere, deformate şi caricaturale, ca imaginea deformată a unui chip răsfrânt într-o oglindă strâmbă. Teama, nemulţumirea, sărăcia şi furia bântuiau în oraşele turceşti, fierbând înăbuşit şi gata să ţâşnească afară. Cu simţul lor înnăscut ca al păsărilor care prevestesc primejdia, turcii de la oraşe, aflaţi în această provincie mărginaşă, bănuiră numaidecât că fuseseră trădaţi înlăuntru şi că pericolul venit dinafară creştea. Instinctul de conservare şi autoapărare îi îndemna să treacă la acţiune, dar condiţiile vitrege le răpeau toate mijloacele şi le închideau toate căile. Forţele de care dispuneau se spulberau ca într-un vârtej irosindu-se-n vânt. În oraşele lor mărunte şi înghesuite în văiugi, unde vieţuiau, în mahalale cu credinţe diferite şi interese vrăjmaşe, văzduhul se umplea cu nori grei. În această atmosferă încărcată şi apăsătoare în care se ciocneau forţe oarbe şi furibunde şi unde vrăjmăşiile abia aşteptau să fie slobozite din lanţ, totul era posibil.

În vremea asta, pe-ntinsul Europei se purtau bătălii nemaivăzute ca amploare şi cruzime, ale căror cumplite urmări nimeni nu le putea bănui. La Ţarigrad loviturile de stat se ţineau lanţ, sultanii cădeau unul după altul, vizirii erau omorâţi fără milă.

Travnikul clocotea. Ca în fiecare primăvară, potrivit dispoziţiunilor venite din Ţarigrad, începură pregătirile pentru înjghebarea unei oştiri destinate să lupte împotriva Serbiei; zarvă mare, dar cu rezultate slabe. Suleiman-paşa o şi luase din loc, în fruntea detaşamentului său nu prea numeros, dar bine instruit. Peste câteva zile urma să pornească la drum şi vizirul. La drept vorbind, Ibrahim-paşa habar n-avea cum stau lucrurile şi câtă oştire trebuie să ia cu el. De plecat, trebuia să plece, i se înmânase firmanul şi nădăjduia că prezenţa lui va fi o pildă

pentru alţii, îndemnându-i să-şi facă datoria. Dar nu izbutea în niciun chip să-i adune şi să-i pună în mişcare pe ieniceri, care se eschivau pe cât le sta în putinţă. Nici n-apuca bine să orânduiască un pâlc, că altul îşi lua tălpăşiţa. Sau dacă nu stârneau încăierări şi bătăi profitând de învălmăşeală, o ştergeau pe la casele lor, în timp ce pe liste figurau printre ostaşii care plecaseră în Serbia.

Cei doi consuli nu-şi precupeţeau eforturile încercând a se informa cât mai exact asupra intenţiilor vizirului, cantităţii şi valorii combative a trupelor care-i stăteau la dispoziţie, dornici să afle care era adevărata situaţie din Serbia răzvrătită. Şi ei şi colaboratorii lor îşi pierdeau zile întregi cu asemenea treburi, uneori deosebit de importante şi greu de rezolvat, dar adesea neînsemnate şi inutile.

Abia plecară Suleiman-paşa şi vizirul la Drina, lăsându-i mână liberă în orânduirea treburilor caimacamului slab şi sperios, şi în Travnik târgul se închise din nou fără veste.

Nu era altceva decât continuarea răzmeriţei pornită cu un an în urmă, care nici nu se potolise vreodată de-a binelea, ci mocnea sub spuză, aşteptând prilejul să răbufnească din nou. Gloata îşi îndreptase de astă dată furia împotriva sârbilor prinşi cine ştie pe unde prin Bosnia şi aduşi la Travnik, bănuiţi fiind că avuseseră legături cu răsculaţii din Serbia şi că puseseră la cale o răscoală asemănătoare în Bosnia. Dar mânia gloatei se îndrepta şi împotriva autorităţilor otomane, învinuite de slăbiciune, corupţie şi trădare.

Simţind, aşadar, că răscoala din Serbia le primejduieşte tot ce au mai scump şi mai sfânt, că actualul vizir, ca toţi osmanlâii, nu se-ncumetă să-i apere, şi dându-şi seama că ei nu au nici destulă putere, nici destulă voinţă spre a-şi fi singuri apărători, turcii mai înstăriţi din Travnik, cuprinşi de neliniştea maladivă a claselor aflate în pericol, se dădeau la samavolnicii şi cruzimi gratuite. După ei se lua de multe ori sărăcimea din oraş şi anume cei mai sărmani dintre sărmani, care n-aveau nimic a pierde.

De la Drina şi din Kraina soseau zilnic ostateci sârbi, legaţi în funii şi schingiuiţi, sub învinuiri grave, dar niciodată precise, întâi câte unul sau câte doi, apoi în grupuri tot mai mari. Se aflau printre ei orăşeni şi preoţi, dar cei mai mulţi erau ţărani.

Nimeni nu se mai apucă să cerceteze presupusa lor vină şi să-i judece. Erau zvârliţi pur şi simplu în târgul înfierbântat al Travnikului, ca în craterul unui vulcan în erupţie, şi sfârtecaţi fără anchetă şi fără judecată.

În pofida rugăminţilor şi avertismentelor lui Daville, Desfossés ieşi să vadă cum călăii ţigani se pregăteau să-i tortureze şi să-i ucidă pe doi dintre aceşti ostateci în mijlocul târgului de vite. Stând pe un dâmb în spatele mulţimii cu totul absorbite de scena care începuse a se desfăşura în faţa ei, el putu să privească nestingherit şi neobservat, întipărindu-şi în minte chipurile victimelor şi ale călăilor.

În obor era o zarvă şi o îmbulzeală de nedescris. Seimenii îi aduseră pe cei doi osândiţi, desculţi şi cu creştetele goale, îmbrăcaţi în nădragi de postav şi cămăşi zdrenţuite, desfăcute la piept.

Erau doi bărbaţi înalţi şi negricioşi, semănând unul cu altul, de parcă-ar fi fost fraţi. Judecând după resturile veşmintelor, sfâşiate pe drum şi în timpul schingiuirilor la care fuseseră supuşi, păreau a fi nişte orăşeni fără stare. Umbla vorba că fuseseră prinşi în timp ce încercau să treacă frontiera în Serbia cu nişte scrisori de-ale vlădicii din Sarajevo, făcute sul şi ascunse în două bastoane găurite.

Seimenii se luptau ca oamenii să facă loc de trebuinţă pentru spânzurătoare. Ţiganii călăi nu izbuteau să descurce ştreangurile. Gloata adunată în jur se înfierbântase şi arunca blesteme împotriva celor doi năpăstuiţi, dar şi împotriva seimenilor şi ţiganilor, învălmăşindu-se ca o apă, ameninţând să doboare şi să calce în picioare victimele şi călăii.

Cei doi oameni legaţi în frânghii, cu grumazul firav şi dezgolit, stăteau drepţi şi nemişcaţi, cu o expresie de stinghereală şi de mirare mută întipărită pe faţă. Chipurile lor nu exprimau nici spaimă nici curaj, nici însufleţire, nici indiferenţă. S-ar fi putut spune că păreau oarecum *îngrijoraţi* şi duşi cu gândul la necazurile lor, nedorind altceva decât să fie lăsaţi în pace spre a-şi rezolva cât mai grabnic treburile. Parcă nici nu luau seama la ceea ce se petrecea în jurul lor. Clipeau doar din ochi din când în când, îşi lăsau încet capul în jos, parcă ferindu-se astfel de zarva şi huietul din jur, stânjenitoare stavilă în calea gândurilor lor îngrijorate. Vinele li se umflaseră pe frunte şi tâmple şi-i

năpădise sudoarea. Întrucât aveau mâinile legate, sudoarea li se scurgea în şiroaie lucind pe grumazul vânos, plin de păr.

În sfârşit, ţiganii izbutiră să-şi descurce funiile şi se apropiară de unul dintre cei doi osândiţi. Acesta tresări uşor, nespus de uşor, şi nu se împotrivi deloc, lăsându-se în seama lor. Celălalt tresărise şi el, ca şi cum ar fi fost legat de tovarăşul său cu fire invizibile.

În clipa aceea Desfossés, care până atunci urmărise calm ce se petrecea, se întoarse brusc şi porni pe altă uliţă. Aşa că n-apucă să vadă ce s-a mai întâmplat.

Cei doi ţigani petrecură ştreangul după gâtul osânditului, dar nu-l suiră în spânzurătoare, ci făcând fiecare câţiva paşi înapoi, începură să tragă din răsputeri de capetele frânghiei. Omul începu să horcăie, să-şi rostogolească ochii şi să dea din picioare, zvârcolindu-se în laţul frânghiei ca o păpuşă.

Gloata se mişcă, vânzolindu-se. Toţi se-ndesau şi se îmbulzeau vrând să vadă cu ochii lor chinurile osânditului. Când acesta zvâcni prima dată, gloata începu să chiuie, aţâţată şi cuprinsă de veselie. Când îl apucară însă spasmele morţii şi zbaterea lui deveni spăimântătoare şi fantastică, oamenii care se găseau prin apropiere îşi întoarseră privirile şi dădură înapoi. Fără îndoială că ei doriseră să vadă ceva ieşit din comun, nici ei nu ştiau bine ce anume, şi să-şi găsească astfel o uşurare, să-şi deşerte într-un fel sentimentul de nemulţumire vagă, dar adâncă şi mereu prezentă. Visau de mult să-şi vadă vrăjmaşul înfrânt şi pedepsit, şi să se bucure privindu-i chinurile. Dar ce vedeau acum însemna pentru ei un chin şi o tortură. De aceea oamenii din apropiere surprinşi şi înfricoşaţi, îşi întoarseră privirile şi dădură în lături. Ceilalţi inşi care nu putuseră să vadă scena dădeau buzna împingându-i din ce în ce mai aproape de victimă. Înfricoşaţi şi înnebuniţi de grozăvia care se petrecea la un pas de ei, îi întorseseră spatele, opintindu-se şi făcând sforţări desperate să se strecoare prin mulţime, izbind deznădăjduiţi cu pumnii în jurul lor, cuprinşi parcă de vâlvătăile focului. Cei care împingeau din spate, nepricepând ce spaimă şi smintealǎ îi apucase, îi izbeau şi ei cu pumnii, aruncându-i îndărăt şi tăindu-le calea. Şi în timp ce osândiţii, gâtuiţi de frânghie, se zvârcoleau de moarte, privitorii porniră să se-ncaiere între ei, să-şi sfâşie hainele şi să-şi smulgă părul. Înghesuiţi din toate părţile, şi în neputinţa de-a ridica mâna ca

să se lovească, își înfigeau unghiile unul în obrazul celuilalt, se scuipau și se înjurau, privindu-și fețele schimonosite de ură, aceeași ură pe care se pregătiseră s-o reverse asupra osândiților. Cei care, îngroziți, se căzneau să fugă cât mai departe de la locul execuției, se opinteau și loveau cu desperare, dar în tăcere, pe când ceilalți care se îmbulzeau din spate să-i vadă pe osândiți răcneau cât îi ținea gura. Unii aflați prea departe pentru a-și da seama din ce pricină se-ncinsese bătaia, râdeau, aruncați și ei ba încoace, ba încolo, și nebănuind grozăvia care se petrecea în preajma lor, făceau glume și trăgeau chiote așa cum se-ntâmplă de obicei în învălmășeală. Se amestecau și se ciocneau, încrucișându-se, glasuri și chiote de surpriză, de furie, de consternare, de scârbă, zeflemele, hohote de râs, de-a valma ocările, icnetele, vaietele, care izbucnesc din sânul unei gloate de oameni înghesuiți, striviți, pocniți în burtă și izbiți în piept.

— Hoo, hoo! strigau într-una niște flăcăiandri deșucheați, împingând mulțimea și opintindu-se ca la parâme.

— Pin-geee! răspundeau alții, ținând contra.

— De ce dai, mă? Ce, ai căpiat?

— E nebun, mă! E nebun! țipa cineva, răcnind el însuși ca un nebun.

— Arde-l, mă! De ce-l mângâi? Doar nu ți-o fi frate! striga cineva mai de departe, vesel și pus pe glume.

Hârșâit de pași, tropăieli, pocnete, plesnete. Și din nou:

— Na, na! A, mai vrei? Na! Las' că te satur!

— Măi ăla cu chiulafu-n cap!

— Ce-mpingi mă! Un' te trezești? Ia vino-ncoa să-ți văd mutra!

— Ce-l alinți, mă? Arde-l la scăfârlie.

— Staaai, stai așa!

În timpul acesta doar cei care se găseau în preajmă sau priveau mai dintr-o parte, suiți pe vreo ridicătură, puteau să vadă ce se petrece la locul execuției. Cei doi sugrumați căzuseră în nesimțire, rând pe rând. Acum zăceau la pământ. Țiganii se apropiaseră de ei și încercau să-i trezească turnându-le apă-n cap, lovindu-i cu pumnii și hărtănindu-i cu unghiile. Și când oamenii își reveniră în sfârșit în simțiri și se ridicară cu chiu, cu vai, călăii o luară de la capăt. Începură să tragă iar de capetele frânghiei și cei doi nenorociți icniră și horcăiră iar, zvârcolindu-

se în ţărână, dar mai puţin de data aceasta, fiind sleiţi de puteri. Privitorii din apropiere dădură iar s-o ia la fugă, cei din spate le tăiară iar calea, împingându-i înapoi cu pumnii şi ocărându-i de mama focului, silindu-i astfel să asiste la teribilul spectacol de care voiau să scape.

Un softa scund, cu faţa de faun, se prăbuşi într-un acces de isterie şi leşină, dar nu putu să cadă, ci rămase în picioare, împresurat şi dus pe sus de masa unduitoare de trupuri, deşi îşi pierduse cunoştinţa şi capul i se bălăbănea pe spate cu găvanele ochilor albe şi bale la gură.

De trei ori osândiţii fură treziţi din leşin şi de fiecare dată ei se sculau încet de jos şi îşi treceau cu luare-aminte laţul frânghiei pe după gât aşteptând să fie sugrumaţi, ca nişte oameni care îşi dădeau toată silinţa să facă tot ce depindea de ei ca treaba să iasă bine; amândoi cumpăniţi în mişcări şi calmi, mai calmi decât ţiganii şi decât oricare dintre privitori, îngânduraţi şi îngrijoraţi, atât de îngrijoraţi încât nici atunci când frânghia se strângea în jurul grumazului şi-i apuca spasmele, de pe faţa lor nu se ştergea cu totul umbra acestei statornice îngrijorări.

După ce-i sugrumară a patra oară, ţiganii nu mai izbutiră să-i readucă în simţiri; ei se apropiară de cei doi nefericiţi care zăceau la pământ cu faţa în sus şi-i izbiră de câteva ori cu cizma în abdomen, grăbindu-le sfârşitul.

Ţiganii îşi strânseră frânghiile făcându-le colac şi aşteptau acum să se tragă gloata mai înapoi ca să-şi poată vedea de treabă. Aruncând priviri furişe ca sălbăticiunile, trăgeau cu lăcomie din ţigările dăruite de cineva din mulţime. Păreau deopotrivă de mânioşi pe gloata de bezmetici care foia în jurul lor ca şi pe cei cărora le făcuseră de petrecanie, întinşi la pământ, înţepeniţi şi nesimţitori, printre picioarele mulţimii de gură-cască.

După puţin timp, leşurile celor doi martiri necunoscuţi fură agăţate de nişte spânzurători anume înălţate pe zidul cimitirului, aşa încât să poată fi zăriţi de oriunde. Acum, traşi la chip, îşi recăpătară înfăţişarea de mai-nainte, înalţi, zvelţi şi semănând unul cu altul, de parcă-ar fi fost fraţi. Păreau uşori, ca făcuţi din hârtie. Capetele le descrescuseră, căci ştreangul se înfipsese adânc în bărbie. Nicidecum învineţite şi schimonosite ca la oamenii spânzuraţi de vii, feţele lor erau liniştite şi palide, iar

picioarele alăturate cu tălpile ieşite uşor înainte, ca într-o săritură.

Aşa i-a văzut Desfossés când se întorcea la consulat, pe la amiază. Cămaşa unuia dintre ei, tăvălită prin ţărână, se sfâşiase la umăr şi petecelul de pânză flutura încet sub atingerea lină a vântului.

Strângând din fălci şi hotărât să-i vadă cu ochii lui, tânărul cerceta zguduit cele două chipuri atârnate pe zid, păstrând în suflet un fel de pace solemnă, care dăinui multă vreme într-însul. În starea asta se-napoie la consulat. Daville i se păru un pigmeu speriat şi înnebunit de fleacuri, iar D'Avenat mai grosolan şi mai ignorant ca oricând. Temerile lui Daville i se păreau acum puerile şi închipuite, iar observaţiile lui sau anemice şi livreşti, sau pur şi simplu manii de funcţionar lipsit de demnitate. N-ar fi avut niciun rost să le povestească ce văzuse şi ce simţise cu atâta răscolitoare putere. Iar după cină, în aceeaşi dispoziţie sufletească, însemnă în cartea sa despre Bosnia, cu exactitate şi fidelitate, un pasaj despre felul „cum se execută pedeapsa capitală asupra raialei şi a răzvrătiţilor".

Lumea începu să se familiarizeze cu asemenea spectacole sângeroase şi înfricoşătoare într-atât, încât dându-le repede uitării, căuta mereu noi prilejuri, mai crâncene, de a-şi satisface curiozitatea.

Pe o bătelişte aflată între han şi consulatul general austriac se instală un nou loc de execuţii. Acim Ekrem, gâdele vizirului, reteza aici, la repezeală, capetele osândiţilor, înfipte apoi în pari.

În casa lui von Mitterer se porni panica şi plânsul. Anna-Maria se năpustea deznădăjduită asupra soţului ei, strigând: „Joseph, pentru numele lui Dumnezeu", pe toate tonurile şi în toate chipurile şi numindu-l Robespierre, se apuca să împacheteze lucrurile, pregătindu-se de fugă. Apoi, ostenită şi dezarmată, i se arunca în braţe, hohotind ca o regină nefericită, osândită la ghilotină şi pe care călăul o aştepta după uşă.

Micuţa Agatha, înfricoşată într-adevăr şi nefericită, şedea pe scăunelul din verandă şi plângea înăbuşit cu şiroaie de lacrimi, fapt care pe von Mitterer îl durea mai tare decât toate scenele neveste-si.

Palidul şi cocoşatul dragoman Rotta alerga toată ziua de la Conac la muteselim, ameninţa, mituia, zbiera şi implora, cerând ca locul de execuţie din faţa consulatului să fie desfiinţat.

Dar chiar în aceeaşi seară fură aduşi pe tăpşanul acela vreo duzină de plăieşi sârbi şi ucişi la lumina felinarelor şi a faclelor, în mijlocul chiuiturilor şi huiduielilor, al forfotei şi dănţuielii turcilor înverşunaţi şi dezlănţuiţi. Capetele celor ucişi fură înfipte în pari. Totodată noaptea răsună în odăile consulatului mârâitul lighioanelor hămesite pe care le adunase de prin toate ungherele oraşului mirosul de sânge. La lumina lunii se zăreau foind în jurul parilor, sărind în sus şi smulgând bucăţi de carne din capetele retezate.

Numai a doua zi, după ce consulul avu o întrevedere cu caimacamul, parii fură scoşi din pământ şi execuţiile încetară pe locul acela.

Daville nu ieşea mai deloc din casă, aşa că zarva şi chiotele gloatei ajungeau până la ei, din când în când, stinse şi îndepărtate, însă D’Avenat îi furniza informaţii precise asupra mersului răzmeriţei ţinând seama şi de mulţimea celor executaţi în ultima vreme. Când află ce se întâmplă în faţa consulatului austriac, el lăsă îndată deoparte toate temerile şi convenienţele şi fără a se mai sfătui cu cineva, fără să-i pese măcar că ceea ce îşi puse-n gând să facă ar putea leza uzanţele internaţionale şi interesele de serviciu, se aşeză la masă şi-i scrise lui von Mitterer o scrisoare amicală.

Aşa cum rareori i se întâmplase în viaţă, Daville trecu imediat la fapte fără obişnuitele sale ezitări, de-a dreptul şi asumându-şi toată răspunderea.

În scrisoare, fireşte, vorbi şi de zeiţa războiului Belona şi de „zăngănitul de arme” care mai durează şi de devotamentul absolut pe care-l datorează fiecare dintre ei suveranului său.

„Dar”, scria Daville, „am socotit că nu voi afecta cu nimic susceptibilitatea dumneavoastră, nici îndatoririle mele, scriindu-vă, în mod excepţional şi în condiţii cu totul neobişnuite, aceste câteva cuvinte. Cu oroare şi mâhnire, noi înşine, zi de zi, victime ale barbariei, aflând cele ce se întâmplă în faţa casei dumneavoastră, soţia mea şi cu mine vă rugăm să credeţi că suntem necontenit şi din tot sufletul alături de dumneavoastră şi de familia dumneavoastră.

În calitate de creştini şi de europeni, în pofida a tot ce ne separă pentru moment, am ţinut ca în aceste triste zile să vă adresăm un cuvânt de mângâiere şi sinceră afecţiune.”

Abia după ce trimise scrisoarea, printr-un om de încredere, la consulatul de pe celălalt mal al Lašvei fu cuprins iar de îndoieli şi începu să se întrebe dacă nu cumva procedase greşit.

Von Mitterer primi scrisoarea lui Daville în iulie, 1809, ziua 5, adică în ziua în care începu bătălia de la Wagram.

Timp de vreo zece zile, cele mai frumoase zile de iulie, în Travnik domni anarhia totală. O nebunie colectivă, molipsitoare, îi scotea pe oameni din casele lor, împingându-i să facă lucruri monstruoase şi de necrezut la care până atunci nu se gândiseră niciodată. Evenimentele se năşteau unele din altele, urmând logica sângelui şi-a instinctelor stârnite. Situaţiile se zămisleau întâmplător, dintr-o încurcătură sau dintr-o poznă pusă la cale de nişte tineri, urmau un fir neprevăzut şi sfârşeau în chip neaşteptat sau se curmau dintr-o dată, când nici n-apucaseră bine să-şi ia vânt. Pâlcuri de băietani o porneau spre un anumit loc, urmărind un anumit scop, dar pe drum dădeau de un alt spectacol, mai palpitant, şi, lăsând totul baltă, intrau în joc, participând cu atâta patimă ca şi cum ei l-ar fi pregătit săptămâni în şir. Fură cuprinşi cu toţii de o râvnă ciudată. Fiecare ardea de dorinţa să contribuie la apărarea credinţei şi a bunelor rânduieli şi dorea, cu cea mai nobilă convingere şi cea mai sfântă revoltă, să ia parte nu numai cu ochii, ci şi cu mâinile, la uciderea şi schingiuirea trădătorilor şi a oamenilor răi, vinovaţi pentru nelegiuirile petrecute în ţară, ca şi cum şi-ar fi răzbunat propriile nenorociri şi suferinţe. Oamenii se duceau la locurile de execuţie, ca şi cum s-ar fi dus la un sfânt lăcaş spre a dobândi tămăduire şi uşurare sigură pentru orice chin. Fiecare dorea să prindă el, cu mâna lui, vreun răsculat sau vreo iscoadă, să hotărască el locul şi modul în care va fi aplicată pedeapsa, şi tot el s-o ducă la îndeplinire. Din această pricină se iscau certuri şi bătăi în care-şi vărsau furia şi-şi consumau ardoarea. Deseori se strângeau în jurul câte unui osândit o grămadă de sărăntoci musulmani, dând din mâini, cârâindu-se şi îmbulzindu-se ca în jurul unei junci scoasă la mezat. Ţingăi de-o şchioapă se strigau unii pe alţii şi alergau cu sufletul la gură, fâţâindu-şi turul lunguieţ, ca să-şi moaie cuţitaşele în sângele celor ucişi şi să facă vâlvă prin mahalale, speriindu-i pe alţii mai mici ca ei.

Zilele erau însorite, cerul fără nori, oraşul plin de verdeaţă, de apă, de flori şi poame timpurii, iar nopţile scăldate în lumina lunii, limpede, sticloasă şi fragilă. Şi într-acestea, zi şi noapte

ţinea sângerosul carnaval în care toţi doreau un singur lucru, dar nimeni nu-l putea înţelege pe celălalt, căci nimeni nu ştia bine ce se petrece cu sine.

Frământarea aceasta unanimă se întindea ca o molimă. Răbufneau dihonii de mult îngropate, înviau zavistii vechi. Oameni nevinovaţi cădeau, se întâmplau neînţelegeri şi confuzii funeste.

Personalul străin al consulatelor nu mai ieşea pe uliţă. Cavaşii le aduceau veşti despre tot ce se întâmpla. Excepţie făcea Cologna, căruia i se cerea să stea singur în casa lui umedă şi răzleaţă. Bătrânul medic nu mai avea somn, dar nici chef de lucru. Cobora până la consulat, cu toate că era nevoit să străbată uliţa plină de gloatele dezlănţuite şi să treacă pe lângă locurile de execuţie presărate de-o parte şi de alta a drumului. Luaseră cu toţii seama că-l roade neliniştea, că-n ochi îi joacă o sticlire bolnavă, că tremură într-una şi se împleticeşte la vorbă. Vârtejul nebun care bântuia în această văgăună îl trăgea la fund, ca pe-un fir de pai picat într-o bulboană.

Într-o zi la nămiaza, pe când se întorcea de la consulat, Cologna întâlni în mijlocul târgului o liotă de turci, toţi nişte coate-goale, ducând între ei un om legat cu sfori şi plin de vânătăi. Apucă s-o cotească pe-o uliţă lăturalnică, dar nu fu în stare să-şi stăpânească curiozitatea. Atras în mod silnic dar irezistibil se înapoie şi în clipa când fu la câţiva paşi de ei, auzi pe cineva strigând cu glas răguşit:

— Doctore, doctore, nu mă lăsa! Mor nevinovat!

Ca prins de-o vrajă, Cologna veni mai aproape şi cu ochii săi miopi recunoscu în cel năpăstuit pe un orăşean din Fojnica, catolic, pe nume Kulier. Omul striga, azvârlind alandala cuvintele, neştiind ce să spună mai întâi, rugându-se să i se dea drumul, că n-are nicio vină.

Cologna stătu să vadă cu cine din gloată ar putea sta de vorbă. Dar întâlni numai priviri tulburi şi-nverşunate. Se pregătea totuşi să facă ceva, când din cârd ieşi un bărbat înalt, cu obrajii palizi şi se proţăpi în faţa doctorului.

— Tu să-ţi vezi de drum.

Glasul îi tremura încărcat de furie, vibrând ca o coardă întinsă.

De n-ar fi fost omul acesta şi glasul lui, poate că bătrânul şi-ar fi văzut de drum, lăsându-l în voia soartei pe catolicul din

Fojnica, pentru care nu mai exista scăpare. Dar glasul acesta îl atrăgea ca adâncul unui abis. Ar fi vrut să spună că-l cunoaşte pe acest Kulier ca pe-un supus cinstit, să-i întrebe cu ce se făcuse vinovat şi încotro îl duc, dar lunganul nu-i îngădui să vorbească.

— Vezi-ţi de drumul tău, n-auzi? ridică turcul glasul.

— Nu, nu se poate aşa. Unde-l duceţi pe omul ăsta?

— E, dacă vrei să ştii, îl duc pe câinele ăsta să-l spânzur, cum spânzurăm câinii.

— Cum aşa? De ce? Nu se poate să spânzuraţi oameni nevinovaţi. Am să-i dau de ştire caimacamului.

Acum ţipa şi Cologna, fără să ia seama că se înfierbântă sărindu-şi din fire.

Ceilalţi începură să murmure. Din două minarete, unul în vecinătate, celălalt mai departe, hogii strigau ezanul şi glasurile li se amestecau învolburate şi încordate. În jurul liotei de coate-goale începu să se strângă lume.

— E, dacă te-ai găsit tu să-l aperi, striga lunganul, uite că ţi-l spânzur chiar aici de dudul ăsta.

— Nu se poate! N-ai voie. Am să chem zapciii, mă duc la caimacam. Cine eşti tu? strigă bătrânul, răstit, abia trăgându-şi răsuflarea.

— Eu sunt ăla de nu-i e frică de tine; şi cară-te odată de aici până nu-ţi pun pielea pe băţ.

Din grămada de zurbagii se auziră strigăte şi înjurături. În jurul lor se strângeau din ce în ce mai mulţi oameni din târg. Lunganul se întorcea spre soţii lui, după fiecare împunsătură, ca să vadă dacă răspunsul lui le e pe plac. Iar ei îl priveau nemişcaţi, dar cu vădită satisfacţie.

Flăcăul zdravăn o porni spre dudul bătrân din marginea drumului şi toată liota se luă după el. Cologna îi urmă. Acum răcneau toţi deodată, zvânturându-şi braţele. Cologna ţipa şi el, dar nimeni nu voia să-l audă.

— Tâlharule, obrăznicie, silnicie! Voi pătaţi obrazul sultanului. Tâlharilor! Turciţilor! ţipa bătrânul doctor.

— Tacă-ţi fleoanca! Vezi că acuşi te atârn şi pe tine lângă ăsta.

— Pe mine? Pas de mă atinge numai, scârnăvie turcită!

Cologna îşi dăduse drumul: zbiera, dădea din mâini, tropăia din picioare. El şi cu lunganul erau acum în centrul zurbalei.

Omul din Fojnica fusese dat uitării şi stătea năucit mai la o parte.

Lunganul îşi sumeţi capul şi strigă întorcându-se provocator spre ceată:

— Aţi auzit? Ne-a spurcat credinţa şi prorocul! Aţi auzit, mă?

Ceilalţi îi făcură semn că auziseră.

— Spânzuraţi-i pe amândoi! Acum! Pe loc!

Zurbagiii se năpustiră la Cologna să-l înhaţe.

— Ce credinţă? Care proroc? Ştiu eu ce-i în Islam mai bine ca tine, lepădătură bosniacă. Eu sunt... eu sunt... striga Cologna, tremurând din toate încheieturile şi spumegând ca ieşit din minţi.

— Spânzuraţi-l! Câinele de ghiaur!

În hărmălaia care se iscă se auzeau doar cuvintele nedesluşite răcnite de Cologna, ca un horcăit de muribund:

— ...Turc ...da, sunt turc, sunt un turc mai bun decât tine.

Atunci interveniră oamenii aceia din târg, smulgându-l pe medic din mâinile golanilor. Fuseseră doar martori că bătrânul rostise limpede şi răspicat, de trei ori în şir, că este adeptul neprihănitei credinţe şi prin această afirmaţie devenise inviolabil. Îl duceau acum spre casă, grijulii şi solemni, ca pe o mireasă. Şi bine făceau, căci bătrânul scos din fire tremura ca piftia, îngăimând cuvinte fără şir.

Descumpăniţi şi dezamăgiţi, zurbagiii care-l târâseră cu ei pe numitul Kulier şi aducându-i acuzaţii pe nimic întemeiate voiseră să-l spânzure, îi dădură şi lui drumul lăsându-l să se ducă acasă.

Numaidecât se răspândi zvonul că medicul consulatului austriac se turcise. Până şi pentru oraşul acesta descreierat, unde sminteala sporea cu fiecare zi şi unde se petreceau lucruri imposibil de povestit, căci nu puteau fi de nimeni crezute, vestea că medicul se turcise făcu mare vâlvă.

Cum nimeni dintre creştini nu cuteza să iasă în stradă, n-avu cine verifica dacă zvonul era adevărat sau scornit. Consulul trimise un fecior la Dolac, să-l anunţe pe fra-Ivo Janković, dar parohul primi vestea cu neîncredere şi făgădui să treacă pe la consulat de îndată ce se va domoli puţin zarva, poate chiar a doua zi.

Către seară, din ordinul consulului, Rotta ieşi în oraş şi porni spre dâmbul povârnit unde se găsea casa lui Cologna. Nu trecu nici o jumătate de ceas şi dragomanul se înapoie, palid şi tăcut,

contrar obiceiului său. Îl înspăimântaseră nişte oameni necunoscuţi, cu înfăţişare fioroasă, înarmaţi până-n dinţi, care-i strigaseră în faţă: „Turceşte-te, vlahule, cât nu-i prea târziu!” Se purtaseră ca nişte beţivani smintiţi. Dar şi mai mult îl zguduise ceea ce văzuse în casa doctorului.

După ce cu chiu, cu vai a fost lăsat să intre în casa de unde tocmai ieşea o ceată de turci neînarmaţi şi cât se poate de paşnici, dădu piept în piept cu slujitorul medicului. Arnăutul părea cu totul năucit. În pridvor domnea o dezordine de nedescris, iar podeaua şi pereţii erau leoarcă de apă. Din odaie răzbea glasul medicului.

Bătrânul umbla de colo colo prin cameră cuprins de neastâmpăr; faţa lui palidă de obicei şi pământie se-mbujorase un pic, iar bărbia îi juca într-una. Printre genele strânse, ca şi cum ar fi privit în depărtare căznindu-se să desluşească ce întrezărise, se uită la dragoman lung, aprig, cu vrăjmăşie. Iar când Rotta dădu să spună că vine din partea consulului general care-l trimisese să vadă ce i s-a întâmplat, Cologna îl întrerupse tulburat.

— Nimic, nimic. Nu mi s-a întâmplat nimic şi n-o să mi se întâmple nimic. Să nu-mi poarte nimeni de grijă. Mă apăr eu şi singur. Mă ferec aici şi lupt până la ultima suflare.

Bătrânul se opri, îşi înălţă capul, îşi umflă pieptul şi şopti cu răsuflarea tăiată:

— Da, mă ferec aici. Aici, aici.

— Staţi... staţi acolo..., dom’ doctor, se bâlbâi superstiţiosul şi speriosul Rotta, pe care-l părăsi dintr-o dată siguranţa lui insolentă. Se dădu cu un pas înapoi şi fără să-şi ia ochii de la medic, căută în spatele său, cu mâna tremurândă, clanţa uşii, repetând într-una:

— Staţi acolo, staţi...

Părăsindu-şi atitudinea semeaţă şi rigidă, bătrânul se plecă spre înfricoşatul Rotta, devenind deodată confidenţial şi blând. Pe faţa lui îmbătrânită, sau mai degrabă numai în ochii lui, scăpără un zâmbet triumfal, semnificativ. Şi dând parcă în vileag o taină de mare preţ, rosti încet, ameninţându-l cu degetul:

— Aleihiselam zice: „Diavolul aidoma sângelui răscoleşte trupul omului”. Dar Aleihiselam mai zice: „Voi îl veţi vedea

ghiojgorea pre Domnul vostru, precum vedeţi luna când se-mplineşte”.

Şi se întoarse deodată, luând o înfăţişare gravă, de om jignit. Iar dragomanul, căruia îi îngheţase sângele în vine, nu pierdu prilejul să deschidă binişor uşa, să se strecoare ca o umbră în tindă şi s-o tulească fără salut şi rămas bun.

Luna răsărise. Rotta o porni grăbit pe uliţe lăturalnice, tresărind la orice zgomot şi simţind că-l ia cu frig când zărea vreo umbră de om. Ajuns acasă, se înfăţişă consulului, dar multă vreme rămase ca prostit, nefiind în stare să-i înşire cum se petrecuseră lucrurile şi dacă zvonul cu turcirea lui Cologna era sau nu adevărat. O ţinea într-una că medicul înnebunise, iar la insistenţele consulului, care voia să ştie cum de înnebunise aşa dintr-o dată, nu spunea decât:

— E nebun, nebun de legat. Când se apucă cineva să-ţi vorbească de Dumnezeu şi diavol, e nebun de-a binelea. Făcea să-l vedeţi, zău aşa, făcea să-l vedeţi, repeta dragomanul.

Până la căderea nopţii se răspândi prin tot oraşul zvonul că medicul consulatului austriac îşi exprimase făţiş dorinţa de-a îmbrăţişa Islamul şi că a doua zi chiar urma să fie primit în mod solemn, în noua credinţă. Dar această ceremonie n-avu loc niciodată şi nimănui nu-i fu dat să afle dacă medicul se „turcise” într-adevăr.

Căci a doua zi alt zvon se răspândi ca fulgerul, întrecându-l pe celălalt şi anume că în zori Cologna fusese găsit mort pe drumeagul de lângă pârâu, în râpa de sub dâmbul povârnit unde-şi avea casa. Fusese găsit cu ţeasta sfărâmată. Servitorul arnăut nu ştia să spună dacă medicul ieşise din casă în timpul nopţii şi habar n-avea cum de nimerise în prăpastie.

Aflând de moartea medicului, parohul din Dolac coborî în Travnik să se îngrijească de înmormântare. Înfruntând mulţimea cuprinsă de freamăt, fra-Ivo răzbi până la casa medicului, dar nu rămase multă vreme acolo. Deşi trupeş, coborî cu uşurinţă şi repede drumul prăpastiei străjuit de ciomegile şi baltagele turcilor înverşunaţi, care-l opriră să pătrundă în casă. Hogea se şi afla la căpătâiul mortului şi rânduise cele de cuviinţă, dat fiind că cei trei orăşeni confirmară că medicul spusese de trei ori, răspicat şi de bunăvoie, că e dornic să primească credinţa turcească, socotindu-se un mumin mai cucernic decât mulţi alţi turciţi din târgul Travnikului.

Rotta care aflând de moartea medicului, sosise la faţa locului întovărăşit de cavasul Ahmet, zări doar câţiva turci dând ocol casei lui Cologna şi se înapoie la consulat. Singur însă, căci cavasul rămase să ia parte la înmormântare.

Dacă vremurile ar fi fost cât de cât mai paşnice, dacă la Conac s-ar fi aflat careva dintre dregători şi ar fi intervenit la autorităţile bisericeşti şi laice, consulatul austriac ar fi procedat cu mai multă dârzenie, fra-Ivo ar fi făcut unele demersuri la oblăduire, ar fi stat de vorbă cu turcii mai influenţi, şi s-ar fi văzut atunci câtă minciună şi cât adevăr cuprindea zvonul care pecetluise soarta nefericitului Cologna. Dar în mijlocul nebuniei dezlănţuite şi al dezmăţului aflat în toi, ar fi încercat zadarnic, căci nimeni nu i-ar fi dat ascultare. Răzmeriţa, care în ultimele zile parcă se mai domolise, îşi găsise din nou hrană: se repezise ca un lup flămând să înşface corpul acestui biet năpăstuit şi nu l-ar fi lăsat din ghiare fără vărsare de sânge şi capete retezate.

Către amiază, medicul fu înmormântat pe colnicul înverzit din cimitirul turcesc aşezat pe-o costişă. Deşi târgul nu se deschisese, o mulţime de turci ieşiră din case dornici să ia parte la prohodul medicului care se turcise în chip atât de ciudat. Cei mai mulţi erau de soiul zurbagiilor înarmaţi cu ciomege, care fuseseră cât p-aci să-l spânzure în ajun. Solemni şi posaci, făceau cu rândul, îndesându-se care mai de care să poarte pe umeri năsălia, aşa încât tabutul cu trupul neînsufleţit şi înfăşurat în poclit al medicului luneca într-una prin aer smucit de braţele lor vânjoase.

Aşa sfârşi zurbaua tulbure aducătoare de întâmplări neaşteptate. Schingiuirea ostatecilor sârbi încetă. Oamenii parcă ruşinaţi şi mahmuri se înfundară în treburile obişnuite căutând fiecare să dea cât mai repede uitării cele întâmplate, iar cetele de haimanale, zamparagiii şi bătăuşii se mistuiră în mahalalele mărginaşe, cum se retrag apele revărsate în matca lor, lăsând locul vechii rânduiri care, pentru o bucată de timp, li se păruse tuturor mai bună şi în orice caz mai lesne de suportat. Peste Travnik pogorî liniştea, grea şi monotonă, împlinindu-se la loc, ca şi cum nicicând n-ar fi fost tulburată.

Pacea se-nstăpâni repede şi din pricină că Suleiman-paşa Skopljak se înapoiase la Travnik. Iscusinţa şi îndemânarea sa se făcură numaidecât simţite.

Cum sosi în oraş, Suleiman-Paşa îi chemă la sine pe oamenii mai de vază pentru a-i întrebă cum înţeleseseră să ocrotească, în lipsa sa, liniştea şi bunul mers al treburilor. Li se înfăţişase aşa cum venise din campanie, îmbrăcat fără nicio pretenţie, tras la faţă, înalt, cu mijlocul suplu, ca un ogar de rasă, cu ochii lui mari, albaştri, cercetându-i şi admonestându-i ca pe nişte copii nătângi. Omul acesta, care petrecuse şase săptămâni pe moşiile sale de pe Kupres, nu-i slăbea din ochi, ţintindu-i aprig până dădeau semne că s-au dezmeticit din zăpăceală, şi-apoi îi lua la refec, întrebându-i tăios când se mai pomenise ca târgul să judece de capul lui şi să împartă pedepse, de unde-şi luaseră ei dreptul ăsta şi unde le fusese mintea în cele zece zile din urmă.

— Aud pe unii zicând că prostimea şi-a luat-o-n cap, şi că, pornită pe ticăloşii, nu mai vrea să dea nimănui ascultare. Fie şi-aşa. Se ştie însă că prostimea nu răsuflă cu răsufletul ei, ci că pândeşte să prindă suflarea stăpânului. O ştiţi prea bine şi domniile voastre. Cei care se strică primii sunt întotdeauna stăpânii, căci peştele de la cap se-mpute, iar prostimea se dă după ei. Şi când a scăpat o dată din mână şi s-a pornit pe dezmăţ, apoi s-a zis! Du-te, vere, de-ţi caută alta, că asta te-a-ncălecat.

Suleiman-paşa vorbea ca un om care până mai ieri alaltăieri asistase la întâmplări grave şi zguduitoare, pe care ei, în strâmtul lor orizont de travniceni nici nu şi le pot închipui, simţindu-se deci dator să le explice pe larg.

— Slăvit şi cinstit fie Alah, că ne-a oblăduit hărăzindu-ne pământ şi putinţa de-a împărţi dreptatea. Şi iacă-tă: matale stai cu mâna-n sân şi laşi liotele de puşlamale şi de turciţi să-şi facă dreptate după capul lor. Apoi dacă-i pe-aşa fii pe pace, că vor avea grijă clăcaşii tăi să le urmeze pilda. Clăcaşu-i dator să muncească, iar aga să nu-l scape din ochi, că doar şi iarba cere şi rouă şi coasă. Nu merge una fără cealaltă. Uită-te la mine (se adresă, nu fără trufie agăi care stătea chiar lângă el) am cincizeci şi cinci de ani bătuţi pe muchie, dar şi acum, până a nu coborî amiaza, nu scap prilejul să dau o raită călare prin toate ciflicurile de pe la Bugojno. Şi-ascultă ce-ţi spun: poţi să cauţi cu lumânarea. Clăcaş răuvoitor şi nesupus n-ai să afli pe olatul meu.

Într-adevăr grumazul şi braţele lui vânoase erau pârlite de soare şi asprite de vânt ca la un argat de câmpie.

Nimeni nu se pricepu să-i răspundă şi fiecare dădu să dispară cât mai curând din ochii lui, să uite ce-a fost şi să se facă uitaţi ei înşişi.

De îndată ce se mai potoli învolburarea, von Mitterer se apucă să cerceteze ciudata chestiune a turcirii lui Cologna şi dedesubturile misterioasei sale morţi. Nu făcea asta de dragul lui Cologna, pe care şi înainte îl socotise iresponsabil şi indezirabil, deloc potrivit pentru slujba pe care o îndeplinea. Întrucât îl cunoştea bine, von Mitterer admitea că în timpul gâlcevii medicul ar fi putut declara că e un bun musulman, fără a se simţi însă angajat cu nimic, după cum n-ar fi fost exclus să se fi sinucis sau să-şi fi pierdut cunoştinţa într-un moment de prea mare tulburare, prăbuşindu-se în fundul râpei. Acum, când răzmeriţa se potolise şi lucrurile îşi schimbaseră înfăţişarea, iar oamenii îşi schimbaseră gândurile şi purtarea, nu era deloc uşor să cercetezi o întâmplare care se petrecuse în cu totul alte împrejurări, când sminteala, dezmăţul şi crima bântuiseră cu furie.

Von Mitterer însă era îndrituit să întreprindă aceste demersuri pentru a pune la adăpost prestigiul Imperiului şi pentru a împiedica să se repete asemenea atacuri împotriva altor supuşi ai Imperiului sau funcţionari ai consulatului. Îl îndemna de asemeni şi fra-Ivo rugându-l în numele catolicilor să caute a lămuri, ce legătură putea fi între turcirea şi pogribania lui Cologna.

Suleiman-paşa, care de la bun început îl privise cu simpatie pe von Mitterer şi avusese cu el raporturi mai strânse şi mai cordiale decât cu Daville, atât pentru că era nevoit să discute cu acesta în prezenţa dragomanului cât şi pentru faptul că înfăţişarea lui nu-i prea plăcea, se strădui să-i satisfacă dorinţa. În acelaşi timp însă îl sfătui prieteneşte să nu dea amploare chestiunii şi să nu împingă lucrurile prea departe.

— Ştiu, este de datoria dumneavoastră, să vegheaţi asupra supuşilor Imperiului, îi spuse el consulului în felul său distant, lucid şi precis, pe care toată lumea, inclusiv el, îl socotea infailibil, ştiu şi înţeleg că nu poate fi altfel. Vezi însă că prestigiul Imperiului nu trebuie legat de soarta fiecărui supus de-al său. Căci oameni sunt de tot soiul, iar prestigiul Imperiului e unul.

Şi Suleiman-paşa îi făcu o expunere seacă şi rece arătându-i cum anume crede el că ar trebui să procedeze ca toată lumea să fie mulţumită.

După părerea lui nu se cădea să insiste prea mult cercetând dacă doctorul se turcise ori nu. Această latură a chestiunii trebuia tratată cu multă luare-aminte, căci zvonul se răspândise în plină răzmeriţă, atunci când nu puteai deosebi ziua de noapte, darmite o credinţă de alta şi pe turciţi de turci. Şi-apoi, cinstit vorbind, în cazul de faţă, nimeni nu pierdea şi nu câştiga nimic dacă se dovedea că omul ăsta se turcise sau nu, nici turcii, nici creştinii.

Apoi nici moartea lui năprasnică, petrecută îndată după enigmatica lui turcire, nu merita să fie iscodită atâta. Căci odată acoperită cu ţărână, gura rămâne încleştată pe vecie, iar un om care umblă cu capul în nori şi nu se uită unde calcă, poate oricând să nimerească în prăpastie. Aceasta e cea mai bună rezolvare care nu va jigni pe nimeni. La ce bun să te apuci acum să cauţi nod în papură, răscolind lucrurile, când ştii prea bine că niciodată nu se va face lumină deplină în afacerea asta şi niciodată Consulatul nu va căpăta satisfacţia pe care ar dori-o?

— Nici eu n-aş fi în stare să pun mâna pe haimanalele şi pe zevzecii ăia care s-au apucat să turcească lumea şi să facă dreptate după bunul lor plac în Travnik – încheie Suleiman-paşa – nici dumneavoastră nu sunteţi în stare să-l înviaţi pe biet răposatul care-şi doarme somnul de veci în cimitirul turcesc ca să-l întrebaţi cum s-au petrecut într-adevăr lucrurile. Cine să îndrepte toate astea? Eu zic să lăsăm afacerea asta în seama vremii, să pună ea rânduială cum se pricepe, iar noi să ne vedem de treburi mai însemnate. Vă-mpărtăşesc necazul din inimă, de parc-ar fi al meu. Voi porunci deci pe loc să se înceapă cercetările spre a fi lămurită cum trebuie moartea doctorului şi după ce se va stabili că nimeni nu-i de vină să încheiem actul de deces cum se cuvine. Îl veţi înainta superiorilor ca nicio bănuială să nu mai poată fi la mijloc, iar dumneavoastră şi noi să ieşim cu faţa curată.

Von Mitterer îşi dădu şi el seama că soluţia asta, bună sau rea, era totuşi singura posibilă. Cu toate acestea, mai ceru şi obţinu de la chehaia alte câteva dispoziţiuni şi înscrisuri care puteau să pară, privite de la distanţă, că dau satisfacţie consulatului său, slujindu-i drept justificare.

Aceste hârtii la care se adaugă şi raportul lui Rotta asupra ultimei sale întrevederi cu Cologna, aveau toate şansele să-i mulţumească oarecum pe cei din Viena, prezentând cazul lui Cologna ca pe-o ciudată păţanie a unui alienat mintal şi să salveze prestigiul consulului. În sinea sa însă, von Mitterer era nemulţumit de întorsătura pe care o luaseră lucrurile şi de sine însuşi.

Palid, închis în cabinetul său obscur, von Mitterer se gândea la toate acestea, dezarmat şi neputincios în faţa complicatului concurs de împrejurări cărora el încerca, iată, să le ţină piept făcându-şi datoria cu râvnă şi nespus devotament, dăruindu-şi toate puterile, deşi îşi da limpede seama că încearcă zadarnic şi fără nădejde.

Soarele fierbinte al lunii iulie umpluse văzduhul de dogoare, dar colonelul tremura pătruns de frig şi clătinându-se ca pe buza unei prăpăstii, simţea că s-ar putea oricând prăbuşi în adânc.

XVII

Ultima răzmeriţă, mai violentă şi mai sângeroasă decât prima, ocoli consulatul francez. Dimpotrivă, centrul ei deveni, în sfârşit, consulatul austriac şi slujitorul său, medicul Cologna. Cu toate acestea întregul personal al consulatului francez trecu prin zile grele şi nopţi fără somn. În afară de consulul cel tânăr, Desfossés, care şi el nu ieşise decât de două ori în oraş, nimeni nu cutezase în aceste câteva zile nici măcar să scoată capul pe fereastră. Şi Daville suportă această răzmeriţă mai greu decât pe prima, dat fiind că niciun om nu se poate obişnui cu asemenea lovituri, ba, dimpotrivă, de fiecare dată se simte tot mai slab în faţa lor.

Ca şi în timpul primei răzmeriţe, Daville se gândise că ar trebui să fugă din Travnik, şi să se pună la adăpost, el şi familia. Silit să rămână închis în camera sa, se lăsa asaltat de gânduri negre şi cele mai sumbre perspective, dar în faţa servitorilor şi funcţionarilor şi chiar în faţa soţiei, nu-şi trăda cu nimic deznădejdea care-l cuprinsese.

Dar nici năpasta pe care-o înduraseră împreună nu-l apropie mai mult pe consul de colaboratorul său principal. Încerca în fiecare zi să lege o discuţie cu Desfossés. (Siliţi să stea în casă, se întâlneau mai des ca înainte.) Chiar dacă izbutea, niciodată discuţia nu sfârşea bine, punându-l într-o stare de enervare. Pe lângă celelalte necazuri, îndoieli şi decepţii, Daville era nevoit să-şi aducă mereu aminte că lângă el se află un străin, un om cu deprinderi şi concepţii diametral opuse. Nici calităţile tânărului, atât de evidente mai ales în asemenea ocazii: curajul, generozitatea, prezenţa de spirit, nu-l puteau atrage pe Daville. Căci ne-am deprins să acceptăm şi să preţuim aşa cum se cuvine pe cineva numai atunci când ni se înfăţişează sub un chip corespunzător concepţiilor şi înclinaţiilor noastre.

Ca de obicei, Daville privea şi acum cu amărăciune şi dispreţ la toate câte se petreceau în jur, socotind mai departe că vina tuturor relelor se datoreşte răutăţii înnăscute a oamenilor acestora, precum şi modului barbar de viaţă pe care-l duseseră, preocupat fiind numai să salveze şi să ocrotească, în condiţiile date, prin orice mijloace interesele Franţei. Desfossés, dimpotrivă, cu o linişte care-l scotea din sărite pe Daville, analiza în mod obiectiv fenomenele din jurul său, căutând

cauzele şi efectele, explicându-le prin ele însele şi făcând apel la condiţiile care le dăduseră naştere, fără a ţine seama de foloasele sau pagubele, de plăcerile sau neplăcerile care se abăteau din pricina lor asupra capului său şi asupra consulatului. Această obiectivitate rece şi dezinteresată îl punea mereu în încurcătură şi-i era profund antipatică; cu atât mai mult cu cât oricât îşi dădea silinţa, nu putea descoperi niciun semn de evidentă superioritate. Iar în starea în care se afla, această rece obiectivitate îl îmbolnăvea de-a binelea.

Orice discuţie, oficială, semioficială sau neoficială, prilejuia tânărului său colaborator o mulţime de asociaţii, de reflecţii libere şi de concluzii neutre, pe care consulul, iritat, le asculta în tăcere jignită, abia stăpânindu-şi mânia neluată niciodată în seamă de celălalt.

Băiatul acesta, copil de oameni înstăriţi, multilateral înzestrat, făcea risipă cu ideile sale asemeni unui milionar, arătându-se pe cât de îndrăzneţ, pe atât de capricios. În treburile propriu-zise ale consulatului, la drept vorbind lui Daville nu-i era de prea mare folos. Deşi intra în obligaţiile tânărului să transcrie rapoartele consulului de pe ciornă pe curat, Daville evita să apeleze la el. În timp ce scria, îl obseda ideea că tânărul acesta, al cărui spirit părea să aibă o sută de ochi, i-ar purica raportul în timpul transcrierii, strâmbând din nas. Se înfuria că-i pot trece asemenea gânduri prin minte, şi totuşi nu se putea opri să nu se gândească, la fiecare frază pusă pe hârtie, cu ce ochi ar privi-o secretarul său. Şi de fiecare dată se hotăra să-şi transcrie singur pe curat rapoartele mai importante.

Pe scurt, în treburile curente şi mai ales acum când evenimentele legate de noua campanie a lui Napoleon asupra Vienei îi sporiseră temerile şi zbuciumul, Desfossés nu-i era consulului de niciun ajutor, ci mai degrabă o povară în plus. Deosebirea dintre ei se vădea a fi atât de profundă, încât nici măcar bucuria nu şi-o puteau împărtăşi. Când, pe la jumătatea lui iulie, odată cu domolirea răzmeriţei, sosi vestea că Napoleon învinsese la Wagram şi numaidecât după asta că încheiase armistiţiul cu Austria, Daville se-nsenină şi uită de necazuri. I se părea că greul fusese biruit, că totul se sfârşise cu bine. Singurul lucru care-i umbrea bucuria era indiferenţa tânărului care nu trăia entuziasmul succesului, precum străin fusese de îndoielile şi temerile care-l precedaseră.

Ajunsese un chin pentru Daville să-i vadă veşnic zâmbetul inteligent şi impasibil. „Parcă ar fi abonat la victorii”, îi spunea Daville soţiei sale, neavând pe altcineva cui să i se plângă şi nemaiputând să se stăpânească.

Veniră din nou zilele calde şi bogate ale sfârşitului de vară, admirabilă pentru cei care o duceau întotdeauna bine şi mai uşor de îndurat pentru cei care o duceau greu şi iarna şi vara.

În octombrie 1809 se încheie, la Viena, pacea între Napoleon şi curtea vieneză. Luară fiinţă Provinciile Ilire, în care intrau Dalmaţia şi Lika, deci şi teritoriul unde lucra Daville. La Ljubliana, capitala acestei noi Ilirii, sosiră guvernatorul general şi intendentul general cu o listă lungă de funcţionari ai poliţiei, funcţionari vamali şi fiscali pentru a pune regulă în treburile administrative în vederea întăririi legăturilor comerciale cu Levantul. Generalul Marmont, guvernatorul Dalmaţiei, care izbutise să ajungă la timp pentru a lua parte la bătălia de la Wagram, fusese numit mareşal. Acum Daville privea toate acestea cu nostalgia omului împăcat şi mulţumit în sine că a contribuit într-o măsură la izbânzile şi gloria altora, el rămânând în umbră, neştiut şi nerăsplătit. Sentimentul acesta îi făcea bine. Suporta mai uşor parcă povara grijilor, pe care, aici, în Travnik, niciun fel de izbândă, oricât de răsunătoare, n-ar fi fost în stare s-o reteze prea mult.

Ca şi în trecut, întrebarea esenţială care-l frământa pe Daville zi şi noapte şi pe care nu se încumeta s-o adreseze nimănui din jurul său, era următoarea: această izbândă putea fi considerată, în sfârşit, definitivă şi acest armistiţiu o pace de lungă durată?

Iată întrebarea, de care depindea liniştea lui lăuntrică şi soarta copiilor lui, întrebare căreia nu-i putea găsi nicăieri un răspuns, nici în sinea sa, nici în jurul său.

În cursul unei recepţii deosebit de festive, Daville îi dădu vizirului amănunte în legătură cu izbânzile lui Napoleon şi stipulaţiile păcii de la Viena, cu atât mai mult cu cât aceste stipulaţii vizau teritoriile din imediata vecinătate a Bosniei. Vizirul îl felicită pentru victoriile obţinute de împărat şi-şi exprimă satisfacţia că relaţiile lor de bună vecinătate nu vor suferi nicio schimbare în viitor, fiind pe deplin convins că sub administraţia franceză, în ţinuturile din jurul Bosniei, va domni pacea şi buna rânduială.

Dar aceste cuvinte, „război”, „pace”, „victorie” păreau, în gura vizirului, lucruri moarte şi îndepărtate, căci le rostea cu un glas rece şi dur, cu faţa împietrită, ca şi cum s-ar fi petrecut demult, în trecutul îndepărtat.

Tahir-beg, teftedarul vizirului, pe care Daville îl văzu în aceeaşi zi, se arătă mai vioi şi mai volubil. Se interesă de situaţia Spaniei, îi ceru amănunte în privinţa sistemului administrativ preconizat pentru noile Provincii Ilire. Dorinţa lui de a cunoaşte cât mai bine cum stau lucrurile era evidentă ca şi faptul că în sinea sa face comparaţii, dar locvacitatea lui afabilă şi via lui curiozitate nu spuneau mai mult ca impasibilitatea mută şi lipsită de viaţă a vizirului: se putea desprinde din spusele lui că nu gândea ca Napoleon să fie dispus a pune capăt războaielor şi cuceririlor. Iar când Daville încercă să afle mai desluşit ce gândeşte, teftedarul ocoli răspunsul.

— Împăratul dumneavoastră a învins, şi ca orice învingător, lumea îl încunună cu nimbul victoriei, precum spune un poet persan: „chipul învingătorului e asemenea trandafirului”, încheie teftedarul cu un zâmbet viclean.

În prezenţa acestui zâmbet ciudat care nu cobora de pe faţa teftedarului, ci se statornicea în ochii lui oblici, vicleni şi puţin saşii, Daville simţea întotdeauna o inexplicabilă stânjeneală, iar după fiecare discuţie cu el, era descumpănit şi parcă jefuit. Convorbirile acestea, departe de a sugera o soluţie sau un răspuns, stârneau în mintea lui noi întrebări, noi necunoscute care-l speriau. Şi totuşi omul ăsta era singurul om de la Conac priceput în chestiuni politice şi dispus să le discute.

Imediat după încheierea păcii, relaţiile dintre cele două consulate fură restabilite. Consulii începură a-şi face vizite, arătându-şi printr-un potop de cuvinte bucuria nesigură pentru pacea înfăptuită şi ascunzându-şi sub acest exagerat entuziasm jena pricinuită de tot ce întreprinseseră unul împotriva celuilalt în ultimele luni. Daville se străduia să nu-l jignească pe von Mitterer cu ţinuta sa marţială de învingător, dar în acelaşi timp să păstreze toate avantajele pe care i le conferea victoria. Colonelul se ţinea în rezervă prudent, ca un om dornic să recunoască cât mai puţin prezentul supărător, îndreptându-şi în schimb speranţele spre viitor. Amândoi îşi ascundeau adevăratele gânduri şi temeri sub vălul unei melancolii confecţionată ad-hoc la care recurg adesea oamenii mai

vârstnici care n-au renunţat să mai aştepte ceva de la viaţă, deşi îşi dau seama de propria lor neputinţă.

Doamna von Mitterer nu reluase încă vizitele, n-o văzuse încă pe doamna Daville şi izbutise să evite orice întâlnire cu Desfossés care, fireşte, era „mort” pentru ea încă din primăvară şi odihnea în marea necropolă a deziluziilor ei. Cât ţinu asaltul împotriva Vienei, ea fu în mod îndărătnic şi sâcâitor „cu sufletul de partea marelui şi neasemuitului Corsican”, otrăvindu-i zilele şi nopţile bărbatului său, care, chiar între cei patru pereţi ai dormitorului lor nu putea suporta discuţiile imprudente şi căruia orice cuvânt nelalocul lui îi pricinuia o adevărată durere fizică.

În vara aceasta, Anna-Maria îşi aminti o pasiune a ei demult uitată şi anume: dragostea ei pentru animale. La tot pasul răbufnea compătimirea dumisale exagerată şi maladivă pentru animalele de povară, pentru câini, pisici şi alte asemenea lighioane. Priveliştea boulenilor năpârliţi şi chinuiţi care-şi târau osteniţi picioarele şubrede în timp ce în jurul ochilor blajini roiau muştele, înlăcrămându-i, o rănea până-n adâncul sufletului, pricinuindu-i crize nervoase. Mânată de firea ei nestăpânită, lua apărarea animalelor de tot soiul, pretutindeni şi în orice împrejurare, fără chibzuinţă şi fără măsură, îndreptându-se, cu paşi siguri spre noi dezamăgiri. Aduna de pe stradă câini ologi şi pisici râioase, le oblojea rănile şi-i îngrijea. Hrănea păsările şi aşa vesele şi sătule. Se răstea la ţărăncile care duceau pe umăr pui de găină spânzuraţi de picioare cu capul în jos. Oprea pe stradă care prea pline şi cai împovăraţi peste puteri şi-i obliga pe ţărani să-i despovăreze, să le ungă jupuiturile, să le îndrepte hamul prea larg sau chinga prea strânsă.

În ţara asta asemenea cerinţe păreau de-a dreptul imposibile şi întrucât nimeni nu le putea înţelege dădeau naştere la scene comice şi gâlcevi neplăcute.

Într-o bună zi, doamna von Mitterer întâlni pe o uliţă strâmtă şi povârnită un coşcogeamitea car plin vârf cu saci de grâu. Boii se opinteau zadarnic în jug să târâie carul până sus în capătul străzii. Găsiră pe undeva un cal slăbănog pe care-l înhămară în faţa boilor şi, chiuind, începură să-i dea bice mânându-l la deal. Ţăranul care mergea pe lângă boi îi plesnea când peste coapsele slabe, când peste botul moale, iar asupra căluţului se năpustise cu pleasna un haidamac turc cu pieptul dezgolit şi cu pielea pârlită de soare, pe nume Ibro Žvalo, pleava oraşului,

surugiu şi beţivan, folosit din când în când ca gâde, în detrimentul ţiganilor.

Boii se smunceau când hăis, când cea, căluţul se zbătea şi el ca peştele pe uscat şi toată cazna lor se risipea în vânt. Carul, în loc s-o ia înainte, dădea înapoi şi ţăranul nu mai prididea îndesând pietroaie sub roate. Dobitoacele gâfâiau şi tremurau ca varga. Surugiul răcnea cu glas răguşit şi-l suduia pe boul din stânga zicând că pune zăpor. Se mai opintiră o dată, apoi boul din stânga se-mpletici şi căzu în genunchi. Căluţul şi celălalt boulean rămas în picioare abia-şi mai trăgeau suflarea. Anna-Maria dădu un ţipăt deznădăjduit, alergă lângă car, şi cu lacrimi în ochi începu să strige la surugiu şi la ţăran. Ţăranul îndesă încă un pietroi sub roată şi se uită năuc la femeia asta străină. Žvalo însă, năclăit de sudoare şi furios pe boul care-i trăsese chiulul, se întoarse încruntat spre ea, îşi şterse mânios sudoarea care-i brobonea fruntea cu arătătorul îndoit, o scutură la pământ, şi, blestemând sărăcia şi pe ăl de-o adusese pe lume, apucă biciul în mâna stânga şi se îndreptă spre Anna-Maria.

— Cară-te de-aici, muiere, şi nu mă scoate din pepeni, că să fiu al dracului dacă nu te...

Rostind acestea, surugiul ridică ameninţător gârbaciul. Anna-Maria zări, aplecat asupră-i, obrazul lui Žvalo, stacojiu şi schimonosit, brăzdat de cute, cicatrice, năclăit de sudoare şi praf, chipul lui crud şi plin de mânie, dar mai ales obosit, atât de obosit, încât părea crispat de plâns, ai fi zis chipul unui alergător sosit primul într-o întrecere înverşunată. Cavasul, speriat, sări între ei, îl dădu la o parte pe omul fioros şi scos din fire şi sprijinind-o pe doamna von Mitterer care plângea zguduită de o furie neputincioasă, o duse acasă.

Două zile Anna-Maria nu-şi mai veni în fire. Tremura toată la amintirea acestei scene şi-l implora cu lacrimi pe consul să facă imediat demersuri cerând autorităţilor ca oamenii aceştia să fie aspru pedepsiţi atât pentru cruzimea lor cât şi pentru jignirea pe care i-o aduseseră. Noaptea se trezea brusc din somn şi sărea din aşternut, ţipând deznădăjduită când i se năzărea că vede, plecat asupră-i, chipul lui Žvalo.

Colonelul încercă s-o liniştească vorbindu-i blând, deşi ştia prea bine că încercările lui n-au sorţi de izbândă. Carul cu pricina transporta zaherele pentru hambarul vizirului. Şi pe urmă, Žvalo ăsta era un om fără căpătâi căruia n-avea ce-i face.

N-avea niciun rost să-ţi pui mintea cu el. Vina o purta în primul rând Anna-Maria care, cum mai făcuse de atâtea ori înainte, se amestecase în nişte treburi care n-o priveau câtuşi de puţin şi, pornită ca totdeauna, n-avusese răbdare să asculte explicaţiile oamenilor şi nici dorinţa să le-nţeleagă. Îşi dădea silinţa s-o mângâie cum se pricepea mai bine, făgăduindu-i totul, ca unui copil, îndurând cu stoicism ocările şi jignirile ei, aşteptând ca noua ei sminteală să se potolească de la sine.

În vremea asta în consulatul francez se produse un fapt deosebit. Doamna Daville era gravidă în luna a patra. Aproape neschimbată, mărunţică şi uşoară, călca sprintenă şi abia auzită prin casa încăpătoare şi prin grădina consulatului, mereu ocupată, procurând cele de trebuinţă, făcând cumpărături, împărţind ordine. Acest al patrulea copil îi atârna greu în pântec. Dar mulţimea treburilor şi chiar neplăcerile fizice ale sarcinii o ajutau să îndure mai uşor suferinţa nestinsă după băieţelul pe care soarta i-l smulsese cu atâta cruzime, durere pururi vie, păstrată în taină.

Tânărul Desfossés era pe punctul de a părăsi Travnikul. Număra zilele aşteptând sosirea primului curier de la Ţarigrad sau Split spre a porni împreună cu el spre Paris. Fusese transferat la minister, dar i se adusese la cunoştinţă că până la sfârşitul anului în curs va funcţiona la ambasada din Ţarigrad. Materialul pentru cartea sa despre Bosnia fusese pus la punct. Tânărul era mulţumit că avusese prilejul să cunoască această ţară şi fericit că are prilejul s-o părăsească. Se înfruntase cu liniştea ei aspră, trecuse peste atâtea greutăţi şi iată-l acum părăsind-o neînvins şi senin.

În preajma plecării, de Sfânta Maria, vizită împreună cu doamna Daville mănăstirea din Guca Gora. Daville refuză să-i însoţească dat fiind că între consulat şi călugării catolici relaţiile se menţineau încordate. Poate chiar mai mult decât atât. Căci în acel moment conflictul dintre guvernul imperial francez şi Vatican atinsese punctul culminant. Papa se afla în captivitate, Napoleon fusese excomunicat. De luni de zile călugării nu mai călcaseră pragul consulatului. Cu toate acestea, mulţumită doamnei Daville, fraţii catolici de la Guca Gora le făcură o primire frumoasă. Desfossés nu se putu opri să nu admire în sinea sa felul în care călugării se pricepeau să deosebească ceea ce datorau oaspeţilor de ceea ce ţinea de cerinţele

chemării lor şi de datoria lor. Rezervaţi, ei păstrau în ţinută doar atâta gravitate jignită câtă le cerea demnitatea lor, şi erau cordiali în limita străvechilor reguli ale ospitalităţii şi omeniei aşezate mai presus de orice conflicte momentane şi stări efemere. Din toate câte puţin, din fiecare atât cât trebuia, înmănuncheate într-un tot desăvârşit, ceremonios şi date-n vileag într-un chip nicidecum silnic, cu mişcări fireşti şi-n vorbe potrivite. Nu s-ar fi aşteptat niciodată la atâta tact şi delicateţe înnăscută din partea acestor oameni trupeşi, budulaci şi năzuroşi, cu mustăţile pleoştite şi căpăţânile rotunde, tunse chilug.

Acolo văzu încă o dată evlavia lumii catolice rurale, cunoscu mai îndeaproape viaţa călugărilor din ordinul sfântului Francis, „de factură bosniacă”, discută încă o dată în contradictoriu cu veşnicul său „oponent” fra-Julijan.

Era o zi de sărbătoare caldă şi luminoasă, în cea mai dulce perioadă a anului, când poamele sunt date-n pârg, iar frunzele sunt verzi încă. Masiva biserică a mănăstirii, văruită în alb, se umplea repede de ţărani în straie curate de sărbătoare, în portul cărora precumpănea culoarea albă. Doamna Daville intră în biserică puţin înainte de a începe „liturghia mare”. Desfossés rămăsese în livada de pruni împreună cu fra-Julijan, slobod în acea zi. Se plimbau printre pomi şi vorbeau.

Ca întotdeauna când se nimereau împreună, vorbeau şi acum de relaţiile lui Napoleon cu Biserica, apoi despre Bosnia, despre chemarea şi misiunea călugărilor, despre destinele acestui popor împărţit între atâtea credinţe.

Cum ferestrele bisericii erau deschise, ajungea până la ei când şi când zuruitul clopoţelului sau vocea groasă de bas a bătrânului egumen care oficia liturghia.

Cei doi tineri bărbaţi discutau, desfătându-se asemeni unor copii vioi în timpul jocului. Iar discuţia lor, purtată într-o italiană aproximativă, era plină de naivităţi, de sentinţe îndrăzneţe şi de cerbicie inutilă rotindu-se-n cerc şi revenind mereu la punctul de plecare.

— Degeaba. Dumneavoastră nu ne puteţi înţelege, îi spunea călugărul tânărului.

— Ba eu cred că de când sunt aici am avut prilejul să cunosc destul de bine starea de lucruri din ţara dumneavoastră şi că, spre deosebire de mulţi alţi străini, pot aprecia cum trebuie ce e

bun şi ce e rău, mi-am dat seama şi de comorile pe care le ascunde această ţară precum şi de lipsurile, de înapoierea atât de săritoare în ochi pentru străinul care le condamnă adesea, cu prea multă uşurinţă. Dar îngăduiţi-mi să vă spun că uneori nu pot înţelege nici eu atitudinea pe care o adoptaţi dumneavoastră, călugării.

— Păi nu ziceam eu, adineaori, că nu ne puteţi înţelege.

— Ah, ba da, eu înţeleg, frate Julijan, numai că nu sunt de acord cu ce văd şi înţeleg. Ţara aceasta ar avea nevoie de şcoli, de drumuri, de medici, de legături multiple cu lumea largă, de hărnicie, de mobilitate. Ştiu că atâta timp cât va dura stăpânirea turcă, iar legăturile dintre Bosnia şi Europa vor rămâne literă moartă, nu veţi putea obţine şi realiza nimic. Totuşi dumneavoastră, ca singurii oameni învăţaţi din ţară, ar trebui să pregătiţi poporul în vederea acestui lucru şi să-l îndrumaţi în această direcţie. Dumneavoastră însă, dimpotrivă, aderaţi la politica feudală, conservatoare, a puterilor europene reacţionare şi vreţi să vă legaţi soarta de acea zonă a Europei osândită la pieire. Iată ce nu înţeleg eu. Poporul dumneavoastră e slobod de povara tradiţiilor şi prejudecăţilor de castă, aşa că, după buna logică, Jocul său ar trebui să fie alături de statele şi puterile libere şi luminate ale Europei…

— La ce ne-ar servi o cultură fără credinţă în Dumnezeu? interveni călugărul. – Chiar şi în Europa cultura aceasta nu va dăinui mult, şi cât va dăinui va fi aducătoare de tulburări şi nenorociri.

— Vă înşelaţi, iubite frate Julijan, faceţi o gravă eroare. Nu v-ar strica să aveţi şi dumneavoastră parte de asemenea tulburări. Vedeţi bine că poporul în Bosnia e divizat în trei sau chiar patru credinţe, impermeabile şi ostile una alteia, iar pe toţi laolaltă un zid de netrecut vă separă de Europa, adică de lume şi de viaţă. Luaţi aminte să nu cadă în spinarea dumneavoastră, a călugărilor, păcatul istoric de neiertat de a nu fi înţeles lucrul la timp, de a fi călăuzit poporul pe o cale greşită, lăsându-l nepregătit pentru ceea ce se va întâmpla în mod inevitabil. Tot mai multe glasuri se ridică printre creştinii din Imperiul otoman în sprijinul libertăţii şi al neatârnării. Şi într-o bună zi libertatea îşi va arăta luminosul chip şi pe aceste meleaguri. Se ştie însă şi s-a spus de atâtea ori că nu e de-ajuns să-ţi cucereşti libertatea. E mult mai important să-ţi cucereşti demnitatea de a deveni om

liber. Fără o educaţie mai modernă, dezbărată de vechile concepţii dăunătoare nu veţi câştiga nimic în ziua când veţi sfărâma jugul puterii otomane. În decursul secolelor, poporul dumneavoastră s-a asimilat în multe privinţe cu împilătorii săi în aşa măsură, încât în ziua când turcii vor fi nevoiţi să-şi facă bagajele, el nu va câştiga prea mult, căci vor rămâne să vieţuiască nestingherite metehnele raialei şi toate păcatele ei: lenea, intoleranţa, vendeta, domnia forţei brutale. Ce fel de libertate ar mai fi şi asta şi ce fel de liber arbitru, căci nefiind demni să primiţi domnia libertăţii, veţi fi incapabili să vă bucuraţi de ea şi veţi continua să fiţi robi sau să înrobiţi pe alţii aşa cum v-au învăţat de veacuri turcii. Ţara dumneavoastră va intra într-o bună zi fără îndoială în marele ansamblu european, dar s-ar putea să intre divizată, strivită sub povara concepţiilor ereditare, a datinilor şi a instinctelor care nu-şi au nicăieri perechea şi care, asemeni unor demoni răi, îi vor stânjeni dezvoltarea normală şi vor face din ea un monstru îngrădit în pornirile lui, uşor de prins în capcană, aşa cum e azi pentru turci. Crezi oare că poporul acesta nu merită o soartă mai bună? E limpede, cred, pentru oricine că azi niciun popor, nicio ţară din Europa nu-şi durează progresul pe temelia unei credinţe religioase.

— Tocmai în asta stă nenorocirea.

— Ba, nenorocirea e să-ţi duci viaţa ca aici.

— Nenorocirea e să trăieşti fără Dumnezeu şi să te lepezi de credinţa străbunilor. Noi însă, cu toate greşelile şi cusururile noastre, n-am lepădat-o din sufletul nostru. S-ar putea spune pe drept cuvânt: *Multum peccavit, sed fidem non negavit*[31], rosti fra-Julijan, mulţumit că putea folosi un citat.

Şi aşa, ciondănindu-se, cei doi tineri se întorceau mereu la punctul de plecare. Amândoi erau convinşi că exprimă adevărul, şi în râvna lor de a dovedi acest lucru îşi luau mereu vorba din gură.

Desfossés se oprise lângă un prun bătrân, cu trunchiul înclinat şi scoarţa năpădită de muşchi verde.

— V-aţi gândit oare dumneavoastră că aceste popoare aflate sub stăpânirea turcă, purtând felurite nume şi închinându-se atâtor dumnezei, vor fi nevoite, în ziua când Imperiul turc se va prăbuşi şi turcii vor părăsi aceste ţinuturi, să găsească neapărat

---

[31] Mult a păcătuit, dar credinţa nu şi-a lepădat-o (lat.).

o bază comună pentru existenţa lor, o formulă mai cuprinzătoare, mai rezonabilă, mai umană?

— Noi catolicii am descoperit de mult această formulă. Formula noastră e Crezul Bisericii catolice. Alta mai bună nu ne trebuie.

— Dar ştiţi bine că nu întregul dumneavoastră neam din Bosnia şi din Balcani aparţine acestei Biserici şi că nu-i va aparţine în întregime niciodată. Vedeţi de asemenea că nimeni în Europa nu se mai asociază pe această bază. Trebuie aflat, aşadar, un alt numitor comun.

Din biserică pătrunse afară cântecul poporenilor adunaţi şi le curmă discuţia. Întâi şovăielnic şi dezacordat, apoi din ce în ce mai viguros şi mai închegat, se amestecau laolaltă glasuri de femei şi bărbaţi, cântând ţărăneşte, tărăgănat, isonul:

— Truuupul lui Iiisus!

Isonul urca tot mai puternic. Biserica scundă şi masivă, fără clopotniţă, cu acoperişul negru de şindrilă, uşor înclinată, dinspre absidă spre frontispiciu, răsuna şi vuia ca o corabie în plină mişcare, cu pânzele desfăşurate în vânt, plină de cântăreţi invizibili.

Cei doi ascultau cu atenţie. Desfossés se căznea să desluşească textul acestui cântec pe care poporul îl cântă cu atâta patos şi smerenie. Călugărul îi traducea cuvânt cu cuvânt. Litania îi amintea un vechi imn bisericesc:

Ave verrum corpus natum
De Maria virgine...

În timp ce monahul se străduia să-i tălmăcească a doua strofă, tânărul îl urmărea distrat, dornic să memorizeze melopeea gravă, simplă, tristă şi totuşi crudă semănând, când cu behăitul solitar al unei turme de oi, când cu vuietul vântului într-o pădure neagră. Şi se întreba, nedumerit, dacă hăulitul acesta ciobănesc şi behăiala care umpleau biserica scundă exprima, nemijlocit, acelaşi gând şi aceeaşi credinţă ca şi murmurul smerit al canonicilor obezi şi erudiţi sau al seminariştilor gălbejiţi de prin catedralele Franţei. *„Urjammer!”*, îşi spuse în sinea sa, amintindu-şi părerea lui Daville şi von Mitterer despre cântecul lui Musa şi fără să vrea se afundă în livada de pruni, fugind de melodie, întocmai cum îţi întorci capul să nu mai vezi un peisaj întristător.

Ajunşi în inima livezii, Desfossés şi călugărul înnodară discuţia, fandând şi schimbând mai departe lovituri, dar rămânând fiecare neclintit pe locul său.

— De când am pus piciorul în Bosnia mă tot întreb cum se face că dumneavoastră călugării, oameni umblaţi prin lume şi pe la şcoli, oameni destoinici şi dorind din suflet binele aproapelui, rămâneţi totuşi într-un orizont strâmt, îngrădit, nu înţelegeţi imperativele vremii şi nu simţiţi nevoia să înlesniţi apropierea dintre oameni, nevoia de a-i ajuta să caute împreună calea unei vieţi mai demne, mai sănătoase.

— Cu cluburi iacobine?

— Pentru Dumnezeu, părinte Julijan, cluburile iacobine nu mai există de mult în Franţa.

— Nu există, pentru că s-au mutat în ministere şi-n şcoli.

— Dar dumneavoastră n-aveţi şcoli, n-aveţi nimic de acest fel, şi în ziua când civilizaţia va descăleca aici, nici nu veţi fi în stare să o primiţi cum se cuvine şi veţi rămâne mai departe îmbucătăţiţi, derutaţi, o masă informă, rătăcind fără ţintă, fără o legătură organică cu omenirea şi conaţionalii dumneavoastră, ba nici măcar cu cei mai apropiaţi concetăţeni.

— Însă cu credinţa în Dumnezeu, domnule.

— Cu credinţa, cu credinţa! Nu sunteţi dumneavoastră deţinătorii credinţei în Dumnezeu. Cred în el milioane şi milioane de oameni. Fiecare în felul său. Dar din pricina asta nimeni n-are dreptul să se izoleze, să se închidă într-o mândrie morbidă, întorcând spatele celorlalţi oameni şi de multe ori chiar şi celor mai apropiaţi.

Mulţimea începu să iasă din biserică, deşi cântecul ţărănesc mai dăinuia încă asemeni vaietului prelung al unui clopot când se opreşte, treptat, din legănare. Doamna Daville se apropie de ei şi interminabila dispută luă sfârşit.

Prânziră la mănăstire, iar după-masă porniră spre Travnik. În timpul mesei fra-Julijan şi Desfossés nu pierdură ocazia să-şi mai arunce câteva săgeţi. Apoi se despărţiră pentru totdeauna, luându-şi rămas bun ca cei mai buni prieteni.

Daville se înfăţişă cu Desfossés vizirului într-o vizită de adio. Ibrahim-paşa, mai sumbru şi mai greoi ca niciodată, vorbea cu un glas adânc, răguşit, molfăind şi tărăgănând cuvintele, mişcându-şi anevoie maxilarul inferior, de parcă ar fi rumegat pleavă. Se uita încruntat, supărat parcă, la tânărul din faţa lui,

cu ochii săi roşii şi obosiţi. Se vedea că e cu gândul în altă parte, că-i vine greu să înţeleagă tinereţea asta care îşi ia rămas bun şi se pregăteşte de drum, că nici nu-şi dă osteneala s-o înţeleagă, că nu vrea altceva decât să fie lăsat în pace cât mai grabnic.

Vizita oficială la consulatul austriac ţinu de asemeni puţin şi se desfăşură în bune condiţiuni. Consulul îl primi cu un fel de demnitate tristă, însă amabil, exprimându-şi regretul că nu poate fi de faţă şi doamna von Mitterer, nevoită să stea în pat din pricina unei migrene îndărătnice.

Daville se dovedi mai încăpăţânat şi mai sâcâitor ca niciodată. Pe lângă rapoartele scrise, tânărul trebuia să transmită la Paris o mulţime de mesaje verbale, extrem de încâlcite şi pline de subînţelesuri. Pe măsură ce se apropia ziua plecării mesajele se modificau devenind tot mai nebuloase şi mai greu de-nţeles. Până la urmă, tânărul se zăpăci de-a binelea: nu mai ştia ce trebuie să spună şi ce nu în legătură cu existenţa şi activitatea consulatului din Travnik, într-atât se îngrămădiseră plângerile, cererile, comentariile, observaţiile pe care i le înşira consulul. Unele erau destinate ministrului personal; altele ministrului, dar şi ministerului; altele numai tânărului Desfossés şi, în sfârşit, cele din ultima categorie, bune pentru toată lumea. Precauţiile, subtilitatea şi pedanteria care însoţeau aceste interminabile mesaje îl năuciseră pe sărmanul băiat, care asculta toată pologhia căscând plictisit, cu gândul aiurea.

Desfossés porni la drum în ultima zi a lunii octombrie, zi geroasă, cu ninsoare şi chiciură ca şi atunci când venise.

Plecând, nu puteai urmări cu ochii Travnikul pierzându-se, treptat, în depărtare, căci el dispărea brusc, înghiţit de râpa în care-şi aflase aşezarea. Aşa dispărea şi acum din ochii tânărului călător. Îi stăruia în priviri doar fortăreaţa, scundă, boltită, asemeni unui coif, şi alături de ea geamia cu minaretul zvelt ca un panaş. Pe costişa bolovănoasă din dreapta fortăreţei se zărea clădirea mare şi părăginită care fusese cândva locuinţa lui Cologna.

La el se gândea tânărul în timp ce se depărta pe drumul neted care ducea spre Turbe, la soarta acestui om şi la bizara convorbire nocturnă pe care o avuseseră împreună.

„...Dumneavoastră trăiţi aici, dar ştiţi că mai devreme sau mai târziu vă veţi întoarce în ţară, unde v-aşteaptă condiţii mai bune şi o viaţă mai demnă. Dumneavoastră, într-o bună zi, veţi ieşi

din acest coşmar şi veţi scăpa, noi însă niciodată, căci coşmarul acesta este viaţa noastră.”

Ca şi atunci, în noaptea aceea când stătuse lângă el, în odaia care duhnea a tutun rece, simţi ciudata atmosferă care planase în jurul medicului, condensată de emoţie – şi auzi şoapta lui caldă, tainică:

— În sfârşit şi la urma urmei, totul se va sfârşi cu bine, îmbinându-se armonios.

Aşa părăsi Desfossés Travnikul, păstrând până în ultima clipă amintirea nefericitului „doctor ilir” şi năzărindu-i-se, o clipă, că-i aude glasul.

O clipă numai, căci tinereţea nu zăboveşte în amintiri şi lasă gândul să zboare în voie.

XVIII

Plecarea tânărului din consulatul francez nu tulbură deloc atmosfera vieţii de familie, în centrul căreia se afla acum doamna Daville, dovedind că niciun fel de schimbări, oricât de violente, nu pot clinti sentimentul acesta familial atât de viu, acest neîntrecut lanţ de naşteri, decese, necazuri şi bucurii, spectacol rămas necunoscut pentru lumea dinafară.

Această viaţă intimă radia însă şi dincolo de zidurile consulatului, arătându-se capabilă să obţină ceea ce nici cu forţa, nici cu bani, nici cu promisiuni nu s-ar fi putut obţine, adică o îmbunătăţire a raporturilor dintre personalul străin al consulatului şi populaţia din oraş, în pofida urii care, după cum am văzut, dăinuia fără încetare.

Când, în urmă cu doi ani, moartea nemiloasă îndolie familia Daville, smulgându-i cu atâta brutalitate fiul nevârstnic, oamenii, care aflaseră în amănunţime cum se petrecuseră lucrurile, se arătară nespus de mâhniţi de nenorocirea care-i lovise. Şi multă vreme după aceea, când se-ntâmpla ca doamna Daville să iasă în oraş trecătorii priveau în urma ei cu simpatie şi înţelegere. Pe lângă asta, servitorii, femeile din Dolac ori Travnik (mai ales evreicele) povesteau pretutindeni că în familia consulului domneşte buna înţelegere, că doamna Daville are „mâini de aur”, că e o gospodină neîntrecută, curată şi îndemânatică, nicidecum o zgârcită, şi plină de omenie. Şi în casele turceşti, unde de obicei, când venea vorba de slujitorii consulatelor, toţi îşi scuipau în sân, blestemându-i care mai de care, se ştia în amănunt cum îşi îmbăiază şi îşi adoarme doamna Daville copiii, ce hăinuţe poartă fiecare din ei, cum sunt pieptănaţi, până şi culoarea funditelor prinse în păr.

Aşa stând lucrurile, era firesc ca lehuzia doamnei Daville să fie urmărită cu grijă şi luare-aminte de femeile târgului, cărora li se părea că e vorba de-o vecină binecunoscută lor. Îşi dădeau cu presupusul „în a câta lună” e soţia consulului, se interesau şi-şi transmiteau din gură-n gură cum suportă sarcina, cum o duce cu sănătatea, ce face şi ce drege în vederea naşterii. S-a putut vedea atunci cât sunt de însemnate naşterea şi maternitatea în viaţa altminteri atât de săracă în schimbări şi bucurii a oamenilor acestora.

Iar când sosi momentul facerii, la consulat se găsea bătrâna Matišić, văduva unui negustor de vază, dar acum scăpătat, socotită a fi cea mai pricepută moaşă din Dolac. Bătrâna asta, nelipsită la nicio naştere în casele mai înstărite, spori apoi în oraş faima doamnei Daville ca mamă şi gospodină. Povesti amănunţit despre ordinea şi bunul-gust care domneau în această casă, plină de bunătăţi de tot soiul, „curată asemeni raiului”, înmiresmată, încălzită şi luminoasă până şi-n ungherele cele mai dosnice, şi mai cu seamă despre soţia consulului, care deşi apucată de durerile facerii, de-acolo din aşternut, nu înceta să aibă grijă de toate, rânduia totul şi poruncea „numai din ochi”; povestea despre evlavia ei, despre nemaipomenita tărie cu care înfruntase durerile, şi, în sfârşit, cât se arătase consulul de demn, de înţelegător şi drăgăstos cu soţia sa, lucru rar întâlnit la bărbaţii lor. Încă mulţi ani după aceea, când dădea peste vreo tânără lehuză care se speria de moarte la gândul naşterii, închipuindu-şi că n-o să poată îndura durerea, bătrâna Matišić îi dădea drept pildă pe soţia consulului francez, izbutind astfel s-o facă să-şi alunge spaima.

Copilul care văzu lumina zilei pe la sfârşitul lunii februarie fu de data aceasta o fetiţă.

Multe familii din Travnik şi Dolac le trimiseră daruri. (S-a putut observa cu acest prilej, că oamenii, dacă nu se împăcaseră cu existenţa consulatului, în orice caz familia consulului nu-i mai deranja.) Soseau gospodine din Dolac, rumene şi ghilosite, cu scurteici de atlaz îmblănite, clătinându-se-n mers agale şi solemn, ca răţuştele pe gheţuş. În urma fiecăreia păşea, umblând ca pe ouă, vreun ucenic rebegit, căruia îi ardeau urechile de frig şi-i îngheţau „ţurţurii” de sub nas, dar de şters nu şi-i putea şterge, căci ţinea pe mâinile întinse ca pe-o tavă darurile învelite în pânză. Multe neveste de begi trimiseră daruri prin câte-o slujnică ţigancă odată cu urări de sănătate pentru doamna Daville. Darurile fură aşezate în odaia lehuzei. Tipsii cu baclavale; bastonaşe din cocă dulce, aşezate de-a curmezişul, ca lemnele în stivă; broderii şi suluri de pânză de mătase; ploşti şi sticle cu rachiu sau malvasie, având în loc de dop frunze de flori de cameră.

Aşa cum atunci când doamnei Daville îi murise feciorul nevârstnic, doamna von Mitterer luase parte la durerea ei, acum împărtăşi din tot sufletul fericitul eveniment. Îi dărui fetiţei un

medalion de aur italian, giuvaer de preţ, gravat cu flori din email negru stropit cu diamante. Le povesti, cu acest prilej, încurcata şi emoţionanta istorie a medalionului. Apoi Anna-Maria mai veni de câteva ori în vizită, dar rămase oarecum dezamăgită când văzu că totul decurge simplu, lin, uşor, fără accidente neprevăzute şi fără prea mari emoţii. Se aşeza lângă lehuză şi începea să turuie verzi şi uscate, vrute şi nevrute, despre greutăţile de care se va izbi în viaţă fetiţa nou-născută, despre poziţia femeii în societate şi mai ales despre soarta ei vitregă. Doamna Daville, trasă la faţă şi palidă, în aşternutul ei alb, o privea şi o asculta fără să zică nimic.

Vizirul îi făcu cel mai frumos dar. Îi trimise o gigantică tipsie-dimirlie plină cu baclava, învelită în pânză de mătase şi acoperită cu brocart stacojiu de Brusa. Trei feciori de la curte purtau pe palme tipsia, iar în faţa lor păşea unul din icioglani. Aşa străbătură tot târgul, puţin înainte de ceasul amiezii.

D’Avenat, care ştia întotdeauna tot ce se-ntâmplă, află şi acum câte greutăţi trebuiseră să fie învinse ca uriaşa tipsie să poată ieşi pe poarta Conacului. Capul răutăţilor fusese haznadarul. Ca de obicei, Baki făcu tot ce-i stătu în putinţă să reducă din cheltuieli şi să transforme darul vizirului într-o bagatelă.

Începu tocmeala cu alegerea tipsiei şi a ţesăturii poruncite pentru cadorisealǎ. Vizirul ar fi dorit ca baclavaua să fie aşezată pe cea mai mare dimirlie aflată la Conac. De la bun început Baki se împotrivi, zicând că n-ar trebui să i se trimită nimic, ştiut fiind că franţujii nu cunosc datina asta, iar când văzu că nu e luat în seamă, piti dimirlia cea mare înlocuind-o cu alta mai mică. Însă feciorii lui Tahir-beg o dibuiră în cotlonul unde-o ascunsese. Haznadarul ţipa cu un glas subţire, sugrumat de mânie:

— N-aveţi decât! Daţi-le una şi mai mare, să le-ajungă. Sau mai bine căraţi-le toată curtea! Împărţiţi şi risipiţi tot ce vă iese-n cale, că pe noi ne scot banii afară din casă.

Când băgă de seamă că vor să acopere tipsia cu o ţesătură atât de fină, slobozi un zbieret deznădăjduit, smulse fâşia de brocart, se aruncă la podea cocoloşind-o sub el şi nu mai vru să-i dea drumul.

— Lipsiţi din ochii mei! Tâlharilor! Pleşcarilor! De ce nu daţi din buzunarul vostru?

Cu chiu, cu vai îl despărţiră de preţioasa ţesătură şi acoperiră cu ea tipsia. Iar Baki rămase întins pe podea gemând, ca şi cum ar fi fost înjunghiat de moarte, afurisind toţi consulii şi toate consulatele din lume, facerile şi lehuzele, obiceiurile neroade şi cumetriile, ba chiar şi pe biet vizirul care în loc să apere cu ghearele şi cu dinţii puţinul ce-l mai avea, îşi pleca urechea la vorbele teftedarului mână-spartă, împărţind daruri nebuneşte în dreapta şi-n stânga, la turci şi la ghiauri.

Fetiţa fu botezată abia peste o lună, când se mai muie gerul care se lăsase mai abitir în acel an tocmai către sfârşitul iernii. Primi numele de Eugénie-Stephanie-Annunziata şi fu înscrisă în registrul de botezuri al parohiei Dolac pe data de 25 martie, anul 1810, în ziua de Bunavestire.

Anul acela, paşnic şi plin de bune simţăminte, aducea fiecăruia câte ceva din ce-şi dorise şi aşteptase cu înfrigurare.

Von Mitterer primi, în fine, instrucţiuni precise în privinţa atitudinii pe care se cuvenea s-o aibă faţă de consulul francez. („În relaţiile personale afabil, mergând eventual până la cordialitate, însă în public, în faţa turcilor, sau în faţa creştinilor, niciun semn de amiciţie, ci mai curând o anumită demnitate rece şi distantă etc.”) Înarmat cu aceste instrucţiuni, von Mitterer se mişca mai uşor, şi cât de cât, mai liber. Rămânea doar necazul cu Anna-Maria care dispreţuia orice fel de instrucţiuni de oriunde ar fi venit ele şi nici nu voia să recunoască vreo măsură sau limită.

Logodna şi-apoi cununia prinţesei Maria-Luiza de Austria cu Napoleon fură pentru Anna-Maria prilej de intense emoţii. Urmărea în ziarele vieneze toate amănuntele ceremonialului, cunoştea numele tuturor persoanelor prezente şi ţinea minte fiecare vorbă care, potrivit relatărilor din ziare, fusese rostită cu această ocazie. Iar când citi undeva că Napoleon, nemaiavând răbdare să aştepte sosirea augustei sale logodnice în locul convenit, dăduse fuga, neştiut de nimeni, să-i iasă întru întâmpinare, într-o trăsură obişnuită şi în mijlocul drumului urcase în cupeul logodnicei, Anna-Maria plânse de emoţie şi năvăli ca o furtună în cabinetul de lucru al soţului ei să-i spună că pe bună dreptate văzuse mereu în Corsican un om fără semuire, pildă unică de măreţie şi sensibilitate.

Deşi începuse săptămâna patimilor, Anna-Maria îi făcu o vizită doamnei Daville, nerăbdătoare să-i povestească tot ce aflase şi citise în presă şi să-i împărtăşească admiraţia şi entuziasmul.

În aceste zile de aprilie neobişnuit de frumoase, doamna Daville se apucase cu râvnă să rânduiască straturile şi brazdele din grădină.

De când venise în Travnik, dăduse florile în grija grădinarului surdomut Munib, poreclit Mundjara. Doamna Daville se obişnuise într-atât cu el, încât atunci când era vorba de grădinărit, se înţelegeau de minune cu ajutorul semnelor şi al mimicii. Dar puteau tot atât de bine să discute prin semne despre orice: întâmplările din oraş, starea grădinilor de la Conac, consulatul austriac, şi mai cu seamă despre copii.

Mundjara trăia cu tânăra lui nevastă într-una din căsuţele sărăcăcioase îngrămădite sub Osoje. Casa lor era curată şi dichisită, nevastă-sa fiind femeie sănătoasă, chipeşă şi harnică, dar care însă nu-i născuse niciun copil. Asta era marea lor durere. Mundjara nu mai putea de bucurie când copiii doamnei Daville umblau pe lângă el şi-l priveau cum lucrează în grădină. Întotdeauna curat îmbrăcat, sprinten şi îndemânatic, lucra săpând pământul ca o cârtiţă şi-n timp ce săpa îşi întorcea spre ei faţa brăzdată şi pârlită de soare şi le zâmbea, aşa cum numai cei lipsiţi de darul vorbirii ştiu să zâmbească.

Pe cap cu o pălărie de pai cu boruri mari, doamna Daville dădea ocol săpătorilor, supraveghea gunoitul şi fărâma chiar ea între degete bulgăraşii de pământ din straturile pregătite pentru un anume soi de zambile pe care izbutise să şi le procure în primăvara aceea. Când fu anunţată că doamna von Mitterer venise s-o vadă, nu i se păru nimic nefiresc, ci, întrerupând grădinăritul, alergă să se schimbe.

Cele două neveste de consuli se aşezară într-un ungher cald şi luminos, între ferestrele cu perdele albe şi pereţii drapaţi tot în alb. Discuţia se înnodă repede şi fu plină de cuvinte şi simţăminte alese. Neputându-şi, ca de obicei, stăvili tulburarea, Anna-Maria vorbea pentru amândouă, paralizând-o pe doamna Daville cu volubilitatea ei debordantă. Discuţia se învârti în jurul recentei căsătorii a împăratului, a cărei desfăşurare, cum e lesne de înţeles, ea o cunoştea până în cele mai mici amănunte. Ştia câte persoane fuseseră prezente în biserică atunci când se celebrase cununia, înşirându-le după nume şi rang, ştia că trena

rochiei de mireasă a împărătesei Marie-Louise, lucrată din velur greu, fusese purtată pe braţe de cinci regine adevărate, măsurând patru coţi şi jumătate, presărată fiind cu albine de aur aidoma cu cele de pe blazonul ilustrei familii Barberini care, după cum bine se ştie, dăduse omenirii nenumăraţi papi şi oameni de stat, care la rândul lor, după cum bine se ştie…

Istorisirea doamnei von Mitterer sfârşea undeva în trecutul îndepărtat, covârşită de exclamaţii incoerente, dovada sincerei sale exaltări.

— Ah, ce fericire c-am ajuns să trăim asemenea zile măreţe! Nu ştiu zău dacă suntem capabili să le preţuim aşa cum merită, spunea Anna-Maria, îmbrăţişând-o mereu pe doamna Daville care în imposibilitate de a se pune la adăpost şi de a se apăra, o lăsa să-şi facă mendrele, fiind ca întotdeauna fericită că trăieşte dincolo de nuntaşii imperiali şi datele istorice, dacă îi erau copiii sănătoşi şi casa în bună rânduială.

Apoi urma episodul călătoriei marelui împărat, îmbrăcat în uniformă simplă, gonind peste câmpie într-o caleaşcă obişnuită şi pătrunzând pe neaşteptate în cupeul augustei sale logodnice, nerăbdător să scurteze timpul până la clipa întrevederii protocolare.

— Nu-i aşa că-i superb? Nu-i aşa că-i superb? exclama în extaz Anna-Maria.

— Da, într-adevăr, răspundea doamna Daville, cu toate că nu prea înţelegea ce mare scofală făcuse şi în ce consta măreţia, căci, potrivit firii sale, ar fi preferat ca împăratul să-şi fi aşteptat logodnica în locul fixat şi la momentul convenit şi nu să răstoarne ordinea stabilită.

— Ah, magnific, pur şi simplu magnific, rostea extaziată Anna-Maria, smucindu-şi de pe umeri vaporosul şal de caşmir.

Din pricina însufleţirii nestăvilite, o lua cu cald, deşi era îmbrăcată într-o rochie subţire, *belle assemblée* trandafirie, poate chiar prea lejeră pentru acest sezon.

Din politeţe, dacă nu altminteri, doamna Daville simţea nevoia să nu rămână prea mult în urma doamnei von Mitterer. Ar fi dorit să spună şi ea ceva frumos, ceva deosebit. Isprăvile şi obiceiurile suveranilor şi ale personalităţilor ilustre n-o încălzeau şi nu ştia prea bine cum să le înţeleagă şi cum anume să le interpreteze, nu se pricepea nicidecum să le exalte, chiar dacă şi-ar fi pus în gând să mintă rostind vorbe de clacă. Dorind să

spună totuşi ceva, îi vorbi Annei-Maria de noul soi de zambile pe care-l agonisise, un soi excepţional, cu petale bogate şi luându-şi avânt, îi arătă cum apar în închipuirea ei cele patru straiuri de flori, variat colorate, străbătând de-a curmezişul centrul întinsei grădini. Apoi îi arătă lădiţele în care sortase, ţinând seama de culoarea florilor, bulbii cafenii, zgrunţuroşi şi nu prea plăcuţi la vedere din care trebuia să răsară admirabilele corole. Îi spunea, fără să-şi ascundă mândria şi bucuria că într-una din lădiţe, răsădise bulbii unei rarisime specii de zambilă, zambila albă, pe care i-o adusese curierul din Franţa. Plănuise ca cele patru straturi care vor traversa centrul grădinii să fie străpunse de o fâşie albă, fâlfâind în bătaia vântului ca un voal imaculat. Soiul acesta nobil, cu flori mari, de-o albeaţă orbitoare şi răspândind o dulce mireasmă s-ar fi prăsit pentru întâia oară prin locurile acelea. Îi povesti prin câte greutăţi trecuse până să şi-l procure, adăugând că, dacă ar sta să facă socoteala, nici nu o costase cine ştie ce.

— Ah, ah, exclama Anna-Maria tulburată încă şi cu gândul la nemaipomenita cununie împărătească, ah, da, e magnific. Vor fi primele zambile imperiale în ţara asta sălbatică. Ah, doamnă dragă, ce-ar fi să botezăm soiul acesta de zambile „Bucuria nunţii”, sau „Augustul mire”, sau...

Anna-Maria, sedusă de propriile-i cuvinte, căuta mereu alte nume, iar doamna Daville îşi dădea anticipat consimţământul, ca şi cum ar fi stat de vorbă cu un copil pe care n-avea niciun rost să-l contrazică.

Dar discuţia lor mergea spre declin şi trebui să sucombe, căci nu era o discuţie adevărată în care cuvintele se ciocnesc unul de altul, scapără şi se învăpăiază, ci o simplă alăturare de vorbe care treceau unele pe lângă altele, fără a izbuti să se atingă. Nici nu putea fi altfel. Căci Anna-Maria vorbea cu patimă despre un lucru depărtat, străin şi situat în afara ei, iar doamna Daville despre ceva din preajma ei, în strânsă legătură cu ea şi ai săi.

În sfârşit, aşa cum se întâmpla de obicei spre sfârşitul fiecărei conversaţii, copiii doamnei Daville deschiseră uşa şi veniră să spună „bună ziua”. Veniseră, bineînţeles, cei doi băieţi, căci fetiţa, care abia împlinise două luni, dormea, sătulă, înfăşurată în scutece, în leagănul ei de tul alb.

Firavul şi palidul Pierre, acum în vârsta de şapte ani, îmbrăcat într-un costumaş de velur bleumarin cu guler alb de horbotă, se ivi frumos şi blând ca un îngeraş.

Îl ducea de mână pe fratele său mai mic, Jean-Paul, un copil voinic şi plin de sănătate cu părul bălai, cârlionţat şi obrajii rumeni.

Anna-Maria nu ţinea la copii, în timp ce doamna Daville nici nu s-ar fi putut gândi că pot exista pe lume oameni cărora să le fie indiferenţi copiii. Timpul petrecut în tovărăşia copiilor, Anna-Maria îl socotea pierdut, risipit. În prezenţa copiilor, o chinuia un sentiment de nesfârşită deşertăciune şi plictiseală. Nu putea suferi aceste trupuri de copii fragede, în plină creştere, i se păreau serbede, neîmplinite şi năşteau în ea o indispoziţie fizică şi o teamă de neînţeles. Nu ştia nici ea de ce, dar îi era ruşine de sila asta şi căuta să şi-o ascundă împărţind dezmierdări şi exclamaţii voioase. Dar în sinea sa, în adâncul său, avea şi aversiune şi teamă de copii, de omuleţii aceştia care ne privesc cu ochii lor mari şi proaspeţi, iscodindu-ne fără milă, reci şi severi ca nişte juzi. (Sau cel puţin aşa i se părea ei.) Cobora întotdeauna privirea când se uita mai lung la ea un copil, lucru care nu i se întâmpla niciodată când se-nfrunta cu adulţii, pesemne pentru că aceştia din urmă sunt foarte adesea nişte judecători corupţi, împărtăşind cu bună ştiinţă slăbiciunile şi păcatele noastre.

Anna-Maria încerca şi acum acelaşi sentiment de plictiseală şi de stinghereală în prezenţa copiilor, dar silindu-se să şi-l ascundă, îi îmbrăţişă pe cei doi puşti şi-i sărută de mai multe ori cu foc, făcând apel la nesecatele rezerve ale entuziasmului pe care i-l turnase în suflet recenta nuntă imperială din Paris.

După ce îşi luă, în sfârşit, rămas bun, Anna-Maria trecu în pas de marş nupţial printre straturile proaspăt greblate, urmărită din pragul casei, cu ochi mari, de doamna Daville şi cei doi copii, uluiţi. Din poarta grădinii se mai întoarse o dată şi, făcându-le semn cu mâna, îi avertiză că acum va trebui să-i calce mai des spre a se împărtăşi împreună din marile întâmplări, atât de minunate, care se petrec pe suprafaţa pământului.

Entuziasmul acesta debordant al doamnei von Mitterer i se părea colonelului cu totul deplasat ţinând seama de instrucţiunile pe care le primise, dar se simţea totuşi fericit că Anna-Maria îşi deplasase pasiunea la mii de kilometri, aflându-şi

acolo subiectul inocent şi se pare trainic, al nevoii sale de exaltare. Într-adevăr, căci în tot anul acela, pentru Anna-Maria, Travnikul cu neînsemnata şi chinuitoarea lui viaţă consulară, a fost înghiţit de ceţurile uitării. Uitase cu desăvârşire şi de transfer, trăind exclusiv în atmosfera fericirii conjugale imperiale, a concilierii generale şi misticei armonizări a tuturor potrivnicilor din lume. Nu mai vorbea de nimic altceva, lucrul acesta făcând parte integrantă din viaţa ei. Cunoştea numele tuturor doamnelor de la curtea proaspetei împărătese a Franţei, valoarea, forma şi calitatea cadourilor de nuntă, cum îşi ducea viaţa şi cum îşi împărţea timpul Marie-Louise. Urmărea cu multă înţelegere soarta fostei împărătese Josephine, pe care Napoleon o părăsise. Iată, aşadar, că şi nevoia ei de-a vărsa lacrimi îşi găsise un idol îndepărtat şi venerabil, scutindu-l pe colonel de repetarea scenelor chinuitoare.

În incinta consulatului francez, viaţa se desfăşura de asemeni anul acesta fără prea mari schimbări şi fără zbucium. Către sfârşitul verii, Daville îşi trimise fiul mai mare în Franţa, la liceu. Fiul lui D'Avenat fu admis ca bursier de stat la recomandarea lui Daville şi plecă de asemeni la Paris.

D'Avenat fu covârşit de fericire şi mândrie. Mohorât şi negricios ca un tăciune, el nu ştia să se bucure zgomotos şi în văzul tuturor, ca alţi oameni, ci tremura doar din tot corpul, în timp ce-i mulţumea lui Daville, încredinţându-l că e gata în orice clipă să-şi dea viaţa pentru consulat. Atât de mare îi era dragostea pentru fiul său şi dorinţa de a-i asigura o viaţă mai frumoasă, mai bună şi mai demnă decât a sa.

Anul se scurgea uniform, paşnic şi pe neobservate. Se putea spune, într-adevăr, că e un an fericit.

În Dalmaţia domnea pacea, la graniţe nu se semnalau conflicte. La Conac nu se întâmpla nimic deosebit. Consulii se întâlneau de sărbători, fără a da semne de prea mare cordialitate, ca şi până atunci, iar în zilele de lucru continuau să se pândească unul pe altul, dar mai puţin înverşunaţi şi nefăcând exces de zel. Populaţia băştinaşă de toate confesiunile se obişnuia încetul cu încetul cu existenţa consulatelor şi luând seama că întâmplările neprielnice nu izbutiseră să le alunge din Travnik, începu să le privească cu alţi ochi, să se apropie de ele şi să le aibă în vedere, ori de câte ori se punea ceva la cale.

Aşa se scurgea viaţa orăşenilor şi a membrilor consulatelor, din primăvară până-n toamnă şi din iarnă până în primăvară, fără alte evenimente şi schimbări decât cele aduse de traiul zilnic şi caruselul anotimpurilor.

Dar cronica anilor fericiţi şi paşnici e scurtă.

XIX

Acelaşi curier care în anul 1811, luna aprilie, adusese la Travnik ziarele cu ştirea că Napoleon devenise tată şi că băieţaşul nou-născut fusese învestit rege al Romei, îi înmână lui von Mitterer decretul de transferare din Travnik, care-l vestea, totodată, că rămâne la dispoziţia ministerului de război. Iată, dar, salvarea pe care colonelul şi familia lui o aşteptau de ani de zile. Acum când era fapt împlinit, părea un lucru nemaipomenit de simplu şi de la sine înţeles. Sosise, asemeni tuturor mântuirilor, prea târziu şi în acelaşi timp prea devreme. Prea târziu pentru că nu mai putea să schimbe şi să atenueze pătimirile îndurate în aşteptarea izbăvirii; prea devreme, pentru că, aşa cum se-ntâmplă de obicei, schimbarea aducea cu sine o mulţime de noi probleme (mutarea, banii, cariera viitoare), la care nu se gândiseră niciodată până atunci.

Anna-Maria, care în ultimele luni, în chip ciudat, se liniştise şi se închisese în sine, izbucni în lacrimi, căci ea, ca toţi oamenii de soiul acesta, plângea şi la boală şi la înzdrăvenire, şi de focul dorinţei şi de bucuria împlinirii ei. Numai după ce-i administră bărbatului ei o scenă furtunoasă în timpul căreia îi zvârli în faţă tot ceea ce ar fi trebuit să-i reproşeze ei colonelul, dacă ar fi vrut şi ar fi putut, dobândi destulă putere şi imbold ca să înceapă împachetatul.

Câteva zile mai târziu sosi noul consul general, locotenent-colonelul von Paulich, care comandase până atunci un regiment de grăniceri la Kostajnica. Ţinuse să preia personal consulatul de la von Mitterer.

Intrarea în oraş a noului consul austriac, într-o zi însorită de aprilie, fu deosebit de solemnă şi marţială, cu toate că vizirul nu trimisese mult omenet să-l întâmpine. Tânărul şi chipeşul von Paulich, pe calul său falnic, atrăgea toate privirile, stârnind curiozitate şi admiraţie chiar şi în sufletul celor care n-ar fi mărturisit acest lucru în ruptul capului. El şi însoţitorii săi erau puşi la punct, ţanţoşi, fercheşi, lustruiţi, ca la paradă. Cei care avuseseră norocul să-l vadă, porniră prin târg să povestească tuturor cât de cilibiu şi de arătos e noul consul austriac („Başca legea şi halal să-i fie!”).

Şi când peste două zile, cu alai sărbătoresc, noul consul însoţit de von Mitterer porni să se înfăţişeze pentru întâia oară

vizirului, se întâmplă un lucru nemaivăzut. Oamenii priviră ca fermecaţi alaiul, căutându-l mereu cu ochii pe noul consul şi rămaseră aşa petrecându-l mult timp, în tăcere. Turcoaicele îl urmăreau prin crăpăturile obloanelor, plozii se căţărau pe garduri şi pe ziduri, dar nu se mai auzi niciun glas aţâţat, nicio vorbă injurioasă. Ce-i drept, turcii de prin dughene rămăseseră la fel de nemişcaţi şi de încruntaţi.

Aşa trecu spre Conac alaiul noului consul şi tot aşa se înapoie de la Conac.

Von Mitterer, care-i povestise înainte de asta lui von Paulich cum fuseseră întâmpinaţi el şi colegul lui, consulul francez, cu câţiva ani în urmă, când trecuseră prima oară prin Travnik, fu dezamăgit de această schimbare şi, intrigat, într-un acces de melancolie vecină cu invidia, îi istorisi cu lux de amănunte noului consul jignirile de care avusese el parte. Îi povesti toate astea cu durere şi cu o undă de reproş în glas, ca şi cum el, von Mitterer, netezise succesorului său cu pătimirile lui un drum plăcut şi uşor de străbătut.

Noul consul general era însă un om care-ţi lăsa impresia că toate drumurile sunt pentru el netede şi uşor de străbătut.

Paulich era de loc din Zagreb, şi se trăgea dintr-o familie bogată de croaţi germanizaţi. Mama lui, nemţoaică din Stiria, se-nrudea cu vestitul neam von Niedermayer. Să tot fi avut treizeci şi cinci de ani. Un bărbat de o neobişnuită frumuseţe virilă. Zvelt, cu tenul delicat, cu mustaţa castanie, tăiată scurt, care-i contura gura, cu ochi mari întunecaţi, din a căror umbră adâncă lumina irisul de un albastru-închis, cu părul des, ondulat de la natură, tuns şi pieptănat milităreşte. Întreaga-i făptură emana puritate monahală, rece, închisă în sine, însă fără acele vestigii de scrupule şi zbuciumări lăuntrice, care, atât de des, pun o pecete apăsătoare pe înfăţişarea şi-n ţinuta atâtor călugări. Omul acesta neobişnuit de frumos trecea prin viaţă, ca şi cum ar fi fost strâns într-o armură rece în dosul căreia orice urmă de manifestare a personalităţii, de slăbiciuni şi dorinţi omeneşti dispărea. La fel îi era şi vorba: la obiect, amabilă şi impersonală, la fel şi glasul profund şi zâmbetul care se desprindea de pe şiragul de dinţi albi şi regulaţi, luminându-i, din când în când, faţa nemişcată, asemeni luminii îngheţate a lunii.

Omul acesta imperturbabil fusese odinioară un copil de bogătaşi neobişnuit de înzestrat, precoce, cu o memorie

fenomenală, iar mai târziu unul din acei elevi excepţionali care apar la zece ani o dată, pentru care şcoala e o joacă şi care promovează cu uşurinţă câte două clase deodată. Preoţii iezuiţi, dascălii acestui copil remarcabil, se şi gândiseră că Ordinul lor va căpăta prin el una din acele strălucite personalităţi care susţin, asemeni pietrelor unghiulare, edificiul Congregaţiei. Băiatul însă, când împlini vârsta de paisprezece ani, întoarse spatele Ordinului şi, înşelând crunt speranţele preoţilor iezuiţi, îmbrăţişă cariera militară. Îl îndemnaseră să facă acest pas şi părinţii lui, mai ales maică-sa, în familia căreia tradiţia militară era vie. Şi aşa băiatul care îşi uimea profesorii de limbi clasice cu vioiciunea minţii şi cu vastitatea cunoştinţelor sale, deveni un cadet iscusit şi chipeş, căruia toată lumea îi prezicea un viitor de aur, apoi un tânăr ofiţer care nici nu bea, nici nu fuma, nu se ţinea de fuste, se-avea bine cu superiorii, nu practica duelul şi fugea de datorii. Compania sa ieşea întotdeauna în frunte fiind cea mai disciplinată şi mai bine pregătită, el îi întrecea pe toţi la examene şi exerciţii, dar fără caznă şi fără a da dovadă de zel deosebit, supărătorul zel care-i însoţeşte ca o umbră pe oamenii ambiţioşi, dornici să salte-n grad.

După ce termină în mod strălucit toate cursurile şi examenele, von Paulich, de data asta spre uimirea superiorilor săi, se dedică serviciului de frontieră, acolo unde cereau să fie trimişi, de obicei, ofiţerii mai slab pregătiţi milităreşte şi mai proşti la carte. Învăţă limba turcă, se deprinse repede cu serviciul pe teren şi cu metodele de lucru, avu prilejul să cunoască oameni şi situaţii de tot felul. Şi când frecventele cereri ale lui von Mitterer reţinură, în cele din urmă, atenţia superiorilor, alegerea se opri asupra lui von Paulich, care îndeplinea, în mod fericit, condiţiile acelui *„familienloses Individuum”* şi care primi sarcina să ia locul colonelului la Travnik.

Obosit şi speriat de toate câte le-ndurase, von Mitterer îl privea uimit pe omul acesta tânăr şi stilul său neobişnuit de-a lucra. Sub ochii lui şi în mâinile lui toate treburile deveneau limpezi ca un cristal, se înlănţuiau firesc în timp şi în spaţiu, fără opinteli sau încurcături, fără grabă sau zăbavă. Şi toate se sfârşeau firesc, nicidecum forţat, ca o socoteală exactă, ca o împărţire fără rest. El rămânea undeva în afară, planând peste toate, inaccesibil şi intangibil, participând la rezolvarea

treburilor doar în calitate de conştiinţă, de forţă distribuitoare, de spirit clarvăzător care orientează şi decide. Îi erau absolut străine echivocurile şi slăbiciunile de tot felul, simpatiile şi antipatiile, sentimentalismul care-i însoţeşte pe oameni în acţiunile lor, generând frământări, nedumeriri şi ezitări şi imprimând atât de des muncii lor o direcţie contrară celei dorite. El habar n-avea de toate aceste complexe. Cel puţin aşa credea canonitul von Mitterer căruia i se părea că omul acesta lucrează ca un spirit superior sau ca o forţă implacabilă a naturii.

Când un om îşi schimbă domiciliul, viaţa i se dă în vileag până în detaliile cele mai intime. Von Mitterer avu prilejul să observe şi să compare mutarea sa (la care ar fi preferat să nu se mai gândească, dacă doamna von Mitterer i-ar fi îngăduit) cu mutarea acestui om ieşit din comun. Ca şi în treburile de serviciu, şi aici toate-i mergeau în plin, fără poticneli şi zbucium. Nici încurcătură cu bagajele, nici zăpăceală printre servitori. Parcă lucrurile se aşezau singure la locul lor, urmând o cale simplă, liniară, cu destinaţie precisă. Servitorii se înţelegeau din priviri, fără o vorbă, fără răţoieli şi zbierete. Nimic nu stătea sub semnul îndoielii, nicio umbră de iritare, de incertitudine sau dezordine.

Pretutindeni, şi în toate, o socoteală exactă, fără greşeală şi fără rest.

La fel se petrecură lucrurile şi atunci când locotenent-colonelul preluă inventarul şi când discutară chestiunile curente de serviciu sau folosirea angajaţilor consulatului general.

În timp ce-i vorbea despre Rotta, colaboratorul lui principal, von Mitterer îşi lăsă fără voie ochii în jos, iar vocea îi deveni şovăielnică. Lungind cuvintele, începu a spune că translatorul principal se poartă oarecum... aşa... după capul lui, că nu-i chiar o floare de soi, totuşi e foarte util şi plin de devotament. Von Paulich îl asculta privindu-l dintr-o parte, cu o căutătură piezişă. Ochii lui mari se îngustaseră, căpătând o scânteiere rece şi rea. Explicaţiile lui von Mitterer el le primi fără să scoată o vorbă, fără un semn de aprobare sau de nemulţumire, rezervându-şi, evident, dreptul să decidă ulterior, după cum va găsi de cuviinţă şi potrivit calculelor sale exacte, atât în privinţa inventarului cât şi a celorlalte chestiuni.

Picat din senin în Travnik, în faţa ochilor uluiţi ai Annei-Maria, von Paulich trebui negreşit să-i atragă atenţia şi să provoace

inevitabilul şi veşnic neîmplinitul ei acces de admiraţie amoroasă, dorul ei tulbure după îngemănata armonie a sufletelor omeneşti. Îl botează numaidecât „Antinou în uniformă”, ceea ce locotenent-colonelul primi fără un cuvânt şi fără umbra unui zâmbet, ca pe un lucru care n-avea şi nici nu putea să aibă vreo legătură cu el şi cu lumea înconjurătoare. Anna-Maria îi vorbi de pasiunea ei pentru muzică. Locotenent-colonelul n-avea iarăşi nicio legătură cu muzica, lucru pe care nu-l ascundea şi nici n-ar fi putut să-l ascundă, chiar să fi vrut, dar nici nu-i trecea prin cap să abordeze acea prefăcută amabilitate pe care se căznesc de obicei s-o întreţină cei nepricepuţi atunci când vine vorba de muzică, încercând parcă să-şi răscumpere vina. Când vorbeau de mitologie şi de scrierile poeţilor romani discuţia se anima, dar Anna-Maria era mai slabă în acest domeniu şi la fiecare distih al ei, ofiţerul acesta ieşit din comun îi răspundea cu o cascadă de versuri. Îndeobşte putea să-i recite pe de rost un întreg poem, din care ea abia dacă ştia un vers, făcând cuvenita corectare la greşelile ei de pronunţie. Însă şi aici von Paulich vorbea cu răceală, grav, ca şi cum cele ce spunea n-aveau nicio legătură cu persoana lui, cu ambianţa şi oamenii din jur. Iar aluziile lirice se izbeau de el ca de un zid şi ricoşau ca nişte note false.

Anna-Maria nu mai ştia ce să creadă. Deşi nenumăratele ei întâlniri de până atunci sfârşiseră toate cu dezamăgiri şi fugă, izbutise totuşi, de fiecare dată, în timpul acestor „rătăciri” să-şi împingă partenerul la atac sau la retragere, uneori chiar şi la una şi la alta, dar nu i se întâmplase niciodată să stea pironit locului ca necruţătorul Antinou în faţa căruia evolua acum, desfăşurându-şi zadarnic jocul. Era o modalitate nouă şi nespus de crudă de-a se chinui singură. Şi represiunile nu întârziară să se facă simţite în viaţa de toate zilele. (Încă în prima zi, Rotta spusese în cancelarie, exprimându-se în jargonul scârnav folosit de funcţionarii meschini şi înrăiţi atunci când vorbesc de superiorii lor, că „doamna se dă peste cap în vederea unui nou angajament”.) În timp ce von Mitterer îl iniţia pe noul consul în detaliile funcţiei sale, Anna-Maria răsturna casa cu josu-n sus, tuna şi fulgera, făcea harcea-parcea hotărârile soţului ei, după care, prăbuşindu-se pe lăzile pline, plângea în hohote; ba tărăgăna plecarea, ba-i dădea zor, nerăbdătoare să plece mai repede; noaptea îşi trezea soţul din somn, ca să-i toarne în cap

găleţile de jigniri şi reproşuri strânse cu hărnicie, în timp ce el dormea.

Când în sfârşit isprăviră cu împachetatul bagajelor, îşi dădură seama că niciun lucru nu-i la locul lui, că nimeni nu ştie ce se găseşte în cutare balot sau pachet şi nici cum fuseseră aşezate. Apoi când s-o pornească la drum fură nevoiţi să aştepte caii făgăduiţi de muteselimul din Travnik şi aşteptară mult şi bine. Anna-Maria trecea de la scenele de furie la cel mai sumbru mutism. Rotta alerga de colo-colo, răcnea, ameninţa. După o aşteptare de trei zile, când, în sfârşit, fură adunaţi caii necesari, luară seama că multe lăzi erau prea mari şi că deci bagajele trebuiau altfel orânduite. Lucrurile ar fi mers cum ar fi mers dacă Anna-Maria n-ar fi ţinut morţiş să-şi vâre nasul în toate, să împartă porunci şi să ajute chiar ea la împachetat. Înainte de-a porni la drum, o mulţime din lucruri ajunseseră într-un hal fără hal. Iar în jurul consulatului tăbărâse o caravană întreagă de cai şi cărăuşi.

Cu chiu, cu vai, umplură căruţele şi se urniră din loc. Familia von Mitterer plecă în zorii zilei următoare. Cu buzele strânse, cu ochii uscaţi şi abraşi, Anna-Maria se despărţi de locotenent-colonel, după un jignitor bun rămas în faţa consulatului pustiu, în curtea plină de paie, de scânduri fărâmate şi răscolită de copitele cailor. Ea şi cu fiică-sa porniră înainte, în trăsură. După un răstimp porniră călare, în urma lor, von Mitterer şi von Paulich.

Din poarta consulatului francez, până la prima răspântie, von Mitterer fu petrecut de Daville şi D’Avenat însoţiţi de un cavas. Aici cei doi bărbaţi se despărţiră, mai curând rezervat şi artificial, decât rece şi fals, cam la fel cum se salutaseră prima dată în acea zi de toamnă, cu mai bine de trei ani în urmă, şi cum se purtaseră unul cu altul cât timp trăiseră în acest oraş.

La răspântie, se strânsese un cârd de femei şi copii catolici şi Daville îi văzu apropiindu-se de von Mitterer, profund mişcat, şi sărutându-i mâna sau punându-i cu gingăşie palma pe scara şeii, în timp ce alţii aşteptau pe marginea drumului să le vină rândul.

Cu imaginea ultimului triumf al lui von Mitterer în minte, Daville se întoarse acasă, mişcat şi el oarecum, dar nu din pricina plecării lui von Mitterer. Îşi simţea sufletul răscolit, cugetând la propriul său destin. Judecând bine, plecarea acestui

om însemna pentru el o uşurare. Nu pentru că ar fi scăpat de un adversar redutabil – se părea că noul consul e un adversar mai puternic şi mai iscusit decât von Mitterer – ci pentru că acest nefericit colonel cu faţa gălbejită, cu ochii încercănaţi, trişti, devenise, cu timpul, un fel de întruchipare a pătimirii lor comune, în ţinutul acesta barbar, nerecunoscută de nimeni. Nu ştia ce-o să-i aducă vremea, dar oricum, Daville era mai mulţumit că se despărţise şi-şi luase rămas bun de la omul acesta decât dacă ar fi trebuit să-i iasă întru întâmpinare şi să-i ureze bun sosit.

Cam pe la amiază, poposiră pe malul Lašvei şi von Paulich îşi luă rămas bun de la înaintaşul său. Anna-Maria, drept pedeapsă, nu-i dădu prilejul s-o mai salute. Lăsând trăsura goală să urce la deal, pornise pe jos pe cărăruia înverzită de pe marginea drumului, refuzând să-şi întoarcă privirea acolo unde, în vale, pe malul apei, cei doi bărbaţi îşi strângeau mâinile. Acea nostalgie mistuitoare care se cuibăreşte şi în sufletul femeilor mai sănătoase la trup şi la minte când pleacă din locul, bun sau rău, unde şi-au petrecut câţiva ani din viaţă, îşi făcuse culcuş şi în bietul ei suflet. Plânsul pe care abia şi-l stăpânea o sugruma şi-i strâmba gura. Dar şi mai mult o chinuia gândul la chipeşul şi distantul locotenent-colonel căruia acum nu-i mai spunea Antinou, ci *„aisberg”*, convinsă fiind că e mai rece chiar decât statuia de marmură a falnicului tânăr din antichitate. Îl botezase aşa încă din noaptea trecută, potolindu-şi astfel nevoia de a găsi pentru fiecare o poreclă, legată întotdeauna de starea ei sufletească de moment. Solemn şi ţeapăn păşea Anna-Maria pe drumul de munte, înălţându-se parcă spre culmi sacre şi tragice.

Paralel cu ea, pe marginea cealaltă, interioară, a drumului, mergea, mută şi speriată, fiica ei Agatha. Spre deosebire de exaltata sa mamă, fetiţa nu avea sentimentul că urcă înălţimi măreţe, ci, dimpotrivă, că merge la vale, coborând în silă. O podideau şi pe ea lacrimi, dar din cu totul alte motive. Căci ea regreta într-adevăr că pleacă din Travnik, regreta că se desparte de liniştea şi tihna grădinii, de orele solitare petrecute pe verandă, regreta că se îndreaptă spre tumultuoasa şi nedorita Vienă, fără pic de linişte, fără cer şi zare adâncă, unde chiar din pragul casei te izbeşte un miros greu din pricina căruia ţi se strânge inima şi unde, de-acum încolo, va fi nevoită s-o aibă

necontenit în faţa ochilor pe femeia asta, pe maică-sa, de care se ruşina şi-n somn.

Anna-Maria însă nu băga de seamă că şi fiica ei are lacrimi în ochi. Uitase de prezenţa ei, şoptind vorbe fără şir, sugrumate, furioase, mâniată pe soţul ei că zăboveşte atâta şi „că-i face mendrele aisbergului şi neomului ăluia”, în loc să-i întoarcă spatele, aşa cum procedase ea. Şi în timp ce-ndruga vorbele astea, simţea cum vântul îi saltă vălul uşor şi lung, de culoare verde, prins de creasta pălăriei ei de voiaj, cum îl întinde şi-l face să fâlfâie în aer. Lucrul acesta i se păru frumos şi emoţionant, şi starea ei sufletească se schimbă brusc, înălţând-o în propriii ei ochi, tristele amănunte ale vieţii ei de până atunci se spulberară-ntr-o clipă şi se văzu luând chipul unei jertfe sublime, care, sub privirile pline de admiraţie ale lumii întregi, porneşte pe calea renunţării.

Atât, şi nimic mai mult va primi din parte-i omul acesta insensibil, aisbergul acesta! Atât numai: silueta ei pierzându-se în zare şi mesajul ultim, orgolios, al vălului ei fluturând în vânt şi mistuindu-se, necruţător, în depărtarea fără sfârşit!

Cu aceste gânduri în minte urca ea pe muchea dealului, păşind ca pe-o scenă adâncă, vizibilă de oriunde.

Iar de jos din vale, doar soţul ei zări vălul verde fluturând pe deal şi-i trimise priviri îngrijorate, în timp ce „aisbergul”, parcă neluând în seamă nimic din cele ce se petreceau în lume, îşi lua rămas bun de la el, silindu-se a fi cât mai prietenos şi amabil.

Dar nu singură Anna-Maria, sensibilă şi emotivă din fire, fusese fermecată şi-apoi dezamăgită de prezenţa noului consul.

Chiar de la prima vizită pe care i-o făcuse von Paulich, în compania lui von Mitterer, Daville îşi dădu seama că are de-a face cu un om de cu totul altă factură decât fostul consul. Cu privire la chestiunile consulare, von Paulich se exprima mai clar şi mai liber. Cu el se putea discuta oricare alt subiect, inclusiv literatură clasică.

Cu prilejul vizitelor ulterioare pe care şi le făcură, Daville se convinse că în domeniul textelor şi al comentariilor, locotenent-colonelul deţinea cunoştinţe ample şi profunde. Von Paulich cercetase textele din Virgiliu traduse de Delille în franceză (pe care Daville i le trimisese) şi nu pregetă să-i comunice limpede părerea lui, ţinând să-i demonstreze că numai traducerea în metrul originalului poate fi socotită valabilă şi, condamnând, în

concluzie, folosirea abuzivă (şi cu orice preţ) a rimei, aşa cum proceda Delille. Daville se strădui să-l apere pe idolul său, Delille, fericit că are cu cine să poarte o asemenea conversaţie.

Dar primele satisfacţii, prilejuite lui Daville de sosirea acestui om cult şi iniţiat în literatură, se irosiră curând. În scurt timp văzu că în urma conversaţiei cu eruditul locotenent-colonel nu-i rămâne nimic din plăcerea pe care ţi-o procură de obicei schimbul de idei cu un interlocutor distins asupra subiectului preferat. Conversaţia lor se mărginea, de fapt, la un schimb de date, întotdeauna exacte, interesante şi numeroase, despre orice voiai. Nu era un schimb viu de idei sau de impresii. Orice-ar fi vorbit, discuţia devenea impersonală, rece, generală. Apoi, chipeşul locotenent-colonel îl părăsea, transportând la domiciliu bogata şi preţioasa lui colecţie de date, la fel de frumos, de solemn şi de rece precum venise, iar Daville rămânea mereu singur şi mereu dornic să stea de vorbă cu cineva care să-l înţeleagă. Discuţiile cu noul consul austriac se risipeau în vânt: nu-i rămânea nimic nici în minte, nici în suflet; şi nu-şi putea aminti măcar timbrul vocii lui. Locotenent-colonelul vorbea în aşa fel, încât interlocutorul său nu putea afla nimic în legătură cu el, dar nici n-avea cum rosti ceva despre sine. Tot ce ţinea de intimitatea omului, de zbuciumul său mai mult sau mai puţin secret, se lovea de el ca de-o stâncă. Daville renunţă să mai hrănească speranţa că ar putea discuta vreodată cu acest auster şi rece iubitor de literatură chestiuni legate de propriile sale îndeletniciri poetice.

Cu prilejul fericitului eveniment care avu loc la curtea franceză, Daville compuse pentru botezul regelui Romei o poezie ocazională pe care o trimise ministerului său cu rugămintea de a o remite mai sus. Poezia începea cu vorbele: *„Salut, fils du printemps et du dieu de la guerre!”*[32] În ea era exprimată speranţa păcii şi bunăstării pentru toate popoarele Europei şi menţionaţi, printre altele, modeştii truditori ai acestei cauze, aruncaţi pe „meleaguri sălbatice şi triste”.

Daville îi citi şi lui von Paulich poezia, dar nu obţinu niciun rezultat. Noul consul nu vru să ia în seamă aluzia la paşnica lor colaborare în Bosnia. Mai mult încă: nu rosti o vorbuliţă nici despre poezie nici despre subiectul pe care-l trata. Şi culmea culmilor, rămânea, cu toate acestea, acelaşi om politicos şi

---

[32] Salut, fiu al primăverii şi al zeului războiului! (fr.)

amabil. Astfel, Daville, dezamăgit şi iritat în sinea sa, n-avu niciun motiv să-i arate jignirea.

XX

Anii ce urmară după pacea de la Viena (1810 şi 1811) şi pe care i-am numit ani de tihnă, pentru Daville fură, totuşi, un răstimp de intensă activitate.

Conteniseră războaiele, nu se mai semnalau crize manifeste şi ciocniri făţişe, dar personalul consulatului n-avea odihnă fiind absorbit de chestiuni comerciale, strângerea datelor, întocmirea rapoartelor, eliberarea certificatelor cu privire la provenienţa mărfurilor şi a recomandărilor către autorităţile franceze din Split sau vama Kostajnica. „Negoţul se abătuse asupra Bosniei”, cum se zicea în popor, sau cum Napoleon însuşi spusese undeva: „Vremea diplomaţilor a trecut, acum începe vremea consulilor”.

Daville făcuse propuneri pentru dezvoltarea comerţului între Turcia, Franţa şi ţările aflate sub stăpânirea ei, cu trei ani în urmă. Arătase cu insistenţă în mai multe rânduri că Franţa ar trebui să-şi organizeze un serviciu de poştă permanent prin ţările turceşti, pentru a nu mai fi la bunul plac al poştei austriace şi pentru a evita dezordinea şi samavolnicia turcă. Toate aceste propuneri rămăseseră îngropate undeva, în arhivele de la Paris. Acum, în urma păcii de la Viena, însuşi Napoleon ar fi dorit, desigur, ca toate aceste deziderate să se înfăptuiască cât mai repede, pe scară largă, căpătând o amploare la care consulul din Travnik nu s-ar fi încumetat să viseze vreodată.

Sistemul continental preconizat de Napoleon reclama importante schimbări în reţeaua căilor de comunicaţii şi a liniilor de trafic pe care se desfăşura comerţul pe continentul european. Înfiinţarea Provinciilor Ilire, cu Ljubljana drept capitală, trebuia, în intenţia lui Napoleon, să servească exclusiv acestui scop. Din pricina blocadei engleze, vechile căi prin Mediterană, pe unde soseau în Franţa, din Levant, materiile prime şi în special bumbacul, deveniseră dificile şi primejdioase. Comerţul trebuia mutat pe uscat, iar Iliria, provincia de curând creată, trebuia să devină o punte de legătură între ţinuturile turceşti şi Franţa. Aceste căi existaseră dintotdeauna – drumul de la Ţarigrad la Viena pe Dunăre şi drumul de la Salonic, prin Bosnia, până la Triest, pe uscat, Austria le folosea în negoţul cu Levantul de multă vreme. Acum capacitatea lor se cerea mărită şi adaptată la nevoile Franţei lui Napoleon.

Când din primele circulare şi articole de gazetă se văzu încotro îşi îndreaptă Napoleon gândul, autorităţile şi instituţiile franceze se angajară într-o competiţie generală, întrecându-se, care mai de care, să-mplinească dorinţa împăratului. O amplă corespondenţă şi o vie colaborare se porni între autorităţile din Paris, guvernatorul general şi intendentul general din Ljubljana, între Ambasada din Ţarigrad, mareşalul Marmont din Dalmaţia şi consulatele franceze din Levant. Daville lucra cu ardoare, referindu-se cu mândrie la rapoartele sale expediate cu trei ani în urmă, din care se putea lesne vedea cât de bine înţelesese el, încă de pe atunci, gândul împăratului, punctul său de vedere şi concepţia sa pe tărâmul relaţiilor comerciale.

Acum, în vara anului 1811, aceste treburi urnite de mult din loc se apropiau de punctul final. În ultimul an Daville îşi dădu toată silinţa să găsească oameni de încredere în localităţile de tranzit pe unde se scurgeau mărfurile franceze, să-şi asigure o rezervă de cai buni pe care să-i poată folosi la nevoie şi să pună oarecare rânduială în sistemul de achiziţionare al cărăuşilor şi carelor. Treaba nu prea mergea, se iveau necontenit piedici şi necazuri, ca de obicei în ţara aceasta, dar el nu pierduse nădejdea că lucrurile se vor întoarce în bine, aşa încât lucra cu avânt şi tragere de inimă, „cu toate pânzele sus, sub impulsul geniului lui Napoleon”.

Şi într-adevăr, Daville apucă să vadă ziua când una din cele mai mari case de comerţ din Marsilia, *Fraţii Fressinet*, care se îndeletnicise înainte cu transportul mărfurilor din Levant pe calea apei, înfiinţă o agenţie la Sarajevo. Guvernul francez acordase înlesniri agenţiei, recomandându-i să colaboreze cu consulul. Unul din fraţii Fressinet, bărbat încă tânăr, se afla de o lună de zile la Sarajevo pentru a pune la punct afacerile firmei. Venise în Travnik pentru o zi-două, dorind să ia legătura cu consulul general şi să dezbată împreună planul viitoarei activităţi.

Vara, frumoasă, dar scurtă, era în toi.

Peste valea Travnikului o zi strălucitoare îşi tremura lumina transparentă, toată numai soare şi celest azur.

Pe spaţioasa terasă umbrită de clădirea consulatului fusese aşezată o masă şi în jurul ei scaune albe din răchită împletită. Deşi arşiţa şi zăduful care înveleau casele înghesuite jos în târg răzbiseră până aici, pe terasa umbrită era totuşi răcoare.

Buruienile verzi şi florile câmpeneşti din zănoaga strâmtă emanau o dogoare uscată şi respirau parcă, mişcându-se ritmic, asemeni unui guşter întins la soare.

Pe terasă, zambilele doamnei Daville înfloriseră de mult, albe şi colorate, învolte şi simple, iar pe muchiile straturilor dăduseră flori muşcatele roşcate şi ciclamele mici de culoare violetă.

Daville şi tânărul Fressinet stăteau la masă unul lângă altul. În faţa lor, pe masă, copii de rapoarte, numere din *Moniteur* cu regulamente şi dispoziţii, ustensile de scris.

Jacques Fressinet, un tânăr vânjos, bine hrănit, avea în gesturi şi-n glas siguranţa calmă a vlăstarilor de oameni bogaţi. Se vedea cât de colo că avea negoţul în sânge. Nimeni din familia lui nu se îndeletnicise şi nu dorise vreodată să se îndeletnicească cu altceva, nici nu râvnise să aparţină altei stări sociale. Iar el era fidela oglindă a înaintaşilor. Ca şi ei, se îmbrăca îngrijit, era politicos, lucid, precaut, inflexibil atunci când trebuia să-şi apere interesele, dar nu întrecea niciodată măsura luptând orbeşte şi fără judecată.

Fressinet străbătuse în ambele sensuri drumul de la Sarajevo la Kostajnica, închinase la Sarajevo un han întreg, se pusese în legătură cu autorităţile şi începuse a se descurca în lumea neguţătorilor şi a cărăuşilor. Venise să discute cu Daville să facă schimb de date, să-i comunice observaţiile şi propunerile sale. Consulul era mulţumit că dobândise în meridionalul energic, dar plin de tact, un colaborator de nădejde în truda aceasta care deseori i se părea că-l covârşeşte.

— Deci încă o dată, rosti Fressinet cu îndrăzneală şi siguranţa neguţătorilor care găsesc mereu argumente în favoarea lor, deci încă o dată, să ţinem seama că drumul de la Sarajevo la Kostajnica nu poate fi parcurs în mai puţin de şapte zile, cu următoarele popasuri în timpul nopţii: Kiseljak, Busovača, Karaula, Jajce, Zmijanje, Novi Han, Prijedor şi, în sfârşit, Kostajnica. Asta pe vreme bună, căci odată cu venirea iernii trebuie să mai adăugăm şapte zile, în total paisprezece. E nevoie să ridicăm pe drumul acesta cel puţin încă două caravanseraiuri, dacă vrem să punem marfa la adăpost de vremea rea şi de tâlhari. Preţul cărăuşitului a crescut şi are tendinţa de-a creşte încă. Se pare că şi-a băgat coada concurenţa austriacă şi o sumă de neguţători din Sarajevo, sârbi şi evrei, care lucrează potrivit instrucţiunilor date de englezi. În

linii generale ne putem bizui pe următoarele preţuri: de la Salonic la Sarajevo – 155 piaştri chervanul; de la Sarajevo la Kostajnica – 55 piaştri. Acum doi ani preţurile erau exact pe jumătate faţă de cele de azi. Trebuie să luăm neîntârziat măsuri pentru a preîntâmpina o nouă urcare a preţurilor, căci asta ar putea pune sub semnul întrebării rostul întregului transport. Mai adăugaţi samavolnicia şi lăcomia funcţionarilor turci, furtul şi jaful care fac parte din obiceiurile populaţiei băştinaşe, prejudiciile aduse de răscoala din Serbia în plină desfăşurare şi de tâlharii la drumul mare din ţinuturile arnăuţeşti şi, în sfârşit, primejdia molimelor.

Daville, care vedea pretutindeni mâna serviciului de informaţii englez, fu curios să afle pe ce se-ntemeiase Fressinet afirmând că negustorii din Sarajevo lucrează potrivit instrucţiunilor primite din Anglia, însă tânărul nu-i dădu satisfacţie, ci rămase neabătut pe drumul său. Răsfoind însemnările aflate în faţa sa, el continuă:

— Rezum deci şi închei. Avem a ne teme de următoarele pericole care ar putea compromite transportul: răscoala din Serbia, tâlharii la drumul mare, arnăuţii, hoţia şi jaful care bântuie în Bosnia, urcarea preţurilor la cărăuşit, taxe şi dări neprevăzute, concurenţa şi, în fine, ciuma şi alte boli molipsitoare. Măsuri preventive necesare: întâi, două caravanseraiuri între Sarajevo şi Kostajnica; al doilea, înlăturarea fluctuaţiei permanente a monezii turceşti şi stabilirea printr-un firman special a valorii de 5,50 piaştri pentru un taler de 6 franci, ca şi pentru talerul Mariei-Tereza; pentru ţechinul veneţian 11,50 piaştri etc.; al treilea, lazaretul din Kostajnica să fie lărgit; în locul bacului să fie construit un pod, iar magazia să fie renovată obţinându-se capacitatea de cel puţin opt mii de baloturi bumbac, iar pentru călătorii în trecere să se asigure paturi etc.; al patrulea, în legătură cu satisfacerea cât mai grabnică a doleanţelor noastre, vizirul Suleiman-paşa şi alţi câţiva turci mai de vază, vor primi daruri substanţiale, de la caz la caz; în acest scop va fi alocată o sumă care nu va trece de treisprezece mii de franci. Iată cum cred eu că s-ar putea înlătura principalele impedimente şi transportul ar putea funcţiona în condiţiuni normale.

Daville îşi notă toate acestea cu gând să le introducă în raportul său următor, pregătindu-se în acelaşi timp, nu fără

ascunsă satisfacţie, să-i citească tânărului raportul întocmit de el încă din 1807, în care prevăzuse atât de bine intenţiile lui Napoleon şi mare parte din chestiunile dezbătute de ei în ziua aceea.

— Ah, domnule dragă, aş putea să-ţi povestesc multe despre pericolele care pândesc în aceste ţinuturi orice cauză bună, orice iniţiativă utilă şi rezonabilă. Multe aş putea să-ţi povestesc, dar vei vedea cu ochii dumitale ce fel de ţară e asta, cu ce fel de oameni ai de-a face aici, te vei izbi singur de încăpăţânarea autorităţilor şi vei înfrunta o sumedenie de greutăţi de tot soiul.

Tânărul nu mai adăugă nimic fiind convins că stabilise cu precizie atât pericolele şi greutăţile cât şi mijloacele cele mai adecvate pentru înlăturarea lor. Pentru el lamentările cu caracter general şi „fenomenele psihologice” n-aveau niciun sens. Primi cu politeţe să asculte raportul lui Daville întocmit în 1807, şi consulul porni să-i dea citire.

Umbra care-i proteja se lungea tot mai mult. În toiul discuţiei paharele înalte de cristal din faţa lor fuseseră date uitării şi limonada acidulată între timp se trezise.

În aceeaşi zi străvezie de vară, în care Daville şi Fressinet dezbăteau chestiuni atât de importante, cu două mahalale mai sus de clădirea consulatului francez, ceva mai la stânga şi mai aproape de malul apei care, subţiratică şi nevăzută, se prăvălea în adâncuri, şedeau la taifas în grădină, Cârjali şi Musa cu prietenii lui.

Grădina povârnită şi părăginită fusese năpădită de năvala buruienişului. Pe-un neteziş, sub părul mare şi bătrân, fusese aşternut un lăicer pe care se vedeau resturi de merinde, filigene şi un ulcior plin cu rachiu rece. Amurgul acoperise cu umbra lui malul, dar dincolo, pe celălalt mal al Lašvei, soarele strălucea încă. Musa-Cântăreţul şi Hamza-telalul se tolăniseră în iarbă. Cu spatele rezemat de mal şi picioarele proptite de trunchiul pomului, stătea, culcat pe-o rână, Murat Hodžić, poreclit Ljulj-hogea. Îşi sprijinise de pom mica lui tambură cu păhărelul de rachiu în vârf.

Un omuleţ tuciuriu, mărunt şi sprinten ca un cocoş. Pe faţa lui mică şi gălbejită, doi ochi mari, întunecaţi, cu uitătura fixă şi luciri fanatice. Se trăgea dintr-o familie mai înstărită din oraş şi umblase odinioară pe la şcoli, însă rachiul nu-i îngădui să-şi ia

înscrisul şi nici să se angajeze imam la Travnik, ca atâţia alţii din neamul lui. Se povestea că la ultimul examen se prezentase în faţa muderisului şi a comisiei beat turtă, abia ţinându-se pe picioare şi poticnindu-se la fiecare pas. Muderisul îl dăduse pe uşă afară, poreclindu-l Ljulj-hogea[33]. Şi porecla se preschimbase în renume. Mândru şi iute din fire, tânărul, jignit, începu să bea mai vârtos. Şi cu cât bea mai mult, cu atât creştea în el amărăciunea că-i fusese rănit amorul propriu. Azvârlit dintru început din rândurile vârstenilor săi, visa să-i întreacă într-o bună zi prin cine ştie ce faptă neasemuită, răzbunându-şi amarul care-i otrăvea sufletul. Ca pe mai toţi inşii vitregiţi de fire, mici de stat, dar aprigi la mânie, îl rodea şi pe el ambiţia tainică şi smintită de a nu lăsa să-i treacă veacul aşa mărunţel, prizărit şi necunoscut, ci de-a ieşi cândva ca păduchele-n frunte, uimind lumea şi umplând-o de admiraţie, nici el nu ştia cum şi în ce fel. Cu timpul, gândul acesta, nărăvit până la nebunie de băuturile aţâţătoare, îl luă cu totul în stăpânire. Cu cât se prăbuşea mai în adânc cu atât se hrănea mai mult cu minciuni şi se amăgea cu vorbe mari, cu isprăvi temerare şi visări deşarte. Între tovarăşii săi, ca şi el puşi pe ţuicăreală, era deseori, din această pricină, ţinta glumelor şi a batjocurii.

Vara, când coborau zilele frumoase, cei trei tovarăşi îşi dădeau întâlnire în grădina lui Musa şi, după ce deşertau ulciorul cu rachiu, coborau în oraş să-şi împlinească beţia în vreo cârciumă. Aşteptând, aşadar, să se lase deasupra Travnikului fâşia viorie a amurgului, spuzită cu stele mari şi totodată lăsând spirtul să lucreze înlăuntrul lor, îngânau vreo frântură de cântec sau tăifăsuiau pe apucatelea, toropiţi, îndrugând adesea vorbe fără şir, fără măcar să ia aminte ce-şi spun unul altuia. Mormăitul şi taifasul incoerent al oamenilor înfrânţi de băutură, înlocuind mişcarea şi râvna muncii, de care de mult se dezobişnuiseră. Sporovăind aşa, ei îşi închipuiau că fac nemaipomenite călătorii, că săvârşesc fapte de vitejie, că-şi împlinesc dorinţi pe care altfel nu şi le-ar fi putut împlini niciodată, că trec prin ţinuturi de vis şi dau de lucruri nemaivăzute, că-şi ies din piele şi devin uriaşi, şi, purtaţi de aripile acestei găunoase măreţii, se tot înalţă despicând văzduhul şi ajung sus, pe culme, acolo unde nici prin vis n-ar fi

---

[33] Ljulj – de la verbul *ljuljati*, care în limba sârbo-croată înseamnă a (se) legăna, a (se) clătina.

visat, stăpâni peste comori fenomenale şi unice, pe care numai rachiul le poate oferi din când în când celor care-i sunt robi fără scăpare.

Dintre toţi Musa era cel mai zgârcit la vorbă. Sta tolănit, cufundat în iarba deasă, cu mâinile împreunate sub ceafă, piciorul stâng îndoit din genunchi, iar dreptul trântit peste el, ca într-un fotoliu adânc şi lăsa privirea să-i lunece pe bolta cerului. Prin cheagul de ierburi atingea cu degetele pământul călduţ şi i se părea că-i simte respiraţia regulată. Prin mâneci şi prin cracii descheiaţi ai ceocşirilor simţea cum suie încetişor un abur cald. O boare abia simţită, adierea dulce a zefirului din Travnik, care se iscă vara pe la asfinţit „şerpuind” agale prin grădini, printre ierburi şi tufe. Musa, aflat mereu pe la jumătatea drumului între mahmureala de dimineaţă şi noul zaiafet care se-ntrupa, se lăsă învelit de căldura pământului şi de uşoara şi necontenita mişcare a aerului având impresia că se înalţă şi se ridică în văzduh, că zboară, purtat de nevăzute aripi, dar nicidecum de tăria lor, ci pentru că el însuşi se preschimbase într-o suflare, o undă de căldură mişcătoare, atât de uşor şi mlădiu, încât plutea de-a valma cu ele, ţinându-le tovărăşie.

În timp ce se avânta astfel în zbor, rămânând totuşi tolănit în iarbă, i se părea că aude ca prin vis sporovăiala celor doi tovarăşi ai săi. Glasul lui Hamza, răguşit şi greu de desluşit, şi al lui Ljulj-hogea, profund şi răspicat: el vorbea domol şi solemn, cu privirea aţintită într-un punct fix, ca şi cum ar fi citit în carte.

Făcându-şi socotelile cu vreo trei zile în urmă, fură nevoiţi să constate că le cam secase punga şi că toropeala lor îndoită cu rachiu se află în primejdie. Era rândul lui Ljulj-hogea să facă rost de bani, dar ca întotdeauna, el nu prea ştia cum să se descurce, venindu-i mai uşor să bea pe socoteala altora.

Începură să ia în discuţie împrumutul pe care Ljulj-hogea urma să-l capete de la un unchi de-al său din Podlugovo, care se-mbogăţise în ultima vreme.

— Cum de s-a umplut ăsta de gologani? întreabă Hamza, neîncrezător şi supărat, ca unul care ştia ce hram poartă unchiul ăsta şi-şi dădea seama că nu scapă banii din mână cu una, cu două.

— Păi a câştigat astă-vară cu bumbacul.

— S-a tocmit cărăuş la franţuji?

— Nu, umblă şi cumpără bumbacul care „se nimereşte” prin sate şi p-urmă îl vinde la alţii.

— Şi merge treaba? întreabă leneş Hamza.

— Merge, mă, merge de minune. Că englezii au tăiat drumul pe mare şi l-au lăsat pe *Bunaparta* fără bumbac. Şi ăstuia îi trebuie ţoale, nu glumă, pentru câtă armată are. Aşa că i-a dat drumul bumbacului prin Bosnia. De la Novi Pazar până la Kostajnica geme drumul de cai şi de chervane, balot lângă balot, unde te uiţi numai bumbac. Pline drumurile şi hanurile ticsite de lume. Greu să faci rost de un cărăuş; pe toţi i-a năimit franţuzul şi plăteşte cu bani peşin. Cine are cai în ziua de azi, să ştii că ăla s-a procopsit, iar în marafeturile cu bumbacul, mare minune de nu faci avere într-o lună de zile.

— Bine, dar cum fac ăştia rost de bumbac?

— Auzi vorbă, cum? Păi uite-aşa! Nu ţi-ar vinde franţuzul bumbac, să-i dai şi ochii din cap. Să-i dai toată casa pe ocaua de bumbac şi nu vrea. Dar vezi că lumea s-a învăţat să fure. Fură prin hanurile pe unde se opresc cărăuşii şi descarcă marfa ca să înnopteze. Când descarcă, baloturile ies la număr, însă a doua zi, când să le-ncarce, iaca lipseşte un balot. Fuga-ncoace, fuga-ncolo, cine l-a luat, pe unde o fi? Da nici că poate să aştepte ditamai caravana pentru un balot de bumbac. Se mai sucesc ce se mai sucesc şi-şi văd de drum. Prin sate se fură mai abitir. Ies dracii de copii până hăt, dincolo de sat, şi se pitesc prin tufişurile de pe marginea drumului, şi când le vine bine, harşt, bagă briceagul în sacii cu bumbac. Şi cum drumul e strâmt şi năpădit de tufe, bumbacul începe să cadă din sacul spintecat şi se prinde de crengi de-o parte şi de alta a şoselei. După ce-a trecut caravana, copiii ţust din tufişuri, adună bumbacul în coşuri şi după aia se pun iar de pândesc până vine altă caravană. Franţujii cică s-au apucat să facă plângeri împotriva cărăuşilor, şi chiar să le taie din câştig. Pe ici pe colo zapciii aleargă după copii să-i înhaţe. Dar cum să ieşi la liman când nu vrea natul? Ciuguleşte lumea bumbacul lui *Bunaparta* şi-l culege din crengi, de te crezi la Misir, iar din târg vin apoi oameni de-l cumpără. Aşa s-au procopsit mulţi şi şi-au încropit ţoale.

— Şi cum de se nimeri treaba asta tocmai prin Bosnia? zise somnoros Hamza.

— De ce numai prin Bosnia? Zi mai bine prin toată împărăţia. A scos *Bunaparta* buiurdii la Stambul şi a trimis prin ţară consuli

şi neguţători cu bani, aşa că vezi şi tu. Ştii tu, fârtate, că pe bumbacul lui *Bunaparta* unchiu-meu ăsta...

— Fă tu rost de gologani, interveni încet şi dispreţuitor Musa, şi lasă că n-o să te întrebăm dacă ţi i-a dat unchiu-tău sau dracul şi nici n-o să-ţi punem unghia-n gât ca să ne spui unde creşte bumbacul şi unde oţelul. Gologani să fie...

Musa nu prea îndrăgea poveştile astea îndrugate de Ljulj-hogea, mai întotdeauna umflate şi lălăite, rostite cu vădita dorinţă de-a se vedea cât de învăţat şi plin de cutezanţă e hogea şi cât de bine cunoaşte el toate câte se petrec în lumea asta. Hamza, mai potolit de felul lui, îl asculta cu răbdare, luându-l peste picior, căci băşcălia nu-l părăsea nici la cea mai neagră ananghie.

— Zău că nu mai merge, zise şi Hamza, ca un ecou dogit – ne crapă măseaua după gologani.

— Las că acu fac eu rost, mă jur pe Dumnezeu, chiar dac-ar fi să-mi aflu mormântul, rosti Ljulj-hogea, solemn.

Dar nu primi răspuns la jurămintele şi făgăduielile lui.

Linişte. Trei trupuri lingave de trândăvie, veşnic mistuite de alcool, ori chinuite de nevoia băuturii, tolănite în iarbă la umbra caldă a înserării răsuflă alene, împăcate parcă.

— Straşnic om şi *Bunaparta* ăsta, zise într-un târziu Ljulj-hogea, tărăgănat, parcă gândind cu voce tare – straşnic om; pe toţi i-a bătut şi i-a supus. Şi cică-ar fi scund şi mărunţel, nici n-ai ce vedea la el.

— Mărunţel cam aşa ca tine, dar vezi că-i om cu inimă mare – zise Hamza căscând.

— Şi cică, îşi urmă vorba Ljulj-hogea, nu duce cu el nici spangă nici puşcă. Îşi ridică numai poalele tunicii, iar boneta şi-o îndeasă peste ochi şi s-azvârle-orbiş înainte cu oastea după el; bântuie ca vijelia: ochii îi scapără fulgere; nici sabia nu-i poate căşuna vreun rău, şi nici glonţul nu-l nimereşte.

Ljulj-hogea desprinse paharul din vârful tamburei, cu mâna stângă, îşi turnă tot cu stânga şi-l dădu pe gât tot cu stânga, ţinând mereu dreapta pe piept, sub anteriul descheiat şi capul plecat, nedezlipindu-şi privirea aburită de pe coaja aspră a copacului.

Rachiul strâns în el prinse numaidecât glas.

Abia mişcându-şi buzele, şi fără a-şi clinti trupul, nici privirea, îşi slobozi vocea grea de bariton:

Greu boleşte mândra Naza,
Puişorul mamei.

Desprinse din nou paharul, îl umplu, bău şi-l puse la loc în vârful tamburei.

— Ah, de-aş putea să dau ochi cu el.

— Cu cine? întrebă Hamza, deşi asculta acum pentru a suta oară bazaconii d-astea.

— Cu el, cu *Bunaparta*! Să ne luăm noi doi de piept, mânca-i-aş sufletul lui de ghiaur, şi p-ormă să hotărască norocul.

Vorbele astea neghioabe se stinseră într-o linişte desăvârşită. Ljulj-hogea luă din nou paharul din vârful tamburei, îl umplu, îl dădu de duşcă, se zbârli scuturându-se din tot corpul şi continuă, glăsuind adânc:

— Dacă mă biruie el pe mine, să-mi ia capul, şi gata. Nu-mi pasă nici atâtica. Dar de l-aş doborî eu, l-aş lega fedeleş şi nu i-aş face nimic altceva decât că l-aş târî legat prin ordie şi l-aş pune să plătească haraci sultanului aidoma celui din urmă cioban de sub Karaula.

— Departe-i *Bunaparta*, frate Murat, departe foarte, zise îngăduitor Hamza, şi mare îi e puterea. Apoi mai pune la socoteală împărăţiile ghiaure pe care ai avea să le străbaţi?

— Las’ că m-aş descurca eu cu ăilalţi, dădu din mână Ljulj-hogea, călare pe situaţie. Cât despre el, e adevărat că-i departe când stă în ţara lui, dar după cum văzurăţi, vântură lumea şi nicăieri n-are astâmpăr. Anul trecut poposi oleacă la Viena ca să-şi ia nevastă; halal nevastă: codana împăratului neamţ.

— Ei, apăi acolo, la Viena, poate-ai fi pus treaba pe roate, zise Hamza hâtru, vezi că trebuia să-ţi vină în minte atunci gândul ăsta.

— Păi nu zic eu într-una că trebuie s-o ia omul din loc într-o bună zi şi să cutreiere lumea, în loc să lâncezească şi să putrezească în bezna ăstui târg nenorocit, să cutreiere lumea, ori să dobândească fală şi strălucire, ori, dacă nu, să-şi afle mormânt. De când tot zic şi spun, da voi doi o ţineţi una şi bună: că lasă, că mai stai, că mâine, că poimâine. Şi uite-aşa...

Şi cum vorbea aşa, Ljulj-hogea smulse iar cu un gest hotărât paharul de pe tambură, îl umplu şi-l dădu pe gât, mâniat.

Nici Hamza, nici Musa nu mai răspundeau la aiurelile lui. Cu mişcări scurte, discrete, beau şi ei rachiu din filigenele lor

ascunse în iarbă. Lăsat în voia visării sale, Ljulj-hogea se cufundă în tăcerea mândră şi dispreţuitoare care urmează bătăliilor crâncene şi înfăptuirilor măreţe atunci când sunt lipsite de încununarea şi răsplata meritată. Sumbru, cu mâna dreaptă vârâtă în deschizătura anteriului descheiat, cu bărbia-n piept, căta în faţa sa cu privirea-i aburită, pierită.

De trei ani boleşte-ntr-uuuna...

Răsună din nou baritonul lui tânguios, ca şi cum altcineva cânta din pieptul lui.

Hamza se învioră dintr-o dată şi tuşi scurt.

— Hai noroc, Murate, deliu bătrân şi viteaz! Las c-ai să pleci tu într-o bună zi, când o da Dumnezeu, şi-ai să te tot duci, ca să se vadă şi să se afle câtu-i lumea cine-i Murat şi ce-i poate pielea, din ce neam şi spiţă scoboară.

— Sănătate! zise Ljulj-hogea cu semeţie şi durere, ridicându-şi ostenit paharul, ca un om care se încovoaie sub povara gloriei.

Aşa îşi omorau vremea, în timp ce Musa zăcea mut şi nemişcat, plutind şi zburând cu vântul şi pământul fierbinte, scăpat, cel puţin pentru o clipă, de legea gravitaţiei şi de chinga timpului.

Peste valea Travnikului o zi strălucitoare îşi tremura lumina transparentă, toată numai soare şi celest azur.

XXI

Când pe la începutul anului 1812 începură să se ivească semne şi să umble zvonul că un alt război e pe cale să izbucnească, Daville simţi din nou acea uşoară ameţeală abia perceptibilă a omului care aşteaptă să fie supus în curând la cazne şi chinuri, încercate de atâtea ori şi vii încă în amintirea lui.

— Doamne sfinte! Doamne sfinte!

Rostea aceste vorbe cu un icnet nearticulat, mai mult în sinea sa, într-un suspin prelungit, stând întins în fotoliu şi acoperindu-şi pleoapele cu mâna dreaptă.

Începea totul din nou, ca şi cu doi ani în urmă, cam tot pe vremea asta, ca şi mai demult, în 1805 şi 1806. Ca şi atunci va avea parte, iar, de zbucium şi griji, de îndoieli, va fi cuprins de ruşine şi de repulsie, nutrind totuşi perfida speranţă că până la urmă totul se va sfârşi cu bine ca de atâtea ori şi poate acum – pentru ultima dată – şi că viaţa risipită (jalnica, dulcea, neasemuita viaţă!), viaţa Imperiului şi a societăţii, a lui şi a familiei sale, se va dovedi statornică, plină de trăinicie, că va trece prin ultima încercare şi că, biruind-o, va pune capăt vieţii de până acum, vieţii ăsteia care tot urcă şi coboară ca un scrânciob nebun, lăsându-i omului doar atâta suflare cât să se poată spune că n-a murit. Şi acest război se va sfârşi, probabil, cu buletine victorioase, cu tratate de pace avantajoase, dar cine să mai suporte viaţa asta care devine moralmente tot mai grea şi mai hapsână, cine să găsească înlăuntrul său atâtea resurse, încât să-i poată plăti preţul inestimabil pe care îl cere? Ce poate să mai dea un om care s-a dăruit bucată cu bucată, până la ultima fărâmiţă şi ce putere mai are sufletul lui vlăguit? Oricum însă, fiecare trebuie să facă tot ce-i stă în putinţă numai să se isprăvească odată cu aceste războaie nesfârşite, să poată răsufla uşurat, să mai apuce câţiva ani de viaţă tihnită şi statornică.

„Pace! Da, pace! Pace, pace!” rostea el în şoaptă şi parcă numai vorba asta arunca asupră-i un văl de tihnă şi linişte.

Dar în faţa ochilor închişi, apăsaţi de palma lui rece, se ivi, fără veste, chipul uitat al lui von Mitterer, gălbejit şi chinuit, cu brazde adânci pline de-o umbră verde, cu mustăţile băţoase, bârligate şi ochii negri cu luciri maladive. Cu oboseala lui veche

pe chip, colonelul îi vorbise, chiar aici, în odaia aceasta, amabil şi echivoc, spunându-i, în treacăt, că în primăvară „o să fie mare tămbălău” (da, exact, în limbajul acesta cazon i se adresase). Şi iată-l acum sosind, nemilos, implacabil, ca un spectru pedant şi sâcâitor, iată-l sosind să-şi ia revanşa, să-i spună că văzuse el bine că nu există pace şi nu va exista nicicând. Chipul spectral al lui von Mitterer i se adresa ca şi anul trecut, la despărţire, cu amară maliţie:

— *Il y aura beaucoup de tapage*.[34]

Cuvinte urâte, rostite urât, cu glas perfid.

— *...beaucoup de tapage... de tapage... de tapage.*

Şi odată cu vorbele astea chipul lui von Mitterer se-nvălura, devenind tot mai palid, cadaveric. Nici nu mai era, de fapt, chipul lui von Mitterer. Era un cap retezat, palid şi sângerat, înfipt într-o lance de sanchilot, căpăţâna pe care o zărise într-o dimineaţă, acum douăzeci de ani, de la fereastra casei lui din Paris.

Daville sări în picioare, îşi smulse mâna de pe ochi şi-şi alungă somnolenţa, izgonind odată cu ea şi spectrul care venise să-l sperie, tocmai când se afla mai obosit şi mai neajutorat. Orologiul mare de lemn ţăcănea uniform în odaia supraîncălzită.

Primăvara aceasta se anunţa grea pentru Daville.

Judecând după circularele primite, după alergătura înteţită a curierilor şi după ceea ce scriau gazetele putea să-şi dea seama că se pregătesc lucruri mari, noi campanii, şi că maşinăria de război a Imperiului se pune iar în mişcare. Dar nu avea pe nimeni cu care să poată schimba o vorbă, pe care să-l întrebe ce părere are şi ce crede el despre toate astea, să cumpănească împreună şansele victoriei şi ale înfrângerii, să-şi verifice bănuielile şi temerile, să întrevadă, la lumina unei discuţii raţionale, cât adevăr conţin temerile lui, ce-i real şi ce-i rodul fanteziei, al spaimei, al oboselii. Ca toţi oamenii slabi şi istoviţi, care simt în clipe de singurătate cum li se clatină încrederea în forţele proprii, şi Daville căuta cu tot dinadinsul să descopere în vorbele şi în căutătura altor oameni o confirmare şi un imbold pentru acţiunile şi gândurile sale, în loc să le caute în sine însuşi. Vorbe bune şi sfaturi afli întotdeauna, dar din nefericire ele lipsesc cu desăvârşire tocmai atunci când ai mai multă

[34] O să fie mare tămbălău (fr.).

nevoie. Căci nimeni nu vrea să stea de vorbă cu noi deschis şi sincer, când ne aflăm la impas, zdruncinaţi sufleteşte.

Von Paulich îşi vedea de treburi, politicos şi distant, frumos şi neîndurător, ca un automat chesaro-austriac, funcţionând fără greş şi fără să şovăie. Când se întâlneau uneori, vorbeau de Virgiliu sau de intenţiile curţilor europene, dar în aceste discuţii Daville nu reuşea să verifice niciuna din presimţirile şi temerile sale, căci von Paulich se mărginea la fraze vagi despre „legăturile de alianţă şi de rudenie care există între curtea austriacă şi cea franceză”, despre „înţelepciunea şi perspicacitatea celor care conduc astăzi, de comun acord, destinele statelor europene” şi evita, cu regularitate, să se pronunţe mai concret asupra viitorului. Iar Daville nu îndrăznea să-i pună întrebări directe, temându-se să nu se dea de gol, ci se uita ca hipnotizat în ochii lui ciudaţi, albaştri şi maţi, în care găsea întotdeauna aceeaşi reticenţă nemiloasă şi exasperantă.

Cu D’Avenat nu merita să discute. Ar fi stricat orzul pe gâşte. Pentru el existau numai lucruri palpabile şi chestiuni absolut concrete. Tot ce nu ajunsese să îmbrace această formă n-avea în ochii lui nicio valoare.

Ar fi putut să stea de vorbă cu Ibrahim-paşa şi cu oamenii de la Conac.

Dar vizirul i-ar fi spus acelaşi lucru pe care-l auzea de ani de zile, vorbe-mpietrite asemeni lui.

Era pe la începutul lunii aprilie. Adică tocmai răstimpul din an în care vizirul devenea mai zbuciumat şi mai irascibil ca niciodată, căci se apropia ceasul când trebuia să trimită oşti în Serbia şi când cei din Ţarigrad îi cereau lucruri peste puterile lui.

— Ăia de acolo habar n-au ce fac, i se plângea vizirul lui Daville care ar fi dorit să afle în discuţia asta o alinare, nu-şi dau seama ce fac, habar n-au, asta-i tot ce pot să-ţi spun. Cică, zor-nevoie, să ne repezim asupra răsculaţilor, totodată şi eu şi paşa din Niš şi să-i lovim din flancuri. Nici nu se-ntreabă şi puţin le pasă cum stau eu aici. Păi cum ar putea ţine boii mei pasul cu telegarii lui? Unde să găsesc eu zece mii de oameni, cu ce să-i hrănesc şi să-i înveşmânt? Doar ştii că nu poţi strânge laolaltă trei bosniaci fără să se ia la harţă dorind fiecare să fie-n frunte (că, pe locul din urmă nu se află niciunul, asta-i ştiut). Hai să zicem că m-aş da peste cap şi-aş izbuti să strâng ce-oi strânge. Tot degeaba ar fi, că vitejii ăştia de bosniaci nu vor în ruptul

capului să lupte dincolo de Drina şi de Sava. Când trec de hotarele Bosniei praful s-alege din cutezanţa şi vitejia lor proverbială.

Vedea şi-un chior că vizirul nu era în stare să se gândească la altceva şi cu atât mai puţin să discute. Dar când venea vorba de el, se schimba şi devenea aproape vioi, dacă se poate folosi acest cuvânt, şi începea să-şi agite mâna încercând parcă să alunge o muscă sâcâitoare.

— La urma urmei, de ce s-o fi vorbind atât de Serbia asta? Nu face! Ah, de-ar fi în viaţă sultanul Selim, cum s-ar mai schimba lucrurile!

Şi odată cu evocarea nefericitului Selim al III-lea, discuţia îşi fixa definitiv cursul pentru ziua aceea. Nimeni şi nimic n-ar fi fost în stare să i-l strămute.

Daville se gândi că n-ar fi rău să-i facă un dar teftedarului Tahir-beg, sperând să afle, cu acest prilej, părerea lui.

Tahir-beg, care zăcuse mai toată iarna întins în pat, odată cu venirea primăverii prinsese puteri, se înviorase ca prin minune, se mişca sprinten de colo-colo, arătându-se nefiresc de comunicativ. Soarele de aprilie îi rumenise puţin faţa, iar ochii îi luceau ca într-o beţie uşoară.

Teftedarul vorbea iute şi una peste alta de Travnik şi iernile lui aspre (el ajunsese la a patra, Daville la a cincea), de lunga convieţuire în acelaşi oraş, de sincera prietenie a vizirului şi a colaboratorilor săi faţă de Daville şi ai săi, apoi de feciorii şi fetiţa consulului, de venirea primăverii, în sfârşit de o mie şi unu de lucruri, în raport cu starea sufletească în care se afla Tahir-beg. Cu glas scăzut, surâzător, şi tulburat, ca şi cum i-ar fi comunicat nişte gânduri tainice care abia în clipa aceea prindeau contur şi de-a căror indubitabilă existenţă voia să se convingă mai întâi el însuşi şi apoi să-l convingă şi pe Daville, teftedarul îi vorbea ca din carte:

— Primăvara netezeşte şi îndreaptă totul. Atâta timp cât pământul înfloreşte, iar şi iarăşi, atât timp cât oamenii observă acest fenomen şi se desfată în prezenţa lui, nu se poate întâmpla nimic rău.

Şi mâna sa pământie, pârlită de soare, cu unghiile învineţite şi traversate, de-a lungul, de nervuri ciudate, se mişca lin prin aer, netezindu-l parcă.

— Iar oamenii vor avea putinţa să-l observe, căci ei vor exista întotdeauna. Cei care nu mai sunt în stare şi nu mai ştiu să vadă soarele şi florile pier, dar în urma lor vin alţii cu ochii proaspeţi. Vorba poetului: „Copiii împrospătează şi purifică fluviul omenirii”.

Daville dădea din cap afirmativ şi zâmbea privind faţa zâmbitoare a teftedarului, dar în sinea lui gândea: „Şi ăsta îşi varsă necazul. Vorbeşte aşa împins de nevoie. Cine ştie ce-o fi având pe suflet”. Şi când celălalt începu să laude iar primăvara şi copilăria, încercă să aducă vorba de războaiele dintre imperii. Tahir-beg accepta bucuros orice subiect, vorbind cu aceeaşi calmă încântare, surâzător, ca şi cum, aflând în carte o nouă filă, se grăbea să-i dea citire.

— Da, auzirăm şi noi că s-ar pune la cale noi războaie. Rămâne de văzut cine cu cine se va înfrunta, dar pare-mi-se că n-o să scăpăm vara asta fără război.

— Sunteţi sigur? întreba Daville precipitat.

— Sunt sigur în măsura în care aflu asemenea lucruri din gazetele dumneavoastră, răspundea zâmbitor teftedarul – şi n-am niciun motiv să nu le dau crezare.

Tahir-beg îşi înclinase capul într-o parte şi se uita la Daville cu o privire scânteietoare, puţin saşie, ca privirea jderilor şi-a nevăstuicilor, lighioane sprintene care spintecă prada şi-i beau sângele, dar nu se-ating de carnea animalelor ucise.

— Sunt sigur, continua teftedarul, în măsura în care ştiu că între statele creştine durează de secole un război neîntrerupt.

— Războaie poartă între ele şi statele necreştine, din Orient, îl întrerupse Daville.

— Da, este adevărat. Există însă o deosebire, căci statele islamice se războiesc fără ipocrizie şi fără să se contrazică. Ele au socotit dintotdeauna războiul ca o parte importantă a misiunii lor în lume. Islamul a păşit în Europa ca forţă beligerantă, menţinându-şi până în prezent puterea fie cu ajutorul războaielor proprii, fie mulţumită războaielor pe care le poartă între ele statele creştine. Pe când statele creştine, din câte mi-e cunoscut, condamnă războiul, dar aruncă întotdeauna unul asupra altuia răspunderea fiecărui nou război şi, condamnându-l, nu încetează să-l poarte.

— Fără doar şi poate că în ceea ce spuneţi e un sâmbure de adevăr, îl încuraja Daville pe teftedar, cu intenţia de a îndrepta

discuţia spre conflictul dintre Rusia şi Franţa şi de a-i afla părerea. Dar credeţi oare dumneavoastră că ţarul e dispus să-şi atragă mânia celui mai mare domnitor creştin şi a celei mai puternice armate din lumea creştină?

Ochii teftedarului scânteiară, privindu-l pieziş.

— Nu cunosc intenţiile ţarului, domnule, nu ştiu ce şi-o fi pus în gând, însă aş îndrăzni să vă atrag atenţia asupra unui fapt pe care l-am observat de mult, şi anume că războiul şi-a fixat aria în Europa creştină – deplasându-se de la un cap la altul, cum ar rostogoli cineva jeraticul pe care-l duce în palmă, ca să îndure mai uşor arsura. În clipa de faţă el se găseşte undeva la hotarul european al Rusiei.

Daville îşi dădu seama că nici aici nu va putea să afle nimic din ceea ce îl preocupa şi-l frământa, căci Tahir-beg, ca şi vizirul, vorbea de parcă ar fi fost împins de o necesitate lăuntrică, de moment. Făcu totuşi o ultimă încercare, de astă dată direct şi brutal.

— Se ştie că acum ţelul principal al politicii pe care o duce Rusia este eliberarea coreligionarilor ei, prin urmare, şi-a ţinuturilor acestora de sub stăpânirea otomană. În consecinţă, mulţi socotesc că mai degrabă planurile ei militare vizează Turcia şi nu ţările din vestul Europei.

Teftedarul nu se arătă încurcat.

— Ce să-i faci? Se ştie doar că uneori planurile militare vizează una şi se-ntâmplă alta. Iar de-o fi aşa cum „socotesc mulţi”, apoi nu-i greu să ghiceşti dedesubtul lucrurilor. Nu-i o taină, doar, că toate aceste ţări au fost dobândite prin război, că prin război sunt păstrate şi prin război se pierd, dacă ar fi să se piardă. Dar asta nu schimbă cu nimic ceea ce am spus mai nainte.

Şi Tahir-beg reveneacu încăpăţânare la tema sa.

— Luaţi aminte şi veţi observa cu siguranţă şi dumneavoastră că oriunde îşi întinde stăpânirea Europa creştină cu obiceiurile şi rânduielile ei, acolo şi războiul îşi arată chipul, războiul duş de creştini, între creştini. Aşa e în Africa, aşijderi în America, tot astfel în ţinuturile europene ale Imperiului otoman acaparate de unele state creştine. Şi dacă soarta va voi vreodată ca noi să pierdem aceste ţinuturi şi să le ia în stăpânire vreo ţară creştină, cum spuneaţi adineauri, acelaşi lucru se va întâmpla şi cu ele. S-ar putea, bunăoară, ca peste o sută sau două de ani, în locul

acesta, chiar aici unde azi discutăm acum despre eventualitatea unui război turco-creştin, creştinii eliberaţi de sub dominaţia otomană, să se sfâşie şi să se măcelărească între ei.

Tahir-beg râdea acum tare, amuzat de cele ce spunea. Râdea şi Daville din politeţe şi din dorinţa de a păstra o atmosferă agreabilă şi inofensivă, dar în sinea sa era dezamăgit şi nemulţumit de întorsătura pe care o luase conversaţia.

Spre sfârşit Tahir-beg îşi reluă reflecţiile despre primăvară, tinereţea veşnică mereu împrospătată de cei care vin după noi, despre prietenie şi bună vecinătate, atât de necesare spre a înfrunta ţinuturile acestea vitrege.

Daville zâmbi din nou amabil, ascunzându-şi cu greu nemulţumirea.

Părăsind Conacul, Daville schimbă ca de obicei pe drum câteva cuvinte cu D'Avenat.

— Cum ţi se pare Tahir-beg? îl întrebă Daville într-o doară, mai mult ca să zică ceva.

— E un om bolnav, zise sec D'Avenat şi amuţi.

Caii li se alăturară.

— Îmi face impresia că de data asta s-a pus bine pe picioare.

— Tocmai aici e buba. De câte ori se pune pe picioare, e semn rău. Tot întremându-se şi căzând iar la pat, o să-l vedeţi într-o bună zi...

— Crezi? tresări Daville surprins.

— Nu mai încape vorbă. I-aţi privit mâinile? I-aţi văzut ochii? Omul ăsta îndeasă în el moartea ca să-şi susţină viaţa. Trăieşte numai cu droguri, încheie D'Avenat netulburat, sever şi dur.

Daville nu zise nimic. Acum când i se atrăsese atenţia, recapitula în gând crâmpeie din vorbirea lui Tahir-beg, despărţite de zâmbetul lui bizar, îşi aminti purtarea lui şi-şi zise că, într-adevăr, incoerenţa era rodul bolii şi al dezaxării.

Dar felul lui D'Avenat, de-a vorbi despre lucrul acesta dur şi necruţător, îl afectă pe Daville, nici el nu ştia de ce, ca o jignire brutală adusă chiar lui. Se depărtă de D'Avenat cu o lungime de cal, semn că discuţia luase sfârşit. „Curios lucru”, se gândea Daville privind la spatele lat al subofiţerului care călărea în faţa lor şi le deschidea drumul, „curios lucru că aici nimănui nu-i e milă şi nimeni n-arată compasiunea firească pe care o resimţim când aflăm suferinţele altuia. Aici, ca să stârneşti compătimire, trebuie să fii cerşetor, bătut de soartă sau schilod aruncat pe

uliţă. Altminteri, compasiunea nu-şi are locul, între egali sau semeni. O sută de ani de-ar trăi omul aici, nu s-ar putea obişnui niciodată cu această uscăciune sufletească, nici cu acest soi de goliciune morală şi de francheţe brutală, nepăsătoare şi niciodată nu s-ar putea căli într-atât, încât să nu se simtă ofensat şi îndurerat.”

Deasupra lor izbucni deodată, brusc şi violent ca o explozie, glasul muezinului din minaretul geamiei pestriţe. În ruga lui aprigă tremura şi se revărsa o evlavie dură, virulentă şi mânioasă care umplea, pare-se, toracele muezinului. Era ceasul amiezii. Dintr-un alt minaret nevăzut, ţâşni glasul altui muezin. Tulburat şi profund, glasul acesta însoţea ca o umbră plină de evlavie şi ardoare glasul muezinului din târg. Şi glasurile lor îl întovărăşiră până la poarta consulatului, interferându-se şi pierzându-se în văzduh, undeva, departe.

Era în preajma Buneivestiri şi se împlinea un an de la botezul fiicei lui Daville. Consulul se folosi de prilej ca să-i invite la masă pe von Paulich şi pe parohul fra-Ivo Janković din Dolac, împreună cu capelanul. Călugării primiră invitaţia, dar se văzu numaidecât că nu-şi schimbaseră întru nimic atitudinea. Amândoi, deşi exagerat de politicoşi, nu se uitau în ochii lui Daville, ci undeva peste umerii lui, pieziş. Daville cunoştea uitătura asta a bosniacilor (o întâlnise doar în anii aceştia ori de câte ori avusese de-a face cu ei pentru rezolvarea numeroaselor treburi) şi ştia bine că împotriva gândurilor care se ascundeau îndărătul ei nu era nimic de făcut nici cu mila, nici cu sila. Cunoştea complexitatea lăuntrică morbidă şi misterioasă a acestor bosniaci, atât de sensibili când e vorba de ei înşişi, atât de aspri şi de nepăsători când e vorba de altcineva. Şi se pregătea pentru prânz, cum s-ar fi pregătit pentru un joc dificil pe care ştia dinainte că nu-l poate câştiga, dar în care trebuia totuşi să se angajeze.

Înainte de masă şi în timpul mesei se vorbi despre toate şi despre nimic, nevinovat, cu o blândeţe prefăcută. Fra-Ivo mâncă şi bău atât de mult, încât faţa sa, de obicei roşie, se făcu trandafirie, iar limba i se dezlegă. Tânărul capelan dimpotrivă: mâncând şi el peste măsură, deveni mai palid şi mai tăcut.

După ce slobozi primul fum din lulea, fra-Ivo îşi propti de tăblia mesei pumnul masiv al mâinii drepte, tivit la încheietura palmei cu fire de păr groase şi roşii, şi, fără niciun fel de

introducere aduse vorba de relaţiile dintre Sfântul Scaun şi Napoleon.

Daville fu surprins, luând seama cât de bine cunoştea călugărul diferitele faze ale luptei care se purta între papă şi împărat. Ştia de conciliul naţional pe care-l convocase cu un an în urmă Napoleon la Paris, de împotrivirea episcopilor francezi, şi număra pe degete localităţile în care stătuse închis papa, cunoştea în amănunte peripeţiile în urma cărora presiunea asupra lui crescuse.

Consulul, cum era firesc, sări în apărarea francezilor, justificându-le atitudinea. (Deşi simţea că argumentele lui n-au nicio putere de convingere.) Se strădui totodată să dea alt curs discuţiei îndrumând-o spre actuala situaţie internaţională, nădăjduind să afle ce gândeşte şi la ce anume se aşteaptă în viitorul apropiat acest călugăr şi odată cu el tot cinul lui şi turma credincioşilor. Călugărul însă n-avea de gând câtuşi de puţin să se lanseze în generalităţi. El ştia doar ceea ce îl învăţau firea lui pătimaşă şi credinţa lui fanatică. Toate celelalte le lăsa în seama lui von Paulich care stătea ceva mai de o parte de vorbă cu doamna Daville şi pe care-l privea din când în când. Era evident că monahului îi păsa prea puţin de ruşi ca şi de francezi. Cu vocea sa tăioasă, care părea neobişnuit de subţire şi de şuierătoare pentru un om atât de voinic, se mulţumea să repete aceleaşi sumbre prorociri pentru naţia care nu dă Bisericii şi şefului ei cinstea cuvenită.

— Eu, domnule consul, nu ştiu dacă armata dumneavoastră va porni împotriva Rusiei sau în altă direcţie – răspundea fra-Ivo la încercările lui Daville de a-i afla părerea şi a-şi da seama de partea cui ar fi simpatiile sale în acest caz – ştiu însă sigur şi asta v-o spun deschis, că binecuvântare n-o să afle nicăieri, oriunde ar fi să se ducă, căci cine se poartă faţă de Biserică aşa cum...

Urma un potop de acuzaţii, cu citate din ultima bulă papală emisă împotriva lui Napoleon în care era vorba de „noile răni, tot mai adânci, pricinuite în fiece zi puterii apostolice, drepturilor Bisericii, sanctităţii credinţei şi persoanei Noastre”.

În timp ce se uita la monahul trupeş, încruntat şi inflexibil, Daville nu-şi putea alunga gândul ce-i încolţise în minte nu de azi, de ieri, anume că omul acesta e plin până-n gât de o furie şi o sfidare care ţâşneau din el cu fiece cuvânt, odată cu şuierul

strident care-l însoţea, că tot ce gândea şi spunea, chiar şi despre papă, nu era altceva decât un prilej binevenit pentru a-şi vărsa furia şi sfidarea, dându-le în sfârşit glas.

Alături de masivul paroh şedea nemişcat capelanul, ca o miniatură a celui dintâi, exact în aceeaşi atitudine şi cu aceeaşi expresie pe figură. Şi el îşi ţinea mâna dreaptă pe masă, cu pumnul strâns; numai că pumnul acesta era mărunţel şi alb, cu firicele de păr roşii abia vizibile.

La celălalt capăt al mesei doamna Daville şi von Paulich păreau să ducă o conversaţie animată. Încă de la sosirea locotenent-colonelului în Travnik, ea fusese uimită şi fermecată de interesul lui sincer pentru buna rânduială a trebilor gospodăreşti şi mai ales de cunoştinţele surprinzătoare pe care le deţinea în domeniul domestic. (Cam la fel cum îl uimiseră şi-l fermecaseră pe Daville erudiţia lui şi cunoaşterea lui Virgiliu şi Ovidiu. Sau cum fusese uimit şi speriat von Mitterer de temeinicia cunoştinţelor lui în chestiunile militare.) Ori de câte ori se întâlneau, găseau cu uşurinţă subiecte de discuţie agreabile şi care se puteau prelungi la nesfârşit. Acum vorbeau de mobilier, cum s-ar putea păstra în bună stare diversele soiuri de mobilă în condiţiile particulare de aici.

Cunoştinţele lui von Paulich păreau în adevăr inepuizabile şi nemărginite. Vorbea despre orice, ca şi cum nimic altceva nu l-ar fi interesat mai mult în clipa aceea, întotdeauna cu aceeaşi detaşare şi rece obiectivitate, ca şi cum părerile pe care le da în vileag ar fi aparţinut altcuiva. Acum, de-o pildă, făcea un fel de expunere ştiinţifică, arătând în ce măsură umezeala putea dăuna lemnului de diferite soiuri, ierbii de mare şi părului de cal din fotolii, dovedind cunoştinţe precise şi experienţă sigură, dar menţinându-se în limitele celei mai stricte obiectivităţi, dând impresia că vorbeşte de la înălţimea catedrei şi nicidecum pentru că l-ar îngrijora soarta propriilor sale lucruri.

Vorbea în franceza lui tărăgănată şi oarecum livrescă, dar aleasă, mult mai plăcută la auz decât vorbirea neglijentă cu pronunţie levantină, repezită a lui von Mitterer, care-ţi dădea dureri de cap. Doamna Daville se grăbea să-i vină în ajutor, sugerându-i cuvântul pe care uneori întârzia să-l găsească.

Ei îi părea bine că are prilejul să stea de vorbă cu omul acesta politicos şi pedant despre lucruri care alcătuiau viaţa ei reală şi constituiau principala ei preocupare. Ca şi atunci când muncea

sau se ruga, şi când discuta, era blândă şi nicidecum crispată, lipsită de gânduri ascunse şi şovăieli impure, lineară şi plină de încredere în toate câte se aflau în cer şi pe pământ, în spaţiu şi-n timp, în inepuizabila splendoare a forţei umane.

Daville îşi rotea ochii şi-şi ciulea urechile, gândind în sinea lui: toţi sunt liniştiţi, şi-şi văd de treabă, toţi ştiu ce-şi doresc, măcar în clipa de faţă, numai eu sunt descumpănit, speriat, cu gândul la ziua de mâine, extenuat, nefericit şi, pe deasupra, osândit să-mi ascund suferinţa, să-ngrop în mine secretul ăsta şi să nu-l trădez orice s-ar întâmpla.

Îl trezi din gânduri fra-Ivo, care, ca întotdeauna, se ridicase brusc din scaun, adresându-se răstit tânărului capelan, ca şi cum el ar fi fost de vină că întârziaseră prea mult, că drumul era lung până la schit şi că acolo îi aştepta o sumedenie de treburi.

Ieşirea lui fu ca o găleată cu apă rece turnată în capul celor prezenţi.

În primăvara aceea sosi la Travnik mitropolitul Calimic, însoţit de vlădica Ioanichie, spre-a rândui nişte treburi de-ale bisericii ortodoxe. Daville îi invită la masă, dornic să afle şi părerea lor în legătură cu evenimentele care se vesteau.

Mitropolitul, lăbărţat la trup, limfatic şi bolnăvicios, purta ochelari cu lentile groase (dar de grosimi diferite), îndărătul cărora ochii lui se vedeau schimonosiţi, aproape informi, gata parcă să plesnească dintr-o clipă în alta şi să se scurgă pe obraz. Din gura lui curgea numai miere şi lapte, căci, asemeni fanarioţilor, nu contenea să laude, de-a valma, toate marile puteri într-o desăvârşită armonie. Se mărginea la câteva expresii bune şi aprobate oriunde şi cu orice prilej, elogioase cu precădere, pe care le rostea fără să stea prea mult pe gânduri sau să ia aminte despre ce anume se vorbea, otova şi alandala. Această politeţe, exagerată din pricina unei congenitale neatenţii şi care pare, adesea, dispreţuitoare, ascunde, fără succes, totala indiferenţă faţă de părerile şi gândurile semenilor, fiind des întâlnită la clericii bătrâni de toate riturile şi credinţele.

Altfel de om era însă vlădica Ioanichie, călugăr voinic şi zdravăn, cu barba neagră, mereu cu o umbră de mânie pe faţă şi cu ceva aspru, milităresc în toată înfăţişarea, încât ai fi zis că sub rasa neagră poartă za de oţel şi buzdugan. Turcii îl bănuiau că ar avea legături cu răscoala din Serbia, dar nu putuseră dovedi nimic niciodată.

La întrebările lui Daville, vlădica răspundea scurt şi fără fasoane.

— Dumneavoastră aţi dori să ştiţi dacă ţin cu ruşii, iar eu vă spun că noi ţinem cu acela care ne vine-ntr-ajutor şi ne sprijină să rămânem în viaţă şi, cu timpul, să ieşim la liman. Căci măcar dumneavoastră, cei care vieţuiţi aici, ştiţi ce e pe capul nostru şi câte îndurăm. De aceea nu trebuie să ne mire...

Mitropolitul se întoarse spre vlădică şi-l ţintui cu ochii săi inexpresivi, schingiuiţi de lentilele groase, dar vlădica îi dădu înainte:

— Ţările creştine se războiesc între ele, în loc să ajungă la bună înţelegere şi să pună umăr la umăr ca să se termine odată cu năpasta asta. Şi iacă trecură secole de când nu fac nimic altceva, iar dumneavoastră aţi vrea să ştiţi acum cu cine ţinem.

Mitropolitul se întoarse din nou şi, văzând că privirea n-ajută, rosti repede, lungind totuşi cuvintele ca-n strană:

— Dumnezeu să aibă-n paza puterile creştine, ajutorându-le, căci Tatăl ceresc trimisu-le-a şi sub ocrotirea lui stară. Iară noi nu vom prididi a nălţa rugi...

Dar vlădica îi tăie vorba zicând mai departe:

— ...D-apoi cu Rusia ţinem noi, domnule, dorind slobozirea creştinilor pravoslavnici de sub puterea lui Antihrist. Asta vrem şi noi şi dacă ţi-o spune careva altfel, să ştii că minţeşte.

Mitropolitul se amestecă iar, de data asta amabil, dând drumul la un şir de dulci epitete, pe care D’Avenat le traducea anevoie, trunchiat, imprecis, pe sărite.

Daville nu-l scăpa din ochi pe sumbrul vlădică. Iar el sufla greu, sufocat parcă şi glasul său nu mai curgea lin şi neîntrerupt, ci se schimbase într-un şuier sacadat, poticnit, învălmăşit, ca explozia unei mânii adunată-n el îndelungă vreme care-l umpluse până la gât şi ţâşnea acum afară, cu fiecare cuvânt, cu fiece mişcare.

Daville se căznea să-i explice mitropolitului şi vlădicii intenţiile guvernului său, înfăţişându-le într-o lumină cât mai favorabilă, dar nu credea nici el că va izbândi, întrucât nimic nu putea să alunge de pe faţa vlădicii umbra de mânie, iar mitropolitul habar n-avea, lui fiindu-i perfect egal ce vorbea consulul, căci orice alocuţie, oricât de-nflăcărată, nu-nsemna pentru el altceva decât un şuvoi de cuvinte fără însemnătate, a căror rostogolire

o asculta cu aceeaşi amabilă indiferenţă şi cu desăvârşire absent, aprobând din obicei, octuos şi nesincer.

Odată cu arhiereii venise la consulat şi uscăţivul ieromonah Pahomje, slujitor al bisericii din Travnik. Omul acesta suferind, adus de spate, cu faţa veşnic acră şi schimonosită ca la bolnavii de stomac, venea foarte rar la consulat; refuza de obicei invitaţiile, zicând că se teme de turci sau că nu-i îngăduie sănătatea. Când Daville se întâmpla să-l întâlnească şi, salutându-l cordial, încerca să intre în vorbă cu el, ieromonahul se încovoia mai tare, îşi sluţea şi mai rău faţa, iar privirea (acea privire bosniacă, pe care Daville n-o putea uita), îi juca neliniştită, ocolindu-i ochii şi trecând pieziş, peste umerii lui. Numai cu D'Avenat intra uneori în vorbă.

Şi acum, când fusese nevoit să-şi însoţească superiorii, sta chircit şi mut, ca un oaspe primit din milă, pe colţul scaunului, gata parcă în orice clipă să o ia la fugă, cu privirea aţintită în duşumea, fără să scoată un cuvânt. Când însă, la vreo două-trei zile de la plecarea mitropolitului, D'Avenat îl întâlni pe stradă şi intră cu el în vorbă luându-l „în felul său”, gălbejitul ieromonah se învioră deodată şi prinse glas, iar privirea îi deveni dreaptă şi aprigă. Din vorbă-n vorbă, discuţia prinse viaţă. D'Avenat îl provoca, susţinând că orice popor şi orice credinţă, într-un cuvânt toţi cei care mai au ceva de aşteptat, trebuie să-şi îndrepte privirile spre atotputernicul monarh al Franţei şi nu spre Rusia, pe care francezii o vor supune încă în cursul acestei veri, ca pe ultimul stat european care nu le căzuse încă la picioare.

Gura lată a ieromonahului, cu buzele de obicei strânse şi crispate, se deschise până la urechi şi pe faţa-i sfrijită de boală răsăriră dinţii albi, regulaţi şi puternici ca nişte colţi de lup; de ambele părţi ale gurii apăru un păienjeniş de cute subţiri, trădând o bucurie de ştrengar pus pe glume; ieromonahul îşi dădu capul pe spate şi râse, slobozind un hohot neaşteptat de sonor şi de vesel, încât până şi D'Avenat rămase uimit. Totul nu ţinu decât o clipă. Apoi faţa lui Pahomje îşi reluă vechea înfăţişare, se acoperi repede de zbârcituri şi se scurtă parcă, scofâlcindu-se ca o pungă trasă de baiere. Se răsuci în loc, aruncă o privire iute în jurul său să vadă dacă nu cumva se apropie careva, se plecă peste urechea dreaptă a lui D'Avenat şi-i spuse cu o voce plină, vioaie, potrivită cu expresia radioasă

pe care o avusese cu puţin înainte şi atât de contrară înfăţişării lui de fiecare zi:

— Ascultă vecine, ce-ţi spun eu: scoate-ţi chestia asta din cap!

Aplecat aşa, în chip confidenţial, ieromonahul rostise aceste cuvinte cu binevoitoare prietenie, ca şi cum i-ar fi făcut un dar de preţ. Şi, salutându-l scurt, îşi văzu numaidecât de drum, zbughind-o pe-o uliţă mărginaşă, căci ocolea întotdeauna târgul şi străzile umblate.

XXII

Destinul tuturor acestor străini, aduşi de şuvoiul evenimentelor şi înghesuiţi în valea asta strâmtă şi jilavă, osândiţi să trăiască laolaltă câtva timp în condiţii neobişnuite, îşi precipita desfăşurarea. Mediul aspru în care nimeriseră accelera în fiecare din ei procesele lăuntrice pe care le aduseseră cu ei la sosire şi le da ghes, mânându-i necruţător într-acolo unde se-ndrepta fiecare, potrivit pornirilor şi firii sale. Însă aceste porniri evoluau şi se exteriorizau aici într-o măsură şi sub o formă care, în alte împrejurări, le-ar fi fost cu desăvârşire străine.

Chiar în primele luni care se scurseseră de la sosirea lui von Paulich, se văzu destul de limpede că raporturile dintre noul consul general şi interpretul Rotta nu vor fi deloc amicale şi că, mai devreme sau mai târziu, se va produce inevitabil o ciocnire, care va duce poate la ruptură. Într-adevăr, ţi-ar fi fost greu să afli în lumea asta doi oameni mai deosebiţi, ursiţi să-şi stea unul altuia împotrivă.

Locotenent-colonelul, cu firea sa rece, calculată şi meticuloasă, care avea darul să închege pretutindeni în jurul său o atmosferă de sobrietate glacială şi de cristalină limpezime, îl contraria şi-l scotea din sărite pe vanitosul şi irascibilul dragoman, numai prin simpla sa prezenţă, stârnind în mintea lui învălmăşite şi crâncene gânduri de răzbunare care zăcuseră până atunci, ascunse, ca nişte fiare adormite. Ar fi greşit să spunem că aceşti doi oameni se respingeau reciproc, căci numai Rotta ricoşa izbindu-se de consul ca de un sloi de gheaţă uriaş şi neclintit dar, şi asta era nenorocirea, făcând cale-ntoarsă de fiecare dată, şi izbindu-se din nou de el în virtutea unei legi inexorabile.

Pare greu de crezut că şi oameni atât de chibzuiţi, drepţi şi niciodată luaţi de valul înflăcărării, pot deveni funeşti, acţionând nimicitor unul în detrimentul altuia. Dar cazul de faţă poate sta oricând mărturie că tocmai aşa s-a întâmplat. În halul de disoluţie şi destrămare lăuntrică în care se afla Rotta, un şef ca von Paulich nu putea decât să dezlănţuie o neîntârziată prăbuşire. Prin calmul său şi obiectivitatea sa aproape inumană, locotenent-colonelul era, pentru dragomanul plin de venin, picătura de otravă care umple paharul. Dacă noul său şef ar fi fost un om blând şi îngăduitor cum fusese von Mitterer, sau un

coleric inegal, zbuciumat de patimi omeneşti, oricât de violente, Rotta s-ar mai fi putut menţine într-un fel. În prima alternativă s-ar fi hrănit din această îngăduinţă, iar în cea de-a doua, pornirile lui obscure şi nelămurite ar fi găsit puncte de rezistenţă şi de sprijin în pornirile similare de care s-ar fi lovit, şi, în această perpetuă ciocnire şi măcinare, el s-ar fi menţinut într-un fel de straniu echilibru. Dar vrând a se împotrivi unui om cum era noul său şef, el se năpustea ca un bezmetic spre un zid de gheaţă sau spre o himerică jerbă de lumină.

Prin însăşi concepţiile sale, prin felul său de a fi şi de-a se comporta, von Paulich însemna pentru Rotta o grea şi evidentă schimbare în rău. În primul rând, noul consul avea mult mai puţină nevoie de el decât avusese von Mitterer, căruia Rotta îi devenise foarte repede indispensabil. Pentru von Mitterer el fusese un fel de pavăză, ocrotindu-l de cele mai violente şi dure ciocniri pe care le impunea natura serviciului, un fel de mănuşă trasă pe mână pentru treburi dezagreabile. Apoi, dragomanul fusese în multe privinţe, şi într-o măsură tot mai mare în anii din urmă, un fel de „eminenţă cenuşie”. Ori de câte ori în timpul crizelor conjugale sau al conflictelor de serviciu, îşi făceau apariţia acele trecătoare paralizii de voinţă, alimentate şi de surmenajul şi boala lui de ficat, Rotta era pentru von Mitterer un sprijin nelipsit, căci el lua numaidecât „chestiunea” în mâinile sale, aflându-i astfel celui prea istovit uşurarea şi dându-i satisfacţie prin ataşamentul său plin de recunoştinţă. Iar „chestiunea” ca atare o rezolva uşor, căci, îndeobşte, nu era deloc dificilă, ci doar lui von Mitterer, în starea de spirit în care se găsea, i se părea insolubilă şi fără ieşire.

Acum însă se sfârşise cu toate astea. Pentru von Paulich, câmpul său de activitate se prezenta neted şi ordonat ca o tablă de şah. El începea partida jucând calculat, cu stăpânirea de sine a jucătorului care chibzuieşte îndelung înainte de-a muta piesa, dar nu cunoaşte nici tulburarea dinaintea mutării, nici regretele ulterioare, neavând nevoie de sfatul, de ocrotirea sau sprijinul nimănui.

Apoi, felul de a lucra al lui von Paulich îi răpea dragomanului şi ultimele satisfacţii ce-i mai rămăseseră în viaţa lui ratată şi veştedă. Purtarea samavolnică şi insolentă cu străinii şi cu inferiorii, cu toţi cei care nu-i puteau căşuna vreun rău sau depindeau de el, era pentru Rotta o bucurie, derizorie fără-

ndoială, însă ultima şi singura bucurie în haosul şi destrămarea lui lăuntrică, o jalnică iluzie a puterii şi un semn vizibil al boieriei pentru care îşi irosise zadarnic sufletul, vlaga şi tinereţea.

După asemenea isprăvi, când, zbârlit, crăcănat, stacojiu la faţă, îşi descărca năduful cu răcnete şi ocări în capul vreunuia care nu putea, nu îndrăznea sau nu se pricepea să-i răspundă, dragomanul simţea, ce-i drept, numai pentru o clipă, dar ce clipă divină, profunda voluptate şi nemărginita fericire de a fi sfărâmat ceva, de a fi doborât şi răpus pe cineva şi de a se înfige în faţa vrăjmaşului înfrânt care intra în pământ, în timp ce el se simţea purtat de aripile meschinei lui izbânzi deasupra făpturilor pământeşti, îndeajuns de sus, dar şi destul de jos, ca toţi să-l poată vedea şi fiecare să poată aprecia la ce înălţime pluteşte. Şi iată că acest locotenent-colonel îi smulsese până şi biata lui clipă de fericire iluzorie.

Odată cu sosirea lui nu-şi mai putea îngădui astfel de scene. Sub privirea ochilor săi reci, de un albastru-întunecat, nu se putea menţine nicio iluzie şi orice amăgire se destrăma şi recădea în deşertăciunea din care se născuse.

Încă în primele săptămâni, cu prima ocazie, von Paulich îi atrăsese atenţia lui Rotta că există şi modalitatea de a te adresa frumos oamenilor şi de a obţine, cu vorbă bună, ceea ce doreşti de la ei. În orice caz, el n-avea de gând să îngăduie ca funcţionarii consulatului să discute, indiferent cu cine, în clădirea consulatului sau în oraş aşa cum văzuse că face Rotta. Dragomanul încercă atunci, pentru prima şi ultima dată, să-l ia pe departe şi să-şi impună punctul de vedere. Încercare zadarnică. Rotta, pentru care ingeniozitatea şi insolenţa deveniseră o a doua natură, se simţea ca paralizat în prezenţa acestui om. Doar buzele îi tremurară scurt şi, dându-şi apoi capul pe spate, lăsă să-i cadă pleoapele grele peste ochi, îşi împreună călcâiele, zise cu năduf „Voi face întocmai cum aţi poruncit, domnule locotenent-colonel”, şi ieşi din odaie.

Dar fie că se hotărâse să dea uitării această făgăduială, fie că-şi pusese în gând să încerce energia şi tenacitatea noului său şef, Rotta mai călcă în două rânduri dispoziţia lui expresă, răstindu-se la subordonaţi şi brutalizându-i. Când află, consulul îl chemă pe dragoman şi-i spuse că: dacă abaterea se va mai repeta măcar o singură dată, chiar într-o formă atenuată, i se va aplica, fără tocmeală, paragraful din Regulament prevăzut

pentru rezolvarea cazurilor grave de indisciplină. Rotta luă seama, în timp ce consulul îi vorbea, cum ochii lui albaştri se îngustaseră deodată şi cum două scântei luciră, scăpărând ucigător, schimbându-i cu totul şi privirea şi expresia feţei. Din clipa aceea, dragomanul, speriat, se cuibări în sine şi începu să dospească acolo veninul ucigaş destinat şefului său, în taină şi în deplină tăcere, dar înarmat cu furia şi înverşunarea pe care-o dezlănţuia când se năpustea înainte asupra victimelor sale.

Von Paulich, care nu făcuse din Rotta un caz aparte, ci-l lua în considerare în felul său calm şi fără complicaţii, cum făcea cu toate lucrurile din lume, căuta să se folosească de el cât mai puţin; îl trimitea în calitate de curier la Brod şi la Kostajnica şi aştepta ca von Mitterer să fie numit undeva ca să i-l poată trimite să-l folosească aşa cum va dori. Nici prin gând nu-i trecea însă să-l îndepărteze din Travnik. Şi, curios lucru, nici Rotta nu se gândea să scape de situaţia în care, cum singur îşi dădea seama, nu-l aştepta niciun bine, căci gravita ca hipnotizat în jurul şefului său sclipitor şi rece, ciocnindu-se cu el necontenit şi tot mai violent, deşi mai mult în sinea sa decât în realitate.

D’Avenat, care ştia sau cel puţin bănuia tot ce se întâmpla în Travnik, îşi dete repede seama în ce situaţie se găseşte Rotta la consulat şi se gândi că din chestia asta s-ar putea trage, cu timpul, un oarecare folos în interesul statului francez. Odată, cu prilejul uneia din acele discuţii pe care cei doi dragomani le duceau în felul lor când se întâmpla să se întâlnească undeva, în târg sau în drum spre Conac, D’Avenat îi spuse în glumă lui Rotta că la consulatul francez poate găsi oricând ocrotire în caz de nevoie. O glumă, la care Rotta răspunse tot printr-o glumă.

După primele conflicte, între von Paulich şi dragomanul lui se stabili o atmosferă de acalmie care ţinu un an întreg. Dacă consulul l-ar fi sâcâit pe dragoman cu treburi şi i-ar fi cerut să facă cine ştie ce, dacă i-ar fi arătat că-l urăşte sau că îi este răuvoitor, poate că Rotta ar fi îndurat mai lesne calvarul, ar fi găsit destulă răbdare să-l suporte şi să-i reziste până la capăt. Dar purtarea glacială a lui von Paulich şi felul său de a trece pur şi simplu peste persoana lui Rotta trebuiau să ducă, mai devreme sau mai târziu, la ruptură.

Ruptura s-a produs în primăvara anului 1812. Mărunţelul dragoman cocoşat nu mai putea îndura să trăiască neobservat, mărginindu-se să execute doar obligaţiile regulamentare,

înăbuşindu-şi pornirile până la sufocare şi părăsindu-şi obiceiurile înrădăcinate. Ieşindu-şi din fire, el se năpustea asupra servitorilor şi subalternilor de la consulat şi în timp ce-i făcea cu ou şi cu oţet, strecura ameninţări şi vorbe cu dublu înţeles la adresa şefului său, vărsându-şi astfel, cât de cât, năduful. În cele din urmă von Paulich luă foc. Îşi chemă dragomanul şi, fără să-şi piardă calmul, îl avertiză că va aplica Regulamentul şi-l va expedia la Brod pe cale disciplinară. Arţăgosul dragoman Rotta găsi totuşi puterea să-l înfrunte, pentru prima dată, răspunzându-i insolent şi răspicat consulului că asta nu-i de competenţa lui, şi că el, Rotta, s-ar putea să-l expedieze pe consul ceva mai departe de Travnik. Von Paulich porunci atunci ca lucrurile lui Rotta să fie scoase pe uliţă şi să nu i se mai permită accesul în consulat. În acelaşi timp îl încunoştinţă pe caimacam că Nicola Rotta nu se mai află în serviciul consulatului general austriac, că nu se mai bucură de protecţia acestui consulat şi că prezenţa lui în Travnik e indezirabilă.

Văzându-se dat afară, Rotta îl căută numaidecât pe D’Avenat şi solicită prin el protecţia consulatului francez.

De când sosiseră consulii şi se deschiseseră cele două consulate, nu se pomenise în Travnik un tărăboi şi un scandal de asemenea dimensiuni. Nici misterioasa turcire şi dubioasa moarte a lui Mario Cologna nu stârniseră atâta agitaţie şi forfotă şi nu răscolise oraşul ca acum. Căci moartea lui Cologna se întâmplase în timpul unei tulburări care luase proporţii şi putea fi socotită o parte componentă a ei, pe când acum vremurile erau paşnice. Şi-apoi, „medicul ilir” murise şi amuţise pentru totdeauna, în timp ce Rotta era mai viu şi mai gălăgios ca niciodată.

Renegarea de către Rotta a consulului şi a statului său, fu îndeobşte socotită ca un mare succes al lui D’Avenat. D’Avenat nega acest lucru, comportându-se ca un biruitor ponderat şi chibzuit. Căuta, desigur, să profite cât mai mult de situaţia în care se afla Rotta, dar cu prudenţă şi fără să forţeze lucrurile.

Daville, ca în atâtea alte cazuri, simţea în sine o dedublare şi nu privea cu ochi buni întâmplarea. El nu putea şi n-avea voie să arunce peste bord avantajele pe care interesele Franţei le-ar fi putut dobândi de pe urma gestului necugetat al lui Rotta. Căci ghebosul dragoman, mânat de împrejurări şi purtat de propria

sa fire, luneca tot mai mult spre o trădare făţişă, dând în vileag puţin câte puţin tot ceea ce ştia în legătură cu activitatea şi intenţiile şefilor săi. Pe de altă parte însă, îl durea şi-l supăra că e pus să acopere cu prestigiul său complotul celor doi dragomani, levantini josnici şi lipsiţi de scrupule, împotriva unui om onest, inteligent şi distins cum era von Paulich. În sinea sa ar fi dorit ca toată afacerea, după ce D'Avenat va fi tras cât mai multe foloase, să fie repede uitată şi îngropată. Dar asta n-o doreau deloc cei doi dragomani şi mai cu seamă Rotta. El îşi croise acum din răfuiala cu von Paulich o ţintă demnă de tristele sale porniri şi meschinele sale aspiraţii, atâta timp ascunse şi înăbuşite. Trimitea lungi epistole nu numai consulului, ci şi comandantului de la Brod, ministrului de la Viena, informându-i despre cazul său, dar trecând, fireşte, sub tăcere faptul că intrase în legătură cu consulatul francez. Se ducea, însoţit de un cavas al consulatului francez, în faţa consulatului austriac, şi, pretinzând că i se oprise din lucruri, provoca scene publice şi certuri ca la uşa cortului, născocea mereu câte ceva, alerga cu sufletul la gură prin oraş, se ducea la Conac să i se plângă caimacamului. Într-un cuvânt, îşi savura toată gâlceava asta ca o femeie isterică şi neruşinată.

Von Paulich, care-şi păstra calmul, făptui totuşi o greşeală, cerându-i în mod oficial caimacamului să-l aresteze pe Rotta, sub acuzaţia că furase acte oficiale. Această cerinţă îl obligă pe Daville să trimită caimacamului o scrisoare în care-l informa că Roita se afla sub protecţia franceză şi că, prin urmare, nu poate fi arestat sau pus sub poprire. Îi trimise lui von Paulich o copie după această scrisoare, comunicându-i că regretă cele întâmplate, dar că nu poate proceda într-altfel, deoarece Rotta, fire poate dificilă şi nestăpânită, dar altminteri om corect, ceruse protecţia consulatului francez pe care, în mod firesc, o şi primise.

Von Paulich îi răspunse tăios, arătându-şi dezaprobarea pentru gestul făcut de consulatul francez care acordă protecţia sa unor spioni plătiţi, delapidatori şi trădători. Îl ruga pe Daville ca de acum încolo să menţioneze pe orice scrisoare pe care i-ar mai trimite-o că nu se referă la Rotta. Altfel, scrisorile îi vor fi înapoiate fără a fi deschise, atâta timp cât va dura acest penibil incident.

Răspunsul acesta îl jigni şi-l întristă pe Daville, căruia afacerea asta începea să-i miroasă din ce în ce mai urât.

Bătrânul şi morocănosul caimacam, găsindu-se în acest conflict între ciocan şi nicovală, căci unul din consulate cerea cu hotărâre arestarea lui Rotta, pe când celălalt se împotrivea categoric, se simţea descumpănit, supărat foc pe ambii consuli şi mai cu seamă pe Rotta. De câteva ori pe zi îl auzeai mormăind şi pufnind pe nas:

— S-au găsit să se ia câinii la harţă tocmai în ograda mea.

Printr-un om de-al său îi înştiinţă pe ambii consuli că mai degrabă îşi va da demisia decât să le permită să se războiască aici în Travnik, atâta timp cât împăraţii lor trăiesc în bună pace, şi asta pe spinarea lui şi aşa împovărată peste măsură. El nu voia să le reproşeze nimic în nicio privinţă şi cu atât mai puţin în chestiunea acestui om mărunt şi înfumurat care nu era altceva decât un lingău şi un trepăduş, un caraghios care nu merita atâta atenţie din partea unor înalţi funcţionari şi oameni de rasă. Iar lui Rotta îi trimise vorbă să se astâmpere, că altfel o să dea de dracul, că din pricina lui fruntaşii acestui oraş, în care domnea până acum liniştea ca într-un templu, nu-şi mai află tihna de câteva săptămâni, că nu se cădea să se facă în jurul lui atâta vâlvă nici dacă ar avea căpăţână de aur şi minte de vizir. Dacă vrea să trăiască la Travnik ca un om paşnic şi cinstit, n-are decât; dacă însă va mai aţâţa lumea, alergând ca bezmeticul prin oraş între cele două consulate, stârnind certuri, punând paie pe foc şi aţâţându-i între ei pe turci şi pe creştini, atunci din cele două drumuri care pleacă din Travnik să-şi aleagă unul pregătindu-se de cale lungă.

Într-adevăr, Rotta, pus pe răzbunare, umpluse oraşul, încercând în toate chipurile să lăţească scandalul. Închiriase catul de sus al casei unui anume Pera Kalajdžić, un holtei cu faimă proastă în târg. Adusese fierari şi ţigani de-i puseseră obloane de fier la ferestre şi broaşte greu de spart la toate uşile. Pe lângă cele două pistoale englezeşti pe care le ţinea în permanenţă sub pernă, făcuse rost de-o şişanea, de plumbi şi praf de puşcă. Îşi gătea singur bucatele, de teamă să nu fie otrăvit şi singur deretica prin casă, ca nu cumva să fie tras pe sfoară sau prădat. Locuinţa lui Rotta era tot mai mult invadată de acel pustiu rece şi dezolant care domneşte în casele burlacilor şi ale solitarilor excentrici. Pretutindeni grămezi de

zdrenţe, ciurucuri, cârmoji, peste care se depunea praful şi funinginea. Casa asta, care nici altfel nu era prea arătoasă, se jupuia mereu şi pe dinafară, căzând în paragină.

Iar Rotta, la rându-i, se destrăma şi el şi se părăginea, decăzând din ce în ce. Nu mai ţinea la curăţenie ca altădată şi umbla neglijent îmbrăcat. De prea multă purtare cămăşile i se boţeau şi gulerul se muia, cravata neagră se pătase cu sos de mâncare, pantofii i se scâlciaseră şi-i încălţa plini de glod. Părul lui alb ca neaua se-ngălbenise şi se-nverzise pe ici, pe colo, unghiile i se îndoliaseră, nu se mai rădea în fiecare zi ca înainte şi începuse să duhnească a prăjalniţă şi a băutură. Îi scăzuse şi fala. Nu mai păşea ca altădată ţanţoş, cu mers apăsat şi nu se mai uita de sus, ci alerga prin oraş cu paşi mărunţei, grăbit, şuşotea la urechea celor care mai erau dispuşi să-l asculte sau, râvnind să-şi aline focul, dădea pe gât tot mai mult rachiu. Intra în crâşmă, şi, făcând cinste la toată lumea, se-apuca să urle strivindu-l sub ocări pe consulul austriac. Pojghiţa subţire a demnităţii, a falsei puteri şi distincţii de altădată se topea văzând cu ochii.

Aşa hălăduia prin părţile Travnikului Nicola Rotta, închipuindu-şi că duce o luptă măreaţă împotriva crâncenilor şi feluriţilor săi duşmani. Orbit cu totul de ura lui bolnavă, nici nu băga de seamă cât de repede se ruinează şi că e gata să se năruie, nu observa că, prăbuşindu-se, străbate fulgerător înapoi anevoioasa cale a bietei lui ascensiuni, drum lung şi presărat cu jertfe. Nu vedea, cu ochii lui tulburi, cum toate faptele mărunte converg şi se strâng într-un torent imperceptibil, dar viguros, târându-l înapoi la starea pe care-o părăsise, copil fiind, atunci când lăsase în urmă sordida mahala San Giusto din Triest, întorcându-l în lumea mizeriei hidoase şi a viciului, de care fugise timp de treizeci de ani mâncând pământul, încredinţat că scăpase din ghearele ei o dată pentru totdeauna.

XXIII

În sinea sa Daville respingea superstiţiile, i se păreau meschine şi nu le putea suferi, dar se surprindea mereu cu gândul la ele. Se spunea, printre altele, că în Travnik lunile de vară sunt luni funeste, aducătoare de nenorociri şi belele. Iar lui i se părea această credinţă cât se poate de întemeiată, căci vara începeau toate războaiele şi răscoalele. Apoi, zilele de vară fiind mai lungi, oamenii au mai multă vreme de pierdut şi deci prilejuri mai multe de-a se deda la blestemăţii şi neghiobii, atât de înrădăcinate în firea noastră omenească. Dar, după ce găsea toate aceste temeiuri, peste câteva minute se surprindea din nou cugetând înfrigurat că lunile de vară sunt aducătoare de nenorociri şi necazuri şi că cele în care nu figurează litera „r" s-au dovedit a fi întotdeauna mai funeste ca celelalte.

Vara aceea nu începuse sub bune auspicii.

Într-o zi de la începutul lunii mai, Daville, după ce lucrase cu spor dimineaţa ciocănind vreo două ceasuri la versurile „Alexandriadei" sale, stătea de vorbă cu tânărul Fressinet care venise să-i spună, chiar el, că „hanul francez din Sarajevo se găsea la grea cumpănă şi că deci comerţul francez de tranzit prin Bosnia era primejduit".

Şedeau la masă pe terasa umbrită, înconjurată de flori, iar tânărul om de afaceri vorbea, potrivit temperamentului său meridional, repezit şi agitat.

Trecuseră doi ani de când se stabilise la Sarajevo. În aceşti doi ani mai fusese la Travnik o singură dată, dar îi scrisese regulat consulului general. Şi aproape că nu era scrisoare în care să nu se vaite în legătură cu oamenii şi cu împrejurările din Sarajevo. Tânărul comersant se arăta cu totul dezamăgit şi descurajat. Slăbise, părul i se rărise în creştetul capului, iar faţa căpătase o culoare nesănătoasă. Daville băgă de seamă că-i tremură mâinile şi în glas îi răzbate amărăciunea. Clarviziunea calmă şi exactitatea cu care pusese totul la cale cu ocazia primei vizite din vara trecută, la aceeaşi masă, pe aceeaşi terasă, dispăruseră. (Orientul, îşi spunea Daville – nu fără trista satisfacţie care ne bucură inconştient atunci când descoperim pe chipul altora vestigiile neiertătoarei maladii căreia şi noi i-am căzut pradă. Da, Orientul i-a pătruns şi lui în sânge şi i-l minează, i-l răscoleşte, i-l întunecă.)

Tânărul era într-adevăr amărât şi descurajat. Exasperarea, nemulţumirea faţă de toţi şi de toate prin care trece orice occidental venit cu treburi în aceste părţi de lume, îi luaseră în stăpânire întreaga făptură şi era evident că tânărul n-avea putere nici să le-nvingă, nici să le zăvorască înlăuntrul lui.

Venise cu propuneri radicale: întrucât aici nu se putea face nimic, trebuia lichidat totul cât mai repede şi cât mai avantajos şi aflate alte căi de tranzit, pe undeva unde era chip de trăit şi de lucrat cu oamenii.

Daville nu se mai îndoia că tânărul sorbise din „otrava Orientului” şi că se afla în acel stadiu al bolii, în care omul, bântuit de febră, nu mai e în stare să vadă realitatea, nici să o judece cum trebuie, ci e angajat cu toţi nervii şi cu fiecare gând într-o necontenită dispută şi harţă cu lumea înconjurătoare. Cunoştea atât de bine această stare de spirit, încât nu-i venea greu să joace în faţa acestui tânăr om de afaceri rolul omului mai vârstnic, mai viguros, capabil să-l consoleze şi să-l liniştească. Tânărul însă brava orice încercare de consolare şi o respingea ca pe o jignire personală.

— Degeaba, zicea el înciudat, cei din Paris nu-şi pot închipui ce viaţă duc oamenii aici şi în ce condiţii sunt nevoiţi să lucreze. Sunt prea departe şi au alte preocupări. Numai lucrând cu oamenii ăştia şi trăind printre ei, îţi poţi da seama cât de nestatornici, de orgolioşi, de primitivi şi de perfizi sunt bosniacii. Şi eu mi-am dat seama.

Daville parcă-şi asculta propriile cuvinte rostite sau puse pe hârtie de atâtea ori. Le asculta cu luare-aminte, fără să-şi ia ochii de pe chipul tânărului care tremura de mânie înăbuşită, şi repulsie. „Iată, aşadar, cum arătam eu în ochii lui Desfossés, când îi vorbeam de lucrurile astea, iată cu ce ton îi vorbeam şi ce cuvinte foloseam”, se gândea Daville în sinea sa. Şi încerca mai departe să-l consoleze şi să-l încurajeze pe tânărul acesta ajuns la deznădejde.

— Da, spunea el, condiţiile sunt într-adevăr nespus de grele, o ştim cu toţii din proprie experienţă, dar trebuie să avem răbdare. Puterea de raţiune a gândirii franceze nu trebuie să cedeze ca să înfrângă nesăbuirea şi îngâmfarea băştinaşilor. Trebuie deci...

— Trebuie să fugim de-aici, domnule consul general, şi asta cât mai repede cu putinţă, căci altfel ne pierdem puterea de

raţiune, ne tocim nervii şi ne irosim vigoarea, fără a câştiga nimic în schimb. Cel puţin în legătură cu treaba pe care am venit s-o îndeplinesc aici, nu mai încape îndoială.

„Aceeaşi boală, aceleaşi simptome”, se gândea Daville, căutând mai departe să-l liniştească şi să-l convingă şi sfătuindu-l să nu-şi piardă răbdarea, întrucât lucrul e abia la început, că nu poate fi lăsat baltă, că în marele plan imperial, privind sistemul continental şi organizarea ansamblului economic european, Sarajevo reprezintă un punct important, ingrat poate, dar important, iar abandonarea lui ar putea duce la dezmembrarea întregii reţele de tranzit.

— Ce vrei? E de datoria noastră, oricât ne-ar fi de greu şi oricât ne-am chinui, să ducem la bun sfârşit lucrul început. Chiar dacă nu înţelegem prea bine sensul şi obiectivele planului la care colaborăm, ştim cu toţii că el dă roade bune şi că deci fiecare din noi trebuie să reziste la postul său, nefiindu-i îngăduit să dea înapoi. Şi să nu uităm nicio clipă că providenţa ne-a dăruit pe cel mai mare domnitor al tuturor timpurilor, că el călăuzeşte destinele supuşilor săi, deci şi destinele noastre, şi că putem avea o încredere oarbă în clarviziunea şi forţa de pătrundere a minţii sale. Nu întâmplător destinele lumii se află în mâinile lui. Geniul lui şi steaua lui fericită îndreaptă cumpăna lumii spre un sfârşit bun. Bizuindu-ne pe atâtea temeinice dovezi, putem, aşadar, să ne vedem liniştiţi de treburile noastre şi să trudim cu încredere, în pofida greutăţilor, oricât de mari ar fi.

Urmărind cursul larg al frazelor sale şi ascultându-şi spusele, Daville se mira în sinea lui de logica argumentelor aduse în discuţie, argumente pe care zadarnic încercase să le găsească în timpul propriilor sale ezitări şi îndoieli. Şi pe măsură ce vorbea devenea tot mai elocvent şi mai convingător. Semăna cu o dădacă bătrână care, legănând pruncul, îi îndrugă la poveşti una după alta, cu gândul să-l adoarmă, dar începe să moţăie lângă leagănul copilului treaz. Căci ascultându-şi cuvintele, el se simţea spre sfârşitul discuţiei pe deplin convins de tăria argumentelor sale, în timp ce tânărul om de afaceri, căruia neguţătorii şi harabagiii din Sarajevo îi mâncau zilele, dădea doar neîncrezător din cap şi se uita la el pungindu-şi mâhnit buzele, în timp ce un tremur nervos îi crispa faţa pe care se citeau urmele bolii de ficat.

În clipa aceea sosi D'Avenat, şi, cerându-şi iertare că le întrerupe convorbirea îi şopti consulului că lipcanul de la Ţarigrad, care sosise de cu seară, adusese vestea cum că molima pătrunsese şi în haremul lui Ibrahim-paşa. Ciuma care bântuia în ultimele săptămâni la Ţarigrad cuprinsese şi casa vizirului de pe ţărmul Bosforului. Boala făcuse în scurt timp cincisprezece victime, mai mult printre slujitori, dar fiica cea mai mare a vizirului şi fiul său în vârstă de doisprezece ani îi căzuseră de asemeni jertfe. Cei rămaşi în viaţă fugiseră cu toţii în munţii dinlăuntrul ţării.

În timp ce-l asculta îngrozit pe D'Avenat, Daville vedea parcă limpede în faţa sa chipul mare al vizirului, dichisit şi caraghios, întotdeauna puţin înclinat spre dreapta sau spre stânga, îl vedea cutremurându-se sub noile lovituri ale soartei.

Potrivit cu sfatul lui D'Avenat şi cu bunul obicei oriental, hotărârǎ să nu ceară imediat audienţă la vizir, ci să aştepte să treacă câteva zile şi odată cu ele, măcar într-o oarecare măsură, suferinţa şi tulburarea pe care i-o pricinuiseră cumplitele veşti.

Continuând apoi discuţia cu Fressinet, Daville se simţi şi mai înţelept şi mai răbdător, ca şi cum aceste întâmplări l-ar fi oţelit. Curajos şi fără să şovăie, îi făgădui tânărului că va veni neapărat în luna următoare la Sarajevo spre a vedea cu ochii lui cum stau lucrurile şi că va sili autorităţile să ia măsuri pentru îmbunătăţirea tranzitului francez.

Peste trei zile, vizirul îl primi pe Daville la catul de sus, în Divanul de vară. Din dogoarea zilei consulul trecu dintr-o dată în umbra rece şi grea a încăperilor aflate la catul de jos al Conacului. Se cutremură ca la intrarea într-o catacombă. La catul de sus era ceva mai multă lumină, dar şi acolo, în comparaţie cu văpaia şi arşiţa de afară, trona o umbră plină de răcoare. Fusese deschisă o fereastră şi prin ea intra în odaie frunzişul bogat al viţei de vie.

Vizirul stătea pe locul său obişnuit, fără nicio schimbare vizibilă, cu tot dichisul lui, înclinat într-o parte ca o statuie veche. Văzându-l, Daville se strădui să pară şi el neschimbat şi să-şi păstreze înfăţişarea din totdeauna, în timp ce-şi alegea febril în minte vorbele pe care trebuia să le rostească în legătură cu nenorocirea care-l lovise; ar fi vrut să spună vorbe calde şi delicate, să nu-i amintească de cei răposaţi şi mai ales de femei, dar să-i arate din plin înţelegerea şi compasiunea.

Înţepeneala morală a vizirului, întru totul corespunzătoare încremenirii lui fizice, îi venea în ajutor lui Daville, uşurându-i sarcina. Vizirul ascultă nemişcat, cu chipul împietrit, cuvintele lui Daville tălmăcite de dragomanul D'Avenat şi fără a rosti măcar un cuvânt întru pomenirea celor răposaţi, se referi numaidecât la vitrega soartă a celor care rămăseseră să-nfrunte flagelul.

— Iată, s-a abătut şi ciuma asupra Stambulului, prin locurile pe unde nu-i călcase până acum piciorul, vorbi vizirul cu o voce gravă şi rece, pornită parcă dintr-o gură de piatră, iată că nici ciuma nu ne-a ocolit. Trebuia să vină, din pricina păcatelor noastre. Se vede că am păcătuit şi eu, dacă nu s-a sfiit să-mi intre în casă.

Aici vizirul tăcu, iar Daville se grăbi să-i facă semn lui D'Avenat, spunându-i să-i comunice că, în calitate de medic, el cunoştea nenumărate case de oameni curaţi şi neprihăniţi la suflet nimicite de boala asta înfricoşătoare, căci germenii ei se răspândesc pretutindeni şi la întâmplare, fără a ţine seama de nimic.

Vizirul îşi răsuci încet capul şi-l privi pe D'Avenat ca şi cum atunci abia l-ar fi observat, fixându-l cu oarba căutătură a ochilor care privesc fără să vadă, ca şi cum până şi văzul lor ar fi fost de piatră, apoi repede se întoarse iar spre consul.

— Nu. Pătim numai pentru păcatele noastre. Cei din capitală şi-au pierdut minţile şi ruşinea. Cuprinşi de nebunie s-au închinat dezmăţului şi destrăbălării. Iar cei de sus îi lasă să-şi facă de cap. Nici nu putea fi altfel, căci toate s-au întors în rău de când s-a săvârşit din viaţă sultanul Selim. Câtă vreme a ţinut în mâinile sale sceptrul puterii, beţia, trândăvia, dezmăţul au fost zăgăzuite la Stambul, prigonite şi stârpite, pe cât cu putinţă. Acum însă...

Vizirul se opri din nou, brusc, ca un mecanism căruia i s-a frânt arcul, iar Daville încercă din nou să strecoare o vorbă de alinare şi de mângâiere, dând să-i explice că între păcat şi pedeapsă trebuie să existe totuşi un echilibru şi că, odată aflat, se va pune capăt, poate, ispăşirilor nedrepte.

— Alah e unul. El singur ştie măsura, spuse vizirul, respingând orice mângâiere.

Prin fereastra deschisă pătrundea în odaie ciripitul păsărilor care se zbenguiau ascunse în frunziş. Pe versantul care închidea

zarea se desenau holde de grâu copt, despărţite prin haturi verzi sau prin garduri vii. Deodată, în liniştea care se lăsase după cuvintele paşii se auzi dinspre povârnişul acela nechezatul strident şi plin de neastâmpăr al unui mânz.

Întrevederea luă sfârşit, încheindu-se ca de obicei cu pomenirea sultanului Selim, care murise ca un sfânt şi ca un martir. Vizirul părea tulburat, deşi nici faţa şi nici glasul nu-l trădau în vreun fel.

— Deie Domnul să vă trăiască şi să vă bucure copiii, îi spuse vizirul lui Daville la despărţire.

Iar Daville se grăbi să-i răspundă, încredinţându-l că după nedreapta suferinţă, bucuria va lumina viaţa vizirului.

— Am fost atât de vitregit şi atât de lovit în viaţă, încât nu mai am altă dorinţă decât să fiu lăsat să-mi sap grădina, îmbrăcat în pânză aspră din in, departe de lume şi de toate câte se întâmplă! Alah e unul în ceruri!

Vizirul rostise aceste vorbe, ca şi cum le-ar fi pregătit de mult, dându-le un înţeles tainic şi scump inimii lui, desluşit doar de el şi inaccesibil altora.

Vara anului 1812, al cărei început nu fu deloc prielnic, nu încetă s-aducă şi alte necazuri.

În toamna lui 1810, cât ţinuse ultimul război împotriva celei de-a cincea coaliţii, Daville se descurcase în multe privinţe. Mai întâi lupta cu von Mitterer, apoi colaborarea cu Marmont şi căpitanii de oraşe de la frontiera austriacă, deşi cum am văzut, au fost sarcini nicidecum uşor de îndeplinit, ele izbutiseră cel puţin să-i umple timpul şi să-i îndrepte atenţia spre griji reale şi scopuri palpabile. În al doilea rând, toată campania mersese bine, din victorie în victorie, şi, lucru esenţial, nu ţinuse mult. Chiar primele săptămâni ale toamnei aduseseră cu ele pacea de la Viena şi oarecare linişte pentru câtva timp. Acum însă evenimentele se petreceau la prea mare depărtare şi înţelesul lor îi scăpa, înspăimântându-l prin caracterul lor confuz şi prin proporţiile lor gigantice.

Să stai agăţat – cu gândurile şi cu viaţa ta – de manevrele unei armate care se mişcă undeva, pe nesfârşitele întinderi ale Rusiei, fără măcar să ştii ce ţel o mână, care-i sunt căile, mijloacele şi sorţii ei de izbândă şi să aştepţi cu teamă-n suflet, umblând bezmetic prin grădina consulatului şi închipuindu-ţi tot ce poate fi mai rău. Asta fu viaţa lui Daville în lunile acelea de

vară şi de toamnă! Şi de nicăieri niciun semn care să-i facă aşteptarea mai uşoară, nimeni, nicăieri, să-i vină în ajutor!

Curierii treceau acum mai des, dar nu aduceau prea multe ştiri despre mersul războiului. Buletinele în care apăreau numele bizare ale unor oraşe necunoscute – Kovno, Vilno, Vitebsk, Smolensk – nu puteau împrăştia incertitudinea şi nici înlătura temerile. Până şi curierii, altminteri gata să-ţi îndruge poveşti şi dornici să-şi deşarte sacul cu ştiri, erau acum osteniţi, morocănoşi, tăcuţi. Nici măcar minciunile lor gogonate nu te mai înviorau, smulgându-te, măcar pentru o clipă, din noianul gândurilor negre şi-al temerilor.

Dificultăţile, privind transportul bumbacului francez prin Bosnia, fuseseră în parte înlăturate şi treaba mergea destul de bine, sau, cel puţin, aşa părea în comparaţie cu nesiguranţa pricinuită de marile evenimente care se desfăşurau acum undeva, departe, în nord. Ce-i drept, cărăuşii ridicaseră preţurile şi continuau să fure bumbacul pe drum, iar ghiumurlucii turci erau tot atât de indolenţi şi avizi de bacşişuri. Fressinet scria scrisori deznădăjduite, atins de boala care atacă străinii din pricina hranei, a populaţiei şi a împrejurărilor din această ţară. Daville urmărea toate simptomele binecunoscute de el ale bolii şi-i trimitea răspunsuri înţelepte, ponderate, de om devotat statului, sfătuindu-l să dea dovadă de răbdare în slujba Imperiului.

Dar în acelaşi timp îşi arunca privirile deznădăjduite în jur, căutând cu înfrigurare un semn omenesc care l-ar putea linişti şi îmbărbăta, alungându-i îndoielile şi ascunsa, dar permanenta lui teamă, în legătură cu tot ce se întâmpla. Nicăieri însă nu se zărea nimic de care s-ar fi putut agăţa sau rezema. Ca întotdeauna în astfel de situaţii, ca altădată în cazul cu tânărul căpitan din Novi, Daville simţea împresurându-l un zid viu de chipuri şi de ochi, reci şi muţi ca într-o conspiraţie tacită, sau enigmatici, goi ori mincinoşi. Cui să se adreseze, pe cine să întrebe, cine cunoştea adevărul şi cine, cunoscându-l, ar fi vrut să i-l spună?

Vizirul îl întâmpina cu aceeaşi întrebare laconică:

— Unde se află acum împăratul dumneavoastră?

Daville îi răspundea, rostind numele localităţii amintite în cel mai recent buletin, iar vizirul dădea doar uşor din mână, şoptind:

— Deie Domnul să intre cât mai curând în Petrograd! Şi îndrepta spre Daville o privire care-i îngheţa măruntaiele şi-i apăsa sufletul ca un pietroi.

Şi comportarea consulului austriac îl îngrijora pe Daville din ce în ce mai mult.

Când s-a aflat că armata franceză porneşte împotriva ruşilor şi când sosi ştirea că de astă dată Austria – aliat al lui Napoleon – trimisese şi ea peste 30.000 de oameni sub comanda principelui Schwarzenberg, Daville se grăbi să-l viziteze pe von Paulich, dornic să-i audă părerea şi să afle ce crede el despre această crâncenă încleştare, în care, din fericire, francezii şi austriecii luptau laolaltă. Fu primit cu mută şi glacială politeţe. Locotenent-colonelul era mai distant şi mai rezervat ca oricând, se purta de parcă n-avea habar de vreun război sau de vreo alianţă, lăsându-l pe Daville să trăncănească, să spuie ce-l taie capul, să se bucure la gândul izbânzii, s-o vâre pe mânecă la gândul unui eventual eşec. Iar când Daville încerca să-i smulgă cu cleştele fie şi un cuvânt de aprobare sau de nemulţumire, consulul austriac îşi lăsa în pământ frumoşii lui ochi albaştri şi ochii aceştia deveneau dintr-o dată răi şi primejdioşi.

După fiecare vizită la von Paulich, Daville se întorcea acasă mai derutat, mai abătut. De altfel, consulul austriac se străduia în mod evident să lase vizirului şi populaţiei impresia că nu participă nicicum la acest război şi că toată afacerea îi priveşte exclusiv pe francezi. Acelaşi lucru îl observase şi D’Avenat.

De câte ori se întorcea acasă cu sufletul astfel împovărat, Daville îşi găsea nevasta pregătind, cu râvnă, provizii de iarnă. Învăţând din experienţa celorlalţi ani, ea ştia acum, cu precizie, ce soiuri de legume se păstrează mai bine şi mai mult timp, ce soiuri de fructe sunt bune de conservat, care sunt efectele umezelii, ale frigului şi ale variaţiilor de temperatură. În felul acesta murăturile şi conservele pregătite de ea erau cu fiecare an mai gustoase, bucatele servite la masă mai bogate şi mai variate, iar pagubele şi risipa tot mai neînsemnate. Femeile lucrau sub îndrumarea şi supravegherea ei, dar nici ea nu se dădea în lături, punând mâna, ori de câte ori se simţea nevoia.

Daville ştia bine – îşi avea şi el experienţa lui – că n-are rost s-o întrerupă de la lucru, că orice discuţie cu ea nu i-ar folosi la nimic, căci se arătase întotdeauna refractară dezbaterilor abstracte pline de temerile şi neliniştile care-şi făcuseră culcuş

în sufletul lui. Grijile mărunte ale vieţii de fiecare zi legate de creşterea copiilor sau dereticatul casei, erau pentru ea mai importante şi mai demne de a fi luate în discuţie decât cele mai complicate „stări lăuntrice” la care el se gândea tot timpul, dornic să afle pe cineva să i le împărtăşească. El ştia bine că femeia asta (altminteri singurul lui tovarăş de nădejde) e absorbită şi acum, ca întotdeauna, de clipa prezentă şi de treaba pe care-o făcea, ca şi cum nimic altceva n-ar fi existat în lume, ca şi cum toată omenirea, începând cu Napoleon şi sfârşind cu ea, soţia consulului francez din Travnik, trebăluiau de zor, fiecare cum se pricepea la pregătirea proviziilor de iarnă. Pentru ea era limpede că voia Domnului se împlineşte în fiece clipă, pretutindeni, în tot ce se-ntâmplă. Şi atunci la ce bun atâta vorbărie?

Daville se aşeza pe scaunul său înalt, îşi acoperea ochii cu palma şi, suspinând abia auzit („Ah, Doamne sfinte, Doamne sfinte!”) lua volumul lui Delille şi-l deschidea la întâmplare, în mijlocul unui cânt oarecare. La drept vorbind, căuta ceva greu de aflat în viaţă sau în cărţi, căuta un prieten inimos şi sensibil, dispus să-l asculte şi capabil să înţeleagă totul, un prieten cu care să stea de vorbă ca de la om la om şi care să-i răspundă pe şleau, limpede, la toate întrebările lui. Atunci ar putea să-şi vadă ca într-o oglindă, prima oară, adevăratul său chip, să afle adevăratul preţ al muncii sale şi să stabilească, fără teamă, poziţia sa în lume. În cristalul aceleiaşi oglinzi ar putea deosebi, în fine, ce anume este întemeiat şi real în toate aceste scrupule, presupuneri, temeri care-i muncesc sufletul, şi ce anume vană închipuire. În această vale a plângerii unde cel de-al şaselea an al singurătăţii lui se apropia de sfârşit, un asemenea prieten i-ar fi adus mântuirea.

Dar de unde să-l ia? Nu se arătase şi nu se va arăta niciodată. În locul lui soseau oaspeţi ciudaţi şi nepoftiţi.

De când venise el în Travnik se abăteau pe-aici mereu călători francezi sau străini cu paşaport francez şi i se înfăţişau solicitându-i ceva sau oferindu-şi serviciile. În ultima vreme numărul lor sporise.

Picau într-una călători, neguţători dubioşi, aventurieri, sau puşlamale care se trăseseră singuri pe sfoară abătându-se din drum în ţinutul acesta sărac şi muntos. Toţi erau în trecere ori în pribegie, în drum spre Ţarigrad, Malta, Palermo şi toţi socoteau

popasul la Travnik o pacoste şi o cazná. Pentru Daville, fiecare din oaspeţii aceştia neaşteptaţi şi nepoftiţi nu însemna decât noi încurcături, griji şi emoţii. Se dezobişnuise de contactul cu compatrioţii şi în general cu occidentalii şi apoi, ca toţi oamenii şovăielnici şi lesne impresionabili, deosebea cu greu adevărul de minciună şi oscila necontenit între suspiciunea neîntemeiată şi încrederea totală. Înspăimântat de circularele ministerului, care avertizau într-una consulatele să ia aminte la agenţii englezi care sunt extrem de vicleni şi camuflaţi cu dibăcie, Daville vedea în fiecare din aceşti drumeţi un spion englez şi lua de fiecare dată măsuri deplasate şi inutile menite să-i demaşte sau să-l pună pe el la adăpost. În realitate, drumeţii aceştia erau cel mai adesea oameni zvârliţi afară din făgaşul vieţii lor, prăpădiţi şi fără căpătâi, destine dislocate, pribegii şi naufragiaţii unei Europe învolburate, pe care Napoleon cu războaiele şi cu politica sa o scurmase până-n măruntaie şi-o răscolise în lung şi în lat. Privindu-i, Daville îşi putea face uneori o idee despre tot ce făcuse „Generalul" în ultimii patru-cinci ani, jucându-se cu soarta omenirii.

Mai era un motiv pentru care Daville nu-i putea suferi pe drumeţii aceştia. Uitându-se la ei, la panica în care-i arunca popasul în Bosnia, la dorinţa lor nestăpânită de a pleca cât mai curând din acest ţinut, la exasperarea în care-i aducea indolenţa, nepriceperea, incorectitudinea localnicilor, la deznădejdea şi neputinţa lor de a lupta cu ţara aceasta, cu oamenii şi cu împrejurările de aici, îşi dădea mai bine seama unde nimerise şi în ce blestemate ţinuturi i se scurg anii cei mai frumoşi din viaţă.

Fiecare din oaspeţii aceştia nedoriţi îi pricinuiau supărări şi bătaie de cap; avea impresia că fiecare i se urcă-n cap şi-l face de ruşine în faţa întregului oraş; şi căuta, în fel şi chip, cu bani, cu binişorul sau cu de-a sila, să scape cât mai repede de ei, să plece din Bosnia, să nu-i mai aibă mereu în faţa ochilor, întruchiparea tristului său destin şi martori ai necazurilor sale.

Se perindaseră şi înainte astfel de călători şi vântură-lume, dar niciodată ca în ultimul an, mai ales de când începuse campania împotriva Rusiei şi niciodată atât de suspecţi, de zănatici sau de bicisnici. Noroc că pe D'Avenat nu-l părăsea niciodată, nici în împrejurări ca acestea, simţul realităţii, sângele

rece, felul său expeditiv şi brutal faţă de toţi şi toate, graţie căruia rezolva cazurile cele mai dificile.

Într-o după-amiază ploioasă de mai, sosiră tot aşa nişte drumeţi şi poposiră lângă hanul mare. În jurul lor se strânse numaidecât o droaie de copii şi de haimanale din târg. Dintre pături şi dintre şaluri se iviră trei fiinţe umane în haine europene. Un bărbat scund şi pirpiriu, o femeie înaltă, voinică, pudrată şi sulemenită, cu părul vopsit ca actriţele şi o copilă de vreo doisprezece ani. Toţi trei păreau istoviţi, frânţi de drumul greu şi lung străbătut călare, flămânzi şi supăraţi unul pe altul, şi toţi trei, pe întreaga lume. Se luau mereu la harţă cu cărăuşii şi cu hangiul. Bărbatul scund, cu pielea galbenă şi părul negru, se mişca cu agerime de meridional, striga, poruncea, se răstea la femeie şi la copil. În cele din urmă lăzile lor fură date jos de pe cai şi trântite, una peste alta, în faţa hanului. Bărbatul plin de năbădăi ridică de subţiori fetiţa durdulie, şi-o săltă pe lada cea mai de sus, poruncindu-i să nu cumva să se mişte de-acolo. După ce o fixă acolo ca pe un reper viu, porni spre consulatul francez.

Se înapoie întovărăşit de D’Avenat, care-l privea chiorâş şi de sus, în timp ce bărbatul mic de stat nu mai tăcea din gură, spunându-i că-l cheamă Lorenzo Gambini, că e, de fel, din Palermo, că trăise până atunci în Valahia ocupându-se cu negustoria şi că s-a decis să se întoarcă în Italia pentru că nu mai poate suporta viaţa din Levant. Fusese tras pe sfoară, jecmănit, îşi pierduse sănătatea. Ca să se întoarcă la Milano avea nevoie de viză şi aflase că o poate căpăta, aici, la Travnik. Avea un paşaport vechi, eliberat de Republica Cisalpină. Ar fi vrut s-o ia din loc neîntârziat, cât mai repede cu putinţă, căci îi era teamă să nu înnebunească de va fi nevoit să-şi mai petreacă fie chiar câteva zile numai printre oamenii ăştia, să nu înnebunească de-a binelea şi în starea aceea de iresponsabilitate să se dedea la fapte nesăbuite. D’Avenat nici n-auzea flecăreala străinului. Vorbi cu hangiul să le facă rost de odăi şi să le dea ceva de mâncare.

Femeia se băgă şi ea în vorbă, cu glas plângăreţ de actriţă bătrână şi ostenită care îşi dă seama şi nu poate uita că îmbătrâneşte şi căreia gândul ăsta nu-i dă pace. Ghemuită sus pe lăzi, fetiţa ţipa că-i e foame. Vorbeau toţi trei în acelaşi timp. Voiau să obţină camere, să mănânce, să se odihnească, să li se

dea viza, să plece cât mai repede din Travnik şi să iasă din Bosnia. Se părea totuşi că mai mult le arde de flecăreală şi de gâlceavă. Nimeni nu asculta şi nu pricepea ce spunea celălalt.

Uitând de hangiu şi întorcându-se cu spatele la D'Avenat, italianul cel ogârjit se răţoia la nevastă-sa de două ori mai înaltă ca el:

— Tu nu te băga! Ţine-ţi clanţa! Blestemat fie ceasul când ai deschis prima dată gura şi când ţi-am auzit glasul. Tu eşti de vină c-am ajuns în halul ăsta.

— Eu? Eu sunt de vină? Eu, ai? ţipa femeia, luând martor cerul şi pământul cu toţi cei de faţă, ah, tinereţea mea, talentul meu, i-am dat tot, tot ce-am avut mai scump pe lume. Şi acum auzi-l ce spune: cică eu sunt de vină!

— Da, frumoaso, tu eşti de vină, trăsni-te-ar Dumnezeu să te trăsnească! Tu eşti de vină că mi-am irosit viaţa, tu eşti de vină c-am ajuns unde-am ajuns şi-o să-mi fac seama în locul ăsta blestemat.

Şi cu o mişcare mecanică, omuleţul scoase din mantaua lui de voiaj, prea largă, un coşcogea pistol pe care-l duse la tâmplă. Femeia scoase un ţipăt, se repezi spre omul mic de stat, căruia nici prin minte nu-i trecuse să-şi zboare creierii şi începu să-l giugiulească şi să-l strângă în braţe.

Sus, pe lăzi, fetiţa dolofană mesteca liniştită muşcând dintr-o bucată de cozonac pe care i-o dăduse cineva. D'Avenat se scărpină după ureche. Omuleţul uită numaidecât şi de nevastă-sa şi de gândul funest al sinuciderii. Fluturând în mână un paşaport boţit şi peticit, se apucă să-i explice cu ardoare lui D'Avenat că până a doua zi dimineaţă trebuie neapărat să capete viza, şi, în acelaşi timp, îşi ocăra fetiţa că stă cocoţată pe lăzi ca o nesimţită, în loc să coboare s-o ajute pe maică-sa.

După ce aranja cu hangiul şi le făgădui c-o să le dea răspunsul a doua zi în zori, D'Avenat o porni spre consulat fără să se uite la ciudata familie şi fără să mai răspundă la pătimaşele rugăminţi rostite cu patos de mărunţelul italian.

În faţa hanului mulţimea de gură-cască holba ochii la cei trei străini, cercetându-le straiele, uluiţi de manierele lor ciudate, asemănătoare cu ale caraghioşilor de prin bâlciuri. Turcii de pe cepenacuri şi oamenii care treceau pe-acolo ducându-se după treburi se uitau chiorâş, îi măsurau posomorâţi, sau întorceau repede capul, făcându-se că privesc în altă parte.

Abia sosise D'Avenat şi apucase să-i spună consulului ce minune de oaspeţi le hărăzise Domnul şi să-i arate paşaportul de fantastică obârşie a lui Gambini, tot una de vize şi de ştampile, cusut şi răscusut, când se auzi de afară larmă şi-apoi bătăi în poartă. Era Lorenzo Gambini în persoană şi cerea să fie lăsat înăuntru, având a discuta cu consulul între patru ochi. Cavasul îi aţinea calea. Băitănimea de prin târg îi dădea târcoale, simţind că peste tot pe unde trece omul ăsta trebuie să iasă cu scandal, cu ţipete şi scălămbăieli ca la panoramă. D'Avenat ieşi mânios în poartă şi se uită la omuleţul înfierbântat care o ţinea ca gaia mâţa precum că luptase pentru cauza Franţei, că avea merite câştigate şi avea oricând un cuvânt de spus la Milano ori la Paris. Până la urmă se dădu bătut şi se întoarse la han, după ce jurase, cu mâna pe inimă, că-şi va zbura creierii în pragul consulatului dacă nu i se dă paşaportul vizat până a doua zi.

Daville, speriat, scârbit şi mâhnit îl rugă pe D'Avenat să termine cât mai repede cu afacerea asta, să nu-l lase pe zăpăcitul ăsta de italian să-i facă de râsul târgului, dându-se în spectacol ca la circ. D'Avenat, care era imun la asemenea considerente, căci pentru el gâlceava, cearta şi harţa intrau în firea lucrurilor, fiind nelipsite când era vorba să-nchei o afacere, aici, în Orient, îi răspunse consulului, sec:

— Fiţi fără grijă, nu se omoară ăsta chiar dacă i-am cădea în genunchi. Când o vedea că nu-i dăm viza, o să plece aşa cum a venit.

Ceea ce s-a şi întâmplat. A doua zi, italienii părăsiră Travnikul, după o ceartă violentă între D'Avenat şi Lorenzo, în care acesta din urmă îl ameninţa ba că-şi trage un glonte-n cap fără întârziere, ba că o să-i înmâneze personal lui Napoleon plângerea sa împotriva consulatului din Travnik, în timp ce monumentala lui nevastă încerca să-l dea gata pe D'Avenat aruncându-i ocheade de irezistibilă ex-cuceritoare.

Daville, veşnic preocupat de prestigiul ţării şi al consulatului, răsuflă uşurat. Dar peste trei săptămâni pică în Travnik alt musafir nedorit.

La hanul mare poposi un turc deosebit de bine îmbrăcat, care venea din Ţarigrad, şi-l căută numaidecât pe D'Avenat. Se numea Ismail Raif şi nu era altul decât domnul Mendelsheim din Alsacia, evreu turcit. Voia şi el să discute cu consulul între patru

ochi, susţinând că are de comunicat lucruri importante în interesul guvernului francez. Se lăuda că are o mulţime de prieteni în Turcia, Franţa, Germania, că e membru al primei loji masonice din Franţa şi că deţine informaţii în legătură cu uneltirile vrăjmaşilor lui Napoleon. Era înalt şi bine făcut, cu trup de atlet, cu părul roşcat şi faţa rumenă. Vorbea mult şi cu îndrăzneală. Ochii îi luceau ca la beţivi. D'Avenat izbuti să scape de el, recurgând la o stratagemă de care se folosea deseori. Îl sfătui, luând un ton grav, să nu mai piardă nicio clipă, să pornească la drum întins şi să-i comunice tot ce ştie comandantului militar din Split, singurul în măsură să rezolve asemenea chestiuni. Evreul îşi arătă regretul, chipurile, că întotdeauna consulii francezi sunt lipsiţi de înţelegere pentru astfel de lucruri, pe care un consul austriac sau englez s-ar face luntre şi punte ca să le obţină, şi ar fi în stare să plătească o avere, dar n-avu încotro şi peste câteva zile o luă din loc.

Chiar a doua zi, D'Avenat află că înainte de a pleca, străinul fusese la von Paulich să-i ofere serviciile sale împotriva lui Napoleon. Daville comunică neîntârziat lucrul acesta comandantului de la Split.

Nu trecură nici zece zile şi Daville primi din Bugojno o scrisoare lungă. Ismail Raif îl informa că poposise la Bugojno şi intrase în slujba lui Mustafa-paşa, fiul lui Suleiman-paşa. Îi scria din ordinul lui Mustafa, rugându-l în numele lui să i se trimeată cel puţin două sticle de coniac, calvados sau orice altă băutură franceză, „numai tare să fie".

Mustafa-paşa era fiul cel mai mare al lui Suleiman-paşa Skopljak, un domnişor răsfăţat şi nesocotit, vizitat de multe vicii, dar dedat mai ales băuturii, întru nimic asemănător tatălui său care era om viclean şi abraş, însă cutezător, curat şi harnic. Tânărul paşă ducea o viaţă de trândăvie şi risipă, ţinându-se după fuste, chefuind cu fel de fel de neisprăviţi şi alergându-şi caii pe câmpia Kupresului. Iar bătrânul Suleiman-paşa, altminteri sever şi abil în purtările sale cu oamenii, se arăta slab şi îngăduitor faţă de neisprăvitul lui de fecior, găsindu-i întotdeauna scuze pentru trândăvia şi boroboaţele pe care le făcea cu nemiluita.

D'Avenat pricepu îndată ce-i legase pe cei doi oameni. Cu consimţământul consulului îi scrise de-a dreptul tânărului paşă vestindu-l că-i va trimite băutura cu primul prilej, dar că-l

sfătuieşte să nu aibă încredere în acest Ismail care e un vântură-lume sau poate spion austriac.

Ismail Raif răspunse printr-o scrisoare lungă în care se apăra şi se dezvinovăţea, zicând că el nu e spionul nimănui, ci, dimpotrivă, un bun francez şi cetăţean al lumii, dar un om nefericit, un sărman pribeag. Scrisoarea scrisă pesemne sub impulsul rachiului de Kupres, se încheia cu nişte versuri tulburi, în care-şi deplângea trista soartă:

„O, ma vie! O, vain songe! O, rapide existence!
Qu'amusent les desirs, qu'abuse l'esperance.
Tel est donc des humains l'inevitable sort!
Des projets, des erreurs, la douleur et la mort!" [35]

Ismail mai trimise câteva epistole asemănătoare, dezvinovăţindu-se şi pledându-şi cauza într-o proză alcoolizată, presărată cu versuri, şi semnând cu vechiul său nume însoţit de pretinsul grad francmasonic Cerf Mendelsheim, Chev ** d'or *** până când beţia, hoinăreala şi evenimentele îl zvârliră dincolo de hotarele Bosniei.

Ca şi cum ar fi fost înţeleşi, cum conteniră să sosească scrisorile evreului, îşi făcu apariţia în oraş un călător francez, pe nume Pépin, un om mărunţel îmbrăcat fistichiu, pudrat şi parfumat, cu glas subţire şi mişcări mlădioase. Îi explică lui D'Avenat că vine din Varşovia, unde ţinuse o şcoală de dans şi că fusese silit să poposească aici pentru că îl jefuiseră pe drum tâlharii, că se întoarce la Ţarigrad, unde trăise pe vremuri şi unde are destui prieteni care nu-l vor lăsa la ananghie. (Cum de nimerise la Travnik, care nu figura pe ruta Varşovia-Ţarigrad, asta n-a mai catadicsit să explice.)

Insul acesta mărunţel avea tupeul unei prostituate. Îl opri pe Daville în timp ce trecea prin târg, proţăpindu-se în faţa calului său şi începu să-l roage ceremonios să-l primească în audienţă. Ca să nu işte scandal în faţa lumii, Daville făgădui că-i va împlini dorinţa. Dar când ajunse acasă, tremurând de emoţie şi de

---

[35] O, viaţa mea! O, visuri deşarte! O, viaţa ce trece în zbor!
Dorinţele îi însufleţesc, speranţele îi înşală,
Aceasta este soarta necruţătoare a oamenilor!
Planuri, greşeli, suferinţe şi moartea! (fr.).

mânie, îl căută numaidecât pe D'Avenat şi-l imploră să-l scape de neruşinatul ăsta.

Consulul, care şi în somn vedea agenţi englezi, susţinea că omul avea accentul şi pronunţia unui englez. D'Avenat, netulburat ca întotdeauna, lipsit de fantezie, incapabil să vadă lucruri care nu se văd sau să împodobească pe cele vizibile, apucase să afle merchezul străinului.

— Vezi, te rog, ce-i cu omul ăsta, îi zicea Daville tulburat. Ia-l de pe capul meu că ăsta-i cu siguranţă un agent trimis să compromită consulatul sau să facă vreo altă dandana. E un provocator.

— Nu e, răspunse sec D'Avenat.

— Cum adică, nu e?

— E pederast.

— Ce-ai zis?

— E pederast, domnule consul general.

Daville se luă cu mâinile de cap.

— O-o-o! Ce i-a fost dat să păţească bietului nostru consulat. Care va să zică aşa! O-o-o!

D'Avenat căuta să-şi liniştească şeful şi chiar a doua zi îl expedie pe domnul Pépin din Travnik. Fără să spună nimănui nimic, îl înghesui pe pederast într-un colţ al odăii lui, îşi înfipse pumnul în jaboul lui impecabil, îl zgâlţâi zdravăn şi-i spuse ameninţător că dacă nu-şi vede imediat de drum, va fi bătut cu vergeaua a doua zi în mijlocul târgului şi va fi azvârlit în cetate de către autorităţile turceşti. Şi profesorul de dans îşi luă tălpăşiţa.

Daville se felicita că scăpase de haimanaua asta, dar în sinea sa se întreba speriat ce alte scursori sociale şi ce alţi naufragiaţi ai vieţii vor mai sosi, aduşi de jocul tulbure şi stupid al întâmplării, în valea asta unde şi fără ei o scotea atât de greu la capăt.

Iar toamna asta, cea de-a şasea toamnă a lui Daville în Travnik, se pârguia şi urca, asemeni unei tragedii antice, spre punctul culminant şi fatalul deznodământ.

Spre sfârşitul lunii septembrie sosi vestea că Moscova fusese cucerită şi incendiată. Nimeni nu veni să-l felicite. Von Paulich răspundea mai departe cu calmul lui imperturbabil că n-are niciun fel de informaţii în legătură cu desfăşurarea războiului şi evita orice discuţie pe această temă. D'Avenat constată că

oamenii lui von Paulich au aceeaşi atitudine când stau de vorbă cu localnicii, dorind parcă să-i convingă că nu ştiu într-adevăr nimic în ceea ce priveşte participarea Austriei la războiul purtat împotriva Rusiei.

Daville îşi spori dinadins vizitele la Conac şi căută să iasă cât mai des în oraş. Luă seama că oamenii parcă se înţeleseră între ei să nu aducă vorba de campania din Rusia şi să nu rostească decât fraze vagi şi evazive, atunci când n-aveau încotro, fraze amabile, neutre care nu-i angajau cu nimic. Lui Daville i se părea uneori că toţi îl privesc cu teamă şi mirare, ca pe un lunatic care umblă, fără să-şi dea seama, pe marginea acoperişului şi că se străduiesc cu toţii să nu rostească vreo vorbă imprudentă, de teamă să nu-l trezească şi să cadă de-acolo, de sus, frângându-şi gâtul.

Cu toate acestea, adevărul începu să iasă încetul cu încetul la iveală. În ziua aceea ploioasă, primindu-l, vizirul, ca de obicei, îl întrebă, prin D’Avenat, ce veşti mai are din Rusia şi Daville îl înştiinţă că Moscova fusese cucerită. Vizirul se arătă surprins şi bucuros, deşi aflase dinainte cum stau lucrurile, îl felicită şi îi ură ca Napoleon să aibă parte de noi izbânzi, precum odinioară Cirus, cuceritorul însufleţit de dreapta judecată.

— Dar de ce împăratul dumneavoastră a luat-o spre miazănoapte tocmai acum în prag de iarnă? E primejdios. Mi-ar place să-l ştiu ceva mai la sud, spuse Ibrahim-paşa uitându-se îngrijorat pe fereastră, în depărtare, de parcă ar fi văzut în zare nesfârşitele întinderi înzăpezite ale Rusiei.

Vizirul rostise aceste vorbe cu acelaşi glas ca şi urările sale de bine, ca şi referirea la Cirus, şi D’Avenat tradusese la fel cum traducea tot ce i se spunea, sec şi scurt, însă Daville simţi o zvâcnire în măruntaie. „Iată, ăsta-i lucrul de care mă temeam, la care toţi se gândesc, toţi îl ştiu, însă nimeni nu vrea să-l spună”, se gândea el, aşteptând cu încordare ca vizirul să continue. Dar Ibrahim-paşa tăcu. („Nici el nu vrea să spună”, se gândi Daville, îndurerat.) Numai după o lungă tăcere, vizirul glăsui iar, dar cu totul despre altceva. Povestea cum, pe vremuri, hanul Ghisari Čelebi se ridicase cu oaste împotriva Rusiei, biruise de câteva ori oştirea duşmană care se retrăgea necontenit şi tot mai adânc spre miazănoapte. Iarna sosi pe neaşteptate. Oastea lui până atunci biruitoare fu cuprinsă de panică, iar băştinaşii sălbatici şi lăţoşi, obişnuiţi cu frigul, se năpustiră asupra ei din

toate părţile. Cu acest prilej Ghisari Čelebi rostise faimoasele cuvinte:

„Când străbunul soare-al ţării e-ntuneric pentru tine,
Calea-ntoarcerii spre casă cine oare să-ţi lumine?”

(Daville nu putea suferi obiceiul acesta turcesc de a cita, în cursul povestirii, versuri, ca pe ceva deosebit de important şi plin de tâlc, şi niciodată nu şi-a putut da seama în ce constă, de fapt, adevăratul înţeles al versurilor citate şi ce legătură aveau cu subiectul discuţiei, deşi simţea într-una că turcii le atribuie o importanţă şi o semnificaţie pe care el nu le putea intui şi descifra.)

Tânărul han se mânie cumplit pe astrologii săi pe care-i luase anume cu el şi care-i preziseseră o iarnă târzie. Porunci de aceea ca înţelepţii aceştia, care se vădiseră a fi nişte nepricepuţi, să fie legaţi, puşi să meargă desculţi şi îmbrăcaţi numai în cămaşă, prin faţa oştirii, ca să simtă pe pielea lor urmările netrebnicei fapte. Dar se văzu atunci că aceşti cărturari costelivi, stafidiţi şi sfrijiţi ca nişte ploşniţe flămânde, suportau gerul mai bine decât ostaşii. Ei trăiau şi-şi vedeau de treabă în timp ce războinicilor, rumeni şi plini de vlagă, le plesneau inimile în piept ca lemnul verde când dă frigul. Cică pe sabie nu puteai pune mâna că frigea ca scoasă din foc şi pielea palmei rămânea lipită de mâner. Aşa o păţise hanul Ghisari Čelebi, pierzându-şi măreaţa sa oştire şi abia scăpând cu viaţă.

Vizirul îşi încheie istorisirea cu binecuvântări şi cele mai bune urări pentru izbânda lui Napoleon şi înfrângerea muscalilor, cunoscuţi ca nişte megieşi neiubitori de pace şi care-şi calcă cuvântul dat.

Se vedea cât de colo că pildele cu Cirus şi cu hanul Ghisari Čelebi nu purcedeau din capul vizirului, ci din capul lui Tahir-beg. I le povestise, pesemne, la Conac, când auziseră de cucerirea Moscovei, luând în cercetare perspectivele pe care le avea, de-aici încolo, campania lui Napoleon în Rusia. D’Avenat, care izbutea să afle totul, aflase de altfel ce părere aveau cei de la Conac în legătură cu situaţia armatei franceze din Rusia.

Tahir-beg îi lămuri vizirului şi celorlalţi, că, după umila lui părere, francezii şi-o luaseră-n cap şi o zbughiseră prea departe,

atât de departe că nici măcar nu mai puteau da înapoi decât cu pierderi incalculabile.

— Iar dacă soldaţii lui Napoleon mai rămân o săptămână-două acolo unde se găsesc acum, spusese teftedarul, vor rămâne pe vecie să zacă sub zăpezile Rusiei.

Un om de încredere de la Conac îi comunicase lui D’Avenat vorbă cu vorbă spusele lui Tahir-beg, iar dragomanul i le comunică lui Daville, cu glas stăpânit.

„Până la urmă, toate temerile se împlinesc”, îşi spuse Daville, calm, cu glas tare, într-o dimineaţă de iarnă când se trezi din somn.

Era o dimineaţă de decembrie teribil de geroasă. Consulul se trezise brusc din somn simţind parcă pe creştetul capului apăsarea unei mâini reci, străine. Deschizând ochii, rostise tare aceste cuvinte ca pe un mesaj primit de nu ştiu unde.

Aceleaşi cuvinte le rosti cu câteva zile mai târziu, când veni D’Avenat să-l anunţe că la Conac umblă zvonul precum că Napoleon fusese înfrânt în Rusia şi că armata franceză, destrămată, se căzneşte să scape cu fuga. De altfel, prin oraş circula ultimul buletin rus, unde înfrângerea francezilor era descrisă în amănunţime. Se pare că buletinele ruseşti erau procurate şi difuzate în oraş de consulatul austriac, pe ascuns, desigur, şi prin mijlocirea altor persoane. În orice caz, Tahir-beg pusese mâna pe foaia asta şi i-o arătase vizirului.

„Toate se împlinesc...” repetă în sinea sa Daville pe când asculta vorbele lui D’Avenat. Îşi reveni însă şi-l rugă pe D’Avenat să găsească un pretext ca să-l poată vedea pe Tahir-beg şi, în timpul discuţiei, să-i ceară hârtia cu pricina. Totodată, îl chemă şi pe celălalt dragoman, Rafo Atijas, poruncindu-i să încerce a risipi zvonurile nefavorabile care circulă prin oraş combătându-le şi încredinţându-i pe oameni că armata lui Napoleon va ieşi biruitoare, în pofida greutăţilor de moment cauzate de iarna aspră şi marea depărtare, greutăţi care n-au nicio legătură cu pretinsele izbânzi ale ruşilor.

D’Avenat izbuti să-l vadă pe Tahir-beg şi-l rugă chiar să-i dea buletinul, însă teftedarul îl refuză,

— Daca ţi-l dau, se cuvine să-l arăţi domnului Daville, şi asta nu vreau. Prea sunt neprielnice aceste ştiri pentru dumneasa şi ţara dumisale, iar eu îl respect prea mult şi nu vreau să afle de

la mine asemenea ştiri. Spune-i că gândurile mele bune îl vor însoţi totdeauna.

D'Avenat îi reproduse lui Daville aceste vorbe cu fidelitatea lui necruţătoare şi plecă numaidecât, lăsându-l singur cu gândurile lui. Consulul se gândea la amabilitatea orientală a lui Tahir-beg şi simţea cum i se încreţeşte carnea pe trup.

„Cel căruia osmanlâii îi arată atâta amiabilă delicateţe se poate socoti un om mort, sau, dacă nu, cel mai fericit dintre muritori." Iată ce-şi spunea Daville, contemplând, rezemat de fereastră, amurgul de iarnă.

Dincolo de Vilenica, pe-o fâşie de cer de un albastru-pal, răsărise fără veste luna nouă, subţire şi rece ca o literă de metal.

Nu, de data asta altul va fi sfârşitul. S-a isprăvit cu buletinele victorioase şi tratatele de pace convenabile!

În noaptea rece, sub cerul străin şi luna nouă sclipind cu răutate, presimţirea, care stăruia de multă vreme în sufletul lui Daville, se preschimbă în certitudine, forţându-l să cugete la soarta lui şi a familiei sale în cazul unei înfrângeri totale şi prăbuşirii definitive. Căuta să-şi adune gândurile, dar simţea că în seara aceea n-are destulă putere, nici destul curaj.

Da, e limpede că de astă dată povestea n-o să se mai repete şi nu se va încheia, ca până acum, cu un buletin victorios şi cu un tratat de pace care să aducă Franţei noi teritorii şi lauri proaspeţi armatei imperiale, ci cu retragerea şi deruta. O tăcere adâncă plana deasupra lumii, ca liniştea dinaintea furtunii, în aşteptarea prăbuşirii sigure şi îngrozitoare. Sau, cel puţin, aşa i se părea lui Daville.

În lunile care urmară, Daville nu mai primi de nicăieri veşti şi nu mai avu aproape niciun contact cu lumea dinafară spre care se îndreptau toate gândurile şi temerile lui şi care trebuia să decidă asupra destinului său.

Peste ţinutul Travnikului coborâse o iarnă rea, lungă şi neobişnuit de aspră, cea mai aprigă dintre iernile pe care Daville le petrecuse aici.

Oamenii povesteau că mai fusese o iarna ca asta în urmă cu vreo douăzeci şi unu de ani, dar parcă cea de-acum era mult mai câinoasă şi mai aprigă. Din noiembrie încă, sub suflul ei rece, faţa pământului începu să se schimbe şi totodată viaţa şi obiceiurile oamenilor. Peste puţin timp iarna îşi instală de-a

binelea în valea asta monotonia înfricoşătoare ca un pustiu apocaliptic, fără gând de plecare. Iarna golise hambarele şi ferecase drumurile. Păsările cădeau moarte din văzduh, ca nişte fructe sinistre de pe crengi invizibile. Din văgăunile munţilor prăpăstioşi coborau sălbăticiunile dând buzna în oraş – căci împinse de iarnă şi foame nu se mai temeau de oameni. În ochii oamenilor nevoiaşi şi lipsiţi de adăpost pâlpâia teama morţii, de nimeni alungată. Mulţi degerau pe drumuri alergând după o bucăţică de pâine sau un adăpost cald. Cei şubrezi mureau cu droaia, căci gerul nemilos n-avea leac. În noaptea geroasă, se auzea cum trosnesc şi crapă căpriorii care susţineau acoperişul clădirii consulatului sau cum urlă lupii în râpa Vilenicei.

În sobele de lut focul ardea şi noaptea, căci doamna Daville, nemângâiată încă de moartea băieţaşului pe care-l pierduse în urmă cu patru ani, păzea ca ochii din cap sănătatea copiilor.

În nopţile lungi şi îngheţate, Daville rămânea după cină cu nevastă-sa, ea luptând cu somnul şi cu oboseala, căci trebăluise, ca de obicei, toată ziua, iar el cu nesomnul şi gândurile negre. Femeia ar fi vrut să doarmă, însă Daville era dornic să stea de vorbă. Sporovăiala şi lamentările lui, în legătură cu iarna şi mizeria, îi intrau pe-o ureche şi-i ieşeau pe alta, căci ea cunoştea prea bine rigorile iernii, dar deşi plăpândă din fire, înfrigurată şi înfofolită până peste cap, le înfrunta în fiecare zi, fără să se vaiete, sprintenă şi întotdeauna la post. El, dimpotrivă, îşi afla în lamentări singura uşurare. Ea îl asculta, cu toate că picotea de somn, îl asculta ca dintr-un fel de datorie, aşa cum toată ziua îşi făcea datoria faţă de toţi cei din jur.

Daville îi vorbea de neajunsurile pe care iarna asta cumplită le aducea cu sine şi de temerile lui ascunse, povestindu-i tot ce-i trecea prin minte.

Da, zicea el, trecuse prin multe şi văzuse multe în viaţa lui, ştia că omul e nevoit să lupte cu stihiile naturii şi cu propriile lui stihii sau cu cele pe care le zămislesc conflictele dintre oameni. Cunoscuse foamea şi lipsurile de tot soiul în timpul terorii, la Paris, cu douăzeci de ani în urmă. Pe-atunci violenţa şi dezordinea păreau să fie singura perspectivă de viitor şi se confundau cu viitorul naţiunii. Asignaţiile soioase şi zdrenţuite, miile şi miile de franci, nu făceau o ceapă degerată, şi ca să capeţi o bucăţică de slănină sau un pumn de făină trebuia să umbli noaptea prin cartiere mărginaşe, să te tocmeşti şi să te

târguieşti cu fel de fel de indivizi dubioşi prin beciurile întunecoase. Zi şi noapte lumea forfotea şi-şi bătea capul cum să-şi ţină zilele şi viaţa care, şi aşa, nu mai avea mare preţ, căci puteai s-o pierzi în orice clipă, în urma unui denunţ, dintr-o greşeală a poliţiei ori, pur şi simplu, dintr-un capriciu al întâmplării.

Îşi amintea apoi de timpul pe care-l petrecuse ca ostaş în Spania. N-avea decât o cămaşă pe care o purta săptămâni şi luni în şir până mucegăia pe el îmbibată de sudoare şi colb, dar nu cuteza s-o dezbrace şi s-o spele, căci la cea mai mică atingere s-ar fi prefăcut în zdrenţe şi crâmpeie, asemenea lemnului putrezit. Singurul lui bun în afară de armă, baionetă, un pumn de pulbere şi plumbi, era o raniţă din piele neargăsită; o smulsese din spinarea unui ţăran aragonez care pornise în numele Domnului să-i ucidă pe năvălitori, iacobinii francezi, şi care căzuse pe câmpul de luptă. Raniţa era întotdeauna goală. Rar, când norocul se-ndura şi-l ajuta să poată pune în ea un dărăb de pâine de orz, tare ca piatra, furată de prin casele părăsite. Erau şi pe atunci zăpezi şi geruri năprasnice împotriva cărora nu puteai lupta nici cu veşminte groase, nici cu cuşme căptuşite, geruri năprasnice care îţi luau minţile, împingându-te să umbli bezmetic ca animalele, să-ţi afli pe undeva un oploş.

Trecuse prin multe în viaţa lui, îndurase multe, dar niciodată nu-şi dăduse seama, ca acum, de puterea şi grozăvia gerului, de forţa lui mută şi nimicitoare. Nu bănuise că poată să existe în Orient atâta mizerie şi sărăcie, atâta neputinţă în faţa unei ierni lungi şi crâncene, trimisă ca o pedeapsă a cerului, în ţinutul acesta muntos, sărac, năpăstuit de soartă. Doar aici, în Travnik, şi abia în iarna asta, îi fu lui dat să vadă asemenea grozăvii.

Doamnei Daville nu-i plăceau amintirile şi, ca tuturor oamenilor activi şi cu adevărat cuvioşi, o impresionau neplăcut reflecţiile cu glas tare care nu duc la nimic altceva decât la o searbădă înduioşare faţă de noi înşine, slăbindu-ne voinţa, făcându-ne mai vulnerabili. În seara aceea îşi dăduse toată silinţa să-l asculte, dar biruită de oboseală, se ridică de pe scaun şi-l rugă să-i îngăduie să meargă la culcare.

Daville rămase în odaia mare şi din ce în ce mai rece. Rămase aşa încă mult timp, singur, „ascultând” cum gerul se strecoară pretutindeni, sfârtecând fibrele lucrurilor. Şi oriunde poposea cu gândul, aici, în Orient, cugetând la viaţa turcilor lipsită de ordine

şi statornicie, fără înţeles şi fără valoare, sau departe în Franţa, încercând să-şi închipuie ce se întâmpla cu Napoleon şi armata lui prăbuşită care abia scăpase cu fuga din Rusia, pretutindeni nu întâlnea decât suferinţă, mizerie, vrăjmăşie şi nesiguranţă.

Aşa treceau zilele şi nopţile acestei ierni fără sfârşit şi fără îndurare.

Când se întâmpla ca vremea să se înmoaie puţin, o zi-două, se pornea să ningă şi peste mormanele de zăpadă stătută care prinseseră o crustă tare de gheaţă, vânătă ca pământul, se aşternea un strat proaspăt de nea. Apoi se lăsa din nou gerul, mai aprig, mai crâncen. Îţi îngheţa răsuflarea, apa îngheţase şi ea bocnă, iar soarele parcă pierise de pe cer. Oamenii, cu minţile înţepenite, nu se gândeau la altceva decât cum să scape de frig. Şi-ţi trebuia multă caznă până să-ţi aduci aminte că undeva, în adâncuri se află pământul, viu, bun şi dătător de hrană, din care îşi trag viaţa florile şi roadele. Între roadele pământului şi omul înnebunit de frig se coborâse stihia glacială, nemiloasă şi de nestrăbătut, a iernii.

Preţurile merindelor urcaseră din primele luni de iarnă, iar grâul se scumpise din cale-afară. Acum, nici aşa, scump, nu se mai găsea pe nicăieri. Ţăranii mureau de foame, iar orăşenii abia se mai ţineau cu viaţă. Cârduri de ţărani lihniţi de foame, cu privirile fixe şi sălbatice, rătăceau pe uliţe cu câte un sac gol pe braţ, căutând grăunţe. La fiecare colţ de stradă milogii înfofoliţi în zdrenţe întindeau mâinile vinete de ger. Vecinii îşi numărau unul altuia dumicatele.

Consulatele, şi unul şi altul, se străduiau să ajute populaţia îndulcindu-i suferinţele pricinuite de foame şi frig. Doamna Daville şi von Paulich se întreceau împărţind ajutoare în alimente şi bani. La porţile consulatelor se strângea lumea flămândă, mai ales copii. La început veneau numai puradei şi rar vreun copil creştin, dar cum iarna se înăsprea şi odată cu ea lipsurile, începură să se ivească pe la porţi turcaleţi orfani de prin împrejurimile oraşului. La început copiii turci din casele mai înstărite îi întâmpinau la marginea târgului luându-i în batjocură că cerşesc şi se-nfruptă din bucatele ghiaurilor, aruncau în ei cu bulgări de zăpadă şi strigau:

— Măi, coate-goale! Ghiaurule! Ţi-a priit, mă, carnea de porc? Nemâncatule!

Dar gerul se lăsă atât de năprasnic, încât copiii de târgoveţi nu mai avură cum să iasă din case. Iar în faţa consulatelor clănţăneau din dinţi, tropăind în zăpadă, grămezi de copii şi de milogi, rebegiţi de frig, îngheţaţi ca vai de ei şi înfofoliţi în tot felul de zdrenţe, încât nu se mai putea deosebi nici de ce neam sunt, nici la ce Dumnezeu se închină.

Consulii, şi unul şi altul, se arătară nespus de generoşi dar cum proviziile scădeau văzând cu ochii, începură să se simtă şi ei strâmtoraţi. Când însă vremea se mai muie şi cărăuşii din Brod izbutiră să ajungă în oraş, von Paulich organiză neîntârziat, cu pricepere şi hotărâre, un transport neîntrerupt de făină şi alimente pentru el şi Daville.

Odată cu venirea iernii expedierea bumbacului francez prin Bosnia încetase. Fressinet continua să trimită scrisori deznădăjduite, decis să lase totul baltă şi să plece. Cu toate acestea, printre băştinaşi se înrădăcinase părerea că francezii contribuiseră în mare măsură la scumpirea vieţii, plătind simbrii mereu mai mari cărăuşilor, căci, smulgându-l astfel pe ţăran de la munca câmpului, ogoarele rămăseseră nearate şi nesemănate. De altfel, vina tuturor lipsurilor şi nenorocirilor o purta „războiul lui *Bunaparta*”. Ca de atâtea ori în cursul istoriei, lumea făcea din călău ţapul ispăşitor care trebuia să ducă în spinare păcatele şi crimele tuturor. Şi creştea necontenit numărul celor care, fără să ştie nici ei de ce, începeau să socotească înfrângerea şi prăbuşirea lui *Bunaparta* drept o uşurare şi o mântuire, încredinţaţi din ce în ce mai mult că „nu-l mai rabdă pământul”, şi că nu-i bun de altceva decât s-aducă pretutindeni în lume încrâncenare, tulburare, scumpete, boală şi lipsuri.

Dincolo, în ţinuturile austriece, unde lumea gemea sub povara impozitelor şi a crizelor financiare, a obligaţiilor militare şi a sângeroaselor pierderi de pe câmpurile de luptă, *Bunaparta* intrase în cântece şi poveşti fiind arătat ca pricina tuturor acestor necazuri şi ca o piedică în calea fericirii fiecăruia. Prin Slavonia, fetele de măritat care nu-şi găsiseră miri cântau cât le ţinea gura:

Alelei, franţuzule-mpărate!
Ia sloboade-i pe flăcăi acasă
Că stau fetele nemăritate.

Poamele au putrezit pe masă
Şi în ladă rochia de mireasă.

Cântecul acesta trecuse dincolo, pe malul Savei, se cânta prin Bosnia şi ajunsese în Travnik. Daville cunoştea impresionanta viteză cu care se propagau astfel de păreri în aceste ţinuturi, cât de adânc se înrădăcinau în conştiinţa maselor, ştia că e zadarnic să lupţi împotriva lor. Cu toate acestea, el continua să lupte ca şi mai înainte, dar cu voinţa ostenită şi puterile înjumătăţite. Scria aceleaşi rapoarte, dădea aceleaşi instrucţiuni personalului de la consulat şi oamenilor de încredere din afară, îşi da silinţa să strângă informaţii, cât mai multe informaţii, să câştige o influenţă cât mai mare asupra vizirului şi a fiecărui funcţionar de la Conac. Toate erau la fel ca înainte, numai el, Daville, nu mai era acelaşi.

Consulul se ţinea drept, acţiona calm şi sigur. În aparenţă nu se schimbase nimic. Şi totuşi câte schimbări în afara şi înlăuntrul lui!

Dacă ar fi fost cu putinţă să se măsoare puterea voinţei noastre, mersul gândirii, vigoarea elanurilor lăuntrice şi a mişcărilor exterioare, s-ar fi constatat că activitatea lui Daville, în toate domeniile existenţei lui, era acum mult mai aproape de ritmul în care respira, trăia şi trudea oraşul acesta bosniac, decât de ritmul pe care-l avusese cu mai bine de şase ani în urmă, când sosise în Travnik.

Toate aceste schimbări se petreceau lent şi treceau aproape nebăgate în seamă, dar ele erau vii şi permanente. Pe Daville începură să-l sperie cuvântul scris, deciziile prompte şi clare; orice noutate îi producea teamă, se temea de oaspeţi, se speria de cele mai mici schimbări şi chiar la gândul unor schimbări. În locul viitorului neguros şi nesigur ar fi dorit un minut, un singur minut de linişte şi de tihnă.

Nici schimbările exterioare nu puteau rămâne ascunse. Oamenii care trăiesc înghesuiţi laolaltă unii sub ochii altora, observă mai greu că se schimbă şi că îmbătrânesc. Totuşi, oricine ar fi putut vedea că, în ultimele câteva luni, consulul slăbise şi îmbătrânise.

Şuviţa neastâmpărată de păr de deasupra frunţii se pleoştise, scăzuse parcă şi căpătase acea culoare sură pe care o are părul bărbaţilor blonzi când încep brusc să încărunţească. Faţa îi era

încă rumenă, dar pielea i se uscase, începuse să atârne sub bărbie şi să-şi piardă frăgezimea. Din cauza durerilor de gingii care-l chinuiseră în iarna aceea, dinţii începură să-i cadă.

Erau urmele vizibile pe care le lăsaseră la Daville, de-a lungul anilor, gerurile, ploile şi vânturile umede din Travnik, grijile familiale mari şi mici, nenumăratele treburi ale consulatului, dar mai ales zbuciumul lăuntric iscat de ultimele evenimente petrecute în Franţa şi în întreaga lume.

Aşa arăta Daville la sfârşitul celui de-al şaselea an al şederii sale neîntrerupte în Travnik, în ajunul evenimentelor ce au urmat după întoarcerea lui Napoleon din Rusia.

XXIV

Când pe la jumătatea lunii martie gerul se domoli şi gheaţa care părea veşnică începu să se topească, oraşul parcă pustiit de o molimă, surd şi speriat, îşi arătă uliţele desfundate, casele ponosite, copacii goi şi oamenii istoviţi şi întunecaţi la faţă, care, dacă răzbiseră greul iernii, nu sfârşiseră cu chinurile, n-aveau de unde să facă rost de hrană, de seminţe şi erau plini de datorii, băgaţi până-n gât în împrumuturi.

Spre sfârşitul lui martie, într-o dimineaţă, cu aceeaşi voce seacă şi amară pe care o folosea de ani de zile, comunicându-i neînduplecat şi monoton lucruri plăcute ori neplăcute, importante ori indiferente, D'Avenat îi aduse consulului la cunoştinţă că Ibrahim-paşa fusese mazilit fără a fi numit în alt post. Primise ordinul să plece din Travnik şi să se oprească la Gallipoli, aşteptând noi dispoziţiuni.

Cu cinci ani în urmă, când i se comunicase mazilirea lui Mehmet-paşa, Daville, tulburat sufleteşte, simţise nevoia să dea din mâini, să se agite, să facă în sfârşit ceva împotriva acelei hotărâri. Acelaşi lucru i se întâmplă şi acum, deoarece plecarea vizirului în vremurile grele prin care trecea însemna pentru el o pierdere incalculabilă. Ştia însă că azi ca şi ieri ar fi încercat în zadar să protesteze. De când Napoleon se prăbuşise în Rusia, la începutul iernii, i se cuibărise în suflet spaima la gândul că totul se năruie şi se destramă şi orice pagubă, de oriunde ar fi venit, îşi găsea acum în spaima aceasta sens şi justificare.

Totul se năruie, împăraţi, oştiri, instituţii, averi şi elanuri înalte pân-la cer! Atunci de ce nu s-ar nărui într-o bună zi şi vizirul acesta, nefericit şi ţeapăn, care stă de ani de zile puţin înclinat ba într-o parte, ba în alta! Ştia el ce înseamnă „să se oprească la Gallipoli, aşteptând noi dispoziţiuni". Nimic altceva decât surghiun, viaţă amărâtă la un pas de sărăcie, pe care trebuie s-o înduri fără murmur, fără putinţa de a explica sau îndrepta ceva.

Spre cinstea lui, abia în al doilea rând Daville se gândi că pierde un vechi prieten şi un sprijin de nădejde şi asta tocmai în clipa când s-ar putea să aibă nevoie de el, mai mult ca niciodată. Dar, deşi tulburat, nu mai afla în fiinţa lui zelul şi dorinţa fierbinte de-a se împotrivi, de-a da din mâini şi de-ai veni, într-un fel, în ajutor, ca odinioară când plecase Mehmet-paşa. Totul se năruie şi piere, pier şi prietenii şi sprijinul lor. Iar

cine se frământă şi încearcă să se salveze sau să salveze pe alţii, nu izbuteşte nimic. Se prăbuşeşte deci şi veşnic înclinatul vizir, aşa cum se năruie toate. Şi-n urma tuturor nu rămâne decât părerea de rău.

Tocmai când se afla în prada acestor gânduri, incapabil să ia o hotărâre, primi înştiinţarea că este aşteptat de vizir.

La Conac lumea era neliniştită şi forfotea de colo, colo, însă vizirul părea neschimbat. Considera destituirea sa ca pe un lucru cât se poate de firesc în şiragul acesta de nenorociri care se adăugau cu fiecare an. Ca şi cum ar fi dorit ca acest lanţ să se împlinească şi să se încheie cât mai curând, vizirul se hotărâse să nu tărăgăneze plecarea, ci să pornească la drum în cel mult zece zile, deci pe la începutul lui aprilie. Aflase că succesorul lui pornise spre Travnik şi nu voia, în ruptul capului, să dea ochii cu el.

Ca şi Mehmet-paşa odinioară, vizirul îl încredinţa că e o victimă şi că fusese destituit pentru simpatia pe care-o arătase Franţei. (Daville ştia bine că asta e una din acele minciuni orientale sau semiadevăruri care se strecoară în relaţiile sincere şi serviciile reale, ca banii falşi printre cei buni.)

— Da, da. Cât timp a avut parte Franţa de propăşire şi de izbânzi, m-au ţinut şi pe mine, n-au cutezat să mă înlăture. Acum, când a părăsit-o norocul, mă schimbă pentru că nu le mai convine prietenia mea cu francezii.

(Dintr-o dată moneda calpă deveni bună şi Daville, uitând de premisa falsă a vizirului, simţi cât de dureroasă era în realitate înfrângerea Franţei. Apăsarea chinuitoare, când mai slabă, când mai puternică, pe care-o simţise în măruntaie, de atâtea ori, când intrase în Conac, o simţi şi acum în timp ce asculta calm vorbele vizirului, pendulând între falsa amabilitate şi crudul adevăr.)

„Minciuna şi adevărul merg mână-n mână, se gândea Daville, lăsându-l pe dragoman să traducă cuvintele pe care le înţelesese şi singur, totul e atât de învălmăşit, încât nimic nu se mai poate deosebi ca lumea. Un lucru e limpede: totul se năruie."

Vizirul lăsase în urmă simpatiile pentru Franţa. Vorbea acum de atitudinea sa faţă de bosniaci şi faţă de Daville.

— Poporul acesta, după părerea mea, ar fi trebuit să aibă parte de un vizir mai aspru şi mai crud. Ce-i drept, se spune că

sărăcimea din toată ţara mă binecuvântează. Vă rog să mă credeţi că nici nu mi-am dorit altceva. Cei bogaţi şi puternici n-au decât să mă urască. Şi despre dumneavoastră m-au informat la început greşit, dar eu am izbutit să vă cunosc şi mi-am dat seama curând că sunteţi singurul meu prieten. Slăvit fie Domnul! Şi vă rog să mă credeţi, chiar eu singur i-am cerut sultanului în câteva rânduri să fiu rechemat. Nu-mi trebuie nimic. Atât mi-aş dori: să fiu lăsat să lucrez în grădiniţa mea ca simplu grădinar şi să-mi petrec în tihnă şi pace puţinele zile pe care le mai am de trăit.

Daville încercă să-i arate cât de rău îi pare şi să-şi exprime bunele sale urări pentru viitor, dar vizirul refuză orice mângâiere.

— Nu, nu! Văd eu ce mă aşteaptă. Ştiu. Ca şi altădată, vor căuta să mă ponegrească şi să mă piardă ca să pună mâna pe avutul meu. Parcă-i şi văd cum mă sapă şi mă defăimează acolo sus, dar ce pot face. Alah e unul. Iar de când mi-am pierdut copiii cei mai dragi şi atâtea fiinţe scumpe mie, orice rău s-ar abate asupra mea îl primesc cu dragă inimă. Dacă trăia sultanul Selim, totul ar fi fost altfel.

Daville ştia ce-o să urmeze. Chiar şi D'Avenat traducea vorbele ca pe un text bine memorizat.

În timp ce părăsea Conacul, Daville observă că forfota şi agitaţia erau în creştere. Pestriţa şi complicata gospodărie a vizirului, care în aceşti cinci ani îşi lărgise aria, prinsese rădăcini şi devenise una cu clădirea şi cu tot ce se găsea în jur, scârţâia din toate încheieturile gata să se prăbuşească.

Din toate ungherele şi despărţiturile răsunau voci, zgomot de paşi, lovituri de ciocan şi trosnet de lăzi şi de coşuri trântite. Fiecare căuta să se asigure şi să se salveze. Această imensă familie, strânsă la un loc şi lipsită de unitate, pornea spre interiorul Imperiului Otoman, spre meleagul totalei incertitudini şi, prinsă în forfota pregătirilor, se zguduia din temelii. Singur vizirul rămăsese calm şi ţeapăn în mijlocul acestei zarve şi vânzoleli; şedea, ca de obicei, pe locul lui, uşor înclinat într-o parte şi nemişcat ca un idol de piatră împodobit, purtat de gloata unduitoare a slujitorilor grăbiţi şi speriaţi.

Chiar a doua zi, slugile aduseră la consulat un cortegiu întreg de animale domestice şi domesticite, pisici de Angora, ogari, vulpi şi iepuri albi. Daville îi întâmpină solemn şi îi pofti în curte.

Icioglanul care însoţea cortegiul se opri în mijlocul curţii şi anunţă cu voce gravă că vizirul îi trimite aceste vietăţi, amici ai casei sale, ca unui bun prieten, cu rugămintea de-a le păstra în casa sa.

— Le-a iubit şi nu le poate lăsa decât unui om pe care-l iubeşte.

Icioglanul şi feciorii primiră daruri, iar animalele fură duse în curtea din spatele casei, sub privirile nemulţumite ale doamnei Daville şi spre marea bucurie a copiilor.

Peste câteva zile, vizirul îl invită pe Daville ca să-şi ia rămas bun între patru ochi, prieteneşte.

De astă dată vizirul era într-adevăr tulburat. Dispăruseră cu totul banii falşi, semiadevărurile şi amabilităţile care erau sau nu erau amabilităţi.

— De toate se desparte omul şi iată că ne-a venit şi nouă timpul. Noi ne-am întâlnit ca doi surghiuniţi, întemniţaţi şi troieniţi în mijlocul acestui popor îngrozitor. Aici am devenit de mult prieteni şi aşa vom fi întotdeauna, de-ar fi să ne reîntâlnim vreodată în împrejurări mai prielnice.

Şi atunci se întâmplă un lucru nemaipomenit şi nemaivăzut în aceşti cinci ani în ceremonialul Conacului. Icioglanii se apropiară în fugă de vizir şi-l ajutară să se ridice. (El se sculă smucindu-se brusc şi abia atunci se văzu cât e de înalt şi de puternic. Apoi traversă încăperea încet şi greoi, lunecând parcă pe picioarele-i invizibile ca pe nişte roţi montate sub giubeaua lungă şi grea.) Ieşiră cu toţii în curte. Acolo aştepta curată, lucind ca oglinda, trăsura neagră, cadoul de odinioară al lui von Mitterer, iar ceva mai departe un roib pursânge de-o rară frumuseţe, cu nările roz-albe, înşeuat şi prevăzut cu tot harnaşamentul.

Vizirul se opri lângă trăsură şi rosti în şoaptă ceva ca o rugăciune, apoi se întoarse către Daville:

— Părăsind această tristă ţară, vă las acest vehicul în dorinţa ca şi dumneavoastră s-o părăsiţi cât mai curând.

Calul fu adus mai aproape, şi vizirul se întoarse iar spre Daville:

— ...şi acest nobil animal, spre a ieşi cu el întru întâmpinarea binelui...

Emoţionat, Daville dădu să spună ceva, dar vizirul continuă, îndeplinind cu gravitate, scrupulos, ceremonialul:

— Trăsura e semnul păcii, iar calul simbolul fericirii. Acestea sunt urările mele pentru dumneavoastră şi familia dumneavoastră.

Abia acum izbuti Daville să-şi exprime gratitudinea şi să transmită vizirului urări de bine pentru călătoria ce-l aştepta şi pentru viitorul apropiat.

Încă pe când se aflau la Conac, D'Avenat află de la cineva că vizirul nu-i dăruise nimic lui von Paulich de care se despărţise laconic şi rece.

În faţa Conacului poposeau caravane de cai şi cărăuşi, slugile încărcau şi descărcau într-una, zbierând şi ciorovăindu-se. Prin casa pustie răsunau paşi, porunci şi vorbe răstite. Cel mai tare răsuna vocea stridentă, şuierătoare a lui Baki.

Era zdrobit şi bolnav numai la gândul că o luau din loc pe vremea asta rea (în munţi nu se topise încă zăpada), pe drumuri desfundate. Călătoria cerea cheltuială, pagubele se puteau ivi la tot pasul şi gândul acesta îl arunca în cea mai neagră desperare. Alerga dintr-o odaie într-alta să controleze dacă nu rămăsese ceva, se ţinea de capul tuturor să nu trântească, să nu strice lucrurile, îi ameninţa şi îi implora. Behdžet, care privea cu veşnicul lui zâmbet toată vânzoleala asta, îl scotea din fire. („Un capsoman ca ăsta ce alta ştie decât să rânjească!”.) Îl jigneau nepăsarea şi uşurinţa lui Tahir-beg. („Ăsta vede că s-a dus de râpă şi puţin îi pasă ce se mai întâmplă cu alelalte!”.) Aflând de darurile pe care vizirul i le destinase lui Daville, fu cuprins de panică şi se zăpăci într-atât, încât uită de lăzi şi cărăuşi. Alerga de la unul la altul, se ducea la vizir şi-l implora, deznădăjduit, să-şi păstreze măcar calul. Când văzu ca partida e pierdută, se prăvăli pe o laviţă şi începu să povestească la toată lumea, printre sughiţuri de plâns, că Rotta îi spusese odinioară în mod confidenţial şi jurându-se pe ce avea mai sfânt, cum că von Mitterer, când fusese mutat din Travnik, luase cu el cincizeci de mii de taleri economisiţi în mai puţin de patru ani.

— Cincizeci de mii de taleri! Cinci-zeci de mii! Auzi, porcul de nemţoi! În mai puţin de patru ani! ţipa Baki. Se întreba cu glas tare cât o să economisească franţuzul ăsta şi, cuprins de furie neputincioasă, se plesnea cu palmele peste minteanul de mătase, cam pe-acolo pe unde ar fi trebuit să fie pulpele.

Iar pe la sfârşitul săptămânii, pe o ploaie rece care în munţi se făcea lapoviţă, Ibrahim-paşa cu suita porniră la drum.

Îl petrecură amândoi consulii, însoţiţi de cavaşii lor. Ieşiseră şi ca la vreo cincisprezece begi din Travnik, călări şi ceva gloată pe jos, căci Ibrahim-paşa nu pleca pe ascuns şi urât de toată lumea, cum plecase pe vremuri Mehmet-paşa.

În primul şi-n al doilea an se iscaseră şi împotriva lui, ca şi împotriva celor mai mulţi dintre înaintaşii săi, răzvrătiri şi uneltiri printre aiani, dar mai târziu se potoliră de-a binelea. Înţepeneala de piatră a vizirului, corectitudinea lui în chestiunile băneşti, apoi cumpătarea şi generozitatea lui Tahir-beg şi priceperea lui în cârmuirea ţării, creaseră cu timpul o situaţie suportabilă, iar între ceata begilor şi Conac relaţii reci, dar paşnice. Vizirului i se adusese învinuirea că nu face nimic în ţară şi nu întreprinde nimic împotriva Serbiei. Dar şi învinuirea aceasta begii i-o aduceau mai mult ca să-şi împace cugetul şi să-şi arate zelul, decât din dorinţa sinceră de a pune capăt „liniştii” sterile, dar plăcute ce se instalase în timpul lungului vizirat al lui Ibrahim-paşa. (Căci şi vizirul, la rândul lui, se plângea, şi pe drept cuvânt, că dacă nu poate ridica oaste împotriva Serbiei, de vină sunt numai inerţia, dezordinea şi dezbinările dintre localnici.) Şi cu cât vizirul semăna, din an în an, tot mai mult cu un cadavru, cu atât oamenii îl priveau mai îngăduitor şi-i preţuiau mai mult guvernarea.

Cortegiul celor care ieşiseră să-l petreacă pe vizir se împuţina încet-încet. Întâi se întoarseră cei care mergeau pe jos, apoi şi călăreţii unul câte unul. Până la urmă rămăseseră doar ulemalele, câţiva aiani şi cei doi consuli cu însoţitorii lor. Consulii îşi luară rămas bun de la vizir lângă acelaşi han unde-şi luase altădată Mehmet-paşa rămas bun de la Daville.

Alături mai dăinuia încă foişorul şontit, înecat într-o băltoacă şi înverzit de ploaie. Acolo vizirul îşi opri suita şi-şi luă rămas bun de la consuli rostind câteva vorbe nedesluşite, pe care nimeni nu le tălmăci. D’Avenat repetă cu glas tare urările şi salutările stăpânului său, în timp ce von Paulich şi le rosti singur în limba turcă.

Cernea o ploaie măruntă şi rece. Vizirul stătea călare pe calul său puternic, blând şi lat în spate, pe care cei de la Conac îl porecliseră „vacă”. Purta o manta lungă, îmblănită, din postav stacojiu care contrasta bizar, prin culoarea sa vie, cu peisajul trist şi umed. În spatele vizirului se zărea faţa gălbejită cu ochi strălucitori a lui Tahir-beg, chipul prelung, de vânător împătimit,

al lui Eşref-efendi, medicul, şi mormanul de straie umflat din care mijeau ochii albaştri ai lui Baki, mânioşi şi puşi pe plâns.

Toţi erau nerăbdători să părăsească văgăuna asta umedă, ca atunci când asişti la nişte funeralii oficiale.

Daville porni înapoi în tovărăşia lui von Paulich. Trecuse de amiază. Ploaia se oprise şi de undeva soarele strecura o lumină oblică, zgârcită, îngheţată. Conversaţia rece şi fără conţinut, lăsa să scape, totuşi, gânduri şi amintiri. Cu cât se apropiau de oraş, văgăuna se făcea tot mai strâmtă. Pe coastele abrupte peste care se întinseseră umbre viorii şi jilave iarba începuse a da colţ. Într-un loc Daville zări câteva flori, abia plesnite, de ciuboţica-cucului şi simţi deodată întreaga tristeţe a celei de-a şaptea primăveri ce-l găsea acolo, în Travnik; o simţi atât de violent, încât abia izbuti să îndruge câteva vorbe drept răspuns la frazele lui von Paulich.

Daville fu surprins când la mai puţin de două săptămâni de la plecare vizirul îi trimise veşti. La Novi Pazar, Ibrahim-paşa îl întâlnise pe Siliktar Ali-paşa, urmaşul său la postul de vizir al Bosniei şi amândoi rămăseseră acolo câteva zile. Din întâmplare, tocmai atunci trecu prin Novi Pazar curierul francez de la Ţarigrad, aşa încât Ibrahim-paşa trimise prin el prietenului său primele salutări de pe drum. Scrisoarea era plină de simţăminte prieteneşti şi de bune urări. În treacăt, Ibrahim-paşa adăugase câteva cuvinte şi despre noul vizir. „Aş fi vrut, stimate prietene, să vi-l descriu pe succesorul meu, dar mi-e absolut cu neputinţă. Pot să vă spun doar atât: Dumnezeu să aibă milă de sărăcime şi de toţi cei fără ocrotire. Acum au să vadă ei, bosniacii...”

Cele aflate de Daville de la curier şi mai apoi din scrisorile lui Fressinet, adevereau întru totul constatările lui Ibrahim-paşa.

Noul vizir venea fără personal funcţionăresc, fără icioglani şi harem, „singur şi gol-goluţ ca un haiduc în pădure”, dar cu o mie două sute de arnăuţi bine înarmaţi, „cumpliţi la înfăţişare” şi cu două tunuri mari de câmp, trimiţându-şi înainte faima de fiară crudă şi de cel mai sălbatic vizir din întregul Imperiu.

Pe drum, undeva, între Plevljvo şi Priboj, unul din tunurile vizirului se împotmoli în noroi, căci drumurile erau întotdeauna, dar îndeosebi în anotimpul acesta, desfundate şi gloduroase. Când sosi la Priboj vizirul porunci ca drept pedeapsă să fie

decapitaţi toţi funcţionarii statului (noroc că nu erau decât trei) şi doi dintre târgoveţii cei mai de vază. Fu trimis înainte un lipcan cu porunca severă ca drumurile să fie drese şi bine bătătorite. Dar porunca era de prisos. Pilda dată la Priboj îşi făcuse cumplitul efect. Pe tot drumul de la Priboj la Sarajevo prinseră a mişuna argaţi şi maiştri, umplând cu pământ hârtoapele şi băltoacele, reparând podurile de lemn stricate de puhoaie. Frica netezea vizirului drumul.

Ali-paşa înainta încet, poposea un număr de zile în fiecare oraş şi introducea numaidecât ordinea sa: fixa dări, tăia pe turcii nesupuşi, aresta oameni de vază şi pe evrei fără osebire.

La Sarajevo, potrivit raportului amănunţit şi pitoresc trimis de Fressinet, frica fu atât de mare, încât cei mai de vază begi şi târgoveţi ieşiră până dincolo de Podul Caprei ca să-i ureze vizirului bun sosit şi să-i facă daruri. Ali-paşa, care ştia că begii din Sarajevo erau renumiţi prin felul reţinut, sfidător chiar, cu care întâmpinaseră întotdeauna vizirii în drumul lor de la Ţarigrad spre Travnik, refuză, cu dinadins, să primească solia, răcnind din cort că n-are nevoie de darurile lor, că-i sfătuieşte să-şi ia grabnic picioarele la spinare şi că de-o avea trebuinţă de vreunul din ei o să ştie el unde să-l găsească.

Iar a doua zi, la Sarajevo, fură arestaţi toţi evreii mai înstăriţi şi câţiva begi dintre cei mai de vază. Unul dintre ei, care cuteză doar să întrebe cu ce se făcuse vinovat, fu legat şi plesnit cu vergile sub ochii vizirului.

Despre toate astea se dusese vestea şi la Travnik şi chipul noului vizir luă repede dimensiuni şi proporţii monstruoase. Dar sosirea lui în Travnik şi apoi purtarea pe care-o avu cu aianii în timpul primului Divan, lăsară în urmă faima şi zvonurile care-l precedaseră.

În acea zi de primăvară îşi făcu întâi intrarea în Travnik un detaşament de trei sute de arnăuţi ai vizirului. Păşeau în rânduri largi, perfect aliniate, toţi de aceeaşi statură, aleşi pe sprânceană şi chipeşi ca nişte fete mari. Purtau puşti scurte şi călcau în pas mărunt, privind drept în faţă. Venea apoi vizirul înconjurat de o mică suită, păzit de un detaşament de călăreţi. Şi aceştia călăreau ţinându-şi caii în pas scurt, ca la prohod, fără zgomot şi fără comenzi. În faţa vizirului mergea călare ca vârf al suitei un deliu ciclopic ţinând pe ambele mâini, întinse înainte, o sabie imensă cu tăişul gol. Nici cel mai deşănţat başbuzuc, nici

hoardele de cerchezi bezmetici chiuind şi trăgând din pistoale, n-ar fi înspăimântat lumea mai rău decât cortegiul acesta lent şi tăcut.

Chiar în aceeaşi seară fură ridicaţi evreii şi câţiva târgoveţi fruntaşi, după principiul că „altfel stai de vorbă cu omul care a petrecut o noapte la puşcărie”. Dacă vreo rudă sau prieten cuteza să verse o lacrimă, să se plângă, să încerce să adauge ceva sau să sară în apărarea cuiva, era bătut la tălpi cu vergile. Din toate casele evreieşti fură ridicaţi capii de familie, căci Ali-paşa avea o listă exactă şi era de părere că nimeni nu plăteşte atât de bine ca evreii ca să-şi scape viaţa şi nimeni nu împrăştie apoi mai grozav ca ei spaima prin oraş. Iar travnicenii, care văzuseră atâtea blestemăţii şi tărăşenii în oraşul lor, apucară să vadă acum sminteala smintelilor, adică pe toţi cei şapte Atijaşi legaţi cu un lanţ unul de altul şi mânaţi prin târg de zapcii.

În aceeaşi noapte fură cetluiţi, luaţi de acasă şi azvârliţi în temniţa din cetate, parohul fra-Ivo Ianković din Dolac, stareţul mănăstirii din Guca Gora şi ieromonahul Pahomije.

A doua zi în zori fură scoşi afară din cetate toţi cei care fuseseră întemniţaţi înainte pentru omoruri sau furturi mai însemnate şi zăcuseră acolo în aşteptarea sentinţei lui Ibrahim-paşa, care proceda încet şi cu multă socoteală. Până la răsăritul soarelui fură spânzuraţi până la unul pe la răspântiile oraşului. Iar la amiază se adunară aianii la Conac în primul Divan.

Divanul acesta apucase multe şedinţe furtunoase şi cumplite, auzise multe cuvinte grele, hotărâri însemnate şi osândiri la moarte, dar nu pomenise niciodată o linişte ca aceasta care-ţi tăia răsuflarea şi-ţi îngheţa sângele-n vine. Într-asta şi stătea iscusinţa lui Ali-paşa: el ştia să închege, să întreţină şi să răspândească o atmosferă de spaimă care-i biruia şi-i covârşea până şi pe oamenii de nimic temători, nici măcar de moarte.

După ce fu citit firmanul vizirului, el le dădu de ştire aianilor că Resim-beg, caimacamul din Travnik, fusese osândit la moarte. Loviturile lui Ali-paşa erau cumplite mai ales pentru că veneau pe neaşteptate şi păreau de necrezut.

Când cu trei săptămâni în urmă Ibrahim-paşa părăsise Travnikul, Suleiman-paşa Skopljak, care se găsea iar cu oastea undeva pe Drina, refuzase, sub un pretext plauzibil, să se întoarcă şi să ţină locul vizirului mătrăşit până la sosirea noului vizir. Încât la Travnik rămăsese cu depline puteri bătrânul

caimacam Resim-beg. Omul a şi fost întemniţat, le spuse vizirul, şi vinerea viitoare va fi executat, căci în răstimpul cât ţinuse locul vizirului se arătase moale şi netrebnic, din care pricină se petrecură atâtea dezordini, încât nici de-ar fi murit de două ori nu le putea plăti. Acesta-i numai începutul, căci vor păţi asemeni lui toţi cei care, fiind puşi să ducă la bun sfârşit niscaiva treburi de-ale statului, se vor arăta nepricepuţi şi şovăielnici încurcând pe faţă sau pe ascuns, bunul mers al lucrurilor.

În timp ce vizirul vorbea, cei de faţă fură serviţi cu cafea, tutun şi şerbet.

După cafea, Hamdi-beg Teskeredžić, cel mai în vârstă dintre begi, rosti câteva cuvinte întru apărarea nefericitului caimacam. Unul dintre feciori, după ce-l servise pe vizir, se retrăgea tocmai de-a-ndăratelea spre uşa din dreapta. Acolo se lovi uşor de unul din ciubuccii, care scăpă din mână luleaua. Vizirul îl fulgeră cu ochii şi, nici una, nici două, se răsuci, îşi lungi trupul şi apucând un cuţitoi pe care-l ţinea lângă el, îl repezi spre feciorul înmărmurit. Nefericitul, plin de sânge, fu scos pe braţe afară de ceilalţi servitori, iar aianii şi begii încremeniră mai rău ca nişte stane de piatră, cu ochii pironiţi la filigean, uitând de ciubucele care fumegau alături de ei.

Doar Hamdi-beg îşi păstră cumpătul şi încheie pledoaria sa întru apărarea bătrânului caimacam, rugându-l pe vizir să aibă în vedere vârsta lui înaintată şi meritele lui din trecut, nu doar greşeala pe care o făptuise în ultimul timp.

Cu glas puternic şi limpede, vizirul răspunse aspru, răspicat, că sub ocârmuirea lui fiecare va căpăta ceea ce i se cuvine, cei merituoşi şi ascultători recompense şi laude, iar cei răi şi nesupuşi, moarte sau vergi.

— Eu n-am venit aici ca să vă-ndemn să spuneţi minciuni şi să ne pupăm pe sub imamea sau ca să dorm dus pe salteaua asta, încheie vizirul, ci ca să pun bună ordine în ţara asta căreia i s-a dus buhul până la Stambul că se află într-un hal fără hal. Se va afla hanger şi pentru capul cel mai îndărătnic. Capetele sunt pe umerii domniilor voastre, hangerul în mâna mea, iar firmanul ici, sub pernă. La asta să ia aminte şi după asta să se călăuzească oricine vrea să mai mănânce pâine şi să mai vadă dulcea lumină a soarelui. Băgaţi la cap ce vă spun şi lămuriţi poporul ca

împreună să punem umărul şi să ducem la împlinire porunca sultanului.

Begii şi aianii se sculară şi-i făcură temenele în tăcere, fericiţi că scăpaseră cu viaţă şi năuciţi, de parcă ar fi luat parte la o reprezentaţie de iluzionism.

A doua zi vizirul îl primi pe Daville în audienţă festivă.

Veniseră ca să-l însoţească arnăuţii vizirului în uniforme de gală, călare pe cai de soi. Cortegiul trecu pe uliţele pustii străbătând târgul amorţit. Nicăieri nu se clinti o uşă, nu se dădu în lături o fereastră şi nicăieri nu se ivi un chip omenesc.

Recepţia se desfăşură conform ceremonialului. Vizirul le dărui, lui Daville şi lui D'Avenat, blănuri scumpe. Oaspeţii luară seama numaidecât că odăile şi coridoarele sunt goale, nemobilate. Apoi numărul demnitarilor şi al servitorilor li se păru neobişnuit de mic. După atâta gloată de oameni care umpluseră Conacul pe vremea lui Ibrahim-paşa, acum totul părea gol şi pustiu.

Emoţionat şi abia ascunzându-şi curiozitatea, Daville fu surprins când noul vizir răsări în faţa sa. Era înalt şi voinic, însă cilibiu, păşea iute şi apăsat, dar fără demnitatea greoaie care face parte din arsenalul înalţilor demnitari turci. Avea faţa oacheşă, pielea măslinie, ochii mari şi verzi, barba şi mustăţile albe şi rotunjite într-un fel ciudat.

Vorbea uşor, degajat, râdea des şi mult prea zgomotos pentru un demnitar turc.

Daville se întreba dacă omul din faţa sa este una şi aceeaşi persoană cu fiorosul vizir, autorul atâtor înfricoşătoare isprăvi şi care, nu mai departe decât ieri, îl osândise la moarte pe bătrânul caimacam şi împlântase cuţitul într-unul din feciorii lui chiar aici, în încăperea aceasta.

Vizirul râdea, îşi da în vileag planurile, zicea că venise să facă ordine în ţară şi să întocmească o armată îmbrăcată şi instruită ca lumea, pentru a-i lovi pe răsculaţii din Serbia. Îl încurajă pe consul, sfătuindu-l să-şi continue activitatea ca şi până acum şi-l încredinţă că e oricând gata să-i vie în ajutor şi să-l apere.

Nici Daville nu se arătă zgârcit cu amabilităţile, dar luă seama numaidecât că panoplia de cuvinte frumoase şi de grimase plăcute a vizirului e foarte săracă. Dacă se oprea fie şi pentru o clipă din râs şi din vorbire, faţa i se întuneca şi i se împietrea, iar ochii începeau să-i joace-n cap iscoditori, căutând parcă locul

unde trebuie să lovească. Licărirea rece a ochilor săi era insuportabilă şi într-un ciudat contrast cu râsul lui zgomotos.

— Begii aceştia bosniaci v-au povestit, de bună seamă, ce-i cu mine şi cum înţeleg eu să guvernez. Dinspre partea asta să nu vă faceţi griji. Ştiu că nu le sunt pe plac. Dar n-am venit aici ca să fiu pe placul oricui. Ei sunt nişte nerozi care ar vrea să trăiască din boierie trândavă, din vorbe mari şi late. Dar asta nu se poate. E timpul să le vină şi lor mintea la cap. Numai că mintea nu intră-n om prin devlă, ci prin partea opusă, adică prin tălpi. Eu n-am văzut încă un om bătut zdravăn la tălpi care să uite lucrul ăsta, dar văzui sumedenie, dând uitării, oricât le-ai fi bătut capul, cele mai înţelepte sfaturi şi poveţe.

Vizirul râdea în hohote, iar în jurul gurii, mustăţii şi bărbii îi juca o expresie tinerească, năzdrăvană.

— N-au decât să spună ce-or vrea, continua vizirul, dar credeţi-mă că ăstora de-aici am să le bag în oase ordinea şi cuminţenia. Iar dumneavoastră nu vă sfiiţi, ci ori de câte ori duceţi lipsă de ceva, veniţi de-a dreptul la mine. Dorinţa mea e să aveţi parte de linişte şi de mulţumire.

Pentru prima oară Daville avea în faţa sa pe unul din dregătorii aceia osmanlâi cu totul primitivi, budulaci şi sângeroşi, despre care aflase până atunci numai din cărţi şi spusele oamenilor.

Şi iacă aşa începu domnia vizirului în Travnik, zile în care tot omul se făcea mic-mititel pentru a fi cât mai puţin luat în seamă, când fiecare căuta o pavăză şi un adăpost, încât se spunea prin târg că „până şi gaura de şarpe face o mie de ducaţi”. Teama coborî peste oraş ca o pâclă deasă, apăsând toată suflarea gânditoare.

O teamă cumplită, nevăzută şi nepipăită, dar atotputernică, cumplita teamă care bântuie din vreme în vreme obştile omeneşti, înmuind cerbicea şi smulgând capetele. Atunci mulţi oameni, orbiţi şi năuciţi, uită că mai gândesc şi că mai au vlagă în ei, uită că în viaţă totul e trecător, dar că viaţa omului îşi are preţul ei, ca orice lucru de pe pământ, numai că acest preţ are o limită. Şi aşa, înşelaţi de magia trecătoare a spaimei, plătesc pentru viaţa lor un preţ prea mare, înfăptuiesc josnicii şi mârşăvii, se umilesc şi se fac de ruşine, iar când trece clipa de teamă, ajung să-şi dea seama că şi-au răscumpărat viaţa plătind mai mult decât se cuvenea sau că de fapt nici n-au fost în

primejdie, ci s-au lăsat doar biruiţi de cumplitul spectru al spaimei.

La cafeneaua lui Lutva laviţa stătea goală, deşi venise primăvara şi bătrânul tei începuse să înverzească. Begii din Travnik cutezară să-l roage umil pe vizir să-i ierte caimacamului greşeala (deşi nimeni nu ştia cu ce greşise) şi, ţinând seama de bătrâneţile şi de meritele lui din trecut, să-i cruţe viaţa.

Toţi ceilalţi întemniţaţi din cetate, cartofori, beţivi, hoţi de cai şi incendiatori, fură judecaţi după o procedură sumară şi decapitaţi, iar capetele lor fură înfipte în pari.

Consulul austriac interveni fără întârziere în favoarea călugărilor arestaţi. Daville nu se lăsă mai prejos. Sări în ajutorul călugărilor, dar nu uită de evrei. Întâi fură sloboziţi călugării. Apoi, unul câte unul, ieşiră din temniţă evreii. Numaidecât făcură rost de bani pentru a împlini preţul de răscumpărare şi strânseră atâta bănet, pe care-l vărsară la Conac, încât toate cecmegelele evreieşti fură golite până la ultimul groş, mai bine zis până la ultimul groş din suma destinată bacşişurilor. Ieromonahul Pahomije rămase să zacă în cetate, căci nimeni nu interveni pentru el. Mai târziu fu şi el răscumpărat de puţinii şi lipsiţii lui enoriaşi, cu suma de trei mii de groşi. Fraţii călugări Fufić, Petar şi Jovan, îşi dădură din plin obolul, venind cu partea lor de peste două mii. Begii din Travnik şi de prin alte târguri făceau cu rândul: când unii erau lăsaţi slobozi alţii le luau locul, încât în temniţa cetăţii se găseau în permanenţă nu mai puţin de zece-cincisprezece inşi.

Aşa începu stăpânirea lui Ali-paşa în Travnik. Vizirul purcese să pregătească în grabă oastea pe care avea s-o trimită împotriva sârbilor.

XXV

Nenorocirile care se abătuseră asupra Travnikului odată cu înscăunarea noului vizir, grele pentru întregul oraş, dar mari cât universul când cădeau pe capul fiecărui ins, luat în parte, rămâneau, fireşte, închise în brâul muntos care dădea ocol oraşului şi în rapoartele celor doi consuli, abia frunzărite, în acele zile tulburi, la Viena sau Paris. Dramaticele întâmplări prin care trecuse Napoleon răscoliseră lumea, iar zvonurile şi veştile în legătură cu înfrângerea sa umpluseră mapamondul.

Între Crăciun şi Anul nou Daville nu-şi mai află astâmpăr, aşteptând încordat să sosească din clipă în clipa vestea năruirii totale. Apoi, când află că Napoleon se înapoiase în ţară, încordata lui aşteptare slăbi şi situaţia se mai îmblânzi întrucâtva. Începură să sosească din Paris comentarii liniştitoare, ordine şi circulări, pe urmă vestea că o nouă armată e pe cale să se închege şi că, fără să-şi piardă cumpătul, guvernul luase măsuri energice în toate domeniile vieţii de stat.

Daville se ruşina încă o dată de laşitatea sa. Şi totuşi aceeaşi blestemată laşitate îl mâna acum să hrănească iar o speranţă vagă. Căci omul slab din fire simte mereu nevoia de a se amăgi şi se lasă mereu momit de aparenţe.

Scrânciobul dement în care Daville suia şi cobora de ani de zile, chinuindu-se în sinea lui, începu din nou să lunece pendulând între speranţa cutezătoare şi neagra deznădejde. Numai că, cu fiecare oscilaţie, speranţa se irosea şi pierea.

Spre sfârşitul lunii mai sosiră buletinele anunţând victoriile lui Napoleon în Germania, lângă Lützen şi Bautzen. Şi vechiul joc fu luat de la capăt.

În Travnik însă domnea în acele zile o asemenea strâmtoare, timorare şi spaimă din pricina noului vizir şi a arnăuţilor săi, încât n-aveai cui împărtăşi bucuria acestor proaspete victorii.

Şi tocmai atunci, după ce izbuti „să le bage în oase ordinea şi cuminţenia", tuturor cum nu se poate mai bine, se nimeri să pornească şi Ali-paşa cu oaste împotriva Serbiei. El însă proceda altfel decât înaintaşii săi. Altădată „a porni cu oaste împotriva Serbiei" însemna o sărbătoare pentru toată obştea. Zile şi săptămâni în şir soseau într-una căpitanii de oraşe de pe întinsul Bosniei, tăbărând pe Maidanul Travnikului. Veneau mai de voie mai de nevoie, fiecare de capul lui, aducând oştire cât socoteau

ei de cuviinţă sau câtă găseau. Iar odată sosiţi la Travnik, tăbărau acolo pe Maidan şi începea tocmeala cu vizirul şi cu autorităţile, ridicau pretenţii, cereau hrană, echipament, bani. Iar tocmeala şi harţa asta erau adăpostite de paravanul manifestărilor însufleţite şi al festivităţilor războinice.

Pe uliţele târgului se vânturau zile în şir nişte oameni necunoscuţi, echipaţi şi înarmaţi, dubioşi şi puşi pe harţă. Pe Maidanul Travnikului săptămâni de-a rândul ţinea bâlciul ăsta pestriţ şi zurliu. Aţâţau focuri şi înălţau corturi. În mijlocul roatei se afla înfiptă în pământ o lance de care se-nnodau trei cozi de cal, stropite cu sângele berbecilor jertfiţi drept prinos pentru izbânda în bătălie. Bubuiau tobele şi ţiuiau trompetele. Plutea în văzduh murmur de rugi. Ca să nu mai lungim vorba, toată lumea îşi dădea silinţa să amâne cât mai mult plecarea. Şi cel mai adesea centrul de greutate se strămuta în dandanaua prelungită a zăbovirii, în caraghioslâcurile sărbătorii, aşa încât o bună parte din războinicii care bătuseră drumul până-n târgul Travnikului nici nu mai apucau să dea ochii cu câmpul de luptă.

Acum însă, sub privirile crunte ale vizirului, strângerea oastei se executa într-o ordine desăvârşită, fără larmă, fără zăbavă şi fără urmă de tocmeala. Şi cum era mare lipsă de merinde, soldaţii se mulţumeau cu tainul sărăcăcios oferit de hambarele vizirului. Nu-i ardea nimănui de zbânţuială şi de cântec. Vizirul se arătă pe Maidan, în ziua când călăul îi zbură căpăţâna, la Varoşluk, nefericitului căpitan din Cazin învinuit că adusese cu nouă oameni mai puţin decât făgăduise. Din rândurile oştenilor din Cazin, năuciţi de asemenea faptă, vizirul alese, pe loc, alt căpitan de oaste.

Fără zăbavă deci porni asupra Serbiei, unde Suleiman-paşa aştepta cu detaşamentul său.

Mare şi tare în Travnik rămase tot bătrânul Resim-beg, caimacamul, pe care, la sosire, Ali-paşa îl sortise morţii, iar begii izbutiseră apoi, cu chiu, cu vai, să-l scape. Vizirul nu se îndoia că spaima prin care trecuse caimacamul îi slujise pentru toată viaţa şi că de astă dată va fi cu ochii în patru, silindu-se să conducă treburile după dorinţa şi intenţiile sale.

„La ce bun, se gândea Daville, să-i arăt acestui nefericit moşneag buletinele cu victoriile lui Napoleon? Şi în afară de el cu cine altul aş mai putea sta de vorbă?”

Vizirul plecase cu oastea şi cu arnăuţii săi, dar spaima surdă, rece, crâncenă şi durabilă, rămăsese în urma lui asemeni unui zid întunecat şi gândul că la întoarcere i-ar putea trage la răspundere li se părea tuturor mai cumplit decât orice altă pedeapsă.

Oraşul parcă amuţise şi-ncremenise; pustiit, sărăcit şi înfometat ca niciodată în ultimii douăzeci de ani. Începuseră zilele însorite şi lungi ale solstiţiului de primăvară când oamenii dorm mai puţin şi au nevoie de hrană mai multă decât în zilele scurte de iarnă. Pâlcuri de copii ogârjiţi şi pelagroşi cutreierau străzile, căutând ceea ce nu era de găsit: merinde. Oamenii se duceau până în Posavina după grâu, să aibă măcar de sămânţă.

Zilele de târg semănau cu zilele obişnuite. Negustorii şedeau pe cepenacuri, abătuţi şi cătrăniţi. Cafea şi coloniale nu se mai găseau din toamnă. Iar alte alimente nici atât. Nu se găseau decât muşterii dornici să cumpere tot ce lipsea. Noul vizir sporise dările în aşa măsură, încât mulţi neguţători fuseseră nevoiţi să se împrumute ca să le poată plăti. De frică, nimeni nu cuteza să crâcnească nici măcar acasă, între patru pereţi.

Prin case şi prin dugheni se povestea că şase împăraţi creştini se uniseră într-olaltă să-i ţină piept lui Napoleon, că ar fi chemat la oaste toată partea bărbătească, drept care ogoarele vor rămâne paragină, nemaiavând cine să le are, să le semene ori să le boronească, până când *Bunaparta* nu va fi biruit şi răpus.

Acum până şi evreii ocoleau consulatul francez. Fressinet, care desfăcea încetul cu-ncetul agenţia franceză de la Sarajevo, scria că evreii năvăliseră toţi deodată să protesteze poliţele şi să-şi ceară drepturile, aşa încât el rămăsese descoperit şi în neputinţă să facă faţă tuturor obligaţiilor. Cei din Paris în ultimul timp, nu mai dădeau niciun semn de viaţă. De trei luni nu mai primise salariul, nici banii necesari pentru acoperirea cheltuielilor consulatului.

În Travnik vizirul fusese schimbat, în Europa aveau loc evenimente capitale, dar în micul univers al consulatului lucrurile îşi urmau cursul firesc: veneau pe lume noi făpturi, iar altele îmbătrâneau, se uzau, decădeau.

Doamna Daville, din nou gravidă, îşi suporta sarcina, acum în preajma naşterii, tot atât de firesc şi tot atât de discret ca şi în urmă cu doi ani. Îşi petrecea toată ziua trebăluind în grădină alături de muncitori. Prin bunăvoinţa lui von Paulich, îşi

procurase şi în acest an seminţele trebuitoare din Austria şi abia aştepta să-şi vadă împodobite straturile, oarecum necăjită că naşterea pica într-un moment nepotrivit, când prezenţa ei în grădină ar fi fost mai necesară ca oricând.

Spre sfârşitul lunii mai văzu lumina zilei cel de-al cincilea copil al lui Daville, băiat de astă dată. Copilul veni pe lume firav. Fu botezat fără întârziere şi înscris în registrul de naşteri al parohiei din Dolac sub numele de Auguste-François-Gérard.

Evenimentul naşterii trezi aceleaşi reacţii ca şi în urmă cu doi ani: calda simpatie din partea tuturor femeilor, de pretutindeni urări de bine şi daruri, în pofida scumpetei şi a lipsurilor. De la Conac însă nu mai primi nimic, dat fiind că vizirul plecase şi ajunsese cu oastea pe malul Drinei.

În aceşti doi ani multe se schimbaseră: raporturile din lume şi situaţia din ţară, numai concepţia generală asupra vieţii de familie rămăsese pe loc, iar tot ce ţinea de ea cimenta omenirea ca un lucru sfânt învestit cu o valoare universală, trainică şi independentă de marile prefaceri în curs de desfăşurare. Căci în condiţiile în care erau nevoiţi să trăiască, viaţa fiecăruia se închidea şi se concentra în sânul familiei, ca într-un ultim refugiu. Dar aceste celule, deşi riguros separate, aveau totuşi o axă comună invizibilă, o pârghie şi un reazem în ceasurile de cumpănă. Nimănui nu-i era indiferent ce se petrecea în casa vecină şi toţi participau, din tot sufletul, la evenimentele de familie: naşteri, nunţi, decese, dintr-un imbold firesc, nesiliţi de nimeni.

Cam în aceeaşi vreme, fostul dragoman al consulatului austriac, Nicola Rotta, îşi înfruntă destinul pentru ultima oară într-o pornire bezmetică şi deznădăjduită.

În familia lui von Mitterer slujea de ani de zile o bucătăreasă, unguroaică de fel, imobilă aproape din cauza obezităţii şi a reumatismului care-i betegise picioarele. Era meşteră la gătit cum nu se mai află, devotată până la sacrificiu, dar în acelaşi timp un satrap pentru toţi ai casei. Anna-Maria se împăca şi se sfădea cu ea de cincisprezece ani în şir. Cum în ultimul timp din pricina grăsimii şi a vârstei înaintate abia se mai mişca, tocmiră o femeie mai tânără din Dolac să o ajute la treburi. Femeia asta voinică, harnică şi dezgheţată, se numea Lucia. Se pricepea atât de bine să-i facă hatârurile bătrânei bucătărese, încât deprinse alături de ea să gătească şi sa gospodărească. Iar când familia

von Mitterer părăsi Travnikul, luând, desigur, şi pe zmeul casei, cum o poreclise Anna-Maria pe bătrâna bucătăreasă, Lucia rămase pe loc, fiind tocmită bucătăreasă la von Paulich.

Lucia avea o soră, Andja, pacostea familiei şi ruşinea întregii comunităţi din Dolac. Încă de tânără şi-o luase-n cap şi ajunsese până acolo cu dezmăţul, încât fusese anatemizată de ieromonah şi alungată din Dolac. Acum ţinea o cafenea la Kalibunar, în marginea drumului. Lucia, ca şi toate rubedeniile ei, suferise mult din pricina acestei surori pe care o iubea nespus şi de care, deşi plină de păcate, nu se lepădase niciodată. Se întâlnea din când în când cu ea pe furiş, cu toate că întâlnirile astea o făceau să sufere mai mult decât dorul de a-şi revedea sora, căci Andja nu se abătea cu un pas de pe drumul ei, iar Lucia, care o implora în zadar, se întorcea de fiecare dată acasă plângând ca după mort. Continuau să se întâlnească, deşi din ce în ce mai rar.

Hoinărind prin Travnik şi prin împrejurimi, ca un om fără rost şi căpătâi, dar dându-şi aere de mare domn, Rotta se abătea deseori şi pe la cafeneaua Andjei din Kalibunar. Azi aşa, mâine aşa, până când se încurcă cu femeia asta desfrânată care fusese excomunicată pe nedrept, cum zicea ea, care îmbătrânise înainte de vreme şi căzuse în patima beţiei.

Într-una din zile, în preajma Paştelui, Andja făcu ce făcu şi izbuti s-o întâlnească pe soră-sa, Lucia. Şi cum vorbeau aşa, de una, de alta, îi propuse, dintr-o dată, să-l otrăvească pe consulul austriac. Zicea că are otrava la ea.

Planul fusese pesemne urzit într-o noapte de beţie, în cafeneaua deocheată, de cele două creaturi bolnave şi nefericite, sub impulsul rachiului, al ignoranţei, al urii şi al smintelii. Dresată de Rotta, Andja o asigura pe soră-sa că otrava pregătită va acţiona lent şi consulul, şubrezit încetul cu încetul se va prăpădi, ca şi cum ar muri de moarte bună. Îi făgăduia o recompensă uriaşă şi o viaţă de lux în casa ei, alături de Rotta care-i jurase c-o s-o ia de nevastă, fiind sigur că, după moartea consulului, i se va deschide iar calea înaltelor demnităţi. De altfel, posedau în ducaţi bani peşin. Într-un cuvânt, rămâneau asiguraţi, şi-i aştepta, pe toţi trei, o viaţă fericită.

Lucia înmărmuri de spaimă şi de ruşine. Luă repede cele două sticluţe, le vârî în buzunarul şalvarilor şi înşfăcând-o de umeri pe biata femeie, o zgâlţâi, deznădăjduită vrând parcă s-o trezească

dintr-un vis urât. Apoi o imploră, invocând mormântul mamei lor şi tot ce aveau ele mai sfânt, să-şi vină în fire şi să-şi scoată din minte asemenea gânduri criminale. Încercă s-o convingă şi s-o ruşineze, vorbindu-i de bunătatea consulului, de spaima care o apuca numai la gândul c-ar putea făptui un asemenea păcat, răsplătindu-l cu moartea pentru binele pe care i-l făcuse. O sfătui să pună capăt legăturii ei cu Rotta o dată pentru totdeauna şi să nu mai dea ochii cu el.

Andja, uluită de înverşunata împotrivire a soră-şi, se prefăcu că renunţă la gândul său şi-o rugă pe Lucia să-i înapoieze sticluţele. Lucia însă nici nu vru să audă. În aceşti termeni se despărţiră. Lucia, zdrobită, cu ochii plini de lacrimi, iar Andja tăcută, cu o expresie vicleană şi suspectă pe faţa-i cărămizie. Lucia nu închise ochii toată noaptea frământându-se şi căznindu-se să afle o ieşire. Iar când se lumină de ziuă, plecă tiptil la Dolac şi-i spuse lui fra-Ivo Janković tot ce se întâmplase, înmânându-i sticluţele cu otravă şi rugându-l să facă ce-o crede cu cale numai să înlăture primejdia şi nenorocirea.

În aceeaşi dimineaţă, fără să zăbovească o clipă, fra-Ivo îl vizită pe von Paulich, îi arătă cum stau lucrurile şi-i dădu cele două sticluţe. Consulul îi trimise îndată lui Daville o scrisoare prin care-l informă că protejatul său Rotta încercase să-l otrăvească şi că în sprijinul afirmaţiei sale îi poate oricând furniza probe şi martori. Acest nefericit, îi scria el, nu a izbutit şi nu va izbuti să-şi realizeze planul, dar el, von Paulich, îl roagă pe Daville să judece el singur dacă mai are rost să-i acorde şi pe viitor unei asemenea lepădături protecţia consulatului francez. Îi trimise şi caimacamului o scrisoare în care-i spunea cam acelaşi lucru. După ce expedie scrisorile, consulul îşi văzu mai departe, netulburat, de treburi, continuă să mănânce la fel ca înainte, slujit de aceiaşi servitori şi de aceeaşi bucătăreasă. În schimb toţi ceilalţi: caimacamul, călugării şi mai ales Daville, fură cuprinşi de-o tulburare fără seamăn. D’Avenat primi însărcinarea să-l caute pe Rotta fără întârziere şi să-l pună să aleagă din două una: ori să părăsească imediat Travnikul, ori, pierzând protecţia consulatului francez, să fie predat autorităţilor turceşti pe baza tentativei dovedite de otrăvire.

Rotta dispăru în aceeaşi noapte din Travnik împreună cu Andja, patroana cafenelei din Kalibunar. D’Avenat îl ajută să fugă la Split. Daville expedie o scrisoare informativă autorităţilor

franceze din Split arătându-le ce ispravă pusese la cale Rotta şi insistând să nu fie angajat în nicio slujbă, individul fiind, după părerea lui, primejdios şi iresponsabil, ci să i se facă vânt şi să fie lăsat să rătăcească prin Levant în voia soartei.

XXVI

Sosiră lunile de vară. Încordarea mai slăbi, şi oamenii răsuflară mai uşuraţi. Poamele şi grânele albe se pârguiră şi odată foamea astâmpărată, lumea se învioră. Totuşi zvonurile că războiul nu va conteni, cică, dimpotrivă, încleştarea va spori până la inevitabila înfrângere a lui Napoleon, care, după toate socotelile trebuia să aibă loc înainte de începutul toamnei, nu încetau deloc. Mai ales călugării catolici, umblau cu vorba şi lăţeau zvonul. Îl răspândeau în popor cu atâta perfidie, încât Daville, oricât se străduia nu izbutea să-i surprindă asupra faptului şi nici să-i potolească în vreun fel.

Într-una din primele zile din septembrie, von Paulich îi făcu o vizită colegului său francez, întovărăşit, ca de obicei, de o numeroasă suită.

În tot cursul verii, când circulau zvonuri de necrezut, scorneli şi născociri, ostile Franţei, von Paulich rămăsese netulburat, păstrând relaţii de-o egală corectitudine cu toată lumea. În fiecare duminică îi trimitea doamnei Daville câteva exemplare din soiurile sale de flori sau legume obţinute din seminţele pe care îl rugase să i le procure. Iar când se întâlnea, destul de rar, cu Daville ţinea să-i spună că el nu crede într-un război general şi că, după toate probabilităţile, Austria va continua să-şi păstreze starea de neutralitate. Rostea mereu versuri din Ovidiu şi din Virgiliu. Venea cu argumente încercând să descopere cauzele obiective ale foametei şi lipsurilor care domneau în Travnik, pentru a sugera, apoi, modalităţile şi căile prin care s-ar putea ieşi din acest impas. Şi, ca întotdeauna, discuta despre toate astea, ca şi cum războiul s-ar fi petrecut pe-o altă planetă, iar foametea ar fi bântuit, la celălalt capăt al pământului.

Aşadar, în ziua aceea de septembrie, pe la amiază, în cabinetul de lucru al lui Daville aflat la parter, şi chiar în faţa lui, şedea von Paulich arborând un aer mai festiv ca de obicei, dar tot atât de calm, tot atât de rece.

Zicea că venise să-l vadă în legătură cu zvonul care circula tot mai insistent prin oraş, că Austria ar fi pe cale să declare război Franţei. Din câte ştia el, zvonul era cu totul neîntemeiat şi ar fi dorit ca şi Daville să se convingă de lucrul acesta. Voia totuşi, să nu piardă prilejul de-a-i spune cum crede el că s-ar desfăşura relaţiile dintre ei doi, dacă războiul acesta n-ar putea fi evitat.

Şi locotenent-colonelul îşi expuse punctul de vedere, calm, în timp ce-şi contempla mâinile albe sprijinite de tăblia mesei.

— În eventualitatea unui război, începu el, cred că, din punct de vedere politic, relaţiile dintre noi ar trebui să rămână ca şi până acum. Ca oameni de onoare şi cetăţeni ai Europei care, siliţi de obligaţiile serviciului, am ajuns în această ţară, fiind totodată nevoiţi să trăim laolaltă în împrejurări ieşite din comun, eu cred că în niciun caz n-ar trebui să ne facem şicane şi să ne defăimăm unul pe altul în faţa acestor barbari, cum poate, spre regretul meu, s-a întâmplat în trecut. Am socotit de datoria mea să mă înfăţişez pentru a vă comunica acest lucru acum când circulă zvonuri alarmante, pe care eu le socot cu totul neîntemeiate şi să aflu totodată şi părerea dumneavoastră.

Daville simţi că-l gâdilă ceva în gâtlej.

După agitaţia care cuprinsese autorităţile franceze din Dalmaţia în ultimul timp, bănuia că se pune ceva la cale, dar nu ştia nimic mai mult. Nu voia să-i arate însă lui von Paulich că era lipsit de informaţii.

Îi mulţumi lui von Paulich cu glas sugrumat de emoţie şi adăugă, numaidecât, că e întru totul de acord cu felul său de-a vedea şi-a înţelege lucrurile, că acesta a fost din totdeauna şi punctul lui de vedere şi că nu e vina lui dacă altădată, pe vremea când von Paulich nu sosise încă, fusese pus în situaţii dificile. Apoi, strângându-şi puterile, cuteză să facă un pas mai departe.

— Nădăjduiesc, iubite domn, că războiul va fi evitat, dar dacă totuşi lucrul acesta nu va fi posibil, sper că va fi purtat fără ură şi că se va sfârşi cât mai repede. Am convingerea că gingaşele şi sublimele legături de rudenie stabilite între cele două curţi ale noastre vor netezi, şi în acest caz, asperităţile şi vor grăbi concilierea.

Aici von Paulich, care până atunci privise drept în faţa sa, îşi lăsă deodată ochii în jos şi chipul său, acoperit de umbră, deveni sever şi distant.

Aşa se şi despărţiră.

Peste o săptămână sosiră curierii speciali, întâi curierul austriac de la Brod, apoi cel francez de la Split, aşa că amândoi consulii fură vestiţi, cam în acelaşi timp, că războiul izbucnise. Chiar a doua zi Daville primi de la von Paulich o scrisoare prin care îl înştiinţa că ţările lor se află în stare de război şi-i repeta

tot ce stabiliseră verbal cu privire la relaţiile reciproce tot timpul cât va dura războiul. La sfârşit o încredinţa pe doamna Daville de stima şi respectul său neabătut şi-i declara că-i stă la dispoziţie, gata oricând să-i facă orice serviciu cu caracter privat.

Daville răspunse pe loc, întărind şi el ceea ce spusese şi încredinţându-l că, atât el cât şi personalul în subordine, vor respecta cu stricteţe cele convenite, deoarece „toţi supuşii statelor occidentale, fără deosebire, reprezintă aici, în Orient, o singură familie, oricare ar fi divergenţele ce există între statele lor de pe continentul european”. Adăugă că doamna Daville îi mulţumeşte pentru amabilitate şi regretă că va fi lipsită un timp de plăcuta lui tovărăşie.

Astfel intrară în război consulatele, în toamna anului 1813, ultimul din „anii consulilor”.

Cărările abrupte ale vastei grădini din jurul consulatului francez erau podite cu frunze galbene care se scurgeau spre terasă în şuvoaie uscate şi foşnitoare. Pe aceste poteci povârnite, pe sub pomii plecaţi spre pământ şi despuiaţi de roade, era cald şi linişte, cum se întâmplă numai în zilele când în toată natura pluteşte o clipă de acalmie, acest ciudat răgaz între vară şi toamnă.

Aici, ascuns privirilor, cu zarea închisă de cocoaşa dealului din faţă, Daville îşi ţinea contabilitatea vieţii sale, trecând în revistă elanurile, planurile şi convingerile.

Aici aflase de la D’Avenat în ultimele zile ale lui octombrie bilanţul bătăliei de la Leipzig. Tot aici, un curier, aflat în trecere spre răsărit, îl vestise de înfrângerile pe care francezii le suferiseră în Spania. Căci aici în grădina asta îşi petrecea el zilele, de dimineaţă până seara, atâta timp cât vremea nu se înăsprea şi ploile reci nu prefăceau frunzişul galben şi foşnitor într-o masă slinoasă amestecată cu glod.

Într-o duminică, înainte de amiază, 1 noiembrie 1813, răsună o bubuitură de tun ţâşnind de pe zidurile cetăţii şi sfâşiind liniştea de mormânt care trona în văzduhul jilav dintre munţii pleşuvi şi prăpăstioşi. Târgoveţii îşi săltară capetele, înnumărând bubuiturile şi aruncându-şi priviri mute, întrebătoare. Înnumărară, cu totul, douăzeci şi una de salve.

Nori albi, giganţi se destrămau deasupra cetăţii şi liniştea cobora, ca peste puţin timp să sară iar în ţăndări.

În mijlocul târgului striga telalul, guşatul şi răguşitul Hamza, al cărui glas vestit şi zâmbet mucalit ajunseseră în ultimul hal. Se căznea totuşi să strige din răsputeri, suplinind cu zvâcnetul mâinilor ceea ce glasul lăsa de dorit.

Sufocat de astmă, striga suflând din greu, că Dumnezeu binecuvântase armele islamice împodobindu-le cu dreapta izbândă asupra răsculaţilor necredincioşi, că Belgradul căzuse în mâinile turcilor şi că răscoala din Serbia fusese înăbuşită în sânge şi stârpită pentru totdeauna.

Vestea făcu repede înconjurul oraşului. Încă în aceeaşi zi după-amiază, D’Avenat ieşi în oraş să vadă ce impresie făcuse vestea asupra populaţiei.

Begii şi negustorii din târg n-ar fi fost însă ceea ce erau – ighemoniconul Travnikului – dacă s-ar fi bucurat sincer şi pe faţă de ceva, fie şi de izbânda armiilor turceşti. Abia dacă molfăi fiecare, cu fălcile încleştate, o vorbă-două, ferindu-se ca dracul de tămâie să le rostească cu glas tare. Adevărul e că nici nu se simţeau tocmai în largul lor. Căci dacă le părea bine că Serbia fusese pusă cu botul pe labe, în schimb nu le venea deloc la îndemână că Ali-paşa se întoarce în Travnik acoperit de laurii izbânzii, temându-se că va fi mai plin de ţâfnă, mai abraş şi mai belaliu decât fusese înainte. Şi-apoi, mai auziseră ei în viaţa lor multe strigări de-ale telalului, slăvind felurite izbânzi, dar nimeni nu ţinea minte ca după asemenea fericite întâmplări anul care purcedea să fi fost mai bun ca ăl dinainte.

Cam asta „dibui” D’Avenat, cu toate că nimeni nu catadicsi să-i satisfacă sâcâietoarea curiozitate, răspunzându-i măcar cu o privire.

Se duse şi la Dolac să vadă ce zic călugării. Fra-Ivo însă se scuză că are treabă la biserică, lungi slujba de seară ca niciodată şi nu se despărţi de altar până când D’Avenat, pierzându-şi răbdarea, n-o luă din loc.

Se abătu pe la casa ieromonahului Pahomije. Îl găsi zăcând ca un buştean în odaia rece şi pustie, cu toate straiele pe el, livid la faţă. D’Avenat îi oferi serviciile sale de medic ferindu-se s-aducă vorba de vestea care dăduse ocol târgului, dar nici aşa ieromonahul nu-i primi leacul, spunându-i că-i sănătos tun şi că n-are nevoie de nimic.

A doua zi Daville şi von Paulich îi făcură o vizită oficială chehaialei şi-i prezentară felicitări pentru victoria dobândită, dar potriviră lucrurile în aşa fel, încât să nu se întâlnească nici la Conac nici pe drum.

Odată cu prima ninsoare adevărată sosi în Travnik şi Ali-paşa. În timp ce intra în oraş, tunul bubuia pe cetate, sunau trompetele şi pâlcuri de copii alergau de colo-colo. Begilor începu să li se dezlege limba. Cei mai mulţi slăveau izbânda şi-l lăudau pe învingător cu vorbe cumpănite şi demne, însă rostite cu glas tare şi anume acolo unde se afla strânsă mai multă lume.

Încă în prima zi, Daville îl trimise pe D'Avenat la Conac să-i prezinte urările sale de bun sosit şi să-i înmâneze un dar învingătorului.

Cu vreo zece ani în urmă, pe când se afla la Neapole ca însărcinat cu afaceri pe lângă Ordinul de Malta, Daville cumpărase un inel bărbătesc din aur masiv, frumos cizelat, fără piatră, cu o cununiţă de lauri gravată cu meşteşug acolo unde, de obicei, se fixează piatra. Inelul aparţinuse unui cavaler al Ordinului de Malta, care-şi dăduse duhul lăsând o mulţime de datorii şi nici un moştenitor. Din câte se spunea, inelul servise altădată ca premiu oferit învingătorului la turnirele cavalereşti ale membrilor Ordinului.

(În vremea din urmă, de când norocul îi întorsese spatele, şi un necaz se grămădea peste altul, când orizontul vieţii lui se strâmtase, şi nu mai ştia ce-o să se-ntâmple cu ţara lui, cu el şi cu familia sa, Daville oferea daruri cu multă uşurinţă şi mai des ca înainte, ca şi cum ar fi descoperit o plăcere nebănuită în a împărţi altora podoabe şi giuvaeruri scumpe lui şi păstrate cu gelozie. Dar dăruind altora aceste odoare care crezuse până atunci că fac parte integrantă din viaţa lui, cel puţin în calitate de suveniruri, el mituia inconştient norocul potrivnic lui şi alor săi şi, totodată, încerca o bucurie adevărată, întru totul asemănătoare bucuriei pe care o avusese atunci când şi le procurase.)

D'Avenat nu avu acces la vizir. Lăsă deci darul în seama teftedarului, rugându-l să-i arate stăpânului său că preţiosul inel fusese dăruit timp de secole celui care izbutea să învingă în turnire, drept care consulul ţinuse să i-l cadorisească fericitului biruitor odată cu felicitările şi urările sale de bine.

Teftedar la Ali-paşa era un anume Asim-efendi, poreclit Peltek. Slab, gălbejit, o umbră de om, peltic şi ceacâr. Părea întotdeauna grozav de speriat, şi sperietura lui băga frica în toţi cei care veneau să-l vadă pe vizir.

Consulii fură primiţi în audienţă peste două zile. Întâi cel austriac, apoi cel francez. Se schimbaseră timpurile: francezul nu mai avea prioritatea.

Ali-paşa părea istovit, dar se arătă voios. La lumina crudă a zilei de iarnă albită de ninsoare, Daville luă seama pentru prima oară că pupilele vizirului se zbat, din când în când, săltând în orbite de jos în sus. Când ochii rămâneau în repaus şi privirea li se fixa într-un anume punct, începea acel straniu pâlpâit al pupilelor. Pesemne că vizirul cunoştea zvâcnetul acesta supărător, căci încerca să-l evite, plimbându-şi necontenit privirea şi mutând-o de colo, colo, ceea ce iarăşi împrumuta întregii lui figuri o expresie chinuită, împrăştiată.

Ali-paşa purta pe inelarul dreptei sale giuvaerul primit în dar. Îi mulţumi consulului şi pentru darul pe care-l găsea minunat, şi pentru felicitări. Vorbi puţin de luptele din Serbia şi strălucitele sale izbânzi, cu falsa modestie a oamenilor din cale-afară de vanitoşi, zgârciţi la vorbă nu pentru că n-ar avea ce spune, ci pentru că sunt încredinţaţi că vorbele sunt neîndestulătoare şi neputincioase şi că pot sublinia mai bine cu tăcerea înfăptuirile lor extraordinare, greu de înţeles pentru oamenii de rând. Asemenea oameni ies mereu învingători, chiar peste ani şi ani, când vine vorba despre marile lor izbânzi.

Discuţia nu se prea lega, mereu pândită de suspiciune. În timpul pauzelor destul de dese, Daville căuta termeni mai adecvaţi pentru a-l elogia pe Ali-paşa: vizirul îl lăsa să-şi vânture vocabularul, rotindu-şi plictisit privirea prin odaie, pe deplin încredinţat că oricât s-ar chinui interlocutorul său nu va găsi niciodată cuvântul potrivit şi demn pentru asemenea faptă.

Şi, cum se întâmplă de obicei atunci când cineva se sileşte să-şi arate admiraţia şi să dea impresia că laudele lui căznite vin din adâncul sufletului, Daville răni, fără vreme, susceptibilitatea vizirului, atât de mândru de isprăvile lui de arme.

— Pe unde şi-o fi făcând veacul căpetenia răsculaţilor, Karagheorghiević? întrebă Daville, care auzise că numitul Karagheorghiević ar fi fugit în Austria.

— Cine poate şti, şi cui îi pasă pe unde-o fi umblând bezmeticul ăsta, răspunse vizirul, dispreţuitor.

— Nu credeţi că s-ar putea ca vreun stat, din cine ştie ce motiv, să-i acorde ospitalitate şi să-l ajute să se întoarcă din nou în Serbia, primejduind victoria?

Chipul vizirului se crispa deodată şi buzele îi tresăriră, după care se destinseră închipuind un fel de zâmbet.

— Nu se mai întoarce el în vecii vecilor. De altfel, chiar de-ar putea, n-ar mai avea unde. Căci Serbia a fost pustiită în aşa măsură, încât mulţi ani de-acum încolo, nici lui, nici altcuiva n-o să-i mai treacă prin minte să aţâţe lumea la răscoală.

Şi mai puţin fericită fu tentativa lui Daville de-a deplasa discuţia asupra situaţiei Franţei, amintind de planurile militare ale aliaţilor care făceau pregătiri în vederea trecerii Rinului.

În drum spre Travnik, vizirul se-ncrucişase cu un curier special la Busovaca pe care von Paulich îl trimisese să-l întâmpine. Odată cu felicitările consulului curierul îi predase o scrisoare în care situaţia de pe frontul european era expusă în amănunţime. Von Paulich îi scria vizirului că „Dumnezeu se-ndurase şi pedepsise nesăbuita fală a francezilor, că în ceasul al unsprezecelea eforturile îmbinate ale popoarelor Europei dăduseră cuvenitele roade”. Descria, punct cu punct, bătălia de la Leipzig, înfrângerea lui Napoleon şi retragerea sa dincolo de Rin, înaintarea impetuoasă a aliaţilor şi perspectivele în curs, adică trecerea Rinului şi definitivarea victoriei. Dădea cifra exactă a pierderilor armatei franceze în morţi şi răniţi, captura de armament şi enumera toate armatele popoarelor aservite care-l părăsiseră pe Napoleon.

Sosind la Travnik, Ali-paşa primi alte veşti care adevereau şi întăreau informaţiile trimise lui de von Paulich. Iată de ce discuta cu Daville, cum discuta, fără să rostească măcar o dată numele suveranului şi al ţării lui, ca şi cum ar fi vorbit cu reprezentantul unei ţări anonime şi ipotetice, lipsite de o configuraţie reală şi de un loc în spaţiu, atent şi grijuliu, din superstiţie, să elimine până şi din gând pe cei vitregiţi de soartă şi trecuţi de mult în tabăra celor învinşi.

Daville mai aruncă o privire spre inelul de pe mâna vizirului, apoi se ridică să-şi ia rămas bun cu veselia întipărită pe faţă, aşa cum proceda, de când situaţia devenise grea şi incertă.

Părăsiră Conacul, străbătând curtea pe jumătate acoperită în care întunericul coborâse şi, când ieşiră pe poartă, Daville fu orbit de sclipirea albă a zăpezii moi şi umede care acoperise casele şi umpluse uliţele. Să tot fi fost patru după-amiază. Pe albul zăpezii se alungau umbre viorii. Ca în toate zilele scurte de iarnă, amurgul se lăsa devreme, întristând peisajul muntos. Sub stratul gros de zăpadă se auzea clipocitul apei şi totul în jur mustea de umezeală. Podul de lemn suna dogit sub copitele cailor.

Ca întotdeauna când părăsea Conacul, Daville răsuflă uşurat. Uitase cine învinsese şi cine fusese învins, preocupat deocamdată să străbată oraşul cu calm şi demnitate.

Din pricina emoţiei, a zăpuşelii din Divanul vizirului şi a umezelii care plutea în văzduh, simţi un fior în spate. Îşi încordă trupul, silindu-se să alunge tremurul. Şi dintr-o dată îi veni în minte ziua rece de februarie, când străbătuse întâia oară târgul acesta, petrecut de înjurături şi de huiduieli sau de tăcerea dispreţuitoare a târgoveţilor fanatici, îndreptându-se spre Conac unde îl aştepta Husref Mehmet-paşa. Şi i se păru că de când lumea nu făcuse altceva decât să străbată călare drumul ăsta, mereu acelaşi, întovărăşit de aceeaşi suită şi de aceleaşi gânduri.

Vrând-nevrând se deprinsese în aceşti şapte ani să-ndure multe lucruri grele şi neplăcute, dar la Conac se ducea mereu cu aceeaşi senzaţie de frică şi stinghereală. Chiar şi în vremurile bune când împrejurările îi erau favorabile, făcea tot posibilul să treacă cât mai rar pe la Conac, preferând să-l trimită în locul lui pe D'Avenat. Iar când în anumite chestiuni trebuia neapărat să dea ochi cu vizirul, pentru că altă cale nu exista, se pregătea dinainte ca pentru o înfruntare grea şi în ajunul audienţei stabilite îşi pierdea somnul şi pofta de mâncare. Făcea exerciţii de memorizare, învăţând, pe de rost, ce trebuia să spună şi, în ce fel, să rostească vorbele, cum să anticipeze răspunsurile şi să dejoace stratagemele celuilalt, istovindu-şi memoria. Pentru a-şi linişti nervii şi a scăpa de coşmar îşi zicea stând cu ochii deschişi noaptea în pat:

— Ei, nu-i nimic. Mâine pe vremea asta o să fiu în pat şi cele două ceasuri de chin vor fi date uitării.

Forfota pregătirii începea încă din zori. Prin ogradă şi prin faţa consulatului tropăiau caii şi feciorii se vânzoleau de colo, colo.

Apoi, sosea D’Avenat cu faţa lui măslinie şi sumbră care ar fi aruncat în deznădejde şi pe îngerii din cer, darmite pe un biet muritor frământat de griji. Era semnalul că tortura începe.

După cum se iţeau pe uliţe pâlcurile de copii şi de gură-cască, se simţea în oraş că unul din consuli pornise spre Conac. Atunci se ivea de după colţ şi intra pe strada mare a târgului suita lui Daville, orânduită mereu în acelaşi chip: călăreţul vizirului care avea sarcina să-l conducă pe consul la venire şi la întoarcere, deschidea calea. Îl urma consulul, calm şi plin de demnitate, călare pe calul său murg, iar la doi paşi îndărăt şi puţin înspre stânga, D’Avenat, pe iapa lui pagă şi nărăvaşă, pe care turcii din Travnik o urau, de altfel ca şi pe stăpânul ei, şi în sfârşit, cei doi cavaşi ai consulului înarmaţi cu pistoale şi pumnale, cocoţaţi pe doi cai bosniaci bine hrăniţi.

De fiecare dată trebuia să treacă prin târg, ţinându-se drept în şa, silindu-se să nu privească nici la dreapta nici la stânga, nici prea sus, dar nici între urechile calului, nici distrat, nici îngrijorat, nici zâmbitor, nici ursuz, ci grav, atent şi calm totodată, cu acea uitătură puţin nefirească a conducătorilor de oşti din portrete care privesc, undeva departe, dincolo de încleştarea luptei, între drum şi linia orizontului de unde urmează să apară în clipa decisivă ajutorul sigur şi bine calculat.

Nici el nu ştia de câte sute de ori străbătuse drumul acesta de-a lungul celor şapte ani, dar ştia că întotdeauna, în toţi anii şi sub toţi vizirii, fusese pentru el un supliciu. Drumul acesta i se arăta adesea în vis, îngrozindu-l, şi atunci se făcea că trecea călare şi o luase pe un drum nesfârşit cu o suită de năluci după el, între două rânduri de vrăjmaşi vechi şi neîmpăcaţi, gata oricând să-l sfâşie.

Şi iată-l din nou străbătând aievea târgul sumbru plin de zăpadă, în minte cu toate aceste vedenii.

Mai toate dughenile trăseseră obloanele. Pe uliţe mai nimeni. Cei câţiva trecători păşeau încet, încovoiaţi, trăgând parcă un lanţ greu prin zăpada afânată şi adâncă, cu mâinile vârâte-n brâu şi o basma înnodată peste urechi.

Când ajunseră la consulat, D’Avenat îl rugă pe Daville să-l primească pentru câteva minute şi îi comunică noutăţile pe care le aflase de la oamenii vizirului.

Un călător din Ţarigrad le povestise ce se-ntâmplase cu Ibrahim Halim-paşa.

După două luni de şedere la Gallipoli, fostul vizir fusese surghiunit într-un orăşel din Asia Mică. I s-a confiscat tot avutul din Ţarigrad şi împrejurimi. Suita lui se destrăma încet-încet, fiecare pornind să caute o bucată de pâine încotro îl mâna soarta. Rămas aproape singur, Ibrahim-paşa luă drumul surghiunului. Şi îndreptându-se spre depărtatul orăşel din Asia Mică, sterp, muntos şi pârjolit de soare, clădit pe piatră seacă, fără un fir de iarbă şi o picătură de apă curgătoare, se gândea cum se gândise totdeauna, să-şi vadă de mica lui grădină în linişte şi simplitate, retras de lume, înveşmântat în cămaşă aspră de cânepă.

Cu câteva zile înainte de-a pleca el în surghiun, murise subit, lovit, zice-se, de dambla, Tahir-beg, fostul teftedar al vizirului. Fu pentru Ibrahim-paşa o lovitură grea, pe care i-o alina doar gândul că-şi trăieşte şi el ultimele zile, exilat în pustietăţile de piatră şi dogoare.

După plecarea lui D'Avenat, Daville rămase singur. Amurgise de-a binelea şi începuse iar să ningă. Din vale suiau mari trâmbe de umezeală. Zăpada moale şi groasă înăbuşea orice zgomot. În adâncul zării se profila turbea lui Abdullah-paşa, troienită de zăpadă. Prin fereastră se zărea flăcăruia slabă a lumânării aprinsă pe piatra mormântului.

Consulul tremura din tot trupul. Se simţea slăbit şi chinuit de febră. În minte i se învălmăşeau veştile şi impresiile.

Şi cum se întâmplă adesea la oamenii frământaţi şi istoviţi de griji, uită şi el pentru o clipă tot ce auzise în ziua aceea, uită greutăţile şi necazurile care băteau la uşă. Privea în neştire luminiţa ştearsă din faţa sa şi cugeta la turbea din piatră, clădită în opt colţuri, pe lângă care trecuse de atâtea ori de-a lungul anilor, la flăcăruia feştilei, care abia să zăreşte prin ceaţă, căreia-i zisese o dată, gând la gând cu Desfossés, „lumină veşnică”, la obârşia acestui monument, la povestea lui Abdullah-paşa ale cărui oseminte zăceau vraf înăuntru.

Sarcofagul scund de piatră acoperit cu postav verde şi inscripţia: „Atotputernicul să-i lumineze mormântul”, sfeşnicul înalt lucrat în lemn, cu lumânarea groasă care arde zi şi noapte deasupra mormântului cufundat în beznă, în aspiraţia neputincioasă de-a împlini ceea ce inscripţia îi cerea lui Dumnezeu şi ceea ce Dumnezeu, pare-se, nu prea vrea să înfăptuiască. Paşa suise de tânăr culmi înalte şi venise să moară

pe meleagul natal. Da, de toate-şi amintea, ca şi cum toate alcătuiau propriul său destin. Îşi amintea că Desfossés, înainte de a pleca, izbutise totuşi să vadă şi să citească testamentul lui Abdullah-paşa şi că-i povestise pe larg ce scria acolo.

Ştiind cât de puţină lumină sălăşluia în valea asta, paşa donase comunităţii musulmane casele şi iobagii, lăsând încă şi bani peşin, cu singura dorinţă ca deasupra mormântului său să ardă mereu, în vecii vecilor, măcar o singură lumânare de ceară. Şi rânduise totul încă din timpul vieţii, în scris, la cadiu, cu martori: şi soiul cerii şi greutatea lumânării şi omul care va avea grijă s-o schimbe şi s-o aprindă, încât nici dintre urmaşi, nici dintre străini, nimeni să nu poată niciodată tăgădui sau sminti ceva. Da, acest paşă ştiuse cât de întunecoase sunt serile şi cât de ceţoase zilele în strunga asta, îi cunoscuse bine pe oameni şi-şi dăduse seamă cât de repede uită de vii şi de morţi, călcându-şi făgăduielile şi jurămintele. Şi în timp ce zăcea pe cerdac, doborât de boală, neîngăduindu-şi să mai spere că ochii care văzuseră atâta lume vor mai apuca vreodată să străbată dincolo de orizont, în nemărginita lui durere pentru viaţa irosită şi moartea prematură, se mângâia cu gândul la ceara curată din fagurii albinelor, care-i va lumina mormântul cu flacăra ei lină şi tăcută, neprihănită şi pură. De aceea, tot ce agonisise cu mare trudă, cu vitejie şi înţelepciune în scurta sa viaţă, închinase flăcăruii acesteia care ardea deasupra rămăşiţelor lui neputincioase. În zbuciumul vieţii, cunoscând ţări şi oameni, văzuse că focul e temelia zămislirii; el animă viaţa şi tot el o surpă, vizibil sau invizibil, luând chipuri nenumărate, domolindu-şi sau înteţindu-şi puterile. De aceea ultimele sale gânduri fură închinate focului. De bună seamă această flăcăruie nu însemna cine ştie ce, şi nu se putea pune nimeni chezaş că va dura în vecii vecilor, dar ea îşi făcea datoria: semăna un sâmbure de lumină în cuprinsul acesta rece şi întunecos, luminându-i măcar cu o rază cât de slabă pe toţi cei care treceau prin preajma ei.

Da, ciudate legate şi ciudaţi oameni! Dar cel care şi-a petrecut aici cel puţin câţiva ani din viaţă şi-a privegheat ca el, de la fereastră, sâmbure le acesta de foc împlântat în beznă, acela înţelege prea bine.

Cu greu îşi desprinse privirea de firava luminiţă cotropită de beznă şi ceaţă. Şi când şi-o desprinse îi năvăliră de-a valma în minte întâmplările zilei care abia se sfârşea, penibila discuţie cu

vizirul, apoi chipurile lui Ibrahim Halim-paşa şi Tahir-beg, teftedarul, care se prăpădise de curând, lovit, zice-se, de dambla.

Teftedarul răsări acum în faţa sa mai viu decât fusese pe când trăia la Travnik. Adus de spate, cu ochii scăpărători, uşor alungiţi din pricina lucirii intense, teftedarul îi spusese o dată, într-o seară rece şi umedă ca şi asta:

— Da, domnule, pe învingător toată lumea îl vede plin de strălucire sau, cum zice poetul persan: „Faţa învingătorului e ca un trandafir”.

— Da, faţa învingătorului e ca un trandafir, dar faţa învinsului e ca ţărâna din mormânt, de la care oricine îşi întoarce privirea.

Daville rosti cu glas tare aceste vorbe, ca şi cum ar fi vrut să i le comunice, în sfârşit, teftedarului.

Şi dintr-o dată îşi dădu seama că vorbeşte cu un mort. Îl trecu iar fiorul rece şi începu să tremure din tot trupul. Sună şi porunci să se aprindă lumina.

Din seara aceea, Daville se apropia deseori de fereastră, privea licărirea lumânării din turbea lui Abdullah-paşa şi luminiţele mici şi tulburi de prin casele oamenilor, cugetând mai departe la puterea focului în lume, la soarta învingătorilor şi a celor învinşi, amintindu-şi chipuri vii sau altele de mult dispărute, până când ferestrele se întunecau, una câte una, şi clădirea consulatului austriac era înghiţită de întuneric. (Învingătorii se culcă devreme şi dorm zdravăn.) Rămânea doar trista lumânare din turbe şi, la capătul opus al oraşului, o altă lumină mai mare şi luminând în alt chip. Ardea un foc pe undeva la vreo povarnă unde, ca în fiecare an pe vremea asta, se făcea ţuica.

Într-adevăr, la celălalt capăt al văii strâmte, plină de zăpadă umedă, în povarna lui Petar Fufić, aburea, pus la foc, primul cazan cu prune. Povarna se afla în afara oraşului, chiar deasupra Lašvei, mai jos de drumul către Kalibunar.

Valea era plină de răbufneli îngheţate şi de zăpadă umedă. În povarna zidită deasupra apei, toată noaptea şuiera şi gemea „vrăjitoarea” pe sub acoperiş şi întorcea fumul din bageacă.

Sub cazan ţiuiau lemnele jilave, iar în jurul lui trebăluiau nişte oameni rebegiţi de frig, înfofoliţi, mânjiţi cu funingine, cu gâtul înfăşurat în fulare roşii, războindu-se cu fumul şi cu scânteile, cu

bufnetul vântului şi cu tutunul iute care, pe lângă toate celelalte, le frigea buzele şi le pişca ochii.

Era de faţă şi Tanasije, meşter vestit şi priceput la pritocirea ţuicii. Pe timpul verii lucra şi nu prea. Dar cum pica prima prună din pom, o pornea din casă-n casă, prin oraşele nahiei travnicene iar apoi şi mai departe. Nimeni nu se pricepea mai bine ca el să pună prunele la scopt, să măsoare când e terciul bine dospit şi să scoată ţuică mai de soi. Era un om mohorât care îşi petrecuse veacul prin poverne reci şi pline de fum, veşnic palid şi bărbos, somnoros şi ursuz. Ca toţi meşterii buni, întotdeauna era nemulţumit şi de el şi de ortaci. Nu deschidea gura decât ca să bombăne supărat şi când poruncea spunea într-una „nu”.

— Nu aşa... Nu lăsa să dea în foc... Nu mai turna... Nu mai pune mâna... Nu mai adăuga nimic... Nu sta cu mâinile-n sân... Nu-mi sta în cale...

Şi după bombănelile astea ursuze şi molfăite, al căror rost ortacii lui îl înţelegeau ca nimeni alţii, din mâinile mânjite şi aspre ca scoarţa de copac ale meşterului Tanasije, din noroi, mâzgă, fum şi aparentă dezordine, ieşea o treabă pe cinste şi lucru desăvârşit: ţuică bună, curată, fiind botezată după împărţeală: „fruntea, iute, moale şi vurt”, licoare sclipitoare şi vârtoasă, limpede şi tămăduitoare, fără un fir de murdărie sau funingine, prunc neprihănit, zămislit din opinteală şi tină, fără iz de fum sau de putregai, cu miros proaspăt de prună şi de livadă, zeamă cerească pritocită în vase, nestemată şi străvezie ca lacrima. Tanasije veghea lângă ea ca la căpătâiul unui nou-născut, plin de gingăşie; şi când o vedea prinzând chip uita de bombăneli şi cicăleli şi rămânea ţintuit locului, încordat, mişcându-şi numai buzele, de parcă ar fi şoptit şi boscorodit niscaiva farmece, privind cu ochi vajnici şuviţa de lichid şi hărăzindu-i pe loc tăria, preţul şi folosinţa, fără să pună un strop pe limbă.

În jurul focului care ardea sub cazan se găseau întotdeauna şi alţi musafiri, târgoveţi de prin oraş, şi între ei mai totdeauna şi un străin picat acolo ca din întâmplare, un pierde-vară, un guzlar ori vorbă-lungă, fiindcă-i dulce să mănânci, să bei şi să stai la taifas lângă cazan chiar dacă fumul îţi înţeapă ochii şi răbufneala vântului îţi îngheaţă spinarea. Pentru Tanasije oamenii aceştia nu existau. El îşi vedea înainte de treabă,

bombănea şi poruncea, spunând mereu că nu trebuie să faci aia şi aia, umbla de colo-colo, trecând peste trupurile celor tolăniţi în preajma focului, ca şi cum nici n-ar fi fost. Se părea că după concepţia lui oamenii aceştia fără nicio treabă erau o prelungire a cazanului făcând una cu el. Nu-i chema, dar nici nu-i alunga, nu-i desfiinţa, dar nici nu-i lua în seamă.

Iac-aşa făcea Tanasije ţuică de vreo patruzeci şi mai bine de ani, prin târguri şi oraşe, pe la mănăstiri şi chinovii. Nu se schimbase. Doar că mai îmbătrânise şi trupul i se cam vlăguise de puteri. Bombănea mai slab ca altădată şi bombăneala se schimba deseori în tuse şi hârâială de moşneag. Sprâncenele îi încărunţiseră, dar erau la fel de stufoase şi zbârlite, iar chipul la fel de mânjit, totuna de funingine şi lut cleios pe care-l frământa căptuşind cu el pereţii cazanului. Iar de sub sprâncenele răvăşite scăpărau aceiaşi ochi, cu licăriri sticloase şi inegale, ba înviorându-se, ba stingându-se cu desăvârşire.

În seara aceea în jurul cazanului se strânsese multă lume. Chiar jupân Pero Fufić era de faţă şi încă doi sârbi din Travnik, negustori amândoi, un guzlar, apoi Marko din Džimrije, om al lui Dumnezeu şi prezicător, rătăcitor pe drumurile Bosniei şi poposind din an în paşte prin târgul ăsta, dar oprindu-se întotdeauna în marginea lui la povarna asta.

Acest Marko era de felul lui plugar din răsăritul Bosniei, curat şi cărunţit la tâmple, mărunţel, vioi şi sprinten ca argintul viu.

I se dusese vestea că are darul ghicitului şi-al prorocirii, în cătunul său depărtat avea feciori, oameni în toată firea, şi fete măritate, pământ şi gospodărie. Dar de când rămăsese văduv îşi închinase viaţa Domnului Dumnezeu, împărţind oamenilor sfaturi şi citindu-le viitorul în zodii. Lacom de bani nu era şi nici nu se-ndesa să prorocească oricui şi oricând. Cu cei plini de păcate se arăta aspru şi necruţător. Îl ştiau şi turcii, dar nu i se puneau împotrivă, tulburându-i îndeletnicirea.

Iar când poposea pe undeva, Marko se ferea de casele oamenilor cu stare şi se ducea să se ghemuiască în vreo povarnă sau în vreo căsuţă ţărănească, lângă foc. Intra în vorbă cu bărbaţii şi femeile. Apoi, într-un târziu, se ridica şi păşea în noaptea de afară; rămânea acolo un ceas, ori două, şi, când se întorcea, ud de rouă sau de ploaie, se aşeza lângă foc şi în timp ce oamenii făceau în juru-i roată, potrivea un salz dintr-o stinghioară de tisă, îl ducea la buze şi începea să zică. Dar vezi

că nu întotdeauna voia să zică pentru toţi din juru-i, căci uneori, înainte de-a slobozi şoapta cântului, se întorcea şi-l dojenea aspru pe câte unul pentru păcatele lui, poruncindu-i să se ridice şi să plece. Şi cel mai adesea mustra muierile.

Numai ce-l vedeai ţintuind-o pe câte una cu străşnicie şi rostind potolit, dar hotărât:

— Alde matale, cumătră, îţi ard mâinile până la coate. Du-te de stinge focul şi spală-te de păcat. Păcatul care te-apasă nu ţi-l mai spun, că-l ştii mai bine ca mine.

Femeia, ruşinată, se făcea nevăzută, şi abia atunci Marko începea să zică şi să proorocească, dezlegând ursita unuia şi altuia.

Şi în seara asta Marko se-nsingurase un timp, deşi bătea un vânt rece, amestecat cu lapoviţă. Acum îşi privea stinghioara şi lovind uşor în ea, cu arătătorul mâinii stângi, îşi lăsă privirea să-i plutească peste cei din jur şi începu domol şi tărăgănat:

— Apoi ca şi-n alte locuri pe unde fusei, şi-n târgul ăsta mocneşte un foc. Un foc acoperit de spuză pe care oamenii îl poartă în ei, dar într-o bună zi va ţâşni vâlvătaia în care se vor mistui, de-a valma, vinovaţi şi nevinovaţi. În ziua aceea, cei fără prihană nu se vor afla în târg, ci fi-vor departe. Da, fi-vor departe. Roagă-se fieştecare Domnului să fie el acela.

Îşi întoarse domol privirea şi-o lăsă să poposească pe chipul lui Petar Fufić.

— Jupan Pero, parcă şi la tine-n casă se-aude murmur de plânset. Murmurarea lui va spori, dar schimba-se-va-n bine. În bine se va schimba. Dar cată pentru aceasta a ţine calea bisericii şi nu da uitării pe cel sărman şi împovărat. Ţine candela zi şi noapte aprinsă sub icoana sfântului Dumitru.

În timp ce bătrânul vorbea, Pero, altminteri om aprig şi fălos, înclină capul în piept şi-şi coborî privirea asupra tarabulusului său. Oamenii tăceau, oarecum buimăciţi, în timp ce Marko, cercetând gânditor aşchia de tisă, începu a ciocăni în ea cu unghia. Şi glasul lui se-mpleti cu sunetul sec al lemnului, întâi stins şi blând, apoi tot mai ferm şi mai limpede.

— Eh, creştini năpăstuiţi, bieţi creştini năpăstuiţi!

Era una din viziunile lui cuprinzătoare care, odată rostite de Marko, se răspândeau repede din gură-n gură printre sârbi.

— Uite-i cu mădularele înnămolite-n sânge. Până la glezne calcă-n sânge şi sângele urcă, urcă mereu. Uite, sânge, acum şi

până-ntr-o sută de ani; şi încă o jumătate din altă sută. Atâta văd. Şase rânduri de vârsteni ţin palmele căuş trecându-şi sângele unul altuia. Sânge creştinesc. Veni-va ceasul când tot pruncul învăţa-va carte şi desluşi-va slova; de la un capăt la altul al lumii oamenii vor glăsui şi cuvântul lor auzit va fi, dar nu se va putea înţelege. Căci unii dobândi-vor putere, strângând avere şi bogăţie, cum nu s-a mai pomenit, dar comorile lor pieri-vor înecate în sânge şi nici iuţeala, nici dibăcia nu le va fi de vreun ajutor. Iar alţii vor sărăci şi într-atât vor fi ei de lipsiţi, încât de dorul hranei îşi vor înghiţi limba şi chema-vor moartea să-i mântuiască, dar moartea surdă va fi şi zăbavnică. Dară şi rodirea pământului în sânge se va muia şi merindele se vor sărbezi. Crucea va păli, negrindu-se. Şi veni-vă atunci omul, gol şi desculţ, fără toiag şi desaga, uimind ochii tuturora cu înţelepciunea, virtutea şi frumuseţea lui, izbăvind omenirea de sânge şi de silnicie, vărsând pace în sufletul fieştecăruia. Şi va domni peste lume cel de-al treilea slăvit nume al Sfintei-Treimi.

Către sfârşit, cuvintele moşneagului se-nvălmăşeau şi se-ncălecau, până când se pierdeau cu totul într-o îngânare nedesluşită, amestecate cu ciocănitul monoton al unghiei sale în stinghioara subţire şi uscată de tisă.

Ascultând aceste stranii vorbe pe care nu le înţelegeau, dar a căror nelămurită tălmăcire îi covârşea şi-i umplea de adâncă tulburare, căci oamenii simpli sunt mereu cutremuraţi de asemenea sumbre vedenii, toţi îşi plecaseră ochii, urmărind pâlpâirile focului.

Tanasije se ridică să cerceteze licoarea din cazan, iar unul din cei doi neguţători aflaţi de faţă îl întrebă pe Marko dacă nu crede că ruşii îşi vor trimite şi ei un consul în Travnik.

Întrebarea neguţătorului li se păru tuturor cam nelalocul ei. Tăceau stingheriţi. Bătrânul îi răspunse aspru şi răstit:

— Nici el n-o să calce aici, nici altul. Curând-curând şi cei aflători aici vor pleca, căci nu va trece prea mult până când drumul mare va ocoli târgul acesta; dornici veţi fi să vi se-nfăţişeze vreun călător sau neguţător, dar ei se vor duce aiurea, iar voi veţi rămâne însinguraţi, cumpărând şi vânzând între voi. Acelaşi ban va alerga din mână-n mână, dar nicăieri n-o să se lipească şi n-o să facă pui.

Cei doi neguţători se uitară unul la altul năuciţi. Şi iarăşi se lăsă tăcere, dar pentru scurt răstimp, căci fu întreruptă de

Tanasije care se luase, ca de obicei, la harţă cu flăcăii. Prinseră glas şi neguţătorii. Şi moşneagul îşi luă înfăţişarea obişnuită, zâmbind cu modestie. Îşi desfăcu traista uzată de piele şi dădu la iveală o felie de mălai şi câteva cepe. Flăcăii frigeau pe jeratic bucăţi de carne de vită care sfârâiau şi împrăştiau un miros puternic. Pe bătrân nu-l poftiră să-nfulece ştiind că nu mânca de la nimeni şi că trăia numai cu hrana agonisită în tolba lui veche. Mâncă încet şi cu poftă, apoi se trase în capătul celălalt al povernei, unde nici fumul, nici izul de carne friptă nu răzbeau şi, ghemuindu-se acolo, cuminte ca un şcolar, adormi cu tâmpla dreaptă sprijinită în palmă.

Neguţătorii mai dădură pe gât câteva pahare cu ţuică şi tăifăsuiala se învioră. Din când în când însă privirea lor luneca spre ungherul unde-şi făcuse culcuşul bătrânul şi atunci coborau vocea. Prezenţa lui îi stingherea, dar le insufla totodată un fel de seriozitate solemnă care nu le displăcea.

Iar Tanasije înteţea focul zvârlind în el despicături de fag, somnoros şi posac ca totdeauna, răbdător şi tenace ca însăşi natura, fără să-i treacă prin minte că din celălalt capăt al Travnikului consulul francez priveşte reflexele roşietice ale focului înteţit de el şi fără să bănuiască, în simplitatea lui, că se află prin lumea asta consuli şi oameni de care somnul nu se prinde.

XXVII

Primele luni ale anului 1814 şi ultimele în Travnik pentru el, Daville şi le petrecu într-o totală singurătate, „gata de orice”, fără instrucţiuni, fără niciun fel de veşti din Paris sau Ţarigrad. Lefurile cavaşilor şi servitorilor le plătea din buzunarul lui. Autorităţile franceze din Dalmaţia fuseseră cuprinse de derută. Nu mai treceau călători şi curierii francezi dispăruseră. Ştirile din surse austriece, sosite la Travnik cu întârziere şi la mari distanţe, erau din ce în ce mai proaste. La Conac încetase să se mai ducă. Vizirul aproape că nici nu se mai uita la el sau, dacă se uita, îl privea cu o bonomie distrată şi jignitoare care-l durea mai rău decât orice grosolănie. De altminteri, vizirul era din zi în zi mai urât şi devenise o pacoste pentru toată lumea. Detaşamentele sale arnăuţeşti hălăduiau în Bosnia ca într-o ţară supusă, luând cu japca şi de la turci şi de la creştini. În sânul populaţiei musulmane începea să se coacă nemulţumirea. Nu zgomotoasă şi nu scăpărând o clipă ca un foc de paie, nu irosindu-se în tulburări şi zurbe fără rost, ci o nemulţumire surdă, înăbuşită, care mocneşte îndelung, dar când izbucneşte la suprafaţă, aduce prăpăd şi sânge. Victoria din Serbia îl îmbătase de-a binelea pe vizir. Deşi, din relatările martorilor şi ale oamenilor mai bine informaţi, victoria asta se dovedea a fi îndoielnică, iar participarea vizirului neînsemnată, în ochii lui Ali-paşa ea lua necontenit proporţii, crescând în importanţă. Socotindu-se făuritorul ei unic şi fără pereche, el creştea cu fiecare zi în propriii săi ochi. Şi în aceeaşi măsură sporeau fărădelegile lui, nesăbuitele măsuri luate împotriva begilor şi turcilor mai de vază. Dar tocmai excesele acestea îi şubrezeau poziţia. Oricine foloseşte violenţa poate surprinde şi descumpăni vremelnic pe cei din jur, poate chiar să tragă un timp foloase, dar nu poate guverna temeinic. Teroarea ca mijloc de guvernare îşi toceşte repede ascuţişul. Lucrul acesta nu e o taină decât pentru cei care sunt forţaţi de împrejurări sau împinşi de firea lor nestăpânită să utilizeze teroarea. Iar vizirul n-avea la îndemână alt mijloc. El nici nu băga de seamă că în sufletele begilor şi aianilor „frica murise”, că cruzimea lui de satrap, care la început producea într-adevăr panică, acum nu mai speria pe nimeni, căci resursele ei scădeau necontenit. Înainte toţi tremurau de frică. Acum, „amorţiseră şi se răciseră” în timp ce

el, dimpotrivă, se aprindea la faţă şi începea să tremure de mânie la cel mai mic semn de nesupunere şi de rezistenţă, ba chiar şi numai când oamenii îi primeau în tăcere hotărârile. Căpitanii de oraşe schimbau între ei scrisori, begii şuşoteau între ei şi în toate oraşele târgul păstra o tăcere care nu prevestea nimic bun. Se părea că odată cu venirea verii, guvernarea lui Ali-paşa trebuia să-ntâmpine o împotrivire făţişă. D'Avenat nu mai avea nicio îndoială.

Călugării catolici evitau să mai treacă pe la consulatul francez, dar o întâmpinau la fel de amabili pe doamna Daville duminica şi în zile de sărbătoare când venea la biserica din Dolac să ia parte la slujbă.

Cavaşii îl întrebară pe D'Avenat cât timp mai credea el că pot încă funcţiona ca angajaţi ai consulatului. Rafo Atijas îşi căuta pe undeva un loc ca dragoman sau om de încredere, căci nu-i surâdea să se întoarcă la argăsitul pieilor în prăvălia lui unchiu-său. Datorită acţiunii furişe şi neîntrerupte a consulatului austriac, în popor până şi ultimul om aflase de izbânzile aliaţilor şi că definitiva prăbuşire a lui Bonaparte nu era decât o chestiune de zile. Şi credinţa că vremea francezilor trecuse, şi că zilele consulatului din Travnik sunt numărate, prindea rădăcini.

Von Paulich nu se arăta pe nicăieri şi nu vorbea cu nimeni nimic. Daville nu-l văzuse de şase luni, de când intrase Austria în război, dar îi simţea necontenit prezenţa; se gândea la el cu un sentiment aparte, nici teamă, nici invidie, şi totuşi câte ceva din amândouă; i se părea că-l vede în vasta clădire de pe malul celălalt al Lašvei cum conduce treburile liniştit, rece, lucid şi calculat, lipsit de îndoieli şi nedumeriri, corect, dar viclean, cinstit dar inuman. Era opusul smintitului şi istericului învingător de la Conac, la drept vorbind, singurul învingător în partida care se juca de ani de zile în valea Travnikului. Aştepta, neîndurător şi calm, clipa când victima, strânsă în cleşte, trebuia să cadă şi prin căderea ei să anunţe victoria.

Şi clipa căderii sosi. Von Paulich se comportă ca un om angajat de mult într-un joc solemn ale cărui reguli sunt nemiloase şi vitrege, dar logice, echitabile şi onorabile atât pentru învins cât şi pentru învingător.

Într-o zi de aprilie sosi la consulatul francez un cavas austriac, pentru prima oară după şapte luni, şi-i înmână consulului o scrisoare.

Daville cunoştea scrisul acesta, cu trăsături sigure şi regulate, ca nişte săgeţi de oţel, toate deopotrivă de ascuţite şi îndreptate toate în aceeaşi direcţie. Cunoştea caligrafia şi bănuia sensul scrisorii, dar rămase totuşi surprins când o citi.

Von Paulich îl înştiinţa că tocmai primise vestea fericită a încetării războiului dintre aliaţi şi Franţa. Napoleon abdicase. Suveranul legitim fusese chemat să ocupe tronul Franţei. Senatul votase o nouă constituţie şi un nou guvern fusese alcătuit în frunte cu Talleyrand, principele de Benevent. Presupunând că aceste veşti care se refereau la soarta patriei lui îl vor interesa, i le comunica lui Daville, simţindu-se nespus de bucuros că războiul luase sfârşit şi că deci relaţiile cordiale dintre ei vor putea fi reluate, rugându-l să-i transmită doamnei Daville stima sa veche şi nestrămutată etc., etc.

Surpriza fu atât de mare, încât consulul nu mai fu capabil să desprindă adevăratul înţeles şi deplina gravitate a faptelor, de care lua cunoştinţă ca prin vis. Lăsă scrisoarea pe masă şi se ridică în picioare, ca şi cum ar fi primit în sfârşit mesajul pe care-l aştepta de atâta vreme de la von Paulich.

Da. De atâta amar de vreme, dar mai cu seamă din decembrie, de la dezastrul din Rusia, Daville se aşteptase nu o dată să se-ntâmple ce se-ntâmplase în ziua aceea şi mereu încercase să-şi închipuie ce-ar face şi ce atitudine ar trebui să ia în acest caz.

Astfel, încetul cu încetul, el se împăcă cu gândul că Imperiul nu mai are mult de trăit şi că într-o bună zi se va nărui din temelii. Cu fiecare nou eveniment, gândul acesta se-ntărea şi apoi, statornicindu-se de-a binelea, se strecura pe nesimţite în realitatea înconjurătoare, invadând-o şi luându-i locul. Iar în spatele împăratului şi al Imperiului se-ntrupa, luând chip, viaţa, viaţa veşnică, atotputernică, nesfârşită, plină de infinite posibilităţi.

Nici el nu ştia cum şi când începuse să se deprindă a cugeta la evenimentele şi fenomenele acestei lumi fără să-l mai ia pe Napoleon ca unitate de măsură. Ştia doar că la început îi venise nespus de greu. Îl apuca un fel de vertigiu lăuntric; şi se poticnea ca omul care simte cum pământul i se clatină sub

picioare stând gata să crape. Apoi simţi un gol imens în suflet, absenţa oricărui punct de sprijin, şi părăsit de irealele fantasme care dau totuşi paşilor noştri tărie şi demnitate, înnobilându-ne existenţa, viaţa i se păru uscată, stearpă şi searbădă. În cele din urmă, se lăsase covârşit de sentimentul acesta al delăsării într-atât, încât el îşi întinse umbra asupra întregii sale gândiri. Altfel vedea acum lumea, altfel destinul Franţei, al său şi al familiei sale.

În tot acest răstimp, Daville îşi îndeplinea, ca şi până atunci conştiincios obligaţiile, citea circularele şi articolele din *Moniteur*, asculta relatările curierilor şi călătorilor în legătură cu planurile elaborate de Napoleon pentru apărarea teritoriului francez propriu-zis sau şansele pe care le mai avea pentru a încheia o pace cu aliaţii. Dar numaidecât după aceea se întorcea la gândurile sale, căutând să-şi închipuie cum va arăta lumea atunci când împăratul şi Imperiul nu vor mai fi zăbovind tot mai mult asupra lor.

Într-un cuvânt, se petrecea cu el ceea ce se petrecea în zilele acelea cu mii şi mii de francezi, ajunşi la vlăguială în slujba unui regim la drept vorbind de mult înfrânt de vreme ce se vedea nevoit să le ceară oamenilor mai mult decât puteau ei să-i dea.

Şi cum se-ntâmplă de obicei când omul se-mpacă în gând cu o stare de lucruri şi începe să-i devie familiară mai devreme sau mai târziu, el găseşte şi în realitatea imediată argumente care să o susţie. Cu atât mai uşor, atunci când realitatea se grăbeşte să i le furnizeze şi în graba ei deseori i-o ia înainte.

Daville observă, uimit, că în ultimul timp străbătuse în direcţia asta o imensă bucată de drum. Uitând de lungile şi nenumăratele lupte lăuntrice de care avusese parte în cursul ultimului an de zile, i se părea că ajunsese numai din câteva salturi pe locul unde se găsea acum. În orice caz îşi închipuia că trecuse multă vreme de când el era pe deplin avertizat şi „gata de orice”, ceea ce însemna, de fapt, că nu mai avea nimic comun cu orânduirea care-şi trăia în Franţa ultimele zile şi era dispus să se împace cu următoarea, fără să-i pese dacă-i va fi sau nu pe plac.

Şi totuşi, acum, când, în urma lecturii acestei scrisori, cruda realitate îi răsări în faţă, Daville se clătină, ca şi cum ar fi primit, pe neaşteptate, o năprasnică lovitură. Se plimba prin odaie, în timp ce rândurile scrisorii lui von Paulich creşteau şi se-

nvălmăşeau în mintea lui stârnind sentimente amestecate: mirare, teamă, regret, apoi un fel de satisfacţie lamentabilă că el şi ai lui fuseseră cruţaţi şi scăpaseră cu viaţă din vălmăşagul atâtor prăbuşiri şi prefaceri, apoi iar incertitudini şi iar temeri. Şi memoria lui descoperi undeva sub pragul uitării acele cuvinte din Vechiul Testament, care slăvesc Creaţia şi pe Creator, mare în toate înfăptuirile sale şi se agăţă de vorbele astea, repetându-le într-una ca pe o melodie obsedantă, deşi n-ar fi putut să spună la care anume făptuiri se gândea şi în ce consta măreţia lor şi nici dacă aveau sau nu vreo legătură cu versetul din Biblie.

Măsură aşa multă vreme odaia rece de la un cap la altul fără să-şi poată aduna gândurile, pentru a cuprinde pe de-a-ntregul cu mintea cele aflate. Simţea că are nevoie de mult, mult timp.

Şi mai simţea că toate reflecţiile liniştitoare şi împăcările facile care se petrec în gând nu au nicio valoare şi că nu ajută la nimic atunci când te-ajunge lovitura. Căci una e să-ţi proiectezi în imaginaţie temerile, anticipând răul capital, să-ţi construieşti în imaginaţie un sistem de apărare încercând să te convingi că deocamdată totul e încă în ordine şi la locul său, şi alta să-ţi răsară în faţă cruda realitate a prăbuşirii care te obligă să iei decizii, prompte şi imediate. Una e să-l asculţi pe un camarad cherchelit şi impulsiv din ministerul marinei, răcnind cu ochii injectaţi: „Împăratul e nebun! Iar noi toţi ne precipităm alături de el spre catastrofa care ne aşteaptă la capătul acestor victorii”, şi alta să pricepi şi să primeşti ca pe un fapt real, controlat şi indubitabil vestea că Imperiul s-a năruit din temelii şi că Împăratul nu mai există, Napoleon fiind doar un monarh uzurpator alungat de pe tron, mai lipsit de o mie de ori de glorie după atâtea izbânzi răsunătoare, decât dacă ar fi pierit în luptă. Una e să te îndoieşti de valoarea victoriilor şi de trăinicia succeselor militare, cum se îndoia el tot mai des în anii din urmă, gândindu-se îngrijorat ce se va întâmpla cu el şi cu ai săi – „în cazul când...”, şi alta să afli dintr-o dată că nu doar Revoluţia cu tot ce adusese ea, dar şi „Generalul”, cu irezistibila magie a geniului său atoatebiruitor şi odată cu el orânduirea care se sprijinea pe umerii lui, pieriseră peste noapte, ca şi cum nici n-ar fi fost vreodată, şi că iată acum se va înstăpâni din nou, fără îndoială, starea de lucruri pe care Daville o apucase în copilărie, atunci când ieşea pe stradă să-l aclame pe Ludovic al

XVI-lea în târgul lui natal, pe deplin convins şi fascinat de „marea bunătate regală”.

Cine ar fi putut visa visul ăsta urât?

Nefiind în stare să se reculeagă şi să-şi adune gândurile pentru a putea pătrunde sensul celor petrecute proiectându-l în viitor, Daville se agăţa ca înecatul de pai de faptul că vechiul său protector, Talleyrand, se afla în fruntea noului guvern. Şi îşi zicea că, în haosul şi vălmăşagul acesta imens, destinul se arată binevoitor cu el, de vreme ce îi aruncă acest colac de salvare.

Daville avusese prilejul să-l vadă pe Talleyrand şi să stea de vorbă cu el (ca şi cu „Generalul” de altfel) o singură dată în viaţă, în urmă cu mai bine de optsprezece ani, când încă nu-l copleşise gloria şi nu se numea principe de Benevent. Se întâlnise cu el în vechea clădire a ministerului afacerilor externe, unde pe vremea aceea domnea o dezordine cumplită atât în ce priveşte munca şi personalul cât şi aşezarea mobilierului, căci toate lucrurile erau vraişte. Fusese primit, pentru câteva minute, într-un salon improvizat. Talleyrand, remarcându-i articolele din *Moniteur*, ţinuse să-l cunoască. Scurta lor convorbire fu o imagine aproape perfectă a neorânduielii care domnea în jur.

Bărbatul voinic care îl întâmpinase în picioare, şi nu se mai aşezase tot timpul discuţiei, avea o privire cuprinzătoare, calmă şi arogantă, care trecea parcă dincolo de făptura tânărului, căutând undeva în spatele lui un obiect asupra căruia să-şi fixeze atenţia. Îi vorbi la fel de distrat şi de superficial, ca şi cum i-ar fi părut rău că se grăbise să remarce aceste articole şi-şi exprimase dorinţa să-l cunoască pe tânărul din faţa sa. Îi spuse că „trebuie să continue” şi-i dăduse a înţelege că-l va sprijini în truda sa. Cam la asta se reducea întrevederea lui Daville cu marele său protector. Şi cu toate astea, în toţi aceşti optsprezece ani, funcţionarii ministerului nu se îndoiseră o clipă că Daville este protejatul lui Talleyrand, iar el, pe deplin încredinţat de acest lucru, îşi legase întreaga carieră de steaua strălucitoare a protectorului său. Într-adevăr: Talleyrand îl sprijinise de câte ori îi stătuse în putinţă atunci când se aflase la putere. Se întâmplă adesea ca oamenii care deţin puterea să ducă după ei cu perseverenţă, până la capăt, o grămadă de protejaţi, nu de dragul acestor oameni (uneori nici nu-i cunosc, şi nici nu-i preţuiesc), ci trăgând foloase de pe urma lor, căci sprijinul şi oblăduirea pe care le-o acordă apar în ochii celorlalţi

oameni ca o dovadă evidentă a forţei pe care o deţin şi a trecerii de care se bucură.

Mă voi adresa prinţului, îşi spunea Daville, fără să ştie deocamdată cum şi în ce fel. Mă voi adresa prinţului, repetă în sinea sa toată noaptea, în neputinţă de-a se gândi la altceva, simţindu-se nenorocit că n-are cu cine se sfătui. Se trezi în zori, buimac şi nedormit, la fel de nehotărât ca şi în ajun.

Privindu-şi soţia care, fără să bănuiască nimic, îşi vedea cu râvnă de treburile casei, preocupată să-mpodobească grădina, ca şi cum ar fi avut de gând să-şi petreacă în Travnik toată viaţa, se simţea o fiinţă blestemată, un monstru sacrat capabil să ghicească destinele muritorilor şi, descifrându-le soarta sumbră, să se-ntristeze suferind, în locul lor.

Sosirea curierului de la Ţarigrad îl smulse din nehotărâre. Curierul fusese însărcinat să transmită noului guvern felicitarea scrisă din partea ambasadorului şi a personalului ambasadei şi totodată expresia profundului lor devotament suveranului legitim, Ludovic al XVIII-lea, şi dinastiei Burbonilor. Curierul îi înmâna lui Daville ordinul prin care i se încredinţa sarcina de-a aduce, neîntârziat, la cunoştinţa vizirului şi autorităţilor locale schimbările survenite în Franţa, arătându-le că, în urma acestor schimbări, se afla în Travnik în calitate de reprezentant al lui Ludovic al XVIII-lea, rege al Franţei şi al Navarrei.

Ca şi cum şi-ar fi întocmit de mult un plan de lucru şi indicaţiile acestea i-ar fi fost transmise dinainte pe calea undelor nevăzute, Daville aşternu pe hârtie în cursul zilei, fără zăbavă şi ezitare, raportul care trebuia trimis la Paris.

„Am aflat, scria el, fiind înştiinţat de consulul austriac din localitate, de fericita schimbare datorită căreia pe tronul Franţei se află iar strănepotul lui Henric cel Mare, dornic a pacifica ţara şi a-i lumina viitorul. Am să regret cât voi trăi că nu mă aflu şi eu la Paris pentru a-mi uni glasul cu ovaţiile entuziaste ale poporului.”

Aşa începea scrisoarea lui Daville, în care îşi punea serviciile la dispoziţia noului guvern, cerând îngăduinţa „să depună la picioarele tronului expresia devotamentului şi fidelităţii” lui, subliniind cu modestie că el e „un cetăţean de rând, unul dintre cei douăzeci de mii de parizieni care şi-au pus semnătura pe vestitul protest redactat întru apărarea regelui-martir Ludovic al XVI-lea şi a casei sale”.

Îşi încheie raportul cu speranţa că „după epoca fierului va urma epoca de aur”.

Totodată, îi trimise lui Talleyrand o felicitare în versuri, cum făcuse deseori şi cu alte prilejuri, când acesta se afla la putere. Felicitarea începea aşa:

„Des peuples et des Rois heureux modérateur,
Talleyrand, tu deviens notre libérateur.”

Cum însă curierul se grăbea să plece la drum şi nu mai avu timp să-i scrie sfârşitul, adăugă, în paranteză, sub cele două duzini de lamentabile versuri: „fragment”.

Totodată Daville propunea să fie desfiinţat consulatul din Travnik, dat fiind că în noua situaţie, fundamental deosebită, existenţa lui nu-şi mai avea rostul. Ruga deci să i se permită ca încă în cursul acestei luni să părăsească împreună cu familia Travnikul, urmând ca D’Avenat, a cărui fidelitate fusese verificată şi în atâtea rânduri dovedită, să conducă consulatul până la desfiinţarea lui. Nu se sfii să adauge că, ţinând seama de împrejurările excepţionale, dacă până la sfârşitul lunii nu va primi instrucţiuni contrarii, va porni, împreună cu familia sa, spre Paris.

Daville scârţâi toată noaptea din peniţă scriind felicitări, cereri şi scrisori. Dormi cu totul două ore, dar se sculă proaspăt şi întremat şi ieşi să-l petreacă pe curier.

De pe terasa pe care lalelele abia îmbobocite se încovoiau sub rouă abundentă, Daville privi în urma curierului şi a însoţitorului său până când coborâră poteca povârnită spre drumul din vale. Caii lor înotau până la genunchi, ca într-o apă, în pâcla deasă, împurpurată de soarele nevăzut şi, afundându-se-n ea, se mistuiră în zare.

Se întoarse în camera sa de la parter. Cum nimeni nu dereticase prin cameră, urmele nopţii trecute rămăseseră intacte: lumânări îndoite şi arse pe jumătate, hârtii răvăşite, bucăţi de ceară topită risipite pe podea. Daville lăsă totul aşa cum era şi luă loc la masă între ciorne şi petice de hârtie. Se simţea răpus de oboseală, dar mulţumit şi uşurat că sfârşise treaba, că scrisese ce trebuia şi cui trebuia, că luase o hotărâre irevocabilă, punând capăt incertitudinii care îl hărţuia. (Se aşeză la masă şi-şi rezemă în mâini capul greu de nesomn.)

Dar zbuciumul prin care trecuse nu era uşor de domolit şi mintea lui, care înregistrase atâtea sumbre gânduri, refuză să le alunge. Douăzeci şi cinci de ani i se scurseseră în căutarea căii de mijloc, acea *aurea mediocritas*, care ne aduce împăcarea şi ne învesteşte cu demnitatea absolut necesară vieţii omeneşti. Douăzeci şi cinci de ani umblase, căutând şi aflând, pierzând şi iar recâştigând, trecând de la un „patos” la altul, iar acum, ostenit, sfâşiat pe dinlăuntru, consumat, ajunsese exact în punctul de unde plecase când avea optsprezece ani. Iată, aşadar, că numai în aparenţă drumurile mergeau înainte, în realitate răsucindu-se ca nişte cercuri în jurul unui punct central sau ca amăgitoarele labirinturi din basmele orientale, şi iată că îl aduseseră în locul acesta, aici, printre, peticele de hârtie şi ciornele învălmăşite, îl aduseseră obosit şi descurajat într-un punct de unde drumul putea iarăşi începe, ca din oricare altul din puzderia de puncte care alcătuiesc circomferinţa. Cu alte cuvinte, *calea de mijloc* nu există, nu există o cale adevărată care să ducă înainte, spre statornicie, pace şi demnitate, ci toţi, de la mic la mare, ne învârtim în cerc, parcurgând necontenit acelaşi drum amăgitor, pe care păşesc generaţii după generaţii, veşnic călătoare şi etern amăgite. Putem trage concluzia, îşi zicea omul cu mintea ostenită şi veşnic rătăcitor, că în linii generale nu există niciun fel de drum şi că traseul pe care i-l va fixa, poate, protectorul său, puternicul prinţ de Benevent, sub călăuzirea căruia va păşi şontâc, şontâc, traseul acesta nu e nici el decât o porţiune a drumului circular care nu duce nicăieri. Ai doar impresia că mergi. Iar sensul şi ţinta drumului nu pot fi aflate în altă parte decât în noi înşine. Căci în afară de noi nu există nici drum, nici ţintă. Ai doar impresia că mergi şi sub imperiul acestei impresii îţi iroseşti puterile până la istovire.

Da, iată că şi acum i se pare că merge, că merge fără încetare, fără popas. Capul îi cade, ochii i se închid de la sine, prin faţa lor pluteşte o trâmbă roşie de ceaţă şi prin ea înoată nişte cai, poticnindu-se şi afundându-se-n ea ca-ntr-o apă, pier, târându-şi călăreţii-n adânc. Mereu alţi cai, mereu alţi călăreţi, fără număr, răsar şi se cufundă în ceaţa nesfârşită, răpuşi de oboseală şi de nesomn.

Rezemându-şi capul în mâini, vlăguit de lupta dusă cu gândurile lui încâlcite, Daville adormi în sfârşit, acolo, la masa sa

de lucru, printre petice de hârtie şi mucuri de lumânări, vestigiile nopţii trecute.

Ah, de l-ar lăsa să doarmă, să doarmă aşa cu capul prăbuşit pe masă şi ochii închişi, să doarmă fie şi înconjurat de ceaţa asta umedă şi roşie, printre pâlcuri unduitoare de călăreţi sosind de pretutindeni, dar nu, nu se poate. Iată că unul din călăreţi, aflat chiar în spatele lui, îi pune pe ceafă mâna lui rece, şoptindu-i vorbe nedesluşite. El încearcă să se ferească, înclinându-şi tot mai mult capul, dar mâna călăreţului nu-i dă pace.

Îşi înălţă capul şi deschise ochii şi văzu atunci faţa zâmbitoare a soţiei sale care-l privea dojenitor. Doamna Daville îl dojeni că-şi pierduse noaptea şi-l rugă să se dezbrace şi să se culce. Acum după ce se trezise, se înfiora numai la gândul că ar putea rămâne singur în pat pradă zbuciumării sale. În timp ce vorbea cu nevastă-sa, începu să aşeze hârtiile pe masă. Până atunci se ferise să-i spună ce anume se petrecuse în lume, ce schimbare survenise în Franţa şi ce însemnătate aveau toate acestea pentru ei. Acum, se hotărî să-i spună şi-i spuse fără a întâmpina nicio greutate.

Doamna Daville, aflând din gura soţului ei că în ţară se schimbase totul din temelii, şi că în curând şederea lor la Travnik va lua sfârşit, se arătă o clipă uimită şi descumpănită. O clipă numai, până izbuti să înţeleagă ce însemna exact pentru ea şi ai ei schimbarea asta şi ce măsuri ar trebui să ia în vederea plecării. Lămurindu-se, se linişti numaidecât. Începură să vorbească de călătorie, de împachetatul şi transportul bagajelor şi să pună la cale ce vor face şi ce vor drege o dată ajunşi acasă, în Franţa.

XXVIII

Doamna Daville se puse pe lucru.

Tot atât de meticulos cum mobilase altădată casa şi o făcuse cât mai confortabilă de locuit, acum se pregătea de plecare; cu socoteală şi calm, mereu neobosită, dar fără să se plângă şi fără să ceară sfatul nimănui. Demontă pe rând, bucată cu bucată, gospodăria pe care o înjghebase în aceşti ultimi şapte ani. Inventarie fiecare lucru împachetându-l cu grijă, pentru drum lung şi anevoios. Un singur lucru o îndurera: i se rupea inima că trebuia să se despartă de frumoasa terasă încărcată cu flori şi grădina cu straturi de legume.

Zambilele albe botezate de doamna von Mitterer odinioară „Bucuria nunţii” şi „Mirele imperial” îşi deschideau încă în lumină corolele învoalte, iar în centru terasei se răsfăţau lalelele olandeze pe care doamna Daville izbutise să şi le procure în anii din urmă, le îmbinase între ele şi sporise gama culorilor. Cu un an în urmă unele soiuri rămăseseră firave, dar în acest an crescuseră frumos şi acum tocmai înfloriseră, toate la fel de mândre, plecându-şi sfioase căpşoarele, ca nişte şcolari într-o procesiune religioasă.

În grădina de legume mazărea dulce, semănată cu câteva săptămâni înainte de izbucnirea războiului (seminţele i le procurase tot von Paulich), dăduse flori. Mundjara cel lipsit de grai şi de auz o săpa şi-o-ngrijea.

El trudea în grădină cu aceeaşi râvnă ca-n toate primăverile. Habar n-avea de marile schimbări petrecute în lume, decisive şi pentru destinul acestor oameni. Pentru el, anul acesta nu se deosebea întru nimic de toţi ceilalţi. Aplecat peste brazdă, fărâma pământul în palmă, bulgăraş cu bulgăraş, presăra gunoiul, răsădea şi uda, zâmbindu-i lui Jean-Paul sau fetiţei, micuţa Eugenie, când slujnica o scotea pe terasă. Mişcându-şi repede degetele subţiri şi agile, pline de pământ, ajutat de bâlbâieli şi grimase, el îi explica doamnei Daville că în grădina lui von Paulich soiul ăsta de mazăre dulce crescuse mai înalt şi înflorise mai bogat, dar că abia după ce vor lega şi vor da rod lujerele se va vedea dacă lucrul ăsta are vreo importanţă. Când păstăile vor fi pline de boabe se va şti cine se pricepe mai bine s-o îngrijească.

Doamna Daville se uită la el, îi arătă, mişcând şi ea degetele, că înţelege şi că e întru totul de acord, apoi intră în casă să continue împachetatul. Şi abia când se apucă de împachetat îşi aduse aminte că peste câteva zile va trebui să plece din casa asta, că florile şi grădina vor rămâne pe loc şi că nici ea, nici copiii ei n-au să mai vadă păstăile pline de boabe. Şi ochii i se umplură de lacrimi.

Pregătirile de plecare se desfăşurau ordonat şi fără grabă în vasta clădire a consulatului francez. Daville însă era îngrijorat. Făcându-şi socoteala, îşi dădu seama că nu-i ajung banii. Făcuseră într-adevăr ceva economii, dar banii îi expediase demult în Franţa. Nici el, nici ceilalţi nu mai primiseră salariu de luni de zile. Evreii din Sarajevo care lucraseră cu Fressinet şi deseori împrumutaseră cu bani consulatul, se arătau acum bănuitori. D'Avenat avea nişte bani puşi deoparte, dar el rămânea la Travnik într-o situaţie deloc de invidiat: nedefinită şi incertă. În asemenea condiţiuni numai un necugetat i-ar fi putut cere un împrumut, lăsându-l în voia soartei.

Şi D'Avenat şi Rafa Atijas, celălalt dragoman, cunoşteau bine situaţia dificilă în care se găsea Daville. Şi în timp ce el se zbătea întrebându-se de unde să facă rost de bani, într-o bună zi i se înfăţişă bătrânul Solomon Atijas, unchiul lui Rafo, cel mai răsărit dintre fraţii lui şi căpetenia unui numeros trib de Atijaşi travniceni.

Scund, gras, cu picioarele cobiliţă, îmbrăcat într-un anteriu unsuros, cu grumazul atât de scurt, încât căpăţâna părea înfiptă de-a dreptul între umerii înguşti, îşi rostogolea în orbite ochii bulbucaţi ca ai oamenilor bolnavi de inimă. Era năduşit tot şi sufla greu din pricina zilei calde de mai şi a urcuşului. Închise sfios uşa în urma sa şi se lăsă gâfâind pe scaun. Duhnea a usturoi şi a blană neargăsită. Îşi sprijinise de genunchi, făcute pumn, mâinile negricioase, păroase şi pe fiecare fir de păr negru strălucea o bobită de sudoare.

Îşi dădură bineţe o dată şi încă o dată, mărginindu-se amândoi să repete banale formule de politeţe. Daville nu voia să-i spună că în curând va părăsi pentru totdeauna Travnikul, cu toţi ai lui, iar greoiul şi năduşitul meşter Solomon nu ştia de unde să-nceapă spre a-i mărturisi pentru ce anume venise. În cele din urmă, evreul, cu vocea lui aspră şi guturală care lui

Daville îi amintea Spania, îşi luă inima-n dinţi şi aduse vorba de schimbările neaşteptate şi uluitoare petrecute în lume, de impasul în care se găseau atâtea ţări şi totodată căpeteniile lor, că vremurile sunt nespus de grele pentru toată lumea, lucru pe care-l simte şi neguţătorul care-şi vede de treburile lui şi că, la urma urmei – mă rog – dacă domnul consul s-ar întâmpla să nu primească la timp drepturile ce i se cuvin şi va avea poate nevoie de bani de drum, întrucât drumu-i drum şi slujba-i slujbă, el, Solomon Atijas, întotdeauna devotat slujitor al consulatului imperial, adică regal francez, s-ar simţi onorat să-i stea domnului consul la dispoziţie cu puţinul ce-l are.

Daville, care crezuse că Atijas venise la el să-i ceară cine ştie ce serviciu, fu surprins şi mişcat. Atât de mişcat, încât glasul începu să-i tremure când îi vorbi, iar muşchii feţei, între gură şi bărbie, acolo unde pieliţa rumenă se cam veştejise şi se zbârcise, tresăriră imperceptibil.

Se priviră un răstimp stingheriţi, evreul stăruind, iar consulul refuzându-l din politeţe şi întrecându-se-n mulţumiri. Până la urmă se înţeleseră ca Atijas să împrumute consulatului, cu poliţă în regulă, suma de 25 galbeni imperiali.

Ochii lui Solomon, mari şi bulbucaţi, se umeziră şi căpătară o lucire aparte, înconjurată de albul lor plin de pete gălbui şi traversat de vinişoare roşii. Şi lui Daville îi veniseră lacrimi în ochi, căci era şi el tulburat, cum fusese de altfel mereu în ultimul timp. Vorbeau acum ca doi buni prieteni.

Daville îşi dădea silinţa să-i mulţumească în cuvinte cât mai alese. Îi vorbi apoi de simpatia şi înţelegerea pe care o avusese întotdeauna pentru evrei, de omenie, de necesitatea unei înţelegeri şi într-ajutorare între oameni dincolo de sfera unor interese naţionale. Folosea termeni generali, vagi, ferindu-se să rostească numele lui Napoleon, nume plin de atracţie pentru evrei, sau să pomenească de noul său suveran, şi de guvernul de curând venit la cârma ţării. Solomon, leoarcă de sudoare şi gâfâind într-una, îl privea cu ochii săi mari, ieşiţi din orbite, dându-i a înţelege că şi lui îi venea tare greu, poate chiar mai greu decât lui Daville să se lămurească ce se petrece cu toţi aceşti împăraţi, regi, miniştri şi viziri care vin şi pleacă fără să-ntrebe pe nimeni, dar că îşi da bine seama cât sunt de dăunătoare schimbările acestea fortuite pentru fiecare om, luat în parte, primejduind uneori viaţa lui şi a familiei sale. Nu se

arăta prea bucuros că fusese nevoit să-şi părăsească dugheana întunecoasă şi mormanele de piei şi să urce povârnişul până aici, să se aşeze pe scaunul moale în încăperea frumos mobilată pentru a pune ţara la cale cu un domn atât de distins.

Daville însă, bucuros că îşi procurase bani de drum mai lesne decât şi-ar fi închipuit şi recunoscător într-un fel, îşi dădu silinţa să însenineze conversaţia şi rosti, mai în glumă, mai în serios:

— Vă rămân profund îndatorat şi n-am să uit niciodată că în pofida necazurilor v-aţi gândit la vitrega soartă a reprezentantului Franţei. Şi vă admir, da, vă admir că după toate câte vi s-au întâmplat aici, după birurile grele pe care aţi fost nevoit să le plătiţi stăpânirii, mai aveţi încă putinţa de-a ne oferi cu împrumut această sumă de bani. Vizirul se laudă doar că v-a golit sipetele până la ultimul sfanţ.

Când îl auzi vorbind de amenzile sângeroase pe care Ali-paşa le impusese evreilor, amintindu-şi de spaima prin care trecuse, ochii lui Solomon căpătară o expresie fixă, îngrijorată şi tristă ca ochii animalelor bolnave.

— Mult ne-a costat şi mult ne-a *luat*. Ne-a *secat*, într-adevăr, cecmegelele noastre, dar dumneavoastră pot să vă spun, dumneavoastră aveţi dreptul să ştiţi.

Solomon privi nehotărât la mâinile sale asudate sprijinite de genunchi şi după o scurtă pauză continuă cu glas schimbat, subţire, ca şi cum vocea lui s-ar fi întors la copilărie.

— Da, ne-a speriat şi ne-a costat mult. Aşa e. Căci vizirul e într-adevăr un om aprig, hapsân şi belaliu. Dar el dă ochii cu noi pentru întâia oară, pe când noi am văzut venind şi plecând de aci zeci şi zeci de viziri. Vizirii se schimbă şi pleacă. (Nu-i vorbă, niciunul nu pleacă cu mâna goală.) Vizirii îşi văd de drum şi dau uitării faptele făptuite, iar în locul lor vin alţii care o iau de la capăt. Noi stăm locului, ţinem socoteală şi ne însemnăm în minte toate câte-au fost şi tot ce-am îndurat, cum am izbutit să scăpăm cu faţa curată din cutare sau cutare belea şi lăsăm moştenire din tată-n fiu această zestre scump plătită. De aceea cecmegelele noastre au două funduri. Unul până la care ajunge mâna vizirului şi înhaţă tot ce-apucă şi altul, cel de dedesubt, unde rămâne întotdeauna câte ceva pentru noi şi pentru copiii noştri, cât să ne mântuim sufletul şi să ne ajutăm prietenul la nevoie.

Solomon se uită ţintă la Daville, dar de astă dată, privirea ochilor lui nu mai era comică, sperioasă şi tristă, ci dreaptă şi cutezătoare.

Daville râse înveselit.

— Ah, asta-i bine. Asta-mi place. Vizirul îşi închipuie că e neobişnuit de şiret şi de iscusit.

Solomon rosti repede scoborând glasul, ca şi cum ar fi voit să-i atragă atenţia.

— Eu nu spun că nu e. Ei sunt stăpânitorii, iar stăpânitorii sunt întotdeauna pricepuţi şi înţelepţi. Numai că, după cum bine ştiţi, deşi pricepuţi, înţelepţi şi puternici ca zmeii, se iau la harţă, se-nfruntă şi-şi irosesc puterile. Vorba aceea: domnia e ca vijelia – bântuie, smulge şi risipeşte. Iar noi stăm locului, trudim şi agonisim. Iată de ce din agoniseala noastră putem ajuta pe cel aflat la nevoie.

— Ah, asta-i bine, asta-i bine, dădu din cap Daville, râzând şi făcându-i semn lui Solomon să continue.

Dar auzindu-i râsul, evreul se opri dintr-o dată şi ochii lui căpătară iarăşi privirea aceea îngrijorată şi sperioasă. Se temea că întrecuse măsura şi spusese ceva nelalocul lui. Îşi dădea singur seama că nu izbutise să spună ce voia. La drept vorbind, nici el nu prea ştia ce voia să spună. Se simţea îndemnat să vorbească, să se plângă, să se laude şi să dea explicaţii, ca un om căruia i se oferă o singură dată acest prilej, doar câteva minute, inestimabile pentru un mesaj urgent şi extrem de important. Dacă tot îşi lăsase prăvălia şi urcase panta asta pe care altfel nu s-ar fi încumetat s-o urce, dacă tot se aşezase să stea în odaia asta luminoasă, ticluită şi sclipind de curăţenie, şi dacă străinul acesta care peste câteva zile părăsea oraşul se arăta gata să-i asculte cuvintele cu cea mai mare bunăvoinţă, de ce oare n-ar rosti cuvinte pe care poate niciodată nu va avea prilejul, nici curajul să le mai rostească.

Uitându-şi sfiiciunea şi stinghereala de care fusese cuprins la început, el se simţea tot mai mult îmboldit să-i dezvăluie, ca pe o taină, acestui om viaţa lui, întru totul asemănătoare cu a celor din tagma lui, petrecută în văgăuna Travnikului, în prăvălia igrasioasă, unde trudea din greu, neştiut de nimeni, ocolit de bucurii, nedreptăţit de oameni şi lipsit de onoruri, ca pe o taină şi un mesaj, adresat nici el nu ştia cui, poate unei lumi mai bune, mai curate şi mai luminoase, lumii în care se întorcea

consulul. Să lase deoparte teama, prudenţa, şiretenia, să uite de chiverniseala şi agoniseala trudnică, de târguielile şi tocmelile zilnice, şi să dea la iveală dărnicia şi generozitatea sub impulsul unei sincerităţi în care durerea se îmbina cu mândria.

Dar tocmai nestăvilita dorinţă de-a comunica şi transmite mai departe un lucru esenţial şi extrem de important, de a da în vileag adevărata existenţă şi pătimirile neamului său, al Atijaşilor, statornicit aici, în Travnik, îl împiedica să găsească modalitatea potrivită şi cuvintele necesare capabile să exprime cât mai concis şi demn năduful strâns atâta amar de vreme, care-l sugruma şi-i urca sângele în cap. Oricât îşi da silinţa nu izbutea să toarne în grai fervoarea care-i umplea întreaga făptură, să zugrăvească în vorbe eroismul îndelungii şi acerbei lupte pentru menţinerea unei demnităţi poate greu de văzut cu ochii liberi, ci spunea ce-i venea pe limbă, îngăimând vorbe de prisos.

— Iată... aşa ne ţinem zilele şi totuşi mai avem câte ceva şi nu precupeţim... când e vorba de prieteni, de dreptate, sau când cineva ni se arată binevoitor. Căci noi... noi...

Ochii i se umeziră deodată şi glasul i se frânse. Descumpănit, se sculă de pe scaun. Se sculă şi Daville, şi-i strânse mâna cu duioşie, cu căldură. Solomon îi cuprinse bucuros mâna, stângaci şi nedeprins şi-l rugă, bâiguind, să nu-i uite şi dacă se iveşte prilejul să spună acolo unde trebuie, că viaţa lor aici nu-nseamnă decât pătimire şi că ei pătimind se răscumpără. O înşiruire incoerentă de vorbe care se amestecau cu mulţumirile lui Daville.

Nimeni n-ar şti să spună de ce Solomon se simţea în clipa aceea sugrumat de emoţie, de ce lacrimile îi umpleau ochii şi de ce fremăta din tot trupul. Dacă el însă ar fi fost în stare să-şi exprime tulburarea, ar fi spus, mai mult sau mai puţin, următoarele:

„Mult stimate domn, se împlinesc şapte ani de când aţi venit aici şi în răstimpul acesta ne-aţi acordat, nouă, evreilor, o atenţie pe care nici turcii, nici alţi străini pripăşiţi pe aceste meleaguri nu ne-au acordat-o vreodată. Ne-aţi primit în casa dumneavoastră ca pe nişte oameni şi n-aţi făcut între noi şi ceilalţi nicio deosebire. Poate că nici nu vă daţi seama cât bine ne-aţi făcut. Acum ne părăsiţi. Împăratul dumneavoastră a fost nevoit să dea înapoi în faţa duşmanului mai puternic. Ţara

dumneavoastră e în suferinţă, se petrec acolo schimbări mari. Dar nobleţea şi fala ţării dumneavoastră n-a pierit şi vremea va lucra spre binele ei. Ajuns în ţară, nu se poate să nu vă faceţi un rost. Demni de plâns suntem noi, cei care rămânem aici, mănunchiul de evrei sefardini din Travnik, din care două treimi îl constituie neamul Atijaşilor, căci dumneavoastră aţi fost pentru noi ca un crâmpei de azur. Aţi văzut cum o ducem şi, înţelegându-ne, v-aţi întors faţa spre noi, dăruindu-ne tot binele pe care cineva îl poate dărui aproapelui său. Cel care e dornic a făptui binele nu se opreşte la jumătatea drumului. De aceea ne încumetăm a vă ruga să duceţi mărturie în Apus, arătând unde trebuie cum am ajuns aici şi pătimirile prin care trecem. Căci, dacă am fi încredinţaţi că acolo unde trebuie s-ar şti şi s-ar recunoaşte că nu suntem ceea ce părem a fi, că viaţa noastră e alta decât trista noastră existenţă, atunci am îndura mai uşor vicisitudinile soartei.

Acum mai bine de trei sute de ani, ne-a spulberat din patria noastră, neasemuita Andaluzie, un vifor cumplit, bezmetic, fratricid, pe care nici astăzi nu-l putem înţelege şi care nici până astăzi nu s-a înţeles pe sine, ne-a risipit prin toate ungherele lumii şi am ajuns apoi bieţi cerşetori cărora nici aurul nu le poate fi de folos... Pe noi, iată, ne-a aruncat în Orient, iar viaţa în Orient nu e pentru noi uşoară, nici binecuvântată. Cu cât te apropii mai mult de soare-răsare cu atât e mai rău, căci pământul e tot mai tânăr şi mai crud, iar oamenii sunt zămisliţi din pământul acesta. Şi nenorocul nostru e că nici n-am putut prinde drag de ţara asta care ne-a primit şi ne-a oferit azil, dar nici n-am fost în stare să urâm ţara care ne-a alungat şi ne-a surghiunit pe nedrept ca pe nişte oameni nedemni. Nu ştiu ce ne chinuie mai mult: trista bucurie că suntem aici sau amarul regret că nu suntem acolo. Oriunde am fi în afara Spaniei, am suferi, căci întotdeauna am avea două patrii, ştiu asta, dar aici viaţa ne-a strivit şi ne-a înjosit peste măsură. Ştiu că ne-am schimbat, nici nu mai ştim cum am fost altădată, dar ţinem minte că am fost altfel. Demult am plecat, anevoios ne-a fost drumul şi vitrega soartă ne-a mânat să poposim în locul acesta, iar acum nu mai suntem nici măcar amintirea celor ce-am fost. Cum se ia pospaiul de pe poama care merge din mână-n mână, aşa şi de pe om se scutură mărunta pulbere fină de aur. Am ajuns cum aţi avut prilejul să ne vedeţi. Dar dumneavoastră ne-

aţi cercetat cu ochii limpezi viaţa, dacă traiul nostru se poate numi viaţă. Trăim între turci şi raia, între oropsita raia şi sângeroşii turci. Despărţiţi de cei apropiaţi nouă, ne străduim şi ne păstrăm datinile de altădată, cântecele, bucatele şi obiceiurile, dar simţim cum totul se năruie în noi, se strică şi cade în uitare. Mai ţinem minte limba ţării noastre, graiul ei deprins acum trei secole, uitat acum pe acele meleaguri, dar trebuie să ne canonim vorbind din vârful limbii graiul raialei, căci pătimim laolaltă şi laolaltă îndurăm stăpânirea turcilor. Şi poate nu-i prea departe ziua când numai rugăciunea va fi curatul grai al gândurilor noastre, dar în rugă vorbele sunt de prisos. Însinguraţi şi puţini la număr, ne împerechem între noi şi vedem singuri cum sângele ni se subţiază şi se ofileşte. Ne aplecăm grumazul în faţa tuturor şi ne ferim de toată lumea, pătimim şi ne canonim în fel şi chip, ne facem luntre şi punte, muncim, strângem fărâmiţă cu fărâmiţă, trudim şi agonisim pentru noi şi copiii noştri, dar mai ales pentru toţi puternicii zilei, pentru toţi stăpânitorii haini care atentează la viaţa, la onoarea şi la punga noastră. Aşa ne-am păstrat credinţa după ce-am fost nevoiţi să părăsim frumoasa noastră ţară, dar ne-am păstrat-o pierzând aproape tot. Spre norocul şi spre nenorocul nostru, înfăţişarea acelui scump pământ nu ne-a pierit din minte, ci amintirea noastră îl păstrează aşa cum a fost odinioară, înainte de a ne fi izgonit asemeni unei mume vitrege; tot aşa cum nu se va stinge în noi niciodată dorinţa după o lume mai bună, după o lume a ordinii şi a omeniei în care omul păşeşte cu fruntea sus, priveşte fără teamă şi spune ce are pe suflet. Dorinţa aceasta ne însoţeşte pretutindeni, precum şi simţământul că suntem hărăziţi lumii acesteia, deşi, surghiuniţi şi nefericiţi, trăim într-o lume potrivnică.

Iată ce am vrea să se afle *acolo*. Ca numele nostru să-şi afle un loc în lumea aceea mai luminoasă şi mai înaltă care se întunecă şi se năruie într-una, învălmăşindu-se şi schimbându-se neîncetat, dar care într-una renaşte, care există într-una undeva şi pentru cineva, am vrea să se ştie că păstrăm în sufletele noastre această lume, că o slujim şi aici cum ne pricepem mai bine, că suntem o fărâmă din ea, deşi pentru totdeauna rupţi din trupul ei.

Ruga mea nu porneşte din vanitate sau dorinţă deşartă, ci din adâncul sufletului meu îndurerat.”

Cam asta ar fi vrut Solomon Atijas să-i spună consulului francez, acum când se pregătea să părăsească pentru totdeauna Travnikul şi îi punea la dispoziţie cei 25 de galbeni strânşi cu trudă, ca să aibă cu ce pleca. Cam aşa ar fi vrut să-i vorbească. Dar toate acestea pluteau nedefinite în conştiinţa lui şi nu-şi puteau afla straiul vorbelor, risipindu-se ca un abur viu şi inefabil. Dar cine oare izbuteşte să afle vorbe potrivite pentru a da glas simţămintelor şi năzuinţelor sale? Nimeni; sau aproape nimeni. Cu atât mai puţin acest neguţător de piei din Travnik, acest evreu spaniol, care nu cunoştea cum trebuie niciunul din graiurile de pe pământ şi chiar dacă le-ar fi cunoscut pe toate, cu de-amănuntul, n-ar fi putut trage din asta niciun folos, căci nu fusese lăsat să plângă cu glas tare, nici înfăşat în scutece. Cum ar fi putut el să cuteze a vorbi în viaţă slobod şi răspicat? Iată de ce se bâlbâia, se îneca şi tremura, acum când îşi lua bun rămas de la consulul francez.

Dacă făurirea sau înjghebarea unei instituţii sau a unui cămin e grea şi anevoioasă ca un urcuş, când e vorba să se destrame, se destramă uşor şi repede ca un drum care lunecă la vale.

Răspunsul de la Paris sosi mai grabnic decât spera Daville. I se aproba un concediu de trei luni de zile, cu permisiunea de-a pleca imediat, luându-şi familia şi lăsându-l pe D’Avenat să gireze afacerile consulatului. I se aducea la cunoştinţă că problema lichidării consulatului general din Travnik se va rezolva după sosirea lui la Paris.

Daville ceru să fie primit de vizir ca să-l înştiinţeze de plecarea sa.

Ali-paşa avea acum înfăţişarea unui om bolnav. Faţă de Daville se arătă neobişnuit de amabil. Fusese informat pesemne că în curând consulatul va fi desfiinţat. Daville îi dărui vizirului o armă de vânătoare, iar vizirul îi dărui o manta îmblănită, semn că el socotea plecarea lui Daville ca definitivă. Îşi luară rămas bun ca doi oameni care n-aveau să-şi spună prea multe unul altuia, hărţuit fiecare de propriile-i griji şi împovăraţi până peste cap.

În aceeaşi zi, Daville îi trimise lui von Paulich în dar o carabină scumpă, fabricată în Germania, şi câteva sticle de lichior Martinique. Într-o scrisoare destul de lungă îi aducea la cunoştinţă că în trei-patru zile urmează să plece din Travnik împreună cu familia „într-un concediu mai lung care, cu ajutorul

lui Dumnezeu, va deveni poate durabil”. Îl ruga să i se dea vizele şi recomandările necesare către autorităţile de frontieră austriece şi către comandantul carantinei din Kostajnica.

„Dorinţa mea e”, scria mai departe Daville, „ca tratatele care se încheie acum la Paris să aducă lumii o pace trainică şi înţeleaptă asemeni celei westfalice, să consolideze şi să asigure un repaus binemeritat generaţiei actuale. Nădăjduiesc că marea noastră familie europeană, conciliată şi unificată, nu va mai oferi de acum încolo lumii durerosul spectacol al discordiei şi dezbinării. Nădăjduiesc şi doresc din inimă. Dumneavoastră ştiţi că acestea au fost principiile mele şi înainte de ultimul război, apoi în timpul lui şi că nici acum nu mă dezic de la ele”.

„Oriunde aş fi”, scria Daville, „şi oriunde ar fi să mă arunce soarta, nu voi uita niciodată că în ţara barbară în care am fost osândit să trăiesc am găsit pe cel mai luminat şi mai amabil om din Europa”.

În timp ce-şi încheia în aceşti termeni scrisoarea, luă hotărârea să plece fără să-şi ia în alt chip rămas bun de la von Paulich. Simţea că n-ar putea îndura să mai vadă o dată chipul calm şi sigur, de învingător, al locotenent-colonelului.

Informând Cancelaria palatului despre iminenta desfiinţare a consulatului general francez din Travnik, von Paulich propuse imediat şi desfiinţarea consulatului general austriac. Consulatul acesta devenea inutil nu numai prin faptul că diplomaţia franceză se retrăgea din aceste ţinuturi, dar şi pentru că, după toate probabilităţile, în Bosnia zdruncinată de tulburări intestine trebuia să izbucnească un război făţiş între vizir şi begi. Într-un viitor foarte apropiat acest război, fiind în centrul atenţiei, nu erau de aşteptat atacuri de niciun fel la frontiera austriacă. Cât despre treburile interne ale Bosniei, Viena putea oricând căpăta informaţiile necesare prin mijlocirea călugărilor catolici sau prin agenţi speciali.

Odată cu această propunere a sa, von Paulich trimise şi copia scrisorii lui Daville. La sfârşit, unde Daville îi aducea elogii personale, adăugă cu mâna sa: „Am avut şi altă dată prilejul să vă atrag atenţia asupra imaginaţiei prodigioase a d-lui Daville şi asupra înclinaţiei d-sale spre exagerări”.

Toată după-amiaza aceea de vară Daville o petrecu stând cu D’Avenat, punând ordine în hârtii şi dându-i instrucţiuni.

D’Avenat era mohorât ca totdeauna, şi muşchii feţei îi zvâcneau încordaţi. Cu gândul să-şi ajute fiul, ar fi dorit să fie repartizat la ambasada franceză din Ţarigrad. Daville îi făgădui că va stărui la minister să-i fie îndeplinită această cerere care rămăsese în suspensie din pricina formidabilelor schimbări survenite în Franţa. Cu gândul numai la fiul său, un tânăr de douăzeci şi doi de ani, frumos şi inteligent, D’Avenat îl tot asigura pe Daville că, urmând instrucţiunile pe care le va primi ulterior, va face în aşa fel, încât lichidarea consulatului să se petreacă în cele mai bune condiţiuni şi că va justifica totul, până la ultima peniţă, până la ultimul petic de hârtie, chiar de-ar fi să-l taie în bucăţi.

Continuară să lucreze şi după cină. Abia în jurul orei zece, D’Avenat plecă.

Rămas singur, Daville îşi plimbă privirea prin odaia pe jumătate goală care zăcea în penumbră, căci fusese aprinsă doar o singură lumânare. Ferestrele rămăseseră fără storuri. Pe pereţii albi ieşeau în evidenţă locurile mai albicioase unde până ieri atârnaseră tablourile. Prin fereastra deschisă se auzea susurul râului. Apoi răsunară bătăile orologiilor montate pe cele două turnuri turceşti. Se auzi întâi bătaia orologiului din vecinătate, apoi bătu cel aflat mai departe, în Târgul de jos, îngânându-l parcă pe cel dintâi.

Consulul se simţea ostenit, dar emoţia îi alungă somnul. Se apucă să-şi adune şi să aranjeze hârtiile personale.

Manuscrisul epopeii sale al cărei erou era Alexandru cel Mare odihnea între copertele de carton legate cu şnur verde. Din cele douăzeci şi patru de cânturi proiectate, scrisese şaptesprezece, dar nu se putea spune că sfârşise vreunul. Înainte, când scria despre celebrele bătălii ale lui Alexandru, „Generalul” îi stătea mereu înainte. De mai bine de trei ani, de când asista la prăbuşirea cuceritorului şi de când această prăbuşire se împletea cu propriul său destin, nu mai avea niciun model viu pentru a descrie ascensiunea şi căderea eroului epopeii sale, demult săvârşit din viaţă. Această operă începută pe vremuri i se părea acum ilogică şi atemporală, căci Napoleon străbătuse marele arc al ascensiunii şi prăbuşirii sale şi atinsese din nou pământul, în timp ce Alexandru îşi continua pe undeva zborul, cucerind „defileele siriene” de lângă Isos fără să-i treacă prin gând că îl aşteaptă căderea.

Se chinuise de multe ori să urnească lucrul din loc, dar de fiecare dată îşi dăduse limpede seama că poezia amuţeşte în el la glasul crudei realităţi.

Era acolo şi începutul tragediei asupra lui Selim al III-lea, pe care începuse s-o scrie anul trecut, după plecarea lui Ibrahim-paşa, amintindu-şi de istorisirile şi cugetările vizirului în legătură cu acest luminat şi nefericit sultan.

Erau acolo felicitările şi epistolele în versuri, scrise cu ocazia diferitelor evenimente festive, a celebrării diferiţilor oameni şi feluritelor stăpâniri. Jalnice versuri, închinate unor lucruri pierdute sau unor oameni care astăzi nu mai preţuiau nici cât morţii din groapă.

Dădu apoi de teancurile de socoteli şi de scrisori personale, legate cu sfoară, îngălbenite şi roase pe de margini. Cum rupea sfoara, hârtiile se risipeau ca nişte cioburi. Unele erau vechi de douăzeci de ani. Şi erau scrisori pe care Daville le recunoştea dintr-o singură privire. Iată scrisul regulat şi ferm al unuia dintre cei mai buni camarazi de-ai săi, Jean Villeneuve, care murise subit anul trecut, pe un vas, în apropiere de Neapole. Scrisoarea fusese redactată în 1808, ca răspuns la o depeşă a lui Daville, plină de îngrijorare.

„...Crede-mă, dragul meu, grijile şi gândurile dumitale negre n-au niciun temei. Astăzi mai mult ca oricând. Marele şi excepţionalul bărbat care conduce acum destinele lumii durează temeliile unei orânduiri mai bune şi mai trainice pentru timpurile care vin. De aceea ne putem încrede în el fără rezerve. El e cea mai strălucită chezăşie a unui viitor fericit nu numai pentru fiecare din noi, ci şi pentru copiii noştri şi pentru copiii copiilor noştri. Aşadar, fii liniştit, dragă prietene, aşa cum sunt şi eu, care-mi simt împăcată conştiinţa, fiind pe deplin încrezător în cele expuse mai sus.”

Daville îşi ridică privirea de pe filă şi cătă spre fereastra deschisă prin care pătrundeau fluturii de noapte atraşi de lumina palidă din odaie. Atunci, de undeva din mahalaua vecină, cineva începu să îngâne un cântec. La început cu glas slab apoi din ce în ce mai puternic. Musa Cântăreţul se întorcea acasă. Glasul îi era dogit şi slăbit, iar cântatul dezlânat, dar băutura nu-i venise încă de hac, mai trăia încă în el ceea ce von Mitterer numea odată *Urjammer*. Musa se înfundă în mahala şi glasul i se auzi din ce în ce mai slab şi la mari intervale, ca al unui înecat

care cade mereu la fund şi iese la suprafaţă, strigând de fiecare dată după ajutor şi cufundându-se tot mai adânc.

Musa-Cântăreţul ajunsese pesemne acasă. Glasul nu i se mai auzea. Tăcerea se împlini la loc, imensa tăcere pe care susurul apei în noapte n-o tulbura, ci o făcea, dimpotrivă, mai monotonă şi mai deplină.

Aşa piere totul în adânc. Aşa s-a cufundat şi „Generalul” şi, înaintea lui, atâţia oameni puternici şi atâtea mişcări grandioase!

Acoperit de tăcerea netulburată a nopţii, ca troienit sub omăt, Daville îşi împreună mâinile şi rămase un timp aşa, privind în gol. Era tulburat şi îngrijorat, dar nicidecum speriat şi nu se simţea singur. Deşi situaţia care-l aştepta nu era nici limpede, nici lesnicioasă, i se părea totuşi, aici, că se întrevede o geană de lumină şi că drumul se limpezeşte în faţa sa.

Din ziua aceea de februarie, cu mai bine de şapte ani în urmă, când, după primul Divan la Husref Mehmet-paşa, intrase tulburat şi umilit în odaia de la parter a lui Baruch şi se prăbuşise pe laviţa tare, tot ce făcuse aici, în ţara asta turcită, cu toate împotrivirile sale, îl trăsese spre pământ, îl paralizase şi îl slăbise. Cu fiecare an „otrava Orientului” care tulbură privirea şi macerează voinţa, otravă pe care ţara asta nu contenise s-o verse în el, începând din prima zi, se răspândise în organismul său, subminându-l. Nici faptul că aici aproape, în Dalmaţia, se afla armata franceză, nici strălucirea marilor izbânzi, nimic nu fu în stare să-i pună stavilă. Iar acum, când după înfrângere şi cădere, se pregătea să părăsească totul şi să pornească spre necunoscut, descoperea în el o râvnă şi o voinţă de care în aceşti şapte ani n-avusese parte. Grijile şi nevoile erau mai mari ca oricând, dar, curios lucru, ele nu-l copleşeau ca până acum, ci-i ascuţeau gândul şi-i lărgeau orizontul, şi nu năvăleau asupră-i, ca un blestem şi o nenorocire ci se împleteau şi curgeau laolaltă cu şuvoiul vieţii.

În odaia vecină se auzea lângă perete un foşnet şi un râcâit uşor, ca de şoarece. Era soţia lui care, neobosită şi grijulie ca întotdeauna, strângea şi împacheta ultimele lucruri. În casa asta dormeau copiii lui. Într-o bună zi vor creşte mari (el va lupta din răsputeri să-i crească bine şi să-i facă fericiţi) şi vor porni să caute drumul pe care el nu izbutise să-l afle. Chiar de nu-l vor găsi, îl vor căuta, poate, cu mai multă putere şi demnitate decât

el. Acum se odihneau şi creşteau. Da, în casa asta oamenii trăiau şi se mişcau la fel ca şi afară, în lumea largă, acolo unde se deschid perspective şi se conturează noi posibilităţi. Ca şi cum ar fi părăsit demult Travnikul, el nu se mai gândea la Bosnia, la câte îi dăduse şi câte îi luase. Simţea numai cum sorbea de undeva, dintr-un izvor secret, putere şi răbdare şi se simţea întărit în hotărârea sa de a se salva şi de a-i salva pe ai săi. Şi continuă să pună ordine în hârtiile galbene, rupând ceea ce i se părea perimat şi inutil, alegând şi păstrând doar ceea ce credea că i-ar putea folosi în viitor, atunci când va ajunge în Franţa.

Şi munca asta mecanică era acompaniată, ca de-o melodie stăruitoare, de gândul vag, dar statornic, că undeva totuşi trebuie să existe şi acest „drum adevărat” pe care el îl căutase zadarnic toată viaţa; undeva totuşi trebuie să existe şi că cineva îl va descoperi dându-l spre folosinţă întregii omeniri. Nu ştia unde anume s-ar putea afla, dar nu se îndoia că odată şi odată va fi aflat, poate de copiii lui, de copiii copiilor lui sau de alţii dintr-o generaţie şi mai îndepărtată.

Gândul acesta, ca o melodie lăuntrică neauzită, îi făcea munca mai uşoară.

EPILOG

De vreo trei săptămâni vremea se îndreptase. Ca în fiecare an, begii începură să iasă la taifas pe *Sofa*, la cafeneaua lui Lutva. Dar vorba lor era reţinută şi sumbră. În toată ţara se punea la cale acea tainică înţelegere pentru răscoală şi rezistenţă împotriva nesăbuitei guvernări de neîndurat exercitată de Ali-paşa. Sufleteşte, lupta fuse hotărâtă şi acum se pârguia de la sine. Prin fărădelegile sale, Ali-paşa îi grăbea deznodământul.

Era ultima vineri din luna mai 1814. Begii se strânseseră-n păr şi taifasul nu lâncezea o clipă. Aflaseră cu toţii de înfrângerile armatelor lui Napoleon şi de abdicarea împăratului; acum îşi împărtăşeau doar veştile dibăcite, confruntându-le şi întregindu-le.

Unul din begi, care în zorii zilei stătuse de vorbă cu nişte oameni de la Conac, aduse vestea că totul fusese pregătit pentru plecarea consulului francez şi a familiei sale şi că, la scurt timp după plecarea lui, se va urni din loc şi consulul austriac, care nu fusese în Travnik decât o iscoadă îndreptată împotriva francezilor. Aşadar, chiar înainte de sosirea toamnei, era mai mult ca sigur că vor dispărea din Travnik consulii şi consulatele, cu toate moşmondelile şi dedesubturile lor.

Begii primiră vestea socotind-o ca o izbândă. Căci deşi se obişnuiseră în cursul anilor cu prezenţa consulilor străini, totuşi erau bucuroşi că străinii aceştia, cu felul lor de viaţă neobişnuit, şi care-şi băgau nasul în treburile şi rânduielile Bosniei, vor pleca în sfârşit. Vorbiră şi de „Hanul dubrovnicean” în care se oploşise consulatul francez, dându-şi cu presupusul ce-o să se-ntâmple acum cu el şi încercând să ghicească ce-o să facă Hafizadić cu hărăbaia lui de casă după ce consulul austriac va părăsi Travnikul. Toţi îşi potriveau glasul, întărindu-l, ca să-i poată auzi ce spune Hamdi-beg Teskeredžić, care se aşezase pe locul lui. Gârbov de bătrâneţi, uriaşul lui trup secat de vlagă sta gata să se surpe ca o casă părăginită. Îl lăsase şi auzul. Nu mai putea să-şi ridice pleoapele, prăvălite peste ochi, aşa încât trebuia să-şi dea capul pe spate când voia să se uite la cineva. Buzele i se-nvineţiseră şi se lipeau una de alta în timp ce vorbea. Moşneagul îşi ridică fruntea şi-l întrebă pe cel care sfârşise de vorbit:

— Cât să fi trecut de când s-au ivit aici... consulii ăştia?

Begii schimbară între ei priviri întrebătoare şi căzură pe gânduri. Unii ziceau că vreo şase ani, alţii că mai mult. După ce se tocmiră şi socotiră, căzură la-nţelegere şi stabiliră că primul consul sosise de mai bine de şapte ani, cu trei zile înainte de bairamul Ramazanului.

— Şapte ani, zise gânditor şi tărăgănat Hamdi-beg, şapte ani! Dar ţineţi minte câtă zarvă şi tulburare s-a iscat atunci din pricina consulilor ăstora şi din pricina ăluia... *Bunaparta*? *Bunaparta*-n sus, *Bunaparta*-n jos. Ba că face aia, ba că face aialaltă. Făcea şi dregea de nu-l mai încăpea lumea; puterea lui n-avea pereche, nici seamăn sub soare. Iar ghiaurii ăştia de pe la noi îşi ridicaseră capul ca spicul fără boabă. Unii se agăţaseră de poala franţuzului, alţii de-a austriacului, alţii îl aşteptau pe muscal. Îşi ieşise din minţi raiaua, nu alta. Îşi luase nasul la purtare. Dar iacătă, fu şi trecu. S-au ridicat împăraţii şi l-au zdrobit pe *Bunaparta*. Consulii o să-şi ia tălpăşiţa din Travnik. Lumea o să-i mai pomenească un an-doi. Copiii o să se joace pe maidan de-a consulii şi cavaşii, călărind pe nuiele de alun, şi-apoi or să-i uite şi ei, ca şi cum nici n-ar fi fost. Şi iar o să se-aşeze lumea după vrerea Domnului aşa cum a fost şi va fi până la sfârşitul pământului.

Hamdi-beg se opri, căci i se tăia răsuflarea, iar ceilalţi tăceau, dornici să-l audă iar glăsuind, şi pufăiau tihniţi din lulea, înconjuraţi de dulcea tihnă a izbânzii.

Belgrad, aprilie 1942.